b

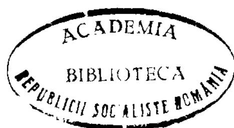
ION GHICA

O P E R E

I

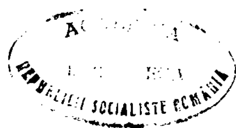
Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii, glosar, bibliografie de

I O N R O M A N

S C R I I T O R I R O M Â N I

EDITURA PENTRU LITERATURĂ
Bucureşti, 1967

ION GHICA

În anul 1894, unul dintre fiii lui Ion Ghica, poate sub îndrumarea şi chiar la cererea bătrînului, a lucrat cu echerul şi compasul, de altfel bine mînuite în familie, arborele genealogic foarte bogat în ramuri al Ghiculeştilor. Progenitura masculină e încadrată în pătrate, singurele rodnice sub aspectul perpetuării numelui, cea feminină e închisă în cercuri, ca nişte puncte terminus, fără interes şi fără consecinţe. Colţul din stînga, de sus, al colii de hîrtie dreptunghiulare, mari cam cît faţa unui birou, e împodobit cu stema familiei: o coroană avînd ramurile de aur tivite cu şiruri de mărgăritare mari; obişnuitele falduri de catifea roşie legate cu şnururi de fir şi căptuşite cu blăniţă de jder; de-o parte şi de alta, doi lei heraldici, cu gheare puternice, colţi evidenţi, limbile scoase şi ochi crunţi, ţin, cu un gest de fermă protecţie, „fartalele" de nobleţe, deasupra cărora se repetă, într-o versiune redusă, coroana şi în ale căror cîmpuri de jos, unul albastru, al doilea roşu, sînt înscrise un vultur cu globul terestru în gheare şi crucea în cioc, respectiv capul de bour bărbos, cu o stea între coarne. Sub frunzele de aur pe care se sprijină leii, pe o bandă albă uşor curbată e înscrisă deviza familiei: „*Labor omnia vincit improbus*". Nu ştim cine şi cînd va fi introdus în stemă această deviză, mai potrivită pentru o cooperativă meşteşugărească decît pentru o casă domnitoare, şi încă orientală. „Munca stăruitoare învinge totul" rezumă însă perfect concepţia social-economică a ultimului Ghica marcat pe arborele genealogic cu o coroniţă, a zecea: Ion Ghica. Această coroană, care a adus celui ce nici măcar n-a purtat-o mai multe ponoase decît foloase, încheie nu numai istoria unei familii ce-a dat nouă domni Moldovei

şi Ţării Româneşti, ci şi o epocă din viaţa zbuciumată a poporului de la Dunăre şi Carpaţi. Începînd chiar cu principele de Samos, Ghiculeştii n-au mai purtat în teşcherele pitace de bani mari sau de hatmani, ci, chiar dacă o vreme şi-au păstrat încă latifundiile, diplome de ingineri, matematicieni, chimişti.

Arborele genealogic, desenat cu atîta migală în 1894, era un epilog şi un element decorativ, de atîrnat pe vreun perete, un fel de memento orgolios, în virtutea căruia nu se mai putea cere nimic. Un nume oricît de răsunător făcea carieră doar dacă se rezema pe un soclu material, moşie sau depozit la bancă. Vechile privilegii pieriseră pentru totdeauna, dar, o dată cu perioada capitalismului, apăruseră altele, ale banului. Ion Ghica, participînd efectiv la lupta împotriva celor dintîi, le-a negat, teoretic, pe celelalte, dar, în fapt, a beneficiat şi de unele, şi de celelalte. Figura septuagenarului cu privire domoală, de patriarh înţelept, se potriveşte cel mai bine cu imaginea sub care în mod obişnuit ni-l închipuim pe autorul *Scrisorilor către V. Alecsandri*. A-l evoca însă numai astfel ar însemna să ignorăm zbuciumul unei personalităţi mult mai complexe. Pentru a-l cunoaşte pe Ion Ghica nu trebuie să uităm că în tinereţe şi la maturitate a fost un bărbat politic dintre cei mai activi. Într-o fotografie, în care-l vedem la 39 de ani, puţin gheboşat, lîngă zveltul Alecsandri, ne surprinde faţa somnolentă, de oriental ce-şi trece ziua pe sofa, între narghilele şi tablaua cu dulceţuri. Hotărît, fizionomiştii s-ar înşela dacă ar voi să-i deducă firea după trăsăturile chipului. Ei n-ar putea recunoaşte nici pe studentul român înflăcărat ce-şi afirma cu mîndrie naţionalitatea în faţa generalului Coletti, nici pe tînărul generos care, în zori de zi, pe dealul cu vii al Filaretului, se lega prin jurămînt să lupte pentru propăşirea patriei. Dar nu ar descifra din portretul înşelător nici asprimea feudală a beiului de Samos, care trimitea, fără ezitări, sub securea călăului listopiraţii din Arhipelag, şi nici duhul neastîmpărat al omului politic, părtaş în noaptea de 11 februarie 1866 la complotul pentru detronarea lui Alexandru Ioan Cuza.

La scurtă vreme după ce Ghica murise, Duiliu Zamfirescu, care-l putuse cunoaşte bine şi ca om politic, îl confrunta cu ceilalţi paşoptişti — Bălcescu, Alecsandri, Kogălniceanu — şi, constatînd la el un minus de entuziasm, conchidea că „Ion Ghica, cu spiritul său englez şi cultura sa franceză serioasă, trebuia să vie în zilele noastre"*. Poate cu mai multă îndreptăţire încă se poate afirma că venise nu prea

* Scrisoare către N. Petraşcu, în *Studii şi documente literare* de I.E. Torouţiu, vol. VI, p. 183.

devreme, ci prea tîrziu. Oricum, personalitatea lui Ion Ghica dezvăluie o dualitate foarte marcată. Am zice un Ianus ale cărui profiluri aduse unul peste altul nu se suprapun. Concomitent, sau de la o etapă biografică la alta, ni se revelă urmaşul unui lung şir de strămoşi feudali, incapabil să se rupă definitiv de trecut şi afirmînd porniri dominatoare, sau omul veacului al XIX-lea, cucerit de ideea progresului. În orice caz, chiar prin cariera-i politică, Ion Ghica şi-a cîştigat destule merite, pentru ca, totuşi, cronica veacului său să-i păstreze numele, sub un portret de dimensiuni nu prea mari, în alb şi negru. Însă însuşiri remarcabile, acumulate cine ştie de unde şi nemaiafirmate pînă la el la alt membru al familiei, realizînd o sinteză între spiritul pozitiv al omului de ştiinţă şi talentul literatului, l-au ridicat mult mai sus pe planul interesului şi preţuirii noastre. Astfel că, dacă am parafraza începutul *Introducţiunii* pe care a aşezat-o în fruntea *Scrisorilor* sale către V. Alecsandri, găsind destule temeiuri pentru a spori elogiul ce face secolului al XIX-lea, *„secol mare şi luminos între toate“* — cum spune — şi am alcătui o listă, similară aceleia ce dă, de nume ilustre, o galerie a larilor şi penaţilor culturii noastre moderne, la locul cuvenit l-am aşeza şi pe Ion Ghica însuşi. O serie de scrieri îl recomandă interesului economiştilor, dar şi al naturaliştilor, al pedagogilor şi al matematicienilor. Valori trainice, de mult recunoscute unanim, a creat mai ales în literatură. Scriitorul Ion Ghica este pe bună dreptate considerat drept unul dintre cei mai mari prozatori români. Opera lui literară se interferează însă în aşa măsură cu domeniul ştiinţific şi politic, încît, chiar dacă vom acorda literaturii atenţia principală, nu o vom putea trata, nici explica independent.

Familia Ghica, de origine albaneză, are o istorie de veacuri şi a interesat pe mulţi oameni de cultură, de la Dimitrie Cantemir pînă la Dora d'Istria, de altfel o Ghiculeasă. O lucrare a lui Octave-Georges Lecca *(Familiile boiereşti române)* şi replica polemică a lui Docan* au adus precizări asupra ramurilor acestei familii, al cărei prim înaintaş cunoscut în Moldova e un oarecare Matei (1560—1620?), probabil fruntaş al protipendadei, de vreme ce fiul său, Gheorghe, s-a suit în scaun la Iaşi, pentru un an, ca să treacă numaidecît la Bucureşti, tot pentru un an. În felul acesta se inaugura o tradiţie. Şase din cei nouă domnitori cu acest nume au guvernat alternativ în ambele principate. Au fost în general domnii scurte şi fără vreo însemnătate specială. Recordul rămînerii în scaun aparţine celui de al doilea

* Docan, *„Familiile boiereşti române“ de Octave-Georges Lecca.*

Grigore, care a totalizat, din bucăţi, 18 ani. Acest Grigore Ghica era fin al împăratului Leopold I, fapt explicabil dacă menţionăm că bunicul său, tot un Grigore, fusese învestit de acelaşi împărat principe al Sfîntului Imperiu roman, „*anno Domini*“ 1661. Dintre Ghiculeşti, unul s-a remarcat printr-o atitudine patriotică plină de energie, care, în împrejurările dure ale epocii, i-a fost fatală. Îi pomenim numele cu pietate: e Grigore al III-lea, asasinat mişeleşte de un capugiu, trimis anume de sultan la Iaşi, fiindcă protestase împotriva cedării către Austria a unei părţi din Moldova, asupra căreia Poarta nu avea nici un drept. Un alt Ghica, al patrulea Grigore, a fost primul domn „pămîntean“ al Ţării Româneşti. În sfîrşit, ultimul reprezentant al dinastiei, Alexandru, a stat în scaun la Bucureşti, inaugurînd frămîntata perioadă regulamentară.

Ca să ajungem la scriitorul nostru, vom reţine din arborele genealogic al Ghiculeştilor faptul că un frate al lui Grigore-vodă, cel decapitat la Iaşi în 1777, a devenit mare ban în Muntenia şi e fondatorul ramurii de dincoace de Milcov a familiei. Se numea Dumitru Alexandru Ghica, zis „banu bătrînu“, pentru a fi deosebit de doi fii ai săi, ajunşi şi ei bani mari. Căsătorit de trei ori, a avut paisprezece copii, printre care cei doi ultimi domni pomeniţi mai sus: „pămînteanul“ Grigore şi Alexandru, întîiul domn regulamentar al Ţării Româneşti. Un alt fiu al său, Scarlat, însurat cu Maria Dudescu, e tatăl lui Tache Ghica, la rîndul său părinte al scriitorului.

Tache — după numele întreg Dimitrie Scarlat Ghica — a fost trimis pentru studii la Viena, împreună cu fraţii săi Niculae şi Iancu. Era deci un om instruit, ceea ce explică faptul că-l găsim, în 1834, printre membrii fondatori ai Societăţii filarmonice, la fondurile căreia contribuia cu doisprezece galbeni pe an. Era atunci în vîrstă de patruzeci şi unu de ani şi ocupase cîteva funcţii importante în administraţia ţării. Prin 1824—1825 fusese ispravnic de Focşani şi-l arestase, din ordinul lui vodă, pe clucerul prevaricator Alecu Gheorghescu. Peste cîţiva ani, în 1828, devenise mare hatman. Purta, după moda orientală, turban şi anteriu roşu, iubea caii şi avea un splendid armăsar arăbesc, pentru îngrijirea căruia ţinea anume un manaf kurd, înveşmîntat în haine cusute cu fir de sus pînă jos. Din 1815 era căsătorit cu Mariţa Cîmpineanu şi a avut şapte copii, dintre care patru au murit între doi şi şase ani, iar doi au fost longivi — Ion şi Maria. În afară de memorialist, istoria literară a mai reţinut numele unui alt fiu al hatmanului Tache Ghica, Pantazi Ghica, boem zvăpăiat, poligraf neobosit, greu de citit astăzi, dar nu lipsit de idei şi de talent. Tache Ghica a murit în 1845. Avea, de cîţiva ani, rangul de mare logofăt.

Ion Ghica s-a născut la Bucureşti, în ziua de 12 august 1816. Strănepot şi nepot de domn, el se înrudea cu multe familii de seamă din ţară: Văcăreştii, Dudeştii, Cîndeştii, Cîmpinenii, Oteteleşenii, Filipeştii. Sora bunicii lui, Elenca Dudescu, fusese soţia poetului Alecu Văcărescu şi era mama lui Iancu Văcărescu. Adesea, în copilăria lui — îşi aminteşte scriitorul — bătrîna, al cărei soţ infidel fusese trimis în surghiun de vodă Alecu Moruzi şi pierise fără urmă, îl lua la ea ca să-l pună să-i citească ore întregi sineturile şi anaforalele cu care-şi umpluse sipeturile. Îmbiindu-l cu dulceaţă şi pastă de gutui, cucoana Elenca îl îmbrăţişa zicîndu-i: „Vino să te sărut, evghenisul mamei, că eu, cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine ameţeală". Scriitorul surîde aducîndu-şi aminte de orgoliul bătrînei şi de încurcătura ei cînd nu reuşea să-i lămurească înrudirea pînă şi cu... Maria Tereza. E limpede totuşi că acest cult pentru legăturile cu protipendada a lăsat urme în conştiinţa sa pînă la sfîrşit. În una din ultimele sale scrieri *(O pagină din istorie)* enumeră, ca bun cunoscător, familiile boiereşti din Muntenia şi respinge cu dispreţ dreptul unui Bibescu şi Suţu sau al unui Cuza — „băiat al nu se ştie cui" — de a se numi principi. Aderentul declarat la principiul burghez al egalităţii, fraternităţii şi libertăţii nu s-a lepădat niciodată pe deplin de morga aristocratică.

Dar legăturile de familie ale lui Ion Ghica lămuresc şi impulsuri pozitive, care au contribuit la orientarea lui spre atitudini democratice. Mama scriitorului era sora lui Ioan Cîmpineanu, membru fondator al Societăţii filarmonice, şef al partidei naţionale cu caracter opoziţionist în sînul Obişnuitei Obşteşti Adunări, adversar al amestecului străin în treburile ţării şi adept al desfiinţării robiei şi a clăcii. Acţiunile Cîmpineanului nu sînt în întregime ireproşabile. Era poate şi prea devreme ca o minte chiar luminată să înţeleagă că îndreptarea relelor stări de lucruri se realizează numai prin mobilizarea maselor populare. Ioan Cîmpineanu şi-a căutat sprijin în rîndurile marii boierimi şi la guvernele străine. Totuşi, prin însufleţita lui dragoste de ţară şi prin ideile lui generoase, el „a inspirat la o generaţiune întreagă simţimintele patriotice" (Ion Ghica). Printre tinerii care „au alergat sub bandiera Cîmpineanului" se numără Bălcescu, Bolliac, Grigore Alexandrescu şi alţii. Se numără şi Ion Ghica însuşi, care, ca nepot, s-a aflat în preajma lui.

Şi alte rude i-au inspirat viitorului scriitor, din copilărie, iubire de ţară şi de progres. Să-l mai cităm doar pe Iancu Văcărescu. În primele decenii ale veacului, mişcarea culturală se lega intim cu cea politică. La adunările din saloanele boierilor luminaţi se citea litera-

tură şi se dezbăteau, cu egală pasiune, chestiunile politice curente şi soluţiile posibile ce ar putea asigura patriei un viitor mai bun. Şi în casa lui Tache Ghica de pe uliţa Beilicului, pe malul Dîmboviţei, adunările familiale căpătau caracterul unor adevărate serate literare. Printre musafirii obişnuiţi se aflau nu numai boieri veliţi, ci şi oameni dinafara protipendadei, tîrgoveţi care profesau ocupaţii intelectuale, ca eruditul călugăr Eufrosin Poteca, profesor şi director la „Sf. Sava“, Eliade Rădulescu şi alţii. În salon răsuna de multe ori glasul lui Iancu Văcărescu, care recita din versurile sale şi din ale lui Cîrlova sau din ale lui Anacreon. Cînd, abia prezentat, tînărul poet Grigore Alexandrescu şi-a rostit fabula *Vulpoiul predicator*, în care denunţa pe demagogi, cei de faţă nu au avut, desigur, nimic de obiectat. Şi ei concepeau literatura în acelaşi spirit şi aveau aceleaşi convingeri social-politice.

Ion Ghica îşi va aminti şi alte manifestări culturale, cum au fost reprezentaţiile teatrale organizate de C.Aristia în casa Smărăndiţei Ghica, o succesoare modestă a domniţei Ralu. Sub îndrumarea celui dintîi traducător din Homer, amatorii jucau piese de Voltaire şi Florian. Viitorul memorialist a crescut deci într-o ambianţă cultural-artistică foarte instructivă. Oamenii simpli din casa părinţilor săi i-au revelat şi frumuseţile literaturii populare. „Mama Ilinca“, fosta lui doică, şi alţii i-au încălzit sufletul cu „legendele româneşti“ şi „doinele zise cu fluierul ciobanului“, l-au deprins să „guste basmele“. Grecoaica Sofiana, fată în casă a Mariei Ghica, i-a stimulat fantezia cu povestirile ei despre ciudăţeniile de la Muntele Athos. În sfîrşit, fiul Sofianei, Teodoros, viitorul presupus negus, l-a instruit în jocul cu arşice, columbofilie şi înălţatul zmeielor.

Ion Ghica şi-a început învăţătura de carte bucurîndu-se de îndrumarea lui Costache Aristia, cu care a „parastisit“ pe *Fiii lui Brutus*. Dascăl de greceşte i-a fost şi Mihailidi, care avea să-şi ia doctoratul în medicină la Paris. Din scrisoarea *Dascăli greci şi dascăli români* putem deduce* că Ghica s-a numărat şi printre elevii şcolilor greceşti din Bucureşti, unde ca manuale didactice se foloseau cărţile lui Crisorora, Neofit Duca, opurile lui Lucian, Xenofon, Plutarh şi altele. Va fi cunoscut, deşi nu ne-o spune de-a dreptul, regimul nu prea plăcut al internatului. În orice caz, e limpede că a aflat direct de la gălăgioşii dascăli greci destule lucruri despre lupta pentru eliberare dusă cu vitejie de urmaşii vechilor eleni. Dorinţa de a citi şi cărţi româneşti i-a

* Referindu-se la discuţiile înfierbîntate dintre dascălii greci, memorialistul scrie: „De cîte ori îmi venea să le zic «Bre, oameni buni, dacă sînteţi aşa de viteji, de ce nu vă duceţi să vă bateţi acolo şi să mă lăsaţi pe mine în pace!»“

trezit-o un slujbaş al tatălui său, logofătul Matache, care obişnuia să citească cu voce tare, seara, *Vieţile sfinţilor*, aceeaşi *Alexandrie* pe care Grigore Alexandrescu o ştia pe de rost, apoi simbolica naraţie în versuri a ardeleanului Ion Barac, despre Arghir cel prea frumos. Numai în cîteva seri, Ion Ghica a învăţat să scrie româneşte de la Petrache Nănescu, secretar al tatălui său şi autor de cîntece lumeşti răspîndite de lăutari. Mai apoi a beneficiat de îngrijirea cărturărească a lui Eliade Rădulescu, care i-a fost profesor de gramatică şi l-a deprins cu rostirea aleasă, punîndu-l să memorizeze traducerile în româneşte din *Meditaţiile* lui Lamartine.

Copilăria lui Ion Ghica s-a desfăşurat sub semnul unor împrejurări nu numai instructive, ci şi dramatice. În anul 1828, o dată cu părăsirea de către turci a Bucureştilor, Tache Ghica, prevenit de domnitorul însuşi că Valahia va fi ocupată de armata ţarului, i-a urcat degrabă pe ai săi într-o trăsură şi i-a pornit spre Braşov. Drumul greu, pe care înaintau anevoie sute de trăsuri, emoţia bejeniei s-au fixat pentru totdeauna în amintirea scriitorului. Este de presupus că acelaşi drum îl mai făcuse familia Ghica şi cu şapte ani înainte, în 1821, cînd, de asemenea, boierii se bejeniseră peste munţi. Dar nu numai deplasările militare, numeroase în primele decenii ale veacului al XIX-lea, spulberau tihna bucureştenilor. Molimele îi puneau de asemenea mereu pe drumuri. Ciuma lui Caragea fu urmată şi de alte epidemii. Prin 1829, moartea unui vizitiu, din pricina teribilei boli, alarmă familia Ghica, silind-o să petreacă şapte săptămîni, pe timp de iarnă, la Mănăstirea Cernica, într-un adăpost improvizat din scînduri şi rogojini. Îmbolnăvirea altor oameni din slujba casei impuse o nouă carantină la Plumbuita, apoi la moşie, la Ghergani, unde viitorul scriitor este mult impresionat de cunoaşterea haiducilor Tunsu şi Jianu.

După istovirea molimei, Ghiculeştii se întoarseră la Bucureşti. Viitorul scriitor împlinise paisprezece ani şi se impunea să-şi desăvîrşească învăţătura la şcoli mai înalte. Este înscris deci la cursurile deschise în mai 1830 de către J. Vaillant. Faptul că tinerii fii de boieri părăsiseră şcolile greceşti ca să se îngrămădească în clasa de limbă „franţozească“ a lui Vaillant este semnificativ şi nu se explică numai prin interesul faţă de marea cultură franceză, ci mai ales prin ecoul pe care-l aveau în ţară ideile înaintate profesate de intelectualitatea radicală a Franţei, participantă la revoluţia din 1789 şi aflată în pragul unei noi revoluţii, aceea din iulie 1830. Vaillant însuşi era un adept activ al acestor idei, pe care s-a străduit să le insufle şi elevilor săi. Prin 1832, Ion Ghica şi colegii lui, printre care C.A. Rosetti, Grigore Grădişteanu şi Grigore Alexandrescu, făceau cu Vaillant dictări din

Grandeur et décadence des Romains de Montesquieu, transpuneau în proză pasaje din *Henriada* lui Voltaire, învăţau pe de rost satire şi epistole de Boileau. Aici s-a legat prietenia dintre Ion Ghica şi Grigore Alexandrescu, cel ce şi-a uimit proaspeţii colegi cu recitarea impecabilă a epistolei lui Boileau către Molière. Tînărul poet oacheş a început numaidecît să-şi pregătească lecţiile cu noul său prieten şi să ia parte la adunările din casa lui Tache Ghica, unde va şi locui mai tîrziu cîtva timp. Între 1831 şi 1834, viitorul prozator urmează cursurile complementare şi „umanioarele" la „Sf. Sava", dovedind mare sîrguinţă la ştiinţele matematice. În poarta colegiului salvează într-o zi un şcolar mai mic, atacat de un bătăuş. Băiatul cel firav era Niculae Bălcescu, speriat mai puţin de pumnii Goliatului, cît mai ales de prăpădirea caietului cu extrase din cronici.

În 1835, Ghica se află la Paris, sub supravegherea blajinului dascăl Lichiardopulo, cel care cînta opera *Norma* pe psaltichie. La 11 ianuarie 1836 îşi ia bacalaureatul în litere la Sorbona, cu patru „*passable*" (suficient) şi un „*faible*" (slab), ceea ce califică poate nu atît lipsa de silinţă a candidatului, cît mai ales diferenţa de nivel dintre studiile făcute în ţară şi exigenţa examinatorilor parizieni. După un an, poate chiar doi de studii la Şcoala de arte şi manufacturi, tînărul român îşi trece şi bacalaureatul în ştiinţe matematice şi se înscrie la Şcoala de mine, urmînd, pare-se, paralel şi alte cursuri. „Ştiinţele naturale — spune el în discursul despre Ioan Cîmpineanu — au fost obiectul principal al studiilor mele din tinereţe." Lucrările lui Cuvier, Elie de Beaumont, ale lui Arago şi Humboldt îl pasionau.

Studentul locuia pe strada Hyacinthe, împreună cu Nicolae Cantacuzino Paşcanu, Iancu Filipescu Vulpache, Nicolae Kretzulescu şi alţii. Aici, în capitala Franţei, Ion Ghica ia primul contact cu moldovenii veniţi şi ei la studii; la prima lor întîlnire sînt cu toţii uimiţi că se înţeleg, că vorbesc aceeaşi limbă. Dintre moldoveni se alege al treilea mare prieten al lui Ion Ghica — Vasile Alecsandri. Deşi pasionat de studiul ştiinţelor pozitive — geologia, fizica şi chimia, matematicile — studentul muntean nu dispreţuia nici literatura. Avea cu el primul volum al lui Grigore Alexandrescu şi cărţile lui Iancu Văcărescu, ba chiar ştia pe dinafară din versurile acestor doi poeţi.

Scrisorile către V. Alecsandri ne îngăduie reconstituirea unor pitoreşti episoade din viaţa la Paris a studenţilor români. Îi revedem ieşind la promenadă, un muntean la braţul unui moldovean, în drum spre Champs Elysées, şi-i auzim discutînd cu naivă înfocare despre grosimea zidurilor Babilonului. Sub teii Luxemburgului, în tihnite convorbiri, Ion Ghica încearcă a cuceri interesul lui Alecsandri

pentru... extragerea iodului din plante marine. Moldoveanul cu ochi mari şi calzi, cu frunte boltită, cu plete îngrijit aduse peste urechi, cu mustaţă abundentă şi sprîncene groase, îmbinate — aşa cum îl cunoaştem dintr-un medalion de pe vremea studenţiei la Paris — rămînea însă indiferent la entuziasmul studiosului muntean. Cînd însă bucureşteanul, mai vîrstnic decît el cu cîţiva ani, începea să-i recite din Iancu Văcărescu, ochii i se luminau de plăcere şi interes. Mult folositoare prin consecinţele ei nu numai culturale, ci şi politice, a fost cunoaşterea reciprocă a moldovenilor şi muntenilor în Parisul acelor ani imediat următori revoluţiei de la 1830 şi plini de agitaţia ce va duce la revoluţia din 1848. Este mai presus de orice îndoială că ideea unirii celor două Principate atunci şi acolo s-a încins în mintea acestui tineret nerăbdător să devină folositor poporului pe care dorea să-l ajute în realizarea năzuinţelor sale. Pe la 1835—1840, studenţii români ascultă cu încîntare cuvintele filo-românului Jules Michelet: „Fericiţi sunteţi voi, tinerilor români... în ţara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge şi chiar ilustra prin fapte patriotice şi mărețe". În prieteneşti adunări la „Café Corneille" sau „Café Procope", muntenii şi moldovenii îşi comunică scrisorile primite de la Bucureşti şi Iaşi, le comentează şi încep a judeca pe „domni şi împăraţi". În lumina convingerilor democratice, apreciază mai ales epistolele lui Bălcescu, Ion Voinescu II şi Grigore Alexandrescu, din care culeg informări asupra situaţiei din ţară. De la corespondenţii lor află de lupta partidei naţionale în frunte cu Ioan Cîmpineanu împotriva presiunii exercitate de guvernul puterii protectoare pentru introducerea în Regulamentul organic a unor prevederi ce anulau practic independenţa ţării.

Parisul mijloceşte lui Ghica şi alte relaţii cu rol însemnat în formarea lui. Ca bacalaureat, are acces la seratele filo-eline ale doamnei de Champy, unde se întîlneşte cu profesori ai săi de la Sorbona şi este recomandat generalului Coletti, care „sboreşte arămăneşte", dar e ambasador al regelui Othon şi erou al luptei pentru eliberarea Greciei. În faţa generalului şi a altora, care ignorau pe români, Ion Ghica pune patos în recomandarea calităţilor poporului său. Studentul de la şcoala de mine are amici francezi care îl poftesc la vînători sau îl introduc în cercuri intelectuale. Îl cunoaşte pe Armand Carell, redactorul-şef al ziarului *Le National*, adversar al monarhiei din iulie, pe scoţianul David Urquhard, pătimaş sprijinitor al politicii favorabile Turciei. Este prezentat prinţului Adam George Czartorysky, militant pentru reconstituirea regatului Poloniei. Relaţiile cu asemenea personalităţi contribuie la iniţierea tînărului Ghica în problemele

politicii europene atît de complicate și îi educă abilitatea politică. În chip special se cuvine a aminti și de contactul lui cu cercurile socialiștilor utopici. În drum spre Grădina plantelor, are surpriza să afle într-o zi, perorînd în mijlocul unui grup de lucrători, pe Teodor Diamant, unul dintre primii fourieriști români, mai tîrziu creator al unui falanster. De atunci Diamant îl vizitează zilnic, face cu el exerciții de matematici, iar duminica îl duce la conferințele lui Fourier. „Ieșeam de la acele conferințe — își amintește Ghica — uimit și esaltat, convins pot zice." Convingerea aceasta era una de moment și provenea din elocința dulce, cuceritoare a bătrînului apostol. Ion Ghica nu a devenit niciodată un adept al doctrinei fourieriste, dar după mulți ani va scrie pagini de caldă simpatie despre generosul și nefericitul Diamant.

Parisul este orașul unde Ghica își face debutul ca publicist. Condeiul îl mînuise și mai înainte, de foarte tînăr, în ajunul plecării peste hotare. Sub impulsul Societății filarmonice tradusese comedia *Prețioasele* a lui Molière, pe care, în iulie 1835, unchiul său Ioan Cîmpineanu o înainta spre tipărire lui Eliade și care s-a și reprezentat spre sfîrșitul aceluiași an. La Paris, și chiar în 1835, el scrie și tipărește o broșură intitulată *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie...*, căreia, în 1838, îi va urma o a doua, *Poids de la Moldovalachie dans la question d'Orient* (ambele semnate cu inițiale false). Sînt două scrieri cu un conținut similar, pe alocuri cu pasaje aproape identice, în care sînt puse probleme esențiale privind soarta Principatelor. Însăși publicarea lor vădește la tînărul autor, în vîrstă de nouăsprezece, respectiv douăzeci și doi de ani, o surprinzătoare maturitate politică. E adevărat, ideile exprimate nu sînt întru totul personale. Ghica însuși afirmă mai tîrziu că a folosit niște note ale unchiului său, Ioan Cîmpineanu, și că, în ceea ce privește redactarea în franceză a primei broșuri, a recurs la ajutorul profesorului său Satur. Totuși, limpezimea expunerii și patosul argumentării îi aparțin. Cel ce scrie este perfect informat și nu are ezitări în ceea ce privește obiectivul urmărit. Teza de bază în legătură cu relațiile dintre Principate și puterile suzerană și protectoare derivă din programul partidei naționale. O reținem aici, fiindcă Ion Ghica îi va rămîne credincios pînă la sfîrșitul vieții sale. În discursul despre Ioan Cîmpineanu o va formula astfel: „dreptul de suzeranitate, astfel cum rezulta din capitulațiunile încheiate de vechii noștri domni cu Înalta Poartă, erau o garanție pentru păstrarea naționalității noastre" și: „de la o vreme încoace, Imperiul otoman mergea tot slăbindu-se, și ... mai curînd sau mai tîrziu, era să vie ziua cînd acel imperiu să se desfacă în elementele sale constitutive... atunci independența României va fi o consecință naturală a evenimentelor ce au să se desfășure".

în sensul acestor convingeri, studentul de nouăsprezece ani atrage atenţia asupra faptului că un pericol real pentru ţările româneşti îl prezintă politica expansionistă a puterii protectoare şi realizează un tablou sumbru al samavolniciilor comise de armatele ţariste de ocupaţie. Broşura *Coup d'oeil...* îşi dezvăluie în final caracterul de lucrare de propagandă. Autorul descrie sumar poziţia geografică a Valahiei şi Moldovei şi, amintind marile bogăţii naturale ale celor două ţări, caută să cîştige interesul guvernelor europene pentru comerţul cu aceste ţări. Încheierea e un apel adresat acestor guverne, chemate să întindă mîna „unui popor care, prin liberalitatea caracterului său, prin fericitele calităţi ce-l disting nu aspiră decît să intre în familia statelor libere şi constituţionale". *Poids de la Moldovalachie...* dezvoltă aceleaşi idei, argumentate încă mai categoric şi mai clar. Tînărul autor îşi ia libertatea să acuze pe ambasadorii guvernelor occidentale aflaţi la Constantinopol de superficialitate şi lipsă de seriozitate. Lăsîndu-se ispitiţi de petreceri şi vînători, ambasadorii trec cu vederea problemele de care ar trebui să se intereseze. Ghica îşi asumă de aceea sarcina de a informa el respectivele guverne despre locul şi rolul Principatelor în chestiunea atît de controversată a Orientului, care, într-adevăr, a stat multă vreme la baza unui şir de evenimente ce-au răscolit întreaga Europă. În termeni violenţi, aproape de pamflet, studentul român denunţă din nou imixtiunea guvernului ţarist în treburile interne ale ţărilor româneşti, pentru a conchide că aceste ţări trebuie transformate într-o barieră ridicată în calea încercărilor ţarismului de a pătrunde spre centrul Europei. În acest scop, Principatele ar trebui unite într-un regat, care să se bucure de garanţia puterilor europene că nici o armată străină nu va mai putea trece peste teritoriul lor. Cu dibăcie diplomatică, Ghica enumeră avantajele ce-ar rezulta din noul statut al Principatelor pentru Austria, Germania, Franţa, Anglia. Chiar Turcia, spune el, renunţînd la tributul ce i se plăteşte, s-ar găsi asigurată. Cîştigul cel mai mare ar fi statornicirea păcii în Orient.

Broşurile lui Ion Ghica nu au trecut neobservate. David Urquhard, fost secretar al ambasadorului englez la Constantinopol şi amic al lui Thiers, pe atunci preşedinte al guvernului francez, a reprodus-o pe cea dintîi în colecţia sa *Portofolio*, în care era denunţată politica ţaristă şi se urmărea cîştigarea de simpatii pentru Imperiul otoman. O altă publicaţie în coloanele căreia Ghica a scris despre stările de lucruri din Principate este ziarul *Le National*. Conţinutul rubricii sale nesemnate, apărute sub titlul *Corespondance valaque*, ignorat pînă deunăzi, ne este acum cunoscut în amănunte.* Linia politică generală rămîne aceea din

* Cf. D. Păcurariu, *Ion Ghica în presa franceză*, *Gazeta literară*, 1 octombrie 1964, şi acelaşi, monografia *Ion Ghica*, Editura pentru literatură, 1965, p. 43—47.

cele două broşuri. Cu date concrete, la zi, este prezentat cititorilor francezi conflictul dintre domnitorul Alexandru Ghica şi partida naţională din Adunarea de la Bucureşti. Domnul este criticat cu asprime pentru politica lui externă şi internă, păgubitoare intereselor poporului. Autorul *Corespondenţei* nu se sfieşte să critice şi pe consulul francez din Ţara Românească şi chiar pe ministrul de externe al Franţei, care nu se interesează de cele ce se petrec la Bucureşti. Elogii pline de căldură sînt formulate la adresa lui Ioan Cîmpineanu, ceea ce indică sursa de la care se inspira Ion Ghica.

În primele luni ale anului 1839, colonelul Cîmpineanu, însoţit de Félix Colson, fost secretar al consulului francez de la Bucureşti, care-l dezavuase, şi-a început turneul prin capitalele europene, trecînd mai întîi prin Constantinopol. Planul colonelului era absolut personal şi utopic: realizarea unirii Principatelor, sub conducerea sa sau a domnului moldovean Mihail Sturdza, prin consimţămîntul Porţii, crearea unei armate sub flamurile căreia să fie chemate popoarele din cadrul Imperiului otoman, în scopul salvgardării acestui imperiu, ameninţat de zvîrvoliri interne şi de Rusia ţaristă etc. Evident, oricît de persuasiv, Ioan Cîmpineanu nu a putut recolta altceva decît vagi promisiuni pentru un viitor neprecizat. Acţiunea lui, pe care avea s-o plătească la înapoierea în ţară cu închisoarea, a avut totuşi utile rezultate propagandistice. Sub auspiciile lui Cîmpineanu, tinerii români aflaţi la Paris au înfiinţat în august 1839 Societatea pentru învăţătura poporului român, cea dintîi asociaţie culturală, cu scopuri politice, întemeiată peste hotare. Activitatea societăţii urma, însă, să se desfăşoare în ţară. Se punea astfel în practică o altă iniţiativă a partidei naţionale, constînd în faptul „de a pregăti naţiunea din vreme, ca acea desfăşurare de evenimente, care se pregătea să o găsească destul de luminată şi de pregătită, ca să poată profita de dînsele pentru întărirea statului român“ (din discursul lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu). Evenimentele, măsurile de autoritate ale domnului, în primul rînd arestarea lui Cîmpineanu au făcut ca societatea întemeiată la Paris să nu poată trece la lucru.

După absolvirea celui de-al doilea an la Şcoala de mine, în timpul căreia, ca student, vizitase o serie de uzine metalurgice franceze, Ion Ghica s-a dus în Anglia, într-o călătorie documentară, ca să cerceteze întreprinderi miniere, ceea ce dovedeşte încă o dată cu cîtă seriozitate a abordat pregătirea sa de specialitate. La sfîrşitul anului 1840 pornea spre Bucureşti, cu atestatul Şcolii de mine în lada sa de călătorie, înarmat şi cu alte învăţături, în special din domeniul economiei politice, în sfîrşit, cucerit de ideile radicale în atmosfera cărora trăise

vreme de cinci ani. Cu tot acest bagaj și cu elanul vîrstei, pe la începutul anului 1841 se găsea acasă, dornic să se dedice unei activități în folosul patriei. De la bun început însă se izbi de adversități; Țara Românească nu oferea atunci condiții prielnice pentru o activitate liberă și creatoare. „Cu puțin înainte — își va aminti peste patru decenii Ghica—se izgonise Vaillant din țară, se arestase și se surghiunise la Snagov și la ocnă Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu, Marin Serghiescu și Telegescu." Grigore Alexandrescu se afla și el deținut la djurstvă, ca și Bălcescu. Prietenul îi vizită pe amîndoi, în încăperile ferecate din Gorgani. Era un prim contact nu prea încurajator cu țara, pentru un om a cărui simpatie nu putea îmbrățișa autoritatea de stat, ci pe victimele ei. Cînd i se propuse o prefectură, Ion Ghica „declină onorul ce i se făcea", explicînd că e lipsit de experiență și de cunoștințele trebuitoare. Este de presupus că refuzul se datora și hotărîrii de a nu colabora cu o administrație opresivă. Ar fi preferat o catedră la „Sf. Sava", dar nu i s-a încredințat. La povața lui Iancu Manu, fostul student al Școlii de mine, alcătui un proiect de exploatare a salinelor. Înmînat lui Iancu Oteteleșanu, unul din concesionarii exploatărilor de sare, proiectul fu adus în discuția coasociaților, care-l respinseră ca prea costisitor. Așadar, drumurile pe care Ion Ghica ar fi fost dispus să se angajeze îi erau închise. Domnul îl privea cu neîncredere, întrucît exista bănuiala că el ar fi autorul scrierilor ostile stăpînirii, apărute la Paris. Era suspectat și din cauza relațiilor lui cu Ioan Cîmpineanu, pe care stăruia să-l viziteze la Mărgineni și apoi la Plumbuita. „Nenea mare", vornicul Mihalache Ghica, fratele domnului și cel care-i propusese prefectura, îl preveni chiar pe Tache Ghica într-o zi că se vor vedea siliți a lua măsuri împotriva feciorului său, dacă acesta nu-și va schimba felul de a gîndi și a se exprima.

Strîmtorat astfel, tînărul muntean primi consiliul prudent al lui Ioan Cîmpineanu, între timp eliberat, să plece la Iași. Alături de Cîmpineanu, alți doi reprezentanți ai boierimii nemulțumite de domnia lui Alexandru Ghica semnară o epistolă tainică adresată lui Mihai Sturdza, domnul Moldovei, prin care i se propunea și scaunul Țării Românești, ca astfel să realizeze unirea Principatelor. Cu această epistolă, inginerul de mine care nu-și putuse găsi utilizare în patrie porni într-o după-amiază de toamnă tîrzie către Milcov. Peripețiile drumului vor fi narate cu farmec în scrisoarea *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*. După cinci zile de călătorie ostenitoare, Ghica vedea pentru întîia oară, de pe dealul Răpedea, capitala Moldovei.

Peste cîteva zile fu prezentat de către maiorul Mihail Kogălniceanu lui vodă, care, după ce parcurse epistola boierilor munteni, zîmbi cu

satisfacţie, dar respinse ca prematur actul politic ce i se propunea. Vodă, ca şi ceilalţi ieşeni, îi arătă prietenie, poftindu-l la masă şi reţinîndu-l la lungi şi plăcute conversaţiuni despre literatură, artă, ştiinţe şi chiar politică. La Iaşi se reînnodă prietenia dintre Ion Ghica şi Vasile Alecsandri, care-l găzduieşte în casa lui.

Aşteptînd deschiderea navigaţiei pe Dunăre o dată cu venirea primăverii, munteanul aflat în surghiun voluntar cugeta asupra viitorului său şi oscila între a se duce în Sicilia, pentru a se angaja la o exploatare de sulf condusă de un prieten de la Paris, sau a se reîntoarce în Franţa, unde era sigur că se va bucura de protecţia foştilor săi profesori. O vizită la Iorgu Ghica îi prilejui însă cunoştinţa lui beizadea Niculaie Suţu, eforul şcolilor, care-l sfătui să rămînă la Iaşi şi-i oferi o catedră la Academia Mihăileană. Era ceva care-l putea atrage într-adevăr. „Şi iată-mă aşezat — va povesti Ghica — înaintea unei table cu creionul de cretă în mînă, arătînd tinerilor, dimineaţa, proprietăţile cercului, ale elipsei, ale parabolei şi ale iperbolei şi, după amiazi, vorbindu-le despre formaţiunile munţilor ş-a straturilor pămîntului." Profesorul, ca şi ceilalţi colegi ai săi, printre care Kogălniceanu, îşi îndeplinea funcţia cu pasiune patriotică. Salarizarea era modestă — aproximativ un franc pe lecţie —„... dar eram bine răsplătit prin satisfacţiunea ce simţeam văzînd pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor celor bune. Lucram fiecare cu cuvîntul şi cu condeiul, după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naţionalităţii române." Nici Mihalache Sturdza nu era un campion al libertăţii şi al cinstei! Departe de aşa ceva! În martie 1848, masca despotului afacerist va cădea definitiv. Deocamdată, însă, îi plăcea să joace rolul domnului luminat şi îngăduia la academia ce-i purta numele difuzarea unor idei avansate.

Ion Ghica a fost la Iaşi pe de-a-ntregul solidar cu tinerii intelectuali moldoveni. Alături de ei, în ciuda opreliştilor şi a primejdiilor, a luat parte la unele acţiuni mărunte contrare autorităţii de stat şi a frecventat saloanele unde se discuta politică şi se citea literatură. Astfel, cînd prietenii săi din Iaşi au început a se aduna lunar în casa lui Alecu Balş Lungu, a fost bucuros a-i însoţi. Aici, Ghica a putut fi martorul entuziasmului iscat de lectura primelor poezii în limba română ale lui Vasile Alecsandri.

În vacanţe, profesorul muntean trecea Milcovul, pentru a-i vizita pe ai săi. Între timp, Alexandru Ghica fusese destituit în urma plîngerii boierilor, iar pe scaunul domnesc fusese ridicat Gheorghe Bibescu. Înlocuirea nu adusese nici un bine pentru ţară, dar, oricum, noul domn nu avea deocamdată motive de adversitate personală faţă de Ion Ghica,

ceea ce îngăduia acestuia libertatea de mişcare. În vara anului 1842, însoţindu-l pe Iancu Oteteleşanu, Ghica şi Grigore Alexandrescu întreprinseră o călătorie spre Baia-de-Aramă. Niciunul dintre cei doi prieteni nu va uita această călătorie. După mai bine de douăzeci de ani, dedicîndu-i lui Ion Ghica volumul *Meditaţii, elegii, epistole, satire şi fabule*, poetul i se va adresa „ca unui bun şi statornic amic, cu care am petrecut o mare parte a vieţii mele, cu care am vizitat — juni amîndoi şi plini de iluzii pentru viitorul ţării noastre — mănăstirile de dincolo de Olt, acele multe suvenire ale mărirei trecute şi ale decadenţei actuale a României..." Dedicaţia exprimă cu precizie starea de spirit a celor doi tineri din anii în care au vizitat Oltenia. Stăpînit de aceeaşi stare de spirit, în vara anului următor, 1843, Ion Ghica e unul dintre întemeietorii societăţii revoluţionare „Frăţia". Împrejurarea este evocată de scriitorul nostru în scrisoarea despre Nicu Bălcescu. După o noapte de aprinse discuţii asupra situaţiei nenorocite a ţării, Bălcescu, Ghica şi Christian Tell*, care juraseră să se consacre patriei cu trupul şi cu sufletul şi se legaseră fraţi de cruce, au alcătuit statutele şi regulamentul „Frăţiei". Celor trei iniţiatori li s-au alăturat curînd mulţi civili şi militari, printre care maiorul Ion Voinescu II, Bolliac, Bolintineanu, Deivos, Golescu (Alecu Negru), Marin Serghiescu-Naţionalu. Cam tot în aceeaşi vreme s-a întemeiat la Bucureşti şi Societatea literară, avînd ca preşedinte pe Iancu Văcărescu şi ca secretari pe acelaşi maior Ion Voinescu II şi pe Nicu Bălcescu. Poate că în cadrul activităţii Societăţii literare s-a ţinut şi acea adunare în casa maiorului, la care Bălcescu, după ce se hîrjoni ca un băieţandru ştrengar cu ceilalţi, fu pus cu de-a sila să citească o scriere pe care memorialistul o confundă cu *Puterea armată şi arta militară la români*. Cert e că prin grija lui Ghica *Puterea armată* a apărut în *Propăşirea*. La apariţia acestei foi cu viaţă atît de scurtă din pricina cenzurii, Ion Ghica şi-a adus şi el contribuţia. În primul număr al revistei urma să apară şi un articol al său tratînd despre *Unirea vămilor între Moldova şi Valahia*. Cenzura a oprit însă acest articol, pe care îl cunoaştem din exemplarul necenzurat păstrat la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Revista a publicat mai apoi alte lucrări ale lui Ghica, printre care lecţia de deschidere a cursului liber de economie politică de la Academia Mihăileană, intitulată *Despre importanţa economiei politice*. Lecţia fusese ţinută în noiembrie 1843 şi trezise mult interes. Probabil că la această lucrare se referă Grigore Alexandrescu, care-i

* Cezar Bolliac, într-o notă la poezia *La muza mea* (republicată în *Trompeta Carpaţilor*, nr. 1.030, 1872, p. 3), afirmă că a participat şi el la jurămîntul „făcut în viele de la Filaret", alături de cei trei pomeniţi de Ghica.

scria din Bucureşti prietenului său, felicitîndu-l: „De trei ori bravo, iubite prietene! Te fericesc şi te îmbrăţişez. Articolul tău este frumos şi bine gîndit. Sînt mîndru de tine şi de prieteşugul tău!"*. După cum Kogălniceanu folosea cursul său liber de istorie naţională pentru a insufla sentimente patriotice auditorilor, tot astfel profesorul de economie politică nu se limita la o expunere pur teoretică, ci lega definirea noţiunilor ştiinţifice de năzuinţele politice la ordinea zilei. Aşa, de pildă, subliniind însemnătatea industriei ca factor de progres economic, el o considera totodată ca „înainte alergătorul neatîrnărei şi a slobozeniei" şi, aluziv, pleda pentru unire: „poate că generaţia noastră va vedea staturile Germaniei unite, aşa cum trebuie să fie un neam de oameni cari vorbesc aceeaşi limbă şi au aceeaşi origină. Nu pot să nu vă împărtăşesc noutatea că-n zilele noastre se tractează aici despre o unitate bănească între principatele noastre; folosurile ce ar ieşi dintr-o asemenea alcătuire nu pot fi măsurate..." Pe bună dreptate, deci, Ghica, amintindu-şi de cursurile libere ale lui Kogălniceanu şi ale sale, afirmă: „Noi tinerii devenisem sîmburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului". Evocînd în *Suvenire contimpurane* anii dinainte de 1848 ai domniei despotice a lui Mihail Sturdza, G. Sion vorbeşte despre tinerii absolvenţi ai şcolilor naţionale, ce „căpătaseră cunoştinţe enciclopedice destule spre a înţelege spiritul secolului" şi adaugă la rîndu-i: „Această junime se mai adăpa de idei liberale şi progresive din cîteva cursuri libere ce cu mare greu se permisese lui Ion Ghica, M. Kogălniceanu, N. Docan şi alţii ca să ţină în sala Academiei"**. Foştii elevi ai profesorului de economie politică de la Academia Mihăileană i-au păstrat o bună amintire. Dintre ei, cunoscutul economist Ion Ionescu de la Brad ţinea să-l elogieze după aproape douăzeci de ani, în 1861, în gazeta lui, *Ţăranul român*, preţuind nu numai nivelul ştiinţific al cursului, ci şi interesul arătat problemelor arzătoare ale vremii: „Noi am avut norocirea a asculta cursul său de economie politică ce l-a făcut la Academia Mihăileană din Iaşi şi putem să spunem în public că, măcar că încă nu pierdusem impresiunile ce întipărise în noi briliantele prelecţiuni de economie industrială ale lui Blanqui de la Conservatoire des arts et métiers din Paris şi de economie politică ale d-lui Rossi de la Collège de France, am ascultat cu deosebit interes pe d. Ion Ghica. D-lui, din regiunea înaltă a ştiinţei, se pogora în lecţiunile sale şi făcea oarecare aplicaţii la ţara noastră. D. Ion Ghica căuta o unire a intereselor materiale ale separatelor două

*E. Lovinescu, *Grigore Alexandrescu*, Editura literară a Casei şcoalelor, 1928, p. 241–242.

** G. Sion, *Proză. Suvenire contimpurane*, E.S.P.L.A., 1956, p. 106.

staturi Moldova şi Valahia şi era cu deosebire ocupat de unirea vămilor..."*

Colaborarea lui Ion Ghica la *Foaia ştiinţifică şi literară* îmbrăţişează şi alte domenii. El tipăreşte un articol despre măsuri şi greutăţi, un altul despre învăţămîntul public şi, în sfîrşit, un studiu de popularizare a ştiinţei, intitulat *Ochire asupra ştiinţelor*. Articolul despre învăţămîntul public era, de fapt, un document redactat din însărcinare oficială. Apreciat pentru zelul şi competenţa sa la catedră, profesorul muntean fusese distins de vodă Sturza cu recunoaşterea rangului de mare spătar, iar apoi numit membru şi inspector al Comitetului academic. Epitropul învăţămîntului public, Alecu Balş, care proiecta transformarea Academiei Mihăilene în universitate, intenţiona să încredinţeze rectoratul acesteia lui Ion Ghica. Împrejurările n-au îngăduit realizarea proiectului. Chemat însă „a cîrmui o mare parte din educaţia publică din Moldova", Ghica a pornit cu seriozitate la treabă, convins de marea însemnătate a învăţămîntului, cum reiese şi din transcrierea ca moto a cuvintelor lui Leibniz, în fruntea studiului său din *Propăşirea:* „Acel ce cîrmuieşte educaţia ţine în mînile sale soarta lumii". În prima jumătate a veacului al XIX-lea, dezvoltarea învăţămîntului în Principate se situa printre preocupările cele mai de seamă ale intelectualităţii progresiste. Pe la 1840 interesa însă şi cercurile conducătoare, fiindcă se simţea nevoie de cadre administrative instruite. În sfîrşit, proprietarii de latifundii, năzuind spre creşterea producţiei agricole, înţelegeau că un nivel cultural ceva mai ridicat la sate le-ar fi profitabil. Sintetizînd toate aceste interese de pe poziţia unui partizan al atragerii agriculturii în circuitul capitalist, noul inspector şcolar se şi ocupă de organizarea şcolilor săteşti. Atît în formularea principiilor generale, cît şi în schiţa de programă pe care o dă, el stabileşte că elevii şcolilor rurale trebuie să-şi însuşească, pe lîngă cunoştinţele de ordin general, mai ales elemente de agrotehnică şi de creşterea vitelor. Şcoala proiectată de el este în primul rînd una practică şi menită să aducă foloase proprietarilor de pămînt, pe care şi caută a-i cointeresa. Le cere să încurajeze deschiderea de şcoli în satele de pe moşii, făcînd şi investiţiile necesare pentru înzestrarea lor cu cele trebuitoare: „Este cu drept ca proprietarul să contribuie cu mult pentru şcoala din sat şi să contribuie după numărul familiilor ce are pe moşia lui, pentru că el va trage un folos adevărat material de la o asemenea întocmire". Îndeplinindu-se această condiţie, şcolile rurale urmau să stea la dispoziţia sătenilor în mod gratuit. În acest

Desfiinţarea vămilor, în *Ţăranul român*, nr. 1, 12 noiembrie 1861, p.3.

punct, ideea devine cu adevărat îndrăzneață, dar, în rest, programa propusă de Ion Ghica rămîne conformistă: acordă un loc însemnat instrucției religioase, cunoașterii îndatoririlor sătenilor față de proprietari și față de stat. Parafrazînd parcă maxima favorabilă stăpînitorilor: „prea multă minte strică", inspectorul notează: „Tot ne dovedește că fericirea și bunastare a unui norod nu se asigurează printr-o mare dezvoltare intelectuală și o civilizație rafinată". Este o teză pe care chiar Ion Ghica o va condamna în repetate rînduri, în perioada *Convorbirilor economice* și a *Scrisorilor către V. Alecsandri.* În ciuda limitării subliniate, în care vedem concesii pe care inspectorul le făcea acelora de care depindea totuși în ultimă instanță înființarea școlilor sătești, proiectul său se înscrie printre documentele prețioase ale istoriei învățămîntului românesc. Se mai cuvine să reținem și alte idei juste, ca, de pildă, acelea asupra modului de organizare a școlilor normale, asupra predării limbii române — lectură și gramatică — și a unor lecții de istoria patriei, cu scopul de a se reaminti „fapte vrednice de laudă a strămoșilor noștri". Vom mai observa, de asemenea, că, pe alocuri, Ion Ghica face loc în însemnările sale unor revendicări de ordin social-politic ale forțelor progresiste sau unor critici la adresa orînduirii feudale. Astfel, de pildă, susținînd că proprietarii ar trebui să întrețină școlile sătești, folosește tonul direct în dezvăluirea caracterului spoliator al zeciuielii: și „afară de alte venituri ce au de la locuitori, mai iau pe dasupra, ca un lucru ce nici nu este vrednic de băgat în seamă, mai iau zeciuială din toate productele ce fac locuitorii; dumnealor socotească-se și vor vedea că numai după acest singur articol al Regulamenturilor amînduror Principatelor, cînd venitul locuitorilor crește în proporție aritmetică, al dumnealor crește în proporție geometrică". De pe o poziție politică înaintată este abordată și chestiunea unificării sistemului de învățămînt normal în cele două Principate. Acesta „ar fi singurul mijloc ca să se poată introduce în limbă și în obiceiuri o unitate desăvîrșită, dorința dragă oricărui român bun și adevărat iubitor de neam. Într-acele școli normale s-ar primi modul de scriere cel mai cuviincios și aceeași gramatică, și așa poate că generația viitoare va fi destul de norocită ca să uite cu totul că a mai fost vrodată provincialism."

Din păcate, Ion Ghica nu a avut răgazul să treacă la realizarea măcar parțială a planului său. Prin martie 1844, Tache Ghica se îmbolnăvi grav și fiul său porni cu inima îndurerată spre București. Bătrînul se prăpădi în același an, iar Ion Ghica fu nevoit să lămurească unele încurcături financiare. Între timp, mai fusese la Iași, unde își încheiase cursul, hotărît să nu se mai întoarcă.

Ieşenii manifestară după plecarea lui Ghica atitudini diferite faţă de temporarul lor concetăţean. Alecsandri îi exprima afecţiunea lui şi îi comunica amănunte despre „asasinatul“ *Propăşirii* şi despre surghiunul lui Kogălniceanu şi al lui C. Negruzzi.* Alţi moldoveni, însă, se bucurau că plecase, fiindcă opiniile sale în legătură cu învăţămîntul şi poate măsurile luate în calitate de inspector şcolar treziseră animozităţi serioase în rîndurile cadrelor didactice. Printre adversari se număra şi Gh. Asachi. Vechiul dascăl, pictor talentat, făcuse chiar o gravură înfăţişînd Academia Mihăileană, care se povîrnea împinsă de Alecu Balş, epitropul şcolilor. Ion Ghica, protejatul acestuia, cu un hîrleţ în mînă, săpa la temelia clădirii, acolo unde erau îngropate hrisovul şi medaliile. Pe gravură erau înscrise cuvintele batjocoritoare: „sapă, sapă, poate îi da de apă“**. Ion Ghica n-a dat nici o replică detractorilor săi şi, un timp, a putut să pară indiferent faţă de problemele şcolii. În 1847 el a dovedit însă că aceste probleme îi stăteau la inimă. În acelaşi an, o serie de scrisori pe care i le adresează de la Iaşi Ion Ionescu de la Brad reactualizează chestiunea organizării învăţămîntului public din Moldova. Faptul nu este întîmplător. În 1846, Mihail Sturdza iniţia o serie de „reforme“, constînd, între altele, în desfiinţarea claselor superioare şi reducerea celor inferioare. Cadrele didactice erau concediate în număr mare. Informîndu-l despre toate acestea, Ion Ionescu de la Brad îi scria lui Ghica despre regretele tîrzii ale profesorilor moldoveni — „plîng în pumni după d-ta, căci cel puţin d-ta tot mai căutai de viitorimea lor“. Desigur, nu era vorba despre bunăvoinţa sau grija mai mare sau mai mică a cuiva faţă de nevoile profesorilor. Măsurile luate de Mihail Sturdza, ca, de altfel şi de Gheorghe Bibescu, se înscriau în acţiunea represivă îndreptată împotriva fierberii duhului naţional şi democratic. Dar tocmai acum Ion Ghica dă la iveală, a doua parte a proiectului său de la Iaşi, cuprinzînd planul de organizare a învăţăturii „secunde sau colegiale“. O face folosind coloanele unei publicaţii ardeleneşti, *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, în care lucrarea apare sub forma unei suite de scrisori. Programa sa propune ca învăţămîntul secundar să aibă opt ani, dintre care ultimii doi de filozofie. Este o programă cu netă coloratură umanistă, în care pe primul plan se află studiul limbilor, cu deosebire al latinei şi elinei. Aceste două limbi clasice, ca şi franceza sînt prevăzute pentru toţi cei şase ani de „clasă“. Pentru acea

* Eugenia Carcalechi, *Alecsandri şi Ion Ghica (Ceva din corespondenţa lor intimă)*, *Arhiva*, nr. 9, septembrie 1905, p. 383.

** V. Slăvescu, *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica* (1846—1847), Academia Română, Studii şi cercetări, LXVI, 1943, p. 47.

epocă în care nu se constituise nici măcar un rudiment al istoriei literare româneşti, aşa cum se va contura abia în *Lepturariul român* al lui Aron Pumnul (1862—1865), remarcabil este faptul că Ghica recomandă studierea limbii române nu numai sub aspectul gramatical, aceasta în paralelă cu gramatica latină, ci şi stilistic. O menţiune specială se cuvine şi programei detailate ce dă în legătură cu studiul retoricii, prin care înţelege nu numai elocvenţa şi stilistica, ci şi ceea ce numim noi astăzi teoria literaturii. În cadrul retoricii propune lectura şi critica în clasă a unor bucăţi în proză şi versuri de scriitori români, precum şi memorizarea pasajelor celor mai frumoase din literatura românească. În fiecare săptămînă — sîmbăta — cere ca şcolarii să facă o compunere în româneşte, după care să fie clasificaţi. Nota patriotică, în contrast puternic cu măsurile luate de oficialităţi, se afirmă cu deosebire în pasajele despre predarea istoriei. Ghica numeşte istoria „învăţătura cea mai de căpetenie", dar exclude concepţia romantică şi combate glorificarea eroilor ca pe o acţiune pernicioasă: „învăţătura istoriei trebuie să se facă cu cea mai mare întindere, şi profesorul să caute a depărta oarecum mirarea (admiraţia) de la faptele voiniceşti şi asupritoare ale celor vechi şi care nu pot avea alt rezultat decît a dezvăli şi a hrăni ambiţia şi dorinţa de stăpînire în inimile tinerilor". Precizarea scopului educativ al predării istoriei poartă pecetea spiritului revoluţionar burghez caracteristic anilor precedenţi mişcării de la 1848. „Îmi pare că această învăţătură — afirmă răspicat Ghica — trebuie să caute mai mult a forma gustul şi dorinţele oamenilor; şi misia ei nu ar fi bine înţeleasă dacă n-ar fi decît admiratori Romulilor şi Cezarilor; profesorii de istorie ar face bine să puie mai multă importanţă în apărarea libertăţii grecilor împotriva perşilor şi lacedemonilor decît în năvălirile şi cotropirile romanilor, mai multă hulă în războaiele Atenei cu Peloponezul; cea mai mare parte a lecţiilor să fie întrebuinţată a cerceta faptele şi pricinile care au avut înrîurire asupra stării societăţilor de astăzi; astfel s-ar împlînta în inimile tinerimii dorinţe curate şi s-ar forma un duh de critică şi de cercetare atît de neapărat trebuincios omului care are să prinză un loc însemnat în societate." „Duhul critic" era într-adevăr foarte necesar în societatea românească din preajma anului 1848. Programele de învăţămînt publicate de Ion Ghica şi continuarea lor pentru cursul universitar, păstrată în ciorne, inaplicabile atunci, ar fi putut fi luate în considerare numai în cazul eliberării ţărilor româneşti de sub despotismul feudal. Aceasta şi era problema fundamentală a acelor ani.

După 1844, Ion Ghica nu va mai fi niciodată profesor, iar activitatea lui se va desfăşura multă vreme exclusiv pe plan politic.

În cuprinsul anului 1846 se găseşte la Paris, unde este ales preşedinte al Societăţii studenţilor români, înfiinţată de către românii aflaţi în capitala Franţei — C.A. Rosetti, Kogălniceanu, Bălcescu, Bolintineanu, Dimitrie şi Iancu Brătianu, Grigore Romalo şi alţii. Unii erau studenţi, alţii îşi terminaseră învăţătura mai demult şi veniseră pentru cercetări speciale sau doar ca să iasă din atmosfera sufocantă şi chiar primejdioasă de-acasă. Scopul declarat al Societăţii studenţilor români era „de a ţine în Paris, spre desăvîrşirea învăţăturilor, tineri români de orice parte de loc". Apelul lansat de societate pentru strîngerea unor fonduri (destinate a acoperi cheltuielile de întreţinere a studenţilor lipsiţi de mijloace) e conceput în spirit democratic. Autorii atrag atenţia că hrana tuturor e produsă de plugar, astfel că solicitata contribuţie cerută celor cu stare trebuie considerată ca o obligaţie: „Săteanul sudînd şi adesea flămînd trage plugul ce vă dă hrana vieţii; daţi şi voi cel puţin birul pentru hrana sufletului fiilor voştri". Secretarul societăţii era C.A. Rosetti, casier — Scarlat Vîrnav. Preşedinţia de onoare fusese propusă poetului Lamartine, care o acceptase. Faptul acesta este semnificativ. Societatea studenţilor români era o organizaţie mai mult decît oarecum filantropică. Îşi instalase o bibliotecă, unde — după cum ne informează Bolintineanu — muntenii şi moldovenii se întîlneau şi discutau; proiecta editarea unei publicaţii care să susţină interesele ţărilor româneşti. Aşa cum notează Ghica, spre sfîrşitul anului 1846 „un vînt de libertate sufla peste toată Europa... într-aceeaşi vreme, în Franţa agitaţiunea creştea, ideile democratice şi chiar republicane cîştigau din zi în zi aderenţi şi partizani; la cursurile lui Michelet, lui Quinet şi lui Mickiewicz se îmbulzeau studenţii cu miile, unul peste altul; fiecare lecţie se termina cu un tunet de aplauze şi cu strigătul de: «Vive la République»". Tinerii români erau cuceriţi de acest iureş al libertăţii, cum reiese şi din cîteva manifestări ale lor din acea vreme. De Anul nou 1847, ei au trimis felicitări acelor personalităţi din Franţa care înţelegeau „cel mai bine sentimentele lor". Profesorul Edgar Quinet, suspendat de doi ani de la catedră, le-a răspuns cu prietenie: „Îmi amintiţi prin aceasta, domnilor, că este de datoria mea să mă ocup de această naţiune, astăzi ameninţată, şi să-i apăr dreptul după slabele mele puteri. Sînt fericit să-mi iau faţă de dumneavoastră un angajament de acest fel..." După primirea acestui răspuns, membrii Societăţii studenţilor români l-au vizitat pe profesor acasă. Dimitrie Brătianu a rostit o cuvîntare, iar Scarlat Vîrnav, secretarul societăţii, a încheiat, în numele tuturor, cu o frază patetică: „Jurăm cu toţii să murim pentru ţara noastră!"*

* *Anul 1848 în Principatele Române*, Bucureşti, Göbl, 1902.

Cele cîteva luni petrecute de Ion Ghica la Paris, în 1846, l-au întărit în convingerile sale şi i-au sporit entuziasmul. Ajuns la Bucureşti, a dorit să-şi pună candidatura pentru un loc de deputat în Obşteasca Adunare. Evident, Bibescu vodă s-a opus.

În vîrstă de treizeci şi unu de ani, lipsit de posibilitatea de a ocupa o funcţie, dar la adăpost de grijile materiale datorită proprietăţilor moştenite, Ghica s-a decis să-şi întemeieze o familie. Nu e omul care, în scrisori, cel puţin în cele păstrate, să facă declaraţii sentimentale. Probabil însă că în hotărîrea lui de a se căsători cu Alexandrina (Saşa) Mavros n-a lipsit îndemnul unei reale afecţiuni. Înrudirea cu familia Mavros i-a fost totuşi multă vreme reproşată şi a constituit pentru adversarii politici un argument binevenit. I s-a adus acuzaţia de conformism, fiindcă generalul Mavros se bucura de mare trecere la curte şi, deci, ar fi putut interveni în favoarea lui pe lîngă Bibescu. I s-a azvîrlit epitetul de „agent rus“, fiindcă socrul său era bine văzut de guvernul de la Moscova. Aşa, de exemplu, faimosul colonel Lăcusteanu scria: „generalul Duhamel... avea de unealtă pe Ion Ghica, ginerele generalului Mavros, un fanariot pripăşit în ţară, general civil rusesc, iar la noi general inspector al carantinelor pe amîndouă principatele“*. „Generalul civil“ nu era de loc general, căci n-a servit niciodată în armată. Fusese doar inspector general al carantinelor în timpul guvernării lui Kiseleff. Oricîtă trecere ar fi avut „generalul“, n-a făcut nimic pentru ginerele său. Ca un amănunt grăitor, să spunem că, atunci cînd Ion Ghica se pregătea să plece la Constantinopol ca agent al revoluţionarilor, Bibescu, chemîndu-l la palat, l-a ameninţat că îi va cere lui Mavros să-l reţină în Bucureşti. Poate că domnul se va fi şi adresat generalului. Emisarul „Frăţiei“ şi-a îndeplinit totuşi însărcinarea. Divorţurile n-au fost puţine în familia Ghiculeştilor. Căsnicia lui Ion Ghica a durat pînă la sfîrşit. Saşa a supravieţuit soţului ei mulţi ani, fiindcă era mai tînără şi a fost încă mai longivă decît el (a murit aproape centenară), deşi n-a dus o viaţă uşoară şi nu s-a cruţat. Cei doi soţi au avut zece copii, dintre care trei au murit în vîrstă fragedă. Ceilalţi însă au depăşit şaptezeci, optzeci şi chiar nouăzeci de ani. Prin fiii lor, familia e numeroasă şi astăzi. Dintre fiii lui Ion Ghica, cel mai mare, Dimitrie (1848—1918)** şi Scarlat (1856—1948) au dovedit unele aptitudini literare. Cel dintîi a tradus din Shakespeare *Romeo şi Ju-*

---

* *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, Editura Fundaţiilor, 1935, p. 108.

** Fiul lui Dimitrie Ghica, Iancu Ghica, trăieşte în Bucureşti. A fost inginer, a împlinit de curînd nouăzeci şi trei de ani şi ne-a primit de mai multe ori, pentru a ne pune la dispoziţie fotografii şi documente de familie. Îi mulţumim şi pe această cale.

lietta, al doilea, *Neguțătorul din Veneția*, piesă reprezentată în 1886 la sala „Bossel". Sîrguință și pricepere a dovedit Dimitrie I. Ghica tălmăcind opera lui Herodot, lucrare distinsă de Academia Română cu un premiu. De la Maria Ghica (1851—1937), căsătorită cu un Sturdza, s-au păstrat cîteva pagini frumos împodobite cu miniaturi. Pe cîteva dintre aceste pagini Alecsandri și-a transcris poemul *Marioara Florioara* și a dedicat desenatoarei cîteva versuri.*

La scurtă vreme după căsătorie, Ion Ghica e prins în vîrtejul ce anunța revoluția. Tabloul frămîntărilor din Țara Românească, la începutul anului 1848, e conturat cu exactitate și obiectivitate în *Scrisorile către V. Alecsandri*. Nu-l vom mai reconstitui aici. Vom înregistra doar detaliile ce-l privesc pe scriitorul nostru. Ca membru în conducerea „Frăției", ia parte la pregătirea mișcării. Îl găsim la adunarea secretă în care Bălcescu citește proiectul de proclamație și în care, alături de Bălcescu și Alecu Golescu (Negru), este ales în comitetul executiv „cu deplină putere d-a organiza și a conduce acțiunea". În ajunul Paștelui, comitetul îl trimite la Christian Tell, comandant de batalion la Giurgiu, să fixeze ziua dezlănțuirii revoluției. Cu abilitatea conspirativă de care va ști să uzeze și în alte împrejurări, se pricepe să organizeze întîlnirea cu maiorul în așa fel, încît să nu trezească nici un fel de bănuială. Pornirea mișcării este stabilită pentru ziua de Paște. Reîntors la București, participă la adunarea comitetului în care se distribuiau rolurile fiecăruia dintre fruntași. Împreună cu doi dintre frații Golescu, Nicolae și Alecu, cu C.A. Rosetti, Bolliac, Costache Bălcescu și Ion Brătianu, el urma „să rădice tabacii, mărginașii și tinerimea din București, să meargă gloată la palat, să ceară lui vodă Bibescu sancționarea constituțiunei". Cînd emisarul lui Lamartine, doctorul Mandl, sosește la București, nu este de mirare că scrisoarea autografă a poetului, ministru de externe în guvernul revoluționar de la Paris, este adresată lui Ion Ghica și C.A. Rosetti. Lamartine îl cunoștea desigur personal pe Ghica, fie și numai din anul 1846, de la Societatea studenților români. Ca să urmeze instrucțiunile lui Lamartine, revoluționarii decid să trimită la Constantinopol un agent cu misiunea de a capta bunăvoința Porții față de mișcare. Comitetul alege în unanimitate pe Eliade, care însă nu primește să plece, temîndu-se că la Țarigrad i s-ar putea întîmpla vreo nenorocire, și numeroasa familie i-ar rămîne fără susținători. Al doilea ales, Ștefan Golescu, declină și el însărcinarea, sub pretextul că nu va putea obține aprobarea domnului. Adevărul este că solia la Constantinopol era delicată și

* Cf. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, Editura pentru literatură, 1964, p. 97, 99.

chiar pîndită de primejdii. Cînd însă votul căzu asupra lui, Ghica nu se dădu totuşi în lături. Prevăzînd că Bibescu nu-i va îngădui să iasă din ţară, el obţinu un paşaport englez şi se hotărî să se strecoare noaptea printre pichetele de strajă, cu o barcă pe Dunăre... Aprobarea primită de la vodă prin mijlocirea colonelului Constantin Năsturel Herescu îl scuti de această aventură, pe care sîntem convinşi că ar fi dus-o oricum la capăt. Aşa, cu paşaportul iscălit de Bibescu, cu împuternicirea semnată de membrii Comitetului revoluţionar şi cu o scrisoare de recomandare din partea doctorului Louis Mandl către generalul Aupick, ambasadorul Republicii franceze la Constantinopol, „agentul confidenţial" Ion Ghica porni în ziua de 17/29 mai spre Constantinopol.

Asupra activităţii lui la Sublima Poartă, informaţii ne dă el însuşi în *Amintiri din pribegia după 1848*, ca şi în unele din scrisorile către Alecsandri. Aceste surse de informare biografică şi istorică — în măsura în care nu e vorba de documente propriu-zise — trebuie folosite cu prudenţă.

Trimisul „Frăţiei" trebuia să devină, îndată ce se va fi instalat un guvern provizoriu, agent oficial al ţării pe lîngă guvernul otoman. După 11 iunie a şi fost numit în această funcţie, dar guvernul din Constantinopol nu l-a recunoscut ca atare. Cei o mie de galbeni trimişi de la Bucureşti i-au fost imputaţi îndată după înăbuşirea revoluţiei, iar ministrul trebilor dinafară i-a pus sub sechestru moşiile, pînă la achitarea banilor din arenzi.* Deşi nu s-a bucurat de autoritatea unui agent oficial, Ion Ghica a lucrat în numele revoluţiei cu multă sîrguinţă şi eficienţă, folosind relaţiile personale cu ambasadorii puterilor occidentale şi chiar cu unele persoane din cercurile conducătoare turceşti. Explicaţiile date înainte de 11 iunie şi după succesul mişcării din Bucureşti au contribuit, credem, la înlăturarea unei intervenţii represive imediate. În numeroasele memorii pe care le-a adresat guvernului otoman şi ambasadorilor străini, lămuririle sale erau, în esenţă, simple şi liniştitoare: mişcarea nu era îndreptată împotriva statutului existent al ţării, întrucît guvernul provizoriu recunoaşte suzeranitatea Porţii, în baza vechilor capitulaţii; Regulamentul organic a fost înlăturat, deoarece chiar prevederile lui bune au fost transformate în contrariul lor de către o administraţie samavolnică şi venală; românii doresc să-l înlocuiască cu o constituţie democratică etc. După cum se vede, Ghica prezenta revoluţia ca o mişcare inevitabilă de natură pur internă. Aceasta era de altfel şi atitudinea guvernului provizoriu, care, la fel cu Tudor Vladimirescu în 1821, evita să pună problema

* Cf. scrisoarea lui Ion Ghica adresată ziarului *Adunarea naţională*, publicată în *Opiniunea constituţională*, nr. 16, 19 iunie 1869, p. 1.

raporturilor cu puterea suzerană. Cît priveşte evenimentele din ţară, emisarul aflat la Constantinopol dădea prietenilor din Bucureşti sfaturi radicale: boierii să fie anchetaţi, judecaţi şi osîndiţi, să se realizeze unirea cu moldovenii, pentru ca astfel cauza să poată fi slujită cu mai multă tărie. Optimist în ceea ce priveşte viitorul mişcării, Ion Ghica intenţiona să se întoarcă acasă cît mai curînd şi cerea să i se asigure candidatura la deputăţie. Intervenţia fatală, declanşată şi de presiunile ce s-au exercitat de puterile interesate asupra guvernului otoman, l-au reţinut pe Ghica la Constantinopol. Chiar şi cu acel prilej, el şi-a făcut datoria, protestînd cu energie contra măsurilor luate, inclusiv împotriva arestărilor. Ca şi alţi căuzaşi, el a crezut că Fuad-paşa îşi depăşise atribuţiile şi drepturile, astfel că era de acord cu o împotrivire armată. Protestul înaintat guvernului otoman n-a avut, desigur, nici o urmare. De aici înainte, pentru o vreme, Ghica a rămas solidar cu aripa radicală a emigraţiei, luînd o serie de iniţiative, făcînd propuneri interesante, de pe o poziţie comună cu aceea a lui N. Bălcescu.

Conflictele ce s-au produs în exil între revoluţionari, anticipate de divergenţele manifestate şi în timpul cît a durat guvernul provizoriu, au fost adînci şi pline de patimă. Deruta politică iscată în rîndurile surghiuniţilor, dar şi porniri temperamentale foarte diverse şi interese personale puse în joc au dus la constituirea unor grupuri şi partide care nu au ocolit nici calomnia, nici înscenările compromiţătoare pentru a se lovi reciproc. În campania de calomnii, care lasă o umbră penibilă asupra unora dintre exilaţi, şi în primul rînd asupra lui Eliade, figura lui Bălcescu rămîne pură ca flacăra. Scrisorile schimbate între Ghica şi fostul său coleg de la „Sf. Sava" confirmă solidaritatea lor, de care vorbeam mai sus. Sfătuindu-se mereu unul cu altul, ei au încercat să înlăture animozităţile şi să organizeze emigraţia, să stabilească legături cu revoluţionarii din Transilvania. Ion Ghica e privit de o parte a exilaţilor ca un adevărat conducător. Bălcescu însuşi îi cere „instrucţiuni", fapt explicabil, fiindcă, de la Constantinopol, cu relaţiile sale, Ghica putea da sfaturi şi îndemnuri utile. Nădăjduind că mişcarea ar putea fi reluată, fostul agent al guvernului provizoriu s-a gîndit la formarea unei legiuni române peste hotare, la formarea unui guvern în exil, la constituirea unui stat federativ la Dunăre, sub suzeranitatea Porţii, a luat legături cu emigranţii polonezi... Treptat, însă, chiar prietenii lui cei mai buni descoperă în vederile sale o greşeală, pe care nu întîrzie a i-o imputa: aşezarea proiectelor şi propunerilor pe baza falsă a unei nelimitate încrederi în bunăvoinţa guvernului otoman. În aprilie 1849, C.A. Rosetti îi mărturisea încă o dată

prețuirea pentru capacitățile sale, dar îi exprima regretul că dovedise atîta credință în Turcia, atitudine pe care o enumera chiar printre cauzele insuccesului revoluției. Mai categoric încă e Rosetti peste cîteva săptămîni, cînd, referindu-se la aceeași turcofilie a lui Ghica, îi atrăgea atenția că se înșală total în diplomația construită pe această bază, deoarece Turcia este „lașă, imbecilă și răpitoare... necinstită și ipocrită ca slăbiciunea, — o nație barbară în decadență, de la care nu aștept decît trădare și robie ori de cîte ori îi va veni bine"*. În aceeași scrisoare, Rosetti face, cu justă intuiție, și observația că Ghica părăsise și încrederea în revoluție: „locul în care trăiești și oamenii cu cari te aduni și cu cari ești în corespondență te-au făcut moderat și nu mai ești sigur că în curînd democrația va triumfa"**. După doi ani de exil (în octombrie 1850), Bălcescu îl asigură și el pe Ghica: „Ți-am spus de atîtea ori că voi să fiu în acord cu tine, nu numai fiindcă te știu, te cred mai serios și mai capabil decît toți ceilalți, dar fiindcă te iubesc mai mult decît pe toți. Aș dori numai ca atît pentru tine, cît și pentru mine să nu te arăți la emigrați că ești pentru turci *sine qua non*."***

În anii de după înăbușirea revoluției, Ion Ghica alunecă mereu mai mult spre dreapta. Renunțînd la ideea unei noi insurecții armate, sfîrșește prin a năzui spre obținerea unor reforme pe cale diplomatică. Cu obstinație, în ciuda criticilor ce i se aduc, rămîne partizanul sprijinirii fără rezerve pe Turcia. În mai 1851, un memoriu al lui către guvernul Porții, în care-i califica pe radicalii din fostul guvern provizoriu drept niște *„thoéreticiens incapables et exagérés dans leur tendance"* ****, îl irită pe Bălcescu, care îi reproșează: „Teoriile revoluției, îmi zic, nu le-ai aprobat, nu le-ai iscălit însuți? Oamenii revoluției, nu ai fost însoțit cu dînșii? Pentru ce dai cu piatra într-acei oameni și acele teorii?"***** Pe tonul amintind șăgălnicia adolescenței, Bălcescu își cheamă prietenul la Paris, ca „să-i frece ridichea"... Gluma nu ascunde însă amărăciunea celui care, de altfel, înclina să ia în serios și zvonurile că fostul membru al comitetului revoluționar intenționa să încerce a obține scaunul Țării Românești.

În acest răstimp, Ion Ghica reîncepe să publice diverse scrieri, între care cîteva articole despre căile de comunicație, apărute în *Journal de Constantinople*.****** Un deosebit interes pentru evoluția sa politică

---

* Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, Socec, București, 1889, p. 72.
** *Ibid.*, p. 74.
*** *Ibid.*, p. 558—559.
**** Teoreticieni incapabili și exagerați în tendința lor.
***** Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, p. 587.
****** D. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 155—157.

prezintă însă volumul *Dernière occupation des Principautés Dannubiennes par la Russie*, apărut în 1853 cu semnătura G. Chainoi. Lucrarea are caracterul unui memoriu deschis adresat puterilor europene şi e străbătută de o netă tendinţă contrarevoluţionară. Unei Europe care îngenunchease pretutindeni mişcările revoluţionare şi instaurase regimuri reacţionare, Ghica îi vorbea într-un limbaj adecvat. În capitolul dedicat revoluţiei de la 1848 din Ţara Românească, el se arată, în spirit bughez, de acord cu sarcinile pe care şi le pusese mişcarea: secularizarea averilor mănăstireşti, eliberarea ţiganilor, abolirea servajului, dar e de părere că în această chestiune din urmă soluţia fusese găsită uşor prin înţelegerea dintre ţărani şi proprietari. Împotriva adevărului, el afirmă că proprietarii cedaseră ţăranilor pămîntul ai căror uzufructari erau, astfel că se evitase „*crima*", adică ciocnirea violentă între cele două categorii sociale, în ciuda „*spiritelor rele*"* ce voiseră să folosească ţărănimea ca pe o masă de manevră. Mai concludente încă sînt capitolele în care Ghica tratează despre situaţia de după revoluţie, mai precis din anii 1852-1853. Desprindem un pasaj: „*Les paysans et les bureaucrates attendent un bouleversement qui leur permette de se trouver face à face avec les propriétaires et les grands boyards. Pour les uns, prendre la terre, pour les autres, occuper les hautes fonctions de l'état, voilà leur voeu et leur espoir; leur esprit ne va plus loin. C'est là une tendance criminelle, monstrueuse, d'accord!*"**

Fraza, recunoscînd obiectiv supravieţuirea spiritului revoluţionar după 1848, fixează o atitudine categoric ostilă acestui spirit. În privinţa soluţiilor de viitor, propunerile lui Ghica sînt de asemenea foarte semnificative: „*a reuni cele două Principate sub un singur principe cu o listă civilă modestă şi a-i da pentru control o adunare compusă din reprezentanţii proprietarilor, corp care să curpindă totodată pe boieri şi burghezia*: *iată la ce trebuie să tindă Poarta*".

În această frază din 1853, Ion Ghica formulează pentru prima dată ideea colaborării politice dintre moşierime şi burghezie, idee pe care o va şi sluji mai tîrziu.

La începutul lunii iunie 1848, cînd cobora de pe puntea vaporului „Lloydului austriac" la Cornul-de-Aur, Ghica nu bănuia că avea să rămînă în Turcia zece ani. După lichidarea revoluţiei, el nu părăsi Constantinopolul. Desigur că întoarcerea în ţară nu ar fi fost oportună,

---

* „*Mauvais esprits*".

** „Ţăranii şi funcţionarii aşteaptă o răsturnare care să le permită să se găsească faţă în faţă cu proprietarii şi marii boieri. Pentru unii, a lua pămîntul, pentru alţii, a ocupa înalte funcţii de stat, iată dorinţa şi speranţa lor; spiritul lor nu merge mai departe. Această tendinţă este criminală, monstruoasă, de acord."

fiindcă guvernul reacţionar îi era ostil. Ar fi putut pleca însă la Paris, unde se găseau fruntaşii exilaţilor şi unde au poposit o vreme Bălcescu şi Alecsandri. Apelurile celor doi vechi prieteni rămaseră fără urmare. Cînd, la 8/20 februarie 1849, locotenenţa refugiată la Paris îl numea reprezentantul ei la Constantinopol, el respingea „onorul" ce i se făcea şi folosea prilejul pentru a condamna încă o dată atitudinea lui Eliade. Pe malurile Bosforului, unde Saşa Ghica îl însoţise de la început, fostul agent al guvernului provizoiu se preocupă, ceea ce e firesc, şi de aflarea unor rosturi personale. Arenda moşiilor îi era sechestrată, exilul părea să dureze, mai în fiecare an familia i se înmulţea cu un copil. Mulţi dintre ceilalţi exilaţi trăiau la voia întîmplării, lipsiţi de mijloace. Ghica nu se putea împăca nicidecum cu o astfel de situaţie. El îşi caută deci un plasament. În acest scop îl şi trimite în 1850 în Dobrogea pe Ion Ionescu de la Brad, pe care-l chemase la Constantinopol încă din 1848. Din Dobrogea, agronomul îl informează pe patron despre bogăţiile din această regiune şi despre posibilităţile de exploatare. „California am găsit-o! — se entuziasmează el. De la dumneata atîrnă să o exploatăm."* Ghica, pe care fostul său elev de la Iaşi îl şi vedea bei de Dobrogea, nu se grăbi totuşi să dea urmare îndemnului de a trece la exploatarea bogăţiilor din noua Californie de pe ţărmul euxin. Călătoria în Dobrogea îi oferi lui Ion Ionescu de la Brad materia unei lucrări, publicate sub titlul *Excursion agricole dans la plaine de la Dobroudja*. Tot cu sprijinul lui Ghica, inginerul agronom intră în serviciul lui Reşid-paşa, latifundiar ajuns în pragul ruinei din pricina neîngrijirii uriaşei lui averi. În numai cîţiva ani, intrepidul moldovean puse ordine pe moşiile paşii, ceea ce-i aduse şi profituri personale.

În acest răstimp, Ion Ghica fu instalat bei de Samos. Nu mai era vorba de o „Californie", ci de insule pietroase şi sărace, în care guvernatorul îşi îndeplini însărcinările înfruntînd, mai ales la început, pericole reale. Împrejurările în care s-a făcut numirea şi multe amănunte despre anii petrecuţi la Samos ne sînt relatate în cele două scrisori despre căpitanul Laurent. Era în preajma izbucnirii războiului Crimeii. Bun prieten cu Reşid-paşa, ministru de externe în cabinetul otoman, Ghica încearcă să folosească prilejul pentru a realiza o acţiune plănuită încă din anii precedenţi. El şi smulge în principiu adeziunea guvernului turc la constituirea unei armate româneşti care să se alăture oştilor otomane şi să participe la luptele împotriva ţarului. În vederea acestei împrejurări alcătuise şi un proiect de proclamaţie, pe care spera că sultanul avea să şi-l însuşească. Manifestul vorbea despre

* V. Slăvescu, *Corespondenţa dintre Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica*, p. 127.

restabilirea relaţiilor dintre ţările româneşti şi Poartă pe baza vechilor capitulaţii şi despre bunăvoinţa sultanului faţă de unirea celor două principate. Generalul Magheru, chemat la Constantinopol, fu numit caimacam, guvernator civil şi militar al ambelor Principate. Ghica urma să-l însoţească în calitate de secretar. Pe la sfîrşitul lui februarie 1854 trupele turceşti trecură Dunărea şi angajară primele lupte cu armata rusă. Pe cînd Magheru şi Ghica se pregăteau să pornească pe urmele turcilor, evenimentele luară o întorsătură neaşteptată. Românii ce se alăturaseră lui Omer-paşa fură alungaţi din tabără, Magheru nu mai primi împuternicirile făgăduite. Guvernul otoman dăduse înapoi, ca urmare a unei somaţiuni a Austriei, care ceruse să nu se acorde nici un sprijin „elementelor revoluţionare" române şi polone, ameninţînd că, în caz contrariu, va trece de partea Rusiei.

În acest moment de răscruce cînd, din cauza războiului, întoarcerea în patrie i se amîna pentru multă vreme, Ghica e supus unor presiuni morale la care n-a putut rezista. „Atît Reşid, cît şi amîndoi ambasadorii [al Angliei şi al Franţei, n.n.] — va scrie mai tîrziu fostul bei — au insistat atît de mult, făcîndu-mi atîtea şi atîtea făgăduieli pentru viitorul României, încît nu ştiu cum s-a făcut, dar am ieşit de acolo angajat a mă duce pentru trei luni în Arhipel." Nu trei luni, ci cinci ani rămase Ghica la Samos. Oricît va încerca el mai tîrziu să justifice faptul acesta prin sentimentele sale patriotice, prin dorinţa de a cîştiga bunăvoinţa puterilor faţă de Principate, anii petrecuţi în Arhipelag îi aduseră prejudicii în ţară, căci mulţi nu-i iertară faptul că primise să-şi puie fes de bei turcesc. Guvernarea lui fu straşnică, şi în scurtă vreme, cum zice, liniştea se restabili în Arhipelag. În vremuri de răgaz, făcu unele cercetări arheologice şi întreprinse încîntătoare călătorii prin insulele greceşti bogate în vestigii glorioase ale antichităţii. Într-o asemenea călătorie îl însoţi Dimitrie Bolintineanu, care povesteşte episodul în ale sale *Călătorii în Asia Mică*. Beiul îl conduse pe poetul exilat, cu bricul de rezbel otoman ce-i sta la dispoziţie, înarmat cu zece tunuri şi cu un echipaj de optzeci de oameni, prin porturile Arhipelagului, îi arătă ruinele Miletului, apoi anticul Halicarnas, insula Cos şi alte locuri. Pretutindeni guvernatorul era întîmpinat cu fastuos ceremonial. Pe o fregată engleză i se dau onorurile, în insula Cos debarcă în bubuitul tunurilor care-i salută sosirea.

La Samos, Ghica aduse o serie de îmbunătăţiri în starea economică şi culturală a insulei. El înfiinţă un gimnaziu căruia-i dădu numele lui Pitagora, precum şi o şcoală agricolă şi una de marină, sprijinind astfel pregătirea tinerilor samioţi pentru cele două profesii principale ale locului. Doamna Ghica ctitori la rîndul ei un institut de fete şi

acoperi cheltuielile de întreţinere din propria ei avere. Printre realizările beiului se mai numără o lege privind reglementarea raporturilor dintre debitori şi creditori, un codice de legi, o reformă electorală. Mai construi şosele, lucrare pentru care aduse din ţară pe inginerul A. Zane. Pentru modul în care-şi îndeplinise însărcinările, sultanul îl numi la 16 februarie 1856 prinţ de Samos şi peste trei săptămîni îl primi în audienţă, ca să-l firitisească. În aprilie, noul prinţ rosti un mesaj în Senatul samioţilor, enumerînd realizările guvernării sale, pomenite de noi mai sus. Aceste realizări asigurară prinţului român un loc remarcabil în istoria Samosului. Poate că şi astăzi bustul lui de marmoră albă se mai află în sala festivă a primăriei din Vathy... La Bucureşti, însă, succesele guvernării sale în Arhipelag nu micşorau antipatia cu care era considerat din pricină că rămînea în serviciul Porţii, aceasta cu atît mai mult cu cît se vorbea mereu mai insistent de numirea lui ca domn al Ţării Româneşti. Puţini, între care vechiul prieten Grigore Alexandrescu, se bucurau că zvonul s-ar putea realiza. Desigur nu lipsa de insistenţă a lui Ghica, ci mersul evenimentelor politice l-a determinat pe sultan să nu facă numirea pe care ambasadorul Angliei, lordul Redcliffe, i-o propusese într-adevăr.

Cît timp a ocupat funcţia de guvernator al Samosului, Ghica nu s-a dezinteresat de soarta Ţărilor Româneşti. La 1857 pare a-şi fi reluat de la sine funcţia de agent al Principatelor la Constantinopol. El nu numai că acţionează în sprijinul unirii în cercurile diplomatice din capitala Imperiului otoman, îndeosebi pe lîngă ambasadorul Franţei, puterea cea mai favorabilă actului dorit de români, dar face şi oficiul de informare a personalităţilor din ţară. Mărturie despre aceasta depune între altele scrisoarea pe care o trimite lui C. Negri la 10 aprilie 1857. Punîndu-l la curent pe viitorul candidat la tronul Principatelor Unite despre cele ce se petreceau în cercurile diplomatice de la Constantinopol, el îi cere totodată o listă a tuturor deputaţilor aleşi, cu observaţii la fiecare nume, privind poziţia lor în Divanul ad-hoc.* Materialul urma, desigur, să fie folosit în scopul casării alegerilor, act pe care turcii fură constrînşi să-l săvîrşească în urma presiunilor Franţei, Rusiei, Prusiei şi Sardiniei.

În vederea alegerilor pentru adunările elective hotărîte de conferinţa de la Paris, Ion Ghica, aflîndu-se încă la Samos, îşi puse candidatura în districtul Dîmboviţei. Dreptul de a alege şi de a fi ales îi fu însă contestat de membrii colegiului electoral. Chemat prin adresa nr. 8 din 19 octombrie 1858 să-şi constate dreptul de a figura în listele

---

* Jean Bart, *O scrisoare inedită a lui Ion Ghica*, în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 393, 17 iunie 1928, p. 4.

de alegători şi eligibili, el răspunse printr-un memoriu trimis judecătoriei districtului Dîmboviţa şi publicat în decembrie 1858 la Bucureşti, sub titlul *Pledoriul domnului Ion Ghica, prinţul de Samos... pentru constatarea drepturilor sale politice*. Pledoriul rămase fără rezultat. Ghica părăsi pentru totdeauna postul de slujbaş al Porţii. Totuşi, la adunările elective care deciseră în ianuarie 1859 Unirea Principatelor prin votul dat la Iaşi şi Bucureşti, nu putu să participe. Curînd după înscăunarea lui Cuza, el deveni însă prim-ministru în Moldova. Numirea s-a datorat recomandării lui Alecsandri.* Cu această guvernare, Ion Ghica începu o carieră politică foarte agitată, care dură 12 ani şi îl aduse de mai multe ori, de fiecare dată pentru scurtă vreme, la conducerea guvernului. Trebuie spus că în tot acest timp, deşi a făcut politică liberală, s-a găsit în conflict adesea cu propriul partid, deoarece a fost unul dintre fruntaşii aripii de dreapta, înclinată să împartă puterea politică cu boierimea şi neinteresată în rezolvarea celor două probleme fundamentale puse după Unire: lărgirea bazei electorale şi împroprietărirea clăcaşilor. Totodată, nu a ezitat să ia măsuri de mînă forte, care de asemenea i-au adus vrăjmăşii. Prima guvernare în Moldova n-a durat decît de la începutul lui martie pînă la 29 aprilie 1859. În acest scurt răstimp, guvernul luă cîteva măsuri menite să consolideze Unirea: protestă împotriva politicii Austriei, care refuza recunoaşterea numelui de Principatele Unite dat de Convenţiunea de la Paris, aduse la Iaşi trupe din Muntenia şi trimise la Bucureşti garnizoana din Iaşi. Însuşindu-şi însă o propunere făcută de Adunare, prin care se cerea unirea deplină sub un principe străin — ceea ce fu jignitor pentru Cuza — acesta îşi retrase încrederea în guvern. Ion Ghica dovedi aşadar de la bun început că nu înţelege să fie devotat domnului. Totuşi, în acelaşi an, la 11 octombrie, Cuza îl numi din nou prim-ministru şi ministru de interne. Alecsandri era ministru de externe. În timpul acestei guvernări, care dură pînă la 25 mai 1860, Ion Ghica se preocupă de realizarea unei ortografii unitare.** La 8 februarie 1860, ca ministru dinlăuntru, semna un *Ordin de zi* prin care dispunea ca „pentru a nu mai continua haosul feluritelor ortografii cu care se scriau hîrtiile secţiilor" funcţionarii ministerului să folosească alfabetul latin conform unui tabel de transcriere a chirilicelor. Cel ce nu avea să se conformeze urma să fie îndepărtat din serviciu ca „netrebuincios".

* Eugenia Carcalechi, *Alecsandri şi Ion Ghica*, în *Arhiva*, nr. 9, septembrie 1905, p. 385.

** Emil Vîrtosu, *Chirilicale*, II, în *Arhiva românească*, tom. VIII, Bucureşti, Cartea românească, 1942, p. 432 şi urm.

Amintitul ordin de zi poate fi socotit primul pas în direcţia folosirii obligatorii a alfabetului latin în scrierea oficială.

Energia ministrului dinlăuntru îl puse însă în conflict cu o parte a presei. Cu străşnicia vechilor cenzori, el dădu avertismente ziarelor care publicau critici la adresa guvernului şi ordonă chiar suprimarea unora. Fu lovit *Curierul românesc*, reînviat de Eliade, după o lungă întrerupere, la finele lui noiembrie 1859. Eliade, în ciuda declaraţiei din primul număr al ziarului că nu va fi agresiv, ci în apărare, trecuse de îndată la atacuri violente împotriva vechiului său adversar. Ghica nu se mulţumi numai cu replicile, destul de lipsite de menajamente, pe care le dădea în apărarea lui ziarul *Dîmboviţa*, condus de amicul Dimitrie Bolintineanu, ci interzise apariţia *Curierului*. Eliade continuă totuşi să-l atace, încă mai îndîrjit, în coloanele altor ziare, sub diferite pseudonime. Actul de autoritate al lui Ghica nu poate fi scuzat, oricît de pătimaşă va fi fost polemica lui Eliade.

După ce, către sfîrşitul anului 1861, Poarta recunoscu unirea deplină a Moldovei cu Ţara Românească şi se putu forma cel dintîi guvern unic al Principatelor Unite, Cuza nu mai face apel niciodată la serviciile lui Ion Ghica, iar acesta trece făţiş de partea adversarilor săi. Fostul prim-ministru e mereu ales deputat, ocupă uneori postul de vicepreşedinte al Adunării şi îndeplineşte şi alte slujbe oficiale. În cursul dramaticelor evenimente care au luat sfîrşit prin victoria lui Cuza şi Kogălniceanu în chestiunea ţărănească, el joacă un rol activ în constituirea „monstruoasei coaliţii". Împreună cu ceilalţi membri ai Comitetului delegaţilor, încearcă să torpileze în aprilie 1864 proiectul de lege agrară adus de Kogălniceanu în Cameră printr-un amendament la articolul 42 (care prevedea ca ţăranii clăcaşi să devină liberi şi deplini proprietari pe vatra satelor, pe pămînturile de păşune, de fîneţe şi de arături pe care le aveau sau se cuvenea să le aibă în puterea legilor existente). Amendamentul propus de Comitetul delegaţilor suna astfel: „Sătenii cultivatori şi proprietarii de pămînt rămîn liberi a-şi regula interesele lor numai prin tocmeli de bunăvoie şi cu caracter timporal". În ceea ce-l priveşte, Ghica nu era un adversar al desfiinţării clăcii, însă considera intervenţia statului în reglementarea relaţiilor dintre proprietari şi săteni ca o violare a dreptului de proprietate. Lovitura de stat a lui Cuza puse capăt disensiunilor din Adunare. „Monstruoasa coaliţie" nu demobiliză. În anii următori se duse o campanie împotriva domnului, prin presă şi prin broşuri. Ghica participă la această campanie, ca şi la pregătirea complotului din noaptea de 11 februarie. Vasile Alecsandri fu adînc mîhnit de această comportare a amicului său, şi timp de cîţiva ani relaţiile dintre ei se între-

rupseră. La cîteva luni după ce Cuza fusese nevoit să părăsească ţara, Alecsandri îi scria fostului domn (1 iulie 1866): „*À propos* de turci; aflu din izvor sigur că fostul meu vechi prieten, Ioan Ghica, trimis extraordinar al alteţei-sale pe lîngă Sublima Poartă, a găsit cu cale să-şi puie pe cap un fes. Poate că e ceva foarte fin şi diplomatic din parte-i, deşi amorul propriu naţional nu e prea mulţumit..." *

Din ziua de 11 februarie pînă la sosirea lui Carol I, Ion Ghica fu din nou prim-ministru. După misiunea la Constantinopol pomenită în scrisoarea lui Alecsandri, chiar în iulie acelaşi an, el formă un guvern conservator, fapt semnificativ pentru poziţia politică mereu mai retrogradă. În perioada de instabilitate guvernamentală dintre 1866 şi 1871, cînd de altfel partidele nici nu-şi cristalizaseră formele de organizare şi programele, poate cu excepţia liberalilor conduşi de I. Brătianu, guvernul Ghica nu putu rămîne multă vreme la putere, ca şi altele care îi urmară, formate din conservatori şi liberali sau numai din reprezentanţii unuia dintre partide. Ion Ghica fu rechemat de Carol în vara anului 1870, după începerea războiului franco-prusian şi mişcarea „republicană" din Ploieşti condusă de Candiano Popescu. Era o perioadă în care agitaţia împotriva domnului ajunsese la apogeu, mai ales în jurul afacerii Strussberg. Carol cunoştea legăturile lui Ion Ghica cu cercurile ce-i erau ostile, dar, lipsit de altă posibilitate, a recurs la el fiindcă îl considera mai puţin periculos decît alţi adversari. Primul-ministru nu şi-a asumat rolul unui apărător al tronului şi a şi declarat că, dacă va fi pusă să aleagă între prinţ şi constituţie, ţara va opta pentru cea din urmă.** Totuşi funcţia primită în asemenea împrejurări a agravat antipatia cu care era privit Ghica de personalităţi din diverse grupări politice. Printre acestea, B.P. Hasdeu se manifestă ca un neîmpăcat adversar al primului-ministru. În *Columna lui Traian*, el semnează aproape în fiecare număr note sau articole polemice împotriva lui Ghica, pe care-l numeşte „camarilă a lui Carol".

În martie 1871 se produce un fapt care pune capăt nu numai acestei ultime guvernări, ci şi activităţii politice de prim-plan a fostului prinţ de Samos. În seara zilei de 10/22 martie, colonia germană în frunte cu consulul von Radowitz se adună pentru a sărbători în sala „Slătineanu" ziua de naştere a împăratului Wilhelm. Populaţia bucureşteană, întristată de evenimentele din Franţa şi ostilă domnitorului prusac, consideră această petrecere drept o sfruntare şi atacă sala unde avea loc banchetul. Ferestrele sînt sparte cu bolovani, convivii alun-

* Eugenia Carcalechi, *art. cit.*, p. 385.
** *Istoria României*, Ed. Academiei, IV, p. 555.

gați și loviți cu pietre. Poliția și armata nu fraternizează cu manifestanții, dar nici nu acționează împotriva lor. La două ore după incident, Ghica își prezintă demisia și Carol i-o primește, exprimîndu-i regretul că-l avusese prim-ministru. Din acest ceas, omul politic Ghica încetează de a se mai manifesta.

Pentru o calificare generală a activității politice desfășurate de Ion Ghica vreme de peste douăzeci de ani, cam din 1849 pînă în martie 1871, am subscrie, chiar dacă nu o considerăm completă, caracterizarea făcută de Nicolae Iorga în 1910. Caracterizarea definește mai ales metoda: „Despre politica lui Ion Ghica se pot spune multe. Cel mai adevărat lucru ar fi acela că el a fost unul din oamenii politici, foarte mulți la număr, cari nu fac politică. Nu pot s-o facă... Acest liberal, nu prea liberal, avea aptitudini pentru politica de cabinet, care în legăturile dintre state se cheamă diplomație, dar care la popoarele nelibere înlocuiește propaganda largă, crearea și conducerea curentelor, păstrarea contactului cu o întreagă lume care, o dată trezită la viață, înțelege a o trăi, și cu cîtă patimă..."* Dar chiar și ca diplomat, Ghica a lucrat de unul singur, refuzînd consiliile altora. În activitatea ministerială și parlamentară nu a reprezentat cu consecvență politica vreunui partid, năzuind pare-se către o anumită independență personală. Opunîndu-se permanent actelor menite să împlinească unele din cerințele fundamentale de la 1848, s-a văzut împins în afara vieții publice. În cele din urmă, a știut să tragă consecințele prin părăsirea scenei. În ceea ce-i privește pe ceilalți, chiar pe foștii săi adversari, această retragere a permis stingerea vechilor patimi. După cîțiva ani, s-a putut reface în conștiința publică o altă imagine a lui Ion Ghica, aceea a unui om venerabil, considerat astfel aproape în unanimitate. Chiar dacă s-au mai pomenit vechile-i greșeli, acestea rămîneau undeva, într-un trecut stins pentru totdeauna. Că n-a izbutit să ajungă la nivelul cel mai înalt atins în anii bătrîneții sale de gîndirea social-politică din țară e adevărat, dar tot atît de adevărat este că a slujit din nou progresul României, prin scrisul său, așa cum prin activitatea politică de după Unire îl frînase în destule direcții.

Spre deosebire de fruntașii politici ai generației sale — un Kogălniceanu, Bolliac, C.A. Rosetti, Eliade și Bolintineanu — Ion Ghica nu a vădit interes pentru ziaristică. După Unire a luat totuși condeiul de cîteva ori, pentru a-și exprima punctul de vedere nu atît în legătură cu unele chestiuni curente, cît mai ales referitor la probleme mari de

* N. Iorga, *Oameni cari au fost*, I, Fundația pentru literatură și artă, 1935, p. 425—426.

organizare a ţării. În 1861 a anunţat astfel o serie de lucrări ce urmau să formeze „un corp de noţiuni asupra reorganizării administrative şi judiciare". Din serie n-a publicat decît partea întîi, despre comună. După doi ani, într-un articol nesemnalat pînă acum, publicat sub pseudonimul Ghaki*, a revenit cerînd înfiinţarea comunelor, ceea ce dovedeşte că ţinea la ideile lui în această privinţă şi că nu le sintetiza din interes teoretic. Tot începînd din anul 1861, Ghica a avut la dispoziţie paginile *Revistei romîne...*, în care a publicat studiul *Dacia veche*, şi coloanele ziarului *Independinţa*, de a cărui editare nu era străin. A folosit totuşi foarte puţin aceste coloane, pledînd la început pentru unirea definitivă şi pentru Cuza**, pentru acordarea de drepturi cetăţenilor străini de a poseda averi imobile în ţară***, pentru desfiinţarea prohibiţiilor şi a vămilor****. Alte două articole ne reţin însă în mod special atenţia. În cel dintîi, intitulat destul de curios *Guvernul în civilizaţiune******, autorul discută o temă asupra căreia va reveni şi mai tîrziu: plaga funcţionarismului. El critică angajările în servicii făcute după capriciul miniştrilor, vînzările de posturi către oameni incompetenţi şi venali, cere instituirea unor concursuri, înfiinţarea unor şcoli speciale. În ceea ce-i priveşte pe judecători, consideră că o condiţie obligatorie pentru desfăşurarea activităţii lor în bune condiţiuni este inamovibilitatea. În celălalt articol, *Reflecţiuni politice*******, Ghica, fără a-l numi pe Cuza, condamnă tendinţele acestuia către guvernarea personală. Începutul articolului se remarcă printr-un ton patetic în evocarea tinereţii generaţiei de la 1848, similar atîtor pasaje din *Scrisori către V. Alecsandri*: „Ne-am ţinut în picioare pe cenuşa în care ni se striga să ne tîrîm, ne-am luat inima în dinţi şi am început o luptă crîncenă şi deznădăjduită în contra ignoranţei, a prejudeţelor, a abuzurilor şi a corupţiunii, care întuneca şi amăra zilele noastre, oprind orice lumină, orice viaţă d-a străbate şi a deştepta pe români din lunga lor letargie".

Dezvoltarea economiei naţionale, ridicarea cantitativă şi calitativă a producţiei agricole, construirea de căi ferate sînt temele abordate de Ghica în alte articole. Spre sfîrşitul anului 1862, o comisie

* *Despre comune*, în *Independinţa*, nr. 41, 29 mai 1863, p. 163.
** *Tractatul de Paris. Convenţiunea şi Unirea*, în *Independinţa*, nr. 16, 18 octombrie 1861.
*** *Tractatul cu Insulele Ioniane*, *idem*, nr. 11, 13 octombrie 1861.
**** *Prejudeţe şi vămi*, *idem*, nr. 30, 20 noiembrie 1861.
***** *Ibid.*, nr. 47—48, 20 noiembrie 1861.
****** *Ibid.*, nr. 44, 8 iunie 1863.

înfiinţată din iniţiativă particulară l-a însărcinat cu redactarea unui raport referitor la construirea drumului-de-fier între Bucureşti şi Giurgiu. Raportul ilustrează excelentele cunoştinţe în materie ale lui Ghica.

Publicarea, în aceeaşi perioadă, a unor volume ştiinţifice, printre care cele de economie politică, îndreptăţea chemarea la Academia Română a fostului ministru, ce părea definitiv şi exclusiv cîştigat de munca culturală. În 1874, în şedinţa din 13 august, el a fost ales membru al Academiei Române, în secţiunea ştiinţifică. Discursul de recepţiune îl ţinu abia în 1880, vorbind despre unchiul său, Ioan Cîmpineanu. Însărcinarea de a-i răspunde fu dată lui Hasdeu, adversarul politic de altădată, care rosti acum o cuvîntare elogioasă, spunînd între altele: „Ca bărbat cărui îi este deopotrivă drag a urmări, în strînsa lor înrudire, toate verigile desfăşurării minţii omeneşti — matematic, economist, istoric, cunoscător al artelor — locul d-tale era unde universalitatea cunoştinţelor şi-au dat mîna..."*

La Academie, Ion Ghica se dovedi de-a lungul anilor foarte activ. În repetate rînduri el fu reales preşedinte al înaltului for cultural şi, mai ales cît timp nu ocupă alte funcţii publice, îşi dădu „toate silinţele" — cum se spune într-o dare de seamă asupra unei şedinţe academice din 1884 — de a conduce dezbaterile cu nepărtinirea şi zelul pe care totdeauna l-a avut pentru Academie". Îl găsim mereu în diferite comisiuni însărcinat cu aprecierea unor lucrări propuse pentru tipărire sau premiere ori rostind comunicări ştiinţifice.

Spirit viu, agitat în ciuda înaintării în vîrstă, Ion Ghica va fi găsit poate în zelul cu care lucra la Academie o compensaţie pentru retragerea din arena politică. O singură dată ieşi din rezervă, şi anume, cînd se simţi îndemnat a-şi spune părerea în legătură cu războiul ruso-turc ce se pregătea în 1876. Broşura scrisă atunci, *O cugetare politică*, a tipărit-o însă fără semnătură şi fără nici o indicaţie editorială sau tipografică, voind astfel să excludă orice posibilitate de investigare pentru spulberarea anonimatului. Părerile expuse indicau însă fără greş pe autor. Mărturisindu-şi din nou convingerea că otomanii vor admite, fără constrîngeri exterioare, să acorde României independenţa, el propunea ca singura atitudine înţeleaptă o neutralitate desăvîrşită. Evenimentele l-au dezminţit. Mai tîrziu va mai avea prilejul să se refere la acest război şi va găsi cuvinte de preţuire pentru vitejia ostaşilor noştri, recunoscînd astfel în mod obiectiv că războiul nu fusese

* B.P. Hasdeu, *Răspuns la discursul de recepţiune al d-lui Ion Ghica*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, secţiunea II, partea I, 1881, p. 62.

zadarnic, ci o necesitate istorică. „De ce n-a voit soarta — regretă referindu-se la Grigore Alexandrescu — să poată vedea şi el pe români urcînd cu vijălie prin gloanţe şi mitralie dealul Griviţei, înfigînd în creştet gloriosul lor steag, şi pe viteazul şi fiorosul Osman-paşa închinînd sabia lui unui tînăr colonel român." Mîndria patriotică nu este aici de loc simulată.

La 1 martie 1877, Ion Ghica primi, pentru patru ani, postul de director general al teatrelor, care-i da şi conducerea efectivă a Teatrului Naţional din Bucureşti. Începutul activităţii sale în acest domeniu coincide cu un moment de cotitură în istoria teatrului românesc. După o perioadă de criză, de dezorganizare, de greutăţi materiale, se obţinuse în sfîrşit o lege pentru organizarea şi administrarea teatrelor. Ca prim director general, Ghica avea de rezolvat multe şi dificile probleme. Mai întîi, intervenind cu tact în disputele dintre actori, a reuşit să pună bazele Societăţii dramatice, cu cel mai mic număr de societari admis de lege.* Dovedind o justă preţuire a valorilor, a angajat ca gagişti sau societari o serie de actori tineri, al căror nume se va înscrie în cartea de aur a scenei româneşti: Ştefan Iulian, Grigore Manolescu, Mihail Mateescu, Aristizza Romanescu, Nicolae Hagiescu şi alţii. Pe Gr. Manolescu şi Aristizza Romanescu i-a trimis pentru studii la Paris. În scopul instruirii actorilor, directorul general a primit oferta lui Bonifaciu Florescu de a expune lecţii de istoria teatrului. El s-a interesat şi de îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale actorilor, a îmbogăţit recuzita scenei. În general, a muncit şi aici cu aceeaşi silinţă, ceea ce reiese şi din strădania de a mări încasările precare ale teatrului prin abonamente şi prin muncă de propagandist personal în cercul larg al cunoştinţelor sale. Gestul său de a renunţa la indemnizaţia anuală ce i se acordase pentru funcţia ocupată, cedînd-o actorilor, a făcut impresie. În decembrie 1877 a adresat ministerului cultelor un memoriu, prin care cerea o subvenţie. Mai tîrziu va cere sporirea acesteia de la 30. 000 la 100. 000 de lei. E curios, dar foarte grăitor pentru moravurile de atunci că tocmai în legătură cu această cerere, atît de folositoare teatrului şi actorilor, Ion Ghica a fost violent atacat de unii cronicari dramatici, în primul rînd de Gr. Ventura, care l-a acuzat de „jaf", de indiferenţă faţă de repertoriul teatral, de instaurarea domniei bunului plac în acceptarea sau respingerea pieselor. Ventura era un ranchiunos, şi nici el singur n-a putut ocoli cauzele adversităţii faţă de Ion Ghica: Teatrul Naţional nu-i mai reprezenta piesele**...

* C.I. Nottara, *Amintiri*, E.S.P.L.A., 1960, p. 160.

** *Chronique theatrale*, în *L'Indépendance Roumaine*, numerele din 22 oct./3 nov. 1880, 24 dec. 1880/5 ian. 1881, 30 dec. 1880.

Campaniile purtate de Ventura şi de Fr. Damé nu puteau să nu-l afecteze pe directorul general, care, şi după ce-şi părăsise funcţia, va mai reveni în scrisorile particulare, explicîndu-şi bunele intenţii. Dar chiar în timpul directoratului s-a gîndit să se adreseze presei, oferind dovezi că nu practică favoritismul şi că îi stă la inimă îmbogăţirea repertoriului naţional.* Repertoriul era, în epocă, o problemă foarte grea. În decembrie 1879, Ghica îi putea scrie lui Alecsandri că pînă atunci reuşise a pune în scenă, în răstimp de doi ani, cincisprezece piese, drame şi comedii originale, două drame traduse în versuri (*Ruy-Blas* şi *Roma învinsă*, aceasta din urmă în versiunea românească a lui Caragiale, ambele făcînd „cel mai mare onor traducătorilor"), trei piese „cu spectacol" şi mai multe alte traduceri. Printre piesele originale se înscriu lucrări devenite clasice: *Despot-vodă* (1879) şi *Sinziana şi Pepelea* (1881) de Vasile Alecsandri, *O noapte furtunoasă* de I. L. Caragiale. În îmbogăţirea repertoriului cu scrieri originale, Ghica încearcă a îndeplini uneori un rol activ, stimulînd pe scriitori, cum o face cu Alecsandri, care, în citata scrisoare din 1 decembrie 1879, îl informa: „Am început, după îndemnul tău, comedia în versuri intitulată *Invidioşii*"**. Mai tîrziu, cum vom vedea, va fi însufleţit el însuşi de gîndul de a scrie teatru satiric. Dar, pare-se chiar în timpul directoratului său, a tradus *Hernani* de Victor Hugo şi *Daniel Rochat* de Victorien Sardou, pe care nu le-a tipărit.

Din păcate, Ion Ghica a fost nevoit să facă destule concesii superficialităţii şi gustului dubios al noii protipendade, aşa că acţiunea de purificare şi îmbogăţire a repertoriului nu a fost dusă pînă la capăt. I-a lipsit desigur şi sprijinul dramaturgilor români, mulţi lipsiţi de talent şi adesea gata a-şi reduce munca la localizări neiscusite şi chiar plagieri. Sub directoratul lui s-au putut astfel reprezenta *Oştenii noştri* de V. Alexandrescu-Ureche, „dramă naţională de ocazie cu mare spectacol" pe care, indignat, Caragiale a trecut-o în „pomelnicul trist al monştrilor născuţi morţi", *La Plevna*, melodrama lui G. Sion şi *Candidat şi deputat*, comedia aceluiaşi, pe care Ghica le-a susţinut şi la Academie, pentru premiere. S-au pus de asemenea în scenă localizări şi plagiate, melodrame de bulevard care, pe lîngă conţinutul lor penibil, stîlceau în mod scandalos limba românească, ceea ce pe bună dreptate l-a indignat pe Caragiale, uimit că aşa ceva se putea întîmpla cîtă vreme „onor comitetul teatral" avea în frunte oameni obligaţi să apere gustul şi limba literară, ca Ion Ghica, prezidentul Academiei, şi G. Sion, membru al aceluiaşi for.

* Mihai Florea, *Ion Ghica şi Teatrul Naţional*, în *Studii şi cercetări de istoria artei*, 1–2, 1956, p. 213.
** V. Alecsandri, *Teatru*, II, E.S.P.L.A., 1953, p. 55.

Lipsa de fermitate a lui Ghica în promovarea teatrului realist s-a vădit mai ales în jurul reprezentării comediei *O noapte furtunoasă*. După ce a sprijinit acceptarea piesei şi pregătirea spectacolului, directorul a dat înapoi îndată după premieră. Cenzurarea comediei a trezit legitima indignare a autorului. Penibilul incident care a avut loc îndată după spectacol între autor şi director, în cabinetul acestuia, este bine cunoscut. Incidentul l-a îndepărtat pe Caragiale de Teatrul Naţional atît timp cît a dăinuit directoratul cenzorului său.

Actorii care au lucrat cu Ion Ghica i-au păstrat o bună amintire. Concludente în această privinţă sînt amintirile Aristizzei Romanescu, care admiră „simţul teatral uimitor" al directorului general*, ale Agathei Bîrsescu** şi ale altora. După plecarea preşedintelui Academiei de la conducerea Teatrului Naţional, unele din poziţiile cîştigate de dramaturgia naţională au fost pierdute, fapt care nu a rămas neobservat de fostul director. De la Londra el îl roagă pe I. Bianu să-i scrie „ce zice publicul despre direcţiunea ce s-a dat scenei noastre naţionale, înfiinţate pentru literatura şi arta dramatică naţională română, cînd o vede transformată în Raşca, cu Mr. Choufleury, Olteanca şi alte caraghiozlîcuri"***. De altfel, n-au trecut decît vreo cinci ani, şi acelaşi Gr. Ventura, detractorul din 1880—1881, îi scria lui Alecsandri: „Teatrul este într-o stare jalnică. Pentru a-l îndrepta, ar trebui un director general cu mînă de fier, un om cultivat, care iubeşte teatrul şi literatura, o persoană apreciată... Dacă prinţul Ghica ar fi în ţară, ar fi singura individualitate capabilă să ridice scena noastră..." Comunicîndu-i acest pasaj lui Ghica, poetul comenta: „În sfîrşit, au ajuns să-ţi recunoască meritele! Mă aşteptam."****

În 1881 Ion Ghica părăsise Direcţia generală a teatrelor pentru a pleca la Londra, unde fusese numit ministru plenipotenţiar. A deţinut această demnitate timp de un deceniu, pînă în 1891. În primul an al şederii lui acolo, i-a fost secretar G. Bengescu, care, în *Cîteva suvenire ale carierei* sale, îi dedică pagini interesante. Ministrul era „de o bunătate rară, căci avea o inimă plină de nobile simţiri şi de aspiraţiuni generoase". Politica îl făcea uneori nedrept şi suspicios, căci, notează secretarul, era „cam absolut în ideile lui şi nu recunoştea uşor eroarele ce putuse comite în cariera sa de bărbat de stat"*****. Spirit pătrunzător,

* Aristizza Romanescu, *30 de ani. Amintiri*, Socec, 1904.

** Agatha Bîrsescu, *Memorii*, Edit. Adevărul, f.a., p. 17—18.

*** Ion Ghica, *Opere complete*, Socec, 1915, IV, p. 414—415.

**** Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 91.

***** George Bengescu, *Cîteva suvenire ale carierei mele, Ion Ghica, V. Alecsandri, Alexandru Lahovari*, Edit. Paul Lacomblez, 1899, p. 38.

ager şi mlădios, conversaţiile cu el erau fermecătoare. Îi plăcea mult să povestească personalului subaltern episoade de la 1848, în ceasuri de destindere familială, avînd alături pe prinţesa Saşa cu broderia în mînă.

Pare-se că treburile diplomatice, cu care era obişnuit din vremuri grele, nu-l ocupau prea mult, aşa că găsea destul timp să continue seria epistolelor literare către Alecsandri, începută în timpul direcţiei generale a teatrului, în 1879. În 1884, apoi în 1887, prin grija lui Ion Bianu, şi-a publicat în volum *Scrisorile către V. Alecsandri*. Bătrînul, necăjit din cînd în cînd de cîte o sciatică, se ţinea bine. Îi plăcea să facă lungi plimbări pe jos prin Londra şi să frecventeze, ca odinioară la Paris, saloanele unde era mult apreciat. Solemnităţile la care era obligat să participe îl cam plictiseau. „Sînt în dîrdora dichiselii — îi scria în 20 iunie 1887 lui I. Bianu — de m-ai vedea, te-ai cruci. Mă duc să văd faţa binecuvîntată a reginei şi împărătesei, să o felicit din partea majestăţilor noastre. Mîine, Te-Deum, şi iar primiri seara şi tot aşa, vai de mine, toată săptămîna."*

Ministrul nu-şi considera totuşi funcţia drept o sinecură. Redacta rapoarte bine informate către ministerul afacerilor externe şi a susţinut cu tact şi energie interesele ţării, cu prilejul unor conferinţe internaţionale, cum a fost aceea pentru Dunăre, ţinută la Londra în 1883, sau aceea pentru o convenţie poştală convocată la Lisabona, în 1885. Călătorea mult. Spre sfîrşitul verii 1887, a vizitat Scoţia, Irlanda, Germania, Elveţia, sudul Franţei — „un frumos turneu", cum exclama Alecsandri, pasionatul călător. Prezenţa poetului la Paris, numit şi el acolo ministru al României, a fost binefăcătoare pentru cei doi vechi prieteni. Se vizitau reciproc, rămînînd cît puteau mai mult unul în casa celuilalt, făceau drumurile spre ţară şi înapoi împreună, se încurajau cînd erau bolnavi.

Ca şi pe Alecsandri, pe Ghica îl interesau întîmplările din ţară şi cerea mereu informaţii despre viaţa politică. Răscoalele ţărăneşti din 1888 i-au atras atenţia, aşa cum reiese dintr-un memoriu păstrat în manuscris, şi l-au îndemnat să schiţeze un proiect de lege privind împroprietărirea. Mult interes a păstrat Academiei. Uzînd de relaţiile sale, adună documente şi cărţi, printre care unele rare, şi trimite lăzi întregi pentru biblioteca academică în curs de organizare. Nu a ostenit în a interveni pe lîngă autorităţile din ţară ca să se construiască un local pentru „cărţile, manuscriptele, medaliile şi portretele nemuritorilor" (scrisoare către Bianu, 11 iunie 1884)** şi nu s-a liniştit decît în toamna

* Ion Ghica, *Opere complete*, IV, Socec, 1915, p. 437.
** *Ibid.*, p. 422.

anului 1886, cînd s-a pus piatra fundamentală a clădirii. În 1890 a fost reales președinte al Academiei Române. Curînd după moartea lui Alecsandri, care l-a afectat profund, revine în patrie. Sentimentul singurătății îl copleșește tot mai mult. Atît cît îi mai îngăduaiu puterile istovite de bătrînețe și boală, își reia activitatea culturală. Chiar în 1891 numele lui figurează în fruntea listei de redactori de la *Revista nouă* a lui Hasdeu, alături de D.A. Sturdza, Delavrancea, I. Bianu și alții. Scrie puțin. Ultimele scrisori — trei — îi apar în *Revista nouă* și *Convorbiri literare*, în 1891-1892. Mereu mai bolnav, se retrage la moșia Ghergani, unde, cum ne informează doctorul Istrati, trăiește retras, „mulțumindu-se a asculta cele ce i se citeau — adesea din operele lui Hurmuzachi publicate de Academie — îngrijit și înconjurat cu iubire de distinsa sa soție și de familie"*. O paralizie parțială îi interzice orice lucru. Nu mai poate părăsi fotoliul de infirm. Cercurile culturale din țară și prietenii din străinătate nu-l uită și-i mărturisesc mereu afecțiunea și stima. Lordul Henri Steveley de Alderley, autorul unei antologii de poezii românești publicate în engleză, se informează de sănătatea lui și-i trimite în 1896 tipărituri care l-ar fi putut interesa. Colegii de la Academie își făcuseră un obicei din a-i expedia la sfîrșitul fiecărei sesiuni o depeșă de felicitare. Mulți împărtășeau părerea, formulată de A.D. Xenopol, că Ghica era „una din figurile cele mai atrăgătoare pe care generația ce aproape s-a stins a mai lăsat în mijlocul nostru"**.

Cu patru luni înainte de a împlini optzeci și unu de ani, Ion Ghica muri, în ziua de 22 aprilie 1897, la Ghergani. Mai toți membrii guvernului, al cărui prezident era Dimitrie A. Sturdza, fost colaborator al defunctului, asistară la înhumarea ce se făcu în capela din parcul conacului de la moșie.

În exordiul discursului despre Ioan Cîmpineanu, Ion Ghica face o profesie de credință care constituie o precisă definire a preocupărilor sale, așa cum acestea au evoluat sub presiunea circumstanțelor exterioare, istorice. Mărturisirea interesului pasionat pentru „științele naturale" e străbătută de o sinceră vibrație patetică. „Dară — continua academicianul — evenimentele la cari mi-a fost cu neputință să nu iau parte m-au distras de la studiile mele de predilecțiune, m-au dezlipit

* Dr. C. Istrati, *Activitatea științifică a lui Ion Ghica, Academia Română. Discursuri de recepțiune*, XXIV, 1902, p. 6.

** A.D. Xenopol, *Dări de seamă. Ion Ghica — „Amintiri din pribegia după 1848"*, în *Arhiva*, nr. 2—3, februarie-martie 1892, p. 138.

de la acele ocupaţiuni liniştite şi plăcute şi m-au aruncat în vîrtejul luptelor politice, atît de crîncene"... Am putea bănui aici un oarecare regret al omului de ştiinţă care nu s-a putut realiza pe deplin ca atare. Vorbitorul ne dezminte însă numaidecît, căci, adresîndu-se colegilor din incinta Academiei, le recunoaşte o anumită concepţie asupra raportului dintre ştiinţă şi activitatea practică social-politică, pe care nu ştim în ce măsură academicienii o împărtăşeau, dar care, sigur, era a lui: „aţi voit să daţi o probă că, în spiritul ce animă învăţatul vostru corp, nu despărţiţi legile lumii morale şi politice de acelea ale lumii fizice şi că priviţi studiul societăţilor omeneşti ca o situaţiune care ţine şi de ştiinţele naturii, şi de ale spiritului". Şi mai departe: „Aţi voit să arătaţi că aliaţi morala şi politica cu ştiinţele exacte şi că cereţi de la oamenii de stat a nu mărgini lucrarea lor numai în apărarea drepturilor ţărei şi în organizaţiunea administraţiunilor, dară că cereţi să îngrijească totodată şi de dezvoltarea ştiinţelor, a artelor şi a meseriilor; căci numai astfel s-ar înţelege misiunea ce au de îndeplinit către ţară şi către naţiune". În 1880, cînd rostea aceste fraze, Ion Ghica încetase de mult de a mai fi un „om de stat" în activitate, dar nu se dezinteresa de problemele politice şi nici n-ar fi putut-o face. El rămîne, în egală măsură, de la primii paşi în viaţa publică pînă la sfîrşit, un om de cultură şi un om politic. Dualitatea nu e de loc surprinzătoare. Toţi fruntaşii generaţiei de la 1848, de la energicul Kogălniceanu pînă la poetul reveriilor, Bolintineanu, o ilustrează. Nici împletirea ştiinţei cu arta nu este unică. Istoricul Bălcescu, filologul Hasdeu şi alţii, savanţi şi literaţi, sînt doar cîteva exemple. Un Nicolae Iorga va reprezenta trinitatea — om politic, savant şi artist — într-o altă perioadă istorică, în care specializarea va fi însă mult mai marcată. În veacul al XIX-lea, gîndirea filozofică şi creaţia artistică erau puternic solicitate de evenimente decisive, care obligau la o participare directă. Tipul cercetătorului închis între pereţii albi ai laboratorului şi al scriitorului înfundat în fotoliul biroului său de lucru nu constituie un ideal în nici o epocă. În perioadele revoluţionare, cînd se dărîmă o lume, ca să fie înlocuită cu alta, un asemenea tip apare ca imposibil. Miezul secolului al XIX-lea a fost o asemenea perioadă.

În limitele în care s-a putut desfăşura datorită cauzelor indicate de el însuşi în amintitul discurs academic, activitatea lui Ion Ghica în domeniul ştiinţei răspunde mereu unui interes practic şi caută soluţii la marile probleme social-politice ale zilei. Cînd şi-a tipărit, în 1884, volumul *Pămîntul şi omul*, autorul îl dedică tinerimii studioase, cu gîndul de a trezi în rîndurile ei „dorinţa de a petrece o viaţă plăcută şi folositoare în studiile cari duc la descoperirea adevărului,

singura cale pe care o națiune tînără poate intra în familia popoarelor civilizate și a urma pe calea progresului". Indiferent de ramura științifică abordată, Ghica își asumă rolul unui propagandist. Rolul acesta, impus evident de circumstanțele externe amintite mai sus, i se și potrivea, fiindcă, oricum, alcătuirea lui spirituală e a unei personalități solicitate puternic dinafară. Am spune că, indiferent de condiții, ne este cu neputință să-l vedem pe Ion Ghica întreprinzînd cercetări de știință „pură" cu ferestrele ferecate, ca să nu-i pătrundă în cabinet rumoarea străzii. Nici cînd a făcut literatură nu s-a dezmințit. Chiar și evocările unor împrejurări de mult apuse sînt presărate cu referiri la chestiuni curente. O scrisoare despre Tudor Vladimirescu sau despre „școala acum cincizeci de ani" începe ori se sfîrșește cu comentarii politice de actualitate. Faptul acesta a și indispus uneori redacția *Convorbirilor literare*. Mai mult chiar, deși și-a propus să scrie despre oameni și evenimente din trecut, scriitorul, desfășurînd seria epistolelor către Alecsandri, s-a abătut mereu mai mult de la planul inițial, ajungînd să compună articole cu conținut integral politic sau economic, cum sînt acelea despre libertate, egalitate, *Insula Prosta* etc. Între scrisorile propriu-zis literare, aceste articole fac notă aparte, dar autorul lor le-a menținut în toate retipăririle așa cum le intercalase inițial. Iată de ce, dintr-o încercare de sinteză asupra omului de știință și a gînditorului politic, *Scrisorile către V. Alecsandri* nu pot lipsi, după cum în capitolul despre literat nu se poate face abstracție de scrierile științifice, în primul rînd de *Convorbiri economice*. În sfîrșit, tratarea comună a studiilor științifice și a articolelor politice reprezintă o necesitate ce nici nu mai trebuie demonstrată.

Cum se știe, Ion Ghica a publicat, începînd din 1844, o serie de articole și cărți cu conținut științific, la intervale de timp mari, însă cu consecvență. După articolele din *Propășirea*, au urmat manuale practice pentru ingineri, comercianți și agricultori (*Măsurile și greutățile românești și moldovenești în comparație cu ale celorlalte neamuri*, 1848; *Vademecum al inginerului și comerciantului*, 1865; *Ajutorul comerciantului, al agricultorului și al inginerului*, în colaborare cu D.A. Sturdza, 1873), broșurile economice publicate după 1860 și adunate în cele trei volume ale *Convorbirilor economice* (1879 și 1884), în sfîrșit, alte lucrări cu caracter științific (*Omul fizic și intelectual*, 1866; *Pămîntul și omul*, 1884).

Se pune totuși o întrebare: poate fi considerat Ion Ghica un om de știință în înțelesul riguros al cuvîntului? La această întrebare, un răspuns, deși nu categoric datorită împrejurării festive în care a fost rostit, a dat un om de știință, doctorul C.I. Istrati, în discursul

său de recepţie dedicat activităţii ştiinţifice a înaintaşului său în fotoliul academic. Doctorul se arată uimit de numărul autorilor citaţi de Ghica, dar şi de „cestiunile ce atinge"*. Într-adevăr, în toate scrierile sale Ion Ghica dovedeşte o lectură bogată şi din domenii variate — economie politică, fizică şi chimie, matematici, biologie, antropologie, geologie, pedagogie, istorie, literatură. Geografia şi istoria lecturilor sale sînt de asemenea întinse. Autori francezi şi englezi, italieni şi germani, elini şi latini, alături de cei români, îi oferă informaţii şi sugestii. Înarmat cu o solidă cultură clasică, e la curent şi cu lucrările cele mai noi din vremea sa. Nu ignoră pe Anaxagoras şi cunoaşte din lectură directă pe Darwin. Bibliografia cosmogonică îi e familiară, după cum istoria calendarului nu are pentru el lacune. Citează din Laplace, Linné, Lamarck, e la curent cu lucrările lui Gay-Lussac şi ştie cum se desfăşoară săpăturile arheologice ale lui Charles Newton. Pe unii din cei mai de seamă oameni de ştiinţă ai vremii i-a cunoscut personal şi nu a încetat de a se interesa de progresul cercetărilor lor.

Totuşi, relevîndu-i meritul de a fi avut cunoştinţe ştiinţifice vaste şi de a fi posedat „metoda ştiinţifică" (de la simplu la complex, de la fapte pozitive la ipoteze noi, de la analize la sinteze), doctorul Istrati rămîne la aprecieri generale, ceea ce e firesc, întrucît Ghica nu poate fi afiliat unei anumite discipline ştiinţifice.

Ştiinţa presupune cercetare personală şi creaţie. Ion Ghica nu a „creat" propriu-zis în nici una dintre disciplinele pe care le-a abordat. Un efort de sistematizare mai susţinut, cu consecinţe merituoase, a depus mai ales în domeniul economiei politice. Şi aici, eclectismul şi-a pus pecetea, iar materialul, interesant în multe privinţe, nu s-a constituit într-un sistem. Iată de ce autorul nostru, cu bogata şi multilaterala lui informaţie, înzestrat cu însuşirile teoreticianului şi ale practicianului, rămîne totuşi în primul rînd un popularizator, dar în sensul cel mai bun al cuvîntului. Că nu a devenit un specialist, este un fapt explicabil atît prin circumstanţele biografice, cît şi prin condiţiile epocii. Intreaga lui generaţie s-a dedicat cu abnegaţie muncii de culturalizare, pregătind astfel şi terenul pentru specializarea celor ce-au venit mai tîrziu. În ceea ce-l priveşte pe Ghica trebuie spus că a pus în discuţie pentru prima dată unele probleme, teze şi concepţii de mare importanţă, faţă de care a ştiut în diverse cazuri să ia o atitudine justă. „Popularizatorul" a contribuit astfel eficient la progresul gîndirii ştiinţifice româneşti. Aceasta cu atît mai mult cu cît

* Dr. C. I. Istrati, *Activitatea ştiinţifică a lui Ion Ghica, Academia Română, Discursuri de recepţiune*, XXIV, 1902, p. 16.

a făcut şi încercări remarcabile de adaptare a unor păreri împrumutate de aiurea la realităţi din ţara noastră.

Încă din 1844, în *Ochire asupra ştiinţelor*, Ion Ghica formulează o ireproşabilă definiţie a ştiinţei care „este cunoştinţa legilor firii". Cîtă vreme chimia a fost o practică „ocultă", nu era o ştiinţă, a devenit atunci cînd „şi-a făcut reguli şi a desupus fenomenele ce cercetează". Admiţînd existenţa legilor obiective în natură, Ghica îşi însuşeşte un punct de vedere înaintat. Filozofia însăşi nu e concepută de autorul nostru în mod idealist ca o ştiinţă a ştiinţelor, ca o disciplină pe deasupra acestora, ci ca una strîns legată de dezvoltarea lor, în sensul că are menirea de a trage concluzii generale, teoretice din descoperirile ştiinţifice: „nu este filozofie fără ştiinţe". Mersul înainte al industriei şi al tehnicii depinde de dezvoltarea ştiinţelor, ca şi progresul filozofiei. Aşadar, Ghica sesizează necesitatea legăturii dintre ştiinţă şi practică. Descoperirile chimiei şi ale fizicii, de pildă, îşi vădesc zi de zi utilitatea în industrie, spre folosul omenirii. La rîndul lor, instrumentele şi aparatele pe care tehnica le-a putut obţine datorită legilor dezvăluite de ştiinţă contribuie la noi progrese ale acesteia. Între diferitele ramuri ale ştiinţelor există o strînsă relaţie, fizica, chimia, mineralogia şi geologia „se ţin una de alta, întocmai ca verigile unui lanţ, şi sunt toate ca o familie". La rîndul lor, aceste ştiinţe ale naturii influenţează viaţa economică şi progresul social. Descoperirile fizicii — de pildă, puterea aburilor; — „vor aduce schimbări mari în economia politică a deosebitelor naţii, schimbări în dreptul neamurilor sau dreptul ginţilor *(droit des gens)*; ideile şi descoperirile noi vor trece de la o ţară la alta cu iuţeala locomotivei". În 1848, însemnătatea schimbului, a progresului mijloacelor de transport în răspîndirea ideilor democratice este subliniată încă mai hotărît: „prin interesele ce înfiinţează pe toată ziua, neamurile dobîndesc de la stăpînirile respective libertăţi şi instituţii ce n-ar fi putut cîştiga decît cu vărsări de sînge. Cei mari şi puternici încep a înţelege că nu este folositor nici lor, nici plăcut lui Dumnezeu de a cotropi şi apăsa pe cei mici şi slabi, toate neamurile vor înţelege că cu cît o naţie vecină este mai bogată şi mai luminoasă, cu atît are să se folosească de la relaţiile bune ce va avea cu dînsa." *(Măsurile şi greutăţile romănesti*, 1848*)*.

O altă idee ce merită a fi reţinută şi pe care Ghica o afirmă tot în *Ochire asupra ştiinţelor* este aceea că nici viaţa social-economică nu se desfăşoară la voia întîmplării:" Economia politică în toate zilele îşi descoperă noi reguli, se aşază pe baza bunei cuvîntări şi începe a deveni o ştiinţă". Există şi legi morale care conduc omenirea şi care au un caracter tot atît de pozitiv ca şi legile ma-

tematicii. O asemenea lege e formulată de autor astfel: „Omul nu este desăvîrşit, nu este tot ce poate fi decît în slobozenie".

Peste aproape trei decenii, Ghica reia în *Convorbiri economice* ideea că viaţa socială e guvernată de legi obiective a căror acţiune se impune în ciuda rezistenţelor. „Un om puternic — afirmă el — poate împiedeca sau întîrzia pentru un timp mersul natural al lucrurilor, dar a-l opri, niciodată! Misiunea omului de bine, a cugetătorului este de a descoperi legile adevărate ale intereselor sociale, şi misiunea omului politic este de a aplica acele legi, de a supune acestor legi toate voinţele individuale..." Mişcarea istorică este una progresivă, în care practica duce la descoperirea legilor obiective: „Fructul cuceririlor unei generaţiuni trecînd moştenire generaţiilor viitoare, se perpetuă şi se dezvoltă din generaţie în generaţie, din an în an, din zi în zi. Într-acest mers al omenirii, de multe ori practica a precedat descoperirea legilor ştiinţei care conduc acele fenomene..." Istoria nu trebuie să fie o epopee a vitejiilor prin arme, ci „descrierea luptei seculare între bine şi rău, între just şi între injust". Formularea aceasta, întîlnită aproape aidoma în scrisorile despre învăţămînt publicate în 1847, ne aminteşte de strălucita definiţie dată istoriei de N. Bălcescu. Apropiindu-se de o înţelegere ştiinţifică a istoriei, Ghica face o argumentată şi justă critică a orînduirii sclavagiste şi, cu deosebire, a celei feudale.

Dar încă pe la 1844 poziţiile înaintate ale filozofiei materialiştilor francezi, a lui Diderot, de pildă, fuseseră în bună parte părăsite de gînditorii mai noi care exprimau interesele burgheziei, ce începuse să se teamă de masele muncitoare şi de revoluţie. Este semnificativ într-adevăr că Ghica, pomenind — în *Ochire asupra ştiinţelor* — *Enciclopedia* lui Diderot, consideră că „astăzi este o carte ce nu mai poate sluji". În schimb, are cuvinte de laudă pentru D'Alembert, socotind „sublimă" ideea ce l-a dus pe acesta la constituirea a ceea ce el numise „l'Arbre de la science". Dacă vom adăuga numai faptul că Ghica îmbrăţişează pozitivismul idealistului subiectiv Auguste Comte (tratatul acestuia „este o carte în care poate învăţa cineva adevărata filozofie"), reiese suficient de clar măsura în care rămîne prizonierul idealismului. Faptul că printre ştiinţe, şi anume pe primul loc, aşază teologia nu este întîmplător. Ca şi D'Alembert, de pildă, deşi admite existenţa obiectivă a lucrurilor şi fenomenelor şi — depăşind pe filozoful francez — influenţa socială asupra moralei, el recunoaşte pe Dumnezeu ca factor creator. De asemenea, deşi nu aderă total la agnosticism, din moment ce afirmă posibilitatea raţiunii omeneşti de a ajunge la cunoaşterea legilor firii, Ghica pune o barieră păgubitoare capacităţii omului de a cunoaşte natura înconjurătoare. „Niciodată — spune el tot în

Ochire asupra ştiinţelor — n-am ajunge la atom şi la nemărginitul mare, care sunt atributuri ale dumnezeirii." Tot astfel, dreptul firii este „codul făcut de Dumnezeu, pe care omul este dator să-l caute şi să-l descopere". Ghica plăteşte astfel tribut filozofiei dualiste, ceea ce îl duce la contradicţii izbitoare.

Eclectismul, idealismul, concesiile făcute deismului, dar şi numeroase elemente materialiste caracterizează deci, de-a lungul întregii sale vieţi, gîndirea lui Ghica. Deşi, în amintitul discurs de recepţie, doctorul C.I. Istrati nu întreprinde o analiză mai adîncă a concepţiilor înaintaşului său, acceptîndu-i în general ideile, el face totuşi rezerve critice în ceea ce priveşte părerea acestuia că omul nu va pătrunde niciodată tainele naturii. Obiecţia e esenţială, deşi vorbitorul nu o prezintă ca atare.

Uneori, în considerarea unui sistem filozofic, Ghica afirmă o poziţie critică răspicată, fiind împins înainte de convingerea că respectivul sistem poate avea consecinţe practice nefericite. Astfel, filozofiei lui Schopenhauer îi aplică epitetul de „periculoasă", afirmîndu-şi dezacordul total cu această „sistemă care, chiar de ar fi adevărată din punctul de vedere speculativ, nu este mai puţin periculoasă din punctul de vedere practic, filozofie care trebuie respinsă de un popor care aspiră să devie şi el ceva într-această lume". A judeca un sistem filozofic în funcţie de efectul lui nociv în viaţa de fiecare zi a unui popor ni se pare o atitudine cît se poate de pozitivă. „Un popor tînăr, plin de vigoare şi de viitor — continuă Ghica — nu trebuie să fie cu gîndul împironit la nenorociri, la mizerii şi la noian; el are trebuinţă să-şi dirigă mintea şi munca spre îmbunătăţirea stării sale morale şi sociale; îi trebuie o filozofie care să-l facă să iubească viaţa, încunjurîndu-o de toate frumuseţile şi iluziunile ei, iar nu să-i arate societatea ca o colivie de fiară sălbatice, în care omul este închis ca să nu fie pe tot momentul între alternativa de a mînca pe semenii săi sau de a fi mîncat de dînşii".

În pendularea caracteristică a lui Ion Ghica între poziţii avansate şi retrograde descifrăm parcă undeva un sentiment de nemulţumire, firesc de altfel la un om de ştiinţă, că nu se poate elibera de servituţile unor idei învechite. Acest sentiment îl încerca, ne îngăduim să presupunem, cînd confrunta, în forul său intim, datele ştiinţei cu legendele religioase. O asemenea confruntare n-a putut fi evitată atunci cînd a scris *Omul fizic şi intelectual* şi *Pămîntul şi omul*, lucrări, de altfel, înrudite. Amîndouă constituie momente care nu pot fi trecute cu vederea într-o istorie a biologiei generale din ţara noastră.* Rămînînd,

* V.S. Ghiţă, *Din istoria biologiei generale în România*. Extras din *Istoria biologiei generale*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1961, p. 471—472.

teoretic, partizan al idealismului creaţionist şi al fixismului, Ghica face în aceste lucrări cîţiva paşi în direcţia transformismului, pe care nu-l aplică însă categoriilor superioare, ci doar „la unităţile sistematice din cadrul speciilor sau genurilor". În ceea ce priveşte originea omului, el ezită, într-un mod semnificativ, de a o lua în discuţie. „Chestiunea de soluţiune de continuitate între om şi animalele inferioare" — scrie el — este „o chestiune cu totul străină objectivului ce ne-am propus"*. De fapt, nu era de loc o chestiune străină obiectivului! În cele din urmă, o va şi trata, făcînd trimitere la legenda biblică a genezei. Totuşi, parcă jenat de sentimentul de nemulţumire de care vorbeam, scrie cîteva pagini despre „animalele numite antropoide", iar capitolul *Omul* şi-l începe cu sublinierea faptului că trupul omenesc are exact aceeaşi alcătuire cu acela al animalelor, că între oameni şi animale există şi alte asemănări, printre care simţuri comune, inclusiv simţul frumosului. Pentru un creaţionist, toate acestea sînt, obiectiv, concesii făcute concepţiei transformiste; pentru un adept al religiei creştine, sînt expresia, aproape de erezie, a ispitei susurate la ureche de demonul raţiunii. Ghica n-a putut accepta darwinismul, dar în problema evoluţiei speciilor înclină să admită teoria lui Darwin, pe care-l citează, de data aceasta fără a-l combate. Nu putem intra aici în amănunte. Ne-am oprit la cele două lucrări ştiinţifice care interesează biologia, dar şi alte discipline ştiinţifice, numai pentru a da un exemplu concret referitor la oscilarea lui Ghica între idealism şi materialism. În treacăt fie spus, el citează date preluate direct din *Originea speciilor* a lui Darwin, depăşindu-şi astfel nu numai contemporanii, ci şi „pe mulţi darwinişti români de mai tîrziu, care se referă la Haeckel sau la alţi adepţi ai lui Darwin"**.

Scriind despre „seminţiile" (rasele) neamului omenesc, Ghica stăruie asupra faptului că nu există rase superioare şi rase inferioare. Un citat din Humboldt îi foloseşte pentru a trage de aici o concluzie social-politică: „Menţinînd unitatea neamului [omenesc], lepădăm printr-o consecuenţă necesarie trista distincţiune de seminţie superioară şi de seminţie inferioară... Toţi oamenii sunt făcuţi pentru libertate."*** Acestei idei i se adaugă alta: evoluţia naturală a omului e un proces de perfecţionare continuu. La 1848, argumentarea dreptului la egalitate şi libertate, ca şi afirmarea încrederii în propăşire se bizuiau pe istorie. Ghica, poate cel dintîi în ţara noastră, introduce argumentul biologic.

* *Omul fizic şi intelectual*, Tip. Ştefan Rassidescu, 1866, p. 10.
** S. Ghiţă, *op. cit.*, p. 472.
*** *Omul fizic şi intelectual*, p. 13.

Dacă, în tinereţe, ştiinţele naturale au fost „obiectul principal" al studiilor lui Ion Ghica, economia politică a devenit, tot atunci, al doilea obiect. Vreo diplomă în această specialitate nu a intenţionat să obţină, dar la Paris a audiat cursurile ţinute de profesori celebri, iar mai tîrziu, aşa cum a făcut-o şi în alte domenii, a citit enorm. Alcătuind o listă a autorilor pe care-i citează, pentru a afirma sau combate o teză, putem constata cu uimire că lipsesc puţine nume de oarecare însemnătate. Bogăţia informaţiei se conjugă cu încercarea de a aplica diversele teorii, pe care economistul nostru şi le însuşeşte, la realităţile locale. Cursul pe care l-a ţinut la Academia Mihăileană şi lecţia publicată în *Foaia ştiinţifică şi literară* sînt primele contribuţii ale lui Ion Ghica în această direcţie. După lungul intermezzo datorit evenimentelor de la 1848, el reia studiul economiei politice şi tipăreşte, la intervale, broşurile pe care le va reuni în cele trei volume de *Convorbiri economice*, apărute în 1879 şi 1884.

Înainte de Ion Ghica, economia politică a fost reprezentată la noi de Niculae Suţu, ale cărui studii şi memorii, unele datînd dinainte de 1840, au fost redactate în franceză şi au rămas, în parte, inedite timp de un veac. După Suţu şi Ion Ghica, trebuie consemnate contribuţiile lui I. Ionescu de la Brad, A.D. Moruzi şi I. Strat. Alături de încercările lor, s-au mai tipărit în româneşte, încă înainte de 1848, traduceri din Jean-Baptiste Say, A. Blanqui şi alţii. De asemenea, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, ideile economice au pătruns în presa de la noi, ceea ce nu e de mirare dacă ţinem seama că în acest timp burghezia românească se afla într-o vie dezvoltare*.

Deşi nu e primul economist de la noi, Ghica a fost cel dintîi care a scris despre problemele economice în limba română. Abia după cincisprezece ani de la deschiderea cursului său de economie politică ţinut la Iaşi a apărut cea dintîi carte originală în româneşte în care se dezbat teoretic probleme de economie politică: *Studii sistematice la economia politică. Partea primă. Economia socială. Sarcina întîia.* Autorul, D.P. Marţian, este considerat în istoria economiei politice româneşti drept cel dintîi reprezentant la noi al protecţionismului.

În opoziţie cu Marţian şi alţi protecţionişti, Ion Ghica a pledat de-a lungul deceniilor pentru libertatea cea mai deplină a circulaţiei mărfurilor. De aceea a susţinut unificarea măsurilor şi greutăţilor, ca şi a monedelor nu numai în Principate, ci şi în toate ţările *(Măsurile*

---

* Date interesante, în lucrările lui V. Slăvescu: *Literatura economică românească pînă la Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1944; *Opera economică a lui Ion Ghica, Academia Română. Memoriile secţiunii istorice,* seria III, tom. XIX, memorii 4, Bucureşti, 1937.

și greutățile..., 1848), a combătut cu consecvență prohibițiile și protecțiunea vamală (*Prejudețe și vămi*, 1861, *Convorbiri economice*). Nici în anii *Scrisorilor către V. Alecsandri* Ghica nu a părăsit baricadele liber-schimbismului. În legătură cu aceasta, trebuie spus că, dacă pînă la constituirea statului național român, liber-schimbismul a putut avea un caracter progresist, mai tîrziu, cînd se impuneau măsuri care să apere și să sprijine crearea și progresul întreprinderilor industriale românești, această orientare economică a devenit păgubitoare. Neabătîndu-se de la ea, Ghica s-a aflat în dezacord cu economiștii burghezi mai noi. Și acesta este unul din motivele pentru care, ca om politic, și-a alienat simpatiile și a fost împins spre izolare. Protecționismul vamal, ca și legile de încurajare a industriei, politica de impozite grele pentru păturile de mici producători și mult mai ușoare pentru industriași, în sfîrșit, marile împrumuturi externe au apăsat greu masele largi, dar au favorizat acumularea primitivă a capitalului în România și, deci, progresul ei industrial. Despre necesitatea tristă de a se aplica măsuri protecționiste, A.D. Xenopol scria în 1872: „... Va trebui, în dauna publicului, să scumpim productele industriei străine prin taxe impuse la frontieră, pentru a face mai avantajoasă cumpărarea productelor analoage ale industriei noastre. Publicul va cumpăra deocamdată mai scump și mai rău; însă aceasta nu va fi pentru mult timp; cu un mic sacrificiu în prezent vom scăpa viitorul poporului nostru."* „Publicul" a cumpărat mult mai scump pentru mai multă vreme decît credea Xenopol. Sacrificiul făcut a depășit limitele necesității, dar protecționismul a fost totuși inevitabil.

Dacă, în ceea ce privește problema circulației mărfurilor, Ghica a fost în contradicție cu interesele capitalismului, în rest el le-a slujit cu consecvență și convingere. Dezacordul amintit, menținut cu perseverență atîtea decenii, apare aproape de neînțeles la un om a cărui evoluție a urmat strict linia jalonată de evenimentele epocii sale. Înainte de 1848 și în anii următori, pînă la Unire, Ghica exprimă tendințele progresiste ale burgheziei liberale; ulterior, cînd în cadrul burgheziei românești se cristalizează mai multe orientări, economistul, ca și omul politic, devine un purtător de cuvînt al burgheziei interesate în marea producție agricolă și în comerț.** Toate acțiunile și inițiativele lui — încadrarea timpurie în lupta antifeudală, pledoaria în favoarea creării unor noi instituții economice și sociale cu caracter capitalist, a dezvol-

---

* A.D. Xenopol, *Convorbiri economice* de Ion Ghica, în *Convorbiri literare*, 1 aprilie 1872, p. 33.

** Cf. capitolul *Ion Ghica*, în *Texte din literatura economică în România, în secolul XIX*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 226–246.

țării căilor de comunicație și mai ales a construirii de căi ferate etc. — derivă din această încadrare, pe care nu o putem totuși considera absolută.

Referirile lui Ghica la opera unor economiști din școli diverse apare, la prima vedere, derutantă. Adam Smith, Jean-Baptiste Say, Guizot și Hume, Rossi, Blanqui, Ricardo, John Stuart Mill, Carey, Quesnay și alții sînt nume pomenite frecvent nu numai în lucrările lui economice propriu-zise. Dar chiar dacă recurge, pentru cîte o chestiune de amănunt, la unii autori cu care în general n-ar fi de acord, aderența lui la o anumită școală economică se precizează cu destulă claritate. Această școală e a economiei politice vulgare, însă și cu unele infiltrații din teoriile altor școli.

La fel cu reprezentanții economiei clasice burgheze, Ion Ghica susține, împotriva tezelor mercantiliste, că valoarea e creată de muncă, aceasta fiind adevărata avuție a unui popor, nu banii: „Orice om învățat rîde cînd aude astăzi zicîndu-se că a avea aur și argint este singura bogăție; ...nu este englez, francez, german sau italian care să nu știe că munca omului, prefăcînd materia și făcînd-o folositoare, îi dă o valoare mai mare decît ceea ce avea înainte de a fi lucrată". Pentru a se putea dezvolta într-un mod corespunzător, această sursă a avuției naționale care e munca trebuie lăsată să se desfășoare în deplină libertate. Ghica, de asemenea în spiritul economiștilor clasici burghezi — un Adam Smith sau Ricardo — salută desființarea organizării corporatiste stînjenitoare a meșteșugurilor. Scriitorul nostru n-a ostenit în a proclama importanța muncii productive, de la primele lui scrieri de specialitate pînă la *Scrisorile către V. Alecsandri*. E un fapt pe care-l trecem în prima linie a bilanțului meritelor sale pe planul teoriilor economice. Altele, decurgînd de altfel din aceeași idee, sînt îndemnurile pe care le rostește în favoarea dezvoltării meșteșugurilor și a industriei. Încă din 1844, Ghica era convins de marea importanță a industriei, dar socotea că țara noastră va rămîne „pentru multe veacuri" una agricolă*, care va trăi din exportul de materii prime, în primul rînd agricole. Mai tîrziu își va amenda acest punct de vedere și va protesta împotriva unui asemenea export de produse, ce-ar trebui prelucrate în țară: „în casa cea mai modestă, ca și în palatul cel mai somptuos, de la vlădică pînă la opincă, din dușumea pînă-n tavan, din tălpi pînă-n creștet nu poți găsi un pat, un pahar, un scaun, un șervet, o cizmă, o căciulă care să nu fie adusă gata din străinătate. ...Materia născută și crescută în țara noastră se trimite brută și ni se întoarce peste un an

* *Despre importanța economiei politice*, în *Foaie științifică și literară*, nr. 8, 27 februarie, p. 283.

sau doi curăţită şi lucrată, o plătim însutit pe cît am vîndut-o, cu exportul, importul şi accizurile, transportul, dusul şi adusul, înmagazinările, comisionarii de tot felul şi tot şirul de traficanţi." Cum e şi firesc pentru un economist cu poziţia de clasă definită mai sus, scriitorul nu trece însă dincolo de această acceptare principială a industrializării, pe care, de fapt, o şi limitează la mica industrie.

Nu am reţinut pînă aici toate ideile avansate şi juste afirmate de Ghica în lucrările sale economice şi va trebui să revenim. Deocamdată este necesar să continuăm analiza acestor lucrări ca opere ce aparţin şcolii economice burgheze vulgare. În problema proprietăţii private asupra pămîntului, autorul *Convorbirilor economice* susţine o teză pe care Bălcescu o respinsese cu argumente istorice dintre cele mai solide la vremea sa, anume, că la noi proprietatea mai veche asupra pămîntului ar rezulta din cuceriri (ideea aparţine şi istoricilor francezi din epoca restauraţiei) şi din danii domneşti. În timpurile mai noi — adaugă Ghica — moşiile s-au cumpărat cu bani adunaţi prin muncă şi economii. În *Reforma socială la români* Bălcescu afirmase însă răspicat: „Aşadar, nu munca, nici rodul ei, ci un şir de spoliaţii succesive sunt origina proprietăţilor mari în ţările noastre, sunt titlurile stăpînitorilor de azi a pămîntului"*. După cum se vede, o idee justă, anume, aceea că munca produce orice valoare, e abătută de Ghica spre concluzii inacceptabile. Printr-o interpretare simplistă şi după o logică favorabilă orînduirilor exploatatoare, munca apare ca un mijloc de îmbogăţire pentru cel ce o prestează, nu pentru cel ce profită de ea. Oricine munceşte cu sîrguinţă poate deveni bogat, cu condiţia să nu fie vicios şi risipitor. Averile rezultă din economisirea, la îndemîna oricui, a surplusurilor de venituri băneşti: „Păstrarea sau economia este izvorul cel mai puternic al averii..." Cît priveşte surplusurile, acestea sînt generale, fiindcă „un om poate produce mai mult decît ceea ce este de neapărată trebuinţă la menţinerea vieţei lui şi la întîmpinarea trebuinţelor celor mai neapărate, şi poate pune pe toată ziua la o parte o fracţiune mai mult sau mai puţin mare din producţiunea sa; acele părţi adunate una peste alta şi păstrate formează peste cîtva timp o avere, un capital". Foarte adevărat, acesta este mecanismul acumulării rezultate din plusvaloare. Numai că acumularea nu se face în buzunarul muncitorului, ci în casa de bani a capitalistului. Cu o seninătate naivă, Ghica admite că muncitorul poate fi totodată şi capitalist. Între muncă şi capital, după opinia economistului, nu există contradicţii, ci relaţii de strînsă colaborare.

* În N. Bălcescu, *Opere*, E.S.P.L.A., 1952, p. 67.

Pledoaria în favoarea proprietății și a „stimei" ce se cuvine a fi arătată celor bogați aduce în *Convorbiri economice* pagini de argumente șubrede. Cei bogați, spune autorul, ctitoresc instituții de folos obștesc — și dacă n-ar fi ei, cine le-ar edifica?! tot ei sînt consumatori buni — cine alții ar putea cumpăra produsele atelierelor și fabricilor? Întreprinderile s-ar închide, iar muncitorii ar rămîne fără lucru...

Că în cadrul societății capitaliste existența muncitorilor este legată de aceea a proprietarilor mijloacelor de producție este adevărat. Avem însă a face cu unitatea unor contrarii încleștate în luptă. Proletariatul rezolvă această contradicție, eliberîndu-se pe sine și construind o nouă societate, în care mijloacele de producție și produsele aparțin celor ce muncesc. În spirit burghez, Ghica neagă lupta de clasă și propune împăcarea acolo unde soluția nu poate fi alta decît revoluția proletară. Încă din 1843 Ghica fusese izbit de mizeria oamenilor muncii în cadrul societății capitaliste. „În starea în care se află societatea în ziua de azi — scria el — nu este siguranță pentru om în țările industrioase; el nu este încredințat că, de mîine încolo, n-o să rămîie pe uliță fără mijloace de viețuire; și ce siguranță poate înfățișa un stat, unde esistența materială a unui număr mare de oameni este în cea mai mare fierbere? Cum să se mire cineva de mișcările necontenite ale Franței și a Angliei cînd o mulțime de lucrători pe toate zilele rămîn fără hrană pentru femeile și copiii lor?"* Rezolvarea o văzuse și atunci tot într-o „apropiată unire a interesurilor rivale, care astăzi se luptă unul împotriva altuia, adică interesul capitaliștilor și al industriilor de toată mîna, a meșterilor și a lucrătorilor; în acest chip, pacea s-ar așeza în industrie și în societate printr-o organizație înțeleaptă a puterilor ce astăzi se războiesc; liniștea ar renaște".

O dată ce sprijină înțelegerea între clase, autorul *Convorbirilor economice* se străduiește să justifice teoretic (cu argumente care ne amintesc pe David Hume, citat de altfel de mai multe ori) compromisul dintre burghezie și moșierime, pe care l-a slujit și prin activitatea politică. În aceasta Ghica face un pas înapoi față de părerile sale dinainte de revoluție. Nici acum nu devine un apologet al feudalismului. Dimpotrivă, reia cu o vigoare sporită critica orînduirii feudale, dar este de părere că revoluția de la 1848 a desființat inegalitatea politică și socială, instaurînd domnia libertății, egalității și fraternității, ascensiunea oricărui ins din straturile de jos ale societății spre cultură și bunăstare fiind în funcție exclusiv de propriile-i merite și de propria-i sîrguință. Părerea aceasta revine de repetate ori în *Convorbiri economice*.

* *Despre importanța economiei politice, loc.cit.*

În privința aceasta, cam în vremea în care Ghica își publica *Convorbirile economice*, Engels sublinia în *Anti-Dühring* că noțiunea de egalitate socială devine o absurditate, se transformă într-o simplă prejudecată, dacă e concepută în chip abstract, adică dacă nu este înțeleasă în sensul desființării claselor.*

Ignorînd acest adevăr, Ghica este contrariat de tabloul inegalității sociale pe care-l prezenta societatea românească a vremii și nu ezită în a-l descrie fără menajamente ca pe „amestecul cel mai extraordinar ce se poate vedea de independență și de servilitate ce există în societatea română, de libertăți proclamate, dar părăsite și de tiranii abolite și, cu toate acestea, dominînd în toată splendoarea și vigoarea lor". Contradicția e numai aparentă: scriitorul acuză nu sistemul social-politic, ci pe oamenii care încalcă principiile, care sînt nedemni de moștenirea lăsată de pașoptiști. În *Convorbiri economice* Ghica nu duce pînă la capăt ideea valoroasă a mișcării sociale și economice văzute ca un progres neîntrerupt. Mai precis, admite că sclavagismul și feudalitatea sînt etape inevitabil condamnate la pieire de dezvoltarea istorică a societății omenești, dar este de părere că orînduirea capitalistă reprezintă însăși încununarea acestei dezvoltări, ca fiind treapta ultimă și cea mai de sus. Din momentul instaurării orînduirii burgheze progresul încetează? Răspunsul e negativ, dar nu în înțelesul că ar putea exista o altă orînduire, superioară, ci în sensul că „perfectibilitatea" se aplică înăuntrul sistemului capitalist, care trebuie necontenit îmbunătățit. De o asemenea părere n-au fost străini nici materialiștii francezi din secolul al XVIII-lea, care condamnau feudalitatea ca nerațională și opusă firii omenești, dar socoteau societatea burgheză drept „naturală" și conformă rațiunii. La Ghica, considerarea orînduirii burgheze ca fiind „cea mai bună dintre lumi" provine însă din adeziunea lui la școala economiei politice vulgare, a cărei esență constă în apologia capitalismului.

La 1884, cînd apare al treilea volum al *Convorbirilor economice*, principiile economiei burgheze în general încep să apară mereu mai depășite și nocive, chiar în țara noastră. În Europa, economia marxistă — pe care Ghica o amintește combătînd-o — cîștigase faimă. În România, cercurile și presa socialistă începuseră propagarea marxismului și lupta împotriva concepțiilor sociale și economice ale burgheziei. Vom aminti articolul amplu al lui Gherea *Karl Marx și economiștii noștri*, publicat, chiar în 1884, în Revista socială. Polemizînd cu C. Missir, care tipărise în *Convorbiri literare* articolul *Socialiștii noștri și*

---

* F. Engels, *Anti-Dühring*, Editura P.M.R., 1952, p. 406; vezi și Lenin, *Opere alese* în două volume, vol. II, 1954, p. 503—504.

Karl Marx, Gherea discută o serie de probleme de economie politică, combătînd tezele economiştilor burghezi şi însuşi „fondul tuturor şcoalelor economice burgheze", pe care-l defineşte foarte corect în aceste rînduri: „ele susţin că întocmirea economică astăzi în fiinţă este cel din urmă cuvînt al dezvoltării omeneşti, susţin că principiile ce stau la temelia organizării economice de acum sunt cele mai sănătoase şi singure bune pentru organizarea societăţii şi că, dacă este cîte ceva rău, apoi tocmai de acolo vine că nu se lasă mers slobod tuturor principiilor economice burgheze"*.

În ciuda evidenţelor, Ghica a crezut pînă la sfîrşit în virtuţile societăţii burgheze, pe care o concepea în mod ideal, văzînd în parlamentarism expresia celei mai desăvîrşite democraţii. Dar, tocmai pentru că rămîne prizonierul acestei iluzii, el protestează vehement împotriva „alegerilor cu bîta" şi regretă văzînd „deputaţi şi senatori votînd cu inima zdrobită ceea ce nu ar voi să dea". Într-o convorbire imaginară între doi prieteni, autorul condamnă alegerile bazate pe fraudă: „Nu este monstruos să faceţi pe popor răspunzător de faptele voastre, cînd întrebuinţaţi frauda, corupţiunea şi violenţa, ca să aveţi reprezentanţi pe care el nici nu-i cunoaşte, nici nu-i stimă?" Ridicaţi prin astfel de mijloace, miniştrii nu pot fi decît „...oameni fără principii şi fără conştinţă... oameni pierduţi în opiniune şi fără moralitate". Nu dorinţa de a servi interesele ţării caracterizează activitatea politică, ci „o luptă crîncenă între partide, şi pot zice mai mult, între persoane, o sete nestinsă de putere împinsă pînă la aberaţiune"...

Condamnarea practicilor politice din România revine de repetate ori în *Convorbiri economice*, căpătînd deosebită adîncime şi vigoare în partea a şasea, *Finanţele* (1871), care aminteşte, prin tabloul larg al vieţii politice viciate, pamfletul *1907, din primăvară pînă-n toamnă* al lui Caragiale.

În dezgustătoarea încăierare dintre politicieni, un rol nefast îndeplineşte gazetăria. În mai multe rînduri, Ghica a criticat superficialitatea şi venalitatea ziariştilor din presa contemporană.

Ghica este nemulţumit de asemenea de samavolnicia în strîngerea dărilor, de lipsa de onestitate în justiţie, de caracterul represiv ce se imprima armatei. „În armată — scrie el — nu se mai caută apărători ai patriei contra străinului, ci oameni devotaţi, instrumente ale ministrului... nu se cere de la ofiţer alt merit decît să fie un instrument de opresiune în contra poporului, ca să-l poată ţinea cu orice preţ în tăcere şi în nemişcarea morţii, dac-ar îndrăzni să strige: «Destul cu

---

* I. Gherea (C. Dobrogeanu), *Studii critice*, V, Universala Alcalay, 1927, p. 182—183.

opresiunea, cu imoralitatea, cu prevaricaţiunea, cu calomnia, cu intriga şi cu minciuna!»“ Deşi se cheltuia mult pentru armată, traiul ostaşilor era jalnic. La 1871, tot în broşura *Finanţele*, Ghica dă la o parte cortina înapoia căreia patriotarzii ascundeau mizeria cazărmilor: „În cazarme, bietul om nu găseşte nici aerul necesariu respiraţiunii, nici aşternutul trebuitor odihnei; în nici o parte din lume proporţiunea bolnavilor şi mortalitatea nu sunt mai mari decît în armata noastră. De vei intra iarna într-o cazarmă, o să-ţi simţi inima strînsă de durere şi de ruşine; cîte douăzeci şi treizeci de inşi într-o odaie dorm într-un pat de scînduri, fără mindir, fără saltea...“

Chestiunea armatei este privită de Ghica şi sub alt aspect, atunci cînd se referă la situaţia externă. Armata, înarmarea, războiul de cotropire şi îngenunchere a statelor mai mici sînt aduse de el în discuţie de cîteva ori de-a lungul *Convorbirilor economice*. Paginile lui în această privinţă au o izbitoare actualitate. Încă de la începutul lucrării, el face constatarea că „între state, între naţiuni, între popoare nu se păzesc principiile dreptăţii şi ale echităţii... Pînă acum nu se află constituită nici o autoritate care să aibă misiunea şi puterea de a face să se respecteze acele principii de către toţi deopotrivă.“ Adresîndu-se unui prieten francez, secretarului de ambasadă Dromant, Ghica se plînge de amestecul marilor puteri în afacerile interne ale statelor mici (paginile sînt scrise în 1863). „Aş putea — spune scriitorul nostru — să-ţi aduc mai multe esemple de violare a drepturilor prescrise în tractate, de abuzuri de putere şi de uzurpaţiuni pe care de ruşine le-aţi acoperit cu nişte cuvinte seci, fără înţeles; ziceţi fapt împlinit pe cînd aţi avut ani întregi ca să nu-l lăsaţi să se împlinească; proclamaţi principiul de neintervenţiune pe cînd lăsaţi pe alţii să se ducă cu sute de mii de oştire, cu puşti şi cu tunuri.“ Forţa primînd asupra dreptului, statele mari se înarmează pînă în dinţi spre paguba popoarelor. „Nu sunt — scrie Ghica — un entuziast al sistemului militar impus fatalmente Europei, căci nu cred să fie el adevăratul mijloc de întărire naţională; din contra, îl cred opus progresului şi civilizaţiunei. Acei ce îl pronează [laudă] sunt adoratorii principiului autoritar, care nu caută în miile de oameni ţinuţi în cazarme pe bere şi pe mîncare decît numai nişte susţinători ai regimului ce le convine; pun pe naţiune să plătească pe acei care o silesc la cheltuieli. Statele militare au fost totdauna despotice, dictatura şi mizeria au fost tovarăşe nedespărţite ale războaielor. Cazarma este expresiunea sporirei impozitelor, fără de a da nici măcar ordinea materială. Libertatea, ordinea morală şi prosperitatea materială n-au putut esista decît în timp de pace.“ Energică este condamnarea de către Ghica a militarismului prusac ilustrat de Bismarck,

precum şi a efortului fără limită în descoperirea de noi arme, mai teribile, mai distrugătoare. Cu indignare citează el cuvintele „reverendului doctor Bewerley", care, luînd parte la o adunare a „învăţaţilor de la Cambridge" dedicată tipurilor de armament, susţine teza odioasă că „descoperirile şi perfecţionarea mijloacelor de destrucţiune au fost instrumentul cel mai puternic de pace." Acelaşi Bewerley formula în germene principiul, tot atît de odios popoarelor lumii, al naţiunii superioare, îndreptăţită să domine pe toate celelalte: „Este mai bine şi mai cuminte ca superioritatea puterii să fie în mîna naţiunei celei mai luminate, celei mai civilizate, şi nu a se lăsa naţiunilor barbare".

Ghica, respingînd împărţirea omenirii în popoare superioare şi inferioare, protestează şi împotriva opreliştilor pe care naţionaliştii şovini din vremea sa voiau să le ridice în calea specialiştilor de altă naţionalitate. De altfel, în timpul guvernării sale din 1866 una din legile pe care le adusese în Cameră prevedea admiterea străinilor în serviciile statului, în lipsa specialiştilor români. În *Convorbiri economice*, autorul se declară împotriva oricăror măsuri prohibitive în ceea ce priveşte pe meşteşugarii de altă naţionalitate. Cînd fiul unui cizmar îi mărturiseşte teama de concurenţa „nemţilor şi ovreilor", Ghica nu e de acord cu nici o intervenţie restrictivă a guvernului. „Lumea aparţine libertăţii şi activităţii", spune el. Totuşi, îngrijorarea burgheziei româneşti că ar putea fi stînjenită în dezvoltarea ei de concurenţa altora nu lipseşte din scrisul lui Ghica şi-l duce mai tîrziu la o atitudine şovină, aşa cum o întîlnim în *Ovreii*, una din scrisorile către V. Alecsandri.

Revenind la critica făcută de autorul nostru realităţilor din România, trebuie să amintim că, discutînd despre greutatea apăsătoare a dărilor, socoteşte cît de mare este impozitul plătit de ţărănime şi recunoaşte că „starea muncitorului de pămînt, a clasei celei mai producătoare şi cea mai interesantă a ţărei, este în adevăr vrednică de jale". Aflăm în alte părţi ale *Convorbirilor economice* pagini în care se descrie în trăsături înspăimîntătoare mizeria ţărănimii, ca în pasajul acesta: „Şase luni ale anului, mai toate satele de la Dunăre pînă la poalele munţilor sunt înecate în noroi şi în mocirle; case umede şi deschise ploii şi vîntului, copii bolnavi şi femeile lăhuze cu picioarele goale pînă-n genunchi în noroi şi în zăpadă, bătrîni şi copii rău îmbrăcaţi, intraţi în iarnă slăbiţi de friguri şi de lingoare, rău hrăniţi şi fără putere de a rezista la cea mai mică răceală, la cea mai uşoară epidemie, care îndată se preface în tifus, iată ce poţi vedea la ţară. Anemia a devenit idiosincrasisul femeilor şi copiilor români"...

Numeroasele tabele statistice îi slujesc autorului pentru a dezvălui risipa nesăbuită a banului public, pentru a evidenţia mizeria ţărănimii, lipsa de îngrijire sanitară, carenţa administraţiei edilitare şi aşa mai departe. Cifrele au putere de convingere prin ele însele; comparînd şi interpretînd datele statistice, autorul face digresiuni politice în care amărăciunea trezită de tristele-i constatări se împleteşte cu indignarea faţă de cei vinovaţi. Dacă primele două broşuri sînt scrise şi publicate în anii în care Ghica participa direct la treburile politice ale ţării, ca membru al partidului liberal, ca prim-ministru şi ministru în cîteva guverne, celelalte broşuri, adică cea mai mare parte a *Convorbirilor economice*, au fost redactate după 1871, cînd scriitorul se retrăsese din viaţa politică. Aceasta îi dădea o perspectivă mai clară asupra împrejurărilor şi oamenilor. Faptul devine încă mai evident în *Scrisori către V. Alecsandri*. Reluînd critica politicianismului formulată în *Convorbiri economice*, scriitorul se referă acum direct la partidele politice româneşti, spunîndu-le pe nume, cutezanţă nu lipsită de urmări: „Condeiele cele agere, consacrate partidelor şi facţiunilor, au fost şi sunt totdeauna dispuse a mă lovi." Liberalii şi conservatorii nu se deosebesc prin nimic în ceea ce priveşte mijloacele demagogice folosite în polemica dintre ele şi în propagandă: „Fatuitatea facţioşilor şi a demagogilor, a albilor şi roşilor este atît de mare şi-i orbeşte pe unii şi pe alţii pînă într-atîta, încît îşi atribuie lor şi numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari şi complexe, la cari ei au fost cu totul străini". Cît priveşte ziarele, „unele sunt albe şi altele roşii, unele înjură ceea ce celelalte laudă şi viceversa. Tot ce este bun, frumos, patriotic şi sublim pentru unele este rău, ruşinos şi infernal pentru celelalte." Scopul acestor acuzaţii reciproce — spune scriitorul — nu este altul decît cocoţarea la putere, iar puterea însemnează samovolnicie, căci guvernele, indiferent de partidul pe care-l reprezintă, fac „din administraţie şi din justiţie un instrument al patimilor şi al luptelor politice"; favoriţii miniştrilor impun „încrederea în guvern cu reteveiul, aci în numele libertăţii şi al democraţiei, aci în numele autorităţii şi al bunei ordine". La rîndu-i, opoziţia nu-şi face scrupule; coteriile „se unesc sau se coalizează, dau asalt guvernului, căutînd să răstoarne ministerul care se agaţă de putere, îşi fabrică o majoritate cu pumnul, cu bîta, cum pot, şi urmează înainte tîrîş-grăpiş, fără voia poporului".

Precum vedem, Ghica sesizează izolarea partidelor de popor. În condiţiile unei asemenea vieţi politice, al cărei unic mobil este satisfacerea intereselor personale, carieră fac numai „dibacii şi şarlatanii". În al patrulea deceniu după revoluţia de la 1848, cuvintele: patrie, libertate, egalitate, independenţă şi-au pierdut în vocabularul oame-

Membrii guvernului prezidat de Ion Ghica, numit la 11/23 februarie 1866

(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe)

Pantazi Ghica, fratele memorialistului
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

nilor politici sensul real şi au rămas simpli termeni de uz demagogic. „Sunt încă puţini — constată Ghica — acei cari înţeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în protecţiunea unora şi în apăsarea altora." Mulţi interpretează libertatea ca pe-o îngăduinţă, pe care şi-o revendică numai pentru sine, de a abuza de putere în dauna altora, întocmai ca acea cocoană care, după ce plătise ştraf la Viena pentru că-şi bătea slujnica, „a salutat patria cu o păreche de palme pe obrazul bietei Oprichii, esclamînd: «Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate cînd voi!» Egalitatea e şi ea interpretată de contemporani „cum le vine mai bine la socoteală; mai toţi o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu: cu leii, iar nu cu căţeii, cu acei de sus, iar nu cu cei de jos."

Procesul pe care-l face Ghica partidelor politice din vremea sa este lipsit de cruţare. Numeroasele paragrafe risipite în diferite scrisori, adunate laolaltă, compun unul din cele mai aspre rechizitorii împotriva trădătorilor aspiraţiilor naţionale. Nu este întîmplător faptul că indignarea memorialistului atinge punctul culminant în anii în care şi alte spirite luminate ale vremii îşi rosteau mînia. La 1877, salutînd anunţata apariţie a scrierilor lui Bălcescu, Eminescu constata răstălmăcirea şi batjocorirea ideilor afirmate de ilustrul înaintaş şi avea cuvinte asemănătoare acelora cu care Ghica înfiera pe trădătorii principiului libertăţii: „Cînd panglicarii politici care joacă pe funii împreună cu confraţii lor din Vavilonul de pe Seina se vor stinge pe rudă, pe sămînţă de pe faţa pămîntului nostru, cînd pătura de cenuşeri, leneşă, fără ştiinţă şi fără avere, va fi împinsă de acest popor în întunerecul ce cu drept i se cuvine, atunci abia poporul românesc îşi va veni în fire şi va răsufla de greutatea ce apăsa asupra lui, atunci va suna ceasul adevăratei libertăţi" (*Bălcescu şi urmaşii lui*, 1877).* Ghica nădăjduia şi el în vremuri mai bune: „...Am credinţa că românii nu pot întîrzia de a se grupa unul cîte unul în jurul principiilor libertăţii şi constituţionalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii şi adevărului". Pe un ton patetic el atrage atenţiunea oamenilor cinstiţi, îndemnîndu-i a renunţa la credulitate: „...Pînă nu vom învăţa, lovindu-ne cu capul de pragul de sus şi de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să ne esploateze, ne făgăduiesc cîte în lume şi în soare, cai pe păreţi: libertate absolută, împuţinare de dări, instrucţiune cu chila, guvern ieftin, pînă atunci n-o să vedem altă decît două sau trei partide politice vrăjmăşindu-se între dînsele şi strigînd fiecare, la rîndul lor: «Sculaţi voi ca să ne punem noi»."

---

* M. Eminescu, *Scrieri politice*, Scrisul românesc, Craiova, p. 95.

Desigur, asemenea aprecieri venite de la unul din foştii fruntaşi politici ai regimului au preţul lor. Ghica asistă uimit şi îngrozit, ca ucenicul vrăjitor, la dezlănţuirea patimilor şi în general la dezvăluirea caracterului antidemocratic al instituţiilor burgheze. Dar el continuă să apere aceste instituţii. Libertatea şi egalitatea s-au instaurat prin lege, nu mai e nimic altceva de făcut decît a respecta legea, pentru ca totul să fie în ordine. Este datoria statului, condus de oamenii de bună-credinţă ce deţin puterea politică, să garanteze respectarea legilor. Pentru Ghica, statul este o instituţie pe deasupra claselor — teză falsă şi păgubitoare, reactualizată astăzi de apărătorii regimului capitalist. „Guvernele — scrie el — nu au dreptul să se considere pe dînsele ca avînd prerogative şi interese proprii, ci trebuie să înţeleagă şi să ştie că nu sunt nimic alta decît puterea care se interpune între acel ce încearcă să nedreptăţească şi acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea."

Realitatea înconjurătoare, contrazicînd flagrant imaginea unei societăţi burgheze constituţionale ireproşabile, îl supără pînă la indignare pe Ion Ghica. Atitudinea lui critică, deşi rezultă nu din înţelegerea problemei fundamentale a organizării sociale, a relaţiilor sociale caracteristice orînduirii burgheze, a exploatării moşiereşti şi capitaliste ca sursă a mizeriei maselor, ci din confruntarea unei imagini ideale a regimului capitalist cu realitatea odioasă ce i se revela, este totuşi vrednică de interes şi de preţuire. Obiectiv, această critică contribuie la demascarea unei orînduiri a cărei descompunere începuse încă de-atunci, căci viciile ei erau nu numai rezultatele unor erori sau ticăloşii aparţinînd oamenilor — cum credea cu naivitate Ghica — ci caracteristicile ei congenitale, organice.

Scriitorul a putut cunoaşte, cum reiese, între altele, din scrisoarea *Insula Prosta*, tezele fundamentale ale marxismului, aproape sigur nu dintr-o lectură personală a lucrărilor creatorilor socialismului ştiinţific, ci prin intermediare suspecte. Superficialitatea cu care discută despre marxism — pe care-l confundă cînd cu oportunismul lui Lassalle, cînd cu anarhismul lui Bakunin — e concludentă. Cît ştie, îi este destul ca să considere socialismul (sau comunismul, cum îi spune uneori, fără a avea o idee prea clară asupra noţiunii) dintr-un unghi de vedere ostil. Nu e de mirare că îl înspăimîntă în primul rînd ideea revoluţiei şi a naţionalizării mijloacelor de producţie. După părerea lui, îndreptarea relelor stări de lucruri din domeniul social-economic şi politic trebuie realizată prin reforme iniţiate şi conduse de „clasele de sus", căci acestea sînt „luminate". Masele populare, „clasa numeroasă", „majoritatea" judecă numai cu inima, nu şi cu raţiunea, de aceea este

păgubitor a-şi impune „tirania" şi a lua ele iniţiativa reformelor necesare „...căci atunci clasa numeroasă pierde spiritul de conservaţiune care trebuie să domine la bază şi societatea intră într-o perioadă dă agitaţiune care anevoie se poate astîmpăra". Pentru Ion Ghica, Revoluţia franceză din 1789, pe care o evocă în termeni entuziaşti, inaugurează o orientare social-politică definitivă în istoria umanităţii. „Operaţiunea de destrucţiune" s-a desăvîrşit atunci. Chiar şi în România, „legea ne-a dat tot ce ne putea da". Privilegiile au fost desfiinţate, aşadar oricine se poate ridica de pe o treaptă socială inferioară la bogăţie şi demnităţi. Prin această convingere, nefundată, dezminţită de realităţi, dar optimistă, Ghica se deosebeşte de ceilalţi critici ai societăţii din vremea sa, ale căror concluzii sînt decepţioniste şi fără speranţe.

Este interesant de relevat cum concepe scriitorul nostru societatea viitoare. În diverse lucrări, dar mai ales în *Insula Prosta* şi *Două călătorii în vis*, el îşi asumă sarcina îndrăzneaţă de a contura pînă în amănunte imaginea unei asemenea societăţi. Este o imagine utopică, înfăţişînd aplicarea desăvîrşită a principiilor libertăţii, egalităţii şi fraternităţii. Nemaiexistînd, după părerea scriitorului, clase, oamenii ce activează în diverse domenii trăiesc într-o netulburată frăţie. Armonia de interese, devotamentul faţă de instituţiile democratice, onestitatea, buna-credinţă înlătură atît tulburările în păturile de jos, cît şi tendinţele autocratice în cercurile conducătoare. Puterea emană de la naţiune; aceasta îşi face legile şi veghează, prin împuterniciţii ei aleşi, la respectarea lor. Alcătuirea socială, cu o organizare economică cooperatistă, ne apare hibridă şi imposibilă. Cetăţenii statului imaginar visat de Ghica sînt blînzi ca mieii şi sfinţi ca îngerii. Fraţii lasă celui mai mare dreptul de proprietate asupra fermei părinţilor şi pleacă la oraş să se facă neguţători, meşteşugari sau marinari. În felul acesta, proprietatea agricolă nu se fărîmiţează. Există bănci în care domnesc moravuri curate ca în temple; dobînzile sînt mici, creditul e generos ca o acţiune filantropică. Pretutindeni foiesc oameni cu o înaltă conştiinţă cetăţenească, harnici, strîngători, întreprinzători, care locuiesc în case de ţară împodobite cu flori ca un decor de operetă, sau în oraşe bine întreţinute, cu pavajul spălat cu apă şi săpun cel puţin o dată pe zi... Nu poţi să nu zîmbeşti citind asemenea pagini pictate în acuarelă trandafirie de un octogenar visător şi generos. Cît va fi crezut Ghica însuşi în posibilitatea realizării paradisului său social? Se va fi întrebat el de ce n-a încercat, cîtă vreme a avut puterea în mînă, să păşească la punerea în practică a ideilor sale? Probabil că da. În orice caz, scriindu-i lui Alecsandri despre bunele sale intenţii politice de totdeauna, şi-a

simțit sufletul plin de amărăciune și, chinuitor încercat de sentimentul izolării, spunea: „...ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot rezema". N-a cunoscut această putere, clasa viitorului, și nici nu s-ar fi putut rezema pe ea. Dincolo însă de marile lui erori și de utopii, s-a hrănit totuși cu nădejdea că viitorul va fi o eră de libertate și de justiție. Niciodată nu s-a lăsat, ca atîția alți contemporani, copleșit de nostalgia trecutului. „Popoarele — declară în introducerea la *Convorbiri economice* — nu se mai întorc înapoi și trecutul nu mai revine; nici suntem dintr-acei care ar dori să-l mai vază, chiar de ar mai fi el cu putință. Credem în progres, căci el este o condițiune a naturei fizice și morale, căci numai el ne poate duce sigur la înălțimea la care ne este permis să aspirăm ca societate și ca națiune." Speranța într-un cert viitor mai bun, la pregătirea căruia n-a contribuit în măsura în care, eliberat de prejudecățile de clasă, ar fi putut-o face, dar a contribuit totuși, a luminat bătrînețile castelanului de la Ghergani. „Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu — spunea el — ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor mai bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvînt, prin scrieri și prin fapte, căci numai astfel s-ar putea forma conștiința poporului, singurul frîu ce poate opri pe guvernanți de a se abate de la prescripțiunile adevăratelor principii și de a nu lăsa loc la credințe greșite și stricate prin ură și patimi."

„Scriitorul" Ion Ghica s-a realizat foarte tîrziu, la o vîrstă cînd talentul altora se istovește. Pînă pe la 1879, nici contemporanii săi, nici el însuși nu au putut bănui că un nume Ion Ghica va rămîne pentru posteritate legat de o operă literară. Dacă această operă n-ar fi existat, istoria culturii românești, fără a neglija, desigur, *Convorbirile economice* și alte lucrări de popularizare a științelor, l-ar fi așezat însă pe autor în rîndul celor nu de tot ignorați, însă nici celebri.

Crescut în cunoscuta atmosferă atît de favorabilă literelor, viitorul autor al *Scrisorilor către V. Alecsandri*, rudă a poeților Văcărești, prieten intim al lui Grigore Alexandrescu și al altor scriitori, nu putea rămîne indiferent față de literatură, oricît de puternic ar fi fost impulsul ce-l îndruma în altă direcție, spre științe. Cînd, în cadrul Societății filarmonice s-a angajat să traducă *Prețioasele* lui Molière, s-a supus totuși unei „mode" a timpului. Toată lumea intelectuală românească traducea, prelucra, scria. Încercarea tînărului de 19 ani poate fi considerată pentru acea vreme un succes, însă n-a dus la descoperirea vreunei vocații literare. Se poate vorbi, oare, în general, la Ion Ghica de o asemenea vocație? Glosînd pe marginea înclinației spre politică a munte-

nilor, G. Ibrăileanu, presupune în *Spiritul critic* că, dacă s-ar fi născut dincolo de Milcov, într-un mediu „intelectual", mai puţin favorabil activităţii publice, un C.A. Rosetti şi Ion Ghica s-ar fi dedicat scrisului şi, astfel, literatura noastră ar fi fost „mai bogată cu un poet liric şi cu un nuvelist"*. De fapt, Ibrăileanu aplică pe plan literar ceea ce Ghica însuşi spusese despre sine cînd mărturisise că evenimentele politice, faţă de care nu putuse rămîne indiferent, îl îndepărtaseră de activitatea ştiinţifică ce-l pasiona. Ipotezei criticului i s-ar putea opune alta, anume că nu din cauza politicii am pierdut un nuvelist. C.A. Rosetti a fost poet liric în măsura în care s-a şi manifestat ca atare, în *Ceasuri de mulţumire*. După descoperirea unor ciorne literare printre manuscrisele fostului bei de Samos şi prim-ministru, astăzi ştim ceea ce Ibrăileanu ignora, anume, că scriitorul a făcut curte muzelor în cîteva rînduri, încercînd să scrie roman şi teatru. Oare numai solicitările de altă natură l-au împiedicat să persevereze? Poate că, totuşi, i-a lipsit acel impuls interior care-l împinge pe un artist spre realizare, în condiţiile cele mai vitrege.

Ion Ghica a acordat literaturii o înaltă preţuire şi a formulat în legătură cu ea idei interesante, în consens cu ceilalţi paşoptişti. „Numai literatura — scrie el — poate exprima cu exactitate starea intelectuală şi morală a unei epoce, căci ea este forma sub care se înregistrează ideile, credinţele şi cunoştinţele unei naţiuni; numai ea poate da o cunoştinţă precisă a raporturilor ce există între oamenii şi lucrurile unui timp cu ideile cele adevărate; ea este tezaurul în care se depun cunoştinţele societăţilor omeneşti." Fraza, aşezată în fruntea unei lucrări ştiinţifice *(Convorbiri economice)*, apreciază „literatura" luată în sensul cel mai larg, fără o distincţie între scrierile ştiinţifice şi cele literare. O asemenea distincţie n-a făcut Ghica nici în opera lui. Fie şi în sensul amintit, el aşază literatura printre factorii esenţiali care transformă un popor în naţiune şi-i asigură „dreptul la o viaţă proprie". Este explicabil de ce, în cărţile sale de propagandă politică, a acordat literaturii noastre un loc corespunzător. Aceste cărţi erau destinate tocmai a argumenta în faţa puterilor europene dreptul poporului român la o viaţă proprie. Ion Ghica, fireşte, era la curent cu mişcarea noastră literară din vremea lui şi rosteşte aprecieri de cunoscător. Ca toată generaţia lui, admira poezia populară: „toate aceste cîntece, deşi fără nume de autor, nu sînt mai puţin vrednice de un mare poet", „vechile legende şi balade, capodopere de concepţie şi poezie". Tot în spiritul paşoptiştilor, descifrează în folclor expresia sentimentelor şi a năzuin-

* G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, ed. III, edit. Viaţa românească, p. 16.

ţelor sociale ale poporului. Cîntecele haiduceşti sînt „strigătul cutezător, revărsarea bucuriei unui om liber, ameninţarea, mînia şi sfidarea săteanului ce năzuie să-şi părăsească plugul îndată ce frunza îl va putea ascunde de privirile jandarmilor"*. Ghica formulează judecăţi de valoare asupra literaturii, pornind de la conţinutul de idei şi sentimente. Pe Grigore Alexandrescu îl preţuieşte pentru că a creat „fabula politică"; pe acelaşi fabulist, ca şi pe Donici, ori pe dramaturgul Alecsandri, fiindcă „au lovit" în corupţie şi parvenitism.** Cîteodată, acordînd o atenţie exclusivă conţinutului, scapă din vedere realizarea artistică a acestuia şi elogiază în termeni excesivi unele scrieri. Aşa a făcut-o în raportul academic despre piesele lui G. Sion, drama *La Plevna* şi comedia *Candidat şi deputat*. În cea dintîi salută „cugetările patriotice, mari şi generoase", în cea de-a doua, adevărul cu care sînt înfăţişate „manoperile şi corupţiunea electorală care se practică prea adesea în ţările constituţionale"***. Poate că în prezentarea ditirambică a pieselor lui Sion, pentru care raportorul a şi obţinut premiul academic, intra o bună doză de subiectivism. În majoritatea cazurilor, Ion Ghica face o foarte justă evaluare a operelor şi scriitorilor. Paginile sale despre Bălcescu, Alexandrescu, Filimon, Alecsandri, Văcărescu îi situează pe toţi aceştia exact la înălţimea confirmată de posteritate.

În literatura pe care a încercat s-o scrie, sau a şi scris-o, Ghica e cu consecvenţă acelaşi partizan al realismului critic, pe care-l cunoaştem din paginile sale ocazionale de critică şi istorie literară. Faţă de alţi realişti critici, un Caragiale, de pildă, scriitorul nostru urmăreşte îndreptarea păcătosului, nu doar denunţarea lui vehementă. Evident, în ceea ce ne priveşte, sîntem de partea lui Caragiale. Ce puteai îndrepta la un Rică Venturiano sau la un Caţavencu? Lumea aceasta trebuia nimicită; conform încrederii lui în perfecţionarea societăţii burgheze, Ghica îşi propune să contribuie la îmbunătăţirea moravurilor şi educarea socială. Principiul lui e *„ridendo castigat mores"*, pe care, aplicîndu-l operei lui Alecsandri, îl tălmăceşte prin aceea că scriitorul moldovean nu vrea să „răstoarne", ci „să poleiască, să înnobileze"****. Să recunoaştem, totuşi, că, indiferent de obiective, critica exercitată de Ghica, prin mijloacele literaturii, nu e mai puţin severă.

---

* *Dernière occupation de Principautés...*, Librairie militaire de J. Dumaine, Paris, 1853, p. 74.

** *Ibid.*, p. 77.

*** *Raport despre „Dramatice" de G. Sion...*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, şedinţele ordinare din 1879—1880, p. 343—351.

**** *Dernière occupation...*, p. 77.

Cea dintîi încercare beletristică a scriitorului e schiţa de roman redactată în anii anteriori lui 1848, care-i plasează numele în istoria romanului românesc înaintea lui Kogălniceanu. Nu vom relua aici discuţia ce s-a purtat în legătură cu identificarea acestui fragment epic. Cele mai recente argumente aduse în dezbatere* înlătură dubiile de altădată şi ne conving că un al doilea fragment de proză (ms. 2.825) reia încercarea mai veche, ambele narînd episoade din viaţa aceluiaşi Alecu Şoricescu, situate, respectiv, prin 1837 şi 1857. Povestirea ascensiunii sociale a personajului se face la persoana întîi, urmînd îndeaproape romanul *Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale* de Louis Reybaud (apărut la Paris în 1843 şi retipărit în numeroase ediţii). Pe alocuri, modelul e transpus în româneşte de-a dreptul, fără modificări importante. Scrierea, anunţînd prea puţin însuşirile literare ale memorialistului de mai tîrziu, interesează doar prin conţinutul său de critică social-politică. Tînărul Alecu, eliberîndu-se în 1837 din închisoarea de la Ploieşti, unde fusese azvîrlit din cauza acţiunilor sale democratice, încearcă să facă o carieră onestă. „Dar la noi e foarte greu — comentează scriitorul prin intermediul eroului — un rîndaş, un salahor îşi găsesc o slujbă în douăzeci şi patru de ceasuri, dar un tînăr cu învăţătură, un poet, un filozof poate muri de foame în bunăvoie." Ghica ştia din proprie experienţă cîte piedici se ridicau înainte de 1848 în calea tinerilor cărturari suspectaţi de ocîrmuire. Scriitorul nu scapă nici aici prilejul de a pleda pentru ocupaţiile productive — ca în *Convorbiri economice* — şi de a acuza acea „populaţie de tineri neproducători şi paraziţi, pe care sărăcia cea mai înspăimîntătoare nu-i poate tămădui de fumurile şi de mîndria care îi roade".

Urmărind soarta eroului său, care se leapădă treptat de principiile ce-l însufleţiseră în tinereţe, Ghica dezvăluie o serie din racilele care măcinau societatea românească dinainte de revoluţie. Opreliştile cenzurii erau straşnice; în paginile ziarelor, „nu să putea vorbi nici de stăpînire, nici de religie, nici de politică, nici de filozofie, nici de literatură, nici de oameni de slujbă, nici de cei fără slujbă, nici de puterile streine, nici de tarafu boierilor, nici de negustori, nici de ţărani"... Gazeta *Racul*, la care lucrează Alecu şi care afirma în programul său: „vom rădica cîteodată glasul pentru clasele sărmane şi suferinde, dar şi aceasta fără vreun scop de demagogie", este curînd suprimată.

Alegerile nu se puteau desfăşura în libertate. Candidînd la Buzău, Alecu este învins de adversarul său, sprijinit de un boier şi agreat de domn. În timpul votării, un logofăt se uită ce nume scriu alegătorii pe buletine.

---

* D. Păcurariu, *Ion Ghica*, p. 101—116.

În cele din urmă, Alecu prinde cheag jucînd cărţi în case boiereşti, unde află cum au cîştigat stare partenerii săi: un judecător lua mită de la ambii împricinaţi, un alt slujbaş, după ce se interzisese exportul de seu, oprea vitele la hotar sub pretextul că „coprind seu" şi nu elibera bilet de trecere decît după ce negustorii îi dădeau mită. Alecu devine ispravnic şi ştie să tragă mari foloase, ca şi ceilalţi, din funcţia sa. Cu aceasta se încheie primul fragment, conturînd trista imagine a epocii de decadenţă a feudalităţii româneşti, cînd administraţia, aşa cum o cunoaştem şi din *Ciocoii vechi şi noi*, era viciată de sus pînă jos.

O trăsătură specifică literaturii lui Ghica este satira. Această trăsătură stă la baza comediei ce ni s-a păstrat într-un fragment încă mai redus decît povestirea despre Alecu. Asupra manuscrisului şi asupra corespondenţei în jurul lui a atras atenţia pentru prima dată E. Carcalechi.*

În 1882, aşadar numai la un an după ce părăsise Direcţia generală a teatrelor, Ion Ghica cerea prietenului şi rudei sale Ollănescu-Ascanio (remarcabilul traducător al dramei *Ruy Blas*, pe care cu puţin înainte o pusese în scenă la Naţional) o „intrigă bună", ca să-şi încerce „măiestria în arta dialogului". Această măiestrie Ghica şi-o verificase în *Convorbiri economice* şi în scrisorile pe care le redactase pînă atunci; ea constituie una din laturile preţioase ale artei sale. Era poate îndreptăţit să spere a deveni autor de teatru. De la început, scriitorul s-a gîndit la o comedie de satiră socială, din care pricină dorea să păstreze anonimatul: „Dar cum vor fi — foarte probabil — cîteva aluzii la starea societăţii noastre, mare şi mică, vom păstra taina şi anonimatul cît mai multă vreme"**. Subiectul comediei, în linii mari, îl cunoaştem din relatarea lui Ghica însuşi: „Intriga va fi simplă: o tînără fată, încîntătoare şi bogată, Tinca, de pildă, îndrăgostită de un tînăr drăguţ şi zăpăcit — să-i zicem Lică — e dorită, pentru zestre, de un tînăr deputat căruia o să-i zic Alexandru Becerescu. O bătrînă doamnă, Măndica Mijlocescu, trăind din espediente şi ţinînd casă deschisă unde se joacă cărţi — are o fată pe care ar voi s-o mărite cu un licenţiat, proaspăt sosit, foarte bogat şi foarte haple, dar amorezat nebuneşte şi prosteşte de nepoata aceleiaşi doamne Mijlocescu, tînără orfelină care vede cu regret felul de trai al mătuşei ei şi care sfîrşeşte prin a se mărita cu un om foarte cumsecade, căruia i-a arătat interes de cînd era grav rănit în război, ca voluntar."*** Ghica a scris numai cîteva scene, iar Ollă-

* Eugenia Carcalechi, *Despre două scrieri necunoscute ale lui Ion Ghica*, în *Arhiva*, nr. 1, ianuarie 1906, p. 39—43.

** *Ibid.*, p. 42.

*** *Ibid.*, p. 42—43.

nescu nu a colaborat cu nimic. Începutul piesei ne transportă într-o societate de *high-life* şi indică limpede tendinţa critică la adresa acestei societăţi. Spiritul şi mijloacele de realizare a comicului, deşi nedesăvîrşite, se înrudesc cu acelea ale lui Caragiale, care s-a ocupat în atîtea rînduri, cu ironie tăioasă, de coconetul cu *jour fixe* şi *five'o clock*-uri. La adunarea din casa soţilor Cicală apare şi junele Scotocescu, pe care doamnele îl pun să citească articolul despre petrecerea mondenă la care au participat, ca să nu le fi încurcat cumva toaletele. Scotocescu şi-a redactat cronica întocmai ca Edgar Bostandachi-Turturel, la rîndul său întruchipare literară a faimosului Claymor de la *L'Indépendance roumaine*. Citeşte Scotocescu: „Estetismul se luptă cu modele... Doamnele cele mai la modă, *les mondaines*, cele de lume, cum s-ar zice, *les dames* Măndica, Saftica, Anica, Sultanica şi Zinca, *mesdemoiselles* Maritza, Aglaitza... florile frumuseţei, ale tinereţei şi ale eleganţei însmălţau tapetul verde al gazonului şi făceau din el un parter de tuberoze, de ciclamene, de glocsinii, azalii, camelii şi begonii." Coconetul poleit e pornit pe bîrfeli în termeni vulgari, ca şi madam Măndica Piscopescu (Esméralde), Tincuţa Popescu şi Miţa Protopopescu, pe care le cunoaştem la *five'o clock*-ul de la care abia se salvează Caragiale.*

Înrudiri între scriitorul Ghica şi I.L. Caragiale există mai presus de orice îndoială. Se întîlnesc şi în *Convorbiri economice*, unde prozatorul ne dă un număr considerabil de pagini literare, chiar dacă acestea au în general rostul de a introduce pe cititor în lămurirea unor noţiuni economice. Folosirea mijloacelor literare în lucrări filozofice şi ştiinţifice pentru a face mai limpede, mai convingătoare şi mai atrăgătoare expunerea unor idei e un procedeu pe care-l regăsim în toate timpurile, şi nu numai în scrieri de popularizare, deşi în primul rînd în acestea. Dialogul, o naraţiune sau un schimb imaginar de epistole sînt cîteva din formele pe care le îmbracă asemenea expuneri. *Divanul* lui Dimitrie Cantemir, *Dialogul între unchi şi nepot* de Petru Maior, *Flora română* de C. Negruzzi şi alte scrieri anticipează la noi „convorbirile" lui Ghica. Justificînd „modul" ales pentru expunerea sa, scriitorul nostru afirmă în *Prefaţă* că a găsit în acesta „singura formă sub care se pot prezenta asemenea chestiuni unui public puţin obicinuit încă cu studiul ştiinţelor politice şi morale, puţin obicinuit a da o atenţie susţinută unei cetiri serioase şi ostenitoare prin care să poată ajunge a înţelege şi a învăţa adevărurile netăgăduite care rezultă dintr-o serie de raţionamente; am crezut că oricît de mic ar fi meritul literar al

* Printre manuscrisele lui Ghica se mai află o ciornă caragialeană, cuprinzînd începutul unei scenete satirice antipoliticianiste şi antidemagogice: *O şedinţă administrativă la piei roşii cu leafă*.

acestei scrieri, ca utilitate însă modul ce am adoptat va fi mai potrivit cu starea spiritelor". Ghica nu voia deci să se adreseze specialiştilor, ci publicului larg, şi de aceea nu a făcut o carte de expunere sistematică şi teoretică, un curs obişnuit. Modul literar de abordare a problemelor i-a şi fost reproşat de unii recenzenţi. Notiţa bibliografică tipărită în *Convorbiri literare* după apariţia celei de a cincea broşuri *(Finanţele)* protesta astfel: „Tot începutul este un fel de convorbire politică populară, cum am zice, între mai multe feluri de indivizi noi sau vechi, convorbire care pe lîngă alte neajunsuri nu stă măcar în vreo legătură cu finanţele şi cu studiile ce urmează. Cine voieşte să apreţuiască (ba chiar să cetească) cartea d-lui Ghica să înceapă de la pag. 63."* Recenzentul este supărat şi de conţinutul critic al primelor 63 de pagini, ceea ce e explicabil: aici Ghica vizează direct, polemic, pe conservatori, „partidul boieresc".

Modurile de expunere folosite în *Convorbiri economice* sînt variate. De la digresiunea în stil direct, scriitorul trece la o naraţiune sau la un dialog, pentru a se opri la o tratare teoretică, în care încadrează tabele statistice desfăşurate amănunţit, apoi comentate. În mai multe rînduri foloseşte şi genul epistolar, ca de pildă în capitolul al treilea şi următoarele din partea întîi *(Munca*, 1863), sau, mai amplu încă, în partea a şaptea, intitulată *Trei ani în România sau corespondenţa onorabilului Bob Dowley* (1876). În treacăt fie spus, critica stărilor sociale şi politice de la noi prin mijlocirea corespondenţei unui închipuit călător străin a fost făcută şi de alţi scriitori ai vremii, ca, de pildă, N. Xenopol, a cărui scriere *Păsurile unui american în România (Convorbiri literare*, 1879—1880) a fost sugerată poate de modelul lui Ghica. Fie şi parţial, epistolele din *Convorbiri economice*, dar şi alte pagini, ca, de pildă, capitolul al doilea din partea întîi *(Munca)*, cuprinzînd povestirea călătoriei pe mare, după îmbarcarea la Marsilia, relatarea discuţiei cu secretarul de ambasadă Dromant, sînt înrudite ca atmosferă şi stil cu *Scrisorile către V. Alecsandri*, în care povestirea se împleteşte la rîndu-i destul de des cu comentarii politice sau economice.

Nu întotdeauna digresiunile literare sînt legate organic şi servesc expunerea teoretică. Uneori Ghica se lasă ispitit, dincolo de limitele necesarului, de plăcerea de a crea un portret sau un tablou. Aşa, scenele din Bucureştiul vechi mai ales, biografia Radovancei, a lui Stoian şi a fiului lui Stoian, ca şi popasul evocator în vechea cetate de scaun Tîrgovişte pot apărea gratuite într-o lucrare economică. Dar tocmai

* *Bibliografie română. Convorbiri economice de Ion Ghica*, broşura a V-a, Bucureşti, 1873, în *Convorbiri literare*, nr. 7, octombrie 1873, p. 283.

aceste paranteze literare fac farmecul şi prospeţimea *Convorbirilor economice* şi anunţă pe autorul *Scrisorilor către V. Alecsandri*. Recenzentul din 1873 în zadar îi sfătuia pe cititori să ocolească asemenea pagini; pe acestea le vor fi gustat în primul rînd, cum le gustăm şi noi astăzi.

Fiindcă ni se pare caracteristică din toate punctele de vedere, ne vom opri mai întîi la partea a patra, *Proprietatea* (1865). Primul capitol începe cu relatarea unui popas la Tîrgovişte, unde Ghica se dusese să facă formele legale cerute de cedarea unei părţi din moşia sa pe seama foştilor clăcaşi, în virtutea reformei agrare din 1864. Scriitorul, întotdeauna emoţionat de vestigiile trecutului, împleteşte agreabil descrierea sumară a vechilor monumente, Chindia lui Ţepeş, Mănăstirea Dealul, biserica Stelea, cu incursiuni în istorie şi mai ales cu pasaje lirice, exprimînd „un sentiment de veneraţiune pentru umbrele cărora le sîntem datori gloria şi existenţa noastră naţională". Oricum, sună ciudat într-un manual de economie politică, dar cît se poate de firesc în scrisul lui Ghica o apostrofă patriotică de felul acesteia: „Vă salut, umbre ilustre care aţi combătut şi aţi murit pe cîmpuri de bătălii victorioşi ca Mihai, sau victime a invidiei şi a trădării ca Vladimirescu! Numai acei care ştiu a se bate şi a muri pentru apărarea ţării pot avea patrie, numai acei care ştiu a se bate şi a muri pentru apărarea instituţiunilor ţării pot avea dreptate şi libertate." La aproape douăzeci şi cinci de ani după călătoria pe la mănăstirile de peste Olt, Ghica retrăieşte sentimente şi află accente ca acelea pentru care, încă de atunci, îşi înstruna lira prietenul său Grigore Alexandrescu. În paginile din *Convorbiri economice* la care ne-am oprit, paranteza lirică se închide curînd. Lirismul aduce adesea tonuri calde în scrisul lui Ghica, dar nu îi e caracteristic ca atare, ci numai în alternarea cu relatări obiective şi cu note de umor şi satiră. Chiar aici, îndată după evocarea istorică inspirată de vederea monumentelor respectabile, coarda se schimbă brusc. De sub umbra bisericii Stelea, unde se odihnesc „corpurile decapitate a doisprezece boieri, martiri ai libertăţii în contra tendinţelor de cruzime ale lui Vlad", scriitorul ne transportă, la distanţă de o frază, în „Otelul Petrică Braşoveanu", unde prînzeşte alături de un membru de consiliu. După alte cîteva fraze, acoperind nu mai mult de o jumătate de pagină, ne şi aflăm în salonul „celei mai elegante dame de provincie". Scriitorul se îndreaptă spre o ţintă bine precizată, anume, către dezbaterea chestiunii proprietăţii, aşa cum ne indică titlul broşurii. O face însă fără grabă, interesîndu-se de tot ceea ce vede şi aude în jurul său. O dată ce a adus în scenă oameni, le îngăduie să vorbească destul de liber despre cele ce-i interesează şi nu-i constrînge să treacă,

schematic şi de îndată, la tema pe care o vrea lămurită. Că această conversaţie îi foloseşte pentru a atinge în treacăt o serie de teme dezbătute şi în alte părţi ale lucrării, e adevărat. Nu evită repetarea, pentru că insistenţa i se pare utilă, dar şi pentru că se teme probabil să nu-şi schematizeze exagerat personajele. Aşadar, întîlnim detaliul vestimentar, portretul şi dialogul transcris cu naturaleţe. Descrierea îmbrăcămintei gazdei din salonul tîrgoviştean şi a înfăţişării ei fizice puteau lipsi, dacă în mîna economistului nu ar începe să zburde condeiul prozatorului artist. Portretul e pictat cu migală: „O rochie de atlaz verde cu crăngi galbene, întinsă pe un malacof din cele mai umflate, lăsa în urmă-i o coadă de trei coţi, un ciupag de două degite agăţat cu două panglicuţe de umerii goli şi graşi; o bertă de şantili de bumbac neagră încadra sînul umflat al damei; la cap împodobită cu două oca de păr legat în cordele de catifea roşie cu steluşoare de aur, cu moţuri de hurmuz şi cu ciucuri de fir. Dacă pe de o parte îşi arăta prea mult frumuseţea braţelor, a pieptului şi a spinării, pe de alta îşi ascundea obrazul sub o tencuială groasă de prafuri albe, roşii şi vinete; nu-i lipsea nici pielea de liliac pe sprîncene, nici risticul la coada ochiului şi sub gene, toate chichiţele dresului, sulimanului, machiajului ş-ale repicagiului îi erau cunoscute şi familiare."

Iată şi salonul de joc al damei tîrgoviştene: „În mijlocul unui salon mare, între două odăi bogat mobilate cu stofă de brocatelă de mătase, luminate cu spermanţetă, în candelabre şi girandole, să întindea o masă lungă, rătunjită oblu la capete, acoperită cu postav verde, prins pe margini în cuie de alamă; în toate colţurile camerilor cîte o mescioară de wist cu lumînări în sfeşnice şi cu toate instrumentele necesarii, de fiecare cîte două perechi de cărţi, patru condeie de credă în hîrtie verde poleită şi periuţe cu coada de bunlemn de Fernanbuc".

Descrierea lui Ghica e bogată în amănunte şi serveşte caracterizarea tipurilor, prin portret şi prin tabloul mediului în care trăiesc. Dialogul izbitor de firesc urmează de îndată. Ca şi Caragiale, Ghica scenarizează adesea. Conversaţia e vie:

„— Nu mai de trăit, soro! zicea o cocoană bătrînă cu sprîncenile făcute. S-a mai auzit pîinea zece gologani? Nu mai le este teamă de Dumnezeu.

— Fă ca mine, cocoană Saftico, răspundea madam Economescu, damă matură, dar încă în pretenţii de frumuseţe, măritată în a treia cununie cu domnul Economescu, fost grămatic la un egumen grec. Eu cumpăr grîu de la obor şi fac pîne în casă, îmi vine pe trei gologani ocaua; despre carne, trăiesc cu păsări; curcanii sunt acum foarte graşi. Ce să fac?"

Notațiile de portret și biografice în spusele celor două interlocutoare fac tabloul mai sugestiv și, totodată, divulgă părerea scriitorului despre personajele pe care ni le înfățișează. Privirea critică ce poposise mai insistent asupra opulentei gazde împopoțonate pînă la ridicol se plimbă pe rînd de la un musafir la altul. Salonul tîrgoviștean constituie pentru Ghica un prilej de a satiriza pătura înstărită din orașele de provincie. El surîde auzind pe cele două cucoane văietîndu-se de greutățile vieții. Văicăreala e pentru ele doar un mod de a-și afirma public bunăstarea. *Madame* Economescu o duce greu cu carnea și de aceea își întreține gospodăria cu... curcani. Toți cei de față sînt nemulțumiți din diferite motive. Tînărul Oftescu, aspirant de subprefectură, are bineînțeles preocupări politice și dorește căderea ministrului, pentru a veni la putere un guvern cu „mînă de fier". Paraponisescu îi ia vorba din gură și, naiv în sinceritatea sa, pune punctul pe i: schimbarea guvernului o dorește, ca și Oftescu, de altfel, deși acesta n-o declara, pentru a se putea chivernisi. Domnul Zamfir Toroipan, „boier de țară, podgorean hrănit cu muncă și rachiu de prune", regretă vremurile apuse, cînd guvernul îi venea în ajutor ori de cîte ori se jeluia de „vreo datorie, de vreo călcare". Toroipan e un adevărat Sandu Napoilă: „De cînd au venit o grămadă de procopsiți după la Paris, ne-au stricat rostul, ne-au adus în țară sărăcia, nepăsarea de Dumnezeu, ruina proprietății, ne-au rădicat respectul familiei și ne-au stricat posturile; toate relele ne vin de la cărțile cele multe, de la dezvoltarea ideilor. Unde avem noi putere să ținem o grămadă de lucruri: progres, libertate, civilizațiune? Aste or fi bune pe la împărățiile care sunt bogate, dar nu la noi, or să ne aducă în sapă de lemn!" Intervențiile altor musafiri din salonul tîrgoviștean îi folosesc autorului pentru a ilustra și alte idei dezbătute în lucrarea sa. Locotenetul Spadon, vorbind, așa cum se cuvine unui militar, deși în retragere, adică pe tonuri înalte, cere energic înființarea unei „fonderii" care, după părerea sa, este „temelia naționalității noastre". Dar și în materie de înarmare — reiese din conversație — tot afacerile personale se ascund înapoia frazelor umflate.

În *Convorbiri economice*, Ghica are puțini eroi cu care să fie de acord, și chiar cînd aduce în scenă asemenea eroi, simțim prea direct că prin ei vorbește el însuși. Personajele lui „pozitive" sînt inconsistente și grăiesc ca „din carte". Ceea ce spun aceste personaje și punerile la punct ale autorului nu se încadrează în imaginea literară care, din pricina lor, e spartă, fragmentată, ceea ce nu-i putem reproșa, căci în fond toată scena nu e creată decît cu scopul precis al unei demonstrații.

Modul în care scriitorul pregătește, în capitolul asupra căruia am stăruit, expunerea ideilor sale despre proprietate, dar și despre familie,

religie şi morală, progres etc. se reîntîlneşte şi în alte locuri ale scrierii. Deosebită vervă pune Ghica în dezvăluirea, tot prin crearea unor tipuri, a politicianismului, demagogiei şi venalităţii în viaţa publică. Aceasta constituie de altfel tema principală a paginilor literare din *Convorbiri economice*. Alăturînd aceste pagini, obţinem un tablou destul de cuprinzător şi colorat al vieţii publice româneşti de după Unire, cînd instituţiile burgheze sînt înţelese la noi în mod primitiv, dar folosite exact în sensul în care le întrebuinţa burghezia şi în ţările capitaliste mai înaintate, ca instrumente de opresiune.

Printre pasajele cu caracter literar, atenţia cititorului reţine cu satisfacţie pe acelea despre „şedinţele permanente" din Cişmigiu. Acolo se adună „cîteva căzături calemgii, zapcii, logofeţi, condicari şi sameşi halea şi paia cu pensii, paraponisiţi, parigorisiţi şi apelpisiţi, cîţiva capanlîi, madegii şi otcupcii cu cîţiva tineri gheşeftari şi coţcari", ale căror discuţii sînt exclusiv politice, consacrate „patriei, patrioţilor şi patriotismului; discuţiunile literare, filozofice şi artistice sunt cu totul prohibite". De o crasă ignoranţă, cu toţii dezbat totuşi pe larg planuri politice, financiare şi administrative, aducînd soluţii bineînţeles extravagante, dar în acord cu interesele personale. Incompetenţa, în contrast cu aerul serios cu care îşi expun reformele, ne aminteşte din nou pe unii din eroii lui Caragiale. Paraponisiţii şi apelpisiţii din Cişmigiu fac politică „înaltă", se răfuiesc cu miniştrii şi cu împăraţii. „Am auzit cu urechile mele — exclamă Guliţă Dolofan — din gura curţilor europene..." Vorbeşte Mitică, sau în orice caz părintele lui Mitică cel de pe la 1900, inspirat, ca şi feciorul său, „după cîteva feligene de cafea, după cîteva halbe, cînd paraponul se sparge în fumul ţigaretei şi cînd gazul berei s-a suit la creieri..." Mai înainte de momentele lui Caragiale, Mitică îşi face loc în literatura noastră, palavragiu, ignorant, dar pretenţios, neînsemnat, dar fanfaron, cenzor al actelor altora, dar inactiv, prin mijlocirea lui Ion Ghica.

Ca şi la Caragiale, comicul ţîşneşte din contrastul violent între aparenţă şi esenţă. Vorbirea personajelor e umflată, încercînd în zadar să ascundă vidul intelectual. Ca Rică Venturiano, tînărul Guliţă Dolofan cată a-şi uimi ascultătorii cu fraze încîlcite şi preţioase. Pentru a „explica" bătrînului clucer Toma ce înseamnează anarhist, el începe a perora:

„— Lucru pe cît la întîia vedere pare complex şi dificil, pe atît este simplu şi lesne de înţeles cînd îl supunem la metoda analitică a spiritului şi îl trecem prin laboratorul cunoştinţelor morale, politice şi literare cu care suntem adăpaţi noi... ăştia care facem parte din corpul

diplomatic. Dar ca să înţelegeţi mai bine şirul raţionamentelor prin care am să vă fac să treceţi, mai întîi de toate să spui că zicerea anarhist însemnează om prost, vine de la elineşte ἄνευ (fără) şi ἀρχή (cap), de unde apoi s-a format cuvîntul compus anarhist."

În felul de a vorbi al personajelor, ca şi în trăsăturile care schiţează portretele lor fizice se observă tendinţa de a exagera a scriitorului, cu scopul de a crea satira. Desenul e în *Convorbiri economice* caricatural, ca şi această excepţională schiţă, care spulberă imaginea ideală a unui Cişmigiu închipuit de provinciali ca un fel de Frascati sau de Tivoli, dar în realitate o grădină încă mizeră, „deşi nu trebuie să trecem cu vederea mica insulă de la capul aleii, un adevărat Pafos mobilat cu laviţe de lemn, pe care dimineaţa şi seara merg de se răsfaţă cîteva ondine, driade şi amadriade văduve, măritate şi fete mari, cu coc şi despletite, cu rochii care se tîrăsc de trei coţi prin praf sau care d-abia le acopere genunchii, dar toate deopotrivă libere şi independente; deşi un fel de Neptun s-a încercat odinioară să rădice asupra lor furca sa de dominaţiune, ele însă au găsit că prea îi era barba albă şi l-au respins cu indignaţiune; acum căzutul zeu, devenit omul de piatră, stă rezemat într-o rînă de stîlpul unei porţi în strada Sculpturei, privind cu duioşie la trăsurile care se luptă cu valurile zdruncinate ale pavagiului".

Aluziile mitologice creează comicul şi în alte pasaje literare din *Convorbiri economice;* într-un anume sens, Ghica anticipează în acesata pe Calistrat Hogaş. La Ghica confruntarea cu figurile mitologice antice, considerate ca idealuri de frumuseţe fizică şi morală, îngroaşă caracterul meschin al contemporanilor bucureşteni: „Galateelor noastre le place mai bine urechile lui Midas decît dalta lui Pigmalion. În secolul în care trăim este de prost-gust a fi gelos; Menelas se împacă cu o primărie, Cupidon s-a făcut măgădău mare, cîntă «frunză verde aurită» şi aleargă după o casierie de judeţ."

Calamburul, anecdota înviorează scrisul lui Ghica încă din *Convorbiri economice.* Unele naraţiuni capătă contururile unor adevărate nuvele, ca, de pildă, aceea despre birtaşul Costache, moştenitorul lui jupîn Niculcea.

În *Convorbiri economice,* Ghica ne dă pagini admirabile despre Bucureşti. Tablourile din vechiul oraş, respectiv din capitala cu pretenţii de urbe modernă, alternează, zugrăvite în acvaforte; reaşezîndu-le în ordinea anilor, obţinem o adevărată cronică în imagini a cetăţii lui Bucur. După cîteva notaţii sumare, ce schiţează istoria mai veche a scaunului domnesc, scriitorul poposeşte mai mult în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Alaiul dementului Mavrogheni e

grăitor pentru starea de umilință la care erau constrînși bucureștenii. „După prînz — scrie Ghica — răsturnat într-o caleașcă poleită, trasă de patru cerbi cu coarnele de aur, ieșea la preumblare înconjurat de ciohodari cu fuste albe și ișlice rotunde de samur pe cap, de arnăuți și soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lîngă trăsura domnească, se strîmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate."

Cu precizia unui topograf, dar colorînd și reliefînd detaliile, Ghica trasează planul orașului în vremea lui Mavrogheni, cu cele patru căi lungi și întortocheate, ca brațele unui polip: Podul Brașovului, Podul Tîrgului d-Afară, Podul Beilicului și Podul Calicilor. Între aceste patru poduri și alte ulițe mari, scriitorul, ca și cînd le-ar fi văzut aievea la vremea lor, așază „goluri ocupate de grădini, de livezi, de vii și de maidanuri presărate pe ici, pe colea cu cîteva colibi, bordeie și căsuțe despărțite de gropi de nisip și de baltace printre care se rădicau mormanele de gunoi scoase de prin grajdurile boierești". Călăuză pricepută, Ghica schimbă unghiul de vedere și ne conduce pe Dealul Mitropoliei, de unde „Bucureștii semăna mai mult o dumbravă decît un oraș: copaci înalți și pletoși, printre care străluceau crucile poleite a o sută de biserici mari și mici. Privind pe dasupra grămada verde, se ghiceau pe alocurea cîteva ochiuri; acele spațiuri desemnau în proiecțiune locurile ocupate de hanurile cele mari și de curțile boierești." În continuare, ciceronele ne călăuzește prin oraș, arătîndu-ne bisericile, hanurile, curțile boierești și alte construcții. Privirea îi e iscoditoare. Imagini necăutate, dar plastice, dau viață stampei. Micuța biserică a lui Bucur, cu turla rotundă „ca o ciupercă", cu streașina lată, afundată între arbori bătrîni, pare „un copil sub o umbrelă, rezemat la tulpina unui stejar stufos". O altă biserică are turla acoperită cu „șindrilă neagră cu mușchi pe dînsa". Foișorul de foc e un „cap d-operă de dulgherie, un fel de scara pisicii, formată de o mulțime de bîrnii rezemate unele pe altele, printre care se vedea ca printr-un grătar Biserica cu Sfinți..." Imaginația lui Ghica reconstruiește exact monumentele surpate, cum e Turnul Colței, care în trecut „domina orașul și-și arăta falnic crenelele sale printre nori", sau hanurile cele mari de la Șerban-Vodă, Constantin-Vodă, Sfîntu Gheorghe. Scriitorul nu ezită cînd determină așezarea caselor boierești, întinderea ogrăzilor și soarta marilor gospodării în vitregia vremilor. Promenada atît de instructivă prin vechiul tîrg de scaun se încheie cu o altă imagine de ansamblu, dar nu vizuală, ci sonoră. Două fraze largi, construite cu meșteșug, evocă farmecul armoniei sublime produse de bătaia clopotelor celor o

sută de biserici bucureştene. Pagina atestă plasticitatea fanteziei scriitorului nostru. Ca să sugereze amploarea armoniei, el alege imagini vizuale, nu auditive. Vuietul clopotelor se aruncă în cadenţă „ca nişte talazuri împinse unele peste altele". Şi mai departe: „În mijlocul acelei vijelii de sunete, precum ochiul distinge într-o mare înfuriată pînzele corăbiilor printre spumegatul alb al jocului valurilor, asemenea, urechea deosebea în mijlocul huietului glasul plîngător al Sfîntului Gheorghe, repetînd în cadenţă numele nenorocitului Brîncoveanu, sunetul jalnic şi mîndru al Antimului, bătaia rară şi falnică a Sfîntului Spiridon, îngînîndu-se cu Sărindaru şi cu Curtea-Veche, clopotul de serbare al Colţii, glasuri grave străbătute în toate părţile de timbrele ascuţite şi argintii a o sută de clopote mai mici ale bisericilor din mahalale".

Colecţia de stampe vechi din vechiul Bucureşti se întregeşte cu alte imagini gravate tot atît de minuţios. Capitolele *Casele boiereşti* şi *Casa Dudescului* pot folosi pentru reconstituirea exactă a unei case boiereşti de pe la începutul veacului al XIX-lea. Amănuntele arhitectonice sînt întregite de enumerarea pieselor de mobilier. Din interior, cititorul e condus în ogradă, unde i se arată acareturile, apoi grădina de pomi fructiferi cu „cireşi pietroase, caise cît pumnu, piersici roşii, struguri tîmîioşi şi razachie".

Indiferent de perimetrul cadrului, omul este întotdeauna prezent în stampele lui Ghica, căci reconstituirea pe care o face nu este arheologică, ci istorică. Scriitorul e aici mai puţin atent la evenimentele mari, cît mai ales la viaţa de fiecare zi a oamenilor comuni. În opoziţie cu huzurul oriental al lui Mavrogheni, care se ducea, cu arătatul alai, la Izvorul Tămăduirii ca să-şi bea cafeaua şi ciubucul în chioşc, tîrgoveţii sînt înfăţişaţi în munca lor harnică. Fete şi neveste, calfe şi ucenice limpezesc testemeluri la Cişmeaua Filaretului, le vopsesc şi le întind la zvîntat. Gevrelele, sanguliile şi bibilurile lucrate de bucureştence aveau mare căutare în haremurile de la Constantinopol. Capitolul despre Bucureştiul industrial aduce un elogiu bine meritat industriei casnice de odinioară, dar şi tăbăcarilor, cojocarilor, işlicarilor şi ceaprazarilor.

Evocînd Bucureştii de altădată, Ghica regretă că se „dărîmă şi dispar monumentele cele vechi, pare că am voi să ştergem orce ar putea să deştepte conştiinţa naţională!" În *Convorbiri economice*, reamintirea trecutului foloseşte ca element de contrast într-o confruntare cu prezentul, în defavoarea acestuia din urmă pentru motive întemeiate. După ce face tabloul tîrgului productiv de la răspîntia veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea, Ghica îşi exercită verva schiţînd

fața urbei celei noi, devenită „receptacolul funcționarismului", căci pe ulițele ei nu vezi decît „așa-ziși slujbași ai statului, civili și militari, în activitate, în disponibilitate și-n retragere, boieri halea și paia, cum se zicea odată, postulanți de funcțiuni, de concesiuni, de deputății, de senatori , de primării și de consilieri"... Cu asemenea locuitori, orașul a ajuns într-o stare jalnică, e „rău pavat, rău măturat, rău adăpat și rău aerat".

Bucureștii ultimului pătrar al veacului trecut apare ca un oraș-caricatură. Pîrjolurile, cutremurele, intemperiile au măcinat clădirile de altădată. În mahalale se pot vedea case mărunte, gropi și maidane. Dar și în fundul curții palatului se zărește o casă boierească ruinată. La Cotroceni, reședința de vară a domnului e o „mănăstire cîrpită". Străzile sînt strîmte și întortocheate, fiindcă proprietarii construiesc după bunul plac; nimeni nu-i poate constrînge să respecte planul de aliniere: unul e deputat din majoritate, altul e alegător, altul rudă, amic sau asociat al vreunui ministru. În urbanistica Bucureștilor contemporani Ghica vede expresia unei societăți strîmbe. Cortegiile funebre grotești, carul cu panoplie de cavaler cruciat, caii înveliți în postav negru, cioclii cu pălării scofîlcite și soioase, muzica militară zgomotoasă denunță o primitivitate ridicolă, fiindcă e pretențioasă. Bucureștenii cei noi se comportă ca niște parveniți, în toate împrejurările. Fericirea supremă a doamnelor elegante constă într-o plimbare la Șosea cu „caleașcă de Viena cu cai unguresti, cu vizitiu cu cocardă, cu șireturi de fir la pălărie și la cusături". La havuz, doamna coboară „ca să-și tîrască coada rochiei prin praf, încungiurată de trei-patru eleganți, urmată pas cu pas de mîndrul lacheu care-i duce mantelușa de cinci dramuri pe brațe".

Cînd încheia și publica primele două volume din *Convorbiri economice*, adică în 1879, Ghica se și afla angajat în redactarea celor dintîi scrisori adresate lui Alecsandri. Împrejurările, cunoscute, din care a rezultat inițiativa, subliniază caracterul într-un anume sens ocazional al acestor scrisori. Opera s-a constituit în timp, de-a lungul a șapte ani, fără vreun plan inițial și cu un punct de pornire destul de vag. Nici cînd a redactat această operă Ghica nu s-a considerat un „scriitor" și n-a lucrat ca un profesionist, ci ca un amator. Cînd a negat, indispus de critica nedreaptă a cuiva, că ar fi „avut vreodată pretențiunea a trece de scriitor" nu și-a căutat circumstanțe atenuante. *Scrisorile către V. Alecsandri* au izvorît dintr-un dublu impuls: dorința de a oferi documente despre o epocă apusă, însă documente educative, și plăcerea de a se legăna, bătrînește, în fotoliul amintirilor, la gura sobei. „La noi — se întreabă memorialistul — cum să te luminezi asupra celor petrecute

pe la începutul secolului?... Înainte vreme tot se mai găsea din timp în timp cîte un boier, un logofăt, un Ureche, un Costin, un Neculce, un Greceanu, uricari, letopiseţi şi cronicari istoriografi, care înregistrau zi de zi, oră de oră cele ce se petrecea..." Cît priveşte plăcerea amintirilor, Ghica o mărturiseşte în repetate rînduri: „Cît îmi place, în orele mele de izolare, să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu care am trăit alături, pe care i-am văzut luptînd cu abnegaţiune şi curaj pentru redobîndirea drepturilor ţării şi pentru libertate! Găsesc o mulţumire nespusă a-mi rememora faptele şi cuvintele lor şi a le binecuvînta numele şi memoria." Pasajele, mai exact, sentimentele pe care le exprimă ne oferă coordonatele încadrării lui Ion Ghica în literatura memorialistică. El ne apare ca un continuator direct al cronicarilor, calitate pe care de altfel şi-o şi revendică.

Comentînd *Scrisorile către V. Alecsandri*, Tudor Vianu face o observaţie generalizatoare prin constatarea că „primul realism românesc" este un realism memorialistic.* C. Negruzzi în nuvelele sale şi Filimon în *Ciocoii vechi şi noi* sînt dominaţi de tendinţa de a înregistra faptul exact, ca resort psihologic şi, în general, literatura noastră a resimţit o vreme nevoia de „a-şi menţine modelul sub ochi, în scrieri în care fuziunea observaţiei cu închipuirea se realizează cu un succes inegal". Constatarea este adevărată şi poate fi adîncită prin descifrarea cauzelor pentru care primii noştri prozatori au lucrat cu modelul în faţă. Mai înainte, deşi e poate doar o chestiune de termeni, trebuie spus că aceasta nu e numai o servitute a primelor încercări realiste, ci, în ansamblu, a tuturor începuturilor prozei noastre. E aici un proces de durată, pentru care depun mărturie toate formele literare cultivate de primii noştri prozatori. Ei au abordat mai ales relatarea de călătorii (Dinicu Golescu, Grigore Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu) sau povestirea istorică. Nuvela romantică de dragoste poartă şi ea amprentă memorialistică *(Dridri, Mărgărita)*; i se adaugă suvenirile propriu-zise *(Cugetările* şi *Soveja* de Russo). Ca o explicaţie a înfloririi literaturii cu temă istorică se dă în mod obişnuit pornirea patriotică, sprijinită de îndemnurile lui Kogălniceanu. E un adevăr, dar trebuie întregit şi prin această nevoie resimţită de scriitori de a avea în faţă un model, precum şi printr-un alt factor. Ni se pare că aici se vădeşte şi legătura cu tradiţia, cu experienţa literară mai veche. Ne referim la tradiţia cronicărească. Pînă la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, literatura noastră a fost una cu caracter memorialistic, şi de aceea este explicabil de ce prozatorii veacului al XIX-lea pe acest drum fac primii

* *Arta prozatorilor români*, Editura Contemporană, 1941, p. 66—72.

paşi, pînă cînd abia mai tîrziu se încearcă şi se realizează cu succes lucrări de proză deplin obiectivată. Ghica scrie mult mai tîrziu decît prozatorii citaţi mai sus. El rămîne însă omul generaţiei sale şi nu ni se pare inexplicabil de ce nu a reuşit în încercarea sa de romancier, aşa cum nici Kogălniceanu nu a încheiat *Tainele inimii*. Dar nu e numai atît. Ca alcătuire temperamentală şi concepţie asupra scrisului, el este cel mai apropiat de cronicari. Deşi în altă epocă şi în alte circumstanţe, Ghica parcurge o carieră publică similară aceleia a unui Miron Costin sau Ion Neculce. Pentru părtaşul, cu rol de frunte, la marile evenimente ale secolului, care părea la un moment dat a fi la un pas de scaunul domnesc, mentalitatea cronicărească nu are nimic surprinzător. Şi-apoi, aidoma cronicarilor pomeniţi, el ia pana la bătrîneţe, cînd are multe de spus şi de judecat. Dar, aşezîndu-l în familia izvoditorilor de letopiseţe, trebuie să spunem că vedem în el mai curînd o rubedenie a vioiului şi sarcasticului bucureştean Radu Popescu decît a sfătoşilor moldoveni. Ghica e un polemist, şi în călimara lui e mult acid coroziv, amestecat, dar nu diluat, cu înţelepciune şi obiectivitate. „Mie — declară memorialistul — nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr..." şi mai departe: „Ţin mult, dar foarte mult, a nu-ţi spune decît ceea ce a fost şi aşa cum a fost. Mai bine trec cu tăcerea sau îmi frîng pana decît să laud vitejiile şi virtuţile unui om care n-a fost decît o secătură, sau să înnegresc pe cineva pentru că nu mi-a plăcut ochii săi, sau pentru că ai mei nu au avut norocirea să-i placă lui." Dacă n-ar fi punctată de cîteva cuvinte noi, fraza ar putea să apară desprinsă din letopiseţul vreunuia dintre cronicarii moralişti. Ca şi ei, Ghica se simte răspunzător faţă de urmaşi, ceea ce îl obligă să nu avanseze păreri şi aprecieri necontrolate. După părerea lui, „istoria" e de trei feluri: cea oficială, predată în învăţămînt, cu totul străină de adevăr, istoria *ad usum delphini*, destinată celor chemaţi să joace un rol în conducerea statelor, în sfîrşit, o a treia, acea istorie „plină de cugetări triste pentru moralist, o istorie care nu este nici scrisă, nici tipărită, dar care singură este adevărată şi pe care foarte puţini la număr sunt acei care o cunosc".

În bună măsură, relatarea istorică a lui Ghica aparţine categoriei din urmă, căci el era unul dintre cei puţini la număr care cunoşteau faptele. În cîteva cazuri, însă, „adevărul" pe care-l comunică e unul, i-am zice, subiectiv, adică în realitate un adevăr falsificat, nu în mod deliberat poate, dar în orice caz din pricină că e privit printr-o prismă personală. Simpatiile şi antipatiile scriitorului, concepţiile lui politice lasă amprente, umbrind obiectivitatea relatării. Modul

în care se desfăşoară drama răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu se resimte de cunoscuta simpatie a autorului faţă de otomani. Insistenţa răuvoitoare cu care-l urmăreşte pe Eliade, chipul în care explică, favorabil lui însuşi, circumstanţele în care primeşte funcţia de bei de Samos — toate acestea sînt concesii făcute subiectivităţii. Pentru a nu-l nedreptăţi la rîndu-ne, trebuie să recunoaştem că în cele mai multe cazuri izbuteşte să spună adevărul adevărat. O face nu numai cînd e vorba de prieteni, Bălcescu, Alexandrescu şi alţii, dar şi cînd evocă figura unor oameni ale căror păreri nu le-a împărtăşit, ca Teodor Diamant, de pildă. De asemenea, chiar dacă s-a îndepărtat de ţelurile revoluţiei de la 1848, i-a dedicat pasaje pline de căldură şi admiraţie, după cum nu s-a ferit să slăvească vitejia ostaşilor noştri în războiul de la 1877, pe care nu l-a dorit.

Relatarea istorică a lui Ghica, întocmai ca şi aceea a cronicarilor, îmbracă două aspecte: povestirea unor evenimente pe care le cunoaşte din amintirea altora ori din lucrări documentare şi nararea unor fapte la care a fost martor. S-a vorbit într-o vreme despre memoria lui, în general apreciată ca excepţională. Fiindcă Filimon obişnuia, cam cum o face şi Odobescu, să dea note de subsol cu trimiteri bibliografice şi de arhivă, chiar cu citate, între Ghica şi autorul *Ciocoilor vechi şi noi* s-a stabilit deosebirea: cel dintîi ştie multe lucruri din amintire şi din tradiţia orală, al doilea se documentează. Deosebirea e doar aparentă. Ion Ghica foloseşte şi el diverse surse de informare, iar cînd se dispensează de ele, memoria îl trădează de multe ori. Scriitorul greşeşte în unele locuri datele, pune pe sema unor autori opere ale altora, uită repede că a povestit un episod într-o epistolă şi-l reia în alta, dă indicaţii bibliografice care nu rezistă la control, citează titluri parafrazîndu-le. Să amintim, de exemplu, că situează moartea lui Bălcescu cu un an mai tîrziu decît data reală, iar executarea poetului Rigas, cu nu mai puţin de 17 ani. Cînd nu se controlează cu un text în faţă, apar erori numeroase şi mari.* Dar chiar memorialistul nu se încrede lesne în puterea amintirii lui. Cînd începe redactarea scrisorii despre N. Bălcescu îşi dă seama că a uitat lucruri importante şi, de la Londra, se adresează unui corespondent bucureştean, cerîndu-i manuscrise sau extrase din lucrările fruntaşului revoluţiei de la 1848. Nu-şi mai aminteşte nici măcar titlul *Cîntării României* („ceva mistic şi profetic asupra unui manuscris")... Un uituc n-a fost Ghica, dar memoria lui nu e decît una normală. De aceea s-a şi îngrijit să aibă la îndemînă cărţi, însemnări, lucru pe care nici nu l-a tăinuit, dar pe care

---

* În capitolul de *Note şi comentarii*, am indicat şi corectat aceste erori.

comentatorii, din entuziasm, l-au cam trecut cu vederea: „nu găsesc în memoria mea sau în însemnările mele"... Desigur, întrucît nu scrie lucrări științifice, scriitorul e liber de obligația de a face trimiteri la surse. Totuși, aceste surse se întrevăd nu departe de paginile lui și, la locul potrivit, am făcut efortul de a le identifica.* Într-o scrisoare celebră, aceea despre N. Filimon, am avut surpriza de a descoperi de-a dreptul o mistificare, altminteri amuzantă, pe care ne și mirăm că nu a observat-o încă nimeni. Tot ceea ce se spune despre gurmandul creator al lui Dinu Păturică este extras, fără schimbări mari, din *Ciocoii vechi și noi!* Pasaje din epistola despre ciuma lui Caragea provin, neîndoielnic, tot din romanul lui Filimon. Și-atunci, se poate pune întrebarea: în ce măsură ne mai putem bizui pe *Scrisorile către V. Alecsandri* ca izvor documentar pentru istoria social-politică și cea literară? Părerea noastră este că, tratîndu-le cu atenție, mai ales atunci cînd e vorba de date și amănunte, *Scrisorile* continuă să-și păstreze valoarea informativă pe care ne-a făcut plăcerea să le-o conferim.

Relativ puține sînt într-adevăr mijloacele ce ne stau la îndemînă pentru a ne lumina asupra unor fapte și figuri din prima jumătate a veacului trecut. Scrie Ghica în *Introducțiune:* „...frumoasă a fost tinerețea oamenilor generațiunei din care am făcut parte, generație care a trăit cu mintea ațintită la fapte mari și patriotice, plină de speranțe, de credință în Dumnezeu și în viitorul României..." Această frumusețe ni se revelează în scrisorile lui Ghica către Alecsandri. Informații pline de interes despre scriitori de seamă ca Gr. Alexandrescu, N. Filimon, Iancu Văcărescu, Anton Pann, V. Alecsandri întregesc biografia acestora. Cu iubire evocă Ghica personalitatea lui Nicolae Bălcescu, din timpul școlarității lui silitoare pînă în anii dramatici ai revoluției. Datele despre scriitori, despre instituții culturale ca Societatea filarmonică, teatrul de la „Cișmeaua roșie" al domniței Caragea, notațiile despre viața boemei literare de pe vremea lui Petrache Nănescu și Anton Pann, despre școlile grecești și școala lui Lazăr, despre învățătura tinerilor români la Paris, despre cursurile lui Vaillant asigură *Scrisorilor către V. Alecsandri* un cert caracter documentar. Dar nu numai istoria literaturii și în general istoria culturii noastre le poate cerceta cu folos, ci și istoria politică și socială. Abuzurile lui Caragea-vodă sau ale lui Mavrogheni, protestul moșnenilor jecmăniți de la Tîrgoviște, pregătirea revoluției burghezo-

* În *Note și comentarii.*

democratice de la 1848 şi multe alte evenimente sînt luminate de paginile lui Ghica, cu atît mai mult cu cît relatarea lui reţine nu numai liniile mari, figurile istorice de prim plan, ci şi moravuri, chipuri şi fapte mărunte, cotidiene. Ca în *Descrierea Moldovei* de Dimitrie Cantemir se pot găsi în *Scrisori*, pentru o perioadă situată cu ceva peste o sută de ani mai încoace, o listă a claselor şi grupurilor sociale, date asupra rangurilor boiereşti, veşmintelor, birurilor şi privilegiilor. De asemenea, multe pagini se alătură acelora din *Convorbiri economice*, aducînd noi şi pitoreşti momente din zbuciumatul trecut al Bucureştilor. Ni se desfăşoară înainte, ca într-un film retrospectiv, panorama unui Bucureşti de demult, înspăimîntat de molimele care-i umpleau maidanele cu muribunzi şi cimitirele cu leşuri, dar gata să uite şi să petreacă; un Bucureşti batjocorit de beizadele, răscolit de osmanlîii care retezau capete, ca să le expună înfipte în par, la răspîntii. Este oraşul atîtor umilinţe, dar şi al îndrăznelilor eroice de la 1821, al tinerilor care au înfiinţat „Frăţia", al tabacilor şi mărginaşilor care i-au impus lui Bibescu-vodă constituţia...

În sfîrşit, să mai spunem că, şi în cazul cînd datele nu sînt calendaristic exacte, cînd autorul brodează pe o canava împrumutată flori de fantezie, imaginea de ansamblu a personajului, a evenimentului rămîne *adevărată* sau cel puţin perfect verosimilă. Nu mai ştim dacă într-adevăr lui Filimon îi plăceau mîncărurile cu care Dinu Păturică îşi trata musafirii sau dacă el se pricepea să frigă haiduceşte un miel, cum ne încredinţează Ghica, dar portretul unui Filimon „mălai mare" şi mîncău ni se pare absolut conform realităţii. În fragmentul de roman despre Alecu Şoricescu, prozatorul nostru a transcris din Reybaud, îndeplinind o simplă operaţie grafică şi de traducere. În *Scrisori către V. Alecsandri*, împrumuturile sînt reprelucrate artistic, cu rezultate încîntătoare. Iată un pasaj despre Kera Duduca: „Alifia vînătă cu care se ungea seara, albuşul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu apă de salcîm şi apă de pelin cu care-şi întindea pieliţa, buretele muiat în apă de castraveţi cu care-şi scotea petele, dresul, sulimanul şi rumeneala cu care se văpsea, gogoşile de ristic şi plasturi negri cu care-şi îmbina sprîncenile şi-şi punea murse şi zbenghiuri au tras largi şi adînci brazde pe obrajii ei; zbîrciturile cad una peste alta ca valurile unei mări tulburate, şi pleoapele vinete care-i încadrează ochii cei roşii n-ar mai face pe bietul Iordache Calemgiu, fiul căpitanului Gheorghe Basma de la dorobănţie, să cînte:

ρίψον... φως μου βλέμμα ιλαρόν..."

Pasajul sugerează atît de bine prăbuşirea fizică a frumoasei curtezane, încît faptul că e alcătuit în cea mai mare parte dintr-un extras

filimonesc şi că, în roman, versul grecesc nu e cîntat de bietul Iordache Calemgiu, ci de fanariorul Andronache Tuzluc, îşi pierde orice însemnătate.

Calificam memoria lui Ghica drept „normală“. Să precizăm: normală sub aspectul fidelităţii, dar foarte plastică în ceea ce priveşte capacitatea de a înregistra pentru multă vreme imagini vii. Şi cum chipurile şi dialogurile sînt în *Scrisori* mereu vii, ca văzute şi auzite, chiar cînd nu provin din amintiri, ci din documente, poate că ar fi potrivit să vorbim mai curînd despre fantezie decît despre memorie. Pentru marile posibilităţi de evocare ale prozatorului artist Ion Ghica, o paralelă ni se pare cît se poate de concludentă. În timpul călătoriei din 1842 prin Oltenia, absolventul Şcolii de mine de la Paris şi poetul Grigore Alexandrescu l-au cunoscut pe Banul Niculae. Amîndoi au făcut haz, ascultînd povestea acestui sătean, fost în slujba unui turc, care, devenit mare vizir, l-a ridicat la rangul de ban mare în Ţara Românească. Curînd după întoarcerea din călătorie, Grigore Alexandrescu a încrustat în al său *Memorial de călătorie* povestea „banului“ Nicolae. Ghica şi-a amintit-o abia după mai bine de patruzeci de ani şi a povestit-o în *Introducţiunea* la *Scrisori*. Dar naraţiunea lui e proaspătă, colorată, vie, revelatoare pentru psihologia personajelor şi pentru moravurile timpului. Dialogul sună autentic, ca şi cînd povestitorul ar fi fost de faţă. Snoava are şi sevă umoristică. Paginile poetului, dimpotrivă, sînt plate, uscate, publicistice. Grigore Alexandrescu n-a fost un prozator dotat; prietenul său avea să devină unul. De aceea, relatările istorice ale acestuia se colorează, ca şi paginile cronicarilor, cu detalii pitoreşti venind parcă de la un martor ocular.

În 1821, Ion Ghica nu avea decît cinci ani şi, probabil, nici nu se afla în Bucureşti. Dar în descrierea răscoalei şi mai ales a represiunii presară notaţii concrete, ca şi cînd ar fi urmărit mişcarea străzii ascuns după perdeaua casei părinteşti.

„...Se lega cu un brîu roşu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean şi iminei roşii.“

„Turcii alergau în toate părţile în goana zavergiilor, la tot pasul erau capete înfipte şi trupuri puse în ţeapă.“

În altă parte declară: „Nu am văzut oştirea turcească cînd a trecut pe sub ferestrele noastre, dar ni s-a spus...“ Li se va fi spus într-adevăr Ghiculeştilor cum au defilat unităţile otomane pe uliţele Bucureştilor. Ion abia împlinise unsprezece ani, dar după 55 (!) de ani el evocă defilarea astfel: „Au pornit pe la amiazi, soitarii înainte, îmbrăcaţi în haine pestriţe, cu coade de vulpi la căciuli, jucînd chiocecurile, strîmbîndu-se la lume pe uliţă şi făcînd fel de fel de caraghioslîcuri;

după dînşii veneau meterhaneaua şi tumbelechiurile în sunetul surlelor şi tobelor, şi în urmă oastea. Fiecare turc avînd pe umeri sau pe cealma cîte o pisică, o maimuţă sau un coroi. Răutăţi n-au făcut, dar speria lumea, dînd dezghinuri cailor şi trăgînd la pistoale, în semn de bucurie."

Tot din auzite ştia Ion Ghica despre felul cum a fost adus haiducul Iancu Jianu, prins, la curtea lui Caragea. Cuconul Tache, tatăl scriitorului, era pe atunci „isprăvnicel de curte" şi văzuse bine totul. Dar iată scena cum o „vede", după mai bine de şaizeci de ani, scriitorul:

„Peste trei zile ciocoiul (zapciul, n.n.) intră în curtea domnească glorios, cu viteazul legat cot la cot; tînăr, frumos, cu pletele lungi, cu poturi şi cu cepchen, la cap legat cu un tarabulus.

Caragea se dăduse în capul scării, ca să-l vadă; ferestrele erau împănate cu femeile curţii domneşti."

Imaginea concretă i se impune cu atîta putere scriitorului, încît, ca la amintirea lui Grigore Alexandrescu, îl face să exclame: „Parcă-l văd!" O dată cu povestitorul, îi vedem şi noi pe eroii săi, de pildă pe acel „copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu plete de ţîrcovnic", care era, în tinereţe, N. Filimon.

„Dacă timpul distruge tot fără milă — notează scriitorul — cel puţin memoria vie se restaurează pe cît se poate! Norocită cînd izbuteşte a face să se vază cu ochii sufletului ceea ce nu mai esistă şi nu se mai vede cu ochii din cap, şi cînd face să se auză cu gîndul cuvintele care sunau la urechi!" Norocită a fost într-adevăr memoria vie a lui Ghica. Cum nu şi-a propus să facă literatură, el rămîne liber de orice constrîngere şi în modul în care-şi construieşte scrisorile. Episoadele asupra cărora se opreşte nu devin subiecte în sensul obişnuit al cuvîntului. „Dacă vrei să-ţi scriu cîteodată — îşi previne corespondentul — nu-mi cere, te rog, şir la vorbă, căci nu sunt în stare a-mi restrînge suvenirile şi a le clasa pe date, ci lasă-mă să fac cum pot şi cum îmi vine." Această libertate la care nu a renunţat niciodată explică de ce scrisorile (ne referim la majoritatea lor, adică la cele literare) se desfăşoară în chip foarte felurit şi cu o vioiciune cuceritoare. Dacă am voi să le clasificăm cu tot dinadinsul, am distinge trei grupe după felul în care e formulat titlul. Într-o grupă am aşeza acele scrisori intitulate cu un nume propriu: *Clucerul Alecu Gheorghiescu*, *Teodoros*, *Băltăreţu*, *Nicu Bălcescu* şi altele; într-o a doua grupă am pune epistolele al căror titlu se referă la un eveniment sau la o perioadă: *Din timpul zaverei*, *Din vremea lui Caragea*; în sfîrşit, pentru a treia categorie ne-ar rămîne scrisorile despre vreo instituţie sau împrejurare specială: *Şcoala acum cincizeci de ani*, *O călătorie de la Bucureşti la Iaşi înainte*

de 1848, *Un bal la curte* (în comentariul nostru ne referim şi la scrisorile publicate după 1887). Categorisirea este însă doar formală. Între scrisorile din grupe diferite sînt asemănări lesne sesizabile, după cum între cele din aceeaşi categorie ne întîmpină deosebiri însemnate. În *Clucerul Alecu Gheorghiescu* scriitorul trece cuvîntul altcuiva, bătrînului său tovarăş de tren, care, la rîndul lui, povesteşte o amintire din propria-i viaţă. După titlu, scrisoarea se anunţă a fi un portret sau o biografie, dar chipul clucerului nici nu e schiţat măcar şi nici nu aflăm altceva despre el decît că s-a făcut vinovat de prevaricaţiuni, din care pricină e arestat şi dus la curte. Cele două scrisori intitulate *Căpitanu Laurent* sînt compuse cu totul altfel. Amintirea originalului căpitan francez constituie un simplu pretext pentru scriitor, care povesteşte amănunţit despre activitatea diplomatică din Ţarigrad în preziua războiului Crimeii şi despre guvernarea lui la Samos. *Un boier cum a dat Dumnezeu* e de la început pînă la sfîrşit un portret, dar *Nicu Bălcescu* mai mult o relatare istorică. Chiar cînd reuşeşte să se menţină în cadrul temei alese, fantezia lui Ghica evadează îndată ce tabloul principal a fost terminat. În *Şcoala acum cincizeci de ani* cititorul află mai întîi ceea ce îi promite titlul, însă după aceea se produce surpriza. Scriitorul adaugă alte pagini, tot atîtea cît precedentele, despre Nicolae Filimon, la care ajunge numai pentru că viitorul scriitor fusese conviv de zaiafeturi al dascălilor de la modestele şcoli bucureştene. Spiritul de asociere al lui Ghica se declanşează lesne, ca şi al lui Anton Pann. De aici construcţia arabă a scrisorilor în care, ca în *Halima*, naraţiuni mai mici sînt alăturate în cadrul alteia mai largi.

Oricît de capricioasă ar fi însă curba pe care alunecă amintirea scriitorului, articulaţiile sînt totuşi fireşti.

Întîia parte a scrisorii *Dascăli greci şi dascăli români* descrie modul în care se preda învăţătura în şcolile greceşti din Bucureştii de la începutul veacului al XIX-lea. Intervine o primă digresiune. Pomenind de faptul că absolvenţii şcolilor elineşti se bucurau de atenţia domnilor, Ghica îşi aminteşte că pe Manolache Băleanu vodă Suţu l-a boierit şi i-a dat de nevastă pe fiică-sa, înzestrînd-o cu moşia oraşului Tîrgovişte. De moşia aceasta se leagă însă o întîmplare care a făcut vîlvă, şi scriitorul nu o poate ocoli. După aceea se reîntoarce la subiect. În continuare, transcrie un dialog aprins între dascăli despre luptele pentru eliberarea Greciei, ceea ce îl duce la povestea lui Gheorghe Şerifu, fără nici o legătură cu şcoala grecească, dar dramatică. După ce o narează, cu o sobrietate într-adevăr clasică, Ghica revine la subiect, însă numai pentru o frază, iar fraza se referă la neglijarea învăţăturii româneşti, pe care copiii şi-o făceau pe apucate. Pe apucate a învăţat

şi el carte românească, aşa că ne informează asupra împrejurărilor ce l-au făcut apt să citească slova cea mai ciocoiască. Ideea de lectură îi aduce în memorie ceasurile petrecute la mama Elenca Dudescu, sora bunicii, care-l punea să citească sineturile şi-i vorbea de evghenia neamului. În *Dascăli greci şi dascăli români* se fixează deci şi cadra mamei Elenca. În continuare, aceeaşi idee a lecturii îi prilejuieşte să vorbească despre recitările lui Iancu Văcărescu în casa părintească, unde venea şi Eliade. De la Eliade, Ghica a învăţat gramatica limbii materne, şi iată-ne ajunşi la şcoala românească, aşadar la a doua parte făgăduită de titlu: *dascăli români*. Cum însă despre şcoala aceasta memorialistul a scris cu un an mai înainte (*Şocala acum cincizeci de ani)*, nu are de ce insista şi nici n-o face. Se referă de aceea la şcoala românească mai recentă şi îşi exprimă nemulţumirea că învăţămîntul contemporan nu produce oameni de specialitate, ci avocaţi şi jurnalişti. Cum gazetăria politică, zgomotoasă şi demagogică, l-a iritat întotdeauna, o înfierează şi aici. Ridicola temere a unuia dintre demagogii exaltaţi că dacă va muri el „se prăpădeşte ţara" îi provoacă o nouă asociere. Îşi aminteşte de un bătrîn străin nerecunoscător care găsea pensia votată de Cameră insuficientă faţă de meritele sale. Aci, o idee nouă: exagerarea de către unii intelectuali străini a contribuţiei lor la progresul României. Urmează încă o pagină despre defectele învăţămîntului de pe la 1880, şi scrisoarea despre dascălii greci şi dacălii români se încheie într-un mod surprinzător faţă de titlu, dar perfect logic în şirul ideilor urmat de scriitor, cu o pledoarie pentru dezvoltarea industriei ce trebuie servită printr-un învăţămînt ştiinţific serios.

Ghica are întotdeauna ceva interesant de spus, nu-şi frînează deci cursul liber al amintirii şi nu înlătură vreun episod, o anecdotă pentru motivul că ar fi mai potrivite altundeva. Despre păţaniile copiilor otagii ai lui Ali-paşa Tebedelen a avut ocazia să scrie şi în *Generalul Coletti la 1835*. Acolo a făcut-o pentru că faptele se încadrau în biografia generalului; în *Dascăli greci şi dascăli români*, aceleaşi fapte sînt văzute din alt unghi, pentru că îl privesc şi pe Gheorghe Şerifu. Uneori Ghica reia numai ideea, poanta, dar schimbă situaţiile şi personajele. Într-o scrisoare către Ion Bianu povesteşte că episcopul Ilarion, solicitat alternativ de Alecu Ghica şi de Iancu Ruset, face protopop cînd pe popa Lixandru, cînd pe popa Gheorghe, numindu-i şi revocîndu-i după fiecare intervenţie a celor doi boieri. Peste cinci ani, în scrisoarea *Un boier cum a dat Dumnezeu* comicul mod de a satisface intervenţiile a doi boieri este pus pe seama agăi Buzoianu. În locul celor doi clerici, protejaţii sînt nişte bărbieri, iar protectorii, ministrul

Villara şi banul Filipescu. Ambele variante sînt verosimile. Dar cîte alte asemenea anecdote nu vor fi, în *Scrisorile către V. Alecsandri*, adevărate din punct de vedere literar, dar neconforme cu realitatea istorică?

Chiar cititorul familiarizat cu *Scrisorile către V. Alecsandri* are dificultăţi cînd doreşte să găsească o anume idee sau o anecdotă în cuprinsul volumului. Aceasta se datoreşte nu numai desfăşurării capricioase a povestirii, ci şi unui alt factor. Deşi atît de diverse şi pline de surprize, *Scrisorile către V. Alecsandri* constituie o unitate. Aceeaşi lume, aceeaşi oameni reînvie sub pana magică a scriitorului; epistolele răzleţite s-ar putea aduna pentru compunerea unei biografii, schiţele presărate ici-colo sînt detaliile unui portret de reconstituit în ansamblu, ca în acele jocuri cu fragmente de chipuri. Din scrisori, dar nu în succesiunea în care au fost redactate, se ţese însăşi autobiografia scriitorului, de fapt fundalul pe care se proiectează cele mai multe din împrejurările şi figurile evocate.

Perioada istorică pe care o îmbrăţişează Ion Ghica e foarte întinsă: în paginile scrisorilor se perindă o lume variată şi pestriţă, fapte mărunte şi evenimente istorice, chipuri comune şi personalităţi celebre. Deşi îl vedem cedînd la orice pas farmecului amintirii sau chiar plăcerii de a spune o glumă, el ştie să selecteze din noianul de fapte care-l solicită ceea ce este cu adevărat semnificativ. Chiar anecdotele, cum sînt cele amintite mai sus, ne comunică un adevăr despre viaţă, caracterizează moravuri, contureazâ tipuri. Snoava despre „banul" Niculae ilustrează perfect starea de umilinţă şi supunere în care se aflau domnitorii noştri faţă de otomani. Anecdota despre logofătul Fănică, impiegat al hătmăniei care face dreptate celor doi împricinaţi ce i se prezintă, luîndu-le fiecăruia cîte cinci lei, lămureşte venalitatea administraţiei feudale. În literatură memorialistică, la fel ca în reportaj, selectarea e o operaţie delicată şi importantă. Pentru că lucrează cu modelul în faţă, memorialistul trebuie să ştie să-şi aleagă modelul — episod, personaj — cel mai semnificativ şi sugestiv. Şi în *Convorbiri economice* Ion Ghica s-a arătat preocupat de caracterizarea moravurilor şi a trecut la realizarea literară a unor personaje după ce a calificat grupul, categoria socială. „Chiar aparenţa exterioară a unui om — precizează el în *Schiţele politice* — ne arată mai totdauna grupul căruia aparţine." Descripţia lui pune în evidenţă această apartenenţă şi în acelaşi timp destăinuie simpatia sau antipatia personală faţă de personajul descris. Portretele lui Grigore Alexandrescu şi Nicu Bălcescu sînt luminate de dragostea pe care memorialistul a purtat-o acestor doi amici. Cu simpatie sînt evocate şi alte figuri: Ioan Cîmpineanu, generalul Coletti şi

alții. Căldura evocării acestora provine din prețuirea activității lor și, adesea, are cauze patriotice. Concludent ni se pare modul în care este realizat artistic chipul lui Grigore Alexandrescu sau Nicu Bălcescu. Cu fabulistul, Ghica a fost prieten intim și ar fi putut povesti despre el foarte multe lucruri; între altele, poate și aventurile amoroase ale acestuia. Lui Alexandrescu îi plăceau „ochii frumoși", cum știm chiar din corespondența celor doi prieteni. Dar poezia lui erotică e minoră; Ghica o ignoră și trece sub tăcere și împrejurările care au inspirat-o. Biograful reține numai ceea ce se leagă de autorul fabulelor, satirelor, epistolelor și elegiilor. Imaginea lui Grigore Alexandrescu este aceea a unui poet „original și plin de spirit și grație", care „nu s-a inspirat decît de pulsațiunile mari și patriotice ale sufletului său". Această imagine se conturează și din biografia omului. În clasa lui Vaillant, poetul tînăr e modest și studios, îi place lectura și are darul de a memoriza opere literare întregi. Un alt moment reținut de Ghica e acela cînd Alexandrescu, aflîndu-se la masa lui Bibescu-vodă, refuză demnitatea de poet al curții, pe care doamna o solicitase pentru el. Așadar, fabulistul era demn. Mai tîrziu, el trece pe la Departamentul Credinței, fără a face avere, deși prilejuri erau destule. Poetul era și onest. Dar nu numai atît. Într-o enumerare, Ghica înscrie și alte însușiri ale prietenului său: „El a fost un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, vesel și glumeț; îi plăcea societatea aleasă; și dacă cîteodată căuta singurătatea, era mai mult ca o alinare la amărăciunile vieței, de aceea și scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său". Într-un fel asemănător procedează Ghica atunci cînd evocă figura lui Bălcescu, aducînd pe primul plan însușirile morale ale acestuia. Procedeul nu duce la dezumanizarea eroilor. Imaginea în ansamblu e statuară, dar adevărată. Din biografia luptătorului de la 1848 cunoaștem și trînta cu goliatul Sotea, și hîrjoana tînărului cărturar cu prietenii („căuta trînteală cu lumînarea").

În realizarea portretelor, Ghica folosește o tehnică variată, de la procedeul monumental pînă la caricatură, în funcție de conținutul imaginii și de atitudinea față de model.

Unele portrete sînt simple, trase în linii tari, ca în cărbune, cu o singură pată de culoare, cum e descrierea înfățișării lui Grigore-vodă Ghica: „un om mărunțel; barba potrivită în apărătoare și cănită, mai mult roșie decît galbenă, mustățile roșii trase în jos și despărțite sub nas prin două-trei muchi de brici, ras pe obraz pe lîngă barbă; ochii vii, glas răstit și gros..." E chipul unui domn „care-și iubea țara" — după opinia scriitorului — și-și luase sarcina „de-a stîrpi jafurile

boierilor şi ale ciocoilor cari de la Caragea ajunsese fără frîu", un domn cinstit deci, deşi „capul nu-l tăia prea mult" şi în pricinile mai dificile trebuia să se sfătuiască cu cîţiva consilieri intimi. Cînd însă trebuie să caracterizeze un alt domn, pe care-l judecă cu asprime, cum e Mavrogheni, scriitorul recurge la desenul grotesc. Chipul lui Mavrogheni e descris aşa cum şi-l imagina opinia publică. Un fecior de boier întreabă dacă fiorosul voievod „...era arap negru, cu buza de-o palmă şi cu colţii scoşi afară ca de mistreţ? Dumneata l-ai văzut d-aproape; se zice că avea o gură la ceafă, pe unde scotea oasele cînd înghiţea mielul nemestecat". Un logofăt bătrîn se grăbeşte să intervină pentru a respinge o asemenea legendă, dar nu face decît s-o confirme, prizonier şi el al aceleiaşi fantezii: „Nu e adevărat, coconaşule... nu l-am văzut eu cînd trecea cu alai? Era un om ca toţi oamenii, atîta numai că avea dinţii de oţel, uite, îi aducea saci cu rubiele şi cu icosari, îi băga în gură, îi făcea praf cu dinţii ş-apoi îi înghiţea. Era scris pe mîini şi pe picioare cu slove turceşti pe sub piele, tipărite cu praf de puşcă, ca să nu se lipească glonţul de dînsul."

Amploarea portretelor pe care le pictează Ghica e hotărîtă de însemnătatea lor în contextul povestirii. Portrete găsim însă pretutindeni, tocmai pentru că scriitorul îşi vede foarte exact modelele. Uneori schiţa e sumară, dar evocatoare, ca în cazul imaginii lui Alexandrescu elev: „înfăşurat într-un surtuc cafeniu, oacheş, foarte oacheş, părul negru, sprîncenele groase, îmbinate, ochii căprii şi scînteietori, mustaţa îi mijea pe buză". Alteori zugrăveala e mai bogată, într-o pastă mai densă. „Prinţipul" Zamfir „era un om între două vîrste, mai mult bătrîn decît tînăr; gros la burtă, alb şi rumen la faţă şi cu mustăţile rase; purta pantaloni de nanchin galben cu capac, băgaţi în cizme ungureşti cu pinteni, jiletcă vărgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împărătească, cravată roşie de pambriu, în care îi intra bărbia cu totul, pînă la gură, lăsînd să iasă d-o palmă două colţuri ascuţite de guler scrobit. Din buzunarele jiletcei atîrna d-o parte şi de alta, zornăind, două lanţuri groase de chei şi peceţi mulţime." Detaliile vestimentare, subliniind pitorescul ciudat al pieselor, caracterizează desăvîrşit personajul: avem a face cu un dement ce-şi închipuie a fi nepotul Mariei Tereza.

Umorul lui Ghica îi luminează şi portretele, subliniind atitudinea critică. Iată un parazit oploşit pe lîngă Dudescu, Sgabercea: „...un spîn cu trei fire de barbă, slab şi sfrijit, numai pielea şi osul de dînsul, zbîrcit şi bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la haină, încins cu taclit şi purtînd ceasornic cu lanţ în brîu". Această creatură e cu atît mai vrednică de rîs cu cît nu se sfieşte să se laude că vodă Mavrogheni

voise să-i dea pe fiică-sa de soție. „Dar o luam eu p-aia?!“ se umflă el în pene. Multe din portretele zugrăvite cu umor de Ghica exprimă antifeudalismul său. Galeria e completă. Alături de domnitori ca Mavrogheni și Caragea, de dregători ca logofătul Fănică sau clucerul Alecu Gheorghescu, în scrisori se perindă un cortegiu numeros de dascăli, cămătari, căpitani de poștă, tineri donjuani gata să se înjunghie din nimic, beizadele, boieri mici și mari. E o lume dezgustătoare, în pragul prăbușirii. În această lume, înlănțuită de prejudecăți, o femeie tînără se sinucide din pricina geloziei bărbatului, iar dorința ei de a fi înmormîntată într-un sicriu confecționat din scîndurile pianului rămîne neîmplinită, căci pianul fusese, după părerea preotului, vasul... dracului. Ciuma face ravagii, asistența medicală e ca și inexistentă, cioclii jefuiesc pe muribunzi și-i duc la groapă înainte de a-și da duhul. Neguțătorii sînt țintuiți cu urechea de un stîlp în piața publică, pînă cînd se face curama, ca să se satisfacă pofta de bani a violentului și înfiorătorului Caragea. Jaful, camăta, acumularea de averi — iată legea ce-i punea în mișcare pe toți, de la ciocli și mici logofeți pînă la marii bani și domnitori. Băltărețu e un om de jos, dar averea pe care a adunat-o îl face un personaj cu vază. El se deplasează cu butcă „numai bronzuri și poleieli, dinainte, d-a dreapta și d-a stînga caprei vizitiului, cu două sirene aurite, cu coadele încolăcite“. Țiganul cu masalaua care urmează butca e „desculț și zdrențuros“, dar cămătarul boierit are degetele pline de inele cu smaragde, rubine și diamante. Banul Tudorache Văcărescu, înalt dregător al țării, nu se comportă în afacerile bănești altfel decît Băltărețu. Evlavios (cum va fi și Hagi-Tudose), boierul Furtună, cum e poreclit marele ban, nu-și cruță nici rudele cînd e vorba să i se achite pînă la centimă datoriile. Nemulțumit că „legea la noi nu permite dobîndă la dobîndă“, numără și cîntărește timp de șase ore cu ochii, cu degetele și cumpăna fiecare galben adus de datornic. Într-o asemenea lume, entuziastul, învățatul și cinstitul Teodor Diamant, pe care Père Enfantin îl admira, e surghiunit la Snagov, iar după punerea în libertate moare în mizerie, fiindcă nu vrea să renunțe la ideile sale generoase. Fratele lui, Bărbucică, poreclit Gămălie, căci „modul cum își umfla părul și favoriții îi da aparența unei gămălii de ac“, trăiește la adăpost de orice privațiuni. Acest Bărbucică era un ins stupid: „N-a învățat nici să scrie, nici să citească, era cam idiot. Îi zicea Bălbuitu din cauza anevoinței ce avea la vorbire; nu era cu desăvîrșire surd, dar era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare, încît glumeții, mișcînd din buze, fără a scoate glas, îl făceau să creadă că-i spunea ceva, și el asculta și le răspundea ce-i venea, ca să nu lase să crează că n-a auzit.“ Așezînd alături, într-un contrast izbitor,

chipurile şi soarta celor doi fraţi, Teodor şi Bărbucică, scriitorul califică de fapt societatea vremii lor. De „munificenţa celor mari" se bucură nu primul, ci cel de-al doilea. Pe Teodor, autoritatea statului feudal îl întemniţează, pe Bărbucică îl cruţă, şi jucătorii bat cărţile în apartamentul lui ziua şi noaptea, „liberi de orice priveghere şi fără teamă de poliţie sau de procuror".

În cîteva instantanee sînt prinse şi trăsături ale societăţii mai noi, burgheze. Părerile despre această societate scriitorul şi le-a spus de preferinţă în scrisorile cu caracter publicistic. Ici-colo întîlnim totuşi cîte o imagine, un portret. Aşa e notarul Gheorghe Bulumac, un fel de Clevetici ultrademagog, care şi afirmă despre sine: „Eu, domnule, nu sunt numai democrat, sunt chiar demagog. Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri şi distincţiuni d-alea între făpturile lui Dumnezeu. Cer să fim toţi o apă..." Dar acest „democrat" îşi aureşte inelul de aramă cu emblemă şi poartă distincţii obţinute fără nici un merit, prinse în piept şi atîrnate de gît. Alte siluete sînt schiţate în introducerea scrisorii despre egalitate:

„— Pune-ţi în gînd, soro, Mişu meu, una şi bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucînd pe Millo director! *Quelle idée, ma chère!* Cu mitocancele! Apoi nu e smintit?... Nu-i poate intra prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri şi negustori, suntem toţi egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chère?* Româneşte şi iar româneşte. *C'est à vous faire dégobiller*, cum zice Zizica mea. Unde mai e libertate, soro? Te întreb.

— Stai să ne uităm la afiş, întrerupse tovarăşa, să vedem dacă se cîntă *La Chose*. Ce romanţă delicioasă! E de nebunie, *cela vous transporte*."

Sînt două dame tinere, desigur soţii de slujbaşi ai statului, care în numele aceleiaşi „egalităţi" se bucură că toţi sînt o apă, dar maimuţăresc protipendada franţuzită şi-şi arată dispreţul faţă de „mitocancele" care gustă spectacolele româneşti. Aşadar, nişte „rromânce". Caracterizarea lor e făcută numai prin dialog, procedeu folosit de Ghica şi în *Convorbiri economice*, iar mai tîrziu desăvîrşit de Caragiale în momentele sale. În proza lui Ghica, dialogul are virtuţi speciale, căci, cum observă T.Vianu, nu răspunde numai menirii de a comunica ideile personajelor sau de a asigura mişcarea unei scene. Scriitorul, aducîndu-şi aminte de oamenii pe care i-a cunoscut, le transcrie cuvintele exact cum au fost rostite, în înlănţuirea lor specială în fraze şi chiar în timbrul glasului.

Comicul discuţiei dintre doi nebuni, prinţipul Zamfir şi Manea Nebunul, e înregistrată cu o izbitoare naturaleţe:

Capela din parcul de la Ghergani
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

Mormîntul lui Ion Ghica, în capela de la Ghergani
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe)

„— Ci tacă-ţi gura, nebunule — ripostă supărat prinţipul Zamfir — nu ţi-am spus d-o mie de ori că Filipescu e mai mare?

— Nebun eşti tu, mă păcătosule! îi răspundea Manea. Ce, adică, pentru că-mi zice mie Manea Nebunul! Da' nu ştii tu, mă! că-mi zice aşa tocmai pentru că nu sunt nebun, mă! cum îţi zice şi ţie prinţipul Zamfir, tocmai pentru că nu eşti prinţip, mă! Banul Ghica să trăiască, mă! Soarele să-mi fie cu bine, iar luna s-o mănînce vîrcolacii, mă!...

— Ba tot Filipescu e mai mare! strigă indignat prinţipul Zamfir, arătînd pumnul, ameninţare la care Manea răspunse cu o palmă de răsună toată sala şi îndată se sculă cîntînd: Fivrelzon! fivrelzon! Aşa pronunţa el pe româneşte cuvintele cîntecului său favorit: *Dansons la Carmagnole! Vive le son! vive le son du canon!*"

Replicile sînt demne de nebunii lui Shakespeare:

„— Aşa e (zice prinţipul Zamfir), dacă mănîncă numai lumînări de seu, ca toţi ungurii; ş-aseară era cu lumînare în gură; a înghiţit-o cu feştilă cu tot.

— Mănînc lumînări, mă! răspunse Manea, ca să mă lumineze pe dinăuntru, mă! Dar tu, care bei la vin ca o butie, ce-o fi în capul tău, întuneric beznă, mă! ca într-o pivniţă oarbă, mă!"

Dialogul e folosit în *Scrisori către V. Alecsandri* relativ rar, naraţiunea fiind preponderentă. Oricît s-ar lăsa scriitorul în voia asociaţiilor întîmplătoare, grija pentru concizia naraţiunii nu-i dă pace. „Dar cum să fac ca să fiu clar şi scurt?" se întreabă el. Răspunsul îl află singur, astfel că cele mai bune dintre scrisori nu depăşesc un număr de cîteva pagini. Pentru a derula filmul unei călătorii cu căruţa de poştă de la Focşani pînă la Curtea domnească lui Ghica îi este suficientă o frază: „Cînd ieşeam din Focşani, răsărea luna; nici gură de surugiu, nici plesnitură de bici, dar cărucioarele mele fugeau ca năluca cu umbra după ele, şi seara, cînd bătea meterhaneaua, mă dam jos din cărucioară şi intram cu ispravnicul meu în odaia lui Măciucă, unde am aşteptat pînă s-a sculat vodă de la masă, pînă s-a culcat beizadelele, s-a osteiat lumea din curte şi au ieşit una după alta caleştile cu masalale a spătarului, a aghii şi a ispravnicului de curte; atunci intră răposatul Măciucă şi-mi zise: «Ai sus». "

Ion Ghica a împărtăşit ideile despre limbă ale lui Alecsandri, Alecu Russo, N. Bălcescu şi ale celorlalţi paşoptişti. Deşi nu a dedicat lucrări speciale problemelor lingvistice, a folosit mai multe prilejuri pentru a-şi spune părerea, pe un ton polemic, despre etimologişti, fonetişti sau „eclectici". Cînd a analizat „dramaticele" lui Sion, s-a simţit dator să se refere şi la forma scrierilor: „D-l Sion ...ştie a se

feri de un purism exagerat, latinizator, lepădînd totodată barbarismii lepădaţi de filologi, adoptînd numai pe acele neologisme care au prins rădăcină în limbă, şi astfel ne prezintă o limbă românească pe care o poate înţelege şi gusta poporul". Foarte juste idei, dar fraza ar trebui subliniată în mai multe locuri cu creionul roşu. Deşi a scris mult, şi vrînd-nevrînd, a devenit scriitor, Ghica nu pare totuşi a fi ajuns vreodată la convingerea că un literat trebuie să-şi controleze mereu exprimarea, stilul. Munca lui de redactare nu era lesnicioasă, cum s-ar părea la prima vedere: „Dar ştii tu de cîte ori leapăd condeiul din mînă... de cîte ori rup foi întregi, fiindcă nu găsesc... ştiinţele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ţi povestesc?" „Chinul scrisului", în care Boileau vedea un simptom al exigenţei artistice, nu e declanşat la Ghica de grija pentru stil. Memorialistul nici nu crede în virtuţile lui de stilist. Cu resemnare, admite că în epistolele sale există „proză şi stil anevoie de înghiţit". Lipsit de dorinţa, firească la un artist al cuvîntului, de a-şi vedea textul respectat pînă la literă şi virgulă, tolerează, ba chiar solicită intervenţia altora, a lui Alecsandri şi a lui Iacob Negruzzi. Celui din urmă, trimiţîndu-i în 1884 o epistolă, îi cerea s-o citească şi să-i aducă „cîteva trăsături de condei pe ici, pe colo, cu cît va avea mai multe trăsături de condei, cu atît va fi mai bine"*. De la o retipărire la alta, memorialistul a introdus în text unele modificări mărunte, însă a trecut cu vederea inadvertenţe şi erori gramaticale, supărătoare stîngăcii stilistice, „barbarisme" de care se bucura că Sion s-a lepădat.

Ion Ghica nu făcea vreo distincţie între limba vorbită şi cea literară, fiind de părere că e o erezie a considera că „avem două limbi, una în gură şi alta pe hîrtie şi că trebuie să vorbim şi să scrim într-altfel". Pe vechii dascăli români îi preţuieşte tocmai pentru că „scriau cum vorbeau", socotind că scrisul „trebuie să fie reproducţiunea exactă a vorbei". Limba folosită de scriitorul nostru e limba literară a vremii sale, dar cu un sensibil caracter de oralitate. Lexicul lui este pe cît de bogat, pe atît de pestriţ. Forme vorbite, specifice Munteniei, alternează cu moldovenisme, termeni arhaici se întîlnesc în aceeaşi frază cu neologisme de data cea mai recentă. Scriitorul nu caută şi nu alege cuvintele, le prinde în peniţă pe cele ce i-au venit în minte, iar dacă nu are la îndemînă vreunul, îl creează şi scrie: „gînd împironit", „păsărărie", „vînătorie" (magazine unde se vînd păsări, respectiv vînat). În evocările istorice, recurge frecvent la arhaisme, dar mai ales cînd are de făcut descrieri de veşminte, obiecte şi moravuri din trecut, cînd trebuie să denumească funcţii fără corespondent actual:

* *Studii şi documente literare* de I.E. Torouţiu

„Boierii cei mari se îmbrăcau cu *ceacşiri* roşii cu *meşi*, papuci sau cizme galbene de maşină, cu botul ascuţit, întors în sus şi fără toc; *antiriile* erau de *ghermesit*, be *citarie*, *calemcheriu*, *cutnie*, *selimie* sau *sevai;* se încingeau la brîu cu şal de Indii; vara *fermeneaua* scurtă..."

Sau:

„Vodă era sigur că *isnaful* avea să alerge de la unul la altul, ca să facă *curama*, iar pedeapsa înceta îndată ce starostele venea la curte cu un *porcoi* de *mahmudele*."

Utilizarea arhaismelor răspunde mai puţin unei intenţii literare, cît unei cerinţe de precizie. Fraza capătă însă o remarcabilă încărcătură plastică.

Desţelenind terenul unor ştiinţe încă necultivate în România, Ghica a folosit un procedeu obişnuit în epocă, anume, a creat termenii corespunzători din cuvinte româneşti, parale cu preluarea ca atare a termenului străin: *materii întăietoare* (materii prime), *linte de sticlă* (lentilă), *piatră de fier* (minereu de fier), *slobozenia comerţului*, *căi plutitoare fireşti* (căi navigabile naturale), *amorţire* (amortizare), respectiv: *raile de fier* (şine de cale ferată), *afrancare de la glebă* (eliberare din şerbie), *venit doganal* (venit vamal), *rezou* (reţea de cale ferată), *fănoasă* (maşină de întors fînul) etc. În numeroase cazuri, uzul l-a dezminţit pe Ghica; formelor neaoşe propuse de el limba le-a preferat neologisme, şi invers. Dacă, în privinţa termenilor tehnici, preluarea unui cuvînt străin e adesea inevitabilă şi, deci, nu-i poate fi reproşată scriitorului, în alte cazuri uşurinţa cu care îşi însuşeşte cuvinte străine devine supărătoare. Ghica a folosit cu stăruinţă mai ales franţuzisme pe care le putea evita: *a lega* (a lăsa moştenire), *atrabilar* (posomorît), *a depinge* (a zugrăvi), *a confina* (a surghiuni), *grief* (plîngere), *afecţionat* (iubit), *munificenţă* (mărinimie), *dagă* (spadă), *bandieră* şi *banieră* (steag), *convoatată* (rîvnită, jinduită), *concuistă* (cucerire), *confienţă* (încredere), *otagiu* (ostatic), *suspens* (întrerupere), *exacţiune* (jaf, furt) etc., etc. Neologisme pe care limba şi le-a însuşit apar la Ghica într-o formă calchiată după cea originară: *a surveghea*, *protectrice*, *elisă* (elice), *îl stimă*, *foncţiune*, *deconsidera* etc.

Uneori, Ghica foloseşte un cuvînt românesc, dar în expresii caracteristice franceze, ca şi cînd, scriind româneşte, ar fi gîndit în franceză: „Majoritatea acelei Camere n-a lipsit de la datoriile sale" *(n'a pas manqué)*, „trebuincioasele garnizoanelor şi locuitorilor" *(les nécessaires)*, „mişcătorul cel mai puternic al progresului social" *(le mobil)* etc.

Cu aceeaşi libertate tratează Ghica construcţiile morfologice şi sintactice. Paralele cu construcţiile populare şi arhaice („şi-o pleacă", „care tu o ai citit" etc.), foloseşte de multe ori expresii de asemenea

calchiate din franceză: „un fel de comitet sanitar compus de mai mulţi boieri", „mi-a vorbit filozofie, literatură", „cîştigase cauzei greceşti toate spiritele" etc. Scriitorul are ezitări în construirea atributului şi de multe ori elimină articolul posesiv: „om de casă şi de masă boierului", „depozitari limbei", „frate lui Ioan Cîmpineanu". Frecvent apare la el complementul direct cu prepoziţia *pe*, parazitară: „neliniştea foarte mult... pe Englitera şi pe Franţa", „face pe mulţime să crează", „adusese pe cel mai vestit tacîm de lăutari" etc.

Prozatorul nu evită anacolutul şi îşi îngăduie libertăţi mari în ceea ce priveşte topica: „cînd îl vedě, îl apucă rîsul", „deşi adesea întreruptă, dar pe care...", „care, deşi... dar inima lor...", „păgînii de turci pe unde treceau era foc şi pîrjol".

Ici-colo, Ghica uită predicatul sau lasă cîte o frază neterminată: „Într-o seară, pe cînd se afla în serviciu la curtea domnească, auzind pe Grigorie-vodă că zicea către un boier că în lipsa mitropolitului Dionisie Lupu nu mai putea lăsa scaunul arhipăstoresc vacant şi că, de ar cunoaşte un călugăr român cu inimă şi cu învăţătură, l-ar face mitropolit şi ar scăpa ţara de călugări streini. La aceste cuvinte, Ioan Cîmpineanu..."

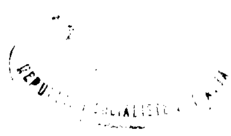
Din această enumerare, cineva care nu cunoaşte bine opera lui Ion Ghica ar putea să tragă concluzii defavorabile. Dar cititorul, şocat adesea de neglijenţele gramaticale şi stilistice, de formele lexicale ciudate, ştie că, dincolo de ele şi în ciuda lor, proza marelui memorialist are un farmec cuceritor unic. Povestirea te prinde, te leagănă; o asculţi uimit de contururile vii ale oamenilor din alt veac şi, atent la mişcarea tablourilor, uiţi stîngăciile de exprimare ale bătrînului narator. Poate că lipsa de stil e însuşi timbrul specific al stilului lui Ion Ghica. În fond, şi *Scrisorile către V. Alecsandri* sînt tot nişte „convorbiri", iar convorbirea se refuză supravegherii prea severe.

Paginile prozatorului nostru sînt pigmentate de numeroase expresii orale („i-a făcut englezului pe plac", „le plăteau ce pe apă nu curge", „soarele de-o suliţă", „cei ce pînă ieri îi lingeau cizma acum îi muşcau mîna"). Exclamaţii şi interogaţii obişnuite vorbirii comune („Dar a doua zi era ce era!", „Unde se pomenea trotuar sau bulevard pe acel timp", „Ce eram noi românii?") se întîlnesc mereu. Sobru şi clar, scrisul lui Ghica cunoaşte puţine podoabe stilistice. În *Scrisori*... comparaţiile sînt extrem de rare, metaforele ca şi inexistente, iar epitetele, precizînd mai ales culori, apar în descrieri unde se impun parcă inevitabil, pentru exactitatea imaginii. Efortul de a obţine această exactitate se vădeşte şi în predilecţia pentru formele de comparativ sau superlativ ale adjectivelor, precum şi în repetarea insistentă a adjectivului. Barba lui

Grigore Ghica-vodă era „mai mult roşie decît galbenă“, Alexandrescu era „oacheş, foarte oacheş“, Bărbucică „era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare încît...“, iar Reşid-paşa, „strîmtorat, foarte strîmtorat“.

În alcătuirea ei caleidoscopică, proza lui Ion Ghica şi-a păstrat culorile proaspete şi, prin ocheanul ei luminat în interior, rotit de emoţia povestitorului şi a noastră, reconstituim vremurile de demult, ude de sînge şi de lacrimi, îndoliate de satrapi şi aureolate de entuziasmul visătorilor.

ION ROMAN

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Această nouă ediție din opera lui Ion Ghica își propune să ofere cititorilor un număr considerabil mai mare din scrierile memorialistului și omului de știință decît edițiile apărute în ultimii ani. Concepută în patru volume, va cuprinde, respectiv: I. *Scrisori către V. Alecsandri*, II. *Convorbiri economice*, III. *Pămîntul și omul*, articole științifice, politice, reportaje academice, scrieri literare extrase din periodice, IV. Corespondență, ciorne etc. Un studiu introductiv (în primul volum), note și comentarii, gloasr (la fiecare volum), indici generali și o bibliografie (la finele ultimului volum) constituie aparatura ediției.

Notele și comentariile comunică date despre geneza și difuzarea fiecărei opere în parte, indică surse certe sau ipotetice folosite de scriitor, aduc precizări și corectări în legătură cu opiniile acestuia, lămuriri în legătură cu evenimentele și personalitățile citate. Apariția numelui unei personalități oarecare nu ne-a reținut atenția decît dacă era ceva interesant de spus în legătură cu acea personalitate, în orice caz mai puțin cunoscută. De asemenea, am stăruit asupra unui eveniment în măsura în care era necesară o completare sau confruntarea cu punctul de vedere actual. Prima referire a autorului la o persoană sau la un eveniment nu ne-a obligat întotdeauna la consemnarea lor imediată în comentariu. Ni s-a părut mai potrivit să ne oprim asupra lor atunci cînd și autorul le acordă un interes special. În această privință, indicii vor înlesni aflarea locului respectiv. În general, comentariul nostru are un caracter local, referindu-se la un paragraf, la o frază. Aprecierea critică a opiniilor politice, sociale, economice, filozofice, literare se face în studiul introductiv. *Notele și comentariile* și acest studiu trebuie luate împreună, ca părți ale unui întreg.

În ceea ce privește glosarul, precizăm că am introdus între lămuririle noastre și pe acelea formulate de Ion Ghica în subsolul cărților sale, făcînd însă mențiunea: (I.G.). În subsol am dat numai notele cu alt conținut ale autorului, precum și traducerea expresiilor aflate în text într-o limbă străină.

Indicii, auxiliar indispensabil la scrierile lui Ion Ghica, înregistrează nume de persoane și de eroi literari, titlurile lucrărilor citate localități, evenimente.

În sfîrșit, *Bibliografia* va însuma scrierile lui Ghica (din volume și periodice), articole și studii despre viața și opera autorului.

Respectînd un principiu general acceptat și neexistînd motive ca să ne abatem de la el, am folosit ca text de bază textul ultim publicat de autor. Pentru *Scrisori către V. Alecsandri*, transcrierea s-a făcut după ediția a II-a, tipărită în 1887 la Socec. Pentru celelalte scrieri, o scurtă notă la începutul volumelor respective va aduce precizările corespunzătoare.

De la o retipărire la alta, Ghica a introdus unele modificări, pe care numai o ediție critică le-ar înregistra. Notînd cu II ediția a doua, cu I, ediția întîi a *Scrisorilor către V. Alecsandri*, cu C.L., titlul *Convorbirilor literare*, iată cîteva exemple:

Din *Clucerul Alecu Gheorghiescu*

P. 1, r. 1 (II): *pornind*; (I): *plecînd*; (C.L.): *plecînd*.

P. 1, r. 2 (II): *legănat;* (I): *legănat;* (C.L.): *leganat*.

P. 1, r. 2—3 (II): *liniilor de fier;* (I): *liniilor de fier;* (C.L.): *railor*.

P. 3, r. 3 (II): *cînd aud;* (I): *cînd aud;* (C.L.): *Deodată aud*.

P. 3, r. 6—7 (II): *nimica;* (I): *nimica;* (C.L.): *nimică*.

P. 3, r. 18 (II): *d-a invidia;* (I): *d-a invidia;* (C.L.): *de-a invidia*.

P. 11, r. 12 (II): *peste proviant;* (I): *peste proviant;* (C.L.): *asupra proviantului*.

Din *Polcovnicul Ioniță Ceganu*

P. 1, r. 1 (II): *Aici;* (I): *Aici;* (C.L.): *Aice*.

P. 1, r. 5 (II): *rumen;* (I): *rumăn;* (C.L.): *rumăn*.

P. 1, r. 6 (II): *ras regulat în toate sîmbetele;* (I): *ras regulat în toate sîmbetele;* (C.L.): *ras în toate sîmbetele regulat*.

După cum se vede, variantele sînt mai ales fonetice, iar cele mai multe modificări, față de textul din revistă, apar și în ediția întîi. Unele forme fonetice din *Convorbiri literare* fiind moldovenisme (*leganat, nimică, rumăn*), pot aparține redacției sau tipografiei din Iași, dar și autorului, care a locuit o vreme în capitala Moldovei și a avut strînse și trainice legături de prietenie cu scriitori de dincolo de Milcov.

Transcrierea textelor s-a făcut conform uzului, menţinîndu-se formele de limbă şi aplicîndu-se regulile ortografice actuale.

Am transcris semnul *ă* cu *â*, în cuvinte ca *romănesc*, *cănta*, *cămpie*, *crăncen* etc., păstrîndu-l numai acolo unde ni s-a părut a indica o posibilă pronunţie moldovenească (de ex: *intăi*, *dărăma)*.

În prefixele *ră-* şi *răs-*, care apar în text sub forma *re-* şi *res-*, *e* a fost transcris cu *ă*; *răsună*, *rămîne*, *răspunde*, *răscoală*, *răstoarnă*.

La începutul cuvintelor ca *eri*, *eftin* am transcris pe *e* cu *ie*.

După consoane labiale, *e* a fost interpretat *ie*; am scris deci: *fier*, *fiere*, *paie*, *piei*, *piept*, *pieptănat*, *pierdeau*, nu: *fer*, *feare*, *pei*, *pept*, *peptănat*, *perdeau*.

După *ch* şi *gh*, diftongul *ia* a fost transcris *ea* în cuvinte ca *cheamă*, *gheară*.

La verbele a căror rădăcină se termină cu *i*, terminaţia de imperfect cu *e* (*locueau*, *sueau*, *trăea* etc.) a fost transcrisă corespunzător: *locuiau* *suiau*, *trăia* etc. În forme verbale ca *intervenia*, *vopsia*, diftongul *ia* a fost transcris cu *ea*, conform regulii ortografice generale privind imperfectul. Triftongul *iea* s-a redat pri *ia*.

După consoanele *ş* şi *ţ*, semnele *e* şi *é* au fost considerate, respectiv, *ă* şi *a*, în cuvinte ca *inţercat*, *ţeri (înţărcat*, *ţări)*; *şese*, *şepte*, *şerpe*, *ţeră* (*şase*, *şapte*, *şarpe*, *ţară)*.

Am restabilit diftongul *ua*, cules în text cu semnul *ó*, în cuvinte ca *ocaua*, *ziua*; în cazul altor cuvinte, am considerat apariţia întîmplătoare a aceluiaşi semn *ó* ca o simplă confuzie tipografică şi am scris *o*.

Forma *sunt* a fost pretutindeni păstrată. *U* final fără valoare fonetică a fost înlăturat.

Ca o observaţie generală privind vocalele, vom nota că am menţinut toate grafiile din text cînd puteau indica o formă orală, regională, arhaică sau un neologism încă nefixat. Iată numai cîteva exemple: *ala* (pentru: *ăla*), *celalalt*, *călindar*, *aşăzat*, *cătră*, *cară* (plurarul subst. *car*), *daca*, *jăţ*, *jăluia*, *mîne*, *pîne*, *peană*, *încunjurat*, *să (se)*, *strein*, *dor (doar)*, *dinîntru*, *orce*, *foncţiune*, *termin*.

În ceea ce priveşte consoanele, precizăm următoarele:

Grupul *ci*, indicînd sunetul *č*, a fost transcris cu *ce*: *ceasornic*, *ceauş*.

Considerîndu-le drept rezultat al aplicării ortografiei etimologizante, de către autor sau de tipografie, am transcris forme ca *socia*, *oficer*, *comerciu*, *Francia*, *precios*, prin *soţia*, *ofiţer*, *comerţ*, *Franţa*, *preţios*. Din aceleaşi considerente, grupurile *sci* şi *sce* în cuvinte ca *sciu*, *Bucuresci*, *nascerea* au fost transcrise respectiv cu *şti*, *şte*: *ştiu*, *Bucureşt*, *naşterea*.

Grupul *gi* a fost considerat *ge* în cuvinte ca *giambaş*, *gialat* (*geambaş*, *gealat*).

Grupul *gi*, care apare în unele forme regionale sau în neologisme în locul lui *j*, a fost păstrat: *împregiurare*, *încongiur*, *limbagiu*, *curagiu*, *otagiu* (similare formei *personagiu*, care poate fi auzită şi astăzi). Am considerat însă imposibile formele verbale corespunzătoare, astfel că le-am transcris cu *j*, nu cu *gi*; deci *încuraja*, *proteja*, *redija* (nu *încuragia*, *protegia*, *redigia*).

Grupul *ch* s-a redus la *h* în cuvinte ca *Mihail*, *anarhie*, *arhiereu*, *arhitectură*, *Valahia*, *monarh;* în loc de *machină*, am scris *maşină* (cum scrie de altfel şi Ghica, uneori).

Qu s-a transcris *che* şi *chi* în cuvinte ca *pachebot*, *echipaje*, şi *cu*, atunci cînd, în alte locuri, Ghica însuşi scria aşa, de ex: *ecuitate*, *consecuent*, *cuart*.

S intervocalic a fost transcris cu *z*, în forme ca *filosofie*, *garnisoană*, *francesi*, *presida*, *resida*, *visită* (*filozofie*, *garnizoană*, *francezi*, *prezida*, *rezida*, *vizită*). Tot prin *z* a fost transcris *s* înainte de *b*, *m*, *n*: *rezbel*, *cizmă*, *îndrăzni*, *zburda* etc. Foarte frecvente sînt în scrisul lui Ghica formele în care *s* apare în locul lui *x*. Considerînd pronunţia respectivă posibilă (poate fi auzită şi astăzi), am păstrat ca atare forme de felul: *esamen*, *esport*, *esemplu*, *esagerare*, *estrădare*.

Formele de plural cu *s* în loc de *ş*, obişnuite în secolul trecut, au fost menţinute: *albastri*, *ilustri*, *maistri*, *ministri*, *nostri*. Nu am găsit însă temeiuri să-l păstrăm pe *s* în cuvinte ca *scoală*, *postie;* am scris deci *şcoală*, *poştie*.

Am transcris prin *ţ* grupurile *ţi* şi *ci* în cuvintele: *soţietăţei*, *suprafaţă*, *prefaţă*, *denunţa* etc. (în loc de *soţietăţiei*, *suprafaţie*, *prefaçie*, *denunçia*).

Neologismele au fost transcrise de noi în forma pe care Ghica le-a păstrat-o chiar atunci cînd ele îşi consolidau în limba literară o altă pronunţie: *apreţiere*, *biurou*, *deliriu*, *consecuinţă*, *mănţine*, *onor*, *relatif*, *protege*, *popol*, *projecte*, *dezbarca*, *necesarii*, *corumpe*, *forsat*, *soţietate*, *inteliginţă*, *influinţă*, *importenţă* etc. *Compta*, reprezentînd însă o grafie, şi nu o pronunţie, a fost ortografiat *conta* (ca *sconta*).

S-au păstrat ca atare:

formele articulate, fără *-l*, la substantive masculine şi neutre: *capu*, *turcu*, *viziru*, *tablou* etc.;

formele de genitiv-dativ singular în *ei*: *naturei*, *naţiunei*, *opincei*, *ţărei*, *libertăţei* ş.a.;

pluralul în *e* în loc de *i*, la unele feminine articulate sau nu: *grădine*, *funcţiunele*, *urele*, *vieţe* etc.;

pluralul în *i* în loc de *e*: *barierile*, *casile*;

formele duble de plural: *maşini* şi *maşine*, *secoli* şi *secole*, *timpuri* şi *timpi* etc.;

singularul în *e* la forma de feminin a unor adjective: *naţionale*, *onorabile*, *liberale* etc. (pentru *naţională*, *onorabilă*, *liberală* etc.);

forma de persoana a treia plural a auxiliarului *a avea* şi a altor verbe, identică aceleia de singular: *a ales* (pentru *au ales*), *vedea* (pentru *vedeau*) etc;

articolul posesiv *a* pentru masculin (la singular şi plural); acelaşi articol *a* pentru pluralul feminin;

relativul *cari*, la plural;

prepoziţiile *dupe* (pentru *după*) şi *după* (pentru *de pe*).

Numele proprii — de persoane şi geografice — ca şi cuvintele şi expresiile străine ortografiate necorect de autor au fost transcrise în ortografia originală. Cînd însă — în special la numele proprii greceşti şi ruseşti — ortografia lui Ghica reprezintă şi o pronunţie, s-a păstrat forma dată de scriitor (de pildă, *Ampedoclu* pentru *Empedocle*, *Zaltuhin*, în loc de *Jeltuhin*, *Omer*, *Oraţiu*, *Suvoroff*, *Akenau*, în loc de *Hackenau* etc.). În *Studiul introductiv* şi în *Comentarii* am folosit, desigur, formele recomandate de ortografia actuală; în *Indici* am dat aceleaşi forme, menţionînd într-o paranteză, pentru recunoaştere, şi formele existente în textul scriitorului.

S-au corectat erorile din textele greceşti, precum şi numeroasele greşeli tipografice evidente. De asemenea, am intervenit în punctuaţie, dar numai cînd ni s-a părut neapărat necesar pentru limpezirea frazei.

Acolo unde — în cîteva locuri — am observat omisiunea unui cuvînt, l-am adăugat între paranteze drepte, ca şi întregirea abreviaţiilor.

I. R.

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

INTRODUCŢIUNE

Cînd am început a înţelege cele ce se petrec în lume, intrase de curînd în cursul timpului un secol nou, secolul al XIX-lea, secol mare şi luminos între toate, menit a schimba faţa lucrurilor pe pămînt, de la apus la răsărit; secol care a adus cu dînsul o civilizaţiune cu totul şi cu totul nouă, nebănuită şi nevisată de timpii anteriori; civilizaţiune ieşită din descoperirile ştiinţifice datorite geniului omenesc, care a dat rîurilor, mărilor şi oceanelor vapoarele, a înzestrat continentele cu drumuri-de-fier, a luminat pămîntul cu gaz şi cu scînteia electrică, ne-a dăruit telegrafia, telefonia şi fotografia; prin mecanică şi prin chimie a transformat toate artele şi măiestriile, a însutit şi înmiit producţiunea şi a rădicat pe om din robie şi din apăsare la egalitate şi libertate; a văzut renăscînd ca din cenuşe state nouă ca Grecia, ca Belgia, România, Serbia şi Bulgaria. Secolul acesta a văzut la lucru atîţia oameni de geniu, cari s-au ilustrat în ştiinţe, în arte şi în litere, pe Humboldt, pe Cuvier şi pe Arago; pe Goethe, pe Byron şi pe Victor Hugo; pe Beethoven, pe Meyerbeer, pe Rossini şi pe Wagner; pe Watt, pe Franklin şi pe Pasteur.

Pe la anul 1821 tunul încetase d-a răsuna în Europa; el îşi produsese efectul: deşteptase naţionalităţile, una cîte una, din amorţeala în care erau căzute de secoli, şi România scăpa din ghearele fanarioţilor. Grigorie Ghica, nepot de frate lui Grigorie-vodă Ghica al Moldovei (asasinat pentru

împotrivirea sa la cedarea Bucovinei)[1], şi Ioniţă Sturdza, numiţi de Poartă domni ai Principatelor, erau amîndoi români cu naşterea şi cu inima.[2] Boierii începuse a se zice români, a vorbi şi a scrie româneşte şi a se dezbăra de morfologia cuvintelor de felul lui *pliroforisi*, *metachirisi*, *plictisi*, care se întinsese chiar asupra cuvintelor ca *regularisi* şi *pursuivarisi*.

Şcoli româneşti de învăţămînt secundar se deschisese în „Sfîntu Sava" şi în „Trisfetitele", şi mai mulţi tineri erau trimişi să studieze în Franţa, în Germania şi în Italia, destinaţi ca, la întoarcerea lor în ţară, să predea ştiinţele înalte: filozofia, dreptul, matematicile, ştiinţele naturale şi fizice în limba română.

De la zaveră rămaseră în ţară trupe turceşti, un beşli-aga cu cîţiva neferi în fiecare judeţ şi doi baş-beşli-aga, unul cu reşedinţa în Bucureşti şi altul în Iaşi. Beilicul după malul stîng al Dîmboviţei de la Jicniţa şi beilicul de lîngă Sfînta Vineri din Iaşi erau cazărmi turceşti.

Mai tot malul stîng al Dunării, pe o depărtare de mai multe kilometri de rîu, era rai al fortăreţelor Brăila, Giurgiu, Turnu, Calafat şi altor poziţiuni întărite. Dup-atunci a rămas unor sate riverane numirile de Vizir, Mola-Braim, Mola-Scorţaru, Muftiu, Nazîru şi altele. Acele sate erau sub imediata protecţiune a unor turci puternici din cetăţi; nici proprietarii, nici autoritatea domnească nu îndrăzneau să calce în acele pămînturi, domenii întinse cari astăzi se arendează fiecare cu sute de mii de franci pe an, precum sunt domeniurile Brăilei şi Giurgiu, Moşia-Mare a Ipsilantoaiei, Paraipanu lui Arsake şi multe altele pe cari proprietarii lor le părăsise, sau se vindeau pe nimica, ca şi bălţile, stuhăriile şi pădurile din insule, de la cari românii nu puteau trage nici un venit şi se foloseau numai turcii.

Silistra-valesi, begler-beiul Rumelii, avea mai mare putere în Principate decît domnii. Pe un singur ordin al lui Gavanozoglu către beş-beşli-aga din Iaşi, a zburat capul boierului moldovan Hasanache, luat fără voia lui vodă, ziua în amiaza mare, din curtea domnească, unde ocupa foncţiune militară. Grigorie-vodă Ghica a trebuit, după cererea lui chehaia-beg, să aresteze pe boierul Alecache Villara, care îi era nepot de soră prin căsătoria cu fata lui Rallet, să-l dea pe mîna paşei de la Giurgiu, să-l trimită

surghiun la Eski-Zagra, unde a fost deținut mai mulți ani la Zindan.[3]

Pînă pe la 1826, cîrjaliii făceau incursiuni prin țară și veneau pînă la barierile Bucureștilor tăind și pîrjolind.[4] Principatele erau cu numele și cu faptul grînarul sultanului. Nici un product nu putea să iasă din țară pînă mai întîi nu se aproviziona toate serhaturile cu trebuincioasele garnizoanelor și locuitorilor cetăților dunărene, cu oi, grîu, orz, ovăz, unt, miere, cerviș, seu etc., cari se luau de capanlii de la săteni români, cu voie, fără voie, pe prețurile ce se fixau pe fiecare an de marele capan din Țarigrad: pe șase lei chila de orz, zece parale ocaua de unt, douăsprezece parale mierea etc.

Guvernorii provinciilor din apropierea Dunărei și, mai ales, pașii Silistrei, Rusciukului și Vidinului erau aleși totdeauna dintre turcii cei mai viteji, cei mai ispitiți în războaie și mai dîrji, tot viță de derebeghi, de cei de cari tremura chiar saraiul împărătesc, ca Pasvantoglu, Caraosmanoglu, Mustafa Bairactaru, Hussein-pașa, Said Mirza, Tahir Bosnali, Gavanozoglu. Ei tractau pe domnii noștri ca pe niște zapcii, le trimeteau ordine scrise și verbale, ș-apoi pas să nu le fi urmat. Pentru a zbura capul unui domn era destul să vie în București sau în Iași un capugiu cu un gealat, să arate arzul sultanului, și capul domnului era luat în traistă și dus la Țarigrad. Astfel a căzut capul lui Grigorie-vodă al Moldovei, al lui Hangerliu, domn al Valahiei.

Într-o călătorie ce am făcut în munți cu poetul Alexandrescu[5], am găsit la Cloșani în Mehedinți pe unul *banul Niculae*, țăran cu ițari și cu cojoc, dar cu barba mare și ras la cap, ceea ce-i da un aer de boier. El ne-a povestit cu multă vervă cum ajunsese deodată *ban mare.*

Badea Niculae, clăcaș din satul Băilești din Dolj, fusese scăunaș, adică comisionarul unui turc din Vidin, anume Mustafa, pe seama căruia strîngea zaherea de prin satele vecine pe prețurile capanului. Într-o zi Mustafa dispare din Vidin, și bietul Niculae, după ce aleargă vreo trei ani căutîndu-l în toate părțile cu răboajele contabilităței legate de brîu, află în sfîrșit că acel Mustafa se găsea în Țarigrad. Turcu, în vestita răsculare a ienicerilor contra lui sultan Selim III, ajunsese tare și mare, devenise acel fioros vizir Mustafa Bairactaru, spaima ienicerilor.[6]

Badea Niculae, oltean cutezător, cum îi află de ştire, îşi ia răboajele ş-o pleacă să-l găsească ca să-şi încheie socotelile. Ajuns la Ţarigrad, nu se sperie nici de cavaşi, nici de capugii, cari îi opreau intrarea conacului vizirial, împinge, răstoarnă şi dă năvală drept în odaia lui Mustafa Bairactaru.

Fostul său amic şi asociat, cum îl vede, i s-aruncă în braţe, zicîndu-i:

— Bre Niculae, bine ai venit! A sosit vremea să te procopseşti şi tu după urma mea. Rămîi aici să zic să-ţi dea tainuri. Voi să te fac om.

— Cum vrei tu, Mustafa — îi răspunde Niculae — să-mi las eu ţara, cuprinsul meu unde m-am născut şi unde voi să mi se odihnească oasele cînd oi muri?

— Dacă e aşa — îi zice vizirul — spune-mi ce este mai mare acolo la voi? Aceea voi să fii.

— Apoi, deh! Mai mare decît toţi la noi este vodă, răspunde Niculae.

Turcu, la aceste cuvinte, stă niţel pe gînduri, cu mîna pe barbă, ş-apoi îi zice:

— Vezi, asta o să fie cam greu, pentru că la numirile astea de Bogdan-beg şi de Iflak-beg se amestecă totdeauna diavolii ceia de elcii, scot la maidan fiecare pe cîte un cirac, aleargă pe capete, ei şi dragomanii lor, în sus şi-n jos, pe la toate regealele; fac fel de fel de intrigi, strigă de-ţi ia auzul, şi aduc mare supărare şi năduf sultanului. Dar spune-mi, după domn ce vine?

— Cine să vie? Vine mitropolit, răspunde Niculae.

— Ei bine, mitropolit să fii! şi ia condeiul să scrie.

Niculae, speriat că vrea turcu să-l facă mitropolit, sare strigînd:

— Stai, Mustafa, nu scrie, că eu am nevastă şi copii, păcatele mele! Acolo nu e ca la voi, mitropolitul trebuie să fie călugăr şi arhiereu. Cum să-mi las eu nevasta, să mă duc să mă călugăresc? Nu fac una ca asta o dată cu capu.

— Dar după mitropolit ce vine? întrebă iar Mustafa.

— După mitropolit, boier mai mare este banul cel mare.

— Ban mare fii, dar!

Porunceşte de-i aduce îndată un caftan şi-l îmbracă, îi dă şi o scrisoare vizirială către domnul Valahiei.

Niculae ia scrisoarea, o bagă în sîn şi o pleacă cu dînsa la Bucureşti drept la vodă, care, citind-o, rămîne pe gînduri, că nu era de glumă cu Mustafa Bairactaru. Să nu facă pe Niculae ban mare, îşi găsea beleaua cu viziru; să-l facă, îşi aprindea paie în cap cu boierii ţării. Aşa s-a hotărît să intre la tocmeală, crezînd că dor l-o împăca cu un zapcilîc, o vătăşie de plai, cu o isprăvnicie cel mult; dar badea Niculae, la toate propunerile lui vodă, răspundea, ţinînd-o una şi bună cu vorba:

— Cum a zis Mustafa!

Vodă, dac-a văzut ş-a văzut că n-o scoate la căpătîi, porunceşte de-i aduce o cărucioară de poştie, cheamă pe un edecliu şi-i dă pe Niculae în seamă să-l ducă în munte la Cloşani, cu ordin către vătaful de plai d-acolo că nici pasăre măiastră să nu-i afle de ştire.

Cînd l-am văzut, bietul om trăia de vreo treizeci de ani în Cloşani, uitat cu totul de ai lui, dar iubit şi stimat de locuitorii plaiului, cari toţi i se închina cu respect şi-i zicea *banul Niculae.*

Vodă a avut noroc că vizirul Mustafa Bairactaru, strimtorat de aproape de ieniceri, apărînd pe sultan Mahmud II, nepotul nenorocitului Selim, a preferit mai bine să puie foc prăfăriii, să saie în aer cu palat cu tot decît să cadă pe mînile ienicerilor. Aşa n-a apucat să afle de renghiul jucat amicului său Niculae, pe care pînă la moarte îl credea ban mare în Ţara Românească.

De altfel, înăuntru ţărei domnii erau stăpîni, şi stăpîni absoluţi; tăiau şi spînzurau; rar însă, foarte rar, uzau de această prerogativă; se mulţumeau a trage supuşilor lor, din vreme în vreme, cîte-o falangă bună, avînd, bineînţeles, precauţiunea a aşterne postav roşu cînd tălpile erau viţă de boier cu caftan.

Pe hoţii de cai şi pe omorîtori îi trimeteau la Telega, la Slănic sau la Ocnele-Mari sau îi aruncau în cîte-o ocnă părăsită.

Pe borfaşi îi da prin tîrg, bătîndu-i la spete.

Pe măcelari şi pe brutari, cînd îi prindea cu ocaua mică, îi ţintuia d-o ureche în mijlocul tîrgului.

Femeile vinovate le espunea în piaţă legate de un stîlp, cu capul ras.

Pe feciorii de boier, cînd făceau vreo neorînduială sau vreo necuviinţă, îi poftea la cafea, în odaie la cămăraş, la tufecci-başa sau la baş-ciohodar, şi acolo li se trăgea cîteva nuiele la tălpi, ca să le vie mintea la cap, ş-apoi surghiun la vreo mănăstire.

Dacă vreun boier prindea prea multă poftă de vorbă, se bănuia sau se dovedea că ţinea corespondenţă cu Ţarigradu, se pomenea pe la miezul nopţii cu vizita unui edecliu domnesc, care-l scula din somn, îl lua în căruţa de poştie şi-l ducea surghiun la Mărgineni, la Snagov sau la Poiana-Mărului; sau cel puţin îl mărginea în casă sau la moşie cu pază, ca să nu comunice cu nimeni. Cînd vina era mai grea, edecliu îl pecetluia ca să nu se poată primeni cît ţinea osînda.

Grigorie-vodă Ghica, cînd s-a dus la Ţarigrad să primească domnia de la sultan, luase cu dînsul pe un boier, anume Filip, fiul unui marseliez pribegit, venit cu Ipsilant. Acel Filip făcuse cunoştinţă cu un împiegat al Porţii şi, la întoarcerea sa în ţară, scria turcului cele ce se petreceau la domnie, ceea ce aflînd Grigorie-vodă Ghica a pus de l-a pecetluit şi l-a surghiunit.

Deşi domnii aveau fiecare un postelnic pentru relaţiunile cu consulii, dar acţiunea acelor funcţionari se mărginea mai mult în cele ce privea interesele sudiţilor streini; iar cestiunile adevărat politice şi internaţionale erau tractate mai totdeauna la Ţarigrad de reis-efendele Porţii cu elciii puterilor interesate. Lucrurile se petreceau totdeauna cam în modul următor:

Mihai-vodă Sturdza, pe la anul 1842, ducîndu-se în voiaj în streinătate, încredinţase trebile domniei vărului şi ministrului său favorit, logofătului Costache Sturdza. Tot p-atunci consulul grecesc, lipsind şi el în concediu, lăsase cancelaria consulatului în seama unui dăscălaş anume Căminarache, om de casă şi de masă boierului Sturdza. Grecu, îngîmfat să se vadă el reprezentant de putere europeane, îmbracă haine cusute cu fir, îşi trînteşte în cap o şleapă cu pene, îşi pune spanga la brîu şi o pleacă să facă vizită oficială locotenentului de domn. Glumeţul Costache Sturdza, cînd îl vede gătit astfel, îl apucă rîsul şi-l primeşte cu: „Ce e asta, caraghiosule?"

Grecuşorul, nemulţumit de o asemenea primire, se supără, părăseşte salonul ministrului, se duce la consulat, dă bandiera elinească jos şi rupe relaţiunile cu guvernul Moldovei, declarînd că s-a făcut ofensă regelui Othon, în persoana reprezentantului său.

Afacerea ajunge la Constantinopol, unde ministrul Greciei aleargă în toate părţile, cerînd reparaţie de la Poartă, şi după trei luni de negocieri şi intervenire a mai multor puteri amice se hotărăşte ca postelnicul cel mare al Moldovei să se ducă în plină uniformă la consulatul elinesc din Iaşi, să esprime părerea sa de rău pentru neînţelegerea urmată şi după aceea să asiste la rădicarea steagului grecesc, care să se facă cu muzică şi cu onoruri militare.

După îndeplinirea acelor formalităţi, grecu, îmbrăcat iar cu uniforma ştiută, se duce să facă vizită locotenentului domnesc, şi atunci marele logofăt îl primeşte cu mîna întinsă, răsturnat într-un fotoliu, zicîndu-i: „Na, mascara, vino de sărută mîna". Grecu i-a sărutat mîna şi astfel s-a închis incidentul. Caminarache a făcut chef mare în ziua aceea, că de trei luni fusese înţărcat de la masa bogată în mîncări bune şi vinuri alese a măreţului boier Costache Sturdza.

Acum vreo cincizeci de ani populaţiunea ţărei se compunea numai de români, afară de cîteva sute de familii de greci, venite cele mai multe în urma fanarioţilor, de cîţiva armeni refugiaţi din Turcia; nemţi foarte puţini, iar de ovrei nici vorbă. Rar, foarte rar se auzea prin oraşe cîte un bocceagiu strigînd: „Marfă, marfă", cu legătura rezemată pe cot. Invaziunea jidovească a început cam după la 1830, de cînd în Austria şi în Rusia îi iau la oaste; aşa că, pînă pe vremea Regulamentului, locuitorii ţării erau împărţiţi în mai multe categorii sau clase:

1. Clasa ţăranilor de la sate, talpa casei, cum s-ar zice, care plătea dări şi ducea toate sarcinile statului, se deosebea în:

Clăcaşii, aşezaţi pe moşii boiereşti, mănăstireşti sau domneşti. Ei clăcuiau, adică plăteau proprietarului în muncă chiria pămîntului pe care locuiau şi în care se hrăneau; şi în:

Moşneni sau *rezaşi*, adică proprietari mici, şezători la ţară în pămînturile lor.

2. Cîteva mii de ţigani, robi ai boierilor, ai mănăstirilor sau ai statului.

Aceştia se deosibeau în:

Netoţi, oameni fără casă şi fără şatră, nomazi, umblau în cîrduri, cu capul gol, netunşi, despletiţi şi nepieptănaţi, înveliţi în cîte-o otreapă, o rogojină sau un ţol vechi, rupt şi soios, ca într-o manta, ducînd copiii în cîrcă sau în glugă; furau ce puteau şi mîncau ce găseau: hoituri împuţite, cîni, pisici şi mortăciune; cînd apăreau undeva, era spaimă. Armaşul Manolache Florescu a căutat să-i stabilească, împărţindu-i ca robi pe la proprietarii cari au voit să-i primească pe moşiile lor; a luat chiar el pe moşia sa din judeţul Dîmboviţa, Vizureşti, mai multe familii de le-a aşăzat acolo. Ştiu că mulţi au murit de inimă rea, văzîndu-se deveniţi stătători; dar cei cari au rămas muncesc pămînt.

Ţigani de laie, nomazi şi ei, dar aveau şatre sau corturi; ei se deosebeau, după meseriile ce esersau, în: rudari, ursari, cărămidari, fierari, spoitori şi salahori la zidiri. În vremi mai vechi, unii erau aurari şi îşi plăteau birul către vistierie din aurul ce găseau în rîurile de la munte.

Armaşul cel mare avea toată autoritatea asupra robilor statului, strîngea birul de la ei şi uneori profita de salahoria lor ca să-şi facă pe ieftin o căscioară la ţară sau la Bucureşti.

Ţigani de vatră, mai toţi robi boiereşti sau mănăstireşti, erau meseriaşi sau servitori pe la casele stăpînilor şi proprietarilor lor, unde slujeau zi şi noapte, îmbrăcaţi sau despoiaţi, mîncaţi sau nemîncaţi, dar totdeauna desculţi şi bătuţi.

Robii boierilor şi mănăstirilor nu plăteau nimica la stat, erau proprietate absolută a stăpînilor, puteau să-i vînză cum voiau, în familii sau izolaţi.

3. Boierănaşii, neamurile şi mazîlii sau nobilimea cea de la ţară, în care se aflau mulţi din urmaşii domnilor şi boierilor vechi cei mai ilustri, erau scutiţi de dări către stat, dar nu aveau alte prerogative, nici privilegiuri.

4. Populaţiunea oraşelor se compunea de meseriaşi şi neguţători, împărţiţi în isnafuri sau corporaţii: croitori, cavafi, işlicari, curelari, ceaprazari, tabaci, braşoveni, gabroveni, bogasieri, lipscani şi zarafi; fiecare corporaţie cu starostele său.

5. Cîteva sute de boieri mici, fără barbă, ziși starea a doua și a treia, între cari se prenumărau edeclii domnești, bașciohodaru, tufecci-bașa, divictaru, cafegi-bașa, stolnici, șătrari, slugeri, medelniceri, cluceri de arie etc., pînă la serdari, căminari și cluceri mari.

6. Boieri ziși de starea întîia, boieri cu barbă, ale căror ranguri începea de la agă și spătar pînă la logofăt al credinței, treizeci sau patruzeci la număr; dintre aceștia se luau slujbașii cei înalți administrativi și judecătorești.

De la logofăt al credinței în sus, rangurile de logofeți de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, de vornic de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, pînă la ban mare inclusiv, zece sau doisprezece cel mult, formau ceea ce se numea protipendada.

Boierii cei mari purtau contoș și pe cap gugiuman de samur. Cei *halea* țineau dinaintea lui vodă, la ceremonii, bastoane lungi de abanos cu mînerul de fildeș. În ziua cînd cineva îmbrăca caftan de boier mare, era trimis acasă cu alai, călare pe cal domnesc. Acolo îl aștepta berber-bașa al curței care-l rădea, însemnînd cu briciu pe unde să lase să-i crească barba. În tot timpul acestei ceremonii îi bătea în curte meterhaneaua cu surle, cu tobe și tumbelechiuri.

În vîrful piramidei de clase era domnul cu cabaniță și cucă, cu sabie, topuz și tui.

Boierii mari și mici nu numai că nu plăteau nici o dare către stat, dar aveau și privilegiul de a scuti un număr de dajnici, de la trei pînă la optzeci, după importanța rangului la care era ajuns; acești scutiți erau scutelnici și posluşnici boierilor și, în loc de a plăti dările lor către stat, le plăteau patronilor boieri, în bani sau în muncă. Regulamentul organic a desființat acest privilegiu pentru viitor, conservînd acelor ce-l aveau la 1831 o rentă viageră în bani pe care-i primeau de la vistierie, rentă care astăzi este, cred, cu totul stinsă.

Birul către stat se făcea în lude. Marele vistier întocmea tabele pe județe, pe plăși și pe sate, după trebuințele țăranului. Acea tabelă, cum ajungea la sat, obștea se aduna duminica în sobor la ușa bisericei și făcea cislă, puind asupra fiecărui sătean o dare potrivită cu starea și cu puterea sa.

Veniturile celealalte, otcupurile sau huzmeturile, precum oieritul, vinariciul, vămile, ocnele și altele se vindeau la mezat de marele vistier și se adjudecau acelor cari ofereau

prețurile cele mai favorabile. Acei antreprenori sau otcupcii erau cei mai mulți armeni și greci, oameni veniți cu domnii fanarioți din părțile Turciei: un becer sau cuparu Manolache, un Polisache, un Manuc sau un Privilegiu; aceștia, întinzînd bine sfoara, se îmbogățeau în doi-trei ani.[7] Mulți din pretinșii noștri nobili de astăzi, cărora nu le ajungi cu strămurarea la nas, datoresc celebritatea și averea lor otcupurilor.

Erau unele funcțiuni publice fără leafă; remunerația titularului era lăsată în seama vredniciei sale, s-o facă cît putea mai lucrativă.

Logofătul Fănică, impiegat al hatmaniei, care era unul din amploiații de această categorie, într-o dimineață, după ce se răsese bine pe obraz și pe cap și se spălase, ieșise în curte, legase un căpătîi al taclitului de clanța ușii și se încingea peste antiriu, învîrtindu-se și strîngîndu-se în brîu, cînd un ceauș îi aduce înainte doi împricinați să-i judece. Unul se jăluia că, tras în gazdă la un han de la capul Podului Mogoșoaii, cînd s-a sculat a doua zi, nu și-a mai găsit cizmele, furt despre care acuza pe un alt călător care dormise într-o odaie cu dînsul.

— Ai auzit tu, mă? zice logofătul Fănică, adresîndu-se către părît, de ce ai furat cizmele? Să le dai omului înapoi, că te ia dracu!

Părîtul se apăra tăgăduind; atunci logofătul Fănică se întoarce către pârîș și-i zice:

— Auzi, că de unde să ți le dea, dacă nu ți le-a furat el? Și, după ce unul repetează de vreo trei-patru ori că acela îi furase cizmele, și celalalt tăgăduiește, logofătul Fănică închide dezbaterile, zicînd ceaușului:

— Ai! ia-i ceauș! Am înțeles pricina; închide-i pe amîndoi la gros, să dea fiecare cîte cinci lei, și dacă nu au parale, să le iei epingelele.

Dreptatea s-a făcut într-un minut, dar nici pînă azi nu se știe cine a furat cizmele călătorului.

Pe vremile acelea, și pînă mai încoace, nu esistau în țară nici șosele, nici poduri peste gîrle; la cea mai mică viitură de ape comunicațiunile încetau, la malurile vadurilor stau carăle și căruțele adunate ca la bîlci, cîte-o săptămînă, așteptînd să scază apa, să poată trece. Vara, cînd era uscat, și iarna pe pîrtie, caii de poștie, mici și slabi ca niște

pisici, zburau cu trăsura după ei, cu o iuţeală de douăzeci şi douăzeci şi cinci de kilometri pe oră, pe cînd toamna şi primăvara, cînd era pămîntul desfundat de ploi, d-abia puteau lua o poştă într-o zi, şi acea cu vai, cu chiu, cu gură multă şi cu bice bune. Cine-şi mai aduce aminte astăzi de noroiul adînc de un cot din zăvoiul Orbului, sau de vestitul Codru Herţii în care pocnea picioarele cailor şi lăsau tipar la fiecare pas!

Mulţi ieşeni poate că n-au uitat timpii dintîi ai Unirei Principatelor, cînd, pentru a veni toamna la Cameră la Bucureşti, luau mai bine drumul pe la Cernăuţi, Lemberg, Viena şi Pesta, de unde se puneau în vapor şi veneau pe la Giurgiu, decît a veni d-a dreptul pe la Focşani şi Buzău. A călători noaptea nici vorbă, căci trebuia să tragi la gazdă cînd era încă soarele de-o suliţă sus pe cer, dacă nu voiai să faci cunoştinţă cu vreun Grozea, un Petraru, un Tunsu sau Belivacă.

De-o jumătate de secol, Moldova pierduse, prin luarea Bucovinei, cele mai frumoase ţinuturi ale sale, şi nu trecuse mulţi ani de cînd o altă parte a ei, Basarabia, fusese adjudecată Rusiei, şi gurile Dunărei cu Delta cu tot treceau, una cîte una, în domeniul muscălesc, aşa că pe la 1840 chiar malul drept al canalului Sfîntu Gheorghe, pe o distanţă de mai multe kilometri, se găsea în puterea ţarului.

Am văzut pe baş-beşli-aga părăsind cazarma beilicului şi ieşind cu trupele sale pe la bariera Şerban-Vodă, pe cînd, pe la bariera Moşilor, generalul Roth intra în Bucureşti cu avangarda rusească.[8]

Am văzut ţara guvernată de Pahlen, de Zaltukin şi de Kisselef, cu Bîrzof şi cu Pazarnicu.[9]

Puneam noaptea urechea pe pămînt la Ghergani şi număram tunurile cari băteau Silistra.

Am pomenit domnia lui Grigorie-vodă Ghica şi pe a frate-so Alexandru-vodă, domnia lui Bibescu cu căpitan Costache chehaia[10], ucenicu şi imitatorul Pazarnicului.

Pe atunci scriitorii cancelariilor se ziceau *piseri*, şefii de serviciu *nacealnici*, masa sau biurou se numea *stol* şi şeful de masă *stol-nacealnic;* scriptele cancelariei se numeau *ciorna*, *sprafca*, *otnoşenie*, *pricaz* şi *sdelca;* ofiţerii se numeau *prapurcici*, *porucici*, *polcovnici* şi *pot-polcovnici*.

Slavismul îşi încerca conchista prin biurocraţie şi prin armată, precum odinioară o încercase prin biserică cu *blagoveştenie*, *preobrejenie*, *blagoslovenie*, *bogoslov*, *zlatauz*, *pristol* şi *denie*.

Am asistat la înfiinţarea Societăţei literare şi societăţei „Frăţia" şi la răscularea de la 1848.

Am văzut îndoita alegere a lui Cuza-vodă, proclamarea Unirei Principatelor şi lovitura de stat.[11]

Am asistat la noaptea de 11 fevruarie[12] la plebiscitul lui vodă Carol de Hohenzollern, apoi la declararea independinţei României şi a regatului şi la încoronarea regelui Carol I.

În epoca de tranziţie, prin care a trebuit să trecem ca să ieşim din starea de umilinţă în care eram căzuţi şi să ne rădicăm la o viaţă civilă şi politică, am putut avea multe şi mari decepţiuni, am putut întîlni în cale fel de fel de caractere: oameni, unii slabi de înger, cari la momentul chemărei au lipsit de la datoria lor, alţii, regretînd o stare de lucruri în care trăise, care le convenea şi le profita poate, se uita cu dor la trecutul ţărei; pe alţii, îngrijaţi de repegiunea cu care se succedau aspiraţiunile şi exigenţele naţionale, rămîneau înapoi; pe mulţi îngîmfaţi de succesele naţiunei, la cari nici cu gîndul nu gîndise, îşi atribuiau lor tot meritul, fără a voi să recunoască cea mai mică participare nici mersului natural al lucrurilor, nici împrejurărilor dinafară. Am putut vedea oameni orbiţi de invidie sau de ambiţie cari nu au cruţat nici intriga, nici clevetirea, pentru a ajunge sau pentru a se susţine la putere sau la favoare, sau pentru a-şi face o popularitate.

Dar numărul tuturor acestora se pierde în negura mulţimei, ş-apoi chiar lor nu li se poate imputa lipsa de patriotism, pentru că, la timpi de cumpănă grea, i-am văzut pe toţi unindu-se cu trupul şi cu sufletul la glasul ţărei.

„Fericiţi sunteţi voi, tinerilor români, ne zicea Michelet; în ţara voastră totul e de făcut, fiecare din voi se poate distinge şi chiar ilustra prin fapte patriotice şi măreţe."

Pe cînd Michelet rostea aceste cuvinte, numele de român nu trecea încă dincolo de Carpaţi şi de Dunăre; mulţi din tinerii noştri aflaţi la studii în Viena, în München sau în Paris se credeau umiliţi d-a aparţine unei naţionalităţi necunoscute în lumea europeană. Le era ruşine chiar de

numele lor de familie şi de botez; fiii lui Ion, lui Gheorghe sau lui Ilie se porecleau Ioanidi, Gheorghiadi sau Iliadi. Astăzi îşi zic româneşte Ionescu, Gheorghescu şi Iliescu; ba chiar fiii lui Iacob, lui Moise şi lui Teohari îşi dau numele de Iacovescu, Moisescu sau Teoharescu, crezînd ca ţiganii că lulelei, dacă i-o zice pipă, romînu n-o s-o cunoască. Chiar francezii, în mijlocul cărora trăia sute de tineri români, ne numea pînă acu vreo douăzeci de ani valac şi moldav sau valav şi moldac, sau, cu un singur cuvînt, moldovalac, iar ţărei îi zicea Moldavie, Valachie, Moldaquie, Valavie şi, cu un singur cuvînt, Moldovalachie.

Astăzi numele de român şi de Românie, ca naţiune şi ca stat, sunt cunoscute în toate colţurile lumei civilizate, şi orice fiu al patriei îl poartă cu mîndrie.

Din natura lui, românul este modest, chiar sfiicios, aş putea zice; şi de i se poate imputa ceva, ar fi că nu are destulă încredere într-însul. El preţuieşte mai mult decît pare; nu este nici lăudăros, nici pretenţios. Ori de cîte ori am văzut la noi în ţară un fanfaron, un om care se crede mai mult decît este, un om care să pretinză că le ştie şi le poate toate, am avut ocazie să mă conving că era viţă de strein.

Cînd era vorba d-a se înfiinţa Curtea de casaţie, mulţi din oamenii noştri politici se întrebau unde o să găsim douăzeci de legişti învăţaţi şi ispitiţi, cu cari să se poate pune în mişcare o asemene înaltă instituţiune; şi mai toţi deputaţii sta la gînduri dinaintea acelui argument. Nevoia ne-a silit să îndrăznim, şi Curtea noastră de casaţie nu este mai jos în lumini şi capacitate decît instituţiunile de acelaşi ordin din ţările cele mai înaintate în ştiinţa dreptului.

A fost un timp, şi nu prea demult, cînd corespondenţa în streinătate se făcea prin cancelaria rusească şi austriacă, care lua scrisorile şi pachetele noastre de le espeduia cu o espediţiune organizată în toată forma la noi în ţară, cu biurouri în toate oraşele noasre.[13] Reprezentanţii puterilor streine se împotriveau la ideea de a se trece acest serviciu la poşta română. „Unde vă sunt — îmi zicea unul din consuli — oamenii speciali, capabili şi esperimentaţi, cărora să le putem încredinţa corespondenţa noastră diplomatică şi interesele supuşilor noştri?“ Am răspuns acelui diplomat

că, precum am putut învăţa calculul diferenţial şi integral, aşa că manipulăm funcţiunile

$$\frac{dx}{dy} \text{ şi } \int \frac{dx}{dy},$$

tot aşa de bine ca şi Delaunay şi Puiseux[14], nu mai puţin eram siguri a învăţa, dacă nu în cîteva săptămîni, dar în cîteva luni, a manipula primirea, espeduirea şi distribuirea scrisorilor şi pachetelor ca şi împiegaţii poştei ruseşti şi austriace. Nevoia ne-a silit să luăm asupră-ne acest serviciu, şi chiar de la început el s-a făcut într-un mod satisfăcător; şi astăzi nimeni nu-i poate nega dreptul de a se compara şi a rivaliza cu serviciile telegrafo-postale cele mai bine organizate.

„Voiţi să răscumpăraţi drumurile-de-fier — zicea un senator — dar unde vă sunt oamenii cari să ştie a le administra, unde o să găsiţi împiegaţi capabili să le puie în mişcare, unde vă sunt inginerii cari să le poată repara la trebuinţă?" Dinaintea unor asemenea argumente mulţi stau pe gînduri să voteze alb sau negru. Dar nevoia ne-a silit să luăm pe seama statului rezoul cel mai lung[15]; şi putem zice că, chiar din ziua dintîi, serviciul s-a făcut în toată regula şi în toată securitatea, cu împiegaţi români; şi nimeni nu poate tăgădui că liniile au fost totdeauna în bună stare, fără a regreta administraţiunile anterioare ale lui Strussberg, Bleichröder sau Staat's Bahn.

Nu voi pretinde că tot ce s-a făcut în ţara noastră de un sfert de secol încoace este perfect, dar îmi permit a observa pesimiştilor şi impacienţilor că nici o ţară din lume n-a progresat aşa de mult ca ţara noastră într-un aşa de scurt timp, şi că orice progres începe printr-o stare neguroasă şi plină de nedomiriri; stare de care unii dibaci ştiu a se folosi, aceasta mai ales cînd progresul se operează de jos în sus; de aceea este totdeauna bine ca impulsiunea şi conducerea reformelor prin cari trece o naţiune să vie de la clasele de sus, de la clasele luminate; de la acelea să proceadă spiritul de inovaţiune, să nu aştepte ca iniţiativa reformelor necesare să pornească de jos, căci atunci clasa numeroasă pierde spiritul de conservaţiune care trebuie să domine totdeauna la bază, şi societatea intră într-o perioadă de agitaţiune care anevoie se poate astîmpăra.

Oamenii pe cari instituţiunile, împrejurările sau educaţiunea i-a pus în fruntea unei naţiuni sunt datori să fie înainte-mergătorii ei, să nu caute niciodată să împiedice mersul progresului, ci să lase toată latitudinea şi toată libertatea iniţiativei individuale, mai ales în ceea ce priveşte industria şi comerţul, căci ele nu se pot conduce decît numai de luminele ştiinţei cari singure pot arăta drumul care conduce pe om a deveni folositor şi necesar societăţei în care trăieşte.

Nimeni nu are dreptul d-a opri omenirea din mersul ei progresiv, care este tras de natura fizică şi morală a omului; nimeni nu are dreptul d-a-i impune sisteme oricît de geniale ar fi acele combinaţiuni. Să te ferească Dumnezeu de omul care n-a citit decît o carte; acela ajunge mai curînd sau mai tîrziu la o sistemă absolută, merge pînă a voi să prefacă societatea după capul său, după ideile ce şi-a format; uită adevărurile sociale cele mai fundamentale, uită că progresul moral este libertatea şi că progresul material este de a produce cît se poate mai ieftin, d-a pune pe om în stare bună şi a-i crea timp de a-şi rădica gîndirea mai sus de mulţumiri materiale.

Omul la tinereţe trăieşte cu speranţe şi la bătrîneţe trăieşte cu suveniri.

Plăcută este tinereţea cu cortegiul ei luminos şi înflorit de cugetări înalte şi de iluziuni plăcute, şi frumoasă a fost tinereţea oamenilor generaţiunei din care am făcut parte, generaţie care a trăit cu mintea aţintită la fapte mari şi patriotice, plină de speranţe, de credinţă în Dumnezeu şi în viitorul României; hrănită cu aspiraţiuni înalte, din cari multe, graţie împrejurărilor şi stăruinţei oamenilor de bine, am putut a le vedea realizate una după alta; izbînde cari au lăsat bătrîneţelor noastre suveniri plăcute şi au deschis generaţiilor celor tinere un cîmp întins şi luminos de speranţe şi mai măreţe, şi mai glorioase; generaţie care a urmat de aproape după deşteptarea românismului din letargia în care îl afundase grecismul fanariot, ce începuse a prinde coajă şi năbuşa naţionalitatea noastră, precum apasă astăzi asupra românilor din Tesalia, din Epir, din Macedonia şi asupra albanezilor.

Cît îmi place în orele mele de izolare să-mi aduc aminte de unii din oamenii cu cari am trăit alături, pe care i-am vă-

zut luptînd cu abnegațiune și curaj pentru redobîndirea drepturilor țărei și pentru libertate! Găsesc o mulțumire nespusă a-mi rememora faptele și cuvintele lor și a le binecuvînta numele și memoria.

Într-o seară lungă de iarnă, pe cînd ninsoarea bătea în geamuri, așezați pe jățuri la gura sobei, dinaintea unei flăcări dulci și luminoase, am petrecut ore întregi și plăcute cu amicul Vasile Alecsandri, povestindu-ne unul altuia suvenirile noastre din tinerețe. Se apropia de ziuă cînd ne-am adus aminte de camerile noastre de culcat, și ne-am despărțit găsindu-ne amîndoi la un gînd, zicîndu-ne:

„De ce nu ne-am scrie unul altuia, sub formă de epistole intime, cele ce ne-am povestit într-astă seară; poate că unele din istorioarele noastre ar interesa pe unii dintr-acei cari n-au trăit p-acele vremi?“[16]

Și astfel am început o corespondență, deși adesea întreruptă, dar pe care am reînnoit-o de cîte ori ocupațiunile ne-au permis; corespondență în care ne-am ferit de orice invective, fără însă a ne abate niciodată a spune adevărul.

ION GHICA

*

CLUCERUL ALECU GHEORGHESCU

București, mai 1879

Iubite amice,

Alaltăseară, pornind de la gara ta[1], adormisem adînc, legănat de valurile ascuțite ale liniilor de fier Strussberg; trei locuri de o parte a vagonului erau la dispoziția capului și picioarelor mele; cînd, pe la miezul nopții, mă simții scuturat de o mînă viguroasă: era conductorul care intervenea în favorul dreptului bine plătit al unui călător îmbarcat la Mărășești; recunoscui dreptatea invocată și mă ghemuiam în limitele tichetului meu, căutînd să apuc de picior somnul ce fugea, cînd aud un glas care se îngîna în scuze pentru supărarea ce-mi adusese și mă silea să răspund, ca om binecrescut, la asemenea politeță prin cuvintele banale: „Nu face nimica, domnule", „Eram deștept", „Sunt foarte bine", „Nu dormeam", „Erai în dreptul dumitale" etc.

Dar noul venit începu o conversație:

— Știi, cucoane Iancule, că nu te mai cunoșteam? Ai albit de tot de cînd nu te-am mai văzut.

La aceste cuvinte, simțindu-mă cam atins la amorul meu propriu, îi răspunsei cu oarecare amărăciune:

— Dar îmi pare, domnule, că barba dumitale nu are nicidecum dreptul d-a invidia pe a mea, că este, mi se pare, și mai lungă, și mai albă.

— Ce are a face! îmi ripostă el, dar dumneata ești un copil pe lîngă mine.

Noul-venit era un bătrîn bine conservat, grăscean și rumen la obraz, căruia nu i-aș fi dat nici șasezeci de ani.

— Eu te-am mai sculat o dată din somn; eram tînăr atunci și d-ta erai copil ca de vro opt-nouă anișori. Cuconul Tache, răposatul tatăl dumitale, era ispravnic la Focșani; eu am fost trimis de am ridicat în fiare pe clucerul Alecu Gheorghescu, tovarășul dumnealui la isprăvnicie. P-atunci erau cîte doi ispravnici de fiecare județ, unul peste partea administrativă și celalalt pentru partea judecătorească, și amîndoi ispravnicii în pricini grele judecau împreună, formînd un fel de tribunal. Ce vremuri erau pe atunci! Clucerul Alecu făcuse mîncătorii, abuzuri sau prevaricațiuni, cum se zice astăzi...

Înțelegi, amice, că la aceste cuvinte somnul meu, dulcele meu somn, a zburat în fuga mare, și nici nu m-am mai gîndit a-l prinde. Și, în loc de a închide pleoapele, am dat drumul limbei, începînd la întrebări:

— Ia spune-mi, mă rog, cum ai ridicat în fiare pe acel ispravnic?

— Eram edecliu și aveam odaie în curtea domnească alături cu odaia lui tufecci-bașa, lîngă ogeacul neferilor; la stînga, sub scară, ședea răposatul Măciucă, Dumnezeu să-l ierte, baș-ciohodar și mîna dreaptă a lui vodă, cum s-ar zice astăzi, întîiul aghiotant domnesc, om drept și plin de bun-simț.

Într-o noapte, după slujba curții, mă așezasem pe somn, cînd numai ce aud ciocănind la ușă și un glas care-mi striga: „Te cheamă vodă". Nu știu nici cum am sărit din pat, nici cînd m-am îmbrăcat; într-o clipă îmi trîntisem cizmele cele galbene, binișul, legătura la cap și hangerul la brîu, și eram la ușa iatacului domnesc. Baș-ciohodarul tocmai ieșea din odaie de la vodă și-mi zise repede: „Ai mai iute, că te cheamă vodă, și să te văd, Niculae!"

Răposatul Măciucă era oltean ca și mine și puțintel cam rudă după mamă.

Cînd am intrat în iatac la vodă, era șapte ceasuri, sau, cum s-ar zice astăzi, o oră după miezul nopții. Vodă era cu ghicelic de noapte pe cap și cu o scurteică lungă de pambriu verde, îmblănită cu pacea de samur; o făclie galbenă ardea într-un sfeșnic mare de argint dinaintea icoanelor. Cum in-

tru în odaie, vodă se întoarce către mine şi-mi zice cu un glas gros şi răstit:

„Tu eşti Niculae Păunel?"

„Eu, măria-ta."

„De mult eşti la curte?"

„Numai de un an, măria-ta."

„Măciucă mi-a spus că eşti harnic şi cinstit. Ce slujbă ai îndeplinit pîn-acum?"

„Nici una, măria-ta, decît că acum trei luni am întovărăşit pe nenea Negreanu tufecci-başa, cînd a prins pe Ghiţă Cuţui."[2]

„Ia plicul de pe mescioară, pecetluieşte-l cu pecetea de pe tăviţa cu călimările şi să pleci îndată la Focşani, să-l dai în mîna nepotu-meu Tache, ispravnicul, fără să te simţă nici pasărea măiastră. Bagă de seamă că ai să-mi aduci pe clucerul Alecu Gheorghescu în fiare; poimîne pe vremea asta să fii cu el la scara domnească. De cumva ţi-o scăpa, mai bine să te duci să te îneci decît să dai ochi cu mine."

Grigorie-vodă Ghica era un om măruntel, barba potrivită în apărătoare şi cănită, mai mult roşie decît galbenă, mustăţile roşii trase în jos şi despărţite sub nas prin două-trei muchi de brici, ras pe obraz pe lîngă barbă; ochii vii, glas răstit şi gros; el era un om cu foarte puţină învăţătură şi trecea între boieri ca unul din cei mai neînsemnaţi, deşi fusese de mai multe ori agă, spătar şi chiar vistier şi ban mare.

El s-a suit pe scaunul domniei la 6 octobre anul 1822, trei ani după vestitul Caragea şi îndată după zaveră, după uciderea slugerului Tudor, eroul care, indignat de jafurile oamenilor lui Ipsilant — cari din insurgenţi în contra turcilor se prefăcuseră în cete de hoţi, prădînd drumurile şi moşiile — intrase în corespondinţă cu Silistra valesi prin cancelarul consulatului nemţesc, bătrînul Udriski, arătînd turcilor că răzvrătirea din Ţara Românească nu era în contra turcilor, ci în contra fanarioţilor cari sărăciseră pe bieţii locuitori.[3] Atunci chehaia-beg, care şi intrase în Bucureşti cu oştire turcească, a invitat pe boierii cari mai rămăsese în ţară să trimită pe cîţiva dintr-înşii la Poartă, ca să arete sultanului păsurile ţării. Adunîndu-se între dînşii, ei au ales pentru această misiune pe banul Barbu Văcărescu, pe logofătul Mihăiţă Filipescu şi pe banul Grigorie Ghica, cari, ajungînd la Ţarigrad şi espunînd starea ţării şi trebuinţele

ei, sultanul a numit pe banul Grigorie Ghica domn, deodată cu Ioniţă Sturdza în Moldova. Poarta nu mai avea încredere în fanarioţi. Ghica Grigorie, viind la domnie, a găsit ţara secată cu totul în belşugul ei, înecată în datorii; boierii şi negustorii pribegiţi în toate părţile şi răscoale pretutindeni: în sate, în oraşe şi pe drumuri.

Ghica Grigorie, care-şi iubea ţara, a luat sarcina de-a stârpi jafurile boierilor şi ale ciocoilor, cari de la Caragea ajunsese fără frîu; capul nu-l tăia prea mult, dar cînd avea cîte o pricină grea, chema de se sfătuia cu trei oameni: cu vornicul Costache Cîmpineanu, cluceru Chiriac şi cu başciohodaru Măciucă. După ce-i auzea pe fiecare în parte, se culca, dormea un somn bun şi pe la miezul nopţii se scula, aprindea la candelă făclia din Vinerea Paştilor de la epitaf, cădea în genuchi dinaintea iconostasului şi se ruga lui Dumnezeu ca să-l lumineze. Astfel a domnit el şapte ani şi ajunsese să tremure boierii cei răi şi ciocoii. Cît a domnit el, a fost bine pentru toţi, liniştea domnea în ţară; pînea şi carnea bună, ieftină; toată lumea, negustor, meseriaş şi ţăran, mînca, bea şi chiuia; veselie pretutindeni. El a deschis şcoalele româneşti şi a gonit pe egumenii greci.[4]

În noaptea cînd m-a chemat vodă, mi se făcea ziuă la poştă la Şindrilita, în cărucioara care se schimba din poştă în poştă şi care ajungea totdeauna numai în trei roate. Pe la aprinsul luminărilor, în ziua de patruzeci de mucenici, îmbrăcat tiptil, eram întrodus ca călugăr în odaia răposatului coconu Tache, tatăl dumitale; parcă-l văz pe marginea patului, lîngă scaunul cu două lumînări de seu în două sfeşnice de alamă cu mucări. Condicaru, în picioare, îi citea jălbile, întingînd din vreme în vreme condeiul de peană de gîscă în călimările de la brîu, ca să scrie hotărîrea ispravnicului; îndată ce condicarul Nicolae Sprîncenatu, cum îi zicea lui Ipătescu, mai în urmă bărbatul eroinei de la 1848, scrise hotărîrea ispravnicului, cuconu Tache se uită la mine întrebîndu-mă:

„De la schit eşti, părinţele?“

„Sunt de la Poiana-Mărului, am o jalbă.“

Şi mă apropiai de mescioara cu lumînările şi-i pusei plicul domnesc în poală, cu pecetea în sus, potrivind să nu o zărească condicarul. Ispravnicul, îndată ce văzu pecetea, o şi recunoscu, dar îmi zise:

„Ha, este de la părintele egumen!"
Şi dete ordin condicarului şi stegarului care mă băgase în casă să ne lase singuri.
Despecetlui plicul cu grabă, îl citi şi văzui că i se înveseli obrazul şi-mi zise:
„Vezi, numai aşa dacă nu s-or stîrpi mîncătoriile şi angaralele, să se învețe minte ciocoii; pînă n-o băga cîțiva în ocna părăsită, ei tot cred că vodă glumeşte. Clucerul Alecu nu este acum în oraş, s-a dus după lude în plasa Tohani, dar trebuie să vie astă-seară; du-te de te odihneşte, că te chem eu la vreme."
Bătu în palme şi porunci feciorului să-mi aştearnă în odaia copiilor; m-am dus de m-am culcat în odaia d-voastre. Sunt d-atunci 55 ani, cucoane Iancule! D-abia mă furase somnul, cînd auzii trăsnete şi pleosnete şi doi surugii bătăioşi cari urlau de ți se părea că cînta; peste un minut auzii şi glasul lui cuconu Tache:
„Ai, sçoală, c-a venit cluceru."
Pornirăm amîndoi pe jos spre casa clucerului, la care, în urma noastră, ceauşul de slujitori înşiruia oameni de jur împrejur; cînd ajunserăm în pridvor, cuconu Tache intră în casă zicîndu-mi:
„Aşteaptă aci pînă te-oi chema eu, şi atunci să intri în odaie cu doi stegari."
Din pridvor se vedea pe fereastră foarte bine în odaia clucerului, luminată cu trei părechi de lumînări; o grămadă de mosafiri se şi aşezaseră la ghiordum cu cluceru în mijloc răsturnat pe sofa. Cînd intră cuconu Tache, se sculară toți în sus, dar dumnealui luă pe cluceru de mînă şi-l trase în odaia d-alături; după vro cinci minute auzii că mă cheamă, mă luai îndată după glas şi intrai în iatacul boierului. Cluceru ținea porunca domnească în mînă, şi dinții îi clănțăneau în gură. Cum intrai, cuconul Tache îmi zise: „Îndeplineşte porunca lui vodă."
Atunci luai fiarele din mîna stegarului, mă plecai şi le pusei clucerului de picioare; în cinci minute eram pe drum cu două cărucioare de poştă, într-una eu cu ispravnicul în fiare, şi în cealaltă doi arnăuți cu pistoalele încărcate, cărora li se dedese porunca să dea să-l omoare dacă o căuta cumva să scape.

Cînd ieşeam din Focşani, răsărea luna; nici gură de surugiu, nici plesnitură de bici, dar cărucioarele mele fugeau ca năluca cu umbra după ele şi seara, cînd bătea meterhaneaua, mă dam jos din cărucioară şi intram cu ispravnicul meu în odaia lui Măciucă, unde am aşteptat pînă s-a sculat vodă de la masă, pînă s-a culcat beizadelele, s-a osteiat lumea din curte şi au ieşit una după alta caleştile cu masalale a spătarului, a aghii şi a ispravnicului de curte; atunci intră răposatul Măciucă şi-mi zise: „Ai sus".

Cînd am intrat în odaia lui vodă, Măciucă înainte, după el cluceru cu fiarele de picioare şi eu după dînsul, vodă, care sta răsturnat pe sofa cu mînile încrucişate sub cap şi cu picioarele unul peste altul grămădit, se sculă drept în picioare şi, adresîndu-se răstit şi necăjit către cluceru:

„Nu ţi-e ruşine, slugă necredincioasă şi boier zăcaş!"

Şi, întorcîndu-se către mine, îmi zise:

„Te fac divictar."

Măciucă îmi făcu semn să ies şi cînd trecui pe lîngă dînsul îmi zise încet:

„Trimite-mi sus patru ciohodari."

Ce s-o mai fi petrecut după aceea nu ştiu, dar, după ce m-am culcat, pare că auzeam prin somn un glas care se văita strigînd: „Iartă-mă, măria-ta! Cine o mai face ca mine ca mine să paţă".

A doua zi pînă în ziuă, clucerul era pornit surghiun la Snagov, cu cămaşa pecetluită pe el[5], şi a rămas acolo pînă la venirea muscalilor.

Cînd eram pe la 1829 la Craiova, l-am văzut de gît cu generalul Roth, juca cărţi cu miile de galbeni, căci era peste proviant.

ION GHICA

II

POLCOVNICUL IONIŢĂ CEGANU

Ghergani, iulie 1879

Amice,

Aici, la moşie la Ghergani, aveam pînă mai deunăzi un vecin bun cu care am petrecut multe şi lungi seri de iarnă. Polcovnicul Ioniţă Ceganu din Cloşani, bătrîn verde, rumen la faţă, fără zbârcituri pe obraz, ras regulat în toate sîmbetele cu perdaf, mustaţa şi sprîncenele albe colilie, era născut cam pe la anul 1789 şi a trăit pînă mai acu şase luni în satul Gămăneşti, unde petrecea în intimitatea a doi copoi vestiţi cu cari gonea iepurele ziua toată din răsărit pînă la apus; iar toamna, cînd se coceau coarnele şi smeura la munte, se ducea tocmai pe Vulcan de împuşca cîte un pui de urs şi o capră neagră.

Acum un an era nun mare la nunta lui Vişanu dorobanţ, curcan cu trei cruci pe piept.

Polcovnicul Ioniţă băuse în sănătatea însurăţeilor un pahar de vin roşu de Dealul Răzvadului şi prinsese la limbă. După ce se uită una după alta la semnele de vitejie ale miliţianului, îi zice:

— Măi Vişane, cine ţi le-a dat ţie astea?

— Căpitanu, îi răspunse Vişan; mi le-a dat din partea domnitorului, an cînd ne-am întors din ţara turcească.

— Dar fosta-ai tu la bătălie? Dat-ai piept cu turcu? Luat-ai vrun tun, vreo cetate?

— Ce să dai piept cu turcul, domnule, că nu te lăsa nici să-i vezi, şedeau ascunşi ca viezurii sub pămînt; şi apoi

batalionul nostru s-a brodit să nu fie nici cînd s-a luat Grivița, nici la căderea Plevnei, eram trimiși tocmai la Radișteni, pîndeam să nu lăsăm să intre nici convoiuri și ajutoare, nici să iasă vreun turc din cetate; planul muscalilor era să-i prinză pe toți robi. Apoi după predarea lui Osman-pașa, ne-am dus de am încunjurat Vidinu; acolo, pe cînd așteptam din ceas în ceas să iasă turcii la luptă dreaptă, ne-am pomenit într-o bună dimineață că ardică steag alb și trămit la gheneraru nostru să-i închine cetatea. Am intrat în Vidin parcă era sărbătoare, cu muzica în capul regimentului.

Bătrînul, după ce ascultă povestea soldatului, oftă zicînd:

— Ei! și eu m-am bătut cu turcu în tinerețea mea; am intrat în Plevna cu Kamenski și cu Suvaroff, și nu mi-a mai dat nimenea nici o cruce!

Cînd am auzit de numele lui Kamenski și de bătălia din alți timpi, m-am apropiat și m-am luat cu polcovnicul la vorbă.

— Cum, nene Ioniță, zici că ai fost cu Suvaroff la Plevna? Dar știi dumneata că d-atunci trebuie să fie aproape șaptezeci de ani?[1]

— Or fi, nen-to — îmi răspunse el — că eram abia băiețandru ca de vreo optsprezece ani cînd m-am scris la cazaci cu bietul Tudor al nostru. Ne aducea ispravnicii pîlcuri-pălcuri și ne da pe mîna ofițerilor muscali, de ne mustruluia; după șase luni, cînd învățam să dăm cu sabia și cu sulița, ne-a trecut dincolo în țara turcească. Îmi aduc aminte ca acum, era în ziua de Ignat cînd am trecut Dunărea pe gheață și ne-am așezat în meterezuri. Cum ne-au simțit spurcații de turci, au început să dea năvală asupra noastră; trămitea tot zeibegi d-ăia cu cealmalele cît o claie pe cap și arapi d-ăia negri și buzați, încălecați pe niște cai de scoteau foc pe nări; venea tot iuruș cu iataganul în dinți și cu pistoalele întinse în amîndouă mîinile, de ți le punea sub nas. P-atunci nu erau puști d-astea lungile pînă la bătălie, ci venea moartea de-ți sta dinainte ceasuri întregi, de-o vedeai bine în față. După cîte o bătălie, cînd ne număram, rămîneam uneori numai patru-cinci sute, din două mii cîți eram; dar peste zece zile eram iar în păr la loc, că se umpleau golurile cu alți panduri trămiși din țară; așa era învoiala cu Ipsilant.

Războiul d-atunci între Turc şi Muscal se iscase mai mult din pricina lui şi a lui Muruz; că după ce sultanul se învoise cu împăratul Alexandru să-i ţie şapte ani pe unul domn în Ţara Românească şi pe cellalt în Moldova, s-a măniat pe dînşii şi i-a scos după doi ani[2]; lui Ipsilant trămisese chiar să-i ia capul, cum făcuse lui Hangerliu la 1799. Îl simţise că ţinea cu muscalii şi că era înţeles cu Pasvantoglu de la Vidin şi cu Cerni-George Sîrbu[3], cari amîndoi se răsculaseră în contra Porţii. P-atunci sultanul asculta de poveţele generalului Sebastiani, care umbla să-l tragă în partea lui Napoleon[4]. Ipsilant, mai norocit decît bietul Hangerliu, a scăpat de gealat ca prin urechile acului. Prevestit de tată-so de la Ţarigrad şi de ambasadorul Italinski, a fugit la Braşov, d-acolo s-a dus la Petersburg, şi în ziua de Sfîntu Nicolae intră în Iaşi cu generalul Michelson în capul oştirii ruseşti. Generalul muscal îl orînduise domn peste amîndouă ţările. Domnia aceea a ţinut şi mai puţin decît cea dîntîi, căci peste cîteva luni împăratul a trămis pe generalul Kusnikov preşedinte cu deplină putere asupra Moldovei şi pe Engelhart, vicepreşedinte cu reşedinţa în Bucureşti, ca să guverneze ţările cu mitropoliţii şi cu cîţiva boieri mari.[5]

S-au bătut bine, foarte bine, băieţii noştri de astăzi; dar să ştiţi, domnule, că şi noi n-am fost mai pe jos în vremea noastră. Ne băteam sabie cu sabie, spangă cu spangă, piept cu piept, dar cine ne-a ştiut? Că p-atunci nu erau d-alde Alecsandri, să ne cînte vitejiile şi să ne înalţe în ochii lumii.

Ştii dumneata, domnule, ce om era căpitanul nostru Tudor? El, care nu rîdea niciodată, cînd auzea că vin turcii asupra noastră, că se năpustea păgînii ca vijelia, cînd cu gîndul nu gîndeai, el de bucurie începea să cînte şi să joace ca un copil. Intra în foc, domnule, parc-ar fi mers la nuntă.

Românii s-au bătut totdeauna; n-a fost război fără ca ei să nu fi sărit asupra păgînilor. Răpauzatul moşu-meu, Ceauş Vergea (familia noastră a fost neam de pandur din tată în fiu), îşi aducea aminte după la 1716, cînd a venit întîiaşi dată Mavrocordat; p-atunci avea ţara dorobanţi, roşiori, călăraşi, odivoi, seimeni, talpaşi, lefegii şi slujitori; patruzeci de mii de oameni armaţi, pe care grecu, cînd a venit domn, i-a desfiinţat ca să nu ne mai putem bate cu turcu

şi să rămîie ei, fanarioţii, stăpîni pe ţară.[6] La 1807, după ce am trecut Dunărea, ne-a luat generalul Isaiov, ne-a îmbrăcat căzăceşte, ne-a dat mazdrace, ne-a pus pistol şi sabie la brîu şi, după ce ne-a făcut smotru, ne-a orînduit la Tatargic, o bătaie de tun de Vidin, ca să ţinem pe cărjaliii lui Molaaga să nu iasă din cetate; muncă grea! pentru că pe toată ziua eram atacaţi de arapi, şi noaptea cădeau peste noi manafi, ca să ne scoată din meterezuri; dar noi aveam poruncă de la Miloradovici, morţi, tăieţi, să nu părăsim locul.

Asta era pe cînd Bosniacu-aga bătuse pe Kamenski la Rusciuk de-l prăpădise şi pe cînd Mola-aga gonise pe muscali din toate poziţiunile de prinprejurul Calafatului; arsese Caracalu şi Cerneţu, pustiiseră toate satele pînă în Craiova şi împrăştiase toată armata rusească; numai noi românii, un pumn de oameni, am ţinut pînă a venit generalul Pangration cu oştire nouă din Rusia. Pe toamnă murise Michelson şi în locul lui se orînduise Prozoroski, general mai mare peste toată oştirea; atunci ne-a luat Isaiov şi ne-a dus în Balcani, tocmai la Kisil-hisar, zece zile cale; d-abia ajunsesem, cînd a început să se vorbească de pace şi ne-a întors la Lovcea, unde, după ce am şezut un an fără să ne batem, ne-a venit poruncă să luăm Plevna, că iar se deschisese război. Cînd am ajuns acolo şi s-au aşezat tunurile la bătaia zidurilor, ne-am apropiat de cetate pînă în şanţuri, le-am umplut cu mărăcini şi cu saci de pămînt, am pus scări şi am sărit în cetate. Eram numai noi pandurii lui Tudor la asalt, că muscalii cam greoi au ajuns tocmai tîrziu, cînd noi ne băteam de un ceas cu turcii pe uliţe: cadînele trăgeau puşti şi pistoale după ferestre, de ploua gloanţele din toate părţile ca grindina; zburau capetele ca mingele, unele cu cealmale turceşti, altele cu chivere ruseşti, şi curgea sîngele gîrlă; un glonţ m-a nemerit drept în piept, de-am zăcut şase luni; m-aduseră la spitalul din Craiova în casele lui Priscoveanu, de mi-a scos plumbul de sub coastă.

Lui Tudor i-a venit de la împărăţie un inel cu piatră scumpă şi cu numele lui Alexandru pe dînsul[7] [...].

Am trăit rău cu muscalii, că ne trata ca pe nişte cîni; ofiţerii lor ne înjura, tot *Durak Moldovanski** ne făcea şi ne da ghionturi prin fălci. Mîncam numai soharici, un fel

---

* Moldoveni proşti.

de pesmet negru ca noroiul și tare ca piatra; trebuia să-l moi o zi întreagă în apă, să-l faci terci ca să-l poți băga în gură; vara mai bine mîncam buruieni fierte. Cînd îi scăpam prin vitejia noastră de cîte o nevoie mare, ne zicea *Dobri Kazaki**, iar numele de român nu se pomenea niciodată. Fără noi nu mai lua ei Plevna nici atunci, ca și acum.

— Vezi, polcovnice, p-atunci nu erau jurnale, nici reporteri, ca să poată lumea afla cine se bate și cum se bate, dar o să vie ea o vreme cînd să se găsească cineva să scrie și despre vitejiile românilor din timpii cînd erau considerați ca căzuți în ochii oamenilor și treceau de molatici și de fricoși. O să se găsească el cineva să spuie românilor cine a fost slugerul Tudor, ce voia el, ce a făcut și ce a dobîndit pentru țară cu pandurii lui, căci lui îi datorim scăparea noastră din ghearele fanarioților. Dar ia spune-mi, mă rog, ce s-au făcut acei două mii de panduri după ce s-a încheiat pacea la 1812 și a venit Caragea domn?

— Vreo două sute au format potera sub comanda lui slugeru Tudor, iar ceilalți ne-am răspîndit toți în toate părțile; unii au mai murit de ciumă.

Eu, după ce m-am tămăduit de rana din piept, m-am tras acasă la părinți, unde am rămas pînă la zaveră, cînd m-a chemat slugeru și m-a luat cu pandurii la București. Am șezut întîi la Mitropolie, pe urmă ne-a băgat în Cotroceni și d-acolo ne-a pornit spre Pitești, ca să ne ducem să ieșim înaintea turcilor, cari intrase pe valea Oltului. Tăbărîsem la Golești, unde am aflat că Ipsilant prinsese cu vicleșug pe slugeru și îi tăiase capul; atunci ne-am hotărît să cădem asupra grecilor lui Ipsilant, ca să-i scoatem din țară, și am pornit spre Tîrgoviște, unde știam că era tabăra lor, dar era tîrziu, că-i bătuse turcii la Drăgășani; chehaia-beg nu lăsase picior de mavrofor. Ipsilant cu cneazu Cantacuzino[8] și cu Manu Pîrlitu fugiseră peste hotar și fusese prinși de nemți și închiși în cetatea Muncaciului.

După moartea slugerului au rămas numai vreo sută de panduri, acei cari s-au aflat cu căpitanul Solomon la bătaia de la Drăgășani și cari s-au închis pe urmă în Mănăstirea Cozia, unde au ținut voinicește în contra lui baș-beșli-aga, pînă la venirea lui Grigorie Ghica domn la 1822.[9]

---

* Cazaci buni.

Mai în urmă, peste vreo doi ani, cînd s-a făcut unchiul dumitale Costache Cîmpineanu caimacam la Craiova, pe mine m-a făcut polcovnic de vînători şi am fost polcovnic de vînători pînă cînd s-a deschis iar război cu muscalii la 1828 şi m-am dus cu căpitanul Solomon şi cu Magheru.[10] Ne-am bătut cu turcii patrusprezece luni mereu, ziua şi noaptea, sub comanda lui Geismar şi a lui Roth; vedeam în toate zilele moartea cu ochii, că ne puneau muscalii tot înainte la avant-posturi.

Geismar, îndată cum a trecut Oltu, a trămis pe generalul Roth înainte să coprinză Calafatu, şi el s-a dus de s-a aşezat la Ciorοi. Cînd s-a pomenit dodată că îl ia paşa de la Dii cu vestitul Ciapanoglu pe la spate cu 15.000 de suvarii cu 30 de tunuri, care, după ce bătuse pe Roth lîngă Maglavit de-l topise, se aruncase asupra lui Geismar, îi tăiase drumul şi spre Ciorοi şi spre Calafat, îi luase toate vitele şi tot proviantul din magaziile de la Galicea şi le trecuse la Vidin. Muscalii speriaţi, cînd îi răzbise turcii la Băileşti, fugeau în toate părţile, strigînd cît puteau: *„Nazat! nazat! Tureschi duh!“** cînd farmazonul nostru, bietul căpitan Ciupagea, care nu ştia că pe muscăleşte *nazat* va să zică *îndărăt*, *înapoi*, aleargă printre şireagurile noastre strigînd: „Auziţi, băieţi, ghinărarul porunceşte să mergem la sat“. Alt sat nu mai era decît Băileştii, de unde turcii băteau cu tunurile în muscali de-i prăpădeau; noi am dat năvală la sat, n-am repezit la deal şi am pus mîna pe tunurile turceşti; atunci Ciapanoglu, crezînd că suntem putere mare şi că fuga muscalilor era numai o stratagemă, s-a speriat şi a luat-o la fugă spre Calafat, lăsînd toate proviziunile şi muniţiile. Le-am luat în ziua aia douăzeci şi patru de cară cu iarbă şi patru sute de cară de zaherea.** Roth, văzînd că fug turcii dinaintea noastră, a luat curagiu, s-a întors, s-au pus şi ei pe goana turcilor. Astfel s-a cîştigat cea mai vestită bătălie din toată campania. Lupta a ţinut trei zile şi trei nopţi; am alergat după

---

* Înapoi! înapoi! Vin turcii!

** Un ziarist, criticînd epistolele mele, m-a tractat de nătîng, zicînd că am spus o enormitate, căci turcii nu puteau să aibă 400 de cară încărcate numai cu *zahăr*. Criticul nu ştia că *zaherea* va să zică *proviziuni* de hrană pentru oştiri, iar nu zahăr. Cuvîntul *zaherea* era foarte uzitat în limba română *(n.a.)*.[11]

turci pînă i-am băgat în Dunăre; başibuzucii omorau pe agalele cari voiau să-i reţie să nu treacă Dunărea şi să-i întoarcă la bătălie spre Calafat.

Să ştii, domnule, că fără Ciupagea al nostru mîncau muscalii o păpară de n-o mai uitau niciodată; se prăpădea şi ţara: păgînii de turci pe unde treceau era foc şi pîrjol. Cînd te uitai noaptea după o movilă, te lua jalea: vedeai numai focuri în toate părţile cît luai cu ochiul; ardeau căpiţele de fîn, clăile şi şirele de grîu, că era tocmai în strînsul bucatelor.

După ce am isprăvit cu turcii la Islaz, la Calafat, la Cioroi şi la Băileşti, ne-a trămis ghinăraru Gavrilenko de am măturat cîţi turci mai rămăsese la Cireş şi la Cerneţi, de n-am lăsat picior de turc în Mehedinţi şi în Dolj.

Mult bine s-au mai bătut românii şi în rîndul ala.

La Cireş, a doua zi după bătălie, am căzut de ciumă; în ordia muscălească se încinsese boala de mureau cîte douătrei sute de soldaţi pe zi.[12] Am zăcut patruzeci de zile pe mînile cioclilor, cari m-au jăfuit, mi-au luat tot ce aveam în chimir: patru ceasornice de aur şi cinci sute de mahmudele d-ale noi luate de pe la turci.

Cînd am ieşit din lăzăret se făcuse pacea; [...] lui Solomon şi lui Magheru le venise de la împăratul Nicolae „sfînta Ana“ de gît şi celuilalt sabia cu cruce, iar nouă ne-a dat drumul p-acasă.

Murise mama şi îmi lăsase peticul ăsta de pămînt Cega şi am venit de m-am aşezat la Gămăneşti. Pe la 1830, cînd s-a făcut miliţia, n-am mai vrut să mă mai scriu; a stat mult de mine căpitanul Ciupagea; vreau să mă primească parucic, dar mă săturasem de trai rău, mă logodisem cu Bălăşica, cu care am trăit bine şi liniştit patruzeci şi doi de ani; acum, cînd oi muri, voi să mă îngroape la biserică alături cu dînsa.

L-am plîns pe polcovnicul Ioniţă ca pe un frate, că era un bun şi pacinic vecin şi un bun tovarăş de vînătoare.[13]

ION GHICA

III

DIN VREMEA LUI CARAGEA

Bucureşti, noiembre 1879

Amice,

Mazilia lui Ipsilant şi a lui Moruz, unul din domnia Valahiei şi celalalt din scaunul Moldovii, înainte de împlinirea celor şapte ani stipulaţi în tractatul de la Kuciuc-Kainargi, adăogîndu-se la alte pricini de gălceavă ce împăratul Alexandru căuta sultanului, a adus războiul de la 1806; şi după şase ani de luptă crîncenă, în care victoriile se precumpăneau, puterile Europei, căşunînd asupra Porţii, au silit-o să încheie pace numai şi numai ca să lase Muscalului mînile slobode în lupta cu Napoleon. După zicătoarea românească *„Turcul să plătească"*, sultanul a dat lui Alexandru Basarabia şi un bun hîrtău în Asia pe malul Mării Negre, şi astfel a făcut Englezului pe plac, iar după încheierea păcii de Bucureşti contele Metternich, profitînd de încurcătura în care se găsea Rusia pe malurile Moscovei, a împins la domnia Ţării Româneşti pe Iancu Caragea, amicul şi protegiatul cavalerului de Gentz.[1] Dar, cu toată stăruinţa internunţiului la Constantinopole, sultanul nu a voit să-i dea domnia pînă ce mai întîi nu l-a asigurat Caragea că-şi va da demisia după trei ani. Pe de o parte, suzeranul căta să eludeze stipulaţiunea de domnie pe şapte ani, şi pe de alta, voia să aibă pe grec la mînă.

După mai multe străgăneli cu *inşaala**, cu *pechei*** şi cu *bacalum****, pe la sfîrşitul lui octombre, Caragea a putut ieşi din Constantinopol, şi în ziua de Sf. Spiridon al anului 1812 el şi-a făcut intrarea în Bucureşti cu alai domnesc, călare pe *tabla-başa*, în sunetele clopotelor, al surlelor şi tobelor. După ce a descălecat la Sfîntul Spiridon cel Nou din Podul Beilicului (astăzi Calea Şerban-Vodă), s-a dus de s-a miruit în biserica Curtea-Veche, după obicei.

Sosirea acestui domn în Bucureşti a fost semnalul a mari calamităţi pentru ţară! Chiar în noaptea instalării sale, palatul domnesc de la Mihai-Vodă din Dealul Spirei a ars pînă în temelie şi *Curtea domnească* a devenit *Curtea arsă* pînă în ziua de astăzi; iar a doua zi, la 13 decembre, s-a ivit ciuma între oamenii curţii veniţi cu vodă de la Ţarigrad.[2]

A fost în multe rînduri ciumă în ţară, dar analele României nu pomenesc de o boală mai grozavă decît *ciuma lui Caragea!* Niciodată acest flagel n-a făcut atîtea victime! A murit pînă la 300 de oameni pe zi şi se crede că numărul morţilor în toată ţara a fost mai mare de 90 000. Contagiunea era aşa de primejdioasă, încît cel mai mic contact cu o casă molipsită ducea moartea într-o familie întreagă, şi violenţa era aşa de mare, încît un om lovit de ciumă era un om mort.

Spaima intrase în toate inimile şi făcuse să dispară orice simţemînt de iubire şi de devotament. Muma îşi părăsea copiii şi bărbatul soţia pe mînile cioclilor, nişte oameni fără cuget şi fără frică de Dumnezeu. Toţi beţivii, toţi destrămaţii îşi atîrnau un şervet roşu de gît, se urcau într-un car cu boi şi porneau pe hoţie din casă în casă, din curte în curte. Ei se introduceau ziua şi noaptea prin locuinţele oamenilor şi puneau mîna pe ce găseau, luau bani, argintării, ceasornice, scule, şaluri etc., fără ca nimeni să îndrăznească a li se împotrivi. Fugea lumea de dînşii ca de moarte, căci ei luau pe bolnavi sau pe morţi în spinare, îi trînteau în car, claie peste grămadă, şi porneau cu carul plin spre Dudeşti sau spre Cioplea, unde erau ordiile ciumaţilor. Se încreţea carnea pe trup auzindu-se grozăviile şi cruzimile făcute de aceşti tîlhari bieţilor creştini căzuţi în ghearele lor.

---

* Poate.

** Foarte bine.

*** Să vedem.

Rareori bolnavul ajungea cu viață la cîmpul ciumaților. De multe ori o măciucă peste cap făcea într-o clipă ceea ce era să facă boala în două-trei zile!... Şi poate că acei ucişi astfel erau mai puţin de plîns, căci mai mult erau de jale acei aruncaţi vii în cîmp, fără aşternut şi fără acoperămînt, pe pămînt ud şi îngheţat. Cale de jumătate de ceas se auzeau ţipetele şi vaietele nenorociţilor din cîmpul Dudeştilor!...

În urma mai multor scene oribile, neomenoase şi bestiale, petrecute la ordie, unde unul din aceşti mizerabili fusese rupt cu dinţii de un tînăr care apăra cinstea soţiei sale, lovită de ciumă chiar în ziua nunţii, şi în urma revoltei ciumaţilor, cari au sărit cu parul şi au omorît zece ciocli, autoritatea în sfîrşit a luat măsură de a organiza un fel de serviciu sanitar. Ea înfiinţase cîţiva vătăşei însărcinaţi de a întovărăşi pe ciocli din casă în casă, şi aceştia strigau de la poartă: „*Sănătoşi copii?*“ Unul din ei, într-un raport către şeful său, zicea:

„Azi am adunat 15 morţi, dar n-am putut îngropa decît 14, fiindcă unul a fugit şi nu l-am putut prinde.“

Dasupra oraşului se ridica un fum galben şi acru, fumul băligarului care ardea în curţile boiereşti, şi oraşul răsuna de urletul jalnic al cînilor rămaşi fără stăpîn.

La fiecare poartă era cîte o şandrama, un fel de gheretă, în care se adăpostea cîte un servitor pus acolo *pazarghidan* (comisionar pentru tîrguielile de pîne, de carne şi de zarzavaturi). Nimic nu intra în curte decît după ce se purifica la fum şi trecea prin hărdăul cu apă sau prin strachina cu oţet.

Ciocli, cînd treceau pe lîngă o casă bogată, nu lipseau de-a arunca zdrenţe rupte de la ciumaţi, ca să răspîndească contagiunea. Ei nu se temeau de molipsirea boalei, căci mai toţi erau dintre acei cari zăcuseră de cîte două-trei ori de acea grozavă epidemie. Ciuma, ca toate boalele mortale şi lipicioase, ca vărsatul, ca tifosul, ca lungoarea neagră, foarte periculoasă întîia oară, devine puţin violentă la acei cari au mai fost loviţi de ea.

Jafurile şi tîlhăriile oamenilor, direct sau indirect prepuşi la serviciul ciumaţilor, au fost nepomenite. Multe averi şi case mari s-au ridicat în Bucureşti după ciuma lui Caragea din sculele şi banii bieţilor bolnavi.

După un an, cam pe la decembre, boala a început a se domoli și lumea s-a readunat încetul cu încetul în oraș. Acei cari se regăseau, se îmbrățișau, dădeau o lacrimă celor pierduți pe cîmpia de la Dudești și porneau cu viața înainte, uitînd suferințele și însetați de plăceri.

Totdeauna după o epidemie, ca și după un război, omenirea caută a-și recăpăta nivelul; în aparență viața devine mai lesne, averile flăcăilor și zestrele fetelor sporesc prin moșteniri și prin moartea fraților și a surorilor cu cari ar fi avut să împartă averea părintească, dacă ar fi trăit ei. Cînd este o mortalitate mare, poporul zice că se *ieftinește pînea*, și această credință avea pe atunci oarecare temei, căci țara fiind pe atunci lipsită de esport, grîul nu avea altă căutare decît pentru consumația interioară. Și în asemenea împrejurări căsătoriile trebuiau să devie numeroase, cu atît mai mult numeroase cu cît răul a săcerat mai multe ființe. Deci, îndată după încetarea boalei, lumea s-a pornit pe nunți.

Pe atunci nunta nu vrea să zică un petec de hîrtie velină, tipărită frumos la Socec sau la Weiss din partea d-lui X sau a d-nei Z, anunțînd celebrarea cununiilor fiului sau fiicei lor în ziua cutare, la biserica Sărindar sau la Domnița Bălașa, ș-apoi... pe ușă afară! Pe atunci nunta era dandana mare!

Mai întîi pețitorii și colăcerii cu aldamaș; după ei logodnă cu arhiereu, cu diaconi, cu preoți, cu cîntăreți, cu lăutari și cu ziafet toată noaptea pînă la luceafărul de zi. Cu cîteva zile înainte de nuntă, dacă mirele și mireasa erau de neam de boier, se făcea *cherofilima* (sărutare de mînă) la curte, unde tinerii cu toate rudele lor erau duși cu alai spre a săruta mîna lui vodă și a doamnei, cerîndu-le binecuvîntarea.

Cînd se apropia ziua nunții, mahalaua se împodobea cu brazi de la casa ginerelui pînă la casa miresei. În ajunul nunții, cam după amiazi, porneau *călțunuresele*, tot cucoane alese dintre rudele cele mai frumoase ale ginerelui, în trăsuri înhămate cu armăsari de preț. Întîia călțunăreasă intra la mireasă purtînd o cățue de argint cu flori suflate în aur, din care ieșea fum de udagaci și de curse; ea mai purta și o stropitoare din care arunca apă de trandafir, semnul curățeniei, și ura miresei să fie totdauna spălată și parfumată. O a doua călțunăreasă ducea pe tava de argint florile cu cari

se împodobeau cununiile. A treia călţunăreasă aducea o tavă cu peteală, semnul bogăţiei. Veneau în urmă celelalte călţunărese cu zece-douăsprezece tave încărcate cu tot felul de daruri: şaluri, giuvaere, stofe scumpe, bani, cofeturi etc. Mulţime de fete încunjurau pe mireasă, şi lăutarii ziceau din vioare şi din gură cîntecul vechi:

Astăzi cu fetele
Mîne cu nevestele...

După ce fetele deschideau boccelele şi admirau darurile, ele tăbărau pe tavele cu peteală şi pe flori; unele împleteau cununiile: cruce întreagă pentru ginere şi cruce jumătate pentru mireasă. Celelalte desfăşurau jurubiţele de peteală, le depănau şi făceau urzeală lungă de trei coţi, podoaba miresei, un rîu de aur în care se putea ascunde copila logodită din cap pînă-n picioare. Din vreme în vreme, fetele trăgeau cu coada ochiului şi aruncau flori sau noduri de peteală în partea flăcăilor; aceştia le ridicau şi le aninau de fermenele; pe cînd fetele, ca unele ce împărţeau, îşi făceau şi ele parte, agăţîndu-şi la piept, în dreptul inimei, snopuri de peteală.

După clacă se puneau cu toţii la jocuri: de-a ineluş-învîrteguş, de-a baba mija, de-a gaia, de-a cîrpa, şi acestea se încheiau printr-o horă mare. Astfel, mireasa îşi *lua ziua bună* de la fete şi surate; iar bătrînii şi babele, bărbaţii şi nevestele petreceau toată noaptea pe ziafet, pe bere şi pe mîncare, în sunetul necurmat al lăutarilor.

Dar a doua zi mai cu seamă era ce era! Nunta începea chiar din zori; nuntaşii nu mai osteneau într-una de la casa ginerelui la casa miresei. Cununia se celebra la amiazi la biserica enoriei, de unde apoi mireasa nu se mai întorcea la căminul părintesc. Ea, împreună cu mirele, se punea în trăsură cu cei care purtau gevrele, şi luau la trăsură lumînările aprinse, înfipte într-o pîne. Iar dacă cununia era a se face acasă la ginere, una din rudele cele mai de aproape ale acestuia, mama, sora sau mătuşa, pleca de lua pe mireasă şi o aducea acasă la mirele ei, cu aşternut, cu zestre cu tot. Trăsura era încunjurată de toţi flăcăii, rude şi amici ai ginerelui, cari încurau caii lor, aducînd ştire că soseşte mi reasa.

Momentul despărţeniei de părinţi era solemn pentru mireasă, însă ea, cînd păşea pragul casei părinteşti, trebuia să tragă din picior, pentru ca să se mărite şi celelalte fete. Obiceiul cerea ca să o podidească plînsul în acel moment, şi lăutarii cîntau:

Taci, mireasă, nu mai plînge,
Căci la mă-ta mi te-i duce
Cînd a face plopul pere
Şî răchita vişinele... etc.

După cununie, masă mare cu zaharicale de la becerul Manolachi şi cu cofeturi de la vestitul Pascu; cu vin de Drăgăşani, cu pelin de Dealu-Mare şi cu vutcă de vanilie şi de cursă. Lăutari şi horă toată noaptea, iar în ziuă se trămiteau nunii, socrii şi nuntaşii pe la casele lor, cu lăutari.

Acest chef, la cei de jos, ţinea trei zile, iar la boieri ţinea şapte zile şi şapte nopţi, *după legea domnilor şi a împăraţilor*. O nuntă se isprăvea şi zece începeau, încît Bucureştii într-o sărbătoare o duceau. Doliul se schimbase în veselie!

Viaţa aceasta îi pria lui Caragea, căci popor şi boieri, cufundaţi în ziafeturi, nu băgau în seamă jafurile domneşti; ş-apoi caftanele după cari alergau însurăţeii îl ajutau mult la sporirea pungii. Îmbulzeala la ranguri era atît de mare, că se umpluse din scoarţă în scoarţă condica pitacului domnesc, şi se spune că, în ziua fugii lui Caragea, postelnicul de-abia a pridedit să citească numele celor din protipendadă şi cîteva din starea a doua. Chemat de vodă ca să plece, el a trîntit pitacul jos, strigînd cu glas tare: *„Iar voi ceilalţi, pitari şi serdari!“*

Caragea se urcase în trăsură, zicînd că merge să se primble la Băneasa, dar acolo îl aşteptau trăsurile înhămate cari l-au dus la Braşov, chiar în ziua cînd sosea în Bucureşti capugiul ce venea să-i taie capul, fiindcă şezuse pe scaunul domniei şase ani în loc de trei, precum se legase către sultanul.

Venit domn pe puţini ani, Caragea căuta să adune cît mai curînd o avere cu care să poată trăi măreţ în străinătate. Prin urmare, el a lăsat un mare nume în felul jafurilor. Se zicea în ţară pînă mai deunăzi că *se fură ca în vremea lui Caragea.*

În domnia lui, toate slujbele şi caftanele se dau pe parale. El a suit birurile într-un mod nepomenit, de la 1.500.000 lei (115.385 galbeni) la suma de 3.700.000 lei (248.848 galbeni),

afară de ocne şi de vămi, pe cari le vindea cu preţ de zece ori mai mare decît înainte, lăsînd pe *taxidari* să rupă cît puteau; apoi pecetluituri, mazilii, neamuri şi cîte şi mai cîte!...

Cînd i se părea că punga nu se umplea destul de repede, avea şi alte coarde la arc. Scotea pe aga în tîrg cu cîntarul şi cu falanga; acesta *prindea cu ocaua mică* pe vreun brutar, pe vreun cîrcimar, pe vreun măcelar, îi trîntea cîte o sută de nuiele la tălpi sau îl ţintuia de ureche în mijlocul pieţei. Vodă era sigur că *isnaful* avea să alerge de la unul al altul ca să facă *curamà*, iar pedeapsa înceta îndată ce starostele venea la curte cu un *porcoi de mahmudele*. Un alt şurup ce găsise fîntînii de aur era porunca straşnică din vreme în vreme ca toţi negustorii să se răfuiască între dînşii, ca să nu fie datori unii altora. Pe atunci se lua zeciuială de la împlinirile de bani. Bieţii oameni, speriaţi de ruina ce ar fi urmat unei asemenea răfuieli pripite, se adunau, făceau cislă, şi astfel mai dobîndeau o amînare, căci suma cislei curgea în punga domnească.

Caragea avea multă imaginaţie în asemenea materie, dar şi găsise cîţiva oameni zdraveni cari îl ajutau la desăvîrşirea tertipurilor lui. Vorba mergea în ţară că:

Belu beleşte,
Golescu goleşte,
Manu jupuieşte! [3]

După şase ani de domnie, el a dus cu dînsul la Pisa o avere de milioane, cu care a trăit în belşug şi a ajutat Eteria şi revoluţia grecească. Era violent şi înfiorător! Un poet linguşitor îi adresă o odă în care îl făcea să zică în limba grecească:

Ἔχω σπαθὶ καὶ τοποῦζι
σὲ σκοτόνω μιπρὲ δομοῦζι*

Un boier, pe care-l dojenea pentru nişte hoţii, din care nu-i dăduse o parte îndestulătoare, îi răspunse:

κλέπτω, κλέπτεις, κλέπτει**

---

* Am sabie şi buzdugan,
Te omor ca pe un porc *(n. a)*.

** Fur, furi, fură. *(n.a.)*.

iar Caragea, în loc de a-l pedepsi pentru atîta îndrăzneală, l-a îmbrăcat în caftan de *boier cu barbă.*

Acest domn însă era neîmpăcat cu boierii cari, nevoind a fi instrumentele hrăpirii lui, îi făceau vreo împotrivire sau chiar vreo simplă observație. Astfel, pe banul Constantin Filipescu l-a ținut doi ani la moșie, la Bucov, cu pază de arnăuți; pe banul Grigorie Ghica l-a ținut doi ani închis în casă, oprit de a vedea față de om; pe vornicul Constantin Bălăceanu, de care se temea fiindcă acesta avea relațiuni de familie la Viena, l-a trimis surghiun la Castoria.

Lui Caragea îi plăceau femeile. Într-această privință, purtarea lui și a fiului său, beizadea Costachi, era un scandal de toate zilele. Cînd punea ochiul pe cîte o nevastă, trimetea pe bărbatul ei într-o slujbă depărtată, la trebuință îl și surghiunea, și atunci lua cu dînsul cîțiva arnăuți și se introducea la femeia pacientului cu voie, fără voie.

Beizadea Costachi, tînăr frumos, nu avea altă ocupație decît a căta să scoată din fire pe cucoanele cele tinere și plăcute. El se înhăitase cu cîțiva feciori de boieri și băteau mahalalele ziua și noaptea. Odată, fiind urmărit de bărbatul uneia din conchistele sale, cu care se primbla în trăsură, și văzîndu-se strîmtorat de aproape, scoate pistolul și trage să împuște pe soțul trădat; glonțul însă nimerește în unul din caii lui, calul cade din ham și beizadeaua scapă cu chica topor. A doua zi femeia adulteră era izgonită de sub streașina conjugală și lăutarii improvizară cîntecul:

C... ai fost, c... să fii,
La mine să nu mai vii!

Pe vremea aceea nu era lucru lesne de a fi galant și nu fiecine îndrăznea a face curte. Cînd un tînăr punea gînd rău pe o fată, el putea să dea cu ochii de tatăl sau de fratele ei, și atunci, nici una, nici două, popa îi și cînta *Isaiia dănțuiește*, și căsătoria, deși silită, era valabilă. Dacă bietul tînăr avea a face cu o muiere măritată, treaba devenea mai serioasă, pentru că răsplata depindea mult de brasla la care aparținea bărbatul ultragiat. Măcelarii luaseră obiceiul să umfle pe galanți cu țeava, ca pe berbeci, și-i trimitea acasă în căruță. Croitorii se serveau de foarfecile cele mari de tejghea. Un băcan ce găsise pe un cuconaș sub scară, la nevasta lui, după ce l-a despuiat în pielea goală, l-a uns cu cătran

din creştet pînă în tălpi, i-a pus o pereche de coarne pe cap, l-a legat răstignit de mîini pe un drug, i-a legat un căluş în gură şi l-a luat în şfichiul biciului pe pod, de fugea lumea de dînsul ca de Ucigă-l toaca, încît nici chiar slugile lui nu au voit să-l primească în casă. A doua zi l-a găsit vizitiul ascuns în ieslele din grajd. Pe un alt cuconaş bărbatul l-a uns cu miere pe piele şi l-a lăsat o zi întreagă prada muştelor şi viespelor.[4]

Unde se pomenea trotuar sau bulevard pe acel timp!... Femeile erau încunjurate de toate precauţiunile profilactice; ferestrele aveau zăbrele ca puşcăriile; porţile se deschideau greu, căci erau înarmate cu broaşte tari; iar cînd o nevastă se ducea la o rudă, la o prietenă sau la baie, ea era întovărăşită de două-trei jupînese bătrîne şi credincioase. Fetele erau ţinute şi mai aspru; de-abia aveau voie să iasă în grădină, şi grădina era încunjurată cu zid nalt sau cu uluci de scînduri de stejar. Nici măcar peţitorii nu le vedeau pînă nu se isprăvea vorba de căsătorie, încît ginerele nu era totdeauna sigur că a văzut bine faţa logodnicei sale.

O fată de boier mare, întoarsă dintr-un clauster de la Viena, unde fusese crescută şi unde dobîndise un talent muzical extraordinar pe clavir, a adus cu dînsa în casa bărbatusău preţiosul instrument. Într-o seară, boierul, zărind cîţiva inşi cari se pitulaseră lîngă uluci ca să asculte frumoasele melodii ale junei diletante, s-a zbîrlit de gelozie, şi cînd a doua zi tînăra femeie s-a trezit, nenorocita!... a găsit clavirul spart cu toporul în mii de bucăţi. Mîhnirea ei a fost atît de mare, încît peste cîteva săptămîni o duse la groapă. Ea lăsase cu limbă de moarte să-i facă coştiugul din scîndurile clavirului, dar popa s-a împotrivit, zicînd că fusese *vasul Necuratului*.

Arta era lucru necunoscut. În tot Bucureştiu nu se aflau decît un singur piano şi o harpă. Muzica aparţinea lăutarilor şi cîntăreţilor de la biserică. Persoană cu inspiraţii artistice era numai domniţa Ralu, fata cea mai mică a lui Caragea, natură aleasă, posedînd gustul frumosului în cel mai mare grad, admirătoare a muzicei lui Mozart şi a lui Beethoven, hrănită cu scrierile lui Schiller şi Goethe. Ea găsise în cîţiva tineri greci, rude şi amici din şcoala grecească de la Măgureanu, studenţi admiratori ai tragediilor lui Euripide şi Sofocle, un element pentru a pune în scenă cîteva piese de teatru. Cu niţică pînză croită şi cu hîrtie poleită, domniţa organi-

zase în apartamentele sale o mică scenă pe care se juca in limba elenă *Oreste*, *Moartea fiilor lui Brutus* şi cîteva idile ca *Dafnis şi Chloe*.

Mai tîrziu a zidit un teatru la „Cişmeaua roşie", în colţul stradei Victoriei şi a Fîntînei, pe locul unde se vede astăzi un felinar ascuns după o perdea de fier; un teatru în toată forma, cu parter, cu stale, cu scenă şi cu mai multe rînduri de loje. Ruinele acelui edificiu, ars la 1825, se mai vedeau pînă la 1840, cînd s-au mistuit în zidurile lui Ioan Cărătaşul.

Domniţa Ralu visa ridicarea teatrului grecesc. Pentru acest scop ea a trămis pe Aristia la Paris, ca să studieze pe vestitul Talma. Ea a şi adus de la Viena o trupă de artişti nemţi cari reprezentau opere şi drame.[5] Din acea trupă făcea parte vestita Dilly, cîntăreaţă şi tragediană de un mare merit, ce venise la Bucureşti numai pentru o iarnă. Iar îndrăgindu-se de unul dintre tinerii noştri boieri, a rămas în capitala noastră pînă cînd a murit, dînd naştere unuia din bătrînii noştri generali.

Avîntul dat de domniţa Ralu artei dramatice a încetat cu fuga lui Caragea, dar mai în urmă a găsit o slabă imitătoare în Smaranda Ghica din Gorgan, în casa căreia, după zaveră, Aristia intrase ca institutor de copii. Acolo Iancu Văcărescu a căutat să puie limba românească pe scenă; a încercat să joace pe *Britanicus* şi pe *Zgîrcitul* lui Molière[6], dar surghiunele, războiul, muscalii şi cîte şi mai cîte calamităţi au amînat lucrul pînă la 1833, cînd Cîmpineanu a înfiinţat Societatea filarmonică.

Tulburările de pemprejurul ţării, precum răscularea lui Caragheorghe şi a lui Pasvantoglu, incursiunile cărjaliilor, Eteria grecească şi revoluţia de la 1821 făcuseră să zbîrnăie în tinerii români coarda vitejiei. Lor începu să le placă armele, vînătoarea şi călăria; feciorii de boieri luară un fel de aer de *cabadai*, termen adoptat de dînşii şi care avea semnificarea de voinici.

În timpul lui Grigorie-vodă Ghica, pe la 1823—1824, cuconaşii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi, cu mintean şi cu cepchen; a se lega la cap cu *tarabolus* şi a-şi încărca *sileahul* de la brîu cu pistoale şi cu iatagan, precum şi a-şi atîrna pala de gît. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele, încît, din pacinici ce erau mai înainte, deveniseră arţăgaşi şi tulburători. Între toţi se deo-

sebeau mai cu seamă Iancu, feciorul lui beizadea Costachi Caragea şi al Raliţei Moruzoaiei, fraţii Bărcăneşti, Bărbucică, nepot de fată al banului Barbu Văcărescu şi cîţiva alţii cari se ţineau de ştrengării şi ajunseseră a fi spaima mahalalelor. Ei petreceau ziua în Cişmegiu cu lăutari pe iarbă verde şi, cum răsărea luna, plecau cu ghitare şi cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor şi a nevestelor frumoase. Pînă-n ziuă vuiau mahalalele de cîntece, de gîlcevi, de bătăi şi de lătrări de cîni.

Într-o noapte tînărul Palama, voind să gonească pe donjuanul Bărbucică Catargiu de la ferestrele logodnicei lui, s-a pomenit cu un cuţit în pîntece. Nenorocitul, scăldat în sînge, a putut de-abia profera numele acelui care-l lovise; şi muma lui, în desperare, a alergat la palat şi a sculat pe vodă cu ţipetele sale. Grigorie Ghica porneşte pe baş-ciohodar Măciucă, care şi aduce la curte pe Bărbucică, îl trînteşte la pămînt şi din porunca domnească îi trage o falangă, apoi îl trimite surghiun la mănăstire. De acolo bietul donjuan păţit a pornit la Paris cu gînd să studieze pictura, artă pentru care credea că are o mare vocaţiune.

Anarhia domnea în toate, şi lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă, astfel că ucisul fiind totdeauna presupus că s-ar fi împuşcat la vînătoare, ucigaşul rămînea nepedepsit.

În una din petrecerile la care luau parte mai mulţi tineri, pe cînd se întorceau în Bucureşti, într-o căruţă cu patru cai se găseau trei tineri: Iancu Caragea, Dimitrachi Bărcănescu şi Iancu Creţulescu, poreclit Ursu mai tîrziu, pentru că o ursoaică îi dezmierdase obrazul cu labele ei. Cei doi dintîi, luîndu-se la ceartă, trag cu pistoalele unul într-altul, şi căruţa intră în curtea Moruzoaiei ducînd pe fiul şi pe nepotul ei înecaţi în sînge. Peste trei zile, două dricuri se urmau unul pe altul, ducînd la locaşul cel vecinic pe doi din tinerii cei mai eleganţi şi mai frumoşi ai Bucureştilor.

Stranie epocă!... Numai venirea muscalilor la 1828 a pus capăt acestei vieţi zvăpăiate a tinerilor cuconaşi, luîndu-i ca comisari (mehmendari) pe lîngă generalii ruşi, pentru înlesnirea aprovizionării oştirilor cu proviant şi cu cară. La 1831 cei mai mulţi au încins sabia, scriindu-se în miliţia naţională.

ION GHICA

IV

ŞCOALA ACUM 50 DE ANI

Bucureşti, fevruarie 1880

Iubite amice,

Pe cînd în şcoala de la Măgureanu vestiţii elinişti Lambru, Comita, Vardalah şi Neofit, emulii lui Corai, predau tinerilor greci şi feciorilor noştri de boier *Memorabiile* lui Socrate*, *Fedon*** şi *Metafizica* lui Aristot; pe cînd banul Brîncoveanu discuta cu puristul Duca în limba lui Tuchidid *Apoftegmele* lui Hipocrat şi *Ariometria* lui Arhimed şi se munceau să izgonească din limba greacă toate cuvintele cîte nu erau curat atice[1], precum unii din învăţaţii noştri caută să cureţe limba română de tot ce nu se termină în *-ciune*[2], la biserică la Udricani, la Sfîntul Gheorghe şi la Colţea se auzea glasul ascuţit al cîtorva copii cari strigau în gălăgie pe:

*o*n, *m*islete, *u*cu: *omu*
*p*ocoi, *o*n, *m*islete, *u*cu: *pomu*.

Băieţii mai înaintaţi la învăţătură, cînd voiau să-şi zică ceva care să nu fie înţeles de profani, comunicau între dinşii astfel:

az, *i*otă, *l*ude, *az*, *p*ocoi, *r*îţă, *u*cu, *n*aş, *e*st***
şi cellalt îi răspundea:
*n*aş, *e*st, *b*uche, *az*, *t*ferdo, *e*st, *p*ocoi, *o*n, *p*ocoi, *az*****.

---

* Ξενοφῶντος Ἀπομνημονεύματα Σωκράτους *(n.a.)*.
** Φαίδων Πλάτωνος *(n.a.)*.
*** Ai la prune *(n.a.)*.
**** Ne bate popa *(n.a.)*.

Cei de la bucoavnă rîvneau la dînşii cum vorbeau păsăreşte.

Dascălul Chiosea, bătrîn cu antereu de calemcheriu, la cap cu cauc de taclit vărgat cu cearşaf alb, se primbla pe dinaintea băieţilor înarmat c-o vargă lungă, arzînd cînd pe unul, cînd pe altul, după cum i se părea; se oprea dinaintea fiecăruia, la unii le asculta lecţia, la alţii le mai adăoga cîte un *ucu scurt* pe ici, pe colea, sau cîte o aruncătură, două pe deasupra, ca să fie slova mai ciocoiască. Apoi să fi dus sfîntul pe vreunul să nu-şi ştie lecţia, că dacă nu-l ajungea cu nuiaua, apoi scotea imineu din picior şi-l azvîrlea după dînsul cu un: „Fir-ai al dracului cu tat-to şi cu mă-ta, că n-ai învăţat *matima*."

Dascălul Chiosea nu era om rău, dar se necăjea, pentru că-l durea inima cînd vedea că nu se silesc copiii la învăţătură. El nu era civilizat ca să nu-i pese dacă elevii învaţă sau nu. Pentru el şcoala nu era o chiverniseală, nu se gîndea la: treci, zi, treci, noapte, apropie-te, leafă. Nu sta cu ceasornicul deschis pe catedră ca nu cumva minutarul să treacă peste semn.

La Chiosea, ca la Chiriţă, ca la Stan, lucrurile mergeau altfel; viaţa lor era cu copiii din şcoală, nu ştia nici şosea, nici cafe-şantan, nici deputăţie. Dimineaţa buchille, *Oftoicu* şi *Psaltirea*, după prînz psaltichia. Chiosea avea un *pa*, *vu*, *ga*, *di** care-i ieşea pe nas cale de o poştă.

De pe la de-alde Chiosea ieşeau dieci de visterie şi calemgii; la de-alde el au învăţat să scrie româneşte logofătul Greceanu, Văcăreştii, Anton Pan, Nănescu, Paris Momuleanu etc.

Acei bieţi dăscălaşi, cari au fost depozitari limbei şi naţionalităţii noastre, duceau o viaţă zdruncinată, plină de privaţiuni şi de coate-sparte, fără *bene-merenti* şi fără recompense naţionale, fără pensii şi parapensii; plătiţi ca vai de ei cu un codru de pîne, trăiau şi mureau necunoscuţi; fără să bănuiască măcar că erau patrioţi, împinşi numai de un instinct bun şi generos, îşi făceau cu sfinţenie datoria, fără să aibă conştiinţă de binele ce făceau ţării lor.

Ei se delectau mai mult cu citirea întîmplărilor lui Alexandru Machedon, care s-a bătut cu furnicile şi cu păserile

* Gama în muzica bisericească veche.

cu ciocu de fier decît cu citirea mîniei fiului lui Peleu. Oile, cînii şi fluierul păstorului întristat al lui Văcărescu[3] le erau mai dragi decît Afrodita şi Bacus a lui Anacreon. Se pomenise de la tată şi de la mamă români neaoşi din moşi-strămoşi. Limba şi urechea le spunea că nu era nici tătari, nici greci, nici slavi; purtau nobleţa neamului în inima şi în spiritul lor, fără să se preocupe de arborele genealogic, nici de fărtalele de nobleţă. Scriau româneşte fără filologie şi fără *morfologie*, fără să ştie dacă sunt etimologişti, fonetişti sau eclectici; dar scriau cum vorbeau, şi scrisul îl numeau icoană, crezînd că el trebuie să fie reproducţiunea esactă a vorbei; puneau cît mai puţine buchi, ba pe unele le mai aruncau şi pe deasupra ca să facă economie de timp şi de hîrtie. Unde să le dea lor prin gînd că avem două limbi, una în gură şi alta pe hîrtie, şi că trebuie să vorbim într-un fel şi să scrim într-altfel; vorbeau toţi aceeaşi limbă. Acum lumea s-a subţiat, fiecare vorbeşte şi scrie limba sa proprie şi ştie că suntem strănepoţi ai lui Traian. Dar mulţi cred că de la venirea acestui împărat în ţară pînă la sosirea lor în viaţă, nu s-a mai petrecut nimica pe pămîntul românesc; nu încep însă a socoti toţi tot de la aceeaşi epocă. Unii numără existenţa ţării de la Regulamentul organic, la care cred că au colaborat, fiindcă au fost chemaţi de l-au iscălit; alţii, morţi tăieţi, nu vor să convie ca să fi mai fost ceva pe lumea asta înainte de patruzeci şi opt; spun şi scriu într-una că s-au plimbat pe uliţile Bucureştilor cu steaguri şi cu masalale, strigînd pe: „*Trăiască guvernul provizoriu*", şi că erau cei mai de dimineaţă pe cîmpul Filaretului. Pentru alţii iar călendarul românilor începe de la îndoita alegere a colonelului Cuza, sau din noaptea de 11 februarie; îşi închipuiesc că ei au suit pe Alexandru Ioan I, că ei l-au dat jos şi că tot ei au adus pe Carol I. Cei mai înfocaţi astăzi nu recunosc de adevăraţi patrioţi decît pe acei cari au strigat: „*Moarte turcului!*" şi cred că, deşi n-au fost la bătălie, dar că fără vitejia lor cea civică Ţara Românească era pierdută, umilită, batjocorită, tăiată de turci şi că muscalii îi ştergeau o bucată de pămînt şi mai mare.

Pentru mulţi politica este intrigă şi minciună, nu cred în sinceritate şi în adevăr, despreţuiesc cunoştinţa lucrurilor petrecute şi cercetarea evenimentelor ce se pregătesc. Nu lasă nimica trecutului, cred că ei au făcut cerul şi pămîntul

românesc, că ei sunt începutul şi sfîrşitul, alfa şi omega. Dar apoi creatorii străini! unul se compara cu La Fayette, deşi nu făcuse pentru România nimica care să semene cu ceea ce făcuse generalul francez pentru America; altul, care vînduse participiuri pe patru galbeni ora şi înregistrase zece ani de-a rîndul colorile şi garniturile cocoanelor la baluri, aşezîndu-le în ziarul său după ordinul coloarei de la putere şi după importanţa subvenţiunii, crede că el a scos pe români la lumină; altul crede că ne-a inventat limba şi istoria românilor, dîndu-se de un fel de Columb, fiindcă critică şi batjocoreşte gloriile noastre naţionale. Aceşti *fructe seci* din ţările străine se cred genii, luceferi luminători îndată ce găsesc un adăpost sub cerul României, şi ei, sărmanii, nu văd zîmbirea ce inspiră românilor, cari în vorbirea lor sarcastică i-au poreclit: *locuste oloage.*[4]

Dar să ne întoarcem la şcoala noastră de la Udricani, şcoală sub albastrul cerului pe prispa bisericei, unde cînd ploua copiii se ghemuiau în odaia ţîrcovnicului jos pe cărămizi, sau în clopotniţă; citeau şi scriau pe genuchi şi pe brînci.

Prinprejurul bisericii, în mahala, pintre livezile de meri, de peri şi de duzi, se zăreau vreo zece-cincisprezece învelişuri cu streaşină ieşită ca o umbrelă, sub cari locuiau cîţiva cavafi, croitori, işlicari şi cojocari; aceştia, cînd plecau la prăvălie, îşi trămiteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ştrengărească pe uliţă şi ca să înveţe să cananarchisească, să ţie ison cîntăreţilor din strană, să citească *Apostolul*, să zică *Tatăl nostru* şi *Crezul* şi să meargă de-a-ndărătele cu sfeşnicul într-o mînă şi cu cădelniţa în cealaltă, dinaintea preotului cînd ieşea cu sfintele daruri. Le plăteau ce pe apă nu curge; dascălul Stan, de exemplu, cel mai bine plătit din toţi, avea cîte douăzeci de parale* de copil pe lună şi mai avea şi de la biserică tain de mălai, de fasole şi de lemne.

Din acele şcoli îşi recrutau bisericele preoţi şi cîntăreţi, acolo boierii căutau băieţi pe cari îi luau în casă pe procopseală, de acolo a ieşit Chiru de la biserica Enii[5], Dumitrache Bondoliu, tata răposatului vlădică Calistrat, Unghiurliu de la Sărindar, Costache Ştirbu de la Sf. Ioan de lîngă puşcărie şi Petre Efesiu, care mai în urmă a ajuns cîntăreţ

* 40 bani, sau 4 lei, 80 bani pe ani *(n.a.)*.

în strana din dreapta la Patriarhie. [6] Acolo au fost daţi la învăţătură Anton Pan, Petrache Nănescu, Nicolae Alexandrescu, Paris Momuleanu, Marin Serghiescu etc.

Pe Nicolae Alexandrescu, cum l-a auzit Grigorie Ghica, l-a luat în casă, îl plimba cu dînsul noaptea în butcă dinainte, de-i cînta cîntece de lume. Cînd Grigorie Ghica s-a făcut domn, Nicolae Alexandrescu a ajuns cafegi-başa.

Pe Marin Serghiescu l-a luat Alecache Villara cîntăreţ la Biserica Negustorilor, l-a primblat cu dînsul pe la Petersburg, cu Regulamentul; dar mai pe urmă, molipsindu-se de boala patriotismului, a fost arestat cu Mitică Filipescu, cu Nicolae Bălcescu şi cu Telegescu, trimis la ocnă, unde şi-a spăşit păcatele şapte ani, pînă cînd a venit de l-a scos revoluţia din patruzeci şi opt, ca să-i procure dulcile fericiri ale unei proscripţiuni de zece ani. El a fost cunoscut mai mult sub numele de *Marin Naţionalu*. Vodă Cuza îl iubea, îl avea adesea la masă şi-l mîngîia cu numele de moş Marin.

Cînd a venit în Bucureşti dascălul Lazăr, băieţii de la Udricani, de la Sfîntu Gheorghe, de la Colţea şi de la toate bisericile, au golit acele şcoli şi au alergat la „Sfîntu Sava" cu Petrache Poenaru, cu Eufrosin Poteca, cu Simion Marcovici, cu Pandele, cu Costache Moroiu şi cu mulţi alţi tineri din şcoala grecească; mai în urmă, unii au fost trimişi în străinătate la Pisa, la Viena, la Paris[7] şi s-au ilustrat ca profesori şi ca înalţi funcţionari, alţii s-au făcut cîntăreţi; Anton Pan[8] a devenit Anton Pan, şi cei mai mulţi s-au adăpostit prin curţile boiereşti ca grămătici, vătafi de curte, stolnici, trăind pe bere şi pe mîncare fără grijă de ziua de mîne; cînd puneau mîna pe cîte o para, o băteau la tălpi pe must, pe cîrnaţi, cu lăutari la Filaret. Ziua aveau, n-aveau de lucru, dar seara, cînd era lună, răsuna mahalalele de serenade; învăţau fetele să cînte din chitară marşul lui Napoleon şi din gură pe *Şeine-Minca*.

Anton Pan, Nănescu şi Chiosea-fiul erau veselia grădinilor lui Deşliu, lui Pană Breslea şi lui Giafer[9]; Iancu al Raliţii Muruzoaiei, Bărbucică al Tiţii Văcăreaschii, fraţii Bărcăneşti, Costache Faca şi alţi tineri din lumea mare nu puteau fără dînşii.

Nănescu, crescut de Ghiculeşti, a fost vătaf de curte, vătaf de spătărie, judecător de tribunal şi a murit îngrijitor

la Spitalul Brîncovenesc. Cînta bine din vioară; elev al lui Dimitrache, el compunea cîntecele lăutarilor din Scaune.

Lui îi datorim pe:

Ah! iubito, cale bună,
Dar te rog nu mă uita.
. . . .

Raţa ici, raţa colea,
Raţa paşte papura.
. . . .

Inima mea multe are
Culese după-ntîmplare.
. . . .

Pom eram eu, pom.
. . . .

Ardă-ţi rochiţa pe tine
Cum arde inima-n mine.
. . . .

Jupîne povarnagiu.
. . . .

Ah! amor, amoraş,
Vede-te-aş călugăraş.
. . . .

Fă-te om de lumea nouă,
Să furi cloşca de pe ouă.
. . . .

Piatră de-ai fi, te-ai desface
Şi la mine te-ai întoarce.
. . . .

Frunză verde ş-o lalea,
N-am cuţit că m-aş junghia.
. . . .

Cine la amor nu crede
N-ar mai călca iarbă verde.[10]
. . . .

Cînd coconiţele începuse să îndruge franţozeşte cu: „Bonju“*, „Chesche vu parle franse, munsiu“**, „Bonsua“***

---

* *Bonjour (n. a.).*

** *Est-ce que vous parlez français, monsieur? (n.a.)*

*** *Bonsoir (n. a.).*

şi „Alivoa"*, Nănescu, în colaboraţiune cu Costache Faca şi cu Costache Bălăcescu, au făcut satira[11]:

Ah! ma şer, să-mi vezi mantela,
Mai sublim, mai lucru fen,
C-o dublură-nfricoşată
Şi faţa amur san fen.**

Unghiurliu şi Chiosea-fiul au fost cei mai mari cîntăreţi ai bisericelor din Bucureşti. Venirea unei trupe de operă i-a făcut să vază în arta muzicală orizonuri despre cari nu aveau nici o idee pîn-aci; impresiunea produsă asupra lor de operele lui Mozart şi ale lui Rossini a fost atît de mare, încît n-au mai putut să cînte nici *Cheruvic*, nici *Chinonic*, fără s-o dea pe *La ci darem la mano* din *Don Juan* şi *Una voce poca fa* din *Bărbierul*.

Într-o duminecă, la liturghie, scandal mare la Sărindar. Epitropul, om evlavios, recunoscuse în *Domnul Domn Savaot* aria *Voyez sur cette roche!* din *Fra Diavolo*.***

Pe lîngă grupul Anton Pan, Nănescu, Chiosea şi Unghiurliu, unul şi nedespărţit, se lipise un copilandru nalt, rumen, sprintenel, cu pletele de ţîrcovnic; se introdusese în societatea acelor diletanţi făcîndu-le tot felul de misiuni; ştia unde se găsea pelinul cel mai bun şi unde se frigea „*trandafirii*" cei mai gustoşi; îl făceau haz fiindcă era plin de originalitate, de duh şi de veselie. Acela era tînărul Filimon, care, deşi aspirant la preoţie, dar ştia pe *Arghir* pe de rost din scoarţă pînă-n scoarţă. Îndată ce Iancu Văcărescu, Eliad, Alexandrescu sau Anton Pan făceau o poezie, a doua zi el o ştia pe dinafară; cînta din memorie, şi foarte bine, toate ariile operelor italiane jucate în sala „Slătineanu". Într-o vreme a izbutit chiar să fie admis corist în trupa madamei Carl; mai în urmă l-am găsit flautist în orchestră, şi cînd Papa Nicola, după nobilul obicei al impresarilor, încetase plăţile artiştilor şi-i lăsase muritori de foame pe strade, Filimon a trebuit să-şi caute esistenţa într-un alt izvor[12]; şi-a pus altă coardă la arc, a părăsit flautul şi a apucat con-

* *A revoir (n. a.).*

** *Amour sans fin* (dragoste fără sfîrşit).

*** *Iată pe această stîncă!* — arie din opera *Fra Diavolo* de Auber.

deiul, s-a făcut foiletonist la ziarul *Naționalul.* În colecțiunea acelui jurnal, în numerile 2, 3, 4 și 5 din anul 1858, în numerele 8, 14, 16, 30, 74 și 91 din 1859, și în numerele 11, 14, 79, 82, 85, 89, 90, 94, 96, 97, 98 din 1860, găsești o serie de articole teatrale cari dovedesc un spirit cultivat, analitic și serios și o cunoștință adîncă de știință muzicală.

Critica lui era plină de dreaptă judecată și de bunăvoință; el critica fără patimă, fără interes și fără venin; critica ca să îndrepteze, iar nu pentru ca să descurajeze; articolii lui erau plini de învățătură și de povețe bune și folositoare; scopul lui era să îndemne pe artiști și să formeze gustul publicului.

În același ziar poți citi în anul 1859, în numerele 77, 78, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109 și, din 1860, numerele 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22 și 23, seria interesantelor foiletoane întitulate *Trei luni în străinătate*, o descriere de călătorie plină de spirit și de impresiuni juste. În numerele 43, 46, 52, 80, 81 și 84 din același an, se găsesc de dînsul mai multe nuvele foarte bine alese[13]; dar el a îmbogățit literatura română cu două scrieri de un adevărat merit: *Slujnicarii* și *Ciocoii.*

Aceste două opere ale lui Filimon nu sunt niște romanțuri în cari să se desfășure peripețiile unei intrigi; ele sunt mai mult o colecțiune de tablouri adevărate și vii ale obiceiurilor și moravurilor noastre din epoca de tranzițiune.

Prologul cu care începe cartea întitulată *Ciocoii* este un studiu psihologic, și scrierea în totalitatea ei o psihologie de care s-ar mîndri un La Bruyère și un Théophil Gauthier.

Filimon ne spune că s-a primblat mult timp cu această din urmă a lui scriere în buzunar, căutînd un Mecena să i-o dedice; s-a uitat la boier și nu l-a găsit demn, a trecut pe lîngă negustorul cămătar și nu l-a băgat în seamă; dar cînd s-a lovit piept în piept cu ciocoiul, a strigat fără voia lui: „*Iată omul!*" și-l salută astfel:

„Acestor luceferi ai vițiului, cari au mîncat starea stăpînului și s-au ridicat pe ruinele acelora cari nu i-au lăsat să moară de mizerie, acelora cari sunt putregaiul și mucegaiul ce sapă temelia casei, cari au furat cu sfanțul din func-

ţiunile cele mici şi cu miile de galbeni din cele mari, cari acum şi-au cumpărat moşii şi palaturi şi stropesc cu noroi pe făcătorii lor de bine dedic scrierea mea.“

Filimon, care a cunoscut toate celebrităţile curţilor boiereşti: pe Tudor Ciolănescu, vătaful de curte al banului Grigorie Băleanu, pe Gheorghiţă Maţe-Goale de la Filipescu Buzatu, pe Neagu Chioftea al banului Constantin Bălăceanu, pe Stănică Găvan din curte de la Modroganu, pe Zamfir Ploscă de la Isac Rallet, pe Gheorghiţă de la armaşu Manu, pe Ilie Sgabercea de la Vulpe; el, care a studiat şi a urmat dezvoltarea ciocoiului şi a cercetat sub toate fazele această clasă cu scalpelul spiritului său investigator, ne zice că: „Nimic nu este mai periculos pentru un stat decît de a da frînele guvernului în mînile acestor parveniţi, cari din etatea de douăzeci de ani ştiu cum să fure cloşca de pe ouă fără ca ea să cîrîie“.

Şi mai la vale: „Ciocoiul îşi creşte copiii cu slugile pînă îi aduce în gradul cel mai înalt de corupţiune, şi atunci îi trimite în Franţa. Ciocoiul şi puiul de ciocoi nu se pronunţă definitiv pentru nici o doctrină politică, ca să poată esploata toate doctrinele. Patriotismul, libertatea, egalitatea, devotamentul şi toate virtuţile cetăţeneşti sunt vorbele care-i servă de trepte ale scării pe care se suie.“[14]

Dar scopul acestei epistole nu este de a face analiza însemnatelor scrieri ce ne-a lăsat Filimon, nici de-a esplica pe eroii săi. Cine voieşte să-i cunoască n-are decît să citească vol. II şi vol. III al *Revistei române* şi să se uite la călăreţii cei mîndri şi la cuconaşii răsturnaţi în droşti şi în caleşti la Şosea, şi va recunoaşte şi pe vătafu Dinu Păturică, şi pè postelnicu Tuzluc, şi pe Costea Chioru cu toate progeniturile lor. Cît pentru cucoana Duduca, de-o fi şi mai trăind, dar n-o mai cunoşti. Alifia vînătă cu care se ungea seara, albuşul de ou, abuzul de cărămidă arsă stropită cu apă de salcăm şi apă de pelin cu care-şi întindea pieliţa, buretele muiat în apă de castraveţi cu care-şi scotea petele, dresul, sulimanul şi rumeneala cu care se văpsea, gogoşile de ristic şi plasturi negri cu care-şi îmbina sprîncenile şi-şi punea murse şi zbenghiuri au tras largi şi adînci brazde pe obrajii ei; zbîrciturile cad una peste alta ca valurile unei mări turburate, şi pleoapele vinete care-i încadrează ochii cei roşii n-ar mai face pe

bietul Iordache Calemgiu, fiul căpitanului Gheorghe Basma de la dorobănţie[15], să cînte pe:

ῥίψον... φῶς μου βλέμμα ἱλαρόν*,

ba cred că de-ar mai trăi i-ar striga: „*Retro, Satana!*"**

Lui Filimon îi plăcea traiul bun; amicii săi îl poreclise *mălai mare*, fiindcă mînca bine. Cînd vorbea de bucate, i se umplea gura, şi defectul ce avea la vorbă dispărea cînd pronunţa:

Icre proaspete cu lămîie de Mesina,
Măsline dulci de Tesalia,
Icre de chefal,
Marinată de stacoji.

Îi plăcea cu deosebire ciorba de ştiucă fiartă în zeamă de varză acră cu hrean, iacniile şi plachiile, crap umplut cu stafide, curcan cu varză umplut cu castane şi purcel fript, dacă era întreg.

Cînd era la cîte un ziafet, îşi sufleca mînecile, şi iată cum frigea mielul: îl înjunghia, îl spintecа, îi scotea pîntecele, îl cosea la loc şi-l acoperea cu pielea, după aceea îl băga într-o groapă plină de jeratec cu curpeni de viţă-sălbatecă, unde-l lăsa pînă cînd pocnea ca un tun; atunci îl scotea, îl învălea într-o pînză şi-l ungea c-un fel de salţă inventată de dînsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat şi cu băcănii, cu lămîie şi cu sare, şi te poftea la masă fără cuţit şi fără furculiţă, ş-apoi să nu-şi fi lins degetele. Nici repauzatul Homer, bucătarul bucătarilor, nu ştia să dea o friptură mai bună.[16]

Filimon avea un caracter blînd, vesel, plăcut şi nepăsător; întristarea nu s-a lipit de dînsul decît o singură dată, atunci cînd şi-a închipuit că bunul şi scumpul său amic Millo a voit să-l parodieze în rolul Paracliserului din *Florica* lui Alecsandri.[17]

Într-o zi îl întîlnesc pe stradă; din vorbă în vorbă, îmi spune că sufere de piept; eu, avînd înaintea mea un om cît un munte, nalt, gros şi rumen la faţă, mi-a venit să rîz şi l-am tratat de ipocondru; dar peste trei săptămîni, nemaivăzîndu-l pe la mine, trimit să-l întrebe de sănătate şi mi se

---

* Aruncă... lumina mea, o privire veselă.

** Înapoi, Satano!

răspunde că era greu bolnav în aşternut; m-am dus să-l văd, dar cînd am intrat în camera unde zăcea nu l-am mai cunoscut, atît era de schimbat. Peste trei zile aveam durerea a-i întovărăşi rămăşiţele la ultimul locaş.

Acei cari l-au cunoscut pierdeau un amic sincer, leal, îndatoritor, totdeauna vesel şi voios, totdeauna mulţămit cu puţinul ce cîştiga prin munca şi talentul său; caracter independent, nu s-a căciulit niciodată la nimeni; ura şi despreţuia lipsa de demnitate şi linguşirea; modest pînă a roşi cînd auzea laude pentru scrierile lui, n-a bănuit niciodată că era un scriitor de mare merit.

Literatura a pierdut în el pe unul din luceferii săi.

ION GHICA

VI*

DIN TIMPUL ZAVERII

Ghergani, septembre 1880

Iubite amice,

„De ce-mi scrii aşa de rar?" îmi ziceai mai deunăzi, vorbă foarte măgulitoare cînd îmi vine de la tine; dar ştii tu de cîte ori leapăd condeiul din mînă pînă ce nimeresc ceea ce trebuie să zic asupra unui eveniment despre care am auzit sau la care am asistat; despre un om pe care l-am cunoscut, de care s-a vorbit sau pe care l-am găsit în drumul vieţii mele fie într-o direcţiune, fie într-alta; de cîte ori rup foi întregi, fiindcă nu găsesc în memoria mea, sau în însemnările mele ştiinţele ce-mi trebuiesc pentru elucidarea faptelor ce voiesc să-ţi povestesc? Mie nu-mi este iertat să scriu decît numai atunci cînd pot spune un adevăr; şi a cunoaşte adevărul şi a-l spune nu e lucru lesne, mai ales cînd în chestie se amestecă şi puţină politică. Lordul Possomby[1] zicea pe patul morţii: „Ce anevoie este a spune adevărul! Chiar într-acest moment, cînd să mă înfăţişez înaintea înaltului judecător, mi-e greu să spun tot adevărul!"

La noi cum să te luminezi asupra celor petrecute pe la începutul secolului? Bătrînii cari ştiau au dispărut şi dispar cîte unul; cei tineri nu ştiu, sau dacă ştiu, ştiu rău; scrieri contimporane avem foarte puţine sau nicidecum. Înainte

* În ediţia de bază, scrisoarea e precedată de epistola a V-a: *Alecsandri către Ion Ghica. Vasile Porojanu.*

vreme tot se mai găsea din timp în timp cîte un boier, cîte un logofăt, un Ureche, un Costin, un Neculcea, un Greceanu, uricari, letopiseţi şi cronicari istoriografi, care înregistrau zi cu zi, oră cu oră cele ce se petreceau în timpul lui Grigorie Ghica, lui Cantemir, lui Brîncoveanu etc.; vezi că pe-atunci nu erau cluburi, presă, bulevard şi grădini cu cîntări şi încîntări, mai scriau oamenii şi de urît; de atunci, pas de mai găseşte ceva pînă mai acum douăzeci de ani, de cînd avem *Monitorul* pentru fapte şi ziarele pentru aprecieri; dar şi *Monitorul* nu le înregistrează toate, nici nu le scrie cum sunt; iar ziarele, unele sunt albe şi altele roşii, unele înjură ce celelalte laudă şi viceversa. Tot ce este bun, frumos, patriotic şi sublim pentru unele este rău, ruşinos şi infernal pentru celelalte. Spune-mi dacă, atunci cînd le-ai citit pe toate, mai ştii ce să crezi despre oamenii cari i-ai văzut sau despre evenimentele la cari ai asistat. După unele, omul sau faptul despre care vorbeşte este un om de geniu, un patriot model, un cetăţean mare, o virtute, faptele lui — sublime; după altele, nu e decît un prost, un trădător, un mizerabil.

N-ai admirat adesea înlesnirea cu care vorbesc şi scriu unii oameni, şi nu te-ai întrebat: de unde lor aceasta, cînd îi ştii cine sunt şi ce sunt? Ei, ştii care e secretul talentului lor? Este că pot spune şi scrie tot ce le vine la gură şi sub condei, şi verzi, şi uscate; vorbesc şi scriu fără să se gîndească, nu cred ceea ce spun, nici ceea ce scriu; singura lor preocupare este de a face efect asupra galeriei sau de a-şi îndeplini îndatorirea ce au luat către patronii lor; înţelegi că poate scrie cineva mult şi bine cînd cugetul îi permite să îmbrace oamenii cum îi place şi cum îi vine mai bine la socoteală, că poate lesne să-i arate pe unii frumoşi, chipoşi şi plăcuţi şi pe alţii ticăloşi şi mizerabili. Eu, dac-aş face aşa, tot mi s-ar părea că-mi sună la urechi ca un *Mane Tekel Fares* cuvintele:

„Iată cum scrii tu istoria."

Ce vrei, sunt sfiicios şi mi-ar crăpa obrazul de ruşine cînd, lăudînd sau criticînd pe un om sau un fapt, s-ar putea scula cineva să-mi zică: „Nu este adevărat".

Mai zilele trecute văd numele meu tipărit într-o foaie; am curiozitatea să o citesc ca să aflu şi eu ce-i greşisem de

mă batjocorea; era vorba de o epistolă ce-ți adresasem și mărturisesc că eram emoționat; credeam cine știe ce, că eram căzut în vreo eroare, că-ți relatasem vreun neadevăr; dar m-am liniștit cînd am văzut că, fiind vorba de ceea ce-ți spuneam despre bătălia de la Calafat din anul 1828, unde românii au luat turcilor 400 de cară încărcate cu *zaherea*, redactorul mă trata de mincinos, nimic mai puțin, pentru că era, zicea el, cu neputință ca turcii să fi avut acolo atîta *zahar*. În neștiința sa de limbă, mărețul și războinicul redactor confunda *zaherea*, cuvînt turcesc, dar adoptat în limba noastră de cînd cu turcii, precum de la Petru și de la Caterina, de cînd cu muscalii, s-a adoptat și echivalentul său *proviant*, cuvinte cari amîndouă înseamnează *proviziune de hrană*. Precum vezi, confunda *zahareaua*, adică făină, pesmeți, pastramă, unt, sare, orz etc., cu *zahărul*, dulcea substanță ce punem în cafea sau în ceai, cuvînt luat de la greci, care și ei poate îl luase din alte limbi de unde și arabii au luat pe *zakair* al lor.

Țin mult dar, foarte mult, a nu-ți spune decît ceea ce a fost și așa cum a fost. Mai bine trec cu tăcerea sau îmi frîng pana decît să laud vitejiile și virtuțile unui om care n-a fost decît o secătură, sau să înnegresc pe cineva pentru că nu mi-a plăcut ochii săi sau pentru că ai mei nu au avut norocirea să-i placă lui.

Este și păcat a pune pe lume să citească ceea ce n-a fost. Un turist care a petrecut cîteva săptămîni în București se deșteaptă peste cîteva zecimi de ani și vrea să-și plătească datoria de recunoștință pentru ospitalitatea ce primise; apucă condeiul de coadă și spune, coloane întregi, că d-l X... era un om de spirit, învățat, plin de talent, model de devotament și de patriotism; că moștenise toate virtuțile cerești și pămîntești de la moșii și strămoșii lui; pe cînd sărmanul om nu era decît un prost, născut și crescut în păcate, ciocoi ca toți ciocoii, slugă plecată generalilor, pașilor și domnilor; îngîmfat cu numele unei familii respectabile, cu care unul dintr-ai săi fusese odinioară aliat prin căsătorie. Tată-său, moșu-său, buni și străbuni, toți ciocoi zăcași și răi, slugi plecate a tuturor puternicilor și a tuturor fanarioților.

Ce vrei, trăim într-o epocă de camaraderie.

*„Nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis.“** Ce ar zice Molière dac-ar trăi să vază cum oamenii de gaşcă se tămîie şi se canonizează între dînşii pentru cea mai mare glorie a istoriei? Ce vrei? Progres!

Dar să lăsăm şi să venim la corespondenţa noastră.

Fii sigur, amice, c-or putea găsi epistolele mele proaste, nesărate, lipsite de apreţieri adînci, lipsite de simţ politic, fără idei înalte şi patriotice, proză şi stil anevoie de înghiţit, dar niciodată nu le vor putea găsi alături cu adevărul.

Să-ţi povestesc astăzi ceva din vremea zaverii şi de cînd cu Grigorie-vodă Ghica şi cu Ioniţă Sturdza-vodă, istorii pe cari cele mai multe le-am auzit de la episcopul Ilarion, un amic al răposatului tată-meu şi un confident al cugetărilor lui Tudor Vladimirescu.[2] Să nu te aştepţi însă la o istorie sau la o biografie a acestor oameni; de voi pomeni uneori de dînşii, ca unii cari au jucat un rol mare în destinele României, o voi face-o numai într-un mod incidental. Dar cum să fac ca să fiu clar şi scurt?... Armează-te dar cu răbdare! căci tu eşti de vină că mi-ai zis să-ţi scriu.

Pe la anul 1818, Caragea fugise în Austria, precedat de multe milioane luate din ţară; şi Calimah era mazîlit pentru multele esacţiuni şi prevaricaţiuni, cari într-atît adusese poporul la desperare, încît răbdătorii tătărăşeni strigau cu neîncetare:

„Jos Calimah!“[3]

Pe-atunci, în mahalalele Iaşului nu se pomenea picior de ovrei.

Aşa amîndouă tronurile României erau vacante şi Poarta avea să numească doi domni deodată.

Numirea de Bogdan-beg şi de Iflak-beg era dandana mare la Ţarigrad, căci toţi solii cu toţi dragomanii şi cu toţi secretarii lor se puneau în mişcare zi şi noapte, pe apă şi pe uscat, alergînd şi intrigînd care mai de care să susţie pe favoritul său. Lupta era totdeauna crîncenă. De astă dată ambasada rusească era stăpînă pe situaţiune; de astă dată, Rusia nu avea pe nimeni să i se împotrivească, căci împăratul Alexandru era eroul timpului, era iubit şi măgulit de

* „Nimeni nu va avea spirit în afară de noi şi prietenii noştri.“ Versul e desprins dintr-o replică rostită de Armande, în *Femeile savante* (act. III, sc. 2).

toţi suveranii şi de toate guvernele, pentru concursul său în contra lui Napoleon; era temut pentru numeroasele oştiri din Europa şi din Asia. Monarhii îl considerau toţi ca pe stîlpul cel mai puternic al edificiului politic şi al ordinii sociale, şi popoarele îl aveau ca pe cel mai liberal dintre potentaţi, pe cînd turcii erau puşi la indice ca barbari şi ca apăsători cruzi ai creştinătăţii.

Deşi boierii din Valahia ceruseră printr-un arzmahzar să li se dea domn pămîntean şi chiar recomandase pe bătrînul Priscoveanu din Craiova, dar Poarta, cedînd cerinţelor baronului Strogonof[4], a trimis pe Alexandru Suţu domn în Ţara Românească şi pe Mihai Suţu, fiul lui beizadea Grigorie şi al Catincăi Dudescu, domn în Moldova.

Familia Suţeştilor fusese mai înainte vreme considerată ca devotată Franţei, dar de la decapitarea lui beizadea Alecu*, pentru relaţiunile sale cu generalul Sebastiani, trecuse cu totul în partidul rusesc, singurul puternic atunci în Constantinopol.

Grecii erau poporul cel mai luminat din tot Orientul, aveau oameni învăţaţi, erau singura naţionalitate din Imperiul otoman cunoscută în Europa, aveau şcoli în toate oraşele şi în toate insulele; acele de la Chio, de la Kidonia şi din Bucureşti dobîndiseră o adevărată celebritate; clerul ortodox din toată Turcia era compus numai de preoţi şi de călugări greci; averile mănăstireşti din Principate erau toate pe mînile lor; aveau comercianţi şi bancheri mari şi bogaţi în toate porturile; marina lor de comerţ rivaliza cu marina italiană şi cu marina franceză. Corai, Comita, Vardalah şi mulţi alţi elenişti se puseseră în relaţiune cu toţi învăţaţii Europei. Prin lucrările lor literare asupra vechilor autori clasici cîştigase cauzei greceşti toate spiritele universităţilor şi academiilor, îi cîştigase inimile tuturor învăţaţilor şi ale întregei tinerimi şcolare. Grecilor li se putea vorbi de naţionalitate, lor li se putea zice să se scoale pentru naţie şi libertate, pe cînd celorlalte populaţiuni ale Turciei, cufundate în cea mai adîncă ignoranţă, cari nu aveau nici o noţiune despre originea şi naţionalitatea lor, bulgarilor, bosniacilor, arnăuţilor etc., cari se credeau şi se ziceau toţi greci, fiindcă erau de ritul ortodox zis grec, nu li se putea vorbi decît de

---

* Tata doamnei Mavru şi a lui Costache Suţu (Suţicu) *(n.a.)*.

biserică şi de persecuţiunile turcilor, lor li se zicea să se scoale pentru religie, pentru credinţă *(zavera)*.

Poetul Riga, fostul secretar al lui Alexandru-vodă Ipsilante, în unire cu Scufa, un neguţător epirot din Odesa*, cu profesorul Santo farmazonul şi cu arhimandritul Diceu, înfiinţase o societate secretă cu numele de *Eterie* (tovărăşie), nume modest, care nu bătea la auz şi nu putea să dea bănuieli turcilor, căci erau obicinuiţi cu cuvîntul *eterie* în porturi şi în insule, unde grecii aveau mulţime de asociaţiuni de comerţ. Împrejurările erau favorabile pentru dezrobirea Greciei, căci puteau să se serve la luptă de toate naţionalităţile Imperiului otoman.

Eteria era formată după tipul vechilor frăţii, **ἀδελφοποιεῖς** şi *ἀδελφοποιητοί* (fraţi făcuţi), tuceşte *cardaşlîc*, uzitate în tot Orientul şi mai ales în Albania. La noi, bărbaţii se ziceau *fraţi de cruce* şi femeile *surate*.

Acei cari se prindeau fraţi de cruce mergeau în biserică îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, şi acolo, la uşa altarului, se înţepau fiecare cu ac la braţ, pînă scotea o picătură de sînge, pe care celalalt o lua cu limba; schimbau armele unul cu altul şi pronunţau cuvintele:

„Viaţa ta a mea şi sufletul tău al meu."

Jurămîntul eteriştilor era a sacrifica familie, avere şi viaţă pentru libertatea patriei şi supunere oarbă ordinelor comitetului.

Lozinca sau parola de recunoaştere între soţi era cuvîntul τσαροῦχι *(opincă)*, la care celalalt răspundea παλοῦκι *(par)*, şi comitetul central se numea ἀρχή *(cap)*. Dar cine era acel ἀρχή, acel cap? Niminea nu o ştia, şi poate că nici nu exista. Se lăsa însă să se creadă că era Capo D'Istria, favoritul împăratului Alexandru I al Rusiei, ba mulţi credeau că era chiar însuşi împăratul.

După moartea lui Riga, esecutat de turci la Belgrad la 1815[5], propaganda Eteriei a mers înainte, dar nu şi-a luat adevărata ei dezvoltare decît pe la 1818, în urma numirii lui Alexandru şi Mihail Suţu la tronurile Principatelor.

Iată împrejurarea care a dat un mare credit acestei societăţi în Principate: unul din apostolii ei, anume Galatis,

---

* Rudă de aproape cu doamna Petrovici Armas, născută Scufa *(n.a.)*.

trimis să facă prozeliţi printre grecii din Rusia, de-abia ajuns la Odesa, a fost arestat de poliţie, dar peste cîteva zile s-a eliberat, dîndu-i-se 20 galbeni cu îndemnul de a trece peste hotar. Ajuns la Iaşi, fu chemat la consulatul rusesc; se credea pierdut, cînd, în marea sa mirare, consulul îi pune în mînă 5.000 de lei, zicîndu-i că acei bani erau din partea împăratului. Această împrejurare, adevărată sau inventată de Galatis, alăturea cu atitudinea lui Domnando şi a nepotului lui Capo D'Istria, Gheorghe Leventi, amîndoi împiegaţi ai consulatului rusesc, a dat o mare crezare şoaptelor că împăratul era capul Eteriei (ἡ ἀρχή), şi dintr-acest moment n-a mai rămas în spirite îndoială că Rusia proteja Eteria şi că voia răscularea în contra turcilor. De atunci propaganda a început a face prozeliţi fără sfială în Principate. Apostolii cei mai activi erau în Iaşi Teodor Negris, secretarul fostului domn Calimah, Anagnostopolu şi Lasanis, iar în Bucureşti, căminarul Sava, căpitanul Ghiordache Olimpie şi Gheorghe Leventi.

Nicolae Ipsilante, fiul lui Constantin-vodă şi nepotul lui Alexandru-vodă, unul din afiliaţi, căutase să tragă şi pe frate-său Alexandru, general în armata rusească şi adiutant împărătesc, dar acesta nu primise, arătînd pericolele unei asemenea întreprinderi fără un ajutor puternic dinafară. Mai în urmă, însă, găsind prilej să vorbească cu Alexandru I despre starea mizerabilă a grecilor şi de ajutorul ce ei aşteptau de la Rusia, împăratul i-ar fi zis:

„Facă-se o răsculare în Grecia şi cazacii mei se vor duce s-o ajute."

Se crede că numai în urma acestor cuvinte, Alexandru Ispsilante s-a hotărît, la 1819, să intre în Eterie şi să devie şeful ei militar.

Alături cu Eteria mai lucra şi o altă societate, care acoperea oarecum în ochii turcilor pe cea secretă; aceasta era Societatea culturei (ἡ ἐκπαιδευτική ἑταιρεία), al cărei scop era înfiinţarea de şcoli alilodidactice sau lancasteriene în ţările greceşti. Învăţătorii pentru aceste şcoli se luau numai dintre eterişti şi misiunea lor principală era de a propaga răscularea în contra turcilor. Astfel formată, această societate ajunsese la 1820 să numere 200.000 de tovarăşi.

O fi fost sau n-o fi fost cu ştirea guvernului rusesc sau a împăratului Alexandru, adevărul însă este că era foarte

încurajată la Iaşi şi la Bucureşti de consulatul rusesc, prin secretarul său Domnando şi prin dragomanul Leventi, amîndoi tineri greci din insulele Ionice, eleganţi, amabili, cu spirit şi capabili de a învîrti deodată intrigile politice şi intrigile amoroase.

Alexandru Suţu, domnul Valahiei, mai prudent decît confratele său din Moldova, văzînd că valul revoluţionar se suia necontenit şi mai repede decît ar fi voit, căuta să-l împiedice sau cel puţin să-i amîie izbucnirea prin oarecari măsuri de poliţie în contra vînzării armelor şi a prafului de puşcă; dar, înconjurat cum era din toate părţile de eterişti, ordinele lui rămîneau fără efect, şi comitetele lucrau fără sfială, în Moldova mai ales, unde Mihail-vodă Suţu era chiar el eterist. În Bucureşti, înscrierea arnăuţilor zavergii se făcea ziua în amiaza mare în casa lui Constantin Samurcaş de sub Mitropolie, unde este astăzi cazarma sergenţilor de oraş, şi cuvintele *ţaruchi*, *paluchi* era în gura tuturor.

Sub denumirea de *arnăut* se înţelegea orice sîrb, arvat, arnăut, bosniac, muntenegrean, bulgar sau grec, dacă se lega cu un brîu roşu sau cu un tarabolus, cealma la cap, fustanelă sau poturi, mintean şi iminei roşii. Îşi trîntea la brîu un sileaf cu un iatagan şi două pistoale şi intra în serviciul curţii domneşti, al hatmăniei, spătăriei sau agiei, sau se sùia cu ciubucul în mînă dindărătul caleştii vreunui boier.

La anul 1820, Eteria se simţea în putere şi începuse a se gîndi la acţiune. Deşi se fixase de la început ziua de 25 martie a anului 1825 pentru răsculare, epoca la care, după zisa lui Ipsilante, Rusia era să declare război turcilor, dar, după mai multe conferinţe ţinute la Kişinov şi la Sculeni de comitetul eterist cu generalul Ipsilanti, cu Mihai Suţu, domnul Moldovei, şi cu cneazul Gheorghe Cantacuzino, colonel în armata rusească, cumnat cu principele Gorciakoff, actualul cancelar al imperiului, s-a hotărît să se devanseze epoca izbucnirii şi să înceapă cu primăvara anului 1821. Comitetul a fost silit la această precipitare de indiscreţiunile şi de imprudenţele unora din eteriştii cari deşteptase bănuielile turcilor şi-i făcuse să ia măsuri crude în contra propagandiştilor, atît în provincii, cît şi în Constantinopol.

În Bucureşti şi în Iaşi, mulţi din boieri, şi din cei mai considerabili, făceau parte din Eterie, dar din toţi, cel mai important era slugerul Tudor de la Vladimireşti din Gorj,

om de arme, îndrăzneţ şi patriot, care dăduse dovezi de o mare vitejie; comandînd pandurii în toate bătăliile în contra turcilor de la anul 1806 pînă la 1812, dobîndise grad de ofiţer în armata rusească şi fusese decorat cu Crucea Sfîntului Vladimir. La 1814, refugit la Viena de urgia lui Caragea, care căuta să-l prindă şi să-l predea turcilor, fusese prezentat de Capo D'Istria şi de Strogonof împăratului Alexandru. În urmă, întorcîndu-se în ţară cu recomandaţii de la ambasadorul rusesc, Caragea l-a numit vătaf de plai la Cloşani şi l-a avut foarte de aproape.[6]

Slugerul Tudor, vrăjmaş aprig al abuzurilor şi al prevaricaţiunilor, al ciocoilor şi al domnilor fanarioţi, credea în ajutorul Rusiei; intrase în Eterie crezînd-o patronată de împăratul Alexandru; fusese iniţiat de Sava şi de Olimpie, dîndu-şi jurămîntul în biserica Sfîntului Sava, care era în locul din bulevard, unde este astăzi statua lui Mihai Viteazul; primise pe Ipsilanti de şef, pe cuvîntul că grecii, după ce se vor organiza în Principate, vor trece Dunărea ca să se bată cu turcii în ţările greceşti, iar el, Tudor, să rămîie cu pandurii lui în ţară, ca să se lupte pentru redobîndirea drepturilor strămoşeşti şi pentru stîrpirea abuzurilor. El aducea în Eterie pe toţi tovarăşii lui de arme cu cari făcuse războiul de şase ani în contra turcilor, aducea ceva şi mai mult, aducea numele său şi influenţa de care se bucura printre pandurii Olteniei.

La 3 decembre 1820, Alexandru-vodă Suţu cade bolnav, şi la 19 ghenarie 1821 moare, Domnul ştie cum.[7]

Slugerul Tudor, chemat din vreme în Bucureşti din ordinul amicului şi protectorului său Samurcaş, porneşte în ziua de 22 ghenarie cu 40 de arnăuţi eterişti, trece Oltul, ajunge în munţii Gorjului şi Mehedinţului şi începe a scula pandurimea. În zadar caimăcămia îl tratează de hoţ de codru şi trimite în contra lui pe Prodan, pe Hagi Stoian şi pe Solomon cu plăieşi ca să-l prinză mort sau viu; poterile, în loc de a se bate în contra lui Tudor, trec toate în tabăra lui, şi în cîteva săptămîni îl găsim în capul a 8.000 de panduri şi 500 de arnăuţi, bulgari cei mai mulţi, aceşti din urmă comandaţi de Macedonski şi de Hagi Prodan, cu cari porneşte spre Bucureşti şi în ziua de 16 martie tăbăreşte la Cotroceni. Se zicea că vine să taie pe ciocoi. La Bucureşti convoacă pe mitropolitul şi pe boieri şi-i pune să iscălească o adresă către consulul general Pini, prin care se cerea intervenţiunea

oştirilor ruseşti ca să oprescă pe turci de a intra în ţară. Aşa făcuse şi boierii moldoveni la Iaşi, după cererea lui Ipsilante.

Tot într-o vreme înainta şi Ipsilante spre Bucureşti, şi numele lui era în gurile tuturor; se zicea că vine cu muscalii cum venise şi tatăl său la 1806, deşi Poarta se grăbise să numească, încă de la 7 fevruarie, domn pe Scarlat Calimah.

Nici Ipsilante nu venea cu muscalii, nici Tudor nu avea gînd să taie pe boieri; adevărul adevărat este că unul cugeta să-şi dezrobească ţara de sub jugul musulmanilor şi celalalt voia să o scape de fanarioţi şi de ciocoi; şi unul, şi altul credeau în ajutorul şi protecţiunea Rusiei. Împrejurările politice dinafară, pe de-o parte, necapacitatea şi îngîmfarea lui Ipsilante, pe de alta, au făcut ca lucrurile să ia un alt drum, şi aceşti doi căpitani să devie vrăjmaşi de moarte.

Prădăciunile şi jafurile oamenilor, cu cari veneau şi Tudor şi Ipsilante spre Bucureşti, speriase într-atît pe bieţii locuitori, încît fugeau toţi în toate părţile dinaintea zavergiilor şi a pandurilor, ca dinaintea unor inimici cruzi şi barbari; familiile avute treceau în Transilvania, în Bucovina şi în Basarabia, iar săracii se ascundeau cum puteau la apropierea lor şi aşteptau pe turci ca pe nişte salvatori. Starea ţării era de jale, măsurile aspre şi chiar crude luate de Tudor în contra jăfuitorilor nu puteau să aducă nici un remediu, căci pandurii lui aveau dinaintea lor exemplele desfrînate ale zavergiilor. Tudor aştepta să vază pe Ipsilante trecînd Dunărea, iar Sava şi Olimpie, şefii arnăuţimii eteriste, şi zavergii îl chemau în Bucureşti, făgăduindu-i unul Giurgiu şi celalalt Ada-Kale, şi mitropolitul de la Filipopol îl asigura că-i dă 15.000 de bulgari. Ipsilante, după toate aceste făgăduieli, credea să găsească de-a gata o armată organizată şi disciplinată, pe care nu avea decît s-o comande pe cîmpul de bătaie. Astfel legănat de visuri frumoase, iese pe furiş din Kişinov, întovărăşit de cîţiva amici, trece Prutul în noaptea de 22 fevruarie 1821, trage în Iaşi la casa cneazului Gheorghe Cantacuzino, aleargă la Iacovache Rizu, unde întîlneşte pe Mihai-vodă Suţu, pune pe boieri să iscălească o petiţiune către împăratul Alexandru, cerîndu-i protecţiunea Rusiei pentru Ţara Moldovei, şi espeduieşte pe cneazul Gheorghe Cantacuzino s-o ducă la Laibach.

În ziua de 26 fevruarie, eteriştii şi zavergiii, adunaţi în Mănăstirea Galata din deal de lîngă Iaşi, pornesc în procesiune cu steagul alb pe care erau inscripţiunile:

Ἐν τούτῳ νίκα* şi
Ἐκ τῆς κόνεώς μου ἀναγένωμαι**

cu crucea şi cu fenixul ieşind din flacări; fac rugăciune în biserica „Trisfetitele" şi pornesc spre Bucureşti. Pe strade se citeşte proclamaţiunea lui Ipsilante, prin care se face cunoscut că s-a sculat pentru liberarea Greciei şi că trece în Turcia ca să combată pe inimic. Lasă pentru paza Iaşului şi a domnului pe Duca şi pe Pendedeca, şi el porneşte cu 7.500 de oameni în contra turcilor.

Din nenorocire, răscularea grecilor începe cu jăfuirea a 600.000 de lei de la bancherul Pavel Andrei şi cu măcelul a 80 de turci, cari, urmăriţi de arnăuţi, se refugiase în biserica de la Golia.

Moldova era pusă la discreţiunea Eteriei, căci Mihai Suţu numise din vreme pe tînărul Niculache Rosnovanu visternic mare. Slujba care pe-atunci se da boierilor celor mai maturi şi mai esperimentaţi se dăduse acestui tînăr, fiindcă el fusese iniţiat în Eterie, încă la Paris fiind, de grecul Minas Minaid, bibliotecar la Institutul Franţei.

Mersul lui Ipsilante spre Bucureşti a fost un adevărat marş triumfal, pretutindeni îi ies înainte corpuri armate care i se închină şi se pun sub comanda lui; la Focşani este întîmpinat de 340 de tineri greci, cei mai mulţi studenţi din şcoala de la Bucureşti, floarea tinerimii, cu care formează „legiunea sacră" (ἱερός λόχος).

La Ploieşti însă îl ajung ştirile rele: împăratul nu voise să primească în audienţă pe cneazul Cantacuzino la Laibach, ordonase ca atît generalul Ipsilante, precum şi colonelul Cantacuzino să fie şterşi din controalele armatei ruseşti şi trimisese lui Strogonof la Constantinopol instrucţiuni straşnice în contra eteriştilor şi asigurări de amicie sultanului, declarînd că nu susţine nici pe eterişti, nici răscularea grecilor, pe care o dezaproba. Tot acolo află că mitropolitul de la Nicopol, care îi promitea 15.000 de bulgari, fusese spînzurat

* Cu acest semn vei birui *(n.a.)*.

** Renasc din cenuşa mea *(n.a.)*.

de turci și că Vladimirescu se pusese în relație cu guvernorii fortărețelor Dunării.

Pozițiunea lui Ipsilante devenea critică, și el începe a se gîndi să treacă Dunărea ca să ajungă în Grecia, urmînd linia munților Bulgariei, dar Sava, Olimpie, Farmache se împotrivesc la acest proiect, așa că el se hotărăște să rămîie în Principate și să primească lupta cu turcii, luînd drept bază de operațiune Ploieștii, Tîrgoviștea și Piteștii; dar descurajarea a pătruns în inimile zavergiilor prin știrile de la Laibach, și răscularea grecilor își pierduse toate simpatiile și tot prestigiul prin purtarea lor vătămătoare și spăimîntătoare. Arnăuții deșertau lagărul și se formau în bande de tîlhari. Ipsilante crezu că va ridica moralul soldaților săi aducîndu-i spre București, și veni de-și puse ordia la Colintina. La 25 martie intră triumfal în București, trage la casa Belului, fosta locuință a Văcăreștilor, face o rugăciune în capela din fundul curții și, după un discurs înfocat al tînărului *Dumitrache* Suțu Chiabap, fratele poetului Alexandru Suțu, oștirea face o primblare pe stradele principale cîntînd *Marsieleza* lui Riga:

Φίλοι μου συμπατριῶται
Δοῦλοι νᾶμεθα ὡς πότε
Τῶν ἀλρείων Μουσουλμάνων
Τῆς 'Ελλάδος τῶν τυράννων*

se întorc la casa Belu și înfig steagul în poartă, strigînd: „Așa și la porțile Bizanțului!"[8]

A doua zi mitropolitul Dionisie Lupu se prezintă cu boierii la acest generalisim, arătîndu-i suferințele țării din cauza jafurilor și esceselor zavergiilor, și-l roagă să puie capăt unei asemenea stări de lucruri. Ipsilante îl asigură că va lua toate măsurile și le anunță că pornește spre Tîrgoviște, zicîndu-le și lor să se retragă la Cîmpulung.

Știrea dezaprobării împăratului Alexandru, comunicată domnului Tudor și boierilor de cancelarul consulatului austriac Udriski, îi face să trimită la Silistra-valesi, begler-

---

* Prietenii mei din aceeași patrie,
Pînă cînd să fim slugile
Stricaților de musulmani,
Tiranii Greciei?

begu Rumeliei, să-l asigure că românii erau supuşi credincioşi ai sultanului şi că ţara se răsculase nu în contra Porţii, ci în contra fanarioţilor şi în contra asupritorilor, ciocoilor şi grecilor.

Pe la începutul lui aprilie, amîndouă corpurile, şi al grecilor şi al românilor, se aflau în Bucureşti cu şefii lor; anarhia era la culme; şefii se urau şi se pizmuiau între dînşii; amîndoi, şi Tudor şi Ipsilante, porunceau, orînduiau în slujbe şi ridicau dări; jaf în visterie, jaf în casele particularilor. Zavergiii şi pandurii vindeau ziua în amiaza mare pe strade şaluri, scule şi argintării furate şi jăfuite de pe la boieri şi neguţători. Măsurile aspre luate de Tudor nu aveau alt efect decît să irite şi să nemulţumească pe unii din comandanţi în contra lui, făcîndu-i să rîvnească la libertatea de pleaşcă de care se bucurau în prezent căpitanii din oştirea lui Ipsilante.

Decepţiunea lui Tudor era mare: în loc de a-şi vedea ţara liberă de fanarioţi şi de ciocoi, o vedea prada tîlharilor şi jafurilor zavergiilor. În esplicările ce are cu Ipsilante, îi cere îndeplinirea angajamentelor sale, sfătuindu-l să treacă Dunărea. Ipsilante, temîndu-se de turci, cari se găteau să intre în ţară, precum şi de Tudor, pe care îl bănuia de a fi înţeles cu paşa de la Silistra, îşi împarte oştirea în patru corpuri şi porneşte să ocupe Ploieştii, Tîrgoviştea şi Piteştii, lăsînd pe Sava la paza şi apărarea Bucureştilor, dar mai cu deosebire ca să surveghese mişcările şi faptele lui Tudor.

După pornirea lui Ipsilante, sosesc în Bucureşti trei comisari turci trimişi să se asigure de veracitatea arătărilor lui Tudor. Ei se întorc la Silistra, încîntaţi de cele ce văzuse şi de primirea ce li se făcuse de popor, dar cer de la comandantul trupelor româneşti să curăţe ţara de zavergii şi de eterişti.

În părţile greceşti răscularea lua un caracter din ce în ce mai grav: Epirul, Tesalia, Peloponezul şi insulele Arhipelagului se ridicau la arme unele după altele şi luptau vitejeşte pe mare şi pe uscat. Însă ceea ce preocupa mai mult pe guvernul otoman era cele ce se petreceau la noi în ţară. Căci, deşi împăratul Alexandru dăduse suveranilor adunaţi la Laibach cele mai solemne asigurări despre dorinţa sa de a mănţinea pacea, deşi se pronunţase într-un mod categoric în contra grecilor revoluţionari de pretutindeni, deşi ambasadorul rusesc esprima pe toată ziua sentimente de amicie şi de sim-

patie din partea împăratului pentru sultanul, cu toate acestea cabinetul din St.-Petersburg se împotrivea la orice măsuri armate ce voia Poarta să ia pentru a înăbuşi răscularea lui Ipsilante, sau cerea, cel puţin, că ocupaţiunea Principatelor să se facă într-un mod simultan, cum s-a făcut bunăoară la 1848, cînd România a fost ocupată totodată de corpul lui Omer-paşa şi al generalului Lüders. Astfel, ordinile date oştirilor turceşti să intre în Principate erau revocate a doua zi, după cererea şi stăruinţa baronului Strogonof. Şi Ipsilante putea înainta în ticnă, precum am văzut, nesupărat de nimeni, aşa cum a înaintat şi generalul Cernaief la 1876 în Serbia.

Pe la mai, însă, ambasadorul rusesc, rupînd relaţiunile sale cu Poarta şi părăsind Constantinopolul din cauza decapitării patriarhului ecumenic şi a cruzimilor făcute în contra grecilor, n-a mai avut cine să se opuie la ocupaţiunea Principatelor; atunci s-a dat ordine lui Silistra-valesi, begler-begul Rumeliei, Selim-paşa să trimită oştire ca să potolească cît mai în grabă răscoala din Valahia şi Moldova. Acest guvernor general porneşte pe Cara-Mustafa, chehaiaua sa, cu un corp de 10.000 de turci, cazaci, zaporojeni, tătari şi manafi să ocupe Bucureştii, pe Iusuf-paşa l-a trimis la Galaţi cu 6.000 de oameni să se suie în sus pe Prut spre Iaşi, şi pe Hagi Ahmet-aga l-a pornit cu 5.000 de turci de la Vidin, să apuce pe valea Oltului.

Îndată ce soseşte chehaia-beg cu oştirea sa la Afumaţi, Sava părăseşte Bucureştii şi porneşte spre Tîrgovişte, unde se afla Ipsilant.

Numai atunci a înţeles Tudor perfidia grecilor, atunci a văzut că scopul lor era să-l lase singur în contra turcilor, atunci a părăsit şi el capitala pornind pe la Bolintin spre Piteşti.

Pînă într-atît s-a demascat Ipsilant, încît căpitanul Iordache i-a trimis răspuns că, de va merge mai departe, îl va găsi în cale, gata a-l combate. Dar Tudor nesocoteşte ameninţările şi-şi urmează drumul.

Din nenorocire, armata pandurilor nu mai era ceea ce fusese la început, ea se demoralizase în contactul de două luni cu zavergiii. Nesupunerea pusese pe comandantul lor în trista poziţiune de a ordona mai multe esecuţiuni capitale chiar asupra unora din căpitani, între cari şi căpitanul Urdă-

reanu, străşnicie care foarte mult a indispus în contra lui mai cu deosebire pe Macedonski şi pe Prodan.

Ajungînd la Goleşti lîngă Piteşti, Tudor găseşte pe Iordache şi pe Farmache instalaţi acolo cu arnăuţimea lor, dar în loc de a i se împotrivi, cum se lăudaseră, îl primesc cu amicie şi cu onorurile cuvenite, îşi închină steagurile unii altora, se ospătează împreună, şi eteriştii cedează românilor, retrăgîndu-se la Piteşti.

Dar zilele lui Tudor erau numărate, numai planul se schimbase: fusese franc şi voinicesc, acum devenise mişelesc.

Iusuf-paşa din Brăila trecuse la Galaţi, gonise pe arnăuţi din oraş şi înainta cu 4.500 de turci spre Iaşi, urmînd malul drept al Prutului, împingînd tot în sus pe cneazul Gheorghe Cantacuzino pînă la Sculeni, unde-l sileşte să primească lupta; după o mică şi slabă împotrivire, oamenii comandaţi de cneazul sunt siliţi să treacă Prutul şi să fugă în Basarabia. Pendedeca urmează esemplul cneazului fără a face cea mai mică împotrivire, numai Atanasie Maurotalasitul cu 500 de arnăuţi se luptă voiniceşte cu toată armata turcească pînă la cel din urmă om.

Iusuf-paşa, victorios, ocupă Iaşul, de unde Mihai-vodă Suţu fugise cu două zile mai nainte şi trecuse Prutul.

Cele ce se petreceau în Valahia erau mult mai grave. Acolo chehaia-beg, după ce ocupase Bucureştii, porni cu oştirea lui spre Tîrgovişte. Ipsilant credea pe Tudor înţeles cu turcii şi căuta să-i răpuie viaţa. În perfidul său proiect, avea chiar pe unii din căpitanii pandurilor. Iată planul adoptat pentru îndeplinirea crimei.

În ziua de Sf. Constantin, Olimpie soseşte la Goleşti cu o mică escortă de arnăuţi, zicînd că era chemat la Tîrgovişte ca să se înţeleagă cu Ipsilante despre planul de campanie ce trebuia să adopte. Se aşază cu amicii în chioşc, vorbesc mult şi prieteneşte, pînă ce Olimpie izbuteşte a convinge pe Tudor să meargă să asiste şi el la acel consiliu de război, făgăduind intervenţiunea sa şi a tuturor amicilor ca să facă să dispară bănuielile şi animozităţile dintre dînsul şi Ipsilante. Unii din căpitanii lui Tudor susţin cu căldură propunerea lui Olimpie şi leahul român, cu toate cuvintele ce avea de a fi în cea mai mare rezervă cu eteriştii, se lasă să se înduplece şi porneşte cu Olimpie spre Tîrgovişte, fără a lua cea mai mică pază cu dînsul.[9]

Abia ieşiţi din ochii pandurilor, cînd ajung în dreptul văilor de la Leurdeni, le iese înainte Orfano cu trei sute de arnăuţi cari stau ascunşi, le taie drumul, îi înconjoară, se năpustesc asupra lui Tudor, îi pun în fiare mînile şi picioarele şi-l duc în tabăra lui Ipsilante, unde-l aştepta Caravia, Cavaleropolo şi Granowski, ca să-l judece. În cîteva minute i se hotărăşte osînda şi e luat de doi tîlhari cari-l duc la iazul morii de lîngă grădina lui Giardoglu din Tîrgovişte. Acolo a fost asasinat mişeleşte eroul revoluţiei române de la 1821. Aceasta a fost în ziua de 27 mai 1821.

Dacă ştirea morţii lui Tudor a putut mulţumi pe greci şi pe doi sau trei căpitani de panduri, românii s-au simţit loviţi în afecţiunile, în speranţele şi în demnitatea lor. Pandurii adorau pe şeful lor, şi românii toţi îl numeau *domnul Tudor* şi-l considerau ca pe adevăratul domn al Ţărei Româneşti.

Dispariţiunea şefului a fost semnalul desfacerii oştirii româneşti; soldaţii n-au mai voit să urmeze nici pe Prodan, nici pe Macedonski; şi afară de pandurii din ceata lui Solomon, cari se luptau voiniceşte cu turcii în Mehedinţi, şi afară de două sau trei sute cari, atraşi de jafuri şi de hoţii, s-au dus la zavergii, toţi cei cari compuneau lagărul de la Goleşti s-au retras pe la casele lor.

Chehaia-beg pornise din Bucureşti cu 8.000 de turci, în două coloane, pe valea Dîmboviţei şi pe valea Colintinii. Ajunşi aproape de Nucet, se găsesc faţă-n faţă cu trupa lui Colocotroni aşezată în ordin de bătaie. Ipsilante trimisese acolo pe Duca şi pe Orfano, ca să susţie pe Colocotroni, cu ordin ca unul să atace pe turci în coastă şi celalalt pe la spate. Iar Ipsilante, sosind în timpul luptei, să cadă asupra centrului şi să distrugă armata turcească. Planul însă nu izbuteşte din cauză că Duca, neputînd rezista atacului cavaleriei lui Tahir-aga, se pune pe fugă, sperie pe celelalte trupe greceşti ale lui Orfano şi Colocotroni, cari se retrag şi ajung în dezordine la Văcăreşti, unde era Ipsilante cu trupele lui.

Astfel înfrîntă, armata grecească porneşte spre Slatina, ca să ţie valea Oltului în contra lui Hagi Ahmet-aga, venit cu oştire din Vidin. Caravia, care comanda avantgarda compusă de arnăuţi, întîlnind din jos de Drăgăşani o coloană de turci care înainta spre oraş, are nesocotinţa s-o atace; dar îndată ce se încordează lupta, turcii, cari se aflau în

Drăgășani în număr de 2.000, dau foc orașului, aleargă în contra lui Caravia și-l înconjoară. Ipsilante, înștiințat în Slatina de pozițiunea critică în care se afla avantgarda sa, pornește pe fratele său Nicolae și pe Olimpie cu 5.000 de infanterie, 2.500 cavalerie și 5 tunuri. Caravia, cum vede că-i vine ajutor, ia curaj, atacă pe Carafefizi cu 800 de zavergii călări. Turcii rezistă atacului și se năpustesc asupra unei coloane după deal, o rostogolesc și o distrug cu desăvîrșire: erau eroicii și nenorociții *ierolochiți* în număr de 350.

Într-acea luptă crîncenă au căzut glorios tinerii greci cei mai distinși, Dimitrie Suțu, fratele poetului Alexandru Chiabap, Draculi, Andronic și Luca, cei patru căpitani ai legiunii sacre; acolo a căzut M. Suțu, fratele lui Costache Suțu (Suțicu) și al doamnei Mavru, acolo au căzut într-un cuvînt toți ofițerii și toți soldații acelei nemuritoare legiuni.

În timpul luptei, Ipsilante a stat neclintit în Slatina, cu 2.000 de oameni călări, oprit — se zice — de ploaie și de drum rău.

În urma catastrofei de la Drăgășani n-a mai rămas din armata grecească decît cete izolate, fără nici o coeziune între dînsele, rătăcind prin văi și prin munți, care încotro putea, urmărite cu sulița în coastă de călărimea turcească.

Ipsilante, aflînd că Sava și Ghencea împreună cu Mihail, cu Kiuciuc Ciolac și cu toată trupa lor se închinase lui Tahir-aga și că fusese trămiși cu Sericoglu în goana zavergiilor, pierde orice speranță, se îndreptează spre Turnu-Roșu și trece în Transilvania.

Din vama Sibiului datează el faimosul ordin de zi pe armată, o adevărată imprecațiune în contra zavergiilor și o laudă meritată pentru vitejia și patriotismul nenorociților ierolochiți. Ipsilante spera să meargă la Hamburg, ca să se îmbarce să se ducă în Grecia, să ia parte la luptă; dar arestat la Mohaci de austriaci, după trei ani de detențiune și de boală, l-a ajuns moartea la Theresienstadt.

Farmache, scăpat din încunjurarea lui Bimbașa Sava, izbutise a-și forma un corp de 800 de arnăuți și apucase în munți, dar urmărit de aproape de 1.500 de turci, s-a refugiat în Mănăstirea Secu, unde a ținut în contra unei trupe de 2 000 de vrăjmași pînă la mijlocul lui septembre, cînd, înșelat de făgăduielile turcilor, s-a predat. Acolo a fost prins Olimpie și amîndoi au fost esecutați fără milă.

Cu căderea acestor doi bravi căpitani a dispărut orice urmă de luptă în Principate.

Deşi Sava şi Ghencea, cari acum făceau parte din armata turcească, erau cei mai zeloşi în goana eteriştilor, tăind şi spînzurînd fără cruţare, totuşi, chehaia-beg nu avea încredere într-înşii.

Într-o zi de paradă la curtea generalisimului turc, Bimbaşa Sava, voind să intre în odaie la chehaia-beg, turcii trag cu pistoale asupra lui ş-a lui Ghencea, le zboară capetele şi le primblă pe strade înfipte în suliţe. Turcii alergau în toate părţile în goana zavergiilor, la tot pasul erau capete înfipte şi trupuri puse în ţeapă. Multă lume nevinovată a pierit, pînă ce un oltean turcit, amic al lui Tahir-aga, a găsit o formulă prin care să distingă pe români. Omului bănuit i se propunea să zică:

„Retevei de tei, pe mirişte de mei."

Se zice să zavergiii, cei mai mulţi slavi, pronunţau:

„Retevela tela pe miriştela mela",

iar grecii:

„Reϑevea ϑa ϑea pa mirişti ϑa mea."

Cînd olteanul zicea *Kes*, capul şi zbura*.

Pe strade, turcii dădeau dezghinuri cu caii, aruncînd giritul în capete înfipte pe la porţile curţilor.

Pentru mănţinerea ordinii, chehaia-beg în Valahia şi Iusuf-paşa în Moldova orînduise în fiecare plasă cîte un beşliu cu 10 neferi, în oraşele principale cîte un beşli-aga cu 50 de neferi, şi la Iaşi şi Bucureşti cîte un baş-beşli-aga cu cîte 200 de neferi; poliţia toată era în mîna acestor turci. Cît

---

* În Iaşi asemenea o anecdotă răspîndită spune că toţi cei suspecţi de a fi greci erau chemaţi pe cîmpia de la Frumoasa şi că trebuiau să rostească fraza: „*Ciritei de tei pe mirişte de mei*". Cel care zicea: „*Ţiritela tela pe miristela mela*" era executat la moment. De la o vreme, văzîndu-se că grecii, după multe încercări, izbutesc a rosti binişor fraza de mai sus, semnul de recunoaştere se schimbă. Grecii trebuiau să zică: „*Capră neagră în piatră calcă, piatra crapă în patru, crape capul caprei negre, precum piatra crapă în patru*". Cei întăi greci, cari fusese chemaţi să rostească această frază nouă, ziceau înspăimîntaţi: „*Ma ţe piatra, capra, e ţiritei de tei...*" *(n.a.)*.

pentru administrațiune, turcii au trimis la Brașov și la Sibiu, să invite pe boierii refugiați ca să vie în țară.

Această stare de lucruri a durat pînă în primăvara anului 1822, cînd au fost înștiințați boierii că Poarta, dorind să cunoască păsurile țării, cerea să se trimită la Constantinopol o deputațiune cu care guvernul otoman să se poată înțelege. În deputațiunile trimise de la Iași și de la București era și Ioniță Sandulache Sturdza, un coborîtor al lui Vlad Țepeș, și Grigorie Dimitrie Ghica, nepot de frate decăpitatului Grigorie Alexandru Ghica al Moldovei.

După mai multe conferințe cu vizirul și cu reis-efendi, conferințe cari au durat mai bine de două luni, pe la iulie sus-menționații doi boieri au fost anunțați că sunt numiți domni: Grigorie Ghica al Valahiei și Ioniță Sturdza al Moldovei, și pe la septembre ei luau în mînă cîrma țărilor respective, prin singura voință a Porții de astă dată, fără ca Rusia să fi participat la alegerea făcută de sultanul.

La suirea lor pe tron, Ghica și Sturdza au găsit țările zguduite pînă în temelie, jăfuite și sărăcite de bandele de zavergii, de bașbuzuci, de zaporojeni și de sute de bande de tîlhari răspîndiți peste toată țara. Pe de altă parte, boierii rămași în Sibiiu și în Brașov, fie de invidie, fie mișcați de îndemnări străine, urzeau necontenit intrigi și conspirațiuni în contra domnilor; cei mai îndrăzneți erau cei din Sibiiu, unde se afla și consulul rusesc din București, Pini.

Deși Gavanozoglu, care urmase lui chehaia-beg, nu permitea oștirilor de sub comanda sa cea mai mică abatere, dar prezența șefilor militari turci alături cu domnii țării aducea cea mai mare vătămare autorității domnești; așa, de esemplu, pe o simplă denunțare făcută lui Silistra-valesi în contra boierului Alecache Villara, a cărui femeie era chiar rudă de aproape, nepoată de soră lui Grigorie-vodă Ghica, acest boier fusese arestat de baș-beșli-aga, pus în fiare și trimis la Eskizara, unde a fost deținut mai mult de doi ani. La Iași, boierul Hasanache, care făcea parte din casa militară a lui Ioniță Sturdza, a fost arestat de Kiuciuk Ahmet-aga și pus în spînzurătoare fără măcar a preveni pe domn, sub cuvînt că acel Hasanache, după ce, creștin fiind, se turcise, s-ar fi întors iar la religia creștinească, ca să scape de pedeapsa de care era amenințat pentru un omor ce săvîrșise asupra unui turc.

Pini conta pe intrigile boierilor opozanţi refugiaţi în Transilvania, sperînd o turburare în contra lui Grigorie Ghica mai ales, care să dea un pretext de intervenţiune Rusiei. Oştirile stau pe malul Prutului gata a trece în Moldova.

Această purtare a lui Pini, care lucra pe faţă la o răscoală în ţară, neliniştea foarte mult, mai cu deosebire pe Englitera şi pe Austria, cari căutau cu orice preţ să împace pe Rusia şi să facă să dispară neînţelegerile şi nemulţumirile ei contra Porţii.

Expediţiunea lui buluc-başa Simion, om al Brîncoveanului, fusese nimicită de Magheru, care-l silise să se întoarcă ruşinat la Sibiiu, de unde fusese trimis. Se crede că ar fi fost arestat şi închis la Alba-Iulia, după cererea lui vodă Ghica prin Fleischak Akenau, consulul austriac din Bucureşti; alţii cred că ar fi trecut în Serbia, amestecîndu-se cu cîrjaliii.

Dar din toate încercările boierilor, cea mai serioasă a fost a lui Ghiţă Cuţui cu Toma Brătianu şi cu serdarul Cristu, care adunase 600 de străini voluntari la pasul Vulcan, cu cari credeau să ridice pandurii, cum făcuse Vladimirescu; dar ei n-au ţinut nici două zile în contra lui Magheru. La cele dintîi detunături de puşcă au fost părăsiţi de oamenii cu care ajunsese aproape de Cozia. Toma Brătianu şi cu Cristea au fugit la Petroşani, iar nenorocitul Cuţui a căzut cu 20 de tovarăşi în puterea lui Magheru, care i-a dus dinaintea domnului la Bucureşti. Daţi în judecata divanului, au fost condamnaţi ca culpabili de înaltă trădare, şi Ghiţă Cuţui cu doi tovarăşi au fost spînzuraţi în Tîrgul de Afară, singura esecutare capitală în tot timpul domniei lui Grigorie-vodă.

După această încercare, care se zice că ar fi costat pe boieri 500.000 de lei, împrumutaţi de consulul Pini, acesta, nemaiputînd pune temei pe vorbele boierilor, văzînd influenţa lor scăzînd pe toată ziua şi încrederea ţărilor în domni crescînd din ce în ce mai mult, lucrurile luînd o cale regulată, a părăsit Sibiiul, oropsit chiar de guvernul său.

Contele Nesselrode[10] a luat altă cale ca să ajungă la realizarea scopurilor sale; s-a hotărît să primească bunele oficii ale Engliterei şi ale Austriei, sperînd să pună încetul cu încetul să cadă toată vina asupra Porţii şi să dobîndească

dacă nu aprobarea Europei, dar să-şi asigure cel puţin neutralitatea ei în războiul ce proiecta. La mai 1823 consimte în sfîrşit să transmită ambasadorului englez la Constantinopol, lordului Strangford, o notă în care enumera nemulţumirile ei contra Porţii.

Deşi, după instalarea domnilor, partea cea mare a armatei turceşti, adusă în ţară în contra zavergiilor, se retrăsese în cetăţile Dunării şi se lăsase numai ca la 4.000 de neferi cu beşliii lor sub comanda a doi baş-beşli-aga, unul în Bucureşti şi altul în Iaşi, această ocupaţiune, deşi puţin numeroasă, tot nu putea fi suferită de ţară, şi Rusia se servea de această nemulţumire. În nota dar transmisă lordului Strangford figura în întîiul rînd al nemulţumirilor Rusiei în contra Porţii ocupaţiunea armată; în al doilea rînd, figura numirea domnilor fără participarea Rusiei la alegerea făcută în persoanele numite.

Lordul Strangford credea în buna-credinţă a guvernului rusesc şi era convins că toate manoperile lui Pini erau fără ştirea cabinetului din St.-Petersburg şi contrare intenţiunilor împăratului.

La întrevederea ambasadorului englez cu reis-efendi, acesta-i răspunde că numirea domnilor dintre boierii pămînteni nu aducea nici o schimbare în sistemul de administraţiune a ţărilor, căci nu se călca nici un tratat, nici o stipulaţiune, căci nicăieri nu era zis ca domnii să se ia dintre familiile greceşti; cît pentru notificare, zicea că această neîmplinire de formalitate provenise numai din lipsa ambasadorului rusesc de la Constantinopol.

În privinţa beşliilor, reis-efendi răspundea că numărul lor nu era cu mult mai mare decît fusese înainte de 1821.

Din partea sa, internunţiul, baronul Ottenfeld, care avea instrucţiuni să ajute din toate puterile acţiunea lordului Strangford, stăruia pe lîngă Poartă să facă concesiunile necesare; şi izbutise a îndupleca pe ministrul turc să făgăduiască că va reduce numărul beşliilor la 850 şi că chiar aceştia să fie puşi sub autoritatea directă a domnilor, cum fusese mai înainte de 1821, şi că va notifica într-un mod oficial numirea lui Grigorie Ghica şi a lui Ioniţă Sturdza, îndată ce va veni ambasadorul rusesc la Constantinopol şi se vor restabili relaţiunile diplomatice.

În privința grecilor, nota contelui Nesselrod nu făcea nici cea mai mică mențiune, dar ceva mai mult, la întrevederea celor doi împărați la Cernăuți, în septembre 1823, Alexandru esprimă un adevărat dezgust pentru greci din cauza intrigilor și neînțelegerilor dintre dînșii, declară că nu va cere nimic pentru ei și protestă sus și tare în contra intențiunilor ce i se atribuia, că ar voi să aducă turburări și perturbațiuni.

Ca și la Laibach, el zicea că voiește pacea, se arăta furios în contra agentului său Pini pentru încurajările ce da boierilor emigrați, făgăduind că-l va destitui. Faptul urmează cuvintelor, și îndată, întors la Petersburg, împăratul ordonă rechemarea lui Pini și înlocuirea lui cu ghibaciul Minciaki.

Față cu lordul Strangford, adresîndu-se către contele Nesselrod, îl întrebă dacă noul numit era rus, și răspunzîndu-i-se că era italian din statele papale:

„Atît mai bine — îi zice împăratul — îmi pare că acest om este bun pentru postul ce-i încredințez. De mă voi fi înșelat, îl voi destitui și pe dînsul, cum am destituit pe Pini. Nu voi ca agenții mei să se amestece în afacerile Principatelor."

După asemenea cuvinte și fapte, mari erau speranțele pentru mănținerea păcii, încă și mai mare încredere în sinceritatea împăratului Alexandru, deși ținea oștiri grămădite pe malul Prutului.

Noul consul general Minciaki era însărcinat să meargă mai întîi la Constantinopol să reguleze niște afaceri comerciale cu Poarta ș-apoi să treacă la postul său la București.

Ajungînd la Țarigrad, Minciaki începe tratările cu Poarta prin nota din 24 februarie 1824, în care, pe lîngă cererea de deșertare a Principatelor de trupe turcești, pe lîngă notificarea formală a numirii domnilor și a restabilirii stării de lucruri, așa cum erau înainte de răscularea grecilor, mai cerea ca Poarta sau să lase liberă navigațiunea Mării Negre pentru corăbiile siciliane, napolitane, sarde și spaniole, sau să le permită a lua, ca mai nainte, bandiera rusească; și termină cerînd, în treacăt, ca Poarta să împace pe greci, acordîndu-le respectul religiunii și stabilirea unei stări de lucruri juste și durabile.

Pentru întîia dată Rusia punea cestiunea grecească pe tapet, deşi nici vorbă nu fusese despre aceasta în tratativele anterioare cu lordul Strangford; dar Rusia înţelegea că, deşi guvernele, atît al Franţei, cît şi al Engliterii, nu aveau nici o simpatie pentru răscularea grecilor, dar că dinaintea deşteptării opiniunii publice, care din zi în zi se manifesta mai mult în favoarea descendenţilor lui Pericles şi ai lui Leonida, guvernele Europei nu vor putea să nu susţie o cerere în favoarea grecilor. Şi în adevăr, nu se înşălă, căci, departe de a se opune acestei cereri neaşteptate a lui Minciaki, au trebuit să o susţie şi pe dînsa, ca şi pe celealalte, sfătuind pe Poartă să formeze trei principate, sub numirile de *Grecia orientală* cu Tesalia, Beoţia şi Atica; *Grecia occidentală* cu Epirul şi Acarnania; *Grecia meridională* cu Morea şi Candia.

Această soluţiune, deşi era un început de dezmembrare a Imperiului otoman, dar cel puţin avea avantajul de a fi în aparenţă o disoluţiune în favoarea naţionalităţilor cari compuneau acest imperiu. Dar cum în urmă au ajuns cele trei puteri, Franţa, Englitera şi Rusia, a consilia darea Moreii lui Mehmet Ali, paşa de Egipt? Aici se amestecă vederi personale şi interesate. Aşa, de exemplu, Franţa lui Carol al X-lea voia încetarea revoluţiunii greceşti cu orice preţ, pentru că o considera ca o reproducţiune a revoluţiunii celei mari franceze; era speriată de numele de carmanioli ce-şi dau în insule oamenii partidului cel mai neîmpăcat turcilor; aşa restauraţiunea ajută pe Rusia în ideile de dezmembrare a Imperiului otoman şi sfătuieşte darea Moreii lui Mehmet Ali[11], cu speranţă să poată pune mîna pe Egipt, cînd Mehmet Ali ar fi avut toate puterile sale în Morea.

Englitera, şi ea, prin consideraţiuni de o altă natură, ajungea tot la soluţiunea de a se da Morea lui Mehmet Ali, înţelegînd gîndirile Franţei şi temîndu-se ca nu cumva, printr-o înţelegere cu Rusia, afară de cooperaţiunea ei, să nu-şi piardă preponderanţa ce dobîndise în Turcia. Astfel susţine ideea Franţei şi a Rusiei, pe cînd pe de altă parte ajută pe greci cu bani ca să poată rezista lui Mehmet Ali, şi astfel să slăbească şi să ruineze pe acest puternic paşă, încît să nu mai poată gîndi la independenţa Egiptului.

„Aveţi doi inamici, zicea lordul Strangford lui Pertef-paşa: pe Mehmet Ali şi pe grecii revoltaţi, unul ascuns încă,

dar care în curînd va ridica şi el masca, celalalt care luptă cu succes; puneţi pe unul în contra altuia, şi se vor slăbi şi se vor distruge unul pe altul."

Cît pentru Rusia, orice soluţiune îi era bună, destul să se rupă cît mai mult din imperiul sultanului.

Astfel, pe căi deosebite, cîteşitrele puterile dau Porţii un sfat identic şi care nu putea să nu placă unui guvern de răzbunare în contra grecilor. Poarta, urmînd acestor sfaturi, trimite lui Mehmet Ali un firman prin care-i conferă paşalîcul Moreii, însărcinîndu-l să trimită oştire ca să potolească cu orice preţ revolta acelei provincii şi punîndu-i flota la dispoziţiune pentru transport de trupe.

În ceea ce priveşte cestiunea Principatelor, Poarta nici nu ia vreo măsură, nici nu răspunde, încît din zi în zi relaţiunile cu Minciaki devin mai acute. Miniştrii Porţii, întrebaţi de reprezentanţii puterilor despre starea în care se află acele tratative, răspund cu indiferenţă că Poarta era hotărîtă să depărteze pe beşlii.

Ibrahim, teribilul Ibrahim, fiul lui Mehmet Ali, luase comanda trupelor egiptene, debarcase trupe în Morea şi începuse operaţiunile sale cu o cruzime care revolta pretutindeni în Europa simţul public. Grecii se luptau vitejeşte. Condurioti, preşedintele guvernului Moreii, izbutise, prin trimişii săi, Orlàndo şi Lusioti, să ridice 280.000 de lire din împrumutul de 800.000 făcut la Londra; subscripţiuni îi veneau din toate părţile, şi Byron pregătea expediţiunea în contra Lepantului.

Nu mai rămăsese nici o speranţă pentru mănţinerea păcii; trupele ruseşti stau gata să intre în Principate, de nu pentru a declara război turcilor, dar cel puţin pentru a ocupa ţările dunărene ca o garanţie.

Aceasta era starea lucrurilor cînd, la 3 decembre 1825, soseşte la Constantinopol ştirea morţii împăratului Alexandru, patru zile înainte de a înceta din viaţă, căci acest monarh a murit la 7 decembre.

Fratele său Nicolae îi succedează, dar turburările cari au întovărăşit moartea împăratului Alexandru şi spiritul de revoltă şi de conspiraţiune care s-a ivit în armata rusească înlătura pentru moment temerile unui război.

Austria şi Englitera, profitînd de acest răgaz, atît Labzaltern, ambasadorul Austriei la Petersburg, precum şi in-

ternunţiul Ottenfeld cu lordul Strangford la Constantinopole, lucrează cu stăruinţă, şi în iunie 1826 dobîndesc de la Poartă retragerea beşliilor şi reducerea lor la numărul de 850, puşi sub ordinele directe ale domnilor, liberarea lui Villara din închisoarea de la Eskizara şi trimiterea de plenipotenţi (murahaşi) la Akerman, ca să trateze şi să determine restabilirea de *statu-quo* dinainte de 1821 în Principate. Împăratul Nicolae însă voieşte ca, mai înainte de întrunirea plenipotenţilor, să esiste o înţelegere prealabilă asupra teritorielor în litigiu din Asia, conformîndu-se tratatului de Bucureşti din 1812. Turcii cereau să li se remită Anapa, pe care o deţineau ruşii sub cuvînt că ei posedau acest punct încă cu 20 de ani înainte de a face parte din teritoriul Mingreliei şi marei Abazii, pe cînd aparţine Georgiei, al cărei principe o cedase Rusiei, pînă nu recunoscuse încă suveranitatea Porţii; pe de altă parte, turcii nu voiau să remită Rusiei Kemhelu, Redut-Kale şi Sukum-Kale, stipulate în tratatul de la 1812, pînă ce nu li se va reda Anapa. Înţelegerea s-a făcut la Constantinopole prin stăruinţa ambasadorilor, şi generalul Worontzof cu Ribeaupierre au fost trimişi la Akerman să trateze cu murahaşii turci.

În convenţiunea încheiată, s-a dat deplină satisfacţiune cererilor Rusiei; între altele s-a stipulat să se dea Principatelor o organizaţiune regulată, articul care a fost izvorul din care au ieşit Regulamentele organice ce ne-au guvernat pînă la 1848 şi la 1857. Nu s-a zis însă nici un cuvînt în privinţa grecilor, şi Ribeaupierre a fost trimis, îndată după încheierea Convenţiei de la Akerman, ca ambasador la Constantinopole, şi Minciaki dus la postul său la Bucureşti. Acum pacea părea asigurată mai mult decît oricînd, şi orice bănuială de ostilitate dispăruse, cînd lordul Strangford este rechemat şi înlocuit cu un *fellow* (tovarăş) al universităţii de Cambridge, cu Stratford Canning, vărul vestitului liberal George Canning. Noul ambasador al Angliei debutase în cariera diplomatică în anul 1807, ca secretar de ambasadă la Constantinopole, pe cînd de-abia era de 21 de ani, de unde apoi fusese trimis la Washington. Era un entuziast al cauzei grecilor, plin de suvenirile nemuritoare ale clasicităţii şi antichităţilor elene. Tînărul ambasador aducea cu dînsul convenţia încheiată la Londra între Franţa, Rusia şi Englitera, privitoare la Grecia.

Deşi puterile se înţelesese la Laibach şi declarase că afacerea greacă era o cestiune cu totul de administraţiune interioară, în care nimeni nu avea dreptul să se amestece, acum însă voiau să intervie, şi să intervie cu forţa, căci se stipulase în Convenţia de la Londra că flotele combinate vor merge în apele Greciei să oprească cruzimile ce se comiteau de trupele egiptene. Poarta, refuzînd de a da satisfacţiune cererilor ambasadorilor celor trei puteri contractante, Stratford Canning părăseşte Constantinopolul, se retrage la Poros, unde-l urmează mai în urmă ambasadorul Latour-Maubourg şi Ribeaupierre. Guvernul revoluţionar grecesc se transportase la Nauplea, flotele sunt chemate, şi consecinţa acestei acţiuni a fost oprirea debarcării de nouă trupe egiptene şi distrugerea flotei turceşti la Navarin. Cine se poate opri de-a nu găsi şi aici o asemănare cu cele ce se petrec şi cu cele ce se pregătesc astăzi în Orient?

Deşi intenţiunea Engliterei n-a fost de a face din refuzul Porţii o stare de război şi de ostilităţi, dar nu era tot astfel şi pentru Rusia, căreia îi plăcea să considere Navarinul ca un început de ostilităţi. Într-o explicaţiune cu Pertef-paşa, care arăta lui Uszar, însărcinatul rus, obstaculele ce există în *Coran* de a da cestiunii greceşti soluţiunea cerută de puteri, acesta îi zicea, cu un ton puţin curtean, că este o *incongruitate* de a tot pune înainte legea sfîntă a *Coranului*, cuvinte la cari Pertef-paşa răspunde:

„O cred şi eu, căci dacă creştinii ar şti să aprecieze valoarea acestor argumente şi a legii noastre sfinte, s-ar fi făcut de mult musulmani."

De la Petersburg, lordul Dudley scria că, deşi lupta de la Navarin şi încetarea relaţiunilor diplomatice cu Poarta da drept Rusiei să se considere în stare de război cu Turcia, dar că împăratul Nicolae îl asigurase pe cuvîntul său de onoare că nu avea de gînd să bage trupele sale în Principate; vine însă în urmă circulara Porţii din fevruarie 1828, trimisă tuturor guvernorilor de provincii, în care Rusia este tratată de inamică a Islamului şi de instigătoarea insurecţiunii greceşti, în urma căreia împăratul Nicolae trimite pe Lieven la Londra, cu o notă în care face cunoscut guvernului englez că împăratul se vede provocat prin nouă injurii din partea guvernului Porţii şi chiar prin acte de ostilitate, precum erau încurajările date Persiei de a nu respecta armistiţiul încheiat

cu Rusia şi obstacolele aduse necontenit navigaţiunii în Marea Neagră; şi declară că Rusia se consideră de aci înainte în stare de război cu Turcia şi că va împinge operaţiunile militare pînă ce va dobîndi satisfacţiune pentru ofensele ce i s-au făcut, desăvîrşita aplicare a articolelor Tratatelor de la Akerman, garanţii îndestulătoare în contra obstacolelor navigaţiunii ruseşti în Bosfor şi îndemnizări de război. Mai adauge nota adusă de Lieven că Rusia se credea obligată prin tratatul de la Londra să dea o soluţiune satisfăcătoare cestiunii greceşti.

Guvernul Porţii, prin sistemul său nenorocit de temporizare şi prin îngîmfarea sa, prin esitaţiunile şi imprudenţele sale, dăduse Rusiei o aparenţă de dreptate de a-i declara război, şi aceasta într-un moment cînd toată opiniunea în Europa era în contra ei, cînd se afla cu totul izolată şi abandonată la discreţiunea inamicului său.

Acestea erau poziţiunile respective, cînd, în ziua de 7 mai 1828, oştirile ruseşti, sub comanda principelui Wittgenstein, trec Prutul la Sculeni şi la Reni, ocupă Iaşul, înaintează spre Bucureşti, înconjoară fortăreţele de pe malul Dunării, şi Wittgenstein pune mîna pe guvernul Principatelor, numind pe contele Pahlen prezident-plenipotent al divanurilor ţării.

ION GHICA

VII

LIBERALII DE ALTĂDATĂ

Ghergani, noiembre 1880

Iubite amice,

Tu ştii, ca şi mine, că a fost un timp cînd trebuia mare îndrăzneală şi abnegaţiune unui român ca să cugete naţionalitate şi libertate; pentru aceasta îi trebuia mai întîi să renunţe la orice favoare, la orice solicitudine, la orice dreptate chiar din partea guvernului, să încheie pact cu persecuţiunile, cu exilul şi cu proscripţiunea; să lase orice speranţă. Fericit acela care-şi putea conserva afecţiunile familiei, căci pînă acolo mergea goana în contra acelor cari îndrăzneau să iasă din rînduri. Acei cari se hotărau să vorbească sau să scrie despre drepturile românilor, despre viitorul şi despre speranţele lor; să pomenească măcar de desfiinţarea robiei, de împroprietărirea clăcaşilor, de încetarea protectoratului, de recuperarea autonomiei, de unirea Moldovei cu Valahia; să critice nedreptăţile şi prevaricaţiunile în justiţie şi în administraţie, trebuiau să se ducă peste ţări şi peste mări, să se ascundă şi să-şi schimbe numele, căci altfel se espuneau a fi trimişi să-şi spăsească sentimentele şi îndrăzneala în vreo temniţă sau cel puţin în vreo mănăstire. Noi am apucat timpuri grele, pe cînd Cîmpineanu, Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu se pocăiau la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni şi în ocnele de la Telega, topindu-şi sănătatea şi averea.

Acum lucrurile s-au schimbat. A striga pe toate tonurile, cu vreme şi fără vreme, din gură şi din condei: *patrie*, *liber-*

tate, *egalitate*, *independență;* a încrimina și batjocori pe acei cari nu trec peste marginile moderațiunii, a bunei-cuviințe și a modestiei, a acuza de trădători pe oamenii cei mai devotați binelui țărei, a-i trata în mod ireverențios, a-i lovi și a-i insulta nu numai că nu este periculos, dar este glorios și chiar bănos. Apoi cînd învăpăiarea patriotică trece peste fruntarii, peste Carpați sau peste Hem, ea dă drepturi netăgăduite la sinecuri bine plătite, la misiuni cunoscute sau necunoscute în budget.

Ceea ce era pagubă odinioară a devenit speculă și profit, și numărul înfocaților crește în proporțiune cu încurajarea ce găsesc și de la public, și de la guvern. „Lac să fie, broaște multe", zice proverbul. Persecutările și invectivele au rămas partea acelora cari nu se suie pe streașină ca să strige la patriotism sau cari nu se asociază cu acei cari practică calomnia și injuria în favoarea vreunui partid colorat, și asupra acelora cari s-ar mulțămi cu mai puțină ostentațiune, cu mai puțină fanfaronadă și cu ceva mai multă încurajare dată literelor, științei și artelor, ceea ce ne-ar face să aducem și noi contingentul nostru la opera cea mare a civilizațiunii și ne-ar da dreptul la recunoștința națiunilor celor mari, mai mult poate decît vitejia soldaților noștri și sporiri de teritoriu.

Peste douăzeci, cincizeci, o sută de ani poate că s-or găsi publiciști și istorici cari să arate generațiilor viitoare în ce parte a fost mai multă și mai adevărată iubire de țară și să le indice drumul cel adevărat ce trebuie să urmeze; pînă atunci însă meritul și gloria vor fi partea zbierătorilor și dibacilor, și primejdia este mare.

Patrioții înfocați nu așteaptă judecata istoriei; tari de sprijinul ce găsesc în opinia publică cea amețită și rătăcită și în partizanii ce-și fac prin fel de fel de mijloace, își apropriază toate faptele cele mari și frumoase ale națiunii, se proclamă oameni mari, își pun lauri pe frunte și cer să fie adorați.

„Revoluția bărbată-mio!" zicea o cocoană, cînd vorbea de revoluția din 1848. Eroul cu mantaua albă nu voia să recunoască că acea răsculare, acel strigăt de durere și de indignare al națiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generațiuni.[1] În îngîmfarea lui, credea că înainte de dînsul nimic nu fusese, și data România și românismul numai de la venirea sa pe pămînt. Înainte de dînsul, nici

limbă, nici naţiune nu esista într-acest colţ al lumii; el lumina şi patriotismul, afară de el, numai întuneric şi trădare! Îşi atribuia şi-şi apropria toate evenimentele politice în general şi revoluţia de la 1848 în special; dar, în elasticitatea sa de convicţiuni, trata acel mare şi generos act al românilor de uneltire diavolească ori de cîte ori trebile nu-i mergeau bine, şi pe unii din articolii programei naţiunii îi atribuia unei negre trădări şi unei ţesături infernale, în care încurca şi incrimina pe românii cei mai ageri, pe aceia a căror viaţă fusese un şir neîntrerupt de sacrificii şi de devotament.

Astăzi partidele strigă în gura mare şi fără ruşine:

„Noi şi numai noi ne iubim ţara!"

„Noi şi numai noi i-am dat libertate, egalitate, unire, principe străin şi poziţiune politică şi independentă!"

„Noi şi numai noi am salvat-o de cei răi şi de cei vicleni!"

„Acei cari nu cred ca şi noi şi nu sunt cu noi sunt inimici ai românilor şi ai românismului, trădători, vînduţi Turcului, Ungurului şi Englezului!"

„Cînd guvernul nu este în mîna noastră, toate merg rău, îndată însă ce norocul ne dă pe mînă frînele statului, atunci într-o clipă, ca printr-un farmec, lucrurile se schimbă!"

„Încrederea în viitor renaşte, spiritele se liniştesc!"

„Securitatea si justiţia domnesc pretutindeni!"

„Tot românul trăieşte bine, la ţară şi în oraş, nesupărat şi nebîntuit, petrece cu porţile şi cu uşile deschise ziua şi noaptea, fară zăvoare la uşi şi la ferestre, fără puşcă, fără pistol, fără temere de foc la clăi, la magazii şi la case!"

„Caii şi boii nu se mai îmbolnăvesc, nu se mai fură din coşare, nici de pe cîmp; epizootia intră în gură de şarpe, lăcustele fug peste Dunăre sau zboară pe deasupra Carpaţilor; spicul grîului creşte lung de-o palmă şi des ca păsderea, proştilor şi beţivilor le creşte mintea, de poţi să-i faci şi miniştri dacă vrei, copiilor le cresc condeiele, ca să ne cînte

nouă osanale şi celor cari nu vin în numele nostru să azvîrle imprecaţiuni şi injurii."

„Românii se înarmează, datoria flotantă se stinge, finanţele prosperă şi, mai presus de toate, demnitatea ţării şi drapelul naţional se ridică din umilinţa în care au fost tîrîte de toţi acei cari nu erau cu noi. Lumea se linişteşte îndată ce agenţia Havas şi reporterii anunţă Europei că ne-am suit iar noi la putere."

„Iscălituri de oameni de toată vîrsta, cu sutele şi cu miile, mărturisesc prin poşte şi prin telegraf aceste fericiri, dînd graţie cerului că iar i-a învrednicit Dumneeu să vază la putere pe oamenii de geniu şi pe patrioţii cei mai mari cari realizează aspiraţiunile naţiunii."

„Tot ce s-a făcut mare şi patriotic s-a făcut de mine şi prin mine, zicea mai deunăzi o individualitate dibace; tot ce s-a făcut fără de mine s-a făcut rău şi trebuie desfăcut!"

Fatuitatea facţioşilor şi a demagogilor, a albilor şi a roşilor este atît de mare şi-i orbeşte pe unii şi pe alţii pînă într-atîta, încît îşi atribuie lor şi numai lor evenimentele cari au rezultat din cauze mari şi complexe, la cari ei au fost cu totul străini.

Publicul crezător şi uimit se închină cînd unora, cînd altora; răii şi trădătorii de ieri devin geniuri bune şi patrioţi devotaţi de a doua zi, pînă ce iar se întoarce sfera, de ies ceialalţi dasupra, încît românul, nemaiştiind la ce sfînt să se închine, îşi dă numele tuturor admiraţiunilor şi recunoştinţelor telegrafice.

Dorinţa ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el şi numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare trage după dînsa necesitatea de a defăima pe ceialalţi, de a înnegri în ochii naţiunii tot ce nu este el şi a se pune ca singurul capabil, curat şi bun. De-aici s-a născut şcoala calomniei şi a injuriei, care a adus zizania, ura şi dezbinarea, o şcoaliă a cărei adepţi, pentru a populariza neadevărul şi eroarea, nu-şi cruţă nici un sacrificiu, espresiunile cele mai batjocoritoare curg ca din izvor.

Dacă cineva are nenorocirea de a consilia moderaţiunea şi modestia, de a pomeni de economii în finanţe, de a zice că progresul şi civilizaţiunea nu stă în instituţiuni cari nu au

alt scop şi alt rezultat decît de a satisface vanitatea, dacă denunţă vreo abatere sau nu aprobă persecuţiuni nedrepte, conspiraţii inventate, presupuneri şi acuzaţiuni infamante, îndată o sută de condeie şi mii de limbi tăbăresc pe dînsul, îl denunţă opiniunii publice ca vîndut străinului, ca om cu inimă neagră, inimic al măririi şi al gloriei naţionale; dacă zice cuiva că s-a abătut de la principiile cele adevărate, de la principiile acele pe cari le susţinea ieri cu tărie şi cu talent şi că apără reteveiul lui P.T., lui K. şi I.G., de unde-l combătea cînd era în mîna arhiereului N.S. şi a lui T.D.[2]; că astăzi aprobă influenţa morală în alegeri, influenţă în contra căreia a tunat şi a fulgerat cînd era practicată de alţii, îndată i se răspunde că e paraponisit, nebun, că vînează minister, că voieşte răsturnarea stării de lucruri esistentă; i se atribuie gratuit infamii şi fapte nedemne şi, graţie bogăţiei de oameni de toate specialităţile, se găsesc îndestui cari să ateste prin grai şi prin scris că au auzit şi au văzut ceea ce n-a esistat.

Eu, din parte-mi, convins că, în tot ce s-a făcut bun şi bine în ţară, fiecare la rîndul său nu a fost decît un instrument zelos şi devotat voinţei naţionale, şi că propriul libertăţii este de a nu se închina la prezumpţiunile nedrepte, nici a urma orbeşte rătăcirilor opiniunii, nu am putut fi admiratorul dibacilor şi şarlatanilor, nu m-am putut alipi de acei zeificaţi şi de acei cari se pun dinaintea poporului ca eroi, pentru că nu am putut da stima şi afecţiunea mea decît acelor cari o merită; condeiele cele agere, consacrate partidelor şi facţiunilor, au fost şi sunt totdeauna dispuse a mă lovi; scriitorii de asemene fel abuză de libertatea de care se bucură presa; ceea ce ei afecţionează mai mult în polemica lor este de a zice acelor pe care-i atacă că au trădat şi că au furat; educaţiunea şi retorica lor se învoieşte foarte bine cu asemenea acuzaţiuni, căci ele convin politicei şi aspiraţiunilor de cari sunt conduşi; însă, glorie luminelor secolului, nu mai suntem în timpul lui Basilio, pe cînd calomnia putea omorî, ea nu mai are acea putere; astăzi un om învăluit în onorabilitatea sa poate foarte bine nesocoti acele loviri; de multe ori ele cad pe capul acelora cari se servesc de dînsele.

Starea noastră morală e de îngrijit, dar eu încă tot cred că mai sunt oameni cari cugetă şi cari nu sunt molipsiţi de suflarea ciumoasă a corupţiunii şi a invidiei; că ei vor ajunge

cu timpul la o comunitate de idei politice bazate pe principii adevărat salutare; am credinţa că românii nu pot întîrzia de a se grupa unul cîte unul în jurul principiilor libertăţii şi ale constituţionalismului sincer aplicate; cred în triumful luminii şi adevărului. Vine o zi cînd simţul moral se revoltă văzînd capacitatea, ştiinţa şi probitatea insultate, principiile moralei şi justiţiei nesocotite şi călcate în picioare; vine o zi cînd se indignează văzînd pe guvern că face din administraţie şi din justiţie un instrument al patimilor şi al luptelor politice, pe favoriţii miniştrilor impunînd încrederea în guvern cu reteveiul, aci în numele libertăţii şi al democraţiei, aci în numele autorităţii şi al bunei ordine.

Credinţa mea este că va veni curînd timpul cînd românii vor înţelege că nici libertatea nu este anarhie, nici legalitatea nu este despotism; şi că autoritatea, cu cît este indispensabilă societăţilor, cu atît ea trebuie să fie mai întărită, făcînd-o să derive de la lege, a cărei suveranitate este singurul principiu care poate conduce societăţile moderne; şi că libertatea, cu cît este mai necesară, cu atît trebuie să fie subordinată raţiunii şi ştiinţii. Simţul moral nu poate răbda mult timp a vedea pe acei cari trebuie să fie ausiliarii cei mai puternici ai civilizaţiunii, pe preot, pe învăţător şi pe învăţătoare, pe judecător şi pe soldat, întrebuinţaţi ca instrumente politice, ca agenţi electorali şi de corupţiune; nu poate răbda mult timp să vadă urmîndu-se în afară o politică reprobată de naţiune prin mai multe acte solemne şi să vadă că, sub cuvîntul de a ţinea sus drapelul naţional, se aleagă jocul periculos al întîmplărilor, să ne ducem să compromitem demnitatea noastră, espunîndu-ne la umilinţe şi să dăm pe toată ziua ocaziune străinilor de a se amesteca în afacerile noastre dinlăuntru şi astfel să se inaugureze o eră de ingerenţă a streinului.

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale trebuinţelor naţionale trebuie să meargă mînă în mînă, trebuie ca nici politica să nu fie sacrificată comerţului şi industriei, nici literatura şi artele să nu fie sacrificate ambiţiunii politice şi vitejiei. A sacrifica toate interesele politicei şi vitejiei nu poate fi, nici măcar în condiţiunile cele mai norocite, decît un succes trecător de care peste cîţiva ani de-abia mai aduce aminte o inscripţiune săpată în piatră.

Iată o profesiune de credință; aud strigîndu-se: Dar de ce să nu-mi fie și mie permis a avea ambițiunea să contribuiesc cu slabele mele mijloace la ceea ce se poate face bun și frumos în țară; nu văd pentru ce m-aș apăra de o pretențiune care nu ar avea nimic de reprehensibil, dar cu toate aceste liniștească-se temerile de îndată. Dacă o asemenea ambițiune nu se lipește astăzi de mine, cauza este că eu știu că pentru a guverna așa cum cred eu că ar trebui guvernată România, pentru a urma cu succes politica pe care o cred eu salutară pentru țară, ar trebui să pot găsi o putere pe care să mă pot răzema. Nu sunt nici destul de naiv, nici atît de prezumțios, ca, la vîrsta la care am ajuns și cu esperiența ce am putut dobîndi, să-mi permit a-mi face iluziuni. Nu mi-ar fi iertat a crede că un om, care nu se bucură de bunăvoința celor cari dispun de încrederea publică și în contra căruia s-au coalizat totdeauna albii cu roșii, poate fi chemat la trebile statului, sau că, chemat fiind, ar putea să se ție îndestul ca să vadă fructul cugetărilor și ostenelelor sale realizate.

A fi ministru, fără a putea face ceea ce trebuie făcut, ar fi numai satisfacțiunea unei vanități copilărești care nu poate sătura ambițiunea mea.

Partidele cari conduc opinia știu bine că eu nu pot nici linguși patimile și hrăni urile, nici încuraja eresurile și prejudițiele mulțimii, fiindcă știu că, ori de cîte ori am avut puterea, nu m-am servit de dînsa ca de un instrument de favoare sau de persecuțiune și că nu am căutat a mări acțiunea vreunui partid, ci am lăsat opiniunile să se formeze și să se manifesteze într-un mod liber, sub acțiunea rațiunii. Știu că eu nu mi-am făcut din guvernare un ideal strîmt și tiranic pe care să-l impun în profitul vreunei secte sau vreunei coterii, nu am promis, nici acordat favoruri vreunei coterii, nici n-am persecutat pe vreun partid. Tendințele și aspirațiunile mele au fost totdeauna de a vedea pe oamenii capabili uniți sub drapelul constituțiunii, bine hotărîți a practica și a apăra principiile de politică, de ordine, de libertate și de justiție. Doresc din toate puterile inimii și spiritului meu ca oamenii onești și învățați să se grupeze în jurul ideilor celor bune și raționale, să le susție cu tărie și să le propage prin cuvînt, prin scrieri și prin fapte, căci nu-

mai astfel s-ar putea forma conştiinţa poporului, singurul frîu ce poate opri pe guvernanţi de a se abate de la prescripţiunile adevăratelor principii şi a nu lăsa loc la credinţe greşite şi stricate prin ură şi prin patimi. Dorinţa mea a fost totdeauna de a vedea pe acei care-şi iubesc ţara legaţi între dînşii printr-o comunitate de idei şi de principii, iar nu prin interese de partid, prin cabale cari nu pot avea alt rezultat decît a face pe români să păşească din decepţiune în decepţiune şi a-i arunca într-un scepticism politic care poate avea cele mai fatale consecinţe.

Condus de aceste dorinţe, cred că fac bine adresîndu-ţi această epistolă urmată de cîteva altele, în cari îmi propun a trata cîteva din principiile cari ar trebui să conducă societatea noastră. Le voi trata astfel precum ele sunt înţelese de publiciştii cei mai eminenţi ai Europei şi asupra cărora astăzi nu mai esistă între oamenii de ştiinţă politică mai multe feluri de a vedea.

ION GHICA

VIII

GENERALUL COLETTI LA 1835

Ghergani, ghenarie 1881

Iubite amice,

Îţi aduci aminte de întîia noastră întîlnire, sunt acum vreo 45 de ani, la Paris, cam pe la anul 1835? Cinci sau şase români munteni din Valahia, cum se zicea pe-atunci, locuiam în *rue St. Hyacinthe* cu Niculae Cantacuzino Paşcanu şi cu Iancu Filipescu Vulpache. Voi, alţi atiţia români moldoveni, între cari şi fostul domn Alecu Cuza, locuiaţi cu un profesor anume Furnarache în *rue Nôtre-Dame des Champs.*[1]

Într-o duminecă, micele noastre cîrduri se întîlniră pe *Quai Voltaire*, şi noi şi voi mergeam tot spre *Champs Elysées.* Mentorii noştri se opriră un minut la vorbă. Nu ştiu cum, nici în ce fel, dar ne-am pomenit deodată amestecaţi şi braţ la braţ un muntean c-un moldovean; vorbeam fiecare limbagiul provinciei noastre şi ne înţelegeam, parc-am fi vorbit aceeaşi limbă. Ce revelaţiune! Dintr-acel moment nu am mai fost nici munteni, nici moldoveni. Eram toţi români!

Mie mi-a căzut parte la braţ un tînăr mărunţel, cam de talia mea, muchelef la haine: venghercă de postav negru cu brandebururi şi cu chiostecuri, pantaloni nohutii largi de se vedea numai vîrful botinei de lac; jiletca de catifea vişinie cu găitan de fir de jur împrejur şi mai multe lanţuri de aur la ceasornic. Mi-a spus îndată că era bogat, foarte bogat, şi că era conte; observîndu-i eu că la noi nu esistau titluri de nobilime, el mi-a esplicat că se afla într-un caz cu totul şi cu totul esceptional, că m.-s. vodă îl îmbrăcase cu caf-

tan, dîndu-i rangul de comis, cînd era încă în leagăn, și că de cînd învăța carte se convinsese că rangul de comis este latinescul *comes*, *comitis*... Și ca să-mi dovedească și mai bine dreptul său la acest titlu, mi-a dat carta sa de vizită, pe care era scris în litere majuscule:

MONSIEUR LE COMTE DE...

Lipsea însă armoriile; această lacună provenea numai dintr-un *qui-pro-quo*, fiindcă, scriind acasă să i se trimiță armoriile familiei, se crezuse că cerea pușca de vînătoare a bătrînului său tată. Esplicîndu-se însă mai bine în urmă, glumețul său frate i-a trimis un desemn reprezentînd doi morcovi degerați și întrulocați sub o coronă de patlagele.

Tot mergînd spre Arcul de triumf și discutînd cu camaradul meu de braț, căci nu ne prea înțelegeam în istorie, mai ales asupra dimensiunilor zidurilor Babilonului, camaradul pretindea că erau destul de largi ca să poată trece în rînd cinci cară în fuga mare, eu țineam la trei; ajunsesem dinaintea palatului după *Quai d'Orsay*, fosta casă a Consiliului de stat din timpul lui Napoleon III, devenită, prin ajutorul petrolului, un trist suvenir al domniei Comunei din 1871. Acea zidire, înfășurată încă în fețele schelelor pe cari lucrau meșteri pietrari, părea și mai mare, dominînd toată mahalaua ca o namilă. Camaradul, văzîndu-mă în uimire, cu ochii în sus și cu gura căscată dinaintea acestei zidiri atît de mărețe, îmi zise rîzînd:

— Ce? N-ai mai văzut astfel de case? Cum? Voi n-aveți în București zidiri așa de mari?

— Dar cred că nici voi nu aveți astfel de palate la Iași, replicai eu.

— Așa! Să vezi tu casa tată-meu; e mult mai mare![2]

Această iluziune a camaradului m-a costat mai tîrziu doi sorocoveți și o oră de rătăcire pe stradele capitalei Moldovei, căci voind să-i fac vizită, m-am suit într-o birjă, zicînd birjarului să mă ducă la comitele de...

— Dar unde șade? mă întrebă birjarul.

— Casa cea mai mare din Iași, îi răspund.

— Las' că știu; la vistiernicu Rosnovanu, îmi zise birjarul.

— Nu! O casă mare, mare, mult mai mare.

La aceste cuvinte, birjarul își întoarce capul, uitîndu-se la mine cu un fel de milă.

— Dar unde ai mai pomenit mata casă mai mare decît a conului Niculachi Rosnovanu?

Știu că tată-tău voia să te facă medic și tu te pusesești pe chimie; ne întîlneam adeseori sub castanii Luxemburgului și vorbeam oxigen și hidrogen, dar observasem că de cîte ori îți vorbeam de plantele marine din care se scoate iodul sau de oasele cele mai bogate în fosfor, căscai din toată puterea fălcilor; mai observasem că, vorbindu-ți într-o zi de poeziile lui Văcărescu și recitindu-ți una din poeziile iubitului nostru amic Gr. Alexandrescu:

> Culcat p-aste ruine sub care adîncită
> E slava strămoșească...[3]

ai deschis ochi mari și m-ai întrebat dacă mai știu și altele. Din ziua aceea mi-am zis că n-o să te faci medic.

Cîte lucruri s-au petrecut de atunci pe lume și mai ales într-acest colțișor de pămînt, care poartă astăzi numele de România, pe care pe atunci nimeni nu-l cunoștea în străinătate nici de nume măcar! Puteam să strigăm cît ne-ar fi luat gura că suntem români, strănepoți de-ai lui Traian, că nimeni nu ne credea, nu ne asculta, nu ne înțelegea; surda le ziceam că noi eram valahi și că voi erați moldoveni; ni se răspundea:

„Va să zică sunteți muscali? Sunteți turci?" și prin urmare hotărau că eram greci, de vreme ce eram schismatici și ne închinam la răsărit; și mai cu ajutorul lui Lichiardopulo, lui Picolo[4], lui Furnarache, lui Ventura, și voi și noi nu ne puteam cortorosi de numele de greci. A trecut mult pînă cînd unii din francezi au consimțit să ne zică *moldovalacs* și prin abreviație *moldac*, și să numească Principatele *Moldachie* sau *Valavie*. Nu demult, încă prin timpul domniei lui Alexandru Cuza-vodă, o damă italiană la Turin zicea de un tînăr român care-i era prezentat de filo-românul Vegezzi Ruscalla[5] ca moldovalac: „*Come? così giovane e gia moldovalaco!*"* Credea că acest nume era un rang, un cin, pașa sau mamamuși!

* Cum? așa tînăr și deja moldovalah!

Într-o seară doctorul Mihailidi, fostul meu dascăl de elineşte în Bucureşti, un elev al învăţatului Neofit Duca, devenit doctor în medicină pe cînd eu dobîndeam gradul de bacalaureat, mă duce într-o serată la vestita filelenă d-na de Champy, sora colonelului Favier, unul din cei mai mari luptători pentru independenţa Greciei. Acolo am întîlnit pe academicianul Patin, profesor la Sorbona, care, cu cîteva zile înainte, mă esaminase de limba elenă şi-mi dedese o bilă albă numai şi numai pentru că, cetind pasagiul ce-mi indicase din Xenofon, pronunţasem:

'Επεί δέ ἥργηντο ἡμέρα δέ σχεδὸι ἱπεφαινε καί εἰς...*

în loc de a citi:

*Epeï dè erentò emerà te schedori ipefaïnè caï eïs...***.

Cu toată ardoarea ce am pus, esplicîndu-i că nu sunt grec şi că eram de neam latin, spunîndu-i de Traian, de colonii aduşi de dînsul în Dacia etc., nu am putut face să înţeleagă că nu eram nici turc, nici muscal, nici să priceapă cum de nu mă simţeam prea onorat de a mă numi grec... Şi cred că a rămas, cît a mai trăit, tot încurcat despre naţionalitatea noastră.[6]

În salonul doamnei de Champy se aduna o dată pe săptămînă tot ce Parisul conţinea mai elin, elenist şi filelin; toţi francezii cari luaseră parte la luptele de la Misolunghi, Arta şi Navarin, toţi cîţi scriseseră o carte, o broşurică sau un articul de ziar, sau cari ziseră două cuvinte în Camera deputaţilor în favoarea grecilor; cîţiva studenţi: fraţii George şi Nicachi Mavrocordat, Coromila, Scalistira etc. erau primiţi în acel salon ca pogorîtori direcţi din eroii cîntaţi de Omer.

Într-una din seri, d-na de Champy era într-o stare de mare agitaţiune; sta cu ochii ţintiţi spre uşă, şi de cîte ori lacheul anunţa un musafir, dumneaei sălta din loc, parcă aştepta pe cineva; cînd deodată se deschid amîndouă uşile salonului, şi un glas mîndru şi răsunător anunţă: „*Son excellence le général Coletti, envoyé extraordinaire de sa majesté le roi des grecs*“***, şi îndată apare un om înalt, trupeş, frumos

---

* Cînd am fost prinşi, abia de lumina de ziuă şi... (ca în greaca modernă).

** Ca în elină.

*** Excelenţa-sa generalul Coletti, trimis extraordinar al majestăţii-sale regelui grecilor.

îmbrăcat cu fustanelă, cu mintean şi cepchen alb cusut cu găitanuri albastre. Toate căutăturile s-au întors spre noul-venit; asistenţii îşi şopteau unul altuia: „*C'est l'ambassadeur du roi Othon!*“* Toţi şi toate îl înconjoară, i se închină.

Mentorul meu, doctorul Mihailidi, profită de un moment, se apropie de ilustrul oaspe şi-i zice:

— 'Αρχιγὲ (generale), permite-mi să-ţi prezint pe tînărul Ghica din Bucureşti.

Generalul Coletti, după ce m-a întrebat despre familia Ghiculeştilor, mi-a zis:

— Şi dumneavoastră sunteţi tot greci.

Dar cînd, în marea displăcere a mentorului meu, am început a protesta în contra numelui de grec, esplicîndu-i cu căldură originea românilor, Coletti mă asculta din ce în ce cu mai multă atenţiune şi, spre marea mirare a doctorului Mihailidi, îmi zice:

— Şi eu sboresc arămăneşte, dar sunt grecos...

Deşi n-am înţeles bine deodată cuvintele *sboresc* şi *arămăneşte*, dar fraza fiind românească, am luat îndrăzneala şi i-am zis în limba mea:

— Escelenţă, poţi fi grec prin sentimente şi prin religie, dar după vorbă şi după chip eşti român.

Coletti avea figura cea mai românească ce se poate vedea; ai fi zis un mocan de la Braşov.[7]

Se uita cu drag la mine cînd vorbeam româneşte şi cu un suspin în glas mi-a zis:

— Parintili a mei sboresc maşi arămăneşte şi mi pare ghine că tini la miletea a noastră; him simpatrioti.**

Stăruinţa de a nu voi să fiu de alt neam decît român l-a făcut să uite toate preveninţele de cari era încunjurat, s-a pus la vorbă cu mine şi mi-a povestit viaţa lui la curtea lui Ali-paşa Tebedelen de la Ianina[8], unde petrecuse anii copilăriei împreună cu alţi tineri creştini, între cari un fiu al dibaciului Voia, un nepot al crudului Naţu şi un tricaliot, fiul unui ciorbagiu, cu care Coletti locuia într-o odaie.

Odată paşa era foarte supărat, tuna şi fulgera; nimeni nu-i mai putea intra în voie. Furia lui provenea din cauză

---

* Este ambasadorul regelui Othon!

** Părinţii mei vorbesc numai româneşte şi-mi pare bine că ţii la neamul nostru; sîntem compatrioţi.

că fugise tînărul Marco Botzari[9], pe care-l avea otagiu de la tată-său Kiciu Botzari, beiul de Sulli; îl ţinea la Ianina ca o garanţie de pace din partea vitejilor sulioţi. Ali-paşa bănuia că tînărul tricaliot, tovarăşul de cameră a lui Coletti, înlesnise fuga lui Botzari, şi într-o dimineaţă, cînd bietul băiat îi aducea cafeaua, îl tratase răstit de ghiaur hain; băiatului îi tremură mîna şi vărsă cafeaua pe feregeaua paşei. În cinci minute, iataganul gealatului îi zbură capul.

Această împrejurare a făcut pe Coletti să caute să fugă şi el ca Botzari, dar n-a izbutit! Prins şi adus la conac, el se credea pierdut. Noroc însă că păşii îi trecuse necazul şi ca totdeauna se căia, sau se făcea că se căieşte de moartea tricaliotului, zicînd cu oftare:

„Κριμα τὸ παλληκάρι!" (Păcat de voinic!)

După obicei însă îşi mîngîia durerea cu cuvintele aceste: „Mai bine că l-a luat Dumnezeu, că cine ştie cîte rele ar fi făcut dac-ar fi trăit".

Coletti s-a îmbolnăvit de tifos, şi Ali-paşa, aflînd că era pe moarte, s-a dus de l-a văzut în odaia unde zăcea şi, ca să-l consoleze, i-a zis că, îndată ce se va însănătoşi, îl va trimite împreună cu fiul lui Voia să studieze medicina.

S-a ţinut de vorbă, l-a trimis la Pisa, unde Coletti a dobîndit diploma de doctor în medicină.

Pe la finele seratei, cînd era să plece, Coletti, zărindu-mă într-un colţ pe după uşă, a venit la mine şi m-a luat de mînă, zicîndu-mi:

— Voi aveţi *singrafizi* ?*... Vream să *diavasesc*** şi eu una carte arămânească, un *piitis****. Care este *singrafizul* vostru?

I-am vorbit de Văcărescu şi de Alexandrescu, şi duminеca următoare i-am dus o broşură care conţinea cele dintîi poezii ale lui Alexandrescu; i-am dus şi cea mai mică ediţiune în 12° a poeziilor lui Iancu Văcărescu, în care tipărise *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat* şi *Ceasornicul îndreptat*. Mai tîrziu mi-a cerut să-i găsesc istoria lui Fotino; mi-am procurat tomul II de la un buchinist de lîngă Institutul Franţei şi i-am trimis-o.[10]

* Scriitori.
** Citesc.
*** Poet.

Coletti era din orașul Saraco, cale de 12 ore de la Ianina; familia lui există acolo și astăzi. La noi se află mai multe familii, precum sunt Filiti de la Bucov, Cantili etc., cari se înrudesc cu familia lui Coletti. Cuțovlahii, ajunși într-o condițiune mai înaltă, ca Sina, ca Tositza etc., se zic cei mai mulți greci, dar inima lor saltă ori de cîte ori ei aud vorbindu-se de români, de România și de limba românească, pe care o numesc *arămănească*.

Coletti, ca toți cuțovlahii români din Macedonia, s-a bătut ca un viteaz pentru independența Greciei; a fost guvernator al Cicladelor orientale cu titlul de: ἐκτακτὸς διοικὴ της τῶν ἀνατολικῶν Κυκλάδων (guvernator extraordinar al Cicladelor orientale).

El a lăsat un nume nemuritor în insule și dobîndise o foarte mare influență în tot Arhipelul, ceea ce nu prea plăcea comitelui Armansberg, nici regelui Othon; trimiterea lui ca ambasador la Paris a fost ca un fel de esil deghizat.

Ce eram noi românii pe atunci? Cine ne băga în seamă? Care ziar, care revistă sau care scriitor se ocupa de noi? De la Del Chiaro și de la Wilkinson nu se scrisese nici măcar o linie despre români.[11] La 1836 a fost un adevărat eveniment cînd răposatul Chochelet, consulul francez, se duse să anunțe lui Alexandru Ghica-vodă că era să treacă prin București un învățat francez, un profesor de la Sorbona, anume Saint-Marc de Girardin. Spuind domnitorului că acest turist avea să scrie impresiunile lui de călătorie, că venea să viziteze malurile Dunării pentru cercetări arheologice, consulul Franței cerea pentru călător înlesniri de transport prin țară.[12]

Îndată ordine strașnice în toate părțile pentru caleașcă, cai de poștă și conace, puind pe toți prefecții și ofițerii de pe granița Dunării la dispozițiunea ilustrului turist.

Pe atunci foarte puțini ofițeri, foarte puțini ispravnici sau ocîrmuitori vorbeau franțuzește.

Ajungînd la Islaz, Saint-Marc de Girardin găsește un locotenent oacheș și mărunțel care-i zice în bună franțuzească:

— Escelență, am ordin de la șeful meu să fiu la dispozițiunea d-voastre.

Călătorul, încîntat că a găsit un om cu care să se poată înțelege, îi zice cu glasul cel subțire și pătrunzător pe care toți l-am auzit în tinerețea noastră la Sorbona, de pe catedră sau la esamenele de bacalaureat:

— *Vous parlez très bien le français; vous l'avez appris au collège, n'est-ce pas?**

— *Non, monsieur* — îi răspunde ofițerul — *je l'ai appris tout seul.***

— *Ah! je vous en fais mon compliment.**** Eu călătoresc — îi zice voiajorul — pentru cercetarea de antichități romane. Nu cumva cunoști pe-aici pe aproape ceva inscripțiuni vechi? Aș vrea să știu cum se numea acest loc în vechime.

Ofițerul îi răspunse că se află în drept cu anticul Anasamum, astăzi Nicopoli, aproape de Utus, și că pe malul celalalt al Oltului putea să viziteze valul lui Traian.

Călătorul încîntat îi zice:

— Te-ai ocupat cu istoria și cu geografia antică, domnule, negreșit că le-ai studiat la colegiu?

— Nu, domnule, le-am studiat singur, răspunde ofițerul.

— *Ah! je vous en fais mon compliment.*

— La o mică depărtare — adaugă ofițerul — la Grosdipod, unde era antica Sigibida, s-au găsit tablele de aramă pe care este inscripțiunea:

IMP. CAESAR. DIVI. TRAIANI. PARTICI ETC.

și pe care se află mai multe nume de soldați cărora li se acorda dreptul de cetățenie.

Aceste table se citesc astfel:

*Imperator Caesar Divi Traiani Parthici filius Divi Nervae nepos etc.*****

Și dincolo, peste Olt, la Turnu, vechea *Turris*, s-a găsit o piatră cu inscripțiunea:

IVL. CAPITONI C.P.P. ILLYRICI
TR. T. OMNIB. AB. ORD.
FL. SIRMIATIVM HONORATO ET. ETC. [13]

care se citește:

*Iulio Capitoni Consulari Praefecto Provinciae Illyrici Tribuni titulo, omnibus honoribus ab ordine etc.******

---

* Vorbiți foarte bine franțuzește; ați învățat-o la colegiu, nu-i așa?

** Nu, domnule, am învățat-o singur.

*** Ah! vă felicit.

**** Împăratul Cezar, fiul divinului Traian Parthicul, nepotul divinului Nerva etc.

***** Lui Iuliu Capitone, prefect consular al Provinciei Ilirice, cu titlul de tribun, cu toate onorurile din ordinul etc.

— Cum? ştii latineşte, domnule? Ai studiat negreşit această limbă la colegiu?

— Nu, domnule — îi răspunse ofiţerul — *je l'ai appris tout seul.*

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ofiţerul îi mai recomandă tot astfel o piatră cu inscripţiune grecească.

— *Vous savez le grec ancien, monsieur? Vous l'avez sans doute appris au collège?**

Şi ofiţerul îi răspunde:

— *Non, monsieur, je l'ai étudié tout seul.***

— *Ah! je vous en fais compliment.*

Ilustrul arheolog s-a folosit foarte mult de indicaţiunile date de tînărul ofiţer, căruia atunci i s-a mai îngroşat epoleta.

Saint-Marc-Girardin avea bună memorie.

Într-o zi, fiind de rînd la esamenele de bacalaureat, vede numele familiei ofiţerului de la Islaz pe lista candidaţilor şi, cînd se înfăţişează recipiendarul, îl întreabă dacă cunoaşte un ofiţer cu acelaşi nume pe care îl cunoscuse la Islaz. Răspunzîndu-i-se că-i era frate, profesorul esaminator crede ocaziunea bună de a-şi arăta recunoştinţa, ajutînd pe frate să strălucească înaintea auditorului şi a celorlalţi esaminatori, şi începe:

— Binevoieşte, tinere, a spune ce ştii despre un rege barbar care domnea peste un popor viteaz care locuia în părţile Dunării de jos?

— Regele se numea Tisafern — îi răspunde tînărul — şi poporul era paflagoni, iar ţara aceea se numea pe atunci Capadocia.

— *Ce n'est pas tout-à-fait cela**** — îi zice profesorul — dar voi să-ţi arăt mai lămurit cestiunea; ascultă-mă bine: cum se numea împăratul roman care n-a mai voit să sufere umilirea de a plăti un tribut ruşinos lui Decebal, regelui dacilor, care ocupa locul unde se află astăzi principatele Valahiei şi Moldovei? El îmi pare că a făcut o espediţiune în contra acelui popor barbar şi l-a supus puterii Romei,

* Cunoşi greaca veche, domnule? Ai învăţat-o desigur la colegiu?

** Nu, domnule, am studiat-o singur.

*** Nu-i chiar aşa.

colonizînd ţara cu legiuni aduse din deosebite părţi ale marelui imperiu. Ce lucrare însemnată a esecutat acest împărat peste Dunăre?

— Împăratul roman se numea Tigran — răspunde esaminatul — şi lucrarea pe Dunăre a fost un far[14].

— *C'est assez, monsieur**, îi zice profesorul şi-i dă o bilă albă, zicîndu-i: *Ce n'est pas tout-à-fait cela, mais vous pourrez le demander à mr. votre frère, il vous le dira, il l'a appris tout seul, lui***.

ION GHICA

* Destul, domnule.

** Nu-i chiar aşa, dar îl vei putea întreba pe fratele dumitale, care îţi va spune, el a învăţat singur.

IX

DAVID URQUHARD

București, martie 1881

Iubite amice,

Începusem mai deunăzi urmarea unei epistole din *Convorbiri*, cînd îmi căzură în mîni două ziare, din cele mai mari, în cari redactorii de tot soiul și de tot neamul scriu de mai multe ori pe săptămînă politică, literatură, artă și de toate, cu o cutezare și cu o siguranță care face pe mulți gură-cască să crează că lucrurile sunt așa cum le spun ei.

Văzînd numele meu și al tău tipărite cu litere distinse, am avut curiozitatea să citesc. Cînd, ce să văd!... mie-mi spunea verde în ochi că sunt un prost, parcă eu aș fi pretins să fiu om de spirit; îmi mai spunea că nu știu să scriu, ca și cum aș fi avut vreodată pretențiunea a trece de scriitor sau să cer de la cineva vreun *bene-merenti;* astea treacă-meargă, deși nu prea e politicos a spune omului în față asemenea adevăruri, dar nu se oprea aci; îmi găsea fel de fel de alte defecte pe cari le cita anume, negreșit ca să dovedească respectul și considerațiunea ce au ei pentru acei cari îi citesc.[1] Și ca să nu creadă nimeni că sunt aceia pe cari toți îi știu, iscălesc cu nume cari nu sunt nici în călindar, nici în condicile stării civile.

Bine, pe mine ca pe mine, că sunt un biet muritor ca toți muritorii, dar pe tine!

Acestea toate, pentru că nu le-a plăcut *Pepelea!* D-apoi a cui e vina?

— Era să mă duc şi eu să văz piesa cea nouă a domnului Alecsandri, îmi zicea un fel de kir Mistocli, dar aud că e o nimica toată.

— Cine ţi-a spus asta, domnule?

— Am citit în ziare că e o secătură goală, o copilărie.

— Ia spune-mi, rogu-te, cum te cheamă?

— Ce, nu ştii cum mă cheamă? şi-mi trînti scumpul său nume, tot de acele cari nu se află în călindarul românesc.

— Apoi cum vrei, domnule, c-un astfel de nume, să-ţi placă băiatul cu fluierul de dor, şi foarte bine ai făcut de nu te-ai dus să-l vezi, că n-ai fi ales nimica de dînsul; ai fi păţit şi dumneata ca domnul Ovreiescu şi ca domnul Elinescu, redactorii articulilor după cari îţi regulezi ideile şi petrecerile; te-ar fi apucat căscatul de care pătimea Murgilă şi Papură. Ca să-ţi placă Pîrlea şi Lăcustă, trebuie să fi fost crescut şi trăit cu românii, să vorbeşti şi să cugeţi româneşte.

Cum să cerem de la nişte bieţi venetici, veniţi în ţara asta bună şi mănoasă după un codru de pîne, să fie ei mişcaţi de legendele româneşti, de suvenirile copilăriei noastre; să le placă doinele zise cu fluierul ciobanului, să se înfioreze de muma pădurii, să se teamă de zmeu, să guste basmele cu cari ne împăca mama Ilinca, cînd începea cu: *„a fost odată ca niciodată, că de n-ar fi nu s-ar povesti, pe cînd se potcovea puricele cu nouăzeci şi nouă de oca de fier la un picior şi călcîiul e tot gol“;* şi termina cu: *„după ce am jucat la nuntă şi am mîncat cu împăratul la masă, am încălicat p-o şa şi vă spusei dumneavoastră aşa“.*

Cum vrei ca nişte nenorociţi, crescuţi în răutate şi hrăniţi cu invidie, să poată aprecia legendele din viaţa plină de iubire a unui popor poetic, cu care ei nu au avut nici în clin, nici în mînecă? Nu poţi aştepta de la nişte nenorociţi, goniţi de vicisitutidinile din ţara lor, să poată înţelege şi gusta idiomele limbei noastre; nu eşti în drept să ceri de la orb să judece colorile, nici de la surd să aprecieze muzica.

Îmi aduc aminte că, aflîndu-mă acum cîţiva ani la o masă la Constantinopol, beizadea Grigorie Sturza avea ziafet de ziua lui şi ne poftise pe toţi românii proscrişi; adusese pe cel mai vestit tacîm de lăutari, tot meşteri aleşi dintre cei mai buni, scripcari, cobzari şi neisani din Scaune

din Bucureşti. Trăgea Dinică cu arcuşul de te ardea la inimă, şi cobzarul zicea din gură pe *Alimoş;* noi ascultam cu auzul şi cu sufletul; la masă era şi un străin, un perot care, văzîndu-ne înduioşaţi, ne zice cu un ton de dispreţ:

— Nu înţeleg ce găsiţi în cîntările astea de vă fac atîta impresie!

Iar Marin Serghiescu (Naţionalu) se uita cu milă la dînsul, zicînd:

— *Perotule, perotule! Săracule! tu nu ai patrie, tu nu ştii ce e cîntecul naţional.*

Aceste puţine cuvinte, zise cum au putut fi zise, ne-au făcut pe toţi să ne podidească lacrimile.[2]

Aceşti oameni nu simt româneşte, nu le place nimica românesc. Noi ăştia get-beget coada vacii, născuţi, crescuţi şi îmbătrîniţi în ţara asta, care am văzut-o fărimicată şi umilită, pe cînd paşa de la Diu şi Silistra-valesi făcea să tremure domnii noştri; pe cînd un Zaltukin azvîrlea pe boieri cu brînci pe scară şi surghiunea mitropoliţii; pe cînd un Bezak ş-un Rukman insulta pe domni pe tronul lor şi dictau legi ţării; pe cînd, ca să ne ducem cu lînă, cu piei, cu miere sau cu unt peste graniţă sau peste Dunăre, ne trebuia paşuş nemţesc sau teşcherea turcească, noi dăm slavă cerului că ne bucurăm astăzi de cea mai absolută libertate de cugetare şi de scriere, că am ajuns a avea un stat mare, puternic şi independent, respectat şi considerat. Noi, cari am trăit cale de doi seculi, ne mulţumim cu ceea ce ne pot da pe teatru de-alde Alecsandri şi de-alde Millo; putem fi toleranţi chiar pentru acei cari, după ce critică cu necuviinţă, apoi cînd s-apucă să facă şi ei ceva, nu produc decît inepţii, pe care apoi voiesc cu sila ca lumea să le primească drept cap d-opere; noi putem fi iertători chiar către acei cari merg cu neruşinarea pînă a-şi rîde de gloriile noastre naţionale şi a azvîrli cu noroi în străbunii noştri, în acei cari au luptat seculi întregi pentru apărarea drepturilor acestei patrii în care ei găsesc o primire frăţească şi milostivă.

Să-i recunoaştem maiştri în linguşiri, în injurii şi în calomnii, şi să trecem.

Cînd am văzut că aceşti domni te critică şi te sfîşie chiar pe tine, mi-am ridicat condeiul, zicîndu-mi că nu ştiu ce zic şi că deşi nu le-o plăcea lor cele ce am a-ţi spune,

dar poate ca să intereseze pe unii din români, şi iată că-mi urmez epistola de unde am lăsat-o.

Pe cînd ne apropiam de teribilul an 1840, despre care se proorocea fel de fel de grozăvii, ba c-o să ne frigă, ziceau unii, ba c-o să ne fiarbă, ziceau alţii, c-o să ne arunce în fundul văzduhului, credeau unii astrologi, c-o să ne ridice în slava cerului, cum credeau mulţi prooroci.[3] Lumea era îngrijată şi posomorîtă, nimeni nu mai rîdea, numai noi românii, studenţii din Paris, eram veseli şi voioşi; pe toată ziua diligenţa de la Strasburg sporea numărul tinerilor veniţi la învăţătură. În toamna anului 1837, Moldova a dat un contigent însemnat, ajuserăm a număra, cu mici, cu mari, la douăzeci, şi legăturile de amicie dintre munteni şi moldoveni deveneau din ce în ce mai strînse şi mai patriotice. Ne întîlneam la „Café Corneille", unde domnea glasul învăţatului student Bermudez, sau la „Café Procope", unde cuvîntul era al unui alt student devenit ilustru, a lui Jules Simon[4]; ne comunicam unii altora scrisorile ce primeam din Iaşi şi din Bucureşti, le comentam, le discutam şi începusem a judeca pe domni şi pe împăraţi. Epistolele lui Niculae Bălcescu, lui Iancu Voinescu şi lui Grigorie Alexandrescu erau foarte apreciate, mai ales pentru noutăţile ce ne dau despre cele ce se petreceau cu ocaziunea revizuirii Regulamentului organic, în care baronul Rukman cerea suprimarea autonomiei ţării prin supunerea legilor noastre la sancţionarea curţilor suzerane şi protectrice. Colonelul Cîmpineanu luase în mînă apărarea drepturilor României. Cuvintele acestui deputat au fost toxinul care a deşteptat pe români din letargia în care se aflau. Mulţi tineri, cari petreceau o viaţă de trîndăvie şi de disoluţiune, şi aş putea cita nume ilustre astăzi, au părăsit petrecerile şi cărţile, au alergat sub baniera Cîmpineanului, s-au pus serios pe studii şi au adus mai în urmă ţării servicii însemnate.[5]

Cu cîţiva ani mai înainte, cam pe la 1835, poftit fiind la o vînătoare de amicul şi conşcolarul meu Faugeroux, mă întîlnisem cu Armand Carrel, redactorul, capul ziarului *Le National*, şi cu un polonez, Mihail Czaika Czaykowsky, cazac din Ucraina refugit din 1831, unul din secretarii principelui Czartorysky[6]. Seara, după vînătoare, am prînzit la „Hôtel des trois écus" la Avalon şi am petrecut seara

împreună pînă la miezul nopții, așteptînd trecerea diligenții mesageriei Lafite-Gaillard, la care reținusem locuri pentru Paris.

Trei zile după aceea, în marea mea mirare, am citit în a doua coloană a ziarului *Naționalul* un articol foarte călduros despre suferințele Principatelor în timpul războiului turcesc de la 1828, despre ocupațiunea rusească de șapte ani și despre scopurile ambițioase ale Rusiei. În acel articul am recunoscut multe din cele ce povestisem eu la otelul de la Avalon. Într-un alt articul, un foileton în *Constituționalul* doctorului Véron, M. Czaykowsky povestea lupta bandei lui Tunsu cu potera spătăriei și moartea voinicească a haiducului, întocmai cum le descrisesem. Tot cam pe la anul 1835 publicasem o broșură intitulată *Coup d'oeil sur l'état actuel de la Valachie*, scrisă cu ajutorul profesorului meu Satur, după niște note trimise de unchiul meu Cîmpineanu.

Armand Carrel îmi admitea în ziarul său orice articul îi duceam sub titlul *Correspondance de Bucarest*. Mă recomandase amicilor și colaboratorilor săi, Bastide și Maillefer, însărcinați cu politica dinafară; șeful își rezervase cestiunile interioare și afacerile Spaniei, care pe atunci interesa mai cu deosebire politica franceză. După moartea atît de regretată a lui Carrel, am urmat relațiunile mele cu redacțiunea *Naționalului*, și în tot timpul cît am stat în Paris coloanele ziarului din rue Lepelletier mi-au fost deschise.

Corespondența din București, publicată regulat mai în toată săptămîna în unul din cele mai importante ziare din Paris[7], intriga foarte pe unii din compatrioții noștri, precum era frații Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, Barbu Catargiu, Anagnosti, frații Nicolae și Stavrache Niculescu etc., aflători pe-atunci în Paris; ei alergau în toate părțile, căutînd să descopere pe autorul acelor articule și acelor broșuri, căci ideile esprimate într-însele difereau cu totul de modul de a vedea și de a vorbi al acestor domni. Erau mulți români pe-atunci cari vedeau salvarea țării în întărirea protectoratului rusesc.

Czaika (mai tîrziu Sadyk-pașa) mă prezentase principelui Czartorysky, care avea o mare influență asupra oamenilor politicei ai Europei și mai cu deosebire asupra guverne-

lor Franței și Engliterei; acest bărbat era mai totdeauna consultat la Paris și la Londa în toate afacerile privitoare la Orient, ca unul care jucase un rol mare în timpul împăratului Alexandru I și cunoștea mai bine decît oricine scopurile ascunse ale Rusiei.

În fața celor ce se petrecea în țara noastră cu ocaziunea revizuirii Regulamentului, principele Czartorysky trimisese la București pe un secretar al său, pe contele Voronici, sub numele de Verner, ca să se puie în relațiune cu Cîmpineanu și cu partidul opus Rusiei. Bătrînul Centra, din ministerul trebilor dinafară, încuraja și proteja această acțiune pe sub mînă, deși în aparență politica Franței în Principate era o politică cu totul de espectativă. Tînărul Filip Colson, secretarul Consulatului francez din București, nețiind nici o seamă de instrucțiunile șefului său, lucra pe față cu Cîmpineanu și cu tinerii patrioți români; zelul tînărului secretar mergea pînă a-și compromite cariera, publicînd în anul 1839 una din cele mai bune cărți care s-au scris despre Principate, o diagramă bine făcută și o esplicațiune asupra tratatelor domnilor români cu Poarta, bazată pe principiele cele mai raționale ale dreptului ginților.[8] În 1839 am dat un estract din această carte sub titlu de *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit des gens et sur les traités.*

Cu venirea Cîmpineanului la Paris în 1839, noi, studenții munteni și moldoveni, ne-am apropiat și mai mult între noi; am organizat întrunirile noastre într-un mod mai sistematic; ne adunam regulat duminecile la Mavrocordat Ursu, la Dumitru Brătianu, la Sandulache Miclescu sau la Ion Docan; discutam interesele țării și viitorul ei, luam angajamentul de-a fi totdeauna uniți în apărarea drepturilor noastre de autonomie; ne învoisem ca la întoarcerea noastră în țară să înființăm un ziar pentru propagarea ideilor liberale și patriotice; hotărîsem ca unii din moldoveni să vie să se stabilească în București și unii din munteni să meargă la Iași ca să propagăm unirea.

Într-o seară, aflîndu-mă la principele Czartorysky, apare în salon un tînăr mic de talie, de o complecțiune delicată, alb și sarbăd la față, păr galben auriu, lung, dat pe spate, ochii albaștri vii și pătrunzători; toți cîți erau oameni politici în salon îl înconjurară; Thiers, pe atunci ministru,

se apropie de dînsul, îi strînge mînile cu efuziune şi se aşază un ceas la vorbă cu dînsul. Acesta era David Urquhard. La Eton şi la Universitatea din Edinburg făcuse admiraţiunea tuturor profesorilor; copil încă, se luptase alături cu amicul său Byron pentru independenţa grecilor; la întoarcere cîştigase afecţiunea regelui William şi a fost numit deodată prim-secretar la ambasada din Constantinopole. Acolo, în puţin timp, el dobîndise o mare influenţă asupra turcilor, devenise amicul şi consilierul sultanului Mahmud şi purta costum turcesc; s-a bănuit chiar că îmbrăţişase islamismul.

În cestiunea „Vixenului", capturat de ruşi pe coasta Circasiei, pentru că ducea arme şi muniţiuni de rezbel lui Abi Melek şi lui Şamil, el luase partea fraţilor John şi Georges Bell, proprietarii corăbiei, şi duse lucrurile pînă la o ruptură între Rusia şi Englitera, trecînd peste voinţa şi instrucţiunile şefului său.

Conflictul dintre secretar şi ambasador s-a terminat cu rechemarea celui mai tînăr, care, părăsind atunci cariera diplomatică în care debutase într-un mod aşa de strălucit, intră în Camera Comunelor, unde denunţa de vînduţi Rusiei şi pe ambasadorul Ponsomby, şi pe ministrul Palmerston.

Deşi Urquhard a fost dezaprobat de guvernul său, însă el a făcut să se inaugureze o politică de rivalitate şi de ostilitate între Englitera şi Rusia. El era omul care studiase mai bine Orientul şi politica rusească, scrisese o carte importantă, *La Turquie et ses ressources*[9], şi publica vestitul *Portofolio*, în care tipărea documente secrete de o foarte mare importanţă politică; era amic intim al lui Prokesch Osten şi al francezului Eugène Poujade, pe atunci secretar al lui Drouyn de Lhuys şi, mai tîrziu, de la 1849 pînă la 1856, consul general la Bucureşti[10]; era în relaţie cu Urquhard şi mă face cunoscut cu dînsul. Intrînd în vorbă cu dînsul, după ce el m-a ascultat cu cea mai mare atenţiune şi interes în tot timpul cît i-am vorbit de purtarea Rusiei în Principate, de drepturile ce căuta să-şi atribuie şi de scopurile ei ambiţioase, cînd am trecut a-i spune şi despre abaterile Turciei de la tractatele ce avea cu domnii noştri cei vechi şi de purtarea paşilor de pe marginea dreaptă a Dunării, mă pomenesc că se înfuriază, chipul său dulce şi

plăcut ia o espresiune sălbatecă şi înspăimîntătoare, figura sa se descompusese încît nu-l mai cunoşteai, mîinile i se crispase, pumnii se închisese şi braţele luase poziţiunea unui atlet de box. Dac-am văzut aşa, l-am lăsat în voia lui Dumnezeu şi, ori de cîte ori îl întîlneam, îl evitam.

Urquhard cîştigase o atît de mare influenţă în Franţa, încît conducea politica lui Thiers pînă a hotărî pe acest ministru a rupe cu toate puterile cari se uniseră în contra lui Mehmet Ali. Prin influenţa sa asupra presei şi asupra opiniunii publice în Englitera, combătea politica lui Palmerston, denunţînd-o ca favorabilă Rusiei, susţinea politica lui Thiers, care era de a lăsa pe Mehmet Ali să meargă la Constantinopole, crezînd că acest organizator ar putea să regenereze Imperiul otoman. Urquhard căuta să dezlipească pe Anglia de Rusia, de Austria şi de Prusia şi s-o facă să coopereze cu Franţa la susţinerea lui Mehmet Ali. Războiul devenise atît de iminent, încît regele Ludovic-Filip nu l-a putut înlătura decît depărtînd pe Thiers de la guvern.

Trecuse vro trei luni de la furtunoasa mea convorbire cu Urquhard, cînd, invitat de Bastide la un prînz, l-am găsit între oaspeţi. Conversaţiunea venind asupra felului de a se hrăni populaţiunile din Orient şi făcînd eu descrierea laptelui nostru de oi, sus la munte vara între Sînte Mării, şi spunîndu-le că este gros ca mierea, încît cuţitul lasă dungă cînd îl treci pe taler, spunînd cum este iarba de deasă şi de subţire în păşunile Carpaţilor şi povestind despre viaţa originală a păstorilor noştri, m-am pomenit deodată cu englezul că sare de pe scaun şi că mă ia în braţe, plîngînd şi zicîndu-mi:

— Eu te înţeleg! ai o patrie, iubeşte-o şi nu lăsa pe nimeni să facă dintr-însa ceea ce Anglia a făcut cu Scoţia!

Urquhard era scoţian.

Dintr-acea seară el a devenit cel mai bun şi mai călduros amic al României, pe cît timp nu ar fi voit să se despartă de Imperiul otoman. L-am întîlnit adesea în drumul meu în Franţa, în Anglia, în Sviţera, în Turcia; devenise un apostol al autonomiei şi al unirii Principatelor. El avea cea mai mare stimă şi admiraţiune pentru caracterul franc şi leal al turcului adevărat, era un vrăjmaş aprig şi neîmpăcat al Rusiei şi credea că Turcia era singura stavilă ce

putea esista în contra ambiţiunii ţarilor. Acest om ar fi jucat un mare rol politic dacă nu ar fi fost absolut în ideile sale. El a murit sunt acum patru ani; amicii săi în Englitera se intitulează *urquhardişti* şi venerează memoria lui ca a unui sfînt.

La anul 1841 terminasem studiile mele, dobîndisem titlul de inginer de la şcoala de mine din Paris şi mă întorceam în ţară cu speranţa de a fi întrebuinţat la esploatarea salinelor noastre sau să dobîndesc o catedră în „Sfîntu Sava". După povaţa unui văr al meu, Iancu Manu, atunci director la vornicie, am prelucrat un proiect de esploatarea sării după o metodă care s-a adoptat mai tîrziu de inginerul Caracioni la Slănic; acel proiect dat lui Iancu Oteteleşanu, care-mi era unchi, unul din concesionarii salinelor, a fost respins de coasociaţii săi ca costisitor; după aceea, adresînd o cerere de catedră, m-am pomenit chemat de Nenea Mare (aşa-i ziceam în familie lui Mihalache Ghica, fratelui celui mare al lui vodă), care-mi propune să-mi aleg o prefectură orişicare, afară de cea de Craiova şi de Focşani; în marea neplăcere a tatălui meu, am declinat onorul ce mi se făcea, zicînd că nu mă simţeam în stare să îndeplinesc o funcţiune atît de importantă, neavînd nici esperienţa, nici cunoştinţele necesare pentru îndeplinirea unor asemenea îndatoriri.

Bănuielile că aş fi fost autorul scrierii puţin favorabile guvernului de atunci şi dominaţiunii străinului, precum şi stăruinţa de a vizita pe unchiul meu Cîmpineanu în închisoarea de la Mărgineni şi de la Plumbuita făcea că eram rău notat şi la palat, şi la consulat. Marele vornic Mihalache Ghica şi consulul Daşkof în mai multe rînduri făcuse observaţiuni tată-meu, prevenindu-l că, de nu voi schimba modul meu de a cugeta şi de a mă esprima, au să fie siliţi să ia măsuri în contra mea. Cu puţin înainte se izgonise Vaillant din ţară[11], se arestase şi se surghiunise la Snagov şi la ocnă Mitică Filipescu, Niculae Bălcescu, Marin Serghiescu şi Telegescu.

În poziţiunea în care mă găseam, sfătuindu-mă cu unchiul meu Cîmpineanu, m-am hotărît să mă duc la Iaşi.

Unii din boieri, aflînd despre deciziunea ce luasem şi cunoscînd ideile cari domneau între tinerii români de la Paris, din care unii se întoarseră în Moldova şi ocupau pozi-

ţiuni însemnate, m-au însărcinat să duc la Mihai-vodă Sturza o epistolă, în care espunea domnului Moldovei starea Ţării Româneşti, arătîndu-i că domnia lui Alexandru Ghica era pe sfîrşite şi propuindu-i să-l aleagă domn al Valahiei, ca astfel să realizeze scopul dorit de toţi românii, *Unirea Principatelor*.

Epistola aceasta era iscălită de Cîmpineanu, de Villara şi de Filipescu Vulpe.

Primeşte frăţeştile mele salutări, şi urmarea pe curînd.

ION GHICA

X

LIBERTATEA

Ghergani, iunie 1881

Iubite amice,

După promisiunea ce ţi-am dat, urmez astăzi epistola mea precedentă cu cîteva consideraţiuni asupra libertăţii, asupra acestui cuvînt magic, a acestei zeităţi în numele căreia de trei mii de ani toate se fac şi se desfac. Nu este publicist, economist sau moralist care să nu zică că vorbeşte, scrie şi luptă pentru libertate; nu este cap încoronat, nu este un singur om de stat, ministru, cancelar sau vizir, care să nu-şi dea, cu drept sau fără drept, titlul de liberal.

„O, patrie, cîte crime nu se comit în numele tău!“ striga un filozof al antichităţii.

Acest cuvînt s-ar aplica încă şi mai bine libertăţii.[1]

Istoria este plină de cruzimile comise în revendicarea libertăţilor publice şi private. Atenianii se făleau cu libertăţile lor, pe cînd înhăma pe iloţi la pietre de moară şi-i învîrteau cu biciul la teascurile de untdelemn; pe cînd dau lui Socrate să bea otravă ca să nu se mai vorbească de unitatea dumnezeirii. Romanii vorbeau în forum libertate, pe cînd mînau sute de mii de robi cu biciul, ca pe turme de vite, la lucrarea edificiilor colosale cu cari împodobeau cetatea eternă, şi pe cînd aruncau pradă fiarelor sălbatice pe acei cari îndrăzneau să mărturisească în Christ. Împăraţii, baronii, toate revoluţiunile şi toate conjuraţiunile, pronunciamentele, lovirile de stat, toţi şi toate au jurat şi

jură în numele sacru al libertăţii, pretinzînd că tot ce fac şi au făcut ar fi pentru glorificarea libertăţii.

Ne putem întreba: cum se face că existenţa şi dobîndirea acestui drept al omului să fie încă disputată şi contestată, de vreme ce toţi o voiesc şi o cer cerului şi pămîntului, deoarece fiecare se zice gata a face pentru dobîndirea ei toate sacrificiile de viaţă şi de avere?

Cauza este că fiecare o voieşte mai mult pentru sine şi aşa cum crede el că i-ar veni mai bine la socoteală, fără a se preocupa dacă acţiunile sale nu ating şi nu jignesc libertăţile altora. Lumea nu este încă pătrunsă de adevăratul sens al acestei prerogative. De aici coliziuni, luptă pentru deosebitele moduri de a înţelege, de a voi şi de a practica libertatea: o încîlceală care nu se poate descurca de seculi, un adevărat antagonism, de unde autoritatea trage mijloace de a oprima împingînd pe unii în contra altora, şi unde demagogii găsesc un mijloc de a se face populari, preconizînd libertăţi stravagante, cari nu se pot realiza, dar cari adesea uimesc spiritele slabe şi inculte.

Mulţimea nu este încă pătrunsă de ideea că libertatea unora nu trebuie să împiedice libertatea celoralalţi.

O cucoană care plătise ştraf la Viena pentru că îşi bătea servitoarea, o biată ţigancă pe care o luase cu dînsa în călătorie, cînd se întorcea în ţară, după cîteva luni, îndată ce a pus piciorul pe pămîntul românesc la Turnu-Severin, a salutat patria cu o păreche de palme pe obrazul bietei Oprichi, esclamînd:

„Te salut, o, patrie de libertate, unde pot bate cînd voi!"

Sunt încă puţini acei cari înţeleg că fericirea unui popor stă în libertatea tuturor, iar nu în prefecţiunea unora şi în apăsarea altora; şi sunt numeroşi acei cari cer libertatea astfel cum le-ar plăcea lor, fără a le păsa de ceialalţi, de aceea vedem că ceea ce numesc unii libertate ia fel de fel de forme şi că, în loc de a fi toţi mulţămiţi, strigă unii în contra altora, simţindu-se loviţi şi împiedicaţi în interesele şi în dezvoltarea lor.

Pentru unii, supremul libertăţii ar fi de a se obliga toţi românii mari şi mici să nu cumpere marfă decît de la dînşii; alţii mai puţin esigenţi s-ar mulţămi ca să nu se aducă mărfuri străine în ţară, ca să nu concure cu cele confecţionate de dînşii; pentru alţii ar fi destul să se re-

strîngă cît s-ar putea mai mult numărul acelora cari produc aceleaşi obiecte ce produc şi ei, şi foarte puţini înţeleg că a protege în contra concurenţei, fie dinlăuntru, fie dinafară, este a persecuta pe cei mulţi în folosul unora, că este a supune pe fiecare la nişte dări nedrepte şi fără folos pentru ţară; căci orice măsură s-ar lua în favoarea unui individ, unei meserii şi orice formă ar lua acea măsură, ea se traduce într-o contribuţiune bănească, care apasă asupra tuturora şi devine un adevărat impozit care, de cele mai multe ori, nu profită nici măcar acelui pe care a căutat să-l favorizeze.

Un patriotism rău înţeles face pe mulţi să crează că a opri concurenţa, a acorda scutiri sau privilegiuri şi a împiedeca libertatea schimbului de la un oraş la altul, de la o ţară la alta, ar fi a îmbogăţi naţiunea. Eroare! căci nu se poate admite că legile cele mari şi providenţiale să poată aduce vreodată sărăcie şi pieire; nu se poate admite că tranzacţiunile libere, cari sunt schimbul de servicii între oameni, să poată fi vreodată vătămătoare şi păgubitoare; din contra, ele vor îmbogăţi cu atît mai mult cu cît vor fi mai active, ele se micşorează cu cît li se aduc mai multe restricţiuni şi piedici.

Atît raţiunea, cît şi datele statistice dovedesc în mod netăgăduit că prin libertatea producţiunii şi a schimbului valoarea obiectelor merge scăzînd şi utilitatea lor merge crescînd. Cu cît valoarea obiectelor scade, cu atît rămîne un capital mai mare disponibil, capital care poate fi pus în serviciul producţiunei ca să o sporească; şi viceversa, cu cît valoarea obiectelor va fi mai mare, cu atît capitalul rămas disponibil va fi mai mic şi cu atît producţiunea va scădea.

Ţările despotice, unde s-a practicat cu mai multă asprime sistemul vamal, sistemul protecţionist şi sistemul prohibitiv, este dovedit astăzi că au fost şi sunt cele mai sărace şi cele mai puţin locuite şi, totodată, cele mai turburate şi mai bîntuite de conspiraţiuni, de răzvrătiri, de foamete şi de fel de fel de epidemii; şi au mare dreptate economiştii cînd răspund toţi într-o glăsuire fiziocraţilor şi malthusianilor că libertatea tranzacţiunilor şi creşterea densităţii populaţiunii înlesneşte sporirea producţiunii şi a bogăţiei.

Nu este esact a crede că interesele se împung unele cu altele; tot ce se poate zice într-această privință este că omul, ca ființă activă, caută să depărteze sau cel puțin să micșoreze cît poate, să împuțineze senzațiunile ostenitoare și neplăcute și să mărească și să înmulțească pe cele plăcute și mulțumitoare; ceea ce vine a zice, a încunjura și a împuțina munca și osteneala și a spori mulțămirile sau a produce puțin și a consuma mult. Pentru ca să dobîndească însă pe cele plăcute, nu o poate face decît prin schimb cu ceea ce a produs el; munca e dar condițiune fatală existenței societăților omenești.

Schimbul între producte constituie toată știința politică și socială, care regulează relațiunile ce trebuie să existe între oameni și face că ei nu pot fi absolut liberi, ci trebuie să-și reguleze acele relațiuni astfel ca libertatea să nu fie jignită decît întrucît aceea a unora ar putea vătăma pe a altora.

Că omul se naște liber, nu avem decît să observăm această ființă atunci cînd încă societatea, obiceiurile și legile nu au putut să fi avut nici o acțiune asupra lui, să-l observăm în stare de pruncie. Copiii plîng cînd sunt lăsați singuri, nu le place nici singurătatea, nici întunericul, le place să fie în societatea semenilor lor, preferind pe cei de aceeași etate cu dînșii; totdeodată sunt egoiști și voluntari, și cu atît mai voluntari cu cît sunt mai prunci, cu cît nu s-au frecat cu rezistența celoralalți; se mînie și se revoltă cînd li se împotrivește cineva la voința lor. Aceste două instincte naturale, cari amîndouă cer a fi satisfăcute și cari, lăsate fără frîu, ar face din fiecare om un despot sau un sclav, ele cer a fi temperate și regulate prin concesiuni mutuale de la unii la alții, făcînd pe fiecare să înțeleagă respectul ce datorește drepturilor celoralalți, cu condițiunea, se înțelege ca unii să nu aibă mai multe drepturi decît alții, ci să sacrifice fiecare o părticică din libertatea sa pentru posibilitatea de a trăi în societate cu alții.

Omul nu poate trăi în izolare, fiindcă organismul său fizic și intelectual îl pune în necesitate de a avea trebuință de ajutorul semenilor săi, nu numai a celora cari îl înconjoară, dar a celor de departe; lucrăm unii pentru alții, fiindcă în starea socială ne procurăm mulțumiri pe cari nu le-am putea dobîndi prin noi înșine. Ca să ne convingem de acest

adevăr, nu avem decît să considerăm ceea ce mîncăm, ce bem şi ce îmbrăcăm într-un an, pentru a ne încredinţa că munca noastră proprie şi individuală nu ne-ar putea procura acele obiecte nici cu o lucrare stăruitoare de mai multe secule.

În starea de izolare, trebuinţele covîrşesc putinţele noastre, mijloacele noastre de producţiune, pe cînd în starea socială din contră mijloacele noastre egalează şi covîrşesc trebuinţele.

Mulţămirile omului depind de repartiţiunea productelor, şi acea repartiţiune dă loc uneori la o mulţime de regulări nedrepte, egoiste şi rău chibzuite, cari nemulţămesc şi turbură societăţile, neliniştesc guvernele.

În fiecare societate individul luptă pentru libertate şi pentru apropriare, pe cînd statul sau guvernul luptă pentru autoritate, şi astfel se formează două curente opuse.

Omul slab vorbeşte totdeauna în numele libertăţii, dar, îndată ce devine tare, începe a vorbi în numele autorităţii, a forţei.

„Părinţii bisericei — zice Cantu[2] — proclamau libertatea credinţelor în tot timpul persecuţiunii religiei creştine, îndată însă ce a încetat acea persecuţiune şi biserica a devenit autoritate, au început la rîndul lor a vorbi în numele puterii." Aceste două curente ale libertăţii şi al autorităţii le găsim în luptă în toate societăţile; şi chiar în cele mai înaintate în civilizaţiune găsim o luptă neîncetată între justiţie şi putere, fiecare posedînd o acţiune puternică asupra societăţii lor şi biruind cînd una, cînd alta.

Lumea occidentală se zvîrcoleşte de secule între autoritate şi libertate, luptă necontenit cu principiul autoritar, inimicul jurat al societăţilor libere.

Să nu se înţeleagă iar că a fi liber va să zică a nu face nimic, de teamă să nu aducem supărare semenului nostru, ci din contră a fi liber însemnează a munci, a fi singurul său arbitru de ceea ce face şi de ceea ce nu face; căci libertatea este activitate, este dreptul de întrebuinţare liberă a timpului, alegerea liberă a lucrării şi a muncei noastre; nu este, cum cred unii, trîndăvia sau dreptul de a înjura şi a calomnia, sau dreptul de a chema ura şi dispreţul asupra celoralalţi sau asupra guvernului şi a provoca ură şi răzvrătiri. Nimic nu garantează mai bine propriele drepturi ale

fiecăruia ca respectul ce trebuie să avem noi înşine pentru drepturile cari le ţin în cumpănă.

Numai cu această condiţiune libertatea se poate stabili la un popor; ea este exigentă şi capricioasă, voieşte să fie înţeleasă, apreciată şi iubită pînă la moarte. Şi cînd dintr-un concurs oarecare de circumstanţe libertatea se coboară asupra unei societăţi care nu ştie să o preţuiască şi să o practice, ea se opreşte puţin şi dacă vede că nu este respectată şi adorată, zboară, fuge, lăsînd un regret lung şi amar, căci nimeni nu simte mai bine lipsa ei decît acei cari au avut-o şi au pierdut-o, neştiind să o păstreze. Voltaire zicea că, pentru a scrie despre libertate, ar voi să fie închis la Bastilie.

Libertatea rău înţeleasă face afacerile despotismului, precum şi despotismul naşte mai curînd sau mai tîrziu libertatea. S-a zis că Bastilia a făcut mai mult pentru libertate decît Voltaire sau Rousseau.

Cu cît într-o societate există mai multă ignoranţă şi mai puţină educaţiune, cu cît simţul justiţiei şi dreapta apreciare a intereselor sunt mai puţin dezvoltate şi cu cît puterea morală, care înfrînează patimele şi dezvoltă raţiunea, va fi mai slabă, cu atît libertatea va fi mai puţin înţeleasă şi practicarea ei va fi mai anevoie, şi prin urmare pericolul de a se pierde va fi mai iminent.

Una din condiţiunile cele mai importante pentru libertatea unui popor este ca în clasele de jos să existe spiritul de conservaţiune şi în cele de sus să existe spiritul de inovaţiune şi de progres. Această condiţiune a făcut că în Englitera libertatea a putut înflori mai bine decît în orice altă ţară.

Aboliţiunea robiei, desfiinţarea glebei şi a clăcei, aboliţiunea drepturilor de naştere, proclamarea egalităţii, libertatea exerciţiului meseriilor, desfiinţarea monopolurilor, libertatea presei şi a întrunirilor, libertatea individuală *habeas corpus* sunt victorii ale libertăţii; ele însă nu dau acelora cari au scăpat de nedreptate şi de apăsare dreptul să crează şi să pretindă că la rîndul lor pot oprima pe acei cari i-au năpăstuit, căci aceasta nu ar fi decît o intervertire de roluri, iar nu o biruinţă a principiului libertăţii; răul ar rămînea acelaşi, ar fi poate chiar şi mai mare, pentru că nimic nu este mai grozav decît apăsarea mulţimii.

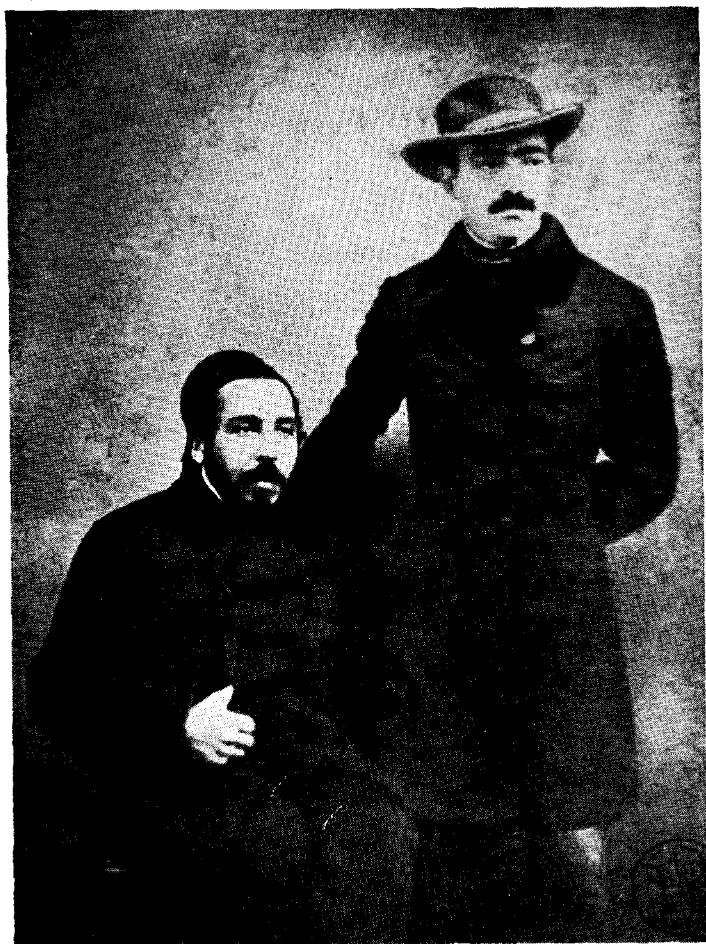
Pe cît timp nu vom căuta decît ceea ce ne convine personal, fără a ține seamă de trebuințele și de interesele celoralalți, să tot dorim libertatea, să o tot chemăm toți cu toții, buni și răi, bătrîni și tineri, ea va rămînea surdă la glasul nostru, va rămînea suspendată în aer ca o simplă aspirațiune și va dispărea ca o nălucă, tocmai atunci cînd am crede că o ținem mai bine. Pe cît timp nu vom înțelege că ea este dreptul de a face ceea ce voim sub propria răspundere a conștiinței, recunoscînd celoralalți un drept egal, nu putem fi liberi.

Cîtă vreme însă pentru brutar idealul libertății ar fi dreptul de a impune consumatorilor pîne lipsă la dram, necoaptă și din făină stricată, și pe cît timp măcelarul va striga în contra autorității care-l oprește de a vinde carne de mortăciune, și cîrciumarul va dori ca salonul său să fie local de întîlnire a făcătorilor de rele, cari se mulțumesc a bea rachiul fabricat cu vitriol și cu ardei și a-l plăti cît de scump din beneficiile meseriei lor, pe strade după miezul nopții; pe cîtă vreme tabacii, cavafii și croitorii vor crede că libertatea constă în a nu se permite concetățenilor lor să cumpere piei, cizme și haine de la alții din țară sau dinafară, și a obliga, în numele patriei și al patriotismului, pe toți locuitorii să se îmbrace și să se încalțe cu haine și cu încălțăminte făcute de domnia lor, zicerea *libertate* va fi o iluziune și pe toată ziua ar fi un pas către apăsare și despotism.

Autoritatea și politica nu sunt numaidecît metoda de a realiza libertatea și de a o garanta. Într-o societate civilizată numai legea scrisă trebuie să ție locul voinței arbitrare și a bunului plac, ea trebuie să consacre și să facă să se respecte drepturile naturale și imprescriptibile ale fiecăruia. Guvernele nu au dreptul să se considere pe dînsele ca avînd prerogative și interese proprii ci trebuie să înțeleagă și să știe că nu sunt nimic alta decît puterea care se întrepune între acel care încearcă să nedreptățească și acel asupra căruia caută să se năpustească nedreptatea.

Omul, ca să fie liber, trebuie să înțeleagă și să știe că ceea ce dă libertate, considerațiune și avere este munca, că ele sunt singurul drum care duce la civilizațiune și la progres; pînă cînd nu vom învăța, lovindu-ne cu capul de pragul de sus și de jos, a nu mai crede pe acei cari, ca să

ne esploateze, ne făgăduiesc cîte în lume şi în soare, cai pe păreţi: libertate absolută, împuţinare de dări, instrucţiune cu chila, guvern ieftin, pînă atunci n-o să vedem altă decît două sau trei partide politice vrăjmăşindu-se între dînsele şi strigînd fiecare, la rîndul lor: „Sculaţi voi ca să ne punem noi"; partide egoiste şi ambiţioase, care pizmuind pe cei ajunşi la putere, cari, de bine, de rău, se silesc cît pot şi pe cît se pricep să facă cum cred că e mai bine, se muncesc să-i dea jos şi să se puie în locul lor ca să facă tot ca ei. Strigă, deşi ştiu că, îndată ce se vor pune pe lucru la rîndul lor, are să se scoale opoziţiunea celoralalţi în contra lor; că acei cari la rîndul lor ar voi să-i înlocuiască au să-i atace pentru toate cîte vor face, precum şi pentru cele ce nu vor face, au să-i denigreze, să-i calomnieze, să-i gratifice cu titlurile obicinuite de instrumente ale neamicului şi ale străinului, de călcători de legi, de violatori de constituţiune; că au să-i acuze de reavoinţă, de neştiinţă, să-i împiedece la orice ar voi să facă, să-i insulte nu numai în viaţa lor publică, dar chiar şi în cea privată, să se lege de neamurile şi de amicii lor; aleargă pe la consuli, pe la gazetele străine; într-un cuvînt, întrebuinţează toate mijloacele pentru a-i discredita în ochii poporului şi ai străinilor. Guvernul, amărît, îşi pierde cumpătul şi, ca omul necăjit, cînd nu este înzestrat cu o mare doză de filozofie, alunecă pe povîrnişul mîniei, ia măsuri aspre, loveşte şi cade printr-un esces de vigoare sau prin descurajare şi dezgust; se lasă în voia întîmplărilor, şi atunci cade prin apatie. Opoziţiunea profită şi de una, şi de alta ca să se suie pe ruinele celor căzuţi, cugetînd puţin la ceea ce are să fie. Dar a făgăduit cai pe păreţi, sănătate în vite, ploaie la soroace, siguritate în case şi pe drumuri, la oraşe şi la ţară, stîrpirea abuzurilor, a dărilor de foc şi a hoţiilor de vite, micşorarea dărilor, satisfacerea aspiraţiunilor naţionale, lăţirea teritoriului în dreapta şi în stînga, participarea statului român la dezlegarea tuturor cestiunilor celor mari ale diplomaţiei şi mii şi mii de alte frumuseţi, — le uită pe toate, puţin le pasă de cele ce au făgăduit. Atunci o altă opoziţiune se formează, cu alte făgăduieli, şi danţul se învîrteşte de atîţia ani, reîncepînd totdeauna d-a capo, joc vătămător şi periculos.

Ion Ghica şi V. Alecsandri
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România,
Cabinetul de stampe)

ION GHICA

SCRISORI

CĂTRE

V. ALECSANDRI.

EDITIUNE NOUĂ.

BUCURESCI
EDITURA LIBRĂRIEI SOCECU & Comp.
7. Calea Victoriei. 7.
1887.

PREȚUL 6 LEI.

Foaia de titlu a ediției a doua din *Scrisori către V. Alecsandri*

Cu toate acestea, sub ministerul de ieri, ca și sub cel de azi, ca și sub cel de mîne, lumea merge înainte pe calea progresului, dovadă învederată că el nu emană de la partide, ci de la națiune și de la condițiunile în cari se află țara.

Nu voi să zic că în orice minister, ca și în orice opozițiune, nu se găsesc oameni dezinteresați; sunt departe de a crede că unii nu atacă decît ca să puie mîna pe putere și că ceilalți nu se apără decît ca să tragă foloase, dar este învederat că înfocarea luptei nu-i lasă nici pe unii, nici pe alții să se ocupe cu ceea ce trebuie țării.

Orbirea partidelor merge pînă a refuza și a combate binele, cînd ar veni de la partidul opus, deși rațiunea ne zice să-l primim ori de unde ne-ar veni și să fim recunoscători acelor cari în timpuri grele au apărat drepturile țării. Trecutul de orice dată, ca și prezentul, își are păcatele sale; dar totodată și unul, și altul au drepturi netăgăduite la recunoștința urmașilor, cînd au știut să le păstreze o patrie; cu toate acestea, se găsesc mulți care-l defaimă, îl desprețuiesc și-l insultă. Această ingratitudine și lipsă de respect către oameni vine din patimă, din neștiință și din orbire. Mai tîrziu, cînd timpul va potoli patimile, atunci vom putea judeca oamenii cu imparțialitate, și poate că dreptatea va apărea la mulți ca o mustrare că n-au știut să prețuiască și să judece în deplină libertate. Pînă atunci, ceea ce ne poate servi de normă în aprecierile noastre asupra oamenilor este: să știm că acel care nu face alta decît să samene ura și vrajba, zavistuind și calomniind, nu este bun român și că acel care muncește, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerț, mahometan sau izraelit, ortodox sau papist, liberal, democrat sau aristocrat, este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea și la dezvoltarea României, și pentru aceasta merită stima și considerațiunea țării.

Legea ne-a dat tot ce ne putea da, nu mai avem nimica să-i cerem: suntem toți egali, înaintea drepturilor și a datoriilor nu depindem nici de voința, nici de capriciul nimărui. Aceasta este un mare bine, negreșit, dar ne impune și o răspundere mare, foarte mare, căci ne-a creat o ordine nouă de datorii, ne-a dat o independență care nu se poate păstra decît supuindu-ne la legile cari ne garantează pe unii în contra altora.

Am arătat că un mod de a înțelege libertatea este de a o considera ca o tendință absolută a individului, fără altă regulă decît voința proprie a fiecăruia, fără nici o considerațiune pentru ceialalți membri ai societății: libertatea egoistului, cum s-ar zice. Un alt mod de a o înțelege este de a o privi ca absolută numai pînă acolo unde ar lovi rațiunea și justiția. Una este libertatea tiraniei, cealaltă este libertatea cea adevărată.

Libertatea este un drept natural al omului, căci fiecare are conștiința liberei sale acțiuni, a acelei libertăți care naște din noțiunea binelui și a răului, pe care o numim libertate morală; pe dînsa se razămă tot edificiul social al responsabilității omului, cu toată teoria pedepselor și recompenselor; fără dînsa nu esistă nici virtute, nici vițiu, nici fapte bune, nici fapte rele.

Dar dacă omul se simte pe dînsul liber, nu este el oare printr-aceasta chiar constrîns a nu nega celoralalți oameni aceeași prerogativă? Și prin urmare nu a luat el, prin faptul acesta chiar, obligațiunea de a-și mărgini libertatea sa acolo unde ea începe a lovi libertatea celoralalți, cerînd și el același sacrificiu din parea celoralalți, ca astfel societatea să devie garanția drepturilor mutuale? De aci necesitatea de a recunoaște o autoritate care să poată judeca după rațiune întinderea cercului libertății fiecăruia, cerc a cărui întindere trebuie să fie aceeași pentru toți, ca să poată fi respectat, ca să fie necontestat. Așadar, libertatea, egalitatea și autoritatea sunt elementele primordiale ale vieții sociale.

În cît privește libertatea individuală, fiecare om este stăpîn absolut, suveran, are dreptul netăgăduit de a dispune de persoana și de averea sa; avem fiecare liberul joc al activității noastre fizice și intelectuale; iar în cît privește libertatea socială, pe care englezii o numesc *principiul voluntar*, pe care Dupont White o numește *individualism*, se cuvine a ținea seamă de respectul libertății celoralalți; cu alte cuvinte, că trebuie să se respecte prescripțiunile autorității, adică ale legii.[3]

Libertatea și autoritatea trebuie să se combine în folosul fiecărui membru al societății, iar nu să se combată, căci, de va fi luptă între aceste două elemente, societatea se periclitează, și o libertate care nu recunoaște autoritate

cade de sine prin anarhie, precum autoritatea cade prin abuzul puterii cu care a călcat libertatea.

Societăţile ai căror membri nu-şi înţeleg datoriile ce au unii către alţii îşi dau mai totdeauna libertăţi esagerate şi rău înţelese, cari, mai curînd sau mai tîrziu, produc ciocniri între interesele comune şi particulare; degenerează într-o anarhie, al cărei singur remediu este despotismul.

Acel cerc viţios, în care se învîrtesc unele societăţi de secule, provine din imperfecţiunea morală a membrilor cari le compun şi din puţina dezvoltare intelectuală în care sunt lăsaţi, căci libertatea trebuie să găsească în fiecare voinţa şi puterea de a se supune adevărului şi dreptăţii, altfel, societatea este în tot minutul în pericul de a fi spulberată.

„Legea veghează la uşa cetăţeanului englez, numai justiţia poate păşi pragul — zice Laboulaye[4]; liber în casă, numai afară din casă este supus autorităţii; este inocent pînă în momentul pronunţării condemnării, este judecat de magistraţi inamovibili sau de juriu, în virtutea legilor cari au definit crima mai dinainte şi au regulat procedura şi pedeapsa."

Libertatea omului nu trebuie să fie şi nu poate fi absolută; sunt însă autorităţi mari, cari în secului trecut, pe cînd se punea piedici cugetării şi dezvoltării, năbuşind şi oprimînd, au propagat ideea de o libertate absolută şi au voit să ridice această idee la înălţimea unui principiu, să facă dintr-însa o dogmă socială. Dacă această idee poate fi un adevăr netăgăduit pentru un individ izolat, nu se poate însă admite în ceea ce se atinge de relaţiunile cu ceilalţi oameni, şi consecinţa ei ar fi ca nimeni să nu se abţie decît de la faptele cari nu-i convin sau pe cari nu voieşte a le face, a nu recunoaşte nici o lege alta decît voinţa sa proprie, sau cel mult a nu se supune decît numai la legile acelea pe cari el a binevoit să le admită; se înţelege că aceasta ar pune pe fiecare la voia întîmplărilor, adică la discreţiunea celui mai tare.

În fapt nu există un principiu recunoscut şi netăgăduit prin care să se precizeze şi să se stabilească marginile intervenirii autorităţii în viaţa omului. Fiecare opinează şi hotăreşte cum îi vine mai bine; unii merg pînă a crede că guvernul ar avea dreptul şi datoria de a interveni şi a întreprinde

lucrări şi acţiuni oriunde i s-ar părea că ar fi ceva de făcut, un rău de îndreptat; merg pînă a voi să fie în stat o unitate de putere care să facă binele cu sila, să-l impuie. Aceia ar voi o societate omogenă, o singură putere la centru, ducînd acţiunea sa binefăcătoare, prin agenţi subordinaţi şi disciplinaţi, pînă la punctele cele mai depărtate. Aceste idei autoritare se apropie foarte mult în procedere de organizaţiunile dorite de socialişti, căci şi ele, pornind de la un principiu fals, caută să înlocuiască libertatea prin silă, impunînd nişte moduri de trai artificiale în locul celor naturale. Sunt alţi cugetători, ca Bukle[5] de esemplu, care, trecînd în cealaltă extremă, sunt pînă într-atîta de geloşi de respectul libertăţii, mai ales cînd e vorba de cea intelectuală, încît nu admit să se atingă nimeni de dînsa, nici în bine, nici în rău, nu admit nici măcar amestecul autorităţii pentru a încuraja literatura, artele sau ştiinţele, neagă orice acţiune alta decît aceea a justiţiei.

Tendinţa autorităţii este de a se întinde cît poate peste ceea ce trebuie şi de a călca libertatea individului atît prin acţiunea opiniunii, cît şi prin acea a legislaţiunii. La toate guvernele găsim tendinţa de a se întinde peste limitele dreptului natural.

În luptele partidelor politice, totdeauna minorităţile luptă în contra tendinţei autorităţii, în numele respectului libertăţii, dar, lipsite de mijloace suficiente prin ele înseşi, sunt fatalmente conduse de a-şi căuta de multe ori puterea de acţiune în întrebuinţarea de mijloace culpabile. S-a văzut timpi cînd un partid, ameninţat în credinţele sale politice, a mers pînă a uita sentimentul de patrie şi de naţionalitate pentru favorul realizării ideei căreia s-a devotat; atît devin de pasionate, încît uită orice raţiune, încît ceea ce partidele politice numesc toleranţă nu este decît dreptul de a face tot ce vor şi ceea ce împodobesc cu numele de libertate, nu este decît triumful ideei lor.

Este peste putinţă a se adopta un sistem esclusiv, mai ales cînd este vorba de o societate puţin dezvoltată, ai cărei membri nu sunt încă în stare să judece şi să preţuiască ceea ce se poate face în folosul tuturor; de aci vine că, cu cît o societate este mai puţin dezvoltată, cu atît guvernul are o mai mare acţiune asupra membrilor ei, şi răspunderea lui devine cu atît mai mare cu cît poate intra mai adînc

pe tărîmurile libertăţii fiecăruia, şi cu atît este mai obligat a forma raţiunea, a implanta credinţe adevărate, a calma pasiunile, a combate ideile greşite şi a dezrădăcina prejudiţiile.

Tendinţa mai tuturor autorităţilor de a interveni în viaţa cetăţenilor mai mult decît se cuvine a determinat pe mai mulţi publicişti moderni a se ocupa să afle natura acţiunii ce se cuvine autorităţii şi să determine într-un mod precis cercul acelei acţiuni; au căutat să însemneze pînă unde trebuie să se întindă suveranitatea individului şi pînă unde trebuie să se înfigă puterea autorităţii, cîtă parte din viaţă se cuvine individului şi cîtă societăţii.

John Stuart Mill proclamă că principiul care trebuie să dirigă raporturile societăţii cu individul, fie ca forţă materială sub formă de penalitate legală, fie ca coacţiune morală a opiniunii publice, este *„de a opri pe individ de a vătăma pe alţii"* şi că aceasta este singura raţiune legitimă ce poate avea o societate de a se servi de putere în contra membrilor săi. Acest mare publicist[6], după ce arată că asociaţiunea este un drept individual, inviolabil şi sacru, că ea rezidă în raporturile cari unesc pe oameni între dînşii şi în legăturile cari constituie aceste raporturi, susţine într-un mod general că *„tot ce este de dorit a se face în interesul umanităţii, al generaţiunilor viitoare sau în interesul membrilor cari au trebuinţă de ajutor intră în atribuţiunile autorităţilor, afară de a remunera pe particulari sau pe societăţi la întreprinderile lor"*.

El consideră pe orice individ ca răspunzător către ceialalţi membri ai societăţii pentru orice rău pricinuieşte, nu numai prin faptele sale, dar chiar şi prin inacţiunea sa, şi conchide zicînd că *„fiecare trebuie să ia parte la lucrările şi la sacrificiile trebuincioase pentru apărarea societăţii şi a membrilor ei în contra ameninţărilor şi a vătămărilor"*.

Laboulaye are şi el aceleaşi idei asupra libertăţii. Amîndoi aceşti publicişti mari apără principiul libertăţii economice al lui Adam Smith: *lasă să se facă, lasă să treacă (laissez faire, laissez passer)*[7].

Baronul Wilhelm de Humboldt[8] consideră libertatea individuală ca o condiţiune neapărat trebuincioasă dezvoltării şi progresului societăţii. *„Scopul omului* — zice el —, *nu scopul acela pe care ni-l arată nişte pofte trecătoare, dar*

acela care ne este prescris de decretele eterne şi nestrămutate ale raţiunii, este dezvoltarea întinsă şi armonioasă a tuturor facultăţilor într-un tot complet şi constant; aşadar, scopul către care trebuie să tindă necontenit orice fiinţă omenească, şi mai cu seamă aceea care voieşte să influinţeze asupra semenilor săi, este individualitatea puterii şi a dezvoltării; pentru aceste două lucruri sunt necesare libertatea şi varietatea de situaţiuni, unirea lor produce vigoarea individuală şi diversitatea multiplă care se contopesc în originalitate".

Baza societăţilor celor mai libere, a societăţii engleze şi americane, este guvernul prin sine însuşi, ceea ce ei numesc *Self-government*. Să nu credem însă că înţelesul acestui cuvînt ar fi a *se guverna fiecare pe sine*, căci aceasta ar fi negarea oricărei autorităţi. Adevăratul înţeles este ca *fiecare să fie guvernat de toţi ceialalţi cetăţeni.*

Englezii, prin proclamarea principiului libertăţii individuale, au luat toate precauţiunile în contra opresiunii, pe care mulţimea sau numărul ar voi să exerciteze în contra unei părţi a societăţii sau în contra vreunuia dintr-înşii. „*Este de neapărată trebuinţă* — zice Mill — *a pune o îngrădire acţiunii legitime a opiniunii colective asupra independenţei individuale*"; această precauţiune este tot atît de necesară ca şi aceea care s-ar lua în contra oricărui abuz de putere. Tirania majorităţii trebuie pusă în numărul relelor de cari societatea să se ferească; ea pătrunde în amănuntele vieţii mai adînc decît toate tiraniile. Ideea că legitimitatea puterii constă în număr este o idee eronată, destructivă a libertăţilor şi a adevărului.

Se vorbeşte mult de opiniunea publică, dar mai niciodată ea nu este rezultanta credinţelor tuturor membrilor unei societăţi asupra unei cestiuni; de cele mai multe ori este numai credinţa guvernului sau a unui partid care impune gloatelor credinţele şi voinţele sale, şi încă mai adese şi guvernul şi partidele devin instrumente şi organe ale tendinţelor greşite ale mulţimii, ca să o poată domina.

Partidul care impune credinţele şi voinţele sale este de cele mai multe ori o clasă, o corporaţiune, un oraş, o mahala, o facţiune, un Ciceronache, un Luminărică, un ziarist, un ambiţios, un Catilina, care pune mîna pe gloate sau pe acei cari le conduc, se proclamă opiniunea publică, voinţa naţională şi conduce societatea după ambiţiunea sa, fără a ţinea

seamă de adevăratele sale interese; face şi desface, şi gloatele primesc orice zic ei cu aplanze, cu mulţămire şi cu recunoştinţă.

Mulţimea judecă mai mult cu inima decît cu raţiunea; poporul iubeşte sau urăşte şi nu are încredere decît într-acei pe cari-i iubeşte. Binele ce rezultă este mare cînd acel preferit, acel idol este la înălţimea aşteptării sale, precum este şi nenorocirea de mare cînd acea afecţiune se abate pe capul unui ambiţios de rînd sau al unui incapabil care nu o merită. Guvernele sau partidele cari pun gheara astfel pe voinţa gloatelor pot avea o aparenţă de tărie; dar aceasta nu face pe un popor nici ferice, nici liber, pentru că nici puterea absolută nu face tăria şi stabilitatea guvernului, nici voinţa mulţimii nu constituie libertatea. Şi una şi alta, ca să se poată susţinea, au trebuinţă să fie sprijinite de raţiune şi de dreptate.

În cît priveşte libertatea intelectuală, adică libertatea cugetării, a conştiinţei şi a scrierii, publiciştii cei moderni nu recunosc autorităţii nici un drept de ingerinţă altul decît de a opri calomnia şi apelul la violenţă; libertatea intelectuală este cerută de toţi în general ca un drept inalienabil al omului, drept care trebuie să fie absolut. „*Libertatea opiniunilor şi a discuţiunii* — zice Mill — *este o necesitate pentru dezvoltarea intelectuală, dezvoltare de la care depinde bunăstarea morală şi materială a neamului omenesc.*“ Sieyès zicea că „*presa este un al şaselea simţ dat popoarelor moderne*“, şi Georges Canning o punea aşa de sus, că o considera ca o a patra putere în stat, putere cu care guverna pe timpul cît parlamentele nu erau deschise.

„*Rolul presei* — zice Mill — *este de a ajuta progresul regulat şi pacinic în care mişcarea se face prin inteligenţă, socialitatea se perfecţionează la flacăra artelor, ştiinţelor şi la lumina tuturor talentelor.*“ Un stat nu poate exista liber fără presă, şi presă liberă.

Într-un cadru restrîns, ca al unei epistole, ar fi fastidios a mă întinde mai mult asupra acestui subiect; tot ce am voit este ca, într-un mod foarte sumar, să dau o idee despre libertate în esenţa libertăţii. Voi urma cu cele cinci libertăţi primordiale, enumerate de Thiers, pe cari el le numeşte: *securitatea*, *libertatea electorală*, *libertatea reprezentaţiunii naţionale*, *libertatea presei* şi *preponderanţa reprezentaţiunii naţionale în direcţiunea afacerilor statului*.

ION GHICA

XI

EGALITATEA

Ghergani, iulie 1881

Iubite amice,

O lună ca ziua, dame şi cavaleri mulţime îşi îndreptau paşii spre grădinile din strada Academiei. Două tinere elegante mergeau înaintea mea, tîrînd de mînă un băieţel ca de vreo patru anişori, în costum de mic dorobanţ, cu căciulă ţurcănească de oaie pe cap şi cu puşcă de lemn de tei, sistem Davila.

Ele îşi comunicau astfel una alteia ideile lor sociale şi faşionabile:

— Pune-ţi în gînd, soro, Mişu meu, una şi bună, vrea să mă ducă să văd pe Mateescu jucînd pe *Millo director! Quelle idée, ma chère!** Cu mitocancele! Apoi nu e smintit? Atunci să mai vază el! Auzi, să nu vrea să meargă la Stavri!? unde merge nobleţa mare, unde găseşti societatea cea bună, pe toţi tinerii *à la mode**!* Lume *chic, ma chère!* nu-i. Poate intra prostului în cap că astăzi nu mai sunt boieri şi negustori, suntem toţi egali, tot o apă! Ce s-auzi la Millo, *ma chère?* româneşte şi iar româneşte. *C'est à vous faire dégobiller****,* cum zice Zizica mea. Unde mai e libertatea, soro? Te întreb.

---

* Ce idee, dragă!

** La modă.

*** Te face să vomiţi.

— Stăi să ne uităm la afiș, întrerupse tovarășa, să vedem dacă se cîntă *La chose*. Ce romanță delicioasă! e de nebunie, *cella vous transporte**.

— Mi-a spus vara ministrului, Tincuța, camarada mea de pension, că Stavri a adus una, n-are a face Gandon; zice că are niște costume numai fluturi și că în opera *On demande des ingénues*** o să joace cancan franțozește numai în trico. Să-i spui bărbatu-tău că dacă vrea să fii în societatea mea, eu nu merg la teatru românesc; am fost într-o seară și am adormit, *j'ai piqué le chien toute la soirée, ma chère****.

Discutînd astfel între dînsele, tinerele dame au trecut pe sub literele de foc ale grădinei, unde se joacă și se cîntă franțozește.[1]

Eu am urmat înainte și am întrat în grădina unde joacă Millo cu trupa românească, înaintea unui public puțin numeros în adevăr, dar care făcea un haz nespus, rîdea de se prăpădea.

Mă așezasem la o masă, cînd iată că vin de se pun în vecinătate doi tineri parfumați, cu părul pe frunte despărțit pe sprinceană, *à la cocodès*****. Veneau discutînd.

— Cum vrei să progreseze o țară unde nu este egalitate? *Imagines-toi, mon ami******, că sunt de doi ani supleant de tribunal! *Cela tue le mérite.******* Să trăiesc eu cu două sute cincizeci lei pe lună! Ce să mănînci și ce să îmbraci? Apoi nu-ți mai trebuie mănuși, birjă, mai o înghețată seara, un ferber? Om ești! Dacă am cerut ministrului să mă numească în locul vacant de director la Casa de depuneri și consemnațiuni, știi ce mi-a răspuns? „Acolo, domnule, trebuie un om care să cunoască serviciul, un om cu știință și cu experiență." „*C'est triste, mon ami, il n'y a pas de carrière chez nous.********

— Cînd zic că nu le place egalitatea, știu ce zic, replică celalalt; nu vor să înțeleagă, nene, că fără egalitate toate sunt

* Te scoate din fire.

** Se caută ingenue.

*** Am dormit toată seara, draga mea.

**** Ca filfizonii.

***** Închipuiește-ți, prietene.

****** Asta omoară meritul.

******* E trist, prietene, la noi nu se poate face carieră.

numai mofturi, *des fantasmagories*. Ce mai aştepţi de la o ţară unde se permite lui Licorescu să aibă douăzeci de mii de galbeni venit. Ce face cu ei? *Je vous le demande.** Adună la hîrtii, dreptate e asta?... Ştii că eram ca un frate cu Tilică; să vezi cum şi-a ridicat nasul, nici nu mă mai bagă în seamă; are patru mii de galbeni pe an, *mon ami*, două de la tată-său şi două de la nevastă. Cărnăţescu i-a dat fata zicînd că e de neam. Şi eu s-aştept pînă o muri tată-meu, care, Doamne fereşte! poate să mai trăiască încă zece-douăzeci de ani d-aci în colo, *et même alors***, tot, tot cinci mii de franci venit. Ce mai treabă! Apoi dreptate e asta, egalitate e, libertate e? Te întreb!

— Sujetul pe care l-am tratat eu alaltăseară, la Puţul cu apă rece! Le-am zis: „Egalitate, libertate şi dreptate, iată ce ne trebuie." Ştii ce de lume era? Gemea, nu mai încăpea. Am pus cestiunea pe tărîmul subiectivităţii, n-am voit să o tratez din punctul de vedere obiectiv. *Que voulez-vous, mon ami, il faut combattre les préjugés.**** Toţi funcţionarii administrativi, judecătoreşti şi financiari, generali, coloneli şi locotenenţi, tot o leafă.

— Trebuie numaidecît să începem revista noastră *Tefelugul*, *c'est indispensable, mon ami*****, să iasă măcar de două ori pe lună, *écraser les aspérités sociales et égaliser le sol de la patrie******; să arătăm bietului popor că nu e decît o victimă, să-i spunem că fără egalitate absolută nu poate fi fericit; să-l iniţiăm la ideile cele mari şi generoase. *Toţi oamenii deopotrivă* să fie deviza noastră, nici *mare*, nici *mic*, nici *bogat*, nici *sărac*. Să dispară aceste cuvinte din dicţionar. *Figurez-vous******* că săptămîna trecută mă cheamă preşedintele meu şi-mi zice cu un ton, parc-ar fi fost *monsieur* Ducoroy cînd ne preda *Pandectele:* „Vă previu, domnule, că de veţi mai lipsi de la datoriile d-voastre, precum faceţi, o să fiu pus în penibila necesitate de a raporta ministrului şi a-i cere înlocuirea d-voastră". *C'est révoltant, qu'en dites vous? que*

* Te întreb.

** Şi chiar atunci.

*** Ce vrei, prietene, trebuie combătute prejudecăţile.

**** Este indispensabil, prietene.

***** Să strivim asperităţile sociale şi să netezim solul patriei.

****** Închipuieşte-ţi.

*devient la liberté, mon ami, dites-le moi, je vous prie!** Deşi leafa mea nu e vreo treabă mare, dar de nu curge, tot pică; era cît p-aci să-i cîrpesc o palmă să-i scapere ochii.

— Lasă, bine ai făcut de nu te-ai potrivit lui, e om bătrîn, ş-apoi i s-a cam slăbit balamalele capului.

— Şi dacă e bătrîn, ce! nu suntem toţi egali?

— Aşa e, ai dreptate! uitasem.

După ce au golit două halbe de bere, s-au luat repede după două fetiţe ş-au dispărut printre becurile de gaz şi printre salcîmii grădinii.

Ideile pronunţate asupra egalităţii şi a libertăţii de grupurile ce întîlnisem m-au pus pe gînduri; îmi ziceam că sunt aproape douăzeci şi cinci de ani de cînd s-au înscris în legile noastre fundamentale că toţi românii sunt liberi şi egali, şi pînă acum n-am văzut măcar două linii în vreo carte, în vreun jurnal, care să ne esplice ce este egalitatea, ce este libertatea, cum trebuie să le înţelegem şi cum trebuie să le practicăm. Am lăsat pe fiecare să-şi facă despre aceste drepturi ale omului ideea care-i place şi care crede că-i vine mai bine la socoteală. Aceste reflexiuni m-au făcut să-ţi adresez această epistolă. Mai îndreptează şi tu pe ici, pe colea erorile ce am putut comite în cugetările şi aprecierile mele şi împlineşte lipsurile cari au rămas.

EGALITATEA

Egalitatea este o aspiraţiune nobilă şi generoasă a omului de bine, a omului înzestrat cu simţul dreptăţii şi al echităţii, este îndemnul şi speranţa celui inteligent, celui învăţat şi muncitor, a acelui care doreşte suirea nivelului social, dezvoltarea progresului şi a civilizaţiunii.

Filon zicea că egalitatea aduce cu sine pacea şi armonia, dă societăţilor o democraţie regulată şi binefăcătoare şi le apără în contra ochlocraţiei aceleia în care mulţimea ignorantă şi pasionată voieşte să comande. Zicea că ea este înainte-mergătoare a libertăţii, care nu poate trăi, nici esista fără dînsa.[2]

---

* Este revoltător, ce zici de asta? Ce devine libertatea, prietene, spune-mi, te rog!

Egalitatea, deşi e dorită de toţi, dar foarte puţini o înţeleg, şi mulţi o înţeleg ca tinerii noştri de la Raşca, cum le vine mai bine la socoteală; mai toţi o voiesc, cum zice poetul nostru Alexandrescu, *cu lei*, *iar nu cu căţei*, cu cei de sus, iar nu cu cei de jos.

Prostul şi nătîngul cere egalitatea cu omul de geniu, leneşul voieşte să steie toată ziua cu faţa la soare, şi în loc de lipsă cere să bea şi să mănînce mai mult şi mai bine decît acel care munceşte zi şi noapte; desfrînatul şi coruptul voieşte să fie considerat deopotrivă cu omul virtuos. Negrul american de sud şi al insulelor oceanice zice că este alb — „*moi être blanc*, *blanc comme vo*, *Massa*“ (sunt alb, alb ca dumneata, domnule). Parvenitul şi ciocoiul voiesc numaidecît să fie de viţă; îşi caută originea neamului în vreun cronicar, printre domnii cei mari sau printre boierii cei ilustri; se îmbracă cu cîte un nume care nu este al său şi se umflă întrînsul ca un curcan, şi dacă ştie să scrie adoptă un stil arhaic, ca să samene cu strămoşul său.

Sunt cari nu se mulţumesc cu o nobleţe de trei-patru secule şi merg cu originea familiei printre negurile timpilor, vor să se tragă de la un Septim Sever sau cel puţin de la vreun Salust, şi numele lor bulgăreşti, armeneşti sau greceşti iau deodată o terminaţiune în *us*; apoi să te mai ţii patriot înfocat, etimologist la scris, ca să se ştie că e viţă de roman adevărat. Alţii, de un temperament mai atrabilar, şi-au imaginat o nobleţă mai nouă, mai tare, aceea a opincei.

— Nu eşti român ca mine, vere, zicea un ţăran ciocoit unui fecior de boier, nu eşti fiu al poporului, ieşit din opincă, nepot, strănepot de plugar, get-beget coada vacei; eşti ciocoi, pui de năpîrcă.

În societăţile omeneşti două feluri de inegalităţi au ocupat şi ocupă pe moralişti şi pe legiuitori, acea de clase şi de naştere şi cea individuală. Cea dintîi este nedreaptă şi tinde a dispare, pe unele locuri a şi dispărut; cealaltă este inevitabilă, fatală, căci îşi are originea în natura omenească şi este consecinţa a o mulţime de împrejurări independente de prescripţiunile sociale şi a legilor.

Creştinismul şi, în urmă, Revoluţiunea franceză de la 1789 au proclamat şi au realizat egalitatea drepturilor şi a datoriilor, lăsînd individului îngrijirea şi putinţa de a-şi

lua în societate locul ce i se cuvine după munca, talentul și meritele sale.

Acea Revoluțiune franceză a cărei acțiune s-a întins asupra Europei întregi, mai mult sau mai puțin, a garantat pe om în contra opresiunii, făcîndu-l egalul tuturor, a proclamat dreptul pentru toți de a nu se supune decît legii, i-a recunoscut dreptul de a participa la facerea legilor, de a vota impozitele și de a controla întrebuințarea banilor publici, lăsînd pe fiecare liber a-și esprima ideile și opiniunile prin scriere și prin cuvînt; a recunoscut pe toți egali înaintea legilor și a sarcinelor, a proclamat pe toți admisibili la slujbele statului.

Dacă cineva s-ar încerca să înlocuiască inegalitățile naturale printr-o egalitate artificială, ar cădea într-o greșeală și mai mare decît acea a regimurilor trecute, ar păcătui în sens invers, căci acea egalitate nu s-ar putea menține decît oprimînd puterile individuale și ar suprima cu totul mișcătorul cel mai puternic al progresului social.

Egalitatea condițiunilor este o imposibilitate, o himeră. Aceasta însă nu va să zică că dezvoltarea oamenilor, prin educațiune și prin învățătură, prin îmbunătățirea traiului material, a stării igienice și a salubrității, nu micșorează deosebirile cele mari dintre oameni și că nu face ca distanțele morale și materiale să devină din ce în ce mai puțin simțitoare.

O societate bine organizată trebuie să caute să înlesnească, cît se poate mai mult, mișcarea de jos în sus, intervenind în ajutorul celor slabi nu pentru a-i pune deasupra altora, nici pentru a le supune lor pe cei tari, dar pentru a-i ajuta să-și dezvolte inteligența și energia; a face aceasta nu căutînd a coborî pe cei de sus la nivelul celor de jos, ci căutînd a pune pe fiecare în pozițiune de a se ridica singur.

Consecința acestor îngrijiri ar fi ridicarea stării morale a omului, suirea nivelului social. Să nu uităm însă că esistă totdauna pentru fiecare o limită, peste care mijloacele sale nu-i permit să treacă, și ar fi o eroare a crede că dezvoltarea ar putea merge pînă a pune vreodată pe toți membrii unei societăți într-una și aceeași condițiune.

Legile au făcut tot ce puteau face pentru realizarea egalității, și astăzi în societățile civilizate omul nu mai depinde decît de lucrarea sa liberă și stăruitoare.

Oriunde ne-am arunca vederile, în România, în Elveţia sau în Statele Unite, pretutindeni o să găsim oameni de deosebite *condiţiuni*; *pe unii îi vedem trăind în palate cu* îndestulare şi lux, pe alţii în case modeste, cîştigînd cu multă muncă şi osteneală hrana de toate zilele; unii milionari şi alţii foarte săraci; unii sănătoşi de minte şi de corp, alţii slabi şi neputincioşi; unii esercitînd meserii mai comode şi mai bănoase alături cu alţii supuşi la lucrările cele mai ostenitoare şi mai puţin retribuite. Aceasta însă nu ne poate face a zice că esistă clase, căci numirea de clasă este consacrată grupelor celor cari se formaseră prin privilegii şi prin naştere, prin drepturi recunoscute de legi. Iar acolo unde s-a proclamat libertatea cu toate consecinţele ei, acolo unde legea recunoaşte pe toţi egali, distincţiunile ce vedem provin numai din deosebirea condiţiunilor înnăscute naturei omeneşti.

Invidioşii şi demagogii, folosindu-se de deosebirile ce esistă în condiţiunile omeneşti, esploatează ignoranţa mulţimii, prezentîndu-le ca distincţiuni de clase şi de naştere; dezgroapă numiri moarte cari nu mai au importanţă decît în istorie şi le aruncă asupra acelora în contra cărora îşi esercitează invidia şi răutatea, fac pe oamenii creduli şi simpli să crează că privilegiile nu sunt desfiinţate, că toţi românii nu sunt egali dinaintea legilor şi izbutesc prin fraze sunătoare a face pe mulţime să crează că tot ar fi mai esistînd drepturi şi privilegii.

La noi, ca şi în celealalte ţări libere, legea nu a putut desfiinţa decît inegalităţile capitale, pe acele de convenţiune şi de naştere; dar n-a putut şi nu va putea niciodată să desfiinţeze nici inegalităţile de inteligenţă şi de activitate, nici pe acele de averi, căci ele sunt o consecinţă fatală a naturei omeneşti.

N-a putut desfiinţa decît inegalităţile artificiale, lăsînd curs liber distincţiunilor naturale, lăsînd individului toată libertatea şi răspunderea. Şi nu putea face mai mult, căci de ar fi mers mai departe, precum ar voi să facă unii socialişti, şi de ar fi încercat să înlocuiască inegalitatea naturală printr-o egalitate artificială, ar fi căzut într-o eroare de o mie de ori mai mare decît aceea a regimului trecut, o eroare în sens invers a celei dintîi. O asemenea egalitate nu s-ar putea mănţine decît numai comprimînd puterile individuale şi suprimînd cu totul mişcătorul progresului social.

Oamenii nu au dreptul de a-şi impune unii altora decît un singur lucru, *Justiţia*, căci ea este cazul de legitimă apărare. Nu se poate impune unui om nici de a fi religios, nici de a fi milostiv, învăţat sau laborios; şi orice acţiune guvernamentală este o umiliaţiune a inteligenţei, a conştiinţei, a muncei, a libertăţii omului.

Proclamarea principiilor cari trebuie să conducă societăţile omeneşti a făcut să dispară inegalităţile legale, după cum am constatat-o mai sus. La noi, ca şi la toate societăţile cari au apucat pe calea civilizaţiunii, rămîn şi vor rămînea eterne acele două inegalităţi cari provin din diferinţa ce esistă în facultăţile fizice şi morale ale indivizilor şi din împrejurările dinafară, cari nu sunt în puterea legiuitorului de a le regula.

Acele facultăţi diferă de la un om la altul; patimile, voinţa şi, într-un cuvînt, tot ce constituie caracterul sunt atîtea cauze de inegalităţi. Doi fraţi luaţi dintr-o condiţiune înaltă încep viaţa cu acelaşi capital de învăţătură, de educaţiune şi de avere; unul se ridică pe scara socială în avere şi în consideraţiune mai sus decît au fost părinţii săi, pe cînd celalalt prăpădeşte şi ceea ce a avut şi, în loc de a se sui ca frate-său, s-a coborît. Iată doi oameni născuţi egali şi cari, după cîţiva ani, se află despărţiţi unul de altul prin mai multe trepte ale scării condiţiunilor sociale. Din doi fraţi născuţi într-una din condiţiunile cele mai modeste, unul se suie prin ajutorul facultăţilor sale superioare, prin vitejie, prin virtute sau prin activitatea sa, pînă la treptele cele mai înalte ale societăţii, pe cînd celalalt cade şi mai jos de condiţiunea în care s-a născut. Nimeni şi nimic nu poate opri acest curs natural al lucrurilor, şi exemplele vor fi cu atît mai multe cu cît instituţiunile vor fi mai democratice şi activitatea oamenilor mai mare.

Tot ce se poate dori este că acei cari se suie să fie mai numeroşi decît acei cari se scoboară. Lucrarea socială trebuie să tindă a sui pe cei de jos la un nivel mai înalt de capacitate, de avere şi de moralitate, iar nu să caute a scobori pe cei de sus la condiţiunile celor de jos, căci aceasta ar fi a scădea nivelul social.

Mişcarea de jos în sus şi de sus în jos este o condiţiune inevitabilă, fatală a vieţii omeneşti. Ceea ce distinge naţiunile civilizate de cele rămase înapoi este că, mişcarea dîntîi fiind

mai mare, nivelul social se ridică necontenit, condiţiunea indivizilor se îmbunătăţeşte şi societatea se înavuţeşte.

Am zis că împrejurările dinafară sunt şi ele o cauză de inegalităţi. Nu depinde de voinţa nimărui, nici de prescripţiunile legilor de a se naşte şi de a creşte la stînă, la pădure, la sat sau la oraş, în colibă sau în palat; a creşte într-un colţ de pămînt, unde nu există nici mişcare, nici viaţă intelectuală, unde nu există nici industrie, nici comerţ, sau a creşte într-un oraş centru de lumini şi de activitate: iată o întîmplare care poate avea o influenţă foarte însemnată asupra viitorului unui om. Unul va ieşi în lume cu puţine cunoştinţe şi cu mai puţină esperienţă decît celalalt, şi aceasta va face pe unul să întreacă pe celalalt prin luminile şi prin esperienţa ce a dobîndit din frecarea cu oamenii şi cu lucrurile; dar totodată unul şi-a creat şi trebuinţe mai multe, pofte şi aspiraţiuni mai mari şi necunoscute celuialalt, dar i s-au arătat şi mijloacele de activitate ce poate pune în mişcare pentru dobîndirea lor. Unul mai capabil, dar mai neastîmpărat, mai îngrijat, are de multe ori un trai mai greu decît celalalt: nenorociri şi griji cari-l suie sau îl coboară.

În lume sunt atîtea condiţiuni cîţi şi oameni, un lanţ de inegalităţi. Orişicare din noi, în oricare condiţiune ne-am afla, avem pe alţii deasupra şi dedesuptul nostru, şi dacă rîvnim la mulţi, sunt alţii atîţia, poate şi mai mulţi, cari rîvnesc la noi, o infinitate de stări şi de situaţiuni cari se încrucişează şi se superpun. Chiar dacă am lua două condiţiuni cari ni se par foarte depărtate una de alta, găsim că, deşi în unele privinţe una este deasupra celeialalte, în multe altele însă ea este mai pe jos.

În societăţi, şi în cele mai democratice, se află o mulţime de elemente de clasare pentru oameni: averea, meseria, valoarea personală, cunoştinţele, moralitatea etc.; mulţumirile însă cari constituie fericirea adevărată nu sunt totdauna în raport cu împrejurările; ele sunt mai mult în raport cu caracterul şi mai ales cu voinţa omului.

Inegalităţile esistă şi vor esista totdauna, dar clase nu mai esistă astăzi la noi; fiecare treaptă este atît de aproape de treapta care precede şi de cea care urmează, încît ar fi peste putinţă a trage linii de demarcare între unele şi altele. De vom lua, de esemplu, averea ca termen de comparaţiune, găsim că o mulţime de artişti de talent, medici, ilustraţiuni

literare şi ştiinţifice, oameni veneraţi şi admiraţi chiar în viaţă, destinaţi poate a li se ridica într-o zi statuie, dar cari îşi ţin viaţa cu greutate, în vreme ce oameni obscuri au adunat averi mari, trăiesc în bogăţie şi în lux. De vom lua un alt termin de comparaţiune, funcţiunile statului de esemplu, cari mai pretutindene sunt o condiţiune rîvnită de oamenii vanitoşi, ele sunt accesibile tuturor românilor, şi ştim că ele nu sunt o condiţiune *sine qua non* de bun trai şi de consideraţiune ca să fie aşa de rîvnită.

În arte, meserii, industrie, în comerţ şi în agricultură este mai multă avere de cîştigat şi cel puţin tot atîta consideraţiune, dacă nu şi mai multă.

Dorinţa de a se sui pe treptele sociale este o aspiraţiune naturală a omului, ea este mişcătorul cel mai puternic al progresului şi al civilizaţiunii; dar nerăbdarea face de multe ori pe cei de jos să piardă curajul şi persistenţa pînă a căuta aiurea decît în muncă mijlocul de a ajunge acolo unde ar putea ajunge prin drumul cel drept şi natural; îi face de multe ori nedrepţi în aprecieri şi puţin scrupuloşi în întrebuinţarea mijloacelor.

Aceştia, cînd devin numeroşi, devin un instrument puternic al ambiţioşilor; intriga se abate asupra lor, şi ambiţioşii îşi fac din credulitatea lor un mijloc de popularitate, amăgindu-i prin promisiuni care nu se pot realiza. Astfel, în loc de a activa şi a grăbi îmbunătăţirea condiţiunilor, tămăduind suferinţele, întîrzie mersul, abătînd atenţiunea mulţimii de la calea care duce la îmbunătăţirea societăţii şi la dezvoltarea ei.

Tactica linguşitorilor care esploatează ignoranţa şi patimile populare constă mai totdeauna în a trage o linie despărţitoare în mulţimea condiţiunilor sociale, avînd îngrijirea de a lăsa numărul cel mai mare într-o parte sub numirea de popor şi calificînd minoritatea de clasă privilegiată, de aristocraţie, de boierism, de proprietari şi de capitalişti, pe cari îi denunţă poporului ca inamici, ca esploatatori ai muncei etc.

Grupul numeros, în mijlocul căruia îşi aşază ambiţioşii bateriile lor, este clasa muncitoare. La vatra lucrătorului ostenit şi supărat, ambiţiosul caută a depreţia şi a înnegri pe acei cari s-au ridicat prin muncă şi prin talent.

Astăzi munca şi activitatea este necesară tuturor oamenilor de orice condiţiune; proprietarul, arendaşul, medicul, artistul, inginerul, avocatul, judecătorul, ministrul, toţi muncesc ca şi comerciantul, ca şi artizanul; atît numai că felul muncii diferă de la unul la altul, condiţiunile nu mai esistă decît în deosebirea meseriilor, cari toate concură la lucrarea socială şi ridică naţiunile în avere, în consideraţiune şi în putere.

Lucrarea mînilor pe cari ei voiesc s-o deconsidere, clasînd pe cei ce o esercitează într-o stare de inferioritate, este deopotrivă nobilă ca toate celealalte. Sunt lucrări de mîni cari sunt geniale, cari au imortalizat pe acei cari le-au săvîrşit, lucruri cari au făcut gloria patriei, care a născut pe cei ce le-au făcut. Muzeele şi espoziţiunile productelor industriei sunt pline de gloria celor ce s-au numit Fidias, Scopas, Rafael, Buonarotti, Benvenuto, Palissy. Dacă unele din lucrările mînilor au mai multă însemnătate decît altele, aceasta nu provine nici de la legi, nici din impunere, ci numai de la împrejurări, ceea ce nu constituie, nici nu poate constitui clase.[3]

Orice lucrare este susceptibilă de perfectibilitate. La cea din urmă espoziţiune universală din Paris, acei cari au vizitat-o au putut vedea lucrări de dulgherie, de curelărie, de cizmărie, de tăbăcărie etc., cari făceau admiraţiunea vizitatorilor, cari echivalau cu arta şi puneau pe lucrătorii cari le-au produs în cel mai înalt grad al meritului industrial, deşi aceste meserii trec de foarte modeste în ordinul social.

Graţie desfiinţării *maestriselor* şi *jurandelor*, astăzi mai pretutindene în ţările civilizate orice om tînăr sau bătrîn poate trece liber dintr-o condiţiune într-alta. Arendaşul poate cumpăra moşie şi devine proprietar de pămînt, calfa devine stăpîn sau se face comerciant, şi nimic nu opreşte pe fiul argatului şi al artizanului de a ajunge, prin muncă şi prin studii, profesor, judecător, general şi ministru.

Dacă printre bogaţi se găsesc oameni cari nu muncesc şi cari duc o viaţă de trîndăvie, aceia nu întîrzie de a trece curînd în condiţiunile celor săraci, precum săracii, cari muncesc bine, trec în condiţiunea de bogaţi. Lenea şi desfrînarea sunt viţiuri care se găsesc în toate clasele; nici acti-

vitatea, nici virtutea nu sunt un monopol. Şi unele, şi altele sunt condiţiuni sociale.

Dacă ne-am esprimat bine, am esplicat pînă la evidenţă că în societăţile libere nu esistă altă diferinţă între oameni decît aceea a îndeletnicirilor, iar nu de clase; inferioritatea şi superioritatea în condiţiuni nu esistă decît în imaginaţiunile amăgite şi în prejudeţe, iar nu în realitate; diferinţele cari esistă nu sunt decît ceea ce esistă într-o serie mai restrînsă, precum ar fi între cherestegiu, dulgher, tîmplar, strungar şi ebenist.

Într-o ţară unde a esistat mai mult timp inegalităţi de privilegiuri şi de naştere, unde prejudiţiile nu au avut timp să se şteargă, este lesne de înţeles că poate esista invidie şi ură; clasele cari au fost oprimate sunt totdeauna dispuse a se crede apăsate; şi cînd acea superioritate sau acea supremaţie a încetat, sentimentul demnităţii, deşteptat prin aboliţiunea privilegiului şi prin proclamarea egalităţii, dar lăsat fără mijloace de îmbunătăţire imediată a stării materiale, a luat un caracter de iritaţiune şi de sfială, astfel că unii cred că vechiul regim apare sub alte forme, pe cînd alţii sunt îngrijaţi, temîndu-se ca nu cumva să li se cearã şi ceea ce nimeni nu este în drept a le lua; şi unii, şi alţii se cred ameninţaţi, cei dîntîi de reacţiune, ceialalţi de o revoluţiune socială destrugătoare.

Acest rău imaginar nutrit de intrigă şi de zavistie este anevoie de vindecat şi-i trebuie timp pînă să dispară. Legea a putut distruge inegalităţile cele adevărate, privilegiurile de clase, robia, claca, monopolurile, boierismul, dar nu a putut ordona înfrăţirea inimilor.

Răspîndirea luminilor, instrucţiunea pusă cît mai în grabă la dispoziţiunea tuturor, învăţătura adevărului, lupta în contra intrigii şi a minciunii, răspîndirea ideilor sănătoase şi folositoare, potolirea patimilor, a urei şi a invidiei sunt singurele mijloace de a înlătura o mare primejdie în care ne aruncă vrajba aţîţată de oameni fără inimă şi fără cuget.

Termin această epistolă zicînd românilor de orice condiţiune: „Aveţi încredere unii într-alţii, nu credeţi pe cei cari vă zic că ar esista între noi oameni cari caută să oprime sau cari voiesc să se întoarcă la trecut, căci lucrul este peste putinţă şi fără esemplu. Chiar dacă în spiritul cuiva ar cloci

asemenea nebunie, acela ar fi numai vrednic de plîns, iar nu de temut. Folosiţi-vă de binefacerile ce societatea noastră pune la dispoziţiunea voastră, lepădaţi ura, lepădaţi invidia şi temerea, recunoaşteţi superioritatea meritului şi a virtuţii, apropiaţi-vă unii de alţii şi uniţi lucrările voastre într-o acţiune comună."

Şi zic guvernului: „Datoria ta de guvern patriot şi liberal este de a nu-ţi face din prejudiţii un mijloc de guvernare, a nu linguşi ignoranţa, a nu aţîţa patimile; datoria ta este să cauţi a potoli urele, ca concordia să devie drapelul întăririi naţionale. Înlăturarea şi persecuţiunea talentului şi a ştiinţei, chemarea la onoruri şi la consideraţiune a ignoranţei şi a prejudiţiilor pot uneori să ducă pe un guvern a se bucura cîtva timp de o popularitate aparentă şi trecătoare, dar vine mai curînd sau mai tîrziu o zi cînd va fi tras la mare răspundere şi judecat cu asprime de istorie, pentru toate nenorocirile în cari ar arunca ţara prin asemenea procedări."[4]

ION GHICA

XII

O CĂLĂTORIE DE LA BUCUREŞTI LA IAŞI ÎNAINTE DE 1848

Ghergani, 20 iunie 1881

Iubite amice,

Azi te pui în tren la 9 seara, după ce ai prînzit bine la „Hugues“ sau la „Brofft“[1], arăţi tichetul conductorului care vine şi ţi-l timbrează cu cleştele, fumezi o ţigară, două pînă la Ploieşti; acolo îţi bei ceaiul în ticnă, te întorci în vagon, apoi te înfăşuri bine în tartan, îţi pui paltonul căpătîi, te lungeşti pe canapeaua de catifea roşie sau în vagonul-pat, dormi ca acasă vreo nouă ceasuri şi, la opt dimineaţa, te deştepţi la Roman. Aici cafea cu lapte, cu un *kipfel*, două, şi 17 ceasuri, minut cu minut, după ce ai plecat din Bucureşti, te găseşti transportat pe malul îmbalsamat al Bahluiului, în fosta capitală a fostului principat al Moldovei, unde ajungi dormit, mîncat şi odihnit.[2] Călătoria, mîncare cu bacşiş cu tot, te-a costat 80 de franci. Ei, vezi, acum 40 de ani nu era aşa.

Îmi aduc aminte că odată plecam din Bucureşti spre Moldova:

După mai multe vizite pe la vornicie, la postelnicie, la agie, la casa poştei, alergături cari au dăinuit vreo zece zile, într-o vineri, în sfîrşit, pe la orele 3 d.a., trosc, pleosc, intră în curte opt cai cu doi surugii, precedaţi de un ceauş călare. Cît te ştergi la ochi înşirase caii, cîte doi-doi la trăsură, un fel de brişcă uşoară, s-o duci cu un cal; într-o clipă

eram la capul Podului Tîrgului de Afară, Bariera Moşilor de astăzi; chiuiau şi plesneau surugiii pe uliţele Bucureştiului de ridicau lumea în picioare, bărbaţi şi femei alergau la uşi şi la ferestre ca să vadă cine trece.

La streajă, un fel de logofăt în scurteică lungă de pambriu verde se arată înaintea cailor.

— Ho, ho! şi opreşte trenul; cine sunteţi dumneavoastră? mă întreabă, apropiindu-se cu şapca în mînă de uşă trăsurei.

— Sunt cutare, îi răspund eu, declinîndu-mi numele şi pronumele.

Căpitanul de barieră scosese un petic de hîrtie din buzunar şi însemna cu creionul zisele mele, muind vîrful creionului de plumb pe limbă la fiecare literă.

— Şi unde mergeţi dumneavoastră?

— La Iaşi.

— Să nu fie peste graniţă?

— În Moldova.

— Dar pasaport aveţi?

Scot pasaportul şi i-l arăt; căpitanul mi-l ia din mînă, se uită la dînsul, îl mai întoarce, şopteşte ceva cu secretarul său, apoi intră amîndoi în cancelarie, de unde ies după o jumătate de ceas cu pana după ureche şi îndoind pasaportul pe cute mi-l înapoiază cu cuvintele:

— Să umbli sănătos, coconaşule!

La barieră se isprăvise caldarîmul şi o luam pe şleau cu roatele în noroi pînă la bucea, caii la pas şi surugiii croindu-le cu bicele la dungi beşicate pe spinare.

După patru ore de răcnete şi înjurături, cruci şi răscruci, sfinţi şi evanghelii, pe la opt seara intram în curtea poştiei de la Şindrilita; picioarele cailor pocneau de cîte ori ieşeau din noroiul gros, cleios şi adînc. Făcusem 16 kilometri.

Acolo, după ce m-am rugat şi m-am certat vreo două ceasuri cu căpitanul de poşte, cu căpităneasa şi cu ceauşul, mi s-a dat de hatîr un surugiu cu şase cai în loc de opt scrişi în *podorojnă;* şi pe cînd se ridica luceafărul de ziuă eram la Moviliţa, altă poştă. Aici, refuz complet de a mă porni înainte; argumentul căpitanului era convingător.

— Cum să-ţi dau cai, domnule, păcatele mele, că aştept din ceas în ceas să pice curierul rusesc de la Ţarigrad; şi cu omul împărătesc nu e de glumă, că-i ştiu păpara!

Iată-mă dar oprit în drum, Domnul ştie cît.

Căpitanul, om politicos, m-a poftit în odaia de mosafiri, să mă încălzesc şi să mă odihnesc pîn-or sosi cai din sus sau din jos.

Pe un pat-sofa, de la sobă pînă la fereastră, dormea de-a lungul căpităneasa cu un copil la sîn, alături cu culcuşul căpitanului, care, la strigătul de tenor al surugiului meu, sărise din plapomă, numai în papuci şi în cămaşă de borangic; picioare la picioare cu căpităneasa, dormeau sforăind doi bieţi călători, cari, ca şi mine, aşteptau sosirea de cai. O căldură amestecată cu duhoarea de oameni adormiţi de nu-ţi puteai trage sufletul!

Sîmbătă seara ajungeam în Urziceni, capitala judeţului Ialomiţa, oraş înecat în mocirlă dintr-un capăt la altul.

Peste zi începuse un vînt rece şi noroiul se învîrtoşa, strîngîndu-se de frig, încît încet-încet se făcuse tare ca fierul, formînd o cale zdruncinată; roatele săreau din hop în hop, aruncîndu-mă la fiecare pas al cailor dintr-un colţ într-altul al trăsurii. Pînă la jumătatea poştei Mărgineni am mers cum am mers, dar acolo, dînd într-un văgaş adînc îngheţat, m-am pomenit cu trăsura într-un peş, se rupsese osia şi rămăsese în trei roate. Surugiii descălecară, se uitară, deteră fiecare trei fluiere de mirare, ceea ce însemna că era cazul grav; unul dehamă şăuaşul şi porni pe fugă spre poştă să caute ajutor.

Din ce în ce mai mult crivăţul se înteţea şi frigul mă pătrundea; m-am strîns cît m-am strîns, dar dacă am văzut ş-am văzut, m-am dat jos, imitînd pe surugiul care rămăsese cu mine, m-am adăpostit la spatele trăsurii, dînd din mîini şi din picioare; dar şi aşa n-a trecut mult şi n-am mai putut juca, simţeam că amorţeam, mă apucase un fel de piroteală; atunci m-am hotărît să deham şi eu pe celalalt şăuaş şi am luat-o la fugă spre poştă, în voia lupilor cari începuse a urla. Pe la jumătatea drumului venea rotarul poştiei călare, aducînd un drug de lemn la spinare, şi despre ziuă intra şi trăsura mea în poştă. Am petrecut ziua de duminecă în fabricarea osiei şi seara porneam spre Focşani, oraş a două principate, capitala a două judeţe, a Slam-Rîmnicului[3] pentru Muntenia şi a Putnei pentru Moldova.

Luni pe la amiazi, pe cînd eram în uliţa mare în mijlocul tîrgului, îmi iese înainte un impiegat cu guler roşu şi cu spangă, face semn surugiilor să oprească, se apropie de mine cu un aer maiestos şi începe cu:

— De unde vii? Unde te duci? Cum te cheamă? Ce eşti?
Îi răspund:
— Viu de la Bucureşti şi mă duc la Iaşi.
— Unde ţi-i pasaportul?
Îl caut şi i-l dau.
Impiegatul autorităţii moldovene îl întoarce, îl observă, uitîndu-se cînd la mine, cînd la caracteristicele însemnate într-însul, comparîndu-le din ochi. Se sfătuieşte cîtva cu colegul său de pe ţărmul muntenesc şi mă întreabă unde trag, ca să-mi aducă pasaportul la gazdă. În zadar protestez, cerînd să mi-l dea îndată ca să-mi pot urma drumul, mi se răspunde că nu se poate pînă ce nu l-o viza ispravnicul, şi, fără mai multă vorbă, adresîndu-se către surugiul dinainte, îi zice:
— Du-l, mă, la han la „Petrea Bacalu".
„Petrea Bacalu" era pe atunci numele de modă al otelurilor din Moldova, cum am zice astăzi „Grand Hotel", fie cît de mic. Acest nume fusese ilustrat de bogatul Petre Bacalu din Iaşi, un văr al vestitului Hagi Petcu Pristanda.
De-abia scăpasem de întrebările păzitorului graniţei, cînd trei paşi mai înainte cad în investigaţiunile unui alt funcţionar; acesta era omul otcupciului, care după ce mă întrebă dacă am ceva marfă sau ceva haine nouă, începe a-mi scotoci prin trăsură şi prin geamantan. Era considerat ca mare pagubă pentru fericirea Moldovei sau pentru a Munteniei dacă o bucată de caşcaval, de postav sau vreo sticlă de rachiu ar fi trecut nevămuită dintr-o parte într-alta peste şanţul care despărţea Principatele. Aş întreba pe protecţioniştii sau pe partizanii sistemului vamal dacă, prin faptul că a pierit bariera de pe acel canal, stabilindu-se liberul schimb dintr-o parte într-alta, România a păgubit ceva şi dacă nu este mai bine astăzi decît atunci.
Peste şase ceasuri isprăvisem, se îndeplinise formalităţile prescrise de legi şi regulamente, un slujitor îmi adusese pasaportul cu iscălitura ispravnicului. Iordache Pruncu, chehaiaua, îmi adusese *podorojna* şi iată-mă iar pe drum, trăsnind şi plesnind.
Caii vestitului Privilegiu[4] aveau privilegiul de a se hrăni cu răbdări prăjite, cum zicea surugiul, mîncare care-i făcea seci la pîntece şi uşori la carne, te duceau într-o goană de la o poştă la alta, alergau cît puteau bietele dobitoace,

negreşit cu speranţa, totdeauna înşelată, că dincolo vor căpăta cîteva dramuri de ovăz. M-au dus la de Focşani la Iaşi ca vîntul. Zăpada acoperise grunzii, pusesem trăsura pe tălpi de sanie şi alunecam ca năluca pe şesul alb.

A cincea zi după plecarea mea din Bucureşti, priveam de lá Răpedea încîntătorul tablou ce se dezvăluie dinaintea ochilor la apărerea Iaşului. Şi mă coboram la otelul de „Petersburg", în casele lui beizadea Petrache Mavrogheni din uliţă.

Suflam în nişte lemne ude să aprind niţel foc în sobă, cînd aud un glas zicînd frumoasa romanţă irlandeză:

Late rose of summer*

acompaniată de o harpă măiastră. Era frumoasa şi graţioasa cîntăreaţă engleză d-ra Bishop şi marele harpist Boza; repetau concertul ce se găteau să dea a doua zi în salonul generalului Tudoraş Balş.

Călătoria de la Bucureşti la Iaşi mă costase 800 de lei vechi, aproape 300 de franci, afară de cele cinci zile de osteneală, de suferinţe şi de necazuri.

Căutam să mă mut de la otel, cînd bunul şi ospătosul meu amic căpitanul Alcaz a venit şi m-a luat la dînsul.

În casa unde şedea, în stradă, sala despărţea două apartamente: la dreapta locuia Nicolae Docan cu vărul său Alecu Cuza, fostul domn de la 1859 pînă la 1866, şi cu Philadelph Conici; la stînga, în două camere şi un salon, locuiam eu cu stăpînul apartamentului. Masa era în comun, într-o cameră pe galerie.

Am petrecut acolo mai o iarnă întreagă, pînă m-am mutat la tine. Avuseseşi nenorocirea să pierzi pe iubita ta mamă, şi tatăl tău era dus la Viena cu slujba domnească.[5]

Graţie vouă, amicilor mei din Paris, în puţine zile eram cunoscut şi bine primit în toate casele, cu o ospitalitate şi o bunătate pe care n-oi uita-o niciodată.

Puţin după sosirea mea în Iaşi, am fost admis în audienţă la Mihai-vodă Sturdza, prezentat de secretarul său, maiorul Kogălniceanu, şi de adjutantul de serviciu, căpitanul Alcaz. După ce am răspuns respectuos la întrebările ce principele a binevoit a-mi adresa, i-am înmînat scrisoarea boierilor din

---

* Trandafir tîrziu al verii.

București, scrisoare despre care ți-am vorbit într-una din scrisorile mele precedente[6]. Pe cînd domnul citea, chipul i se lumina, figura lui, mai totdeauna posomorîtă, dobîndise un zîmbet de satisfacțiune, luase o espresiune de blîndeță. După ce a isprăvit citirea, a rămas cîteva momente gînditor, cu ochii în jos, într-o stare de reflecțiune melancolică, apoi pune scrisoarea pe masă și, ridicînd ochii asupra mea, îmi zise că era foarte măgulit de sentimentele de stimă și de încredere ce-i esprimau boierii munteni, dar că realizarea acelor dorinți era intempestivă. Lucrul nu era posibil în momentul de față pentru că împăratul nu permitea. Îi răspund că principiul era înscris în Regulamentul organic și iau îndrăzneala a-i zice pe *Audaces fortuna juvat**, cuvinte la cari întîmpină că acel care răspunde înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor de soarta unui norod datorește să fie prudent.

După aceste puține cuvinte schimbă conversațiunea, întrebîndu-mă despre studiile ce făcusem la Paris, mi-a vorbit filozofie, literatură, estetică, m-a ținut mai mult de un ceas. Mihai Sturdza era, precum știi, un om plin de învățătură și se complăcea foarte mult în asemenea convorbiri.

Într-o vară ședeam la via lui Stratulat de la Socola, aproape de frumoasa vilă a lui vodă. Într-o zi, ducîndu-mă la măria-sa cu hîrtii de serviciu, îmi zise:

— Am auzit că-mi ești vecin, cine-ți poartă de grije acolo, cine-ți face prînzul?

Eu îi răspund:

— Nimeni, măria-ta.

— Și ce? Trăiești fără a mînca?

— Nu, măria-ta, mănînc, dar nu prînzesc.

— Va să zică, faci deosebire între a mînca și a prînzi. Ei bine, eu prînzesc, vino să mănînci la mine în toate zilele.

Doamna și beizadelele erau duși în străinătate, și vodă era singur la Socola numai cu vărul său, generalul Alexandru Sturdza, mult învățatul teolog, care venise să petreacă cîteva săptămîni la Socola. La masă erau numai ei doi, eu și iubitul nostru amic, plăcutul colonel Guluță Leon.

---

* Norocul e de partea celor îndrăzneți (locuțiune derivată din dintr-un emistih din *Eneida* lui Virgiliu).

În toate zilele după masă treceam în salonul cel mare, unde vodă, fumînd din ciubuc, conversam şi discutam ceasuri întregi literatură, artă şi ştiinţe, ba uneori şi politică, pînă ce venea logofătul cel mare Niculae Canta sau Ştefănică Catargiu cu anaforale de întărit.

Mihai Sturdza avea dreptate a crede că timpul unirii Principatelor nu sosise, dacă judecăm după stăruinţa şi după mijloacele de tot felul puse în joc la 1842 de consulul general Daşcoff, ca să scoată pe Cîmpineau din lista candidaţilor şi să facă să scuzeze alegerea lui Gheoghe Bibescu, căruia-i lipsea şi etatea de 40 de ani, şi însuşirea de nepot sau fiu de fiu de boier, condiţiuni cerute de Regulament pentru a putea fi ales domn.

Aşteptam deschiderea navigaţiunii Dunării în sus sau în jos. Gîndurile-mi erau împărţite: să mă duc în Sicilia, unde un camarad al meu, Villeroz, se afla în capul unei esploatări de sulfur, care-mi scria că putea să-mi procure o poziţiune bine plătită, sau să mă întorc în Franţa, unde eram sigur de protecţiunea lui Élie de Beaumont, lui Berthier şi a lui Dafiemoz, profesorii mei de la şcoala de mine din Paris. Cînd într-o zi, aflîndu-mă la Iorgu Ghica cel bătrîn de la deal, am fost prezentat lui beizadea Niculache Suţu, unul din boierii cei mai învăţaţi, atunci postelnic şi efor al şcoalelor. El petrecuse mai mulţi ani în Bucureşti pe la 1818 şi 1821, pe cînd tatăl său, Alecu-vodă Suţu, domnise în Ţara Românească. Cunoscuse pe toată lumea bucureşteană de pe atunci; a stat mai mult la vorbă cu mine, întrebîndu-mă de unul şi de altul, m-a întrebat despre scopurile ce aveam şi m-a sfătuit să primesc a rămînea în Moldova, oferindu-mi o catedră în Academia Mihăileană, şi iată-mă aşezat înaintea unei table cu creionul de cretă în mînă, arătînd tinerilor, dimineaţa, proprietăţile cercului, ale elipsei, ale parabolei şi ale iperbolei şi, după amiazi, vorbindu-le despre formaţiunile munţilor ş-a straturilor pămîntului.[7]

Grei, dar plăcuţi ani am petrecut noi împreună; mult am luptat noi, tinerii de pe atunci, cu prejudeţele şi cu obiceiurile cele rele, mult am apropiat noi clasele între dînsele; multe idei greşite de ale bătrînilor şi de ale boierilor am spulberat şi multe idei moderne am împlîntat în spirite; multă rugină am curăţit de pe mulţi. Am făcut-o, respectînd cre-

dinţele fiecăruia, cinstind perii cei albi, lăudînd şi admirînd fapta bună, ori de unde venea, şi venerînd pe acei cari iubeau ţara şi dreptatea.

Lucram şi luptam nu împins de setea de posturi bine plătite sau de dorinţa de ranguri pe scara arhontologiei, dar numai de dorinţa de a dezvolta în spirite şi în inimi sentimentul binelui, al frumosului şi iubirea de ţară. În bani eram plătiţi cum da Dumnezeu; eu, pentru două lecţii pe zi, adică 24 de ceasuri de catedră pe săptămînă, primeam 300 de lei vechi, 8 galbeni, ceva ca un franc pe lecţiune; dar eram bine răsplătit prin satisfacţiunea ce simţeam văzînd pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor celor bune. Lucram fiecare cu cuvîntul şi cu condeiul, după puterile mijloacelor noastre, la dezvoltarea naţionalităţii române. Şi ştii că lucru nu era lesne într-un timp pe cînd chiar cea mai mică aluziune era pedepsită cu închisoare şi cu esil.

Ca să aibă urmaşii noştri o idee despre libertatea cugetării de atunci, le voi spune că marele nostru poet Alexandrescu fusese închis la agie la Bucureşti, fiindcă consulul general Ritof descoperise că în fabula *Lebăda şi puii corbului*, prin vulpe poetul voise să înţeleagă pe Rusia, prin puii corbului pe noi, românii, pe cari vulpea voia să-i amăgească, şi prin lebăda pe Franţa, care voia să ne scape din labele Rusiei.[8]

Un profesor din Academia Mihăileană, Lăzărescu, era destituit pe spusa unui călugăr muscal din Mănăstirea Neamţului, care raportase consulatului rusesc că, ascultînd la o fereastră, auzise pe acest profesor enunţînd idei liberale. Consulul Kotzebue ceruse destituirea lui, şi nici Ministerul Intrucţiunei Publice, Alecu Balş, nici vodă nu îndrăzneau să-l scape.

Cuvîntul progres era proscris. Vestitul cenzor Florescu s-a spăriat şi s-a scandalizat cînd i-am dus no. 1 al revistei ce începusem cu tine, cu Kogălniceanu şi cu C. Negruzzi, intitulată *Propăşirea, foaie ştienţifică şi literară;* a şters cu condeiul său cel aspru cuvîntul din frunte, îndurîndu-se a lăsa numai *foaie ştienţifică şi literară*. Mult răsunet a avut acea publicaţiune, deşi fără titlu, pînă cînd foarfecele cenzorului au venit şi i-au tăiat firul vieţii.

Ţi-aduci aminte de impresiunea ce a produs cetirea întăielor tale poezii, acasă la Alecu Balş Lungu, unde începusem a ne aduna în toată luna, ca să petrecem seara în convor-

bire şi cetiri literare, serate la cari asistau mulţi din boierii cei mari, între cari unul din cei mai regulaţi era Grigorie Ghica, fostul domn de la 1849 pînă la 1857.

Ţi-aduci aminte cu cîtă căldură şi devotament am susţinut candidatura la scaunul arhiepiscopal a episcopului de Roman, în contra stariţului de Neamţ, Neonil, care era patronat de consulul rusesc, şi cum am convins pe toţi boierii să voteze pentru Meletie, care era un bun român.

Ţi-aduci aminte cu cîtă energie am smuls din mînile poliţiei o damă care avusese imprudenţa de a profera într-o seară sub mască cuvinte cu aluziune politică, cum ne-am grupat toţi tinerii într-o gîndire, puind în capul nostru pe cavalerescul cneaz Gheorghe Cantacuzino, şi cum am rezistat soldaţilor cari avea ordin să întrebuinţeze baioneta în contra noastră. Parcă văz şi acum pe regretatul nostru amic Alecu Moruz tăvălindu-se într-un terci de noroi cu trei soldaţi în braţe.

În Academia Mihăileană organizasem cîteva cursuri libere. La interesantele lecţii de istoria ţării, ţinute de Kogălniceanu, amfiteatrul era totdeauna plin, la cursul meu de economie politică începuse a veni mulţi boieri şi ascultau cu atenţiune.

Noi, tinerii, devenisem sîmburele împrejurul căruia se grupau ideile viitorului.

Eram susţinuţi în societate, în propaganda ce făceam în favorul ideilor liberale de Elena Negri, sora lui Costache Negri, de amica sa, frumoasa şi graţioasa Emilia Reymon, de fiicele doamnei Maria Rosnovanu, Catinca şi Zoe Sturdza. Ideile egalitare şi democratice începuse a se introduce chiar în saloanele elegante şi aristocratice ale plăcutei şi spirituoasei contese Elena Sturdza.

Cu cîtă părere de rău am părăsit Iaşul şi m-am despărţit de voi, bunii mei amici; o datorie de familie sacră şi dureroasă mă chema la Bucureşti: tatăl meu căzuse greu bolnav.

ION GHICA

XIII

DASCĂLI GRECI ŞI DASCĂLI ROMÂNI

22 octombrie 1882

Iubite amice,

Îţi mai aduci aminte, amice, de:
...*vremea cea frumosa*[1]
Chind un dascalos grecos
Inarmat c-o varga grosa
Paradosa faneros***
Aritmetichi
*Ke*** gramatichi*
Ke istorichi
*Ap' edo'p echi?*****

Cu domniile fanarioţilor se întrodusese în ţară o mulţime de dascaleci (loghiotati), ca institutori prin casele boiereşti. Ei învăţau pe coconaşi să vorbească limba Fanarului cu vodă şi cu marele postelnic, cînd s-or face mari.

N-am apucat pe dascălii cei ilustri: pe Lambru Fotiadi, pe Vardalah, pe Comita, cari purtau işlic şi ceacşiri, dar am cunoscut pe vestitul Kirkireu de soioasă memorie, care crescuse pe banul Manolache Băleanu şi l-a dădăcit pînă la moarte; am văzut pe elegantul Mitilineu, cu un ochi la făină şi cu altul la slănină, cu pălăria în forma tingirii,

---

* Preda.
** Clar.
*** Şi.
**** De aici, pînă colo.

largă în fund de două ori cît diametrul capului și pusă pe o ureche; el, după ce isprăvise pe Niculache și pe Ștefan Golescu, feciorii lui Dinicu Golescu, trecuse la Crețulești și la urma urmei se făcuse negutitor de ciorbă, hrănind cu o deopotrivă îngrijire și stomacul, și spiritul tinerimii care îi încăpea în mînă. Am cunoscut pe crudul Corița, care bătea pe verii mei de-i zvînta. Am *parastisit* pe *Fiii lui Brutus* cu epicul Aristia și am trăit un an întreg la Paris cu blajinul Likeardopolu, care cînta din *Norma* pe psaltichie.

De la zaveră ei lepădase lebadeaua și tombatera și se îmbrăcase nemțește; purtau mai toți frac cafeniu-deschis, cu coadele lungi pînă la glezne și bumbi de alamă, pantaloni verzi, strimți pe picior, jiletcă vărgată, cravată liliachie și guler scrobit băț, nalt peste urechi.

Metoda și programul lor de învățătură era același pentru toți. Începeau cu *Eclogarion* de la *file Grigorie* (amice Grigorie), un fel de crestomatie *ad usum Delphini* (delfinul era amicul nostru Grigore Caracaș, în onoarea căruia un dascăl Crisorora scrisese acel op). Cînd ajungeai la scoarța din urmă a cărții, te trecea la *Terpsitea*, așa se numea gramatica compusă de prea învățatul dascăl Neofit Duca; îți da de citeai din *Dialogurile morților* lui Lucian și te punea la tecnologie. Dacă declinai bine numele și conjugai verbul, erai scăpat, dacă nu, *tipto!* Loghiotatul nu se turbura de înțelegeai sau nu, de știai cine era Caron, ce era Stixul și ce putere avea Joe. După trei sau patru ani ajungeai la Xenofon sau la Plutarh, cu care te deprindea la sintaxă; potriveai alți trei sau patru ani numele cu adiectivul, cu adverbul și cu pronumele; de le nimereai, bine, erai scăpat; de nu, *tipto!...* Nici nu vrea să știe dacă înțelegeai copilăria lui Ciru, de cunoșteai sau nu locurile pe unde au trecut cei zece mii, sau să caute să te interesezi la viața lui Timoleon sau a lui Epaminonda; totul era tecnologia și sintaxa să-i fie cu bine și te trecea la poeți începînd cu „*Minin aide**, și în zece ani te da gata, *telios***. Fără noțiuni serioase de istorie, fără filozofie și fără elemente de matematică, te lua de mînă și te ducea, într-o duminecă, la părinți, zicîndu-le cu îngîmfare:

„Băiatul a isprăvit cartea!"

---

* „Cîntă mînia" — începutul epopeii *Iliada* de Homer.

** Desăvîrșit.

Vestea se ducea din dascăl în dascăl, pînă la palat; și dacă erai de părinți bogați, vodă te îmbrăca cu caftan și te însura cu fie-sa, cu nepoată-sa ori cu vreo fată din casă, uitată de Dumnezeu. Cînd Dumitrache Buzoianu, fecior de boier bogat din Buzău, a isprăvit cartea, Caragea l-a însurat cu vară-sa Sultănica, pe care ăi fi văzut-o și tu. Cînd Niculache Ghica a ieșit *telios*, vodă i-a dat pe nepoată-sa Smărăndița, fata domniței Nastasiicăi, și l-a făcut agă. Cînd tînărul Manolache Băleanu a fost dus la curte de Kirkireu, vodă Suțu i-a lăsat barbă și i-a dat de nevastă pe fiică-sa, domnița Catinca, înzestrînd-o cu moșia orașului Tîrgoviștea. Vezi, atunci s-au sculat tîrgoviștenii cu mic, cu mare, s-au venit la Divan la București cu rogojini aprinse în cap și cu jalba în proțap, s-au dus la biserică la Sfîntul Niculae cel Sărac din strada Victoriei și după liturghie, ieșind în curtea bisericei toți cu făclii de ceară galbenă aprinse, le stingea într-un butoi cu smoală aprinsă, strigînd:

„Afurisit să fie vornicul... și așa să se topească casa lui!“[2]

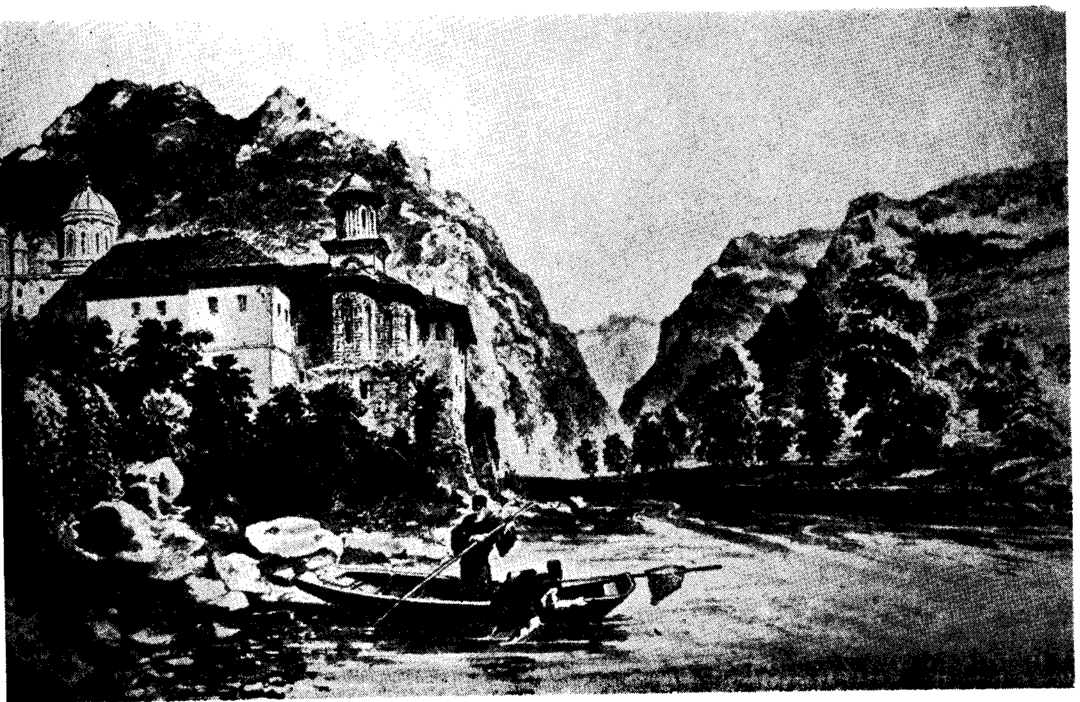
Se zice că ți se făcea părul măciucă. Vornicul pe care îl afurisea era boierul român care iscălise darea moșiei.

N-a trecut un an, și domnița, nevasta Băleanului, murea din facere. Vodă, tatăl ei, murea otrăvit de ai lui, și mai tîrziu casa boierului care a iscălit în adevăr că s-a stins.

De atunci a ieșit vorba „gură de Tîrgoviște“.

De acea moșie nimeni nu s-a putut apropia și a rămas și pînă în ziua de astăzi tot a orașului. Se zice însă că s-ar fi cam știrbit pe ici, pe colea în timpurile din urmă.

Pe cînd cu dascălii greci, ziua copiilor începea cu răsăritul soarelui și se isprăvea pe la două ore după apus. Dimineața, dulceață și cafea, la amiază, prînz țapăn cu ciorbă și cu rasol; după aceea, somn un ceas, două; după somn, iar dulceață și iar cafea, seara mîncare ș-apoi culcare. Ora cea mai așteptată de copii era somnul după amiazi, dacă grecul nu-ți încuia ușa ca să nu te poți duce să te joci în curte sau în grădină. Cînd te închidea, nu-ți rămînea altă scăpare decît de a prinde cîteva muște, a le agăța bumbac netors și a le da drumul să se ducă să mîngîie nasul adormitului; grecul se deștepta furios și, ca să poată dormi în pace, îți deschidea ușa și te da afară din odaie; atîta pagubă! Pe seară te ducea la plimbare pe Dealul Mitropoliei,

Mînăstirea Cozia
(Acuarelă de Preziosi)

Ion Ghica
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe)

la grădina Breslei sau a lui Deşliu, unde se găsea cu alţi greci. Apoi acolo să fi auzit novitale şi mandate, strategii şi filonichii; ai fi zis voinicii voinicilor; mîncau jăratic şi beau flacări.

„Să fi fost eu în locul lui Botzari — zicea viteazul Coriţă — nu atacam pe la aripa dreaptă, ci trăgeam drept în mijlocul ordiei şi nu lăsam să scape nici picior de turc."

Mintosul Mitilineu, ca insular ce era, cu cunoştinţă despre ale mării, striga cît putea:

„De eram acolo, nu lăsam pe Miauli să dea drumul brulotului pe crivăţ, aşteptam austrul şi ardeam toate corăbiile turceşti. Auzi, să-i scape Căpitan-paşa!"[3]

De cîte ori îmi venea să le zic: „Bre oameni buni, dacă sunteţi aşa de viteji, de ce nu vă duceţi să vă băteţi acolo şi să mă lăsaţi pe mine în pace!?"

La ochii lor toţi eroii acelei lupte gigantice — Botzari Colocotroni, Coletti, Miauli, Canari, Sahturi — erau numai greci, nu voiau să ştie că sulioţii, manioţii, specioţii şi epiroţii sunt mai toţi arnăuţi şi români.[4] De cîtăva vreme venise un fel de sălbatec, care, cînd auzea că trata pe Botzari de grec, se înfuria, se răstea la ei strigînd:

„Nu grec, arvanit bre!"

Acela venea de la bătălie.

Gheorghe Şerifu, aşa era numele lui, fusese crescut de mic copil de Kiciu, tata lui Marcu Botzari, la Suli în munte. Deşi Ali-paşa Tebedelen întrebuinţase toate espedientele credincioşilor săi, Nuţu şi doctorul Voia, cu ajutorul cărora curăţise mulţi bei feodali din Albania, musulmani şi creştini, nu putuse însă nici să prinză, nici să biruie pe beiul de la Suli, pe Şoimul muntelui, şi în fine, ca să trăiască frăţeşte, fusese siliţi să-şi dea copiii amanet unul altuia. Kiciu Botzari dedese paşei pe fiul său Marcu, copil de doisprezece ani.[5] Şeriful, camaradul său, l-a întovărăşit. După doi ani de răbdare, Marcu se scoală într-o noapte, deşteaptă pe Şeriful şi-i zice:

„Gheorghe, hai să fugim!"

Cum au zis, au şi făcut. Copiii pornesc peste zidurile şi peste şanţurile Ianinei; dar, cînd să puie piciorul pe pămînt liber, iată că-i ajung oamenii lui Tebedelen şi-i duc peşcheş îndărăt la Ianina. Pe Marcu l-a cruţat paşa, că-i era frică de Kiciu, dar pe bietul Şeriful, după cîteva bastoane,

l-a ţinut doi ani în fiare. Marcu, cum a văzut pe camaradul său cu picioarele uşurate, iar a luat-o la picior şi, cu toate descărcăturile de puşti ale arnăuţilor lui Ali, a putut răzbi la Preveza. Şeriful a trăit de atunci tot pe lîngă Marcu. La revoluţia grecească l-a întovărăşit în douăsprezece bătălii, pînă l-a scos mort în braţe din ordia turcească. Apoi, cu trei gloanţe în piept, s-a tîrît din vizunie în vizunie şi, urmînd după cer Calea-robilor, nimerise la Bălteni, lîngă Ghergani. Acolo, cu cîteva bucăţi de pastramă, covrigi şi trei-patru păpuşi de smochine, ţinea băcănie, care băcănie mai în urmă s-a făcut han şi hanul s-a prefăcut în moşie cu casă mare boierească, în care a trăit ca un derebei pînă la anul 1874.

Casa era o adevărată fortăreaţă, şi odaia lui, un arsenal; trei-patru şişanele totdeauna încărcate pînă la gură, săbii, iatagane, pistoale, suliţi şi topoare acopereau pereţii de jur împrejurul icoanelor. Din pridvor la dreapta şi la stînga porneau ponciş două meterezuri, prin zid, care duceau bătaia puştei drept deasupra uşei din capul scărei. Nici cu tunul nu puteai răzbi la dînsul. Cea dintîi grijă a lui boier Gheorghe, dimineaţa, cînd se scula din aşternut, era să-şi ia pistoalele de supt căpătîi şi să le bage în buzunar. Avea bani ascunşi şi se temea de hoţi.

Într-o zi răsădea nişte flori în grădină, cînd iată că intră doi inşi care-l întreabă dacă avea să le dea de lucru, zicînd că sunt dulgheri. Pe cînd se tocmea cu dînşii pentru nişte uluci, unul îi aruncă o legătură de gît şi-l strînge. Pînă să scoată pistoalele din buzunar, era şi trîntit la pămînt şi luat pe sus. Curtea era înconjurată pe dinafară de douăzeci de oameni înarmaţi cu puşti; era Mihale Bonea, zece ani spaima a două judeţe. Sătenii din Bălteni sar cu toţii, dar n-au arme, şi hoţii îi ţin în respect, împuşcînd mereu din poartă şi din pridvor. Nevasta primarului, o frumuseţe de femeie, cade împuşcată. Bietul bătrîn, Şeriful, e dus în odaie şi chinuit hoţeşte să mărturisească banii. Înecat în sînge, cade leşinat; hoţii dărîmă sobele, găuresc pereţii, găsesc cincisprezece mii de lei şi se retrag în bună ordine.

Gheorghe Şeriful a zăcut după aceea vreo două luni şi a murit tot în ziua cînd a fost împuşcat Bonea la Obor.

Pe cînd cu dascălii greci, feciorii de boier învăţau românește numai din întîmplare şi pe apucate, şi unii nu învăţau nicidecum. Îmi plăcea să ascult pe logofătul Matache, seara, cînd citea *Vieţile sfinţilor* sau faptele lui Alexandru Machedon, călare pe Ducipal, care s-a bătut cu Por-împărat şi cu pasările cu ciocul de fier; deşi nu înţelegeam bine povestirile lui *Arghir cel frumos*, dar l-am cetit de mai multe ori[6]. Petrache Nănescu ,un secretar al tată-meu, fost elev al lui Lazăr, numai în cîteva seri mă învăţase să scriu româneşte; citeam slova cea mai ciocoiască şi scriam cu trei aruncături pe dasupra.

Mama Elenca Dudeasca, sora bunică-mea, văduva poetului Alecu Văcărescu şi muma poetului Iancu Văcărescu, avea sipeturi pline cu sineturi; mă lua acasă de-i citeam, ceasuri întregi, anaforale de-ale divanurilor de cinci, divanurilor de şapte şi de-ale veliţilor boieri; noroc că se mulţumea a le cunoaşte numai de la *deci* în jos. După ce isprăveam, mă cinstea cu o dulceaţă şi-mi da şi o bucată de pastă de gutui învălită în hîrtie; iar eu îi sărutam mîna. Nu lipsea niciodată a-mi zice:

„Vino să te sărut, evghenisul mamei, că eu, cînd mă gîndesc la evghenia familiei noastre, uite, îmi vine ameţeală. Noi cu toţi boierii cei mari suntem rudă, şi cu Cîndeştii, şi cu Bărcăneştii, şi cu Cîmpinenii, şi cu Filipeştii, şi cu Cantimireştii, şi chiar cu Maria Tereza."

Apoi începea să-mi povestească cum ne-am încuscrit şi ne-am rudit cu fiecare din casele boiereşti; îmi spunea cum Cîndescu şi Dudescu erau nemeşi, *Graf Boier* şi *Graf Kendefy;* cum Văcăreştii se trăgeau din Făgăreştii din Făgăraşi, neam cu Radu Negru, după frate-său banul Craiovescu; cum o Dudească se măritase cu un Cantemir etc.; uita să-mi spuie de unde şi pînă unde era rudă cu Maria Tereza; şi, dacă o întrebam, îmi răspundea:

„Vezi, aci nu prea ştiu bine cum vine spiţa neamului, dar ştiu de bună seamă că ne rudim".

Îmi plăcea cu deosebire să aud pe Iancu Văcărescu cînd venea la noi şi recita *Păstorul întristat*, *Ceasornicul îndreptat*, *Oda la marca ţării*[7] ... Mai în urmă, Eliad îmi da lecţii de gramatica română şi învăţam pe dinafară traducerile din meditaţiunile lui Lamartine. Pe la 1830 Vaillant deschisese şcoală lîngă Stavropoleos, şi toţi feciorii de boieri — Fili-

peşti, Grădişteni, Bălăceni, Ghici, Rosetti, Budişteni, Goleşti — părăseau dascălii greci şi alergau la şcoala franţuzească.

Tranziţiunea de la şcoala grecească la cea franţuzească şi la cea românească începuse de mult încă, din timpul Revoluţiei franceze, cu Laurençon, Ricordon, Colçon, Mondoville etc., toţi conţi şi marchizi emigraţi, transformaţi în dascăli. Pe la anul 1806, cînd au venit muscalii, mai mulţi tineri şi mai multe fete de boier vorbeau franţuzeşte.

Cu Lazăr, cu domnia lui Grigore Ghica, cu Efrosin Poteca, cu Costache Moroi, Simion Marcovici, Petrache Poenaru, şcoala românească şi-a lua avîntul. Şcolile străine ale lui Lambru, Vardalah şi Vaillant s-au prefăcut în şcoli naţionale sistematice, cu sute de profesori de istorie, de filozofie, de matematici, de limbi străine vii şi moarte. Gimnazii, licee, colegii, facultăţi de litere, de ştiinţe, de drept, de medicină, nimica nu ne lipseşte, şi cu toate acestea nu se văd răsărind luceferi pe orizonul literelor, însă posderie de advocaţi şi jurnalişti; o ceată care de mai mult de douăzeci de ani se tămîie unii pe alţii cu cuvintele:

„Hoţilor! Tîlharilor şi trădătorilor! nu voi, ci noi am făcut îndoita domnie, Unirea Principatelor, domnul străin, constituţiunea, armata, independenţa, finanţele, regatul etc."

Şi ceialalţi răspund cu aceleaşi vorbe frumoase:

„Ba nu voi, ci noi!"

Ş-o duc hojma, fără a li se urî. Unii s-au exaltat într-atîta, încît cred sincer ceea ce zic şi ceea ce scriu. Sunt convinşi că fără ei n-ar fi existat România şi că, dacă ar lipsi ei, ţara s-ar cufunda.

Odată mă duc să văd pe unul dintr-aceşti exaltaţi. Era bolnav, îl prindea nişte friguri rele; îmi zice:

„Uite, mi-e rău de tot, o să mor; nu doar că mi-e frică de moarte, ştii cîte gloanţe am în trup; moartea am văzut-o de multe ori în faţă şi sunt obicinuit cu dînsa, dar mă gîndesc că de-oi muri se prăpădeşte ţara!"

Într-o zi mă întorceam de la Cameră şi întîlnesc pe un venerabil bătrîn străin, căruia tocmai în ziua aceea i se votase o pensie viageră de o mie de lei vechi pe lună, pentru sentimentele lui filo-române; credeam că-i fac plăcere dîndu-i o veste plăcută. Cînd, ce să mă pomenesc! că se întoarce furios la mine, zicîndu-mi:

„Ce? Atîta au făcut americanii pentru La Fayette? Şi cum se poate compara ceea ce a făcut La Fayette pentru America cu ceea ce am făcut eu pentru România?"

Un turist ne spune în cartea sa că mare noroc a căzut pe România cu venirea d-lui X..., francez venit acum cîţiva ani în urma împrăştierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică şi cu dicţionar şi cu fel de fel de cărţi ştiinţifice şi literare."[8]

Un bacalaureat scrie într-o gazetă două-trei rînduri, într-o limbă ca vai de ea, şi îndată-l vezi că se esaltează pînă a se crede reformator, creator şi salvator.

Nu se poate tăgădui că şcolile noastre, afară de Facultatea de drept şi de medicină, au dat slabe rezultate pînă acum. Tinerii care dobîndesc bacalaureatul la noi nu se pot compara nici în limbile vechi, nici în istorie, nici în filozofie, nici în ştiinţe cu cei care ies din colegiile Franţei, Germaniei, Italiei, Belgiei sau Elveţiei ; învăţătura noastră gimnazială nu este destul de serioasă, profesorii nu sunt destul de exigenţi, nici destul de riguroşi la esamene; gradul universitar se acordă prea lesne şi a devenit accesibil inteligenţelor celor mai mediocre. Lipsa de seriozitate în învăţătura umanitară face ca părinţii care au mijloace să-şi trimită copiii lor în şcolile străine; astăzi avem numai în Paris peste o mie de tineri la şcoli. În loc de-a încuraja inteligenţele slabe, ar fi mult mai bine a deturna curentul şi a împinge tinerimea şi spre meşteşuguri şi meserii, şi a pune astfel inteligenţele mediocre în stare de a deveni producătoare în loc de a fi sterile şi de multe ori pernicioase prin pretenţiunile şi exigenţele lor. A face oameni învăţaţi este un bine, a face numai advocaţi şi jurnalişti este un rău.

Aud zicîndu-mi-se că un asemenea sistem ar fi o tendinţă a împiedica pe fiii poporului de a putea să aspire la poziţiunile cele înalte ale societăţii, făcîndu-le accesibile numai acelor cari au mijloace de-a sacrifica zecimi de ani la studii. Nu! Inteligenţele alese nu se opresc dinaintea nici unui obstacol; ar fi fatal să nu avem dulgheri, tîmplari, zidari, croitori, cizmari şi să avem numai oameni stropiţi cu literatură şi cu filozofie; am ajunge la agoraua Atenei şi în curînd Filip ar fi în cetate. Dacă oamenii învăţaţi sînt folositori, cei meşteri sunt indispensabili.

Ceea ce cred eu că ar conveni României şi fiilor ei ar fi ca învăţătura clasică şi ştiinţifică să devie serioasă, nu numai o spoială; iar acelor cari nu sunt destul de bine înzestraţi, ca să poată deveni adepţii literaturii şi ai ştiinţei, să li se deschidă şcoli în cari învăţătura să meargă mînă în mînă cu atelierul. Să se înfiinţeze în fiecare oraş trei, patru, zece, douăzeci de ateliere, în cari copiii să înveţe meseria la care se destină şi totodată să aibă trei sau patru lecţii scurte pe fiecare zi, în cari să poată dobîndi cunoştinţe de religie, de limba naţională, de istoria ţării, de calcul, de geometrie şi desemn aplicabil la meseria lui. Acolo unde s-a înfiinţat asemenea şcoli cu numele de *half-time* au dat rezultatele cele mai norocite, rezultate neaşteptate[9]. Meseria n-a oprit geniul lui Franklin, lui Edison şi lui Watt de a se arăta, pentru că geniul pătrunde orice îmbulzeală socială, cum pătrunde un vulcan coaja pămîntului şi iese la iveală. Tînărul din atelier, cînd ar simţi că are dispoziţiuni literare sau ştiinţifice serioase, lesne ar găsi drumul colegiului şi al facultăţii.

Strigăm cu toţii industrie; dar pare că am crede că s-ar putea înfiinţa industrie fără meşteri şi că s-ar putea produce fără producători. Un singur ram de producţiune, pictura, dă Parisului patruzeci de milioane pe an; micile oraşe ale Belgiei, Valenciena[10], Malina, Bruxela, trag cîte zece milioane pe an de pe dantele. Dar nici tablourile nu se fac fără pictori, nici dantelele fără mîni dibace. Geneva trăieşte în mare parte din ceasornicărie, şi cu toate aceste nici de Saussure, nici de Candolle, nici de Jussieu, nici Lavater n-au fost opriţi de a deveni nişte lumini ale ştiinţei.[11]

ION GHICA

XIV

TUNSU ŞI JIANU

26 decembre 1882

Iubite amice,

Uitatu-te-ai vrodată printr-un ochean de inginer? Să vezi cum într-însul toate se arată întoarse cu susul în jos. Odată îmi aduc aminte că ridicam planul unui petic de moşie; o fetiţă lăsase secerea şi venise lîngă planşetă; se uita la mine, parcă mi-ar fi zis: „Lasă-mă să mă uit şi eu o dată, domnişorule". I-am înţeles pofta, i-am îndreptat ocheanul spre un cioban, în depărtare, care şedea în mijlocul oilor cu piciorul încrucişat, rezemat în măciucă; îl potrivii bine şi poftii pe fată să se uite. Ea îşi astupă un ochi cu mîna şi pune pe celalalt la sticlă, se uită, ş-odată strigă:

„Aoleo! A întors pe Niţă cu gaibele în sus!"

De atunci, ori de cîte ori îndreptam ocheanul spre tînăra fată, ea îşi strîngea rochia cu amîndouă mîinile.

Iată efectul ce-mi fac mie unii oameni cînd îi privesc prin consideraţia de care se bucură în societate, pe cînd îi ştiam şi-i ştiu că nu sînt şi n-au fost decît nişte pigmei; ne-am pomenit cu dînşii oameni mari, ilustraţiuni fără ştirea lor şi a lui Dumnezeu, pe cînd alţii, de cari nici nu se pomeneşte, ar avea poate statui şi epitafe, dac-ar fi o dreptate în lumea aceasta.

Istorioara ce voi să-ţi povestesc este un esemplu de felul cum se scrie istoria. De-o fi pentru cineva o decepţiune, îmi pare rău, dar cum zice povestea vorbei latine:

„*Amicus Plato, sed magis amica veritas.*"*
sau pe elineşte:

φίλος μὲν Πλάτων, φιλάτη δὲ ἀλήθεια

Muscalii adusese ciuma în ţară de peste Dunăre. Maidanele Bucureştilor gemeau de soldaţi cari zăceau cu sutele în ploaie şi în frig, ghemuiţi în noroi, înveliţi în mantale transparente de vechitură şi de gloanţe turceşti. Era oprit de a se vorbi de năprasnica boală, nici măcar de a-i pomeni numele, sub pedeapsa pazarnicului.

Pazarnicul era un fel de ovrei muscălit, cinovnic de cei *citirnatit-clas***; bătrîn, scurt şi slab, obrazul numai mustăţi şi favorite dese, albe şi zbîrlite, printre care se zărea numai vîrful nasului, ca o cireaşă vînătă, şi un gol în bărbie, răsătură ca de o carboavă. Din desişul sprincenelor luceau doi ochi galbeni-căprii, ca de pisică sălbatecă.

Întîiaşi dată cînd am văzut o hienă la Schönbrunn am strigat:

„Mamă! Uite pazarnicul!"

El purta surtuc verde cu guler roşu, nasturi cu pajură, pantaloni largi cu piele, şapcă de muşama, spangă şi un gîrbaci cu care necontenit bătea. Călare pe un cal mic, vînăt şi urmat de trei cazaci cu suliţele întinse, cutriera tîrgul zi şi noapte. Era spaima orăşenilor; cînd se ivea într-un colţ de uliţă, bărbaţi, femei şi copii fugeau, făcîndu-şi cruce ca de Ucigă-l toaca.

Una din operaţiunile pentru care părea că avea o deosebită plecare şi pe care am văzut practicînd-o în mai multe rînduri, cu un deplin succes, era de a porunci cazacilor să scoaţă nădragii bieţilor negustori şi de a-i pune goi pe vine în piramidele de noroi, grămădite morman pe lîngă uşile prăvăliilor. Acea baie de şezut dura cînd mai mult, cînd mai puţin, după împregiurări; totdeauna însă pînă ce-i abătea să cadă pe o altă victimă. Tratamentul se termina cu trei patru gîrbace peste pielea goală şi cu cîte un *Sukensen*, adică pui de cîne.

În toată dimineaţa, cîteva sute de cară, aduse cu biciul de prin sate, pline cu cosciuge de la fabrica lui Buhuricul,

---

* „Mi-e prieten Platon, dar mai mare prieten adevărul." Maximă extrasă din *Viaţa lui Aristotel* de Ammonius.

** De treapta a paisprezecea.

ocolea toate maidanele şi aduna pe morţi, printre cari se strecura adesea şi cîte unul sau doi vii.

Doftorii de pe atunci, nişte doftoraşi nemţi, ovrei sau greci: Mesici, Bubuki, Grunau, Sporer, Esarcu, Gusti etc. erau porunciţi să nu cumva să spuie cuiva sau undeva că bola de care mureau cu sutele era ciumă, ci să zică că era aşa ceva, ca un fel de dalac amestecat cu bubă, cu fierbinţeală şi cu moarte. Poliţaiul Ieremia Pavlovici Bîrzof îi îmbrăcase în muşama şi le prescrisese să se frece la nas şi pe mîni cu usturoi şi cu ladin. Era oprit d-a ţinea porţile închise, de-a arde gunoiul în curte, sau de a lua vreo altă măsură profilactică, ca să nu se sperie oraşul.

Acei din locuitori cari aveau moşii sau rude la ţară părăsise capitala, iar ceialalţi se lăsau să moară cu miile, nespovediţi şi negrijiţi, şi se îngropau fără preot.

Noi fugisem cu toată familia la ţară.

Ţi-aduci tu aminte de un stejar stufos din grădină? Lîngă tulpina acelui arbore aşezasem sofrageria.[1]

Într-o seară, pe cînd eram la cină cu două luminări de său în sfeşnice de tinichea, cu băşici de sticlă, Marin isprăvnicelul s-apropie încetişor de tata şi, cu un glas jumătate sfios, jumătate hotărît, îi zise:

„Cocoane, cocoane! te cheamă un om la portiţă lîngă gard, zice că are să-ţi spuie o vorbă“.

Tata, fără să pară cîtuşi de puţin atins de o invitaţiune aşa de poruncitoare, lasă furculiţa în friptură, pune şervetul pe masă şi se îndreptează către locul arătat, unde se auzeau şoapte de mai multe guri.

Scurt şi coprinzător.

„Cocoane Tache — i-a zis omul cu vorba — nu mai mînca seara acolo, că ni-e drumul uneori pe aici şi văzîndu-te la masă le faci poftă băieţilor. Că de!... oameni sunt şi ei, rîvnesc. Să nu mă pomenesc odată că face unul vreo boroboaţă.“

Trecătorul era fiorosul Tunsu, fost paracliser şi ţîrcovnic şi candidat de diacon. Nu era săptămînă lăsată de la Dumnezeu să nu se audă cîte o vitejie, două de ale lui, *à la* Fra Diavolo. Cu vreo zece zile înainte, călcase la moşie la Cocoşul pe vornicul Tache Rallet, vecinul şi vărul nostru; îi luase şaluri, scule, argintărie, tot. Îl lăsase pe dînsul şi pe cocoană numai în cămaşe.

Pas de nu asculta, dacă poţi, de poveţile amicale ale unui astfel de binevoitor.

Tata, cum se întoarse, porunci să stingă luminările şi să ridice masa de acolo. A doua zi pînă-n ziuă un dulgher cu cîteva scînduri de brad improviza un fel de pavilion rotund după modelul templului Vestei de pe malul Tibrului, cu singura deosebire că avea numai o fereastră spre apus, ca să nu se vază lumina de la drum şi să nu inducă pe băieţi în ispită; numai aşa am putut urma a ne folosi de umbra şi de răcoarea bătrînului stejar.

Eram încă sub impresiunea poveţelor banditului, cînd într-o zi intră în curte o căruţă cu patru cai şi trage la grajd. Tată-meu trimite să întrebe cine a venit; feciorul se întoarce fuga, spăriat.

„Cocoane, Jianu!"

Mama şi noi, copiii, îngălbenisem, iar tata, uitîndu-se zîmbind către fecior, îi zice:

— Du-te de-i spune să poftească, că chiar acum ne-am pus la masă.

Prin grădină se vedea venind un om scurt, îndesat, rumen la faţă, ras şi cu mustaţa deasă şi scurtă; îmbrăcămintea lui: dulamă, pantaloni şi scurteică, pe cap şapcă peste fes, la brîu pistoale şi un cuţit cu plăsele de os, şi puşcă în cumpănă în mîna dreaptă.

Tata îl primeşte vesel şi prieteneşte, dîndu-i mîna să i-o sărute.

— Ce mai faci, Iancule? Bine-ai venit! Şezi de mănîncă. Bre! să-i aducă ciorbă; vezi să fie caldă.

Cînd am auzit zicîndu-i şi Iancule, mi-am zis: Nu mai încape îndoială, el e! Mi-a venit în minte cîntecul:[2]

Iancule, Jianule!
Îţi e murgul cam nebun,
Trece Oltul ca pe drum.

Cum să şedem la masă cu un hoţ de codru şi să ciocnim cu el pahare de pelin? Tot îmi părea că-l auzeam zicînd:

Ţine, gazdă, nu mă da,
Că ţi-oi face-o malotea
Cu samurul cît palma.

Polcovnicul Ioniţă, cum l-a văzut de departe, a dat fuga la cornu de vînătoare: cînii alergau din toate părţile chelălăind, cu botul plin de mămăligă. Într-o clipă, Braica, Dudaş, Ţica şi Neamţul săreau şi jucau cu bucurie împrejurul cornului de vînătoare.

— Auzi, Iancule, nici să îmbucăm nu ne lasă polcovnicul; cum te-a zărit, numaidecît, hai la vînătoare!

— Bine face, că e tîrziu, de-abia o să avem vreme pînă diseară să întoarcem doi-trei vătui.

Se sculară de la masă, sorbiră din cafea, traseră de două-trei ori din ciubuc. Pletea, Manta, Şuţă, Dobre puneau lănţugurile de gîtul copoilor, cîte doi-doi, şi pornea fiecare cu părechea lui.

Tata da ordine şi instrucţiuni pe a doua zi, căci asta era numai un preludiu de vînătoare.

— Maneo, mîne în zori să fii aici cu cojeştenii, şi vezi dacă cumva vărul Costache o fi la Corneşti, spune-i să ne găsească mîne pe Crevedia, doar om încolţi lupoaicele cele fătate.

Cînd răsărea luna, de era două ceasuri pîn-a se crăpa de ziuă, curtea era plină de vînători de prin cătunele vecine.

Polcovnicul Ioniţă, în mijlocul lor, cu o ladă plină de cutii dinainte, le împărţea iarbă şi alice, cîte patru umpluturi de puşcă, desemnînd fiecăruia locul unde să se ţie, cînd să dea gură şi încotro s-o apuce.

— Voi, săbieştenilor, să vă ţineţi la mărul roşu. Tu, Dobre, să-mi pui pe colăceni pe Baranga, şi pe gămăneşteni să mi-i aşezi cu cojăştenii la lacurile din Mariuţa; Pletea să se ducă să caute la Boloboace; să nu cumva să vă aud gura, că vă ia dracul! Ţineţi cînii legaţi lîngă voi. Manto, cînd îi simţi că a sărit lupoaica, dă drumul lui Samson, că ala, cînd o da de urma ei o dată, n-o mai slăbeşte; lăsaţi pe Ovreica acasă, că minte şi ne înşală. Na şi ţie, băieţică, zicea unui bătrîn bondoc, vărsîndu-i iarbă în corn şi alice în basma. Vezi să mă dai iar de ruşine ca mai dăunăzi, de-ai lăsat bunătatea de lup să treacă pe lîngă tine şi să se ducă sănătos.

— Da' lasă, zău, cucoane Ioniţă, nu mai zice, că ţi-am adus alaltăieri doi lupi în loc de unul. De necaz m-am dus de am stat trei nopţi la pîndă lîngă scorbura fagului celui mare; i-am adus pe amîndoi la spinare tocmai de la ogrăzile

ciobanului. Uite atunci parc-a fost un făcut. Cînd era să treacă spurcăciunea, îmi răzemasem puşca de un copac şi scăpăram să-mi aprind luleaua, şi pînă să-i iau de veste, s-a făcut nevăzut prin hăţiş, parcă avea tichiuţa dracului în cap.

Seara, în aprinsul luminărilor, un car plin cu lupi tineri şi bătrîni, cu vulpi şi cu iepuri venea cu vînătorii după dînsul. În mijlocul curţii, jupîneasa Ilinca aşezase de cu ziuă o bute cu vin, împrejurul căreia aprinsese patru butoaie cu cîlţi muieţi în păcură; zece fete, fiecare la vatra ei, unde se frigeau berbeci şi se fierbeau mămăligi, un ţigan zicea din gură şi din cobză istoria lui Alimoş.

Pletea şi cu Manta descărcau căruţa cu vînat.

Pusese pe bute un pat de mărăcini, pe care aşezase iepurii cu botul şi cu urechile afară şi cu picioarele la centru; la patru colţuri ale bazei ieşeau de un cot coadele bine îmblănite a patru vulpi legate împreună de gît, de un par înfipt în mijlocul grămezii de iepuri şi ţinute în picioare pe par, deasupra capetelor vulpilor. Pe o mescioară rotundă şedeau în patru picioare cinci pui de lup cu gurile căscate către vînători, şi deasupra lor, două lupoaice năprasnice, legate spate la spate de parul înfipt în masă; forma astfel un fel de monument cinegetic, cam în forma fîntînilor moderne adoptate în capitalele ţărilor civilizate.

Chelăreasa umplea oale cu vin din bute şi fetele ajutoare cinsteau pe vînători, dîndu-le împreună cu oala de vin şi cîte un hartan de friptură, o bucată de pastramă, un codru de mămăligă tăiată cu sfoară ş-o vorbă bună.

— Căutat-o-ai în pîntece, nea Gheorghe, să vezi dacă nu cumva are pe văcşoara noastră? Azi e o săptămînă de cînd ne-a mîncat-o din coşar.

— Bea, Gămănescule, că o să-mi dea mie coconul vulpea cea împuşcată de tine, să-mi fac de iarnă o scurteică cu care o să-ţi joc la nuntă, că văd eu că de cîşlegi îţi pui pirostriile în cap.

— Ţie, Comane, mi-a zis jupîneasa să-ţi mai dau o oală, că tu ai dat întîi în lupoaica cea mare, care i-a mîncat scroafa cu purcei cu tot; i-a luat-o chiar din bătătură.

— De ce n-ai împuşcat bine puiul de lup, măi Sgaberciu, şi l-ai trîntit viu în căruţă, de era să rupă mîna, cu colţii, lui nea Dumitru Ciuruian? Ia uite, colţi ca nişte brice!

Patru zile, cît a șezut Jianul, a fost numai veselie și petrecere; toată noaptea cîntau lăutarii, și fetele întindeau hora și bătuta cu flăcăii.

Mă obicinuisem să mă uit la dînsul fără să-mi fie frică, ba încă aveam și un fel de respect de cînd îl văzusem nimerind cu glontele, de trei ori de-a rîndul, în piatra din marginea pădurii, care de-abia se vedea din foișor; și de cînd sărise peste șanțul din coada eleșteului mai bine decît caii de la ipodrom. Oricum, însă, cînd mă uitam în ochii lui, tot îmi părea că avea în mîni tigaia cu ceară fiartă, cu care făcea pe ciocoi și pe negustori să-i spuie unde aveau bani ascunși.

Dar apoi iar îmi ziceam: „Cum se poate, tata să fie prieten cu unul:

Din cei cu pușca lungă,
Care dau chioriș la pungă.
Feciori de lele nebună
Care noaptea-n frunză sună?"

Iancu Jianu era de peste Olt, din județul Romanați, de pe valea Tasluiului. El a lăsat un nume de haiduc, dar nici n-a fost, nici gînd n-a avut să se facă vreodată hoț de codru. Însă o poveste, dacă ajunge a deveni legendă, adevărul n-o mai poate scoate din capul poporului.

Tată-său, boier de țară, își crescuse băiatul la moșie, fără carte grecească și fără ambițiunea de-a-l face un concurent feciorilor de boieri mari la isprăvnicii și la divanuri. Îl obicinuise lîngă pluguri, cu cai și cu pușca; vara la munca cîmpului, iarna la urși și la capre negre; ajunsese de o dibăcie vestită în călărie și în vînătoare; încăleca fără a pune piciorul în scară, nici mîna pe coama calului și băga glonțul prin verigă de inel.

Se îndrăgise cu o față de țăran și vrea s-o ia de nevastă. Jianul bătrînul, deși habar n-avea el era strănepot al lui Cesianus, secretarul lui Traian, văr cu Salust și mai în urmă proconsul în Dacia; deși nu se potrivea cu banii Filipești, cu vornicii Crețulești și cu logofeții Bărcănești, dar purta ceacșiri roșii cu meși galbeni și işlic cu perna verde, în patru colțuri. Boierul, tot boier! Cum să lase pe fiul său să ia o mojică, să se încuscrească el cu un clăcaș. Văzînd că se îngroașă gluma și că dragostea se întețea, a hotărît să-și ducă băiatul la Caracal. Tînărul, a doua zi după ce a ajuns în oraș,

a încălecat pe murgul, şi fuga înapoi; tată-său iar l-a luat, el iar a fugit; l-a închis în casă, el a sărit pe fereastră; l-a închis în pivniţă, el a spart uşa. Tată-său, dac-a văzut şi-a văzut că nu-i vine de hac, s-a adresat la stăpînire, cerînd să-l surghiunească. Caimacanul a şi poruncit ispravnicului să-l închidă la Strehaia; băiatul, ţeapăn, a trîntit slujitorii şi egumenul şi a scăpat; slujitorii s-a luat după dînsul; el, dacă s-a văzut strîmtorat, s-a înhăitat cu vreo cîţiva flăcăi cu cari copilărise:

Tot ca dînsul de bărbaţi
Şi pe cai încălecaţi

şi au apucat cîmpii.

Şapte ani a pribegit prin păduri şi prin munţi, hrănindu-se cu carne necîntărită de pe la ciobani şi desfidînd potira. Nici nu omora, nici nu schingiuia, nici nu jăfuia, ci numai se găzduia; fugea de potiră şi de panduri cît putea; dar cînd îl încolţea, apoi se apăra:

Căci nu vrea
Viu să se dea.

Gloanţele lui mergeau mai drept decît ale arnăuţilor domneşti. Caragea pierduse doi cîrcserdari ş-un tufecciu, loviţi de gloanţele Jianului drept în piept.

Nu văzuse pe Stăncuţa de doi ani şi-i era dor de se topea. Într-o noapte de ploaie şi de vijelie, lasă pe tovarăşi la gazda din Valea-Rea, îşi încalecă murgul şi zboară după dor. În sat, întuneric beznă, numai o zare de lumină la o casă. Se apropie, dă cu degetul în hîrtia luminată, pune ochiul şi ce vede? Stăncuţa, gătită ca mireasă, lungită pe pat, cu o lumînărică de ceară galbenă în mînă. Dă cu piciorul în uşă şi intră, cade în genuchi, pune iataganul şi pistoalele lîngă moartă, îi dă cea de pe urmă sărutare, încalecă calul, şi drept la zapciu.

„Sunt Jianul! Capul meu este pus la preţ; du-mă la vodă şi-ţi ia mia de lei.“

Bîlbîia zapciul somnoros şi speriat, nu ştia unde să se ascunză de frică.

Peste trei zile ciocoiul intra în curtea domnească glorios, cu viteazul legat cot la cot; tînăr, frumos, cu pletele lungi, cu poturi şi cu cepchen, la cap legat cu un tarabulus.

Caragea se dăduse în capul scării, ca să-l vadă; ferestrele erau împănate cu femeile curţii domneşti.

Jianul împuşcase oameni domneşti şi era osîndit la spînzurătoare.

Caragea ridică ochii în sus la fereastră, unde sta doamna, zicînd:

— Κριμα τὸ παλληκάρι! (Păcat de voinic!)

Auzind aceste cuvinte, una din fetele casei cade la picioarele doamnei. Caragea o vede, se îmblînzeşte şi zice fetei:

— Ἄν τόν θέλῃς σέ τόν χαρίζω (Dacă-l vrei, ţi-l dăruiesc!)

Jianul n-a vrut să se însoare şi a petrecut restul zilelor flăcău lîngă plugul ce iubea şi pe care în viaţa sa aventuroasă îl cînta mereu cu dor:

Dare-ar bunul Dumnezeu
Să umble şi plugul meu,
Din baltag să-mi fac un plug,
Pistoalele să le-njug
Ca să brăzduiesc piezeş,
Ş-unde a fi cringul mai des
Să trag brazda dracului
În calea bogatului.

Tata fusese isprăvnicel de curte cînd zapciul a adus pe Jianul la vodă. Acolo s-a cunoscut amîndoi şi făceau adeseori vînători împreună.

ION GHICA

XV

TEODOROS

Londra, 27 iulie 1883

Iubite amice,

În mai multe rînduri am apucat condeiul cu gîndul să-ți spui o istorie; dar m-am tot oprit dinaintea temerii că ai obiceiul de arăți scrisorile mele lui Negruzzi; și el, ca unul ce se află în capul unei publicațiuni cînd pune mîna pe ceva scris și trămis de tine, îl și tipărește. M-am tot oprit, cum vezi, dinaintea temerii de a nu intra în gura lumii, care găsește pete chiar în soare.

Am mai ezitat poate și pentru că-mi ziceam că poate n-oi fi crezut chiar nici de tine în spusele mele, și să nu mă pomenesc tractat de om cu stafii și cu strigoi. Am însă convicțiunea că ceea ce voi să-ți spun este curatul adevăr și că o să vie o zi cînd zisele mele să se poată întemeia pe documente și pe dovezi.

Cîte din povestirile lui Herodot n-au fost, sute și mii de ani, tratate de fabule, pînă ce au venit împrejurări cari au dovedit, limpede ca lumina zilei, veracitatea spuselor și observațiunilor sale; și au făcut ca marele istoric să nu mai fie tratat de băsnar!

În timpurile domnilor fanarioți, boierii țărei ajunsese a nu mai avea glas în stat; îi năpădise grecii cu totul. Rar se mai pomenea, pe ici, pe colea, de cîte un Cantemir, un Dabija sau de un Berendei; numai cîteva boierii: logofețiile și vorniciile cele mari, de Țara-de-Sus și de Țara-de-Jos, cu vistieriile, se mai dau pămîntenilor, și aceasta pentru că

nu se putea altfel; dar şi acele puţine slujbe devenise apanajul a trei-patru familii cari, fiind foarte avute în diamanturi, argintării, şaluri şi moşii, domnii greci îşi recrutau în casele lor ginerii şi nurorile pentru domniţe şi beizadele.

Totuşi, însă la mir trebuia să lase să le treacă înainte plăcintarii, lăptarii şi bucătarii Fanarului. Un postelnic Vlăhuţi, un logofăt Arghiropulo sau un armaş Mano erau puşi în arhontologie mai sus decît un Bărcănescu, un Cîndescu, un Cîmpineanu sau un Dudescu. Tăuteşti, Calomfireşti, Movileşti şi Buzeşti trăiau uitaţi pe la moşiile lor, fără a îndrăzni să aspire la slujbe mai înalte decît un zapcilîc, o vătăşie de plai sau o sămeşie; caftanele la cari le era iertat să se urce cu gîndul, era mult, mult acele de şătrar sau de sluger, şi acestea dacă se învredniceau să cîştige protecţiunea vreunui medelnicer Costacopulo, a unui căminar Rasti sau a unui becer Manolache.

Cu toată decadenţa lor, boierii indigeni tot îşi păstrase multe din obiceiurile şi tradiţiunile cele vechi ale ţării, mai ales acea de patroni şi clienţi. În fiecare casă boierească se creşteau copiii de mazili, de boieri de neam şi de posluşnici. Băieţii învăţau carte românească unul de la altul, sub direcţiunea vătafului sau a vreunui logofăt din curte; şi fetele se dădeau pe mîna unei mame Sande sau a unei jupînese Cristina, de le mustruluia şi le învăţa cusături de vapeluri, de gevrele şi de sangulii, împletituri de bibiluri, fierturi de fel de fel de dulceţuri: rodozahar, şerbeturi de trandafir şi de vişine, peltele de gutui şi de mere, tetrea de chitră şi deosebite vutci.

Cînd un boier îşi căsătorea copiii, să da cuconaşului un băiat crescut în casă, ca să-l slujească pe procopseală; şi fetei i se dădea copila cea mai cuminte şi mai învăţată, ca s-o îmbrace şi să-i coasă, cu condiţiunea de-a o mărita dupe vreun logofăt cînd şi-o veni în vîrstă.

La însurătoarea căminarului Tachi Ghica i s-a dat din casa banului Scarlat Ghica un flăcău anume Grigorie, fiul işlicarului posluşnic, care dregea gugiumanele şi işlicele casei banului; iar Mariţei, fetei vornicului Scarlat Cîmpineanu, i s-a dat Sofiana, fata Aspasiei, greacă adusă din Ţarigrad de cucoana Luxandra Cîmpineanca, cînd s-a întors din surghiun din Ţara Turcească.[1]

Grigorie, işlicarul, tînăr, nalt, rumen şi plăcut; Sofiana, fată numai de şasesprezece ani, oacheşă, sprîncenată şi frumoasă; tot îmbrăcînd şi dezbrăcînd dimineaţa şi seara, Grigorie pe cuconu şi Sofiana pe cuconiţa, deşi nu ştiau nici unul limba celuialalt, dar tot şoptindu-şi din ochi şi din sprîncene, s-au înţeles la vorbă aşa de bine, încît a rezultat un copil care, deşi conceput din flori, dar graţie binecuvîntării părintelui Lesviodax, mai tîrziu: *chir Neofit, înaltpreasfinţit mitropolit al Ungro-Vlahiei*, s-a născut fiu legitim şi s-a botezat în Christos, după legea ortodoxă a Răsăritului, cu numele de Teodor, fiindcă venise în lume în întiia sîmbătă a postului celui mare.

Grigorie îi zicea Tudor şi Tudorache, pe româneşte; iar Sofiana, ca o greacă ce era, îi zicea Theodoros (Θεόδωρος), nume cu care ne obicinuisem mai toţi în casă atît pentru că ni se părea mai original, cît şi pentru că eram, ca copii, în contact mai des cu chera Sofiţa decît cu logofătul Grigorie.

În vremea molemii, feciorul care ne slujea în odaie, la dascăl, murind de ciumă la Mărcuţa, tata ni l-a înlocuit cu Teodoros, care vorbea greceşte, citea şi scria româneşte, slovă de tipar, slovă popească şi slovă ciocoiască, după izvodul dat de logofătul Matache; era deştept şi-i prindea mîna la toate. Am auzit mai tîrziu că avea unghiile cam lungi.

Sofiana, care era din insula Tinos şi călătorise prin Tesalia cu mama ei Aspasia, ce fusese zece ani chelăreasă la mitropolitul de la Larisa, ne povestea seara despre minunile şi frumuseţile mănăstirelor de la Muntele Athos, ne spunea de sfinţenia călugărilor de la Stavros, de la Simopetra şi de la Vatopedi, unde nu călca picior de parte femeiască, unde nici în zbor nu putea să intre decît cocoşii. Cu cîtă evlavie ne istorisea scandalul ce fusese la Nimfios, cînd o barză obraznică a îndrăznit să-şi aşeze cuibul lîngă coşul bucătăriei, cum sfinţii părinţi au stat trei zile şi trei nopţi în rugăciuni şi privigheri, cum au dărîmat cuhnea cu ogeac cu tot şi au zidit alta nouă din temelie, pe care au stropit-o cu aiasmă de sus pînă jos, rămînînd trei săptămîni întregi, bieţii călugări, fără fiertură de fasole, încît slăbise de gîndeai că erau sfinte moaşte.

Teodoros asculta în estaz acele povestiri ale Sofianei, şi acum visul lui era să poată să meargă, cînd s-o face mare,

să viziteze acele locuri sfinte, să se repeadă pînă la Mănăstirea Sfîntului Sava și la Sfînta Ecaterina și chiar pînă la Ierusalim.

Nu știu, din sfințenie sau din ce, dar Teodoros nu putea să sufere pe ovrei. Cînd auzea strigînd pe uliță: „*Marfă! marfă!*“ lăsa tot și alerga după jupînul cu bocceaua la spinare, răzemată la cot, miorlăindu-i ca pisicile, și-i arunca raci vii în boccea [...]

Cînd duceau ovreii pe cîte un mort la groapă, el, cu toată paza de arnăuți ai agăi cari întovărășeau totdeauna cortegiul, făcea ce făcea și trecea fuga pe sub cosciug, strigînd: „Cruce!“ Ovreii, spărieți și disperați, arunca mortul jos și cădeau cu rugăciuni, cerîndu-i să treacă înapoi, ca să nu se facă mortul strigoi. Această complezență le-o vindea uneori foarte scump: pe un pepene sau cel puțin pe o oca de mere.

Într-o vreme, tata, de jeluirile ovreilor, îl oprise de a mai ieși pe poartă; atunci găsise alt marafet de a-i necăji. Casa unde ședeam era lîngă Podul Gîrlei din Beilic, astăzi strada Șerban-Vodă, avea un sacnasiu scos la uliță, pe sub care treceau ovreii cînd se plimbau gătiți sîmbăta. Plăcerea lui Teodoros era să stea plecat pe fereastră, cu undița de prins pește în mînă, o potrivea așa de bine, încît apuca gugiumanul ovreiului de fund și-l ținea spînzurat, de nu putea să ajungă judanul cu mînile ridicate în sus.

Una iar din petrecerile lui favorite era să lege seara o sfoară de parul de la casa de peste drum, și el, ascuns sub gang, o trăgea de căpătîiul celalalt, tocmai cînd da tîrtanul să pășească peste sfoară, și-l trîntea în bot.

Îmi aduc aminte că într-o seară, pe cînd era odaia cea mare plină de boieri și de cucoane, intră un biet jidan cu falca umflată și cu barba încălcită de nu putea să vorbească. Teodoros îi aruncase sfîrleaza în barbă, după ce-l spoisè pe obraz, mască, cu un pumn de mazăre făcăluită. Tata, drept satisfacere, a chemat pe vătaf și i-a poruncit să lege pe Teodoros de piciorul patului, totdeauna de cu seară, ca să nu mai poată ieși la poartă.

Teodoros era meșter de frunte în toate jocurile de copii. Reputația lui de giolar era mare de la Antim pînă în Lucaci; averea noastră în arșice se suia într-o vreme pînă la două

mii, tot capre curăţite în var şi îngropate în pămînt în doniţe. El zicea totdeauna pe:

Opus pocus imperator,
Ţangăr mangăr nacaftù,
Tacaftù melengher buf!

Şi le potrivea aşa de bine, că *buful* cădea totdeauna pe ceialalţi jucători, şi rămînea tot el baciul. Apoi dacă intra o dată cu ichiul în armean, se punea pe lenghi, de nu mai lăsa oscior pentru ceialalţi băieţi.

Nimeni nu ştia să dea pui de giol ca dînsul, nici să potrivească spetezele la zmeu; făcea nişte părăitori de gîndeai că bate toba în cer, aşa urla de tare zmeul nostru. Cînd trecea sfoara vreunei zmeu strein peste grădină sau peste casele noastre, îl prindea de guşă cu glonţul de sfoară sau îl încurca cu al nostru, îl da peste cap şi-l trăgeam în curte.

Teodoros creştea sub pat şi în podul casei porumbei de tot neamul şi de toată pana: şi de cei moţaţi, şi de cei încălţaţi, dar mai cu deosebire de cei jucători şi de cei şoptitori şi hoţi. Cînd zărea unul strein pe sus, îndată înălţa un jucător, care prin învîrtiturile lui îl atrăgea, şi cînd îl aducea bine în orizonul nostru, îi trimetea doi-trei şoptitori care-l lua între dînşii şi-l aducea, vrînd-nevrînd, drept în porumbărie la noi; atunci alergam de-l închideam pînă se obicinuia cu ceialalţi porumbei şi-l făceam rob.

Teodoros era ceea ce francezii numesc *un gamin*, iar pe româneşte, *un ştrengar*.

Cînd m-a trămis tata în străinătate, l-am lăsat la Ghergani pe lîngă kir Ianuş Ciobanoglu, arendaşul moşiei; îi servea de isprăvnicel; păstra viu dorul de a se face hagiu. Cînd m-am întors, l-am găsit ajutor logofătului Marinică, epistatul unei moşii ce aveam în Teleorman. Cunoştea hotarele tuturor proprietăţilor de pemprejur şi ştia pe dinafară claca şi dijma datorită de fiecare sătean din plasa Vedei. Îşi făcuse un nume aşa de bun în specialitatea de căutare de moşie, încît trecea epistat de la o moşie la alta ori de cite ori tată-meu sau Costache Cantacuzin, Barbu Katargiu sau Iancu Slătineanu nu găseau să-şi dea în arendă moşiile lor Secara, Piatra, Voievoda sau Lisa. Uneori căuta cite două şi trei deodată.

în contact de afaceri cu Siştovul, vorbea bulgăreşte ca apa şi legase cunoştinţe cu neguţători de peste Dunăre. Într-o zi, sau că nu putuse să încheie socoteli bune cu Iancu Slătineanu pentru gestiunea moşiei Lisa, sau că iar i se făcuse poftă de hagialîc, s-a pus într-o şaică să treacă la Nicopoli, zicînd că se duce să cumpere vite; nu s-a mai întors nici pînă în ziua de astăzi. S-a făcut nevăzut, *afantos*, cum zicea biata mă-sa.

Mult l-a mai jălit sărmana Sofiana, mult a mai alergat cu acatiste şi paraclise pe la biserici şi pe la icoane făcătoare de minuni; mult a mai umblat pe la vrăjitori şi cărturărese să-i ghicească, să-i dea cu bobii şi să-i cate la stele. Nimic şi iar nimic; parcă l-ar fi înghiţit pămîntul!

Fel de fel de oameni veneau de-i spuneau bietei mume tot felul de poveşti: unii că ar fi aflat de bună seamă de la un corăbier că caicciul care-l luase să-l treacă Dunărea, simţindu-l cu parale în chimir, l-ar fi omorît ca să-l jefuiască. Alţii îi spuneau că l-ar fi văzut în Tatar-Bazargic, unde se turcise de dragostea fetei unui muftiu, ca s-o poată lua de nevastă. Alţii iar îi spuneau că, prinzîndu-l un imam la cadîna lui, l-ar fi legat într-un sac c-o piatră de gît şi l-ar fi aruncat în Dunăre.

Sofiana şapte ani de-a rîndul îi făcuse toate soroacele cu colivă şi cu colaci, ca la morţi. Cînd, într-o zi, vine veselă la mama, cu o scrisoare în mînă. Era de la Teodoros, care trăia şi scria:

„Să nu spui la nimeni că sunt în viaţă. Voi să ştii numai tu că trăiesc, sunt sănătos, tare şi mare, şi de-o vrea Dumnezeu am să mă fac şi mai mare. O să trimet să te aducă şi pe tine aici, pentru că-mi eşti mamă şi bătrînă.“

Nici dată, nici nume de loc! Scrisoarea i-o dăduse jupîn Stoian, băcan din hanul Gabrovenilor, căruia i-o trămisese frate-su din Uzungiova, căruia şi lui i-o dăduse tătar-mizilul care trecea cu iasacciul unui elciu.

Un an după aceea, altă scrisoare, în care iar îi zicea că în curînd o să trimită s-o ia. Iscălit *Teodoros* şi dedesubt *Magdala*.

Imaginaţiunea bietei bătrîne se rătăcea în tot felul de gînduri. Aci i se părea că Magdala era fata muftiului de dragostea căreia se turcise, căci acum nu mai avea îndoială că-şi schimbase legea, de vreme ce în scrisoarea lui nu pome-

nea nici de Maica Domnului, nici de vro mănăstire; aci iar credea, după esplicaţiunile unui manaf bătrîn din curte, că nu era scris Magdala, ci Abdula, numele lui cel nou în Mahomed. Într-o zi vine veselă la mama, că-i spusese arhimandritul grec de la Stravopoleos că Magdala era nume de creştină, de la Maria Magdalina din *Evanghelie*, şi că trebuie să fie numele nevestei ce luase.

Pe la 1848, cînd am plecat din ţară, Sofiana se lipise pe lîngă fosta mea doică, maica Eudoxia, călugăriţă la Ţigăneşti, hotărîtă să se călugărească şi ea. Cînd m-am întors în ţară la 1859, biata maica Eudoxia, bătrînă şi căzută la aşternut, n-a ştiut să-mi spuie alta despre Sofiana decît că plecase de la schit de vreo opt ani, cu gîndul să-şi ia metania, sau la Mănăstirea Dintr-un Lemn, sau la vreun schit din Ţara Grecească. Clucerul Scarlat Iarca mi-a spus că o văzuse cu vreo cinci ani în urmă prin Bucureşti şi că, întrebînd-o de ştie ceva despre fiu-său, i s-a părut că nu prea ţinea şir la vorbă.

Pe la 1864 eram mai mulţi adunaţi la ceai la răposatul Tillos, consul general al Franţei; gazdele erau pline de peripeţiile espediţiunei englezilor în Abisinia şi de marşul lor spre Magdala; nu mai era pe-atunci altă vorbă decît de vitejia negoşului.[2] Numele de Magdala din scrisoarea Sofianei mi-a adus aminte de Teodorosul nostru şi, adresîndu-mă către Slătineanu, îi zic:

— Ţi-aduci aminte, cucoane Iancule, de epistatul tatămeu de la Secara, pe care l-ai avut şi dumneata la moşia Lisa?

Nu isprăvisem vorba, şi răposatul Slătineanu, bătîndu-se pe frunte, îmi răspunde:

— Ai dreptate, el trebuie să fie, să ştii că el e, numai el avea totdeauna vorba de împărat în gură: „Ştiu că n-o să mă facă împărat; doar nu mi-o lua împărăţia. Nu-ţi fie frică de mine, că doar nu sunt împărat." Una, două, şi împărat!

Negoşul, după toate descripţiunile lui Bell şi ai altor călători englezi cu cari au fost în mare intimitate pe la 1861, cînd era cu oştirea lui la lagărul de la Dobra-Tabor, unde adunase 150 mii de oameni, seamănă cu totul cu Teodorosul nostru. Îl descriu oacheş, dar nu de o coloare etiopică, nasul pronunţat şi încovăiat, buzele subţiri, fără nici o

asemănare cu a soiurilor africane; părul creț și despărțit în trei codițe împletite, obrazul mai mult rotund decît oval, multe fire de păr albe în barbă și în mustățe, talia de mijloc, dar legat și țeapăn.

La 1864, cînd au intrat englezii cu asalt în Magdala, Teodoros, după ce s-a luptat vitejește ca un leu, nelipsit din mijlocul soldaților lui oriunde era primejdia mai mare, apoi s-a închis într-un turn cu vreo cîțiva ofițeri, zece la număr cu dînsul împreună, și de-acolo trăgea în englezi. Cînd *sir* Charles Staveley a spart turnul și a intrat înăuntru, Teodoros, întorcîndu-se către servitorul său Valde Gabir, singurul luptăror care mai rămăsese în viață, îi zise: „S-a sfîrșit! Fugi, te dezleg de jurămînt; cît pentru mine, eu nu pot cădea viu în mînile inamicilor", și, punînd țeava pistolului în gură, și-a zburat creierii.

Nimeni nu știa că unul dintr-acele zece cadavre era al negoșului, cînd un prizonier abisinian, zărind inelul din deget, a strigat „Teodoros!"

Patru zile mai înainte de lupta de la Magdala postise și se împărtășise. Markham spune că era foarte pios și cumpătat, dar că de vro cîțiva ani căzuse la patima femeilor și la băutura de rachiu, se însurase cu o a doua femeie, căreia îi dăduse numele de Dedjatsh Vobyé (Aur Curat), ceea ce nu-l oprea de a avea mai multe țiitori, dintre care cea mai favorită era o gallas, anume Yatamanya.

Un om, care din soldat aventurier ajunsese împărat, nu poate să fi fost un om ordinar, și cu drept cuvînt Plowder îl considera ca pe un om cum de multe veacuri nu s-a mai văzut în Africa. Venit în Abisinia pe la anul 1854, pe cînd această țară era într-o adevărată anarhie militară, a luat partea episcopului catolic (Abuna Salamah) Andrei în contra lui Kășa, un pribeag, cap al unei bande de tîlhari, care ajunsese stăpîn pe toate posesiunile lui Ras Ali, pe care-l detronase. Kășa nu voise să se supuie bisericei romane iacobite și favoriza biserica coptă. Andrei, cînd a văzut pe Kășa învins la Dobra l-a afurisit și a proclamat, în mijlocul oștirii, pe Teodoros rege al regilor Etiopiei și i-a pus coroana pe cap.

Bell zice că avea concepțiuni mari, că cugeta la izgonirea tutulor musulmanilor din Abisinia și întinderea creștinismului în toată Etiopia, și căuta sprijinul Engliterei la realizarea scopurilor lui; în arhivele engleze se păstrează o

scrisoare a lui către regină, cu data de 12 februarie 1862, prin care cere să-i trimită un ambasador.

„În numele Sfintei Troițe, Eu, Alesul lui Dumnezeu, Regele Regilor, Teodoros al Etiopiei, către M.S. Victoria, Regina Engliterei..."

Și începe astfel:

„Sper că M.V. este sănătoasă, că și eu cu mila Domnului sînt sănătos..."

Apoi să nu zicem că e după modelul românesc al logofătului Matache, de la care Teodorosul nostru a învățat carte, și începea cu:

„Mai întîi cercetez de fericita sănătatea dumneavoastră, ca, aflîndu-se pe deplin, foarte să mă bucur, că și noi cu mila proniei cerești suntem cu toții sănătăși..."?

Cauza de căpetenie pentru care s-a certat întîia dată cu consulul Cameron a fost speculațiunea ce făceau bunii abisiniani cu bieții copii din Cordofan, pe care-i prindeau, vînîndu-i ca pe niște dobitoace sălbatice, îi scopeau, și pe cei cari supraviețuiau după această barbară și periculoasă operațiune îi vindeau la turci pentru paza haremurilor. Se făcuse bănuitor, rău și crud, și cînd era prins de băutură, orice nemulțămire a poporului, orice răscoală o atribuia intrigilor lui Cameron; într-o zi a mers pînă a-l aresta și a-l închide; de aci espedițiunea englezilor din 1864.

Nu știu dacă, în intervalul de la fugirea lui din țară pînă la 1854, Teodorosul nostru s-o fi frecat cu fruntea de piatra cea neagră de la Kaaba sau de s-o fi scăldat în Iordan, dar nu mă îndoiesc că îmbrățișase catolicismul și că s-a luptat și a murit ca un viteaz. Ișlicarii pot fi mîndri de un fiu al isnafului lor.

„*Oportet imperatorem stantem mori.*"*

ION GHICA

* „Se cuvine ca împăratul să moară în picioare." Frază rostită, pe patul de moarte, de împăratul roman Vespasian.

XVI

TEODOR DIAMANT

Brighton, octombre 1883

Scumpul meu amic,

Îndeobşte englezii, precum ştii, sunt cunoscuţi de oamenii cei mai activi şi mai ocupaţi din lume. Nu pierd un minut din viaţa lor. Zic că:

„*Time is money.*“*

Dacă întîlneşti pe drum vreun cunoscut şi vrei să stai la vorbă cu dînsul:

„*How do you do?*“**

Şi-l întrebi:

„Da' ce mai faci, domnule? De cînd nu te-am văzut! Ce-ţi face cucoana, copilaşii, sănătoşi?“...

Sau îi spui că e vreme frumoasă:

„*Fine wether.*“

El trece fără să-ţi răspundă, fără să te vază măcar.

Dacă ai să-i vorbeşti ceva, e treabă lungă; trebuie să-i scrii, să-ţi răspunză, ş-apoi să vă înţelegeţi bine prin corespondenţă despre locul întîlnirii, acasă la tine sau la dînsul, la club sau la *office****, e afacere:

„*Business*“.

---

* Timpul este bani.

** Formula de salut în limba engleză.

*** Serviciu.

Nu este tot astfel cu englezii de aici. Ăştia stau toată ziua pe malul mării la soare sau la lună, pe *Deck** sau pe *Pier***, ca farnienti napolitani, cu deosebirea că napolitanul se trînteşte orizontal pe nisip, cu pîntecele în sus, şi nu se mai mişcă toată ziua; pe cînd englezul din Brighton se ţine ţapăn vertical, alergînd de colo pînă colo, cînd pe jos, cînd călare, cînd în trăsură, cînd cu velocipedul, cînd în perambulanter; sau se aruncă în mare, face *match*, înotînd ca un peşte, aspirînd să egaleze într-o zi pe nemuritorul Boyxton[1]. Apoi, fie soare, ploaie, vînt, cald sau frig, puţin îi pasă.

Dacă sunt eu aici, înţelegi că lenea şi marea m-au adus, dar eu sînt din cei plăpînzi, şi azi bate un vînt de nu te poţi ţinea pe picioare, ba nici de fereastră să m-apropiu nu mă lasă; mă ţine închis în casă. De necaz, am luat condeiul să stau cu tine la vorbă. De două ori l-am aruncat din mînă, zicîndu-mi:

„Dar de m-oi pomeni cu scrisoarea mea în *Convorbiri!* Ce-o să zică publicul? Nu este aşa că are să dojenească pe bietul Negruzzi, care le dă să citească ce-i trece prin minte unui om fără titlu universitar, fie măcar de la Salamanca sau cel puţin de la Sadagura?"

Astfel cugetam şi mă smeream. Cînd mi-adusei aminte că nu sunt fără titlu. Şi să vezi că n-o ştiam nici eu pînă mai deunăzi. Ba ce încă? Mă credeam un prost, trăiam cufundat în viaţa cîmpenească, cu oile şi cu vacile; stam cu ochii sticliţi pe cer, doar oi vedea vreun semn de ploaie; ascuţeam secerile şi coasele, cîrpeam saci, dregeam şuruburile maşinelor şi oftam mereu după o recoltă bună, care de la o vreme încoace, nici din şapte în şapte ani, după *Scriptură*, nu se mai vede.

Ştii ce s-a întîmplat acum un an amicului nostru Hyacinthe de la Vaudeville! Bietul om, burghezul cel mai liniştit şi mai pacinic din tot Parisul, bun fiu, bun soţ şi bun părinte, face şi el odată un chef la birt cu cîţiva amici; dar, tot golind la pahare, cînd în sănătatea unuia, cînd a altuia, se scoală de la masă cam ameţit, încît, întorcîndu-se noaptea tîrziu acasă, mergea pe două cărări şi în colţul uliţei Jeffroy Marie — „*Mi-e frig Marghioală*", cum zicea Chiriţa[2] — se

* Covertă.

** Debarcader.

împiedecă de o femeie bătrînă, căzută în noroi pe pietre. Milosul de Hyacinthe nu-şi caută de drum, ci, temîndu-se să n-o calce vreo trăsură, dă s-o ajute să se scoale. Femeia se deşteaptă din somn şi începe să strige:

„Săriţi, săriţi! Hoţi, asasini!"...

El, speriat, o ia la fugă, ajunge într-un suflet acasă, ostenit; se trînteşte pe pat, încălţat, îmbrăcat cum era, şi adoarme ca un prea fericit. A doua zi, de 2 mai, se trezeşte cu capul cam greu. Nu-şi prea da seama bine despre cele petrecute. Cînd pune mîna pe jurnalul care era pe toaleta nevestei, citeşte chiar pe pagina întîia jalnica povestire a unui grozav omor comis, în noaptea de 1 spre 2 mai, asupra unei sărmane bătrîne în colţul uliţei Jeffroy Marie; tocmai în locul unde încercase să dea ajutor. Peripeţiile înfiorătoarei drame erau povestite pe patru coloane. La citirea acestei povestiri, omul începe a se îngriji, caută să-şi aducă aminte, se pipăie, se uită la mîni, îşi vede mînile pline de sînge: se zgîriase opintind să ridice pe femeia adormită; se uită la haine, hainele pline de noroi. Cu cît citea şi se gîndea, cu atît se convingea că ucigaşul nenorocitei bătrîne din jurnal era el. O sfecleşte, îngălbeneşte, îl apucă fiori de moarte, tremură ca varga. Îşi închipuieşte că-l caută poliţia, că-l urmăreşte, că i-a dat de urmă; se vede arestat, acuzat, judecat, condamnat şi cu capul tăiat. Zăpăcit şi desperat, se hotărăşte să fugă; părăseşte casă, masă, nevastă, copii, tot, şi se duce de s-ascunde sub pămînt, în catacombe.

Închipuieşte-ţi starea spiritului unui neguţător cinstit, blînd ca o oaie, milos ca un copil, bun ca pînea caldă, care ajunge a se convinge, el pe sine însuşi, că este un hoţ, un scelerat, un ucigaş... Norocire că în pripa de-a părăsi casa îi rămăsese jurnalul agăţat de căptuşeala surtucului, şi cînd aruncă ochii în capul foii citeşte:

„Anul 1830, mai 2".

Era descripţiunea unei crime întîmplate acum cincizeci şi trei de ani, pe cînd amicul nostru nici nu era născut.

Jurnalul făcea parte din bogata colecţiune consacrată zulufilor madamei Hyacinthe.

Cam aşa am păţit-o şi eu mai deunăzi:

Căutînd într-o ladă uitată, dau peste o gazetă de cele mari, şi ce văd: numele meu strălucea de-o sută de ori pe patru coloane, împodobit cu fel de fel de epitete, care mai

de care. Citeam şi tot îmi puneam mîna cînd pe inimă, cînd pe cuget, chiar şi prin buzunare, întrebîndu-mă nu cumva din ştiinţă sau din neştiinţă, în vis sau de diavol ispitit, oi fi comis crimele ce mi se imputa; violaţiuni de legi, prevaricaţiuni, trădări etc[3]. Şi dacă îmi mai rămînea alta de făcut decît să-mi pui sacul cu cenuşă pe cap şi a o plecat pe uliţe, strigînd:

„Iertare, oameni buni, pentru un păcătos! Tinerilor, bătrînilor, viilor şi morţilor, iertare!"

Acele patru coloane erau răzemate pe umerii puternici ai unui U. cu mai multe puncte (U...) Urus, Ursus, Urechiatus sau Urbanus. Ba nu! Urbanus nu putea fi, căci nu conţinea nici măcar un dram de urbanitate.

După ce mă făcea cu ou şi cu oţet, îmi mai trăgea vreo cîteva sfichiituri cu muscal, turc, englez, aristocrat... Aristocrat! e cuvîntul cel mare al democraţilor de ocaziune. Ştii că nimica nu le place mai mult decît să se tragă dintr-un nume mare şi să fie decoraţi.

Aveam la noi în sat un notar, secretarul primăriei, cum se zice; de cîte ori mă întîlnea, îmi repeta:

„Eu, domnule, nu sunt numai democrat, sunt chiar demagog. Îmi place egalitatea. Nu admit eu deosebiri şi distincţiuni d-alea între făpturile lui Dumnezeu. Cer să fim toţi o apă..."

Îl chema Gheorghe Bulamac, dar de la o vreme iscălea scurt: *Burlamache;* zicea că aşa îl povăţuise un amic din Bucureşti, om învăţat, democrat şi demagog ca şi dînsul, Burlamache fiind un nume mai cunoscut şi mai potrivit cu poziţiunea sa de depozitar al legilor[4].

Odată, văzîndu-l cu un inel de alamă în deget, pe care era săpată o iederă încolăcită pe un arbore, cu deviza: „*Je tiens ferme*"*, i-am zis în glumă că acea verigă părea a fi ceva preţios, un fel de monument istoric, şi că acel „*Je tiens ferme*" trebuie să fie o alteraţiune a cuvintelor:

„*Je, Etienne ferme.*"

(Eu, Ştefan cel tare.)

De atunci îl dedese de-l suflase cu aur; şi cînd m-a rugat să-i botez un copil şi l-am întrebat ce nume să-i pui, mi-a răspuns:

---

* Mă ţin tare.

„Apoi Ştefan, tot îi am eu inelul".

Oricînd mă vedea, mă întreba ce s-a mai făcut cu statua lui Ştefan cel tare? Umbla cînd cu barbă, cînd fără barbă, după cum era curentul săptăminei la şedinţa din urmă a Academiei.[5]

A făcut ce-a făcut, şi mai an l-am văzut cu „Serviciul credincios", cu „Independenţa" şi cu „Trecerea Dunării" pe piept, ca unul ce întovărăşise pînă la Zimnicea carăle cu făină din sate; mai avea şi la gît o medalie mare, dobîndită nu ştiu la ce espoziţiune pentru lemne din pădurea statului.

Mi se jeluia că era persecutat de guvern, care nu ştie să-şi cinstească adevăraţii amici.

„De! judecă şi dumneata — îmi zicea — nu mi se cuvenea şi mie măcar Coroana României?"

Dar să venim la diploma mea:

Domnul U..., după ce mă spinteca de sus pînă jos, citea în inima mea ca într-o bucoavnă şi-o denunţa neagră ca un bulgăre de smoală, îmi cerceta maţele unul cîte unul şi le declara pestriţe ca pielea de năpîrcă; apoi se suia la cap, ş-acolo îmi resfira creierii cutiuţă cu cutiuţă şi-i proclama buni, foarte buni şi, în sfîrşit, încheia diagnosul său psihofiziologic prin sentinţa:

„Om rău, dar inteligent".

Cum vezi, dar, am un titlu, şi încă de la un mare ziarist... şi ştii că ziarele fac şi desfac reputaţiunile; ele leagă şi dezleagă cum vor şi cum le vine. Te pot face patriot, onorabil, capabil, învăţat, ba şi frumos, numai să vrea.

Aşa!

Am trecut buretele peste *om rău* şi m-am oprit la *inteligent*, salutînd acest titlu cu recunoştinţă, îmi venea să strig:

„*Anch'io son' pittore!*"*

Îmi venea să parodiez pe marele Corneille şi să zic:

„*La haine d'un grand homme est une recommandation des cieux*"**.

---

* Şi eu sînt pictor! Exclamaţie a pictorului italian Correggio, în faţa unui tablou de Rafael; exprimă mîndria îndreptăţită a unui artist.

** Ura unui om mare e o binecuvîntare a cerurilor.

Sunt om inteligent *de par Mr. U*...

Această aducere-aminte m-a făcut să ridic condeiul de jos şi să zic:

„*All right!*"* şi să m-apuc să-ţi vorbesc de un biet original, de un nebun, cum îi zicea unii, de un entuziast, român cu inimă, despre care nu am văzut să se fi scris un rînd măcar. Un om uitat, deşi poate a contribuit mai mult decît s-ar crede la starea de astăzi, cu toate că nu trăia la 48.

Mulţi din oamenii cei mari ai secolului, Fourier, Michel Chevalier[6] şi alţii, mi-au vorbit de dînsul cu cel mai mare respect şi consideraţiune, întrebîndu-mă: „Ce face, cu ce se ocupă?" „A murit", le răspundeam cu lacrimile în ochi, căci îl iubeam ca pe un frate; mi-a fost amic, mi-a fost dascăl, mie şi la mai mulţi alţii din generaţiunea noastră.

Intrasem în anul 1828, pe cînd se lupta primăvara cu iarna.

De vreo doi ani se arătase pe cer, despre miazănoapte, o stea cu coadă ş-o sabie de foc; împăratul Alexandru murise şi frate-său, Nicolae se suise pe tron; lăcustele se îngropaseră în Bărăgan; s-auzea de ciumă şi se vorbea de cîrjalii, de zaporojeni şi de zaveră.

Deşi Ribeaupierre iscălise de curînd pace şi prieteşug cu Turcul la Cetatea Albă, Akerman; deşi Metternich era mîndru că asigurase prin dibăcia sa pacea în Europa, dar după eresul de la noi că fiecare ţar este dator ca cel puţin o dată în cursul domniei lui să încerce să ia Ţarigradul cu sabia, toată lumea zicea că vin muscalii.

Într-o dimineaţă, un fustaş de-ai curţii domneşti intră într-un suflet zicînd:

„Cucoane Tache, te pofteşte măria-sa!"

Tată-meu, care pe atunci era hatman, se leagă în grabă cu şalul la cap, îşi pune capotul cel roşu şi încalecă calul. Îi plăcea să umble mai mult călare. Avea un armăsar arăpesc cum n-am văzut mai frumos şi un manaf kurd, muchelef, numai fir de sus pînă jos, hagi Abdullah; îl avea numai şi numai pentru a îngriji de mîndrul dobitoc. El trăia ziua şi noaptea alături de Nejdiu.

Hagiului, fie zis în treacăt, îi cam plăcea vinul, şi Ilie Arnăutul, bosniac fanatic, profitînd de acea slăbiciune,

---

* Perfect!

îl făcuse să crează că pentru mahometani apa e apă şi pînea pîne, băutură şi mîncare proastă şi fără gust; în vreme ce pentru creştini apa are gustul vinului de Drăgăşani şi pînea este întocmai ca curcanul umplut cu castane şi fript la cuptor. Apucîndu-l astfel de stomah şi de cerul gurei, din Abdullah făcuse un Grigorie, drept-credincios, deşi găsea că linguriţa popei era prea de tot mică.

Tata călare, cu hagi Grigorie manafu pe lîngă cal, cu mîna pe harşa, după şart, porneşte la curte. Dar nu trece mult, şi-l vedem venind în fuga calului, semn de grabă mare. Descalecă, vorbeşte ce vorbeşte cu mama, şi îndată ne pomenim aruncaţi toţi copiii într-o trăsură, claie peste grămadă, cu mama dimpreună, cu o mulţime de boccele, şi, în treapădul cel mare al cailor, ne duce la Cîmpineanca, în casele unde este astăzi Eforia spitalelor.

Ş-acolo, spaimă şi pregătiri de drum. Unchii mei Cîmpineni, Costache, Dumitrache şi Iancu se întorseseră şi ei de la curte foarte îngrijiţi. Vodă adunase pe boierii *halea* şi *paia*, ca să le spuie că cazacii trecuseră Prutul, c-au arestat pe Ioniţă Sturdza şi că el pleacă la Braşov.

Şeful garnizoanei turceşti din Bucureşti avea poruncă de la saraskierul ca, îndată ce-a afla că muscalii au păşit peste hotar, să părăsească Bucureştii cu toată ordia şi să se tragă în cetate la Giurgiu.

Casa noastră era în drumul pe unde era să treacă turcii, în căpătîiul despre apus al podului de peste Dîmboviţa, în uliţa Beilicului, astăzi Şerban-Vodă. Dincolo de apă era Caslava (Cazarma Beilicului). Deşi miralaiul Iusuf-beg, comandantul, ne era prietin şi, ca vecin, venea des în casă la noi, dar tata voia să fim la adăpost, temîndu-se ca nu cumva neferii, plecînd, să facă neorînduieli, şi de aceea ne trimisese într-o casă depărtată.

Nu am văzut oştirea turcească cînd a trecut pe sub ferestrele noastre, dar ni s-a spus că au pornit pe la amiazi, soitarii înainte îmbrăcaţi în haine pestriţe, cu coade de vulpi la căciuli, jucînd chiocecurile, strîmbîndu-se la lume pe uliţă şi făcînd fel de fel de caraghioslîcuri; după dînşii veneau meterhaneaua şi tumbechiurile în sunetul surlelor şi tobelor, şi în urmă oastea, fiecare turc avînd pe umeri sau pe cealma cîte o pisică, o maimuţă sau un coroi. Răutăţi

n-au făcut, dar speria lumea, dînd dezghinuri cailor şi trăgînd la pistoale în semn de bucurie.

Am petrecut noaptea la bunica, şi a doua zi, în zori de ziuă, eram pe drumul Cîmpinei.

Cînd treceam pe Podul Mogoşoaiei, de prin toate curţile ieşeau cară, căruţe şi caleşti încărcate cu lume şi cu calabalîcuri. Cînd am ajuns la pod la Băneasa, chervanul se ţinea lanţ; sute de trăsuri mergeau lin pe şleau, una după alta. De-abia se mişcau în pasul cel greu al cailor. Se îngropau roatele în noroi pînă la bucşă. De încet ce mergeam, primeam pe tot ceasul ştiri din Bucureşti, cu călăraşi de-ai hătmăniei:

„Bine, pace."

„Filipescu a plecat, apucînd spre Focşani."

„Villara cu Nenciulescu se ceartă de-acu pe visterie."

„Cumnatul Scarlat Grădişteanu rămîne în Bucureşti."

„Brîncoveanu a ajuns la Pesta..."

Cînd era soarele de-o suliţă, ajunsesem la Pociovalişte; făcusem aproape o poştă. Poposisem dinaintea hanului. Cît vedeai cu ochii, cîmpul era acoperit cu trăsuri; în mijlocul fiecăruia pîlc se ridica cîte un foc mare, cu flacăra pînă la cer, ocolit de feciori, de vizitii, de rîndaşi şi de chirigii stînd pe vine, pe lîngă căldările de mămăligă. Boierii şi cocoanele dormeau prin caleşti şi prin căruţe. Dimineaţa ne urmam drumul, care mai de care s-apuce înainte. Am aflat că peste noapte trecuse şi vodă cu toate beizadelele, mergînd spre Braşov.

Mai mulţi tineri cuconaşi şi negustori, îmbrăcaţi care turceşte, care nemţeşte, urmau caravana, călări, încurînd şi jucînd caii pe lîngă caleşti. Între cei mai dichisiţi şi mai sprinteni, doi mai cu seamă trăgeau atenţiunea sexului: fraţii Mehtupciu. Unchiu-meu Creţulescu, care dibuia foarte bine poreclele, unuia îi zicea Gămălie, căci, în adevăr, modul cum îşi umfla părul şi favoriţii îi da aparenţa unei gămălii de ac, pe celalalt îl poreclise Zlatauz[7], pentru că vorbea tot în sentinţe:

„Bogatul să nu asuprească pe cel sărac."

„Legea e de la oameni, iar dreptatea de la Dumnezeu."

„Iubeşte pe vrăjmaşul tău ca pe un frate rătăcit."

„Sai în ajutorul celui ce se găseşte în nevoie."

„Jertfeşte interesul tău pentru fericirea aproapelui."

Dîmbovița lîngă Radu-Vodă
(Acuarelă de Preziosi)

ΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ Α. Υ. ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

ΚΚ. Ι. ΓΚΙΚΑ.

Ἐκφωνηθεὶς τὴν 25. Ἀπριλίου 1856. κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς Α'. Γεν. τῶν Σαμίων Συνελεύσεως.
Ἐν Λιμ. Βαθέος.

Κύριοι Πληρεξούσιοι!

Συμφώνως μὲ τὰς διατάξεις τοῦ θεμελιώδους Νόμου τοῦ Ὑψ. Α. ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΧΑΡΤΟΥ, συνεκάλεσα ὑμᾶς εἰς Γενικὴν Συνέλευσιν, ἵνα ἐνασχοληθῆτε κατὰ τὸ δίκαιον εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τῶν πράξεων τῆς Βουλῆς, καὶ τῆς ἐτησίου οἰκονομικῆς διαχειρίσεως. Κεκλημένοι ὑπὸ μόνης τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν συμπολιτῶν σας, δὲν ἐξαρτᾶσθε εἰμὴ ἀπὸ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς συνειδήσεώς σας, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς ἥτις ἀτομικῶς σᾶς ἐνεπιστεύθη· ἐξασκήσατε ἐλευθέρως τὸ δικαίωμά σας ἄνευ προκαταλήψεως ἢ μεταμελείας, χωρὶς νὰ παραλείψατε ἀνεξέλεγκτον τὴν παρεκτροπὴν ὑπαλλήλου τινός, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εἶσθαι ἡ σοβαρότης αὐτῆς· ἐξ ἐναντίας μάλιστα σημειοῦντες ἀκριβῶς τὴν ἐλαχίστην κατάχρησιν κατὰ τὴν λογοδοσίαν, ὡς καὶ τὴν παραμικρὰν παράβασιν εἰς

Cuvîntarea lui Ion Ghica, principe de Samos, ținută la 25 aprilie 1856 în fața senatului samiot

„Folosul dobîndit prin viclenie ţi se strecoară printre degete...“

Şi o mie de altele din *Scriptură* şi din filozofie, şi sfîrşea omeliile sale cu:

„Ce ţie nu-ţi place altuia nu face“.

Pe cel dintîi îl chema Barbu şi-i zicea Bărbucică, pe celalalt Teodor, Tudorachi. Tatăl lor era unul Diamandi Mehtupciu, nepot sau strănepot de-ai sfîntului Dimitrie de la Mitropolia din Bucureşti. Era sau nu era rudă cu cuviosul, Dumnezeu ştie; adevărul este că tatăl, moşul sau strămoşul lui Iamandi venise în ţară de peste Dunăre cu moaştele făcătorului de minuni; îi zicea Mehtupciu pentru că fusese scriitor de limba turcească la postelnicie. Fiul său Tudorache adoptase numele de Teodor Diamant, sau mai scurt, *Diamant*.

Pe Bărbucică l-am cunoscut. Ştii că nici natura, nici apucăturile nu-l împingeau la carte; n-a învăţat nici să scrie, nici să citească, era cam idiot. Îi zicea Bălbuitu din cauza anevoinţei ce avea la vorbire; nu era cu desăvîrşire surd, dar era tare de ureche, foarte tare, într-atît de tare, încît glumeţii, mişcînd din buze, fără a scoate glas, îl făceau să creadă că-i spunea ceva, şi el asculta şi-i răspundea ce-i venea, ca să nu lase să crează că n-a auzit. Devenise jucăria celor fără de ocupaţiune. Se credea omul cel mai frumos din lume şi era convins că toate damele cele mari erau înamorate de dînsul. Trăia din munificenţa celor ce petreceau cu prostia lui. În urmă, închiriase un apartament în strada Victoriei; îl mobilase; aşezase în mijlocul salonului o masă mare aşternută cu postav verde, împrejurul căreia veneau de se adunau jucătorii de cărţi, ziua şi noaptea, liberi de orice priveghere şi fără teamă de poliţie sau de procuror. El plătea luminatul, încălzitul şi serviciul şi-şi scotea chiria şi toate cheltuielile, cu prisos, din monopolul cărţilor, şi trăia bine.

După moartea lui, stabilimentul s-a continuat de domnii: Ciocîrlan, Puică şi Cucu, în tovărăşie, sub firma: „La trei păsări“ (*„Aux trois oiseaux“*).

Celalalt frate, Teodor, era un om de frunte, inteligent, muncitor, stăruitor şi plin de devotament. Cel dintîi elev în Şcoala grecească, cel dintîi la dascălul Lazăr, cel dintîi la „Sfîntul Sava“, sub Efrosin Poteca, inimă curată şi senti-

mente nobile. Vorbea şi scria mai multe limbi străine, franţuzeşte, nemţeşte, greceşte şi italieneşte; ştia bine limba latinească şi elinească. Băiat sărac, el se destină la cariera didactică.

Cînd l-am întîlnit călare, pe drumul Cîmpinei, el se ducea la Münich prin Braşov şi Viena; dobîndise o bursă din fondul mitropolitului Nectarie.

Cît timp a ţinut acel ajutor, el a urmat regulat şi cu cel mai mare succes în şcoala cadeţilor; dar a venit o zi cînd acea bursă a încetat; atunci orfanul a trăit cîtva din generozitatea lui Dinicu Golescu; îngrijea de băieţii lui cei mai tineri, de Radu şi de Alecu (Albu); dar în urmă, fraţii Goleşti mutîndu-se la Geneva şi la Paris, şi ceialalţi tineri părăsind unul cîte unul capitala Bavariei, unde începuseră a trăi rău cu studenţii germani şi făceau pe toată ziua gîlcevuri şi dueluri, Diamant s-a hotărît să se ducă şi el la Paris, unde cunoştea pe toţi românii de acolo, cu speranţă că-i vor veni în ajutor, pentru a-şi complecta studiele începute.

În urma revoluţiunei franceze de la 1830, ideile de inovaţiuni sociale luaseră un avînt aşa de mare, încît cuprinseră toate spiritele, şi tinerimea de pe atunci se aruncase mai toată în vîrtejul reformelor celor mai estravagante şi mai chimerice. Prietenii şi camarazii pe cari i-a găsit în Paris: Iancu Vlădoianu, Costică Brăiloiu, Iancu Bălăceanu, Niculache Niculescu, Barbu Katargiu, Stavrache Niculescu şi alţii erau pe atunci, care mai mult, care mai puţin, adepţi ai saint-simonismului, şi încetul cu încetul s-a pomenit şi el distras de la învăţătură şi învăluit în cercul ideilor comuniste, cu deosebirea că, fiind dotat cu un temperament entuziast, cînd îmbrăţişa o idee, o strîngea cu toată căldura tinereţei şi se consacra cu trupul şi cu sufletul. Şi iată-l devenit unul din cei mai înfocaţi şi mai aprigi adepţi ai şcoalei de la Menilmontant, apostol şi portar. *Père* Enfantin[8] îmi zicea, vorbîndu-mi de dînsul:

„*Diamant était un homme précieux; personne n-a fait autant de prosélytes que lui; prêcher et convertir c'était sa vie*“*.

Dar vine catastrofa!... Guvernul lui Ludovic-Filip, îngrijat de lăţirea propagandei comuniste, decretează izgo-

---

* Diamant era un om preţios; nimeni n-a făcut atîţi prozeliţi ca el; să predice şi să convertească, aceasta era viaţa lui.

nirea sfinților părinți de la Menilmontant, și atunci saint-simonienii cei mai însemnați, Michel Chevalier, Félicien David și alții, se risipesc, care cum apucă, în Orient, în America, în Africa... Și Diamant al nostru, dat afară din cuib, rămîne pe drumuri, fără adăpost și pieritor de foame. Atunci a trăit mai multe săptămîni alergînd din spital în spital, dîndu-se de bolnav, dar era dat afară îndată ce medicul constata că starea sănătății sale nu avea trebuință de îngrijire medicală, ceea ce i se întîmpla din trei în trei zile; atunci pleca și se ducea de bătea la ușa altui spital, pînă ce le-a colindat pe toate.

El se afla în cea mai mare nedumerire, cînd într-o zi întîlnește pe un frate iubit de la Menilmontant, pe Considérant, un entuziast și un vizionar ca și dînsul[9]. Considérant găsise pe Fourier și adoptase sistemul falansterian, despre care îi face o descriere încîntătoare. Diamant îl urmează la conferințele lui Fourier și se pomenește falansterian, de o mie de ori mai fanatic decît fusese pentru sistemul lui Saint-Simon. El nu cunoaștea termin de mijloc în apucăturile lui; zicea că apoftegma „μηδεν ἄγαν" * a lui Socrat era o erezie filozofică antisocială și antiumanitară.

Într-o duminecă, ducîndu-mă la un curs ce urmam la Grădina Plantelor, zăresc într-o răspîntie din strada Mosstar o figură care mi se părea cunoscută. Era el, încunjurat de cîțiva lucrători, bărbați și femei, destul de rău îmbrăcați, nespălați și nepieptănați, cărora le esplica frumusețele și mulțumirile *atracțiunii pasionate* în *societatea armonică* și le descria mizeriile oamenilor din *societățile civilizațiunii*, dîndu-le de esemplu, despre aceasta, starea nenorocită a celor ce avea dinaintea lui. Cît l-am cunoscut, i-am sărit în brațe strigîndu-i: „Nene Tudorache!"

Din momentul acela n-a lipsit o zi de a veni să mă vază, de-a mă cerceta despre studiile mele, despre viața mea; mă punea de repetam cu dînsul lecțiile, îmi esplica nedumeririle ce aveam în geometria descriptivă, în analitică, în teoria seriilor și mă pregătea pentru esamene. Era foarte tare în științele matematice și fizice; avea o aptitudine deosebită pentru integrarea seriilor algebrice și pot zice că putea să

* Nimic (nu e) mult.

ție piept lui Delaunay și lui Puiseux în calculul diferențial și integral.

Dumineca venea regulat de mă lua și mă ducea la conferințele lui Fourier. Era ceva încîntător elocința și poezia ce bătrînul reformator punea în esplicarea cercurilor simpatice; avea atîta putere și dulceață în vorbirea lui, încît peste putință de-a nu captiva auditorul. Ieșeam de la acele conferințe uimit și esaltat, convins pot zice. Îmi părea că mă văd primblîndu-mă în Cîmpii Elizei, într-o trăsură trasă de doi mîndri lei, deveniți antilei, mai blînzi decît mielușeii, numai prin puterea armonică; delfinii și balenele, transformați în antidelfini și antibalene, mă purtau lin pe toate mările; vulturii, deveniți antivulturi, mă suiau în slava cerului pe aripele lor. Era un farmec descrierea frumuseților, a plăcerilor și a desfătărilor spiritului și ale inimii, în cetatea falansteriană[10].

Fourier a murit fără a-și vedea visul cu ochii, nu s-a învrednicit să ridice cel mai mic falanster. Economiștii au învins pe socialiști și pe comuniști; și școala lui Fourier, curînd după moartea maestrului, a fost părăsită și uitată.

Diamant însă s-a întors în țară, bine hotărît a persista în acele idei și a organiza societatea noastră în cvadrate pe falanstere, ca tabla de joc de șah[11].

Om de spirit, învățat, plăcut la vorbă, Diamant a fost primit frățește în toate casele și a devenit amicul intim și căutat al tuturor oamenilor liberali și de progres, al lui Cîmpineanu, al lui Grigorie Cantacuzino, al lui Manolache Băleanu, al lui Iancu Ruset, al tuturor oamenilor cu sentimente și cu iubire de țară. În casă la Cîmpineanu era ca acasă la dînsul. Casa și masa îi era deschise oricînd și la orice oră. Nu sunt la îndoială că era inițiat în societățile francmasonice, judecînd după intimitatea sa cu doctorul Tavernier, venerabilul lojei din București, din care făceau parte cei mai luminați din tinerii noștri de pe atunci, Grigorie Alexandrescu, Iancu Voinescu și alții.

În societatea tinerilor noștri boieri, Diamant a găsit auditori, dacă nu și prozeliți.

Cînd era să înceapă să vorbească, îl apuca o tremurătură din buze care dura două sau trei secunde, și cele cinci-șase vorbe dîntîi ieșeau din gura lui cu anevoință, tremurate și pripite, iar după ce-i trecea emoțiunea, el devenea de o elo-

cinţă rară; vorbirea lui era pătrunzătoare şi convingătoare; era peste putinţă a nu-l asculta cu plăcere şi cu atenţiune. În timp de doi sau trei ani făcuse o propagandă atît de puternică prin toate clasele, încît numărul prozeliţilor şi adepţilor ajunsese a fi îndestul de mare ca să se poată gîndi la organizarea seriilor şi la edificarea unui falanster.

„*Je ne compte pas sur les Français* — zicea Fourier — *pour la réalisation de mon système; ils sont, comme les Italiens, les Espagnols et les Allemands, trop enfoncés dans la civilisation, mais je compte sur l'Orient et surtout sur les Russes, qui sont très enclins au communisme, comme tous les peuples Slaves.*"*

Tînărul Manolache Bălăceanu, fiul lui Nae Bălăceanu din Ploieşti, zis prin abreviaţie Naiba, care devenise unul din adepţii cei mai înfocaţi ai fourierismului, moştenise o avere însemnată şi a consacrat moşia sa din Prahova, numită Scăieni, pentru înfiinţarea unui falanster. Diamant era acolo marele mapa şi domnea ca un suveran.

Acel rudimentar falanster ar merita o menţiune cu totul specială, pe care ţi-o rezerv dacă te poate interesa.

De-abia începuse stupul a se popula de albine şi roata a se învîrti, că guvernul, temîndu-se ca să nu se înrădăcineze credinţele comuniste în ţară, a şi luat măsuri, a ordonat împrăştierea seriilor şi grupelor şi trimiterea în exil a şefilor Manolache Bălăceanu şi Diamant.

La liberarea lui din Snagov, Diamant n-a mai găsit ospitalitatea la care era obicinuit; Cîmpineanu era închis la Caransebeş, Manolache Băleanu, confinat la moşia sa Bolintinu, alţii, intimidaţi, se temeau a-i face primirea ospătoasă şi cordială de mai înainte şi căreia datorea în mare parte succesele lui din anii trecuţi.

Fără a renunţa la ideile lui şi la speranţa de a-şi realiza planul, a îmbrăţişat, ca mijloc de trai, meseria de inginer topograf şi hotarnic; ridica planuri de moşii pe un sfanţ stînjenul masă, cum se zice; bani n-a cîştigat, dar ceea ce a cîştigat în munţii Telegei a fost un junghi bun, care în puţine

* Nu mă bizui pe francezi pentru realizarea sistemului meu; ei sînt, ca şi italienii, spaniolii şi germanii, prea înfundaţi în civilizaţie, dar contez pe Orient şi mai ales pe ruşi, care sînt foarte înclinaţi spre comunism, ca toate popoarele slave.

săptămîni l-a dat într-o oftică galopantă. Catinca Cîmpineanu, care se afla la moşie, a trimis de l-a transportat de la Telega la Cîmpina; i-a fost însă peste putinţă a-l face să admită un medic şi a renunţa la tratamentul Leroy, pe care l-a urmat pînă s-a stins. El a murit cum a trăit, ca un stoic, nevoind să se abată de un fir de păr de la credinţele sale; şi-a dat sfîrşitul în braţele servitorului său, recomandîndu-i sentinţa:

„Ceea ce ţie nu-ţi place altuia nu face".

O cutie din patru scînduri de brad, într-o căruţă cu un cal, a dus rămăşiţele lui la biserică. Ca toţi ofticoşii, în ultimele momente vorbea de mijloacele ce cugeta şi proiecta pentru înfiinţarea unui falanster.

Mulţi, foarte mulţi din oamenii cari au jucat un rol în ţară îi datoresc lui Diamant ideile generoase şi patriotice. El a format inima şi spiritul multora din români; între alţii, Alexandru Constantin Golescu (Albu), zis Aimé Martin, era unul din ucenicii săi; a trăit mult cu dînsul la Münich şi la Paris.

Nu am cunoscut un om mai blînd, mai modest şi mai devotat decît dînsul. Filantrop şi umanitar, era din neamul acelora din cari au ieşit apostolii, martirii şi sfinţii.

O fi avînd el, oare, o piatră pe mormînt?

ION GHICA

XVIII*

CĂPITANU LAURENT

Londra, februarie 1884

Scumpe amice,

În epistola ta din... 1883 îmi vorbeşti de regretatul nostru amic, căpitanul Laurent[1].

N-ai putut pomeni acel nume, sunt sigur, fără să simţi o lacrimă în geana ta. Ţi-aduci aminte cît era de vesel şi cît ne iubea? Se lipise de noi doi cu inima şi cu sufletul.

Multe zile grele am împărţit cu dînsul! Şi pot zice că fără glumele lui cele plăcute, pline de duh şi de originalitate, nu ştiu, zău, cum aş fi dus-o; nu ştiu dacă moralul meu nu s-ar fi muiat înaintea dificultăţilor prin care am trecut. Cînd l-am întîlnit întîiaşi dată, eram căzut într-o descurajare aşa de mare, încît numai societatea unui voios şi nepăsător ca dînsul putea să mă ridice şi să mă susţie.

Dar ca să-ţi poţi da seama de starea în care mă aflam, sunt silit să fac o digresiune cam lungă; să sui cu memoria în cursul evenimentelor cari se desfăşurau împrejurul meu cu o grăbire anevoie de urmat.

Pe la anul 1852, vestitul vizir Reşid-paşa[2] căzuse de la putere; cumnaţii sultanului Feti Ahmet şi Mehmet Ali triumfau; şi, după obicei, zarafii armeni şi ovrei năpădise pe cel căzut. Acei care pînă ieri îi lingeau cizma, acum îi muşca mîna. Ca omul cufundat toată viaţa lui în trebile

* În ediţia de bază, scrisoarea e precedată de: XVII. *V. Alecsandri către Ion Ghica* („Iată-ne cu iarna în ţară!...").

statului, el uitase pe ale sale; nu știa nici ce are, nici ce nu are și era strimtorat, foarte strimtorat.

În împletitura în care se afla, un singur bancher îi mai rămăsese devotat: bătrînul Anton Alleon, care avea și dorință, și bunavoință de a-i veni în ajutor; dar îi trebuia să cunoască ce avea și cît datora Reșid. Pentru acest sfîrșit, fostul vizir rugase pe Ahmet Weffyk, fostul comisar în Principate, la 1849 și 1850, ca împreună cu Alleon și cu mine să-i facem un bilanț de starea sa financiară. Ajunsesem la patruzeci de milioane de lei (aproape zece milioane de franci) pasiv, care se balanța cu valoarea proprietăților sale, case și pămînturi în Balta-Liman, moșiile din Tesalia, foste proprietăți ale lui Ali Tebedelen de la Ianina și un mic ciflic lîngă Silivria.

Creditorii grăbeau, și realizarea unei averi atît de însemnate nu era lucru lesne. Tot ce putea face Alleon era să convingă pe cămătari să păsuiască, dîndu-le cîte un mic acont și asigurîndu-le plata integrală, capete și dobînzi, cînd se vor vinde proprietățile. Pînă atunci era urgent să se reducă cheltuielile și să se sporească veniturile printr-o administrațiune mai îngrijită. S-a redus mai întîi personalul casei de la cinci sute de guri la patruzeci și s-a orînduit la moșiile din Tesalia administrator confratele și amicul nostru Ion Ionescu de la Brad[3], care de la o sută de mii a suit venitul, chiar din anul dintîi, la nouă sute de mii de lei.

Pe cînd Reșid era urgisit, și seraskierul Mehmet Ali devenise vizir cu Fuad Hargie Naziri (ministrul afacerilor străine), sosește generalul Mencikof cu o falcă în cer și alta în pămînt, cu sacul plin de fel de fel de cereri din partea țarului. Nu voia nimic mai puțin decît a zice sultanului cu alte cuvinte:

„Scoală tu, să mă pun eu!“

Pe de o parte, izbînda misiunii generalului austriac Leiningen, care storsese de la Poartă concesiuni și despăgubiri însemnate în Bosnia, în Herzegovina, pe Narenta și la Bocca de Cataro, între care și plata diamantelor contelui Zichy; pe de alta, dezvoltarea influenței engleze, care mergea tot crescînd, tulburase liniștea împăratului Niculae. Damele ambasadei rusești, mai înfocate patriote și decît bărbații lor, criticau sus și tare politica prudentă și rezervată a contelui Nesselrode, tratînd-o de molatică și de umilitoare,

credeau că nu avea decît să se arate ca să dobîndească ceea ce doreau, şi multe dorea inima lor. În sfîrşit, trimisul estraordinar soseşte la Constantinopol.

Deşi Manolache Arghiropol, fost dragoman şi însărcinat de afaceri al legaţiunei eline, trecut de curînd în serviciul rusesc, succedînd răposatului dragoman Hangerliu de fioroasă memorie, bun apreciator al stării spiritelor de pe atunci, declarase trimisului împărătesc, chiar de la început, că era peste putinţă ca Poarta să-i acorde acele cereri, generalul însă îi ordonă să meargă înainte.

În toate serile, dragomanul Arghiropol se întorcea de la Poartă aducînd numai făgăduieli, bacalîmuri şi iavaşuri. Într-o seară, cînd ambasadorul estraordinar îl aştepta să-i vie cu ceva pozitiv, cu cheia Betleemului cel puţin în buzunar, îl vede venind cu mîna goală[4]; se iuţeşte, strigă, bate din picior, acuză pe bietul bătrîn de necapacitate şi chiar de rea-credinţă; îl alungă furios din ambasadă şi cheamă pe logofătul Niculae Aristarche, pe capuchehaia lui vodă Ştirbei, ca să-i serve de dragoman.

Aici deschid o mică paranteză privitoare la fostul reprezentant al principatului Ţării Româneşti, devenit totdeodată omul de încredere şi dragomanul ambasadorului rusesc.

La biserica grecească de la Bebek, pe Bosfor, se afla o icoană făcătoare de minuni pe care erau atîrnate o mulţime de *ex-voto*, mîni, picioare, ochi, inimi de aur şi de argint, inele şi cercei de pietre scumpe etc. Într-o zi, piere de la gîtul Maicei Domnului un inel de diamant; popa Costa caută, cercetează şi nu găseşte; se mînie, îşi pune patrahirul de gît, aprinde făclia de la epitaf, cheamă pe băieţii care măturau în biserică şi aprindeau candelele, îi pune în genunchi, şi, după ce le citeşte o molitvă, le spune că acelui care a furat inelul are să i se usuce un deget dacă nu se dă îndată singur pe faţă.

O minune! Nu apusese încă bine soarele, cînd băiatul vinovat, ducîndu-se cu alţi copii să se uite la o maşină cu vapor, adusă de reverendul părinte Hamelin, directorul şcoalei americane „Robert", i se prinde degetul într-o rotilă şi rămîne numai cu patru degete la mîna dreaptă. Atunci nenorocitul mărturiseşte păcatul. Vestea se duce în toate satele Bosforului, închinătorii curg cu miile din toate părţile, vapoarele se ţin lanţ pe chei, biserica nu se mai

deşartă nici ziua, nici noaptea; sărindarele, acatistele, sfeştaniile, maslurile şi paraclisele îmbogăţesc epitropia bisericei şi pe popi.

Logofătul Aristarche, care de vro doi ani nu mai era primit de Reşid-paşa, profită de ocaziune, aleargă la Balta-Liman şi spune paşei că venise ştire la Patriarhie că şi icoana dintr-o peşteră de pe moşia alteţei-sale de lîngă Silivria dăduse semne de făcătoare de minuni, propuind să se orînduiască un vapor regulat ca să ducă pe închinători, ceea ce ar fi şi o afacere bună pentru cafeneaua, pentru bucătăria şi pentru cîrciuma proprietăţii.

În mai toate peşterile de pe malul Bosforului se află cîte-o fîntînă, lîngă care se obicinuieşte de se pune cîte-o icoană, precum este la izvorul de la Balucli, unde trăiesc vestiţii sfinţii peşti, jumătate fripţi, jumătate fierţi; oricine, fie creştin, fie musulman, cînd trece pe dinaintea acelor fîntîni, vara mai ales, intră de se răcoreşte, bea un ceaun, două de apă rece, se spală pe mîni şi pe obraz şi binecuvîntează numele făcătorului de bine care a deschis vîna apei.

Reşid o fi crezut, n-o fi crezut în minunile sfintei icoane de la Silivria, dar minune tot s-a făcut; căci uşa s-a deschis iarăşi marelui logofăt Aristarche, care între Mencikof şi fostul vizir avea perspectiva să joace un rol politic însemnat.

Pe de altă parte, turcul dibaci putea şti prin capuchehaiaua lui Ştirbei-vodă, zi cu zi, starea în care se aflau negocierile dintre trimisul rus şi ministrul Porţii. Turcul aduce aşa de bine pe grec, încît îl face să creadă că dacă ar fi el, Reşid, ministru în locul lui Fuad-paşa, treaba s-ar împăca lesne; această credinţă ajunge a fi împărtăşită chiar şi de Mencikof pînă într-atîta, încît încalţă cizmele cele cu pinteni şi aleargă la palat, unde se jăluieşte sultanului de tergiversaţiunile lui Fuad, tratîndu-l de om de rea-credinţă şi de mincinos, declarînd că nu mai voieşte să aibă a face cu dînsul şi că va părăsi Constantinopolul dacă nu se va numi un alt ministru al afacerilor străine.

În vorbirea sa cu sultanul, Mencikof face o mare laudă despre capacitatea şi spiritul politic al lui Reşid, zicînd că ar fi fericit să aibă a trata cu un asemenea om. Sultanul chiar în seara aceea cheamă pe fostul său vizir şi-l numeşte ministru trebilor dinafară în locul lui Fuad.

Aristarche, între cei doi mari actori politici ai zilei, ia tonul măreţ şi ameninţător al repauzatului Hangerliu, o ia pe o coardă sus de tot cu Mehmet Ali, devenit seraskier, care era un om de o violenţă proverbială. Turcul, înfuriat, îl întreabă răstit să-i spună ce e. Logofăt al Patriarhiei, servitor al devletului, capuchehaia al unui principe vasal credincios sultanului, sau muscal, ghiaur hain, duşman al Imperiului otoman? întovărăşind cuvintele cu cîteva dinini... Aristarche, spăriet, trăgîndu-se spre uşă, vede în oglindă că, după dînsul, seraskierul trăsese sabia jumătate din teacă. La această vedenie, se răpede pe scară şi s-aruncă în cel dintîi caic ce găseşte pe cheiul de la Candili, şi trage drept la vaporul Lloydului austriac, care pornea spre Galaţi, fără a mai da pe acasă. S-a refugiat la Bucureşti, şi de acolo la Viena, unde a rămas pînă s-a făcut pacea, şi atunci, numai după intervenirea lordului Redcliffe, i s-a permis a se întoarce la Constantinopol. Dar nu s-a mai întîlnit cu postul de capuchehaia pe care-l uzurpase frate-său Miltiad, secretarul său, şi l-a ţinut pînă ce s-a înlocuit cu Negri, la înscăunarea lui Cuza-vodă.

Scurte şi puţine au fost tratările generalului Mencikof cu recomandatul său Reşid. Într-o dimineaţă, *aviso* ambasadei ruseşti suia Bosforul spre Marea Neagră, purtînd steagul de onoare la catartul cel mare; ambasadorul estraordinar părăsea Constantinopolul, relaţiunile cu Poarta încetau şi probabilităţile de război deveneau certitudine. Puţin după aceea, trupele ruseşti, sub comanda generalului Gorciakoff, treceau Prutul, fără declaraţie de război. Principatele erau secuestrate ca un otagiu, pînă ce Poarta se va hotărî a acorda cerinţele ţarului.[5]

Colonelul Rose, mai în urmă generalul *sir* Hugues Rose, şi astăzi mareşalul lord Strathnairn, atunci secretar însărcinat cu afacerile ambasadei engleze în lipsa şefului său dus în congediu, îndată ce a văzut că se îngroaşă treaba, a cerut de la guvern trimiterea flotei engleze în apropiere de Constantinopol, temîndu-se de vreo încercare îndrăzneaţă din partea flotei de la Sebastopol. Totdeodată sosea şi lordul Redcliffe, care se ştia că nu putea fi dispus a pierde, în favoarea Rusiei, influenţa ce cîştigase asupra Porţii şi asupra persoanei sultanului, şi mai avea şi o veche pică personală pe împăratul Niculae, care la 1832 îi făcuse afron-

tul de a nu voi să-l primească ca ambasador la Petersburg. Departe de a fi împăciuitor, ambasadorul reginei Engliterei încuraja, chiar făţiş, împotrivirea Porţii, cu atît mai mult că alianţa Franţei era asigurată, căci generalul Aupick, ambasadorul Republicei[6], şi contele Lavalette, ambasadorul noului împărat al francezilor fusese cauza iniţială a neînţelegerilor dintre Poartă şi Rusia, punînd înainte vestita chestiune a locurilor sfinte cu cheia Betleemului, cu steaua de deasupra ieslei în care s-a născut Mîntuitorul, cu zugrăveala cupolei Sfîntului Mormînt şi cu biserica de la Ghetsemanie. Aliat cu Englitera, Napoleon III putea să inaugureze suirea sa pe tronul imperial al Franţei într-un mod glorios.

Pe cînd Reşid nu era încă ministru, îl vedeam des; îi eram vecin şi petreceam zile întregi la Balta-Liman, politicînd cu dînsul şi cu Weffyk-efendi. Puneam lumea la cale împreună şi făceam parte bună şi României. Mult regretatul şi preţiosul nostru amic, Niculae Bălcescu, răpit aşa de timpuriu patriei sale, venise la Constantinopol cu sufletul în buze, avînd de gînd să plece mai departe, spre a muri în patria sa, mîngăiere pe care guvernul de atunci din Ţara Românească n-a voit să i-o acorde şi l-a silit să se ducă să moară izolat, departe de ai săi, sub cer străin, fără a avea pe mormînt măcar un semn de trecerea lui dintr-această lume. Mi-aduc aminte cît îşi iubea sărmanul ţara şi cum i se lumina faţa sa lividă şi i se uşura suflarea cînd trăgeam împreună pe harta Europei liniile care ar fi cu drept să fie fruntariile României. Visurile tinereţei noastre![7] Ce-ar fi zis autorul *Puterei armate* dacă ar fi trăit să vază curcanii noştri intrînd vitejeşte în Griviţa, cu steagul românesc în mînă, şi ar fi văzut în ţara lui o sută cincizeci de mii de feciori bine armaţi, bine esersaţi şi bine disciplinaţi, comandaţi de ofiţeri români învăţaţi şi esperimentaţi! Ori de cîte ori se face ceva fericit şi bun pentru România, nu mă pot opri de a-mi zice:

„Ce mulţămire ar avea bietul Niculae Bălcescu dac-ar trăi!“

Reşid-paşa considera Principatele ca un element important în chestiunea Orientului şi ca bariera cea mai serioasă ce s-ar putea ridica despre Rusia. El dorea la Dunăre un stat mare, puternic şi bine armat, a cărui neutralitate să fie

asigurată de puterile cele mari ale Europei, precum sunt Belgia şi Sviţera.

La 1853, după intrarea ruşilor în Principate, publicasem sub pseudonimul de G. Chainoi o broşură intitulată *Dernière occupation des Principautés* şi înmînasem noului ministru al Porţii un memoriu în care chemam atenţiunea asupra importanţei politice ce ar avea participarea României la războiul ce se pregătea. Pe lîngă acel memorand alăturasem şi un proiect de manifest, ce propuneam să fie dat la intrarea trupelor otomane pe teritoriul Principatelor, un manifest prin care sultanul declara că trimite oştirea sa numai ca să respingă pe năvălitori şi că, îndată după săvîrşirea războiului, va restabili relaţiunile dintre România şi Poartă pe baza vechilor tratate încheiate de domnii români cu Baiazid Ilderim, cu Mahomet II şi cu Soleiman IV, adaugînd că sultanul nu va aduce nici o împotrivire la unirea ţărilor dacă locuitorii Principatelor o vor dori-o.[8]

Doream şi credeam că românii puteau şi trebuiau să joace într-acel război un rol şi să dea semne de deşteptare vitejească, dar totdeodată eram de părere să nu cooperăm fără serioase garanţii din partea Turciei. Mulţi însă din proscrişi şi din emigraţii noştri se adunase din toate părţile la Constantinopol şi porneau spre lagărul lui Omer-paşa, punînd serviciile lor la dispoziţiunea generalisimului, fără condiţiune.

Trecuse mai multe săptămîni de la darea acelui memoriu, cînd fui chemat la Reşid-paşa acasă. L-am găsit în conferinţă cu ambasadorul englez; acesta avea în mînă scrierea mea. Ministrul turc îmi zice că voieşte să vază pe generalul Magheru, despre care era vorba în memoriul meu; îi răspund că generalul Magheru se află la Viena.[9] Atunci îmi zice să-i scriu să vie îndată şi-mi dă un bilet către Alleon, ca să-i înlesnească cheltuielile de drum. Peste două săptămîni generalul Magheru era la Constantinopol.

După mai multe întrevederi ale generalului Magheru cu Reşid-paşa şi cu lordul Redcliffe, la care întrevedere am servit de interpret, se hotăreşte să se tipărească manifestul ce pregătisem. L-am autografiat cu Niculae Golescu şi cu vărul său Alecu şi l-am dus lui Agop-efendi, secretarul intim al lui Reşid, ca să-l trimită lui Omer-paşa. Totdeodată, Reşid a ordonat să se facă firmanul prin care generalul Magheru

se numea caimacam, guvernor general, civil și militar al amîndoror Principatelor, cu ordine către toți șefii oștirii să-i înlesnească intrarea în țară pe la Calafat, ca să ridice oștire de români și să-i procure armele și munițiunile de care va avea trebuință. Eu eram destinat să-l întovărășesc ca secretar.

Eram pe la sfîrșitul lui fevruarie al anului 1854. Corpul lui Kiel Hassan-pașa trecuse Dunărea la Turtucaia și în insula Ramadan cu caice, atacase pe ruși la Oltenița și prinsese picior pe țărmul stîng al Dunării; un corp de bași-buzuci, sub comanda lui Skinder-pașa (contele Ilinski) trecuse la Calafat și surprinsese un regiment de husari la Cetate; o diviziune navală turcească, trimisă în Marea Neagră ca să observe mișcările flotei rusești de la Sebastopol, fusese surprinsă și arsă pe ancoră la Sinop de amiralul rus Nacimof; flotele unite a trei puteri aliate părăsise Besica Bei și ancorase la Beicos, gata a intra în Marea Neagră la cel dintîi semnal; și ordinele erau date pentru concentrarea trupelor franceze și engleze la Toulon, la Marsilia și la Malta[10].

Magheru și eu ne pregăteam de plecare, cînd, ducîndu-mă la Poartă ca să activez lucrarea hîrtiilor, Mustafa-pașa Ghiritliu Arnăut, atunci mare vizir, tatăl faimosului ambasador Veli-pașa, îmi spune că actele erau gata, dar că avea o scrisoare de la Reșid, prin care-i zicea să nu le dea încă afară.

Neputînd în ziua aceea întîlni pe ministrul afacerilor străine, m-am dus seara la ambasadorul englez să-i vorbesc despre întîrzierea ce se făcea cu darea firmanului lui Magheru. Lordul Redcliffe, înainte de a începe eu vorba, ia un aer doctoral și începe o lungă disertațiune politico-umanitară, tratînd despre nenorocirile și calamitățile ce aduc războaiele și despre răspunderea ce incumbă oamenilor politici și mai ales diplomaților a căror misiune și datorie sfîntă este de a mănținea pacea între state și de a opri cît se poate întrebuințarea tunului, iar în caz de a nu putea să conjure răul, să caute cel puțin a-l atenua, a-l circonscrie și a-i scurta durata; și după ce trece în revistă situația diferitelor state față cu războiul ce izbucnea, ajungînd la Austria, îmi zice că această putere era elementul de cea mai mare importanță, un element de care trebuia să se ție seamă, căci ea putea să

silească pe Rusia la o împăciuire, izolînd-o. Şi-mi spune, în fine, confidenţial, că internunţiul citise ministrului Porţii o notă verbală, prin care Austria esprima dorinţa de a păstra în tot timpul războiului cea mai strictă neutralitate, aceasta însă dacă ar vedea că Turcia s-ar abţinea de a se servi de elementele revoluţionare de care putea dispune, şi anume, de elementul român şi polon, mai adăugînd că, în asemenea caz, făgăduia să ocupe Principatele cu trupele sale îndată ce ruşii s-ar respinge peste Prut şi s-ar împotrivi cu armele dacă trupele ruseşti ar încerca să se reîntoarcă în Principate, ca astfel puterile aliate să poată opera liber într-alte punturi. Dar dacă, din contra, s-ar da frîu şi sprijin revoluţionarilor, s-ar vedea silită a veni în ajutorul Rusiei. Ambasadorul englez a adăugat că, deşi Turcia nu răspunsese în mod categoric la acea notă, dar i se părea că nu se putea să nu ţie seamă de o declaraţiune atît de importantă, şi credea că Poarta va fi silită să depărteze din lagărul lui Omer-paşa pe românii şi pe leşii adunaţi acolo.

După aceste zise, a prins a-mi vorbi cu mult foc de situaţiunea Greciei, de orbirea neesplicabilă a regelui Othon, care nu lua nici o măsură în contra propagandei ce se făcea de supuşii săi, chiar şi de oamenii oficiali, în Epir, în Tesalia şi în insule, unde insurecţiunea în contra Turciei lua din zi în zi proporţiuni mai serioase. Mi-a vorbit lung de corăbiile încărcate cu muniţiuni şi proviziuni pentru trupele aliate, atacate şi jăfuite de piraţii greci din Arhipel[11], al căror cuib şi refugiu era insula Samos[12], spunîndu-mi că guvernorul (caimacamul princepelui Calimak) ceruse o corabie de război ca să poată părăsi insula, nemaiputînd să conţie pe administraţii săi. Aci, după ce se oprise puţin în vorbire, îmi zice deodată:

„Iată o poziţie unde ne poţi fi de mare folos. Viitorul ţării dumitale depinde de soarta acestui război. Dacă Rusia va fi biruitoare, îţi poţi închipui soarta ce vă aşteaptă. Lupta cu Rusia astăzi nu este numai în Principate, ea este în Tesalia, în Epir, în Arhipel, ca şi în Valahia şi în Moldova".

Eram atît de afectat de cele ce-mi spusese despre declaraţiunile Austriei, care-mi închidea pentru mult timp încă porţile ţării, încît n-am putut răspunde decît printr-un rîs trist, zicîndu-i că aceasta mi-ar procura plăcerea de a găsi pe vechii mei amici din copilărie, pe Pitagora, pe Esop,

pe Policrat și mai ales pe compatriotul meu Zamolx. Cu aceste cuvinte s-a terminat conversațiunea dintr-acea seară. Ieșeam de la ambasadă cu sufletul amărît.

După cîteva zile am aflat că Omer-pașa alungase pe toți românii din lagărul său, afară de unul, care l-a întovărășit în tot timpul cît a ocupat România în parte cu generalul Coronini.

Sergentul austriac Mihai Lataci, grănicerul croat de la Otokar, pe care un fimfunsfanțihi îl prefăcuse, prin blagoslovenia lui Mahomet, mai întîi în Omer Mufti, îndată ce a ajuns ca dezertor la Tuzli în Bosnia, pe care apoi Husrev-pașa l-a făcut ciamașir-aga, espedițiunea în Liban l-a făcut colonel, campania din Kurdistan, liva (general de brigadă); 1848 l-a făcut feric (general de divizie) la București; campania din Bosnia, mușir (mareșal), și războiul Crimeei sardar-ecrem (conetabil); era un om pe atît de vanitos pe cît era și de ambițios. Compatriotul nostru, pe care-l păstrase lîngă dînsul, îl făcuse să crează că nu era de origine croată-slavă, ci că se trăgea dintr-un Quirinus Latus, legionar roman, venit în Dacia cu Traian, și că putea să aibă mai multe drepturi decît oricare român la domnia Principatelor.

Omer-pașa, cînd m-am dus să-l văd la Constantinopol, la 1857, cînd se întorsese din espedițiunea sa de la Ungur din Asia, văzînd că-mi vorbește cu mare interes despre viitorul Principatelor, am crezut momentul favorabil de a-i zice că putea să ne facă mult bine dacă ar stărui pe lîngă Poartă să consimtă la cele patru punturi cerute de divanurile ad-hoc. Încuviința tot ce ziceam, dar, venind la punctul de principe străin dintr-o familie domnitoare în Europa, nu s-a putut opri de a-mi zice cu fața animată:

„De ce să vă duceți să căutați principe german sau francez și să nu luați din sîngele vostru *(del vostro sangue)?* De ce să nu căutați printre descendenții din legionarii romani veniți cu Traian? Tot se mai află încă, căutați-i și găsiți-i."

Două zile după conversația mea cu lordul Redcliffe, am fost chemat la Balta-Liman. Reșid-pașa, îndată ce m-a văzut, a venit către mine cu cuvintele:

„Ai văzut pe lordul Redcliffe, ți-a spus că avem trebuință de dumneata la Samos?"

La răspunsul meu că-mi vorbise și că am refuzat, îmi zice:

„Trebuie să te duci, cel puţin pentru trei luni, pînă ce vom fi liberi să facem în Principate ceea ce dorim."

După aceste cuvinte am ieşit zicîndu-i că nu mă puteam însărcina cu lucruri pe care nu le înţeleg şi că voi aştepta în Constantinopol pînă ce voi putea intra în ţara mea.

Cîteva zile după aceea, fiind poftit la masă de Galib-beg, Reşid-paşa a venit de a mîncat cu noi; părea foarte grăbit, aştepta pe ambasadorii Franţei şi Engliterei; trecînd în apartamentul său, îmi zice să nu mă duc, fiindcă avea să-mi vorbească. Fierberea era mare în palatul său, miniştrii ceilalţi ai Porţii veneau, se duceau şi iar se întorceau, nimeni nu intra în camera unde erau cei trei reprezentanţi ai puterilor aliate, decît numai mutul ministrului, care din cînd în cînd venea de chema pe d. Brody, unul din ataşaţii ambasadei engleze, pe care şeful său îl adusese cu dînsul nu ca să asiste la conferinţă, ci numai ca să înregistreze hotărîrile ce se luau. Era pe tapet încheierea unui tratat prin care Poarta consimţea la ocuparea Imperiului otoman de trupele Franţei şi Engliterei, cu condiţiunea de a părăsi teritoriul turcesc îndată după sfîrşitul războiului. Graba de a se încheia un asemenea act era mare, fiindcă corăbiile stăteau la Galipoli încărcate cu oştire, fără a putea să le dezbarce. Reşid-paşa şi lordul Redcliffe erau în regulă, avînd fiecare actele de plenipotenţă de la suveranii lor respectivi; dar ambasadorul Franţei, generalul Baraguay d'Hilliers, deşi era înştiinţat că plenipotenţa îi fusese espediată prin Marsilia, dar vaporul avusese întîrziere din cauza vremii. Ceilalţi doi plenipotenţi primeau iscălitura ambasadorului Franţei pe temeiul depeşei, dar generalul nu se îndupleca, şi a trebuit multă vorbă pînă l-au decis să subscrie.

Se lumina de ziuă cînd Brody intră în salonul lui Galib-beg, cu portofoliul ambasadorului său la subţioară, spunîndu-ne că se terminase conferinţa şi totdeodată intra şi mutul, făcîndu-mi semn să-l urmez. Mă credeam chemat ca să fiu trimis în Dobrogea, unde era hotărîtă trimiterea unei diviziuni franceze şi unde se afla de mai multe săptămîni amicul meu Dupreuil, mai tîrziu nenorocitul conducător al cuirasirilor de eroică memorie de la Reishoffen. Atît Reşid, cît şi amîndoi ambasadorii au insistat atît de mult, făcîndu-mi atîtea şi atîtea făgăduieli pentru viitorul Romă-

niei, încît nu știu cum s-a făcut, dar am ieșit de acolo angajat a mă duce pentru trei luni în Arhipel.

Peste puține zile mă îmbarcam pe Tahiri-Bahri vașel, comandat de Riala-beg comandorul. Vîntul fiind favorabil, în zori ancoram la Galipoli cu mare lină; a trebuit să rămînem douăzeci și patru de ceasuri în mijlocul Dardanelelor, am petrecut ziua în cortul colonelului Danglar, unul din ofițerii francezi instructori, cu care petrecusem ani mulți la Constantinopol și care acum comanda acolo dezbarcarea trupelor. Priveam în uimire colosalele vapoare americane care aduceau cai și oameni cu miile deodată și primeau chirie cîte o mie de lire pe zi; banii se vărsau nemilostiv cu chila, și buzunarele speculanților se umpleau cu milioane. Am cunoscut ovrei desculți, care astăzi sunt bancheri mari în Londra și Paris și care ne-au împrumutat și pe noi cu milioane, cu dobîndă mare și cu comision bun, se înțelege. Un cunoscut al meu, un englez de la Smirna, Chartor Witell, a cîștigat într-un an un milion de lire, pe care cu încheierea păcii le-a pierdut în cîteva zile.

Patru zile după ieșirea mea din Bosfor, un vînt violent cu viscol și ninsoare lua corabia cît era de mare și o învîrtea ca pe o pană. În zadar am căutat un adăpost la Aivali, la Vurla, la Metilena și la Smirna; ne-a fost peste putință să intrăm în vreun port, am trebuit să ținem marea trei zile și trei nopți, învîrtindu-ne de la apus la miazăzi și de la răsărit spre miazăzi (de la nord la Suroa și de la Suroa la sud), cum zic marinarii. Atunci am putut vedea ce viață grea duc marinarii pe corăbiile cu pînze cînd e vremea rea și au vîntul contrar, cînd pe tot minutul trebuie *să vireze bord*, mînuind pînzele cu frînghile ude, reci, încărcate de apă înghețată ca sticla, suind și coborînd pe scări de gheață pînă la catartele și la vergelele cele mai de sus ca să strîngă și să dezvălească vîntrelele pe tot minutul. Trosnetele și jocurile corăbiei cu vremea cea rea le atribuiam prezenței unui biet mitropolit, care, fără știrea mea, dobîndise de la Căpitan-pașa trecerea pe acea corabie, ca să-l ducă la eparhie, care era chiar în insula Samos. Și ca să conjur piaza-rea, *gettatura*, cum zice italianul, aruncam în mare, din timp în timp, cîte trei gologani, doi pentru mitropolit și unul pentru diaconul său. Nimic mai supărător pe o corabie mare de război, pe vreme rea, ca urletul ghiulelor din fundul de cală, cînd se rostogo-

lesc de la babord la tribord și se întorc iar la babord, după cum corabia se pleacă pe o coastă sau pe alta.

Cînd am intrat în portul Vathy de Samos, insula era acoperită cu zăpadă, ceea ce nu se văzuse de nu se ținea minte. Locuitorii orașului erau toți adunați pe chei. După ce s-a aruncat ancora și s-au îndeplinit formalitățile de admitere în liberă practică, am espeduit pe singurul meu tovarăș de călătorie, un servitor francez, un fost spahiu, care-mi servea de camerier, de seis și de bucătar; îmi era dat de colonelul Magnan, nepotul mareșalului Magnan; îl avusese zece ani în serviciul său în Africa, și în adevăr că ar fi fost un om prețios, dacă nu era atît de devotat rumului de Jamaica. L-am trimis cu o epistolă către guvernorul pe care veneam să-l înlocuiesc. Și îndată a apărut o barcă mare venind către noi; era caimacamul întovărășit de patru senatori (βουλευταί) și de vreo zece consuli și viceconsuli setoși de noutăți politice. După ce am comunicat guvernorului misiunea cu care veneam, el mi-a declarat că răspunderea sa încetînd, voiește să rămîie pe bordul vasului pe care ne aflam, dar observîndu-i că răspunderea sa nu putea înceta decît după ce-i voi remite scrisorile, pe care nu i le voi da decît în localul guvernorului, l-am obligat să dezbarce împreună cu mine. Îndată ce am pus piciorul pe uscat, am fost înconjurați de mulțime; atunci, zărind un preot bătrîn, m-am dus drept către dînsul, salutîndu-l respectuos, și i-am cerut să-mi arate unde era Mitropolia. Într-o clipă, biserica a fost plină, și preotul, punîndu-și odăjdiile, a citit rugăciunile de bună-venire, ceea ce a fost de un bun efect, dovedind locuitorilor că eram un coreligionar.

Am rămas de prînz la predecesorul meu, împreună cu cei patru senatori, și am petrecut seara ascultînd povestiri de ți se făcea părul măciucă. Mesenii se întreceau, care mai de care, să-mi dea o idee mai plăcută despre caracterul dulce și blînd al poporului ce veneam să administrez, cinstindu-l pe tot minutul cu epitetul de „popor lesne de condus“ (εὐάγωγος λαός).

Unul din senatori, care și el în tinerețe dusese o viață zdruncinată pe mare și pe uscat, un fost căpitan de corabie (πλοίαρχος), îmbrăcat cu șalvari de pînză albastră, creți și largi de zece coți, ciorapi lungi cafenii, pantofi și mintean strimt pe trup, și pe cap cu fes roș mare grecesc, pleoștit

într-o parte, cam în formă de bonet frigian, om nalt, chipeş, mai mult bătrîn decît tînăr şi înzestrat cu un talent de narațiune foarte însemnat, mi-a povestit amarul sfîrşit al unui biet fost guvernor, căutînd în tot timpul narațiunii să citească în ochii mei impresiunea ce-mi producea.

Iată acea istorioară, minus talentul acelui ce mi-a povestit-o mie:

„Ştefacnache-beg Vogoridi, care fusese principe de Samos înaintea lui Calimah, de la 1835 pînă la 1849, trimisese caimacam al său pe un biet grec, pe care locuitorii, pe drept sau pe nedrept, ajunsese a nu-l vedea cu ochi buni, pentru că era din partidul Muzur, şi iată cum s-au cotorosit de dînsul:

Într-o dimineață, nenorocitul caimacam se deşteaptă în sunet de clopote de moarte. Întreabă cine a murit şi i se răspunde că nu se ştie, dar aruncînd ochii pe fereastră vede alai mare, lume peste lume, popii oraşului toți în odăjdii, cu cădelnițe şi cu făclii aprinse în mînă, ducînd cu cîntări şi cu jale un sicriu frumos împodobit. Cortejul se opreşte la poarta lui, şi cîțiva zaplani de împuşcă-n lună intră în odaia lui, îl trîntesc la pămînt, îl leagă fedeleş de mîini şi de picioare, îl iau în spinare, îl aşază binişor în sicriu cu fața în sus şi pornesc cu popi şi cu tot alaiul prin tîrg, îl duc la biserică, unde i se citeşte toată slujba morților pînă la vecinica pomenire, întovărăşită de lacrimile şi de jaletele babelor, numai că, în loc de a-l arunca în groapă, îl duc la malul mării, unde aştepta un caic mare, gata a-l primi, şi porneşte cu dînsul în alt oraş; acolo, alți preoți îmbrăcați, alt alai, altă pogribanie, altă vecinică pomenire şi iar pornire pe mare cu altă asemenea cinste în alt oraş. După patru repețite plimbări prin cele patru capitale ale județelor, i s-a dezlegat mîinile şi picioarele şi i s-a dat drumul pe uliță, cinstindu-l toți ca pe un şef al guvernorului. Dar după trei luni nenorocitul muri nebun."

Un alt senator mi-a narat vitejiile (τὰ ἀνδραγαθήματα) pe mare şi pe uscat ale căpitanilor jandarmeriei şi ale şefilor mei de poliție, mai toți foşti haiduci de mare şi de uscat (λῃστοπειραταί), căpitan Danu, căpitan Marupa, Moru, Hiotoglu[13], Gheki şi alte celebrități de înspăimîntătoare memorie, care făceau să se cutremure Asia, de la Smirna pînă la Mecca. Una din strategiile favorite ale acestor bravi era

să pîndească la Podul Caravanelor, lîngă Smirna, şi, îndată ce se arăta la acea primblare o fată frumoasă sau un neguţător bogat, să-i prindă şi să fugă cu dînşii la munte, trimiţînd familiei răspuns să plătească o mie sau două de lire. Preţul unui englez sau al unei fete de negustor bogat se suia şi pînă la cinci mii de lire. Banii se plăteau mai totdauna, căci de nu, moarte. Regula era, ca pentru poliţe, vadea de trei luni. Dar dacă avea nenorocirea ca în loc de bani să se trimită jandarmi în goana lor, termenul esecutării era anticipat, prizonierul era legat de un copac şi împuşcat în prezenţa jandarmeriei, care sau nu-i dibuia, sau îi pierdea din ochi. O altă afacere bună, dar foarte periculoasă, dar şi mai bănoasă, era de-a ataca caravana de la Mecca şi a jăfui cămila care ducea darurile sultanului la mormîntul profetului.

Am avut prilejul a cunoaşte pe toate celebrităţile listopirateriei Arhipelului şi ale Asiei, între cari şi pe vestitul Catargiu Iani, care, cînd i-a lipsit baza de operaţiuni ce avea în insula Samos, a fost silit să se predea singur paşei de la Smirna. Ismail-paşa îl avea de mare falǎ şi-l ţinea liber în conacul său, ca un trofeu, cu un lanţ supţire de picior. El mi-a făcut cinstea a-mi aduce nargheleaua cînd am trecut odată prin Smirna şi m-am dus de am făcut vizită valiului acelui vilaiet. Dar cea mai mare admiraţiune a tovarăşilor mei de masă era pentru Hiotoglu, pentru care aveau cel mai mare respect şi admiraţiune.

Secretarul guvernului era un epirot afiliat la toate eteriile greceşti, subsecretarul, frate cu un consul general rusesc din vecinătate. În cine să mă încred?

Pe la miezul nopţii am mers de-am petrecut mai întîi pe predecesorul meu pînă la barca care l-a dus pe corabia cu care venisem, şi de acolo poliţaiul m-a întovărăşit pînă la casa ce-mi pregătise. Am stat toată noaptea de mă gîndeam la povestirile ce auzisem şi-mi ziceam, vorba românului: „La rea moară am dejugat".

Casa în care m-am aşezat cu servitorul meu Louis şi cu un şef de jandarmi, cu bătrînul Carajani, da pe piaţă. Dimineaţa văd lume multă adunată în grupuri, dinaintea cafenelelor, discutînd şi gesticulînd; o adevărată fierbere; întreb pe poliţai cauza acelei agitaţiuni şi-mi spune că poporul (ὁ λαός) a văzut cu mare neplăcere reîntoarcerea mitropolitului şi a

diaconului său, care erau din partidul Calcatzar Muzur, ceea ce nemulţămea partidul Carmaniol. Am convocat îndată pe senatori, cari, explicîndu-mi mecanismul acestor partide (κόμματα) şi convingîndu-mă că unele din griefurile în contra acelui prelat aveau cuvîntul lor de a fi, am ordonat să-i pregătească o corabie, ca să-l ducă împreună cu diaconul său la Chios sau la Smirna, unde le-o plăcea mai bine. Măsura aceasta a fost bună, pentru că pe de o parte a potolit lumea şi, pe de alta, a evitat sfinţiei-sale neajunsurile ce puteau să i se întîmple. Pe sară, corabia care-i ducea îşi întindea pînzele şi ridica ancora. Vîntul le era favorabil. Am avut în urmă o lungă corespondenţă cu patriarhul ecumenic, pînă l-am înduplecat a înlocui pe acel mitropolit. Dar, deşi am avut deplină satisfacţiune, însă n-a trecut mult şi m-am convins că nu cîştigasem nimic cu schimbul; căci succesorul sfinţitului, venind şi mai flămînd, vindea şi mai scump decît predecesorul său liturghiile şi parastasele; găzduirile sale prin sate şi prin oraşe devenise un impozit foarte împovărător pentru o populaţiune săracă, încît am trebuit să iau şi contra noului trimis aceleaşi măsuri de îmbarcare, şi aceasta cu deplina mulţămire a tot clerului de mir, a fraţilor şi a egumenilor de prin mănăstiri şi a poporului care, în tot timpul petrecerii mele la Samos, a avut consolaţiunile religiunii şi îndeplinirea datoriilor creştineşti mai uşoare şi cel puţin tot atît de bine primite la cer, de unde li s-a trimis însănătoşirea viilor şi a maslinilor, împreună cu încetarea holerei.

Prin luna lui aprilie 1854 mă aşezasem în oraşul Chora, pe o înălţime, aproape de portul Tigani (antica Samos). Din privor puteam vedea marea şi insulele de la Palatia (vechea Milet) pînă la Scala Nova (antica Efes); aveam în faţa mea pe de o parte zidurile ciclopeene pelasgice, şi dincolo pe partea Asiei Minore, maiestosul şi gloriosul munte Mical (Samsun Dagh), şi pe şesul mării presărate o mulţime de insule mici. Am putut asista cu ocheanul la mai multe vitejii piraticeşti, fără a putea fi de nici un ajutor nenorociţilor cari cădeau în mrejele acelor sălbateci. Îndată ce o corabie apuca pe strîmtoarea care despărţea insula Samos de coasta Asiei, năpădeau asupră-i două bărci, una din sus şi alta din jos, cari stau ascunse în încreţiturile malurilor stîncoase, sau cufundate în mare, o apucau la mijloc. Bărcile

piraţilor erau mai toate bărci mari cu două pînze latine, numite *perama*, care cu vînt bun alunecă pe mare mai iute decît orice altă corabie, iar pe vreme lină, fără vînt, pot cu opt lopeţi desfide orice vapor.

Am putut privi cum listopiratul Nicozara cu simoria lui de zece inşi au prins o goeletă cu pavilion turcesc, în dreptul insulei Gatos (Kedi Adasi) şi, după ce au legat pe oamenii echipajului de catarte şi au jăfuit-o, i-au spart fundul şi au cufundat-o cu oameni cu tot.

Altă dată am văzut cînd, unul după altul, nouă listopiraţi, simoria lui Moru, au sărit ca pisicile pe o barcă adăpostită la Ieronda, pe coasta Asiei, unde a fost odinioară vestitul templu al Branchiţilor, consacrat Didimilor Castor şi Polux, şi cum, înfuriaţi că n-au găsit ceea ce sperau, au pus pe bieţii patru matrozi cu ochii la fum de pucioasă. Barca aducea la Samos cenuşă vulcanică de la Nisiro şi de la Santorina, pe care cultivatorii o întrebuinţa ca prezervativ în contra boalei viilor (oidium). Pe seară, acei nenorociţi torturaţi au fost găsiţi de nişte pescari care i-au dus la Samos. Unuia îi plesnise ochii şi celorlalţi nu li se putea cunoaşte unde le era gura şi unde nasul, obrazul lor era tot o rană.

O corabie englezească, încărcată cu proviziune pentru armată, fusese jăfuită în drept de Cavo-Doro şi abandonată în mare, după ce au măcelărit pe toţi oamenii echipajului, în număr de nouă. Nu avusese vreme să o cufunde, fiindcă se zărise în depărtare un vapor şi au fost grăbiţi să fugă. Acei piraţi erau toţi ascunşi în Samos, şi numărul lor era mare.

Din deosebite părţi aveam ştire că se arătase spre apus de insulă nişte corăbii, venind despre Sira cu steaguri albe cu cruci albastre, ca cele din timpurile revoluţiei greceşti, că acele corăbii era o espediţiune comandată de bătrînul viteaz căpitan Stamati, proscris stabilit în Grecia la Calchida, şi că venea cu scop de a răscula pe locuitorii insulei.

În împrejurările de atunci, pe cînd şefii piraţi veneau de petreceau dumineca, ziua-n amiaza mare, de gît cu căpitanii mei de jandarmi, chefuind prin cafenele, mă gîndeam că o asemenea încercare nu putea să nu reuşească, şi mă aflam în cea mai mare nedumirire. Mă uitam în cer şi-n pămînt, şi nu vedeam cum puteam conjura răul.

Într-o dimineață îmi iau, cum se zice, inima-n dinți, pun de-mi gătește doi cai, iau cu mine pe un căpitan de jandarmi, pe Caravasili, și, fără a spune nimănui nimic despre scopul escursiunii mele, pornesc spre portul cel mai spre apus al insulei, unde dam cu socoteala că au să debarce acele corăbii. Pe la amiază căldura era de nesuferit și mă opresc lîngă o fîntînă la umbra unui platan. Învîrteam o țigaretă, cînd aud pe Caravasili că-mi zice:

— Eu, zău, mă mir de încrederea ce ai în mine; știi dumneata că aș putea să te omor aici în bunăvoie și s-apuc drumul pe ici încolo, că ceata lui Catargi Iani e pe aproape?

Eu îl întrerup, zicîndu-i:

— Dar cu ce? Cu pistoalele care le ai la brîu? Nu fac două parale. Ia să văd dacă știi să dai; uite colo o crîngă uscată.

Caravasili scoate mîndru un pistol, ochește, pistolul țăcănește și nu ia foc. Eu aveam sub jachetă un bun revolver Colter, îl scot, dau și nimeresc, și îndată slobod și un al doilea foc. Caravasili îmi zice:

— Ți-e pistolul cu două țevi.

Nu isprăvise vorba bine, și aude ș-o a treia, ș-o a patra lovitură. N-am văzut în viața mea om mai în uimire; Caravasili rămăsese înmărmurit. Esistența de asemenea arme nu ajunsese încă nici la cunoștința, nici la auzul locuitorilor din Samos.

Pe seară, ajungînd la Calabactaș, țelul călătoriei mele, aflu de la șeful carantinei că se arătase în mai multe rînduri corăbiile despre care era vorba, că le văzuse chiar el despre insula Nicaria, patria lui Icar zburătorul, dar că vîntul le era contrar și, de s-a ridica austrul, ar putea sosi a doua zi pe la amiazi. M-am dus de am petrecut noaptea sus la orașul Maratocambo, de unde puteam să observ mișcările acelei flote. Tocmai a treia zi am putut vedea două dintr-însele ieșind dintre insulele Furni, și pe la amiazi una din ele a tras la un mal de nisip, aproape de casa carantinei, și oamenii ce conținea săreau pe uscat unul după altul, în număr de douăzeci și cinci, toți cu fustanele, cu pistoale la brîu și cu cîte un desag cu merinde la spinare. Toată populațiunea de sus se coborîse în port, și formau împrejurul meu un cerc în formă de potcoavă. O altă corabie, mult mai mare, arunca ancora și strîngea pînzele. M-am adresat drept la acel care

sărise cel întîi din barcă; voind să-i vorbesc, el mi-a răspuns măreţ şi laconic: „Vorbeşte cu generalul (μὲ τὸν σρτατιγὸν)" arătîndu-mi în corabia cealaltă pe un tînăr nalt şi frumos, care sta în picioare la pruă şi poruncea. Am aşteptat pînă ce a venit la mal într-o mică barcă, m-am apropiat de dînsul cu „Bine-ai venit, căpitane", i-am declinat numele şi calitatea mea, spunîndu-i că eram venit într-adins ca să-l întîlnesc, cerîndu-i să ne tragem la o parte ca să vorbim, pentru că ne năpădise şi oamenii lui, şi populaţia venită de sus din oraş.

În vorbirea mea i-am făcut o descriere sinceră şi adevărată a stării politice a lucrurilor, arătîndu-i relele ce putea atrage asupra patriei sale; i-am adus aminte masacrele de la Chios, din vremea cînd samioţii s-a dus de a răsculat insula în contra turcilor, şi aceasta încă într-un timp cînd Turcia era izolată, dar acum, că are de aliate pe cele două mai mari puteri maritime din lume, i-am spus că în curînd trupe franceze aveau să dezbarce la Pireu şi să ocupe chiar Atena, de va fi trebuinţă, şi că un corp de başibuzuci sta gata la Aidin să intre în Samos, îndată ce ar fi o răscoală. Am discutat cu dînsul toate împrejurările şi am avut norocul că cele ce i-am zis să-l impresioneze l-am văzut mişcat; a scos un suspin şi s-a depărtat trist, zicîndu-mi:

„Dumneata crezi că pot face cum voi!"

Îndată s-a făcut cerc împrejur toţi oamenii care dezbarcase şi au ţinut un fel de sfat şi, după o lungă discuţiune care a durat mai mult de o oră, am văzut că vine către mine un bătrîn care m-a salutat mîndru cu cuvintele: „Să trăieşti (νὰ ζήσῃς)! Eu sunt căpitanu Saltafero, samiot d-aici, de sus din Maratocambo, proscris, şi viu să-mi liberez ţara. Voi independenţa patriei şi unirea cu Grecia (τὴν ἀνεξαρτισίαν τῆς πατρίδος καί την ἕνωσιν μὲ τήν 'Ελλάδαν)". Vorbea o grecească elegantă şi intona ca un orator. I-am lăudat sentimentele şi elocinţa, dar i-am zis că părerea mea ar fi să nu le cheltuiască în zadar, ci să le păstreze împreună cu vitejia sa pentru timpuri mai favorabile, cînd jertfirea lor ar putea să aducă realizarea dorinţelor sale.

M-a ascultat cu atenţiune, dar aceasta nu l-a oprit d-a mai spune că poate face şi drege şi că este angajat către aceşti voinici (μὲ αὐτὰ τὰ παλληκάρια), arătîndu-mi oamenii care dezbarcau mereu.

Tonul şi atitudinea ce luase Saltafero cu mine nu mă făcea să aştept nimica bun de la mijlocirea lui. Şi care nu-mi fu mirarea cînd, după ce făcuse cîţiva paşi ducîndu-se către camarazii lui, deodată se întoarce către mine, zicîndu-mi:

„Bine, dar cu băieţii aceştia ce facem?"

Eu, fără să pierd vremea, chem pe Caravasili şi-i dau ordin să se ducă cu căpitanul Saltafero să cumpere oricîte capre şi pîni va trebui pentru băieţi (διὰ τὰ παιδιά); şi mă apropiai de tînărul şef pintre mulţime, îl iau de mînă şi dinaintea tutulor îl rog că, de va vedea pe viteazul căpitan Stamati, să-i prezinte salutările mele şi să-i spuie din parte-mi că atît el, cît şi ceilalţi proscrişi din Calchida se pot întoarce nesupăraţi de nimeni la căminurile lor, avînd să se bucure de toate libertăţile, afară de acea d-a mai fi spaima oamenilor cinstiţi pe mare şi pe uscat.

A doua zi flotila lui Saltafero rădica ancora şi pornea spre apus, de unde venise, şi eu, întovărăşit de şase jandarmi din Maratocambo şi de căpitanul Temistocli Burneli, porneam spre Chora acasă.[14]

Era o lună ca ziuă. Ajunsesem deasupra Mănăstirii Stavros, cînd aud în urma mea o detunătură de pistol şi pe Temistocli luîndu-se la înjurături cu nişte nevăzuţi dintre stîncile pe lîngă care treceam. După mai multe legi, cruci şi răscruci, întovărăşite de ameninţări şi laude: c-o să-şi mănînce suflete, inimi şi maţe, întocmai cum făceau strămoşii lor, eroii din Omer, înainte de a se lovi în spade şi în suliţi, încep la pistoale, şi după cîteva descărcături aud un strigăt: „μὲ ἔφαγεςσκυλί" („M-ai mîncat, cîne!"). Vestitul pirat Bilibas, care era ascuns acolo, fusese rănit de moarte, tovarăşii lui au fugit şi l-au lăsat; am luat pe rănit cu mine şi l-am dus la Chora, unde am chemat îndată pe doftor, dar pînă în ziuă a şi espirat. Era tatuat pe spate, mai jos de şale, cu portretele, de o parte, al regelui Othon cu sabia scoasă, pe cealaltă, cu al reginei, cu inscripţiunea ὁ Ὄθων καί ἡ Αμάλυα („Othon şi Amelia").

Acum temerile dinafară mai încetase. Saltafero se întorsese la casa lui la Maratocambo şi se astîmpărase; dar în contra piraţilor nu aveam nici o putere, căci îndată ce-i strîmtoram în insulă, ei aveau marea dinaintea lor, unde nu aveam cu ce să-i urmăresc.

Nu ştiu de mă pîndea sau nu, dar pe toate zilele venea falşi amici cu poveţi: că să nu mai trec prin cutare loc, că mă aşteaptă Iaurta, că să nu mă mai duc la vînătoare, că mă pîndea Buiuca etc. Deşi nu ţineam seama de acele prieteneşti prevestiri, şi amorul propriu şi demnitatea mea mă făcea să apuc tocmai spre locurile desemnate, dar mărturisesc că aseminea vorbe nu-mi făcea un efect plăcut, aşa că mă hotărăsc a pune capăt acelor intrigi. Şi într-o zi, cînd vine unul să-mi denunţe confidenţial un complot în care viaţa mea era în joc, chem pe procuror şi-i ordon să-l închidă pînă ce va dovedi arătările sale. De aici încolo am putut trăi liniştit despre asemenea temeri.

Într-o seară tîrziu mi se anunţă doi ofiţeri francezi, veniţi din portul Tigani, unde se vedea fumul unui vapor mare, şi intră în casă doi tineri: unul era Bastard, locotenent de vasel, adjutantul amiralului de Tinan, celalalt, un dragoman armean. Înţelegerea cu locotenentul Bastard a fost mai scurtă şi mai amicală cînd ne-am convins că puteam vorbi fără intermediar. M-am dus chiar într-acea seară de am întîlnit pe amiral pe bordul său. El mergea să ia comanda trupelor franceze care dezbarcau la Pireu ca să ocupe Grecia. I-am esplicat că, fără un vapor cu care să se poată urmări piraţii pe mare, era peste putinţă a se pune capăt răului. El mi-a făgăduit că, îndată ce va ajunge la Pireu, va trimite la dispoziţia mea un vapor pentru urmărirea spumegătorilor de mare. Puţine zile după aceea mă întorceam cu o barcă mică de la oraşul Carlovas, unde fusesem pentru o cercetare; căpitanul bărcii mele deodată dă ordin cîrmaciului să vireze către un mic port care se afla în apropierea noastră, văzuse fumul unui vapor; eu îi zic să ţie marea înainte; nu isprăvisem vorba, şi auzim un tun; era avertismentul să stăm pe loc şi să arătăm pavilionul; am pus îndată pînzele în pană, vaporul bătea bandiera franceză în pruă şi la pupă, şi cu flamure de război la catart; un cuart de oră ne ajungea şi se oprea în dreptul nostru, un aspirant de marină se coboară într-o barcă şi vine să ne ceară hîrtiile; acest ofiţer era tînărul Corea Souza, astăzi consilier de ambasadă la legaţiunea braziliană din Londra, cu care ne aducem adesea aminte de viaţa de la Samos. Vaporul era corveta cu elisă „Chaptalu", cel mai iute mergător de atunci al marinei franceze; comandantul era căpitanul de fregată Pouthier, un vechi şi vestit

lup de mare, care în tinereţa lui, abia ieşit din şcoala de la Brest, avusese nenorocirea să fie îmbarcat pe „Meduza“ şi să trăiască cu carne de om şapte săptămîni pe dramaticul radou, pe care marele pictor Géricault l-a prezentat cu atîta măiestrie în îngrozitorul tablou care se află în salonul cel mare patrat de la Louvre. Pouthier era unul din puţinii scăpaţi dintr-acel vestit naufragiu[15]. Locotenentele de vasel Laurent era secondul corvetei.

Ne-am împrietenit îndată ce am ştiut cine suntem şi unii, şi alţii; ne-am împrietenit în mijlocul mării şi am petrecut şase luni împreună, pînă ce „Chaptalul“, dehulat de alergături, a fost trimis mai întîi la Camieş şi de acolo la bazinu de la Toulon în reparaţie. Căpitanului Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vasel, i s-a dat altă comandă. Locotenentul Laurent, un ambiţios care vrea să ajungă amiral, a rămas după cererea şi stăruinţa sa la bateriile de marină care băteau Malacofu, Redanu şi Mamelonu verde, sub comanda amiralului Rigault de Genouille; împărţea la toate bateriile d-a rîndul iarba şi projectilele trebuincioase şi trebuia să le inspecteze regulat de două ori pe zi, pe ploaie, pe ninsoare şi în noroi pînă la genuchi, de unde s-a întors comandant al avisului „Averne“, staţionat la Constantinopol la dispoziţiunea ambasadorului, dar prăpădit de şale, cum l-ai cunoscut[16]. Ceilalţi ofiţeri al „Chaptalului“, Rocmor Hugo şi Corea Souza, au fost îmbarcaţi pe vasele cele mari de război descărcate de tunuri, *armés en flûte**, cum se zice, şi cărau în tot timpul războiului trupe proaspete din Franţa şi luau de la Camieş şi de la Balaclava de ducea în Franţa bolnavi şi răniţi.

Amiralul de Tinan mi-a mai trimis totodată o covertă englezească cu abur, „Waspu“, comandată de lordul John Hay, astăzi amiralul care comandă diviziunea navală din Mediterana în Egipet. „Chaptalul“ a fost înlocuit succesiv cu „Heron“, cu „Prometeu“ şi cu „Narvalu“, mai tot timpul de 6 ani cît am stat la Samos.

Deşi Laurent a putut să-ţi povestească viaţa noastră de la Samos, dar noi, bătrînii, trăim cu suvenirile, şi de multe ori aducerea-aminte a zilelor grele pare că ne întinereşte.

ION GHICA

---

* Corăbii de transport

XIX

CĂPITANU LAURENT

Londra, 2 mai 1884

Scumpe amice,

Cuvintele „va urma“ de la sfîrşitul epistolei mele din broşura din aprilie m-au cam pus pe gînduri[17]. Mi-am zis că:

„Nu cumva aşteaptă de la mine ceva alt decît ceea ce pot da?“

Dacă voieşti să-ţi scriu cîteodată, nu-mi cere, te rog, şir la vorbă, căci nu sunt în stare a-mi restrînge suvenirile şi a le clasa pe date, ci lasă-mă să fac cum pot şi cum îmi vine.

Eu cînd citesc ceva scris de mine, îmi pare că aud pe repauzatul Isailof, pe bunul român, în casa căruia am fost de mai multe ori ospătaţi împreună cînd eram la Constantinopol. Acel bun bătrîn a început de o sută de ori să-mi istorisească cum din sadea Isaia s-a pomenit deodată goşgogea Isailof. Am ascultat cu toată atenţiunea, nopţi întregi, povestirea acelei metamorfoze; dar din digresiune în digresiune, atît a lungit-o, încît l-a ajuns sfîrşitul vieţii, fără de-a apuca să-mi spuie cum acea codiţă s-a agăţat ca scaietele de numele său. Tot ce am putut înţelege este că pozna i s-a întîmplat cam pe anul 1807, în zilele lui Miloradovici sau ale lui Michelson[18].

Dar să viu la amicul nostru Laurent şi la corveta pe care era imbarcat ca locotenent sau ca al doilea*.

---

* *Second (n.a.)*

Cum am pus piciorul pe „Chaptal“ şi am dat ochi cu comandantul Pouthier, el mi-a scos şi mi-a citit o pancartă pecetluită cu armele Franţei; erau instrucţiunile cu care amiralul Le Barbier de Tinan mi-l trimitea la Samos ca *să măture** Arhipelul de piraterie şi de baraterie, dîndu-i putere de viaţă şi de moarte în Cicladele Orientale de la Rod pînă la *Aivali***. Acele instrucţiuni sunau cam astfel:

„1. Îndată ce vei zări un vas pe mare, vei porni drept asupră-i şi cînd vei ajunge la o depărtare de *două incabluri**** vei slobozi un tun încărcat cu iarbă, ca să-şi arete *pavilionul***** şi să stea pe loc *pe pînze.*

2. Dacă după aceasta vasul şi-ar urma drumul înainte, îl vei ajunge la *o incablură* şi-i vei trimite o ghiulea, căutînd ca proiectilul să-i treacă destul de aproape, încît să-i audă şuierătura.

3. Dacă şi după acest al doilea avertisment tot nu s-ar opri din mers, vei alerga asupră-i cu *toată puterea maşinei*, şi de va fi mic, *vei trece cu corveta peste dînsul******, iar de va fi prea mare, încît să poată pricinui vătămare „Chaptalului“ prin ciocnire, vei trage asupră-i cu ghiulele****** pînă îl vei cufunda.

N.B. Vei căuta să *pescuieşti******** pe oamenii căzuţi în mare, îi vei lua pe bord şi-i vei ţine cu fiarăle de picioare, sub bună pază.

4. Cînd vei constata că prinşii sunt piraţi, îi vei spînzura de subţiori la *vergurile******** de sus şi te vei arăta cu dînşii, astfel spînzuraţi, în porturile de primprejur.“

Comandantul Pouthier, care în viaţa lui de marinar trecuse prin multe nevoi şi era cel mai renumit lup de mare, era un bătrîn gutos, cunoscut în toată marina franceză de *regele podagroşilor*********; zăcea trei săptămîni pe fiecare lună,

---

* *Balayer (n. a.).*

** Metilena *(n.a.).*

*** 800 de metri *(n.a.).*

**** Bandiera *(n.a.).*

***** *Vous lui passerez sur le corps (n.a.).*

****** *A boullet (n.a.).*

******* *Repecher (n.a.).*

******** *Vergues (n.a.).*

********* *Le roi des gouteux (n.a.).*

cu picioarele şi cu mînile coceloşite în flanele, chinuindu-se şi văitîndu-se. Cînd îl apuca durerile, nimeni nu-i putea intra în voie. Cine mai îndrăznea să s-apropie de el? Comanda rămînea atunci pe seama locotenentului. Cînd era sănătos, deşi tot n-o scotea din *mille-millions de bombes cu f...* şi cu F..., era vesel şi glumeţ, adevărată grădină, bun ca pînea caldă, dar totdauna straşnic şi posomorît cu ofiţerii şi cu oamenii echipajului său. El avea o poftă nespusă de-a aplica instrucţiunile amiralului, mai ales pe acele cuprinse la capitolul 4. Îşi frămînta mintea ziua şi noaptea, născocind fel de fel de stratageme ca să poată pune mîna pe un pirat.

Deşi combinaţiunile sale izbuteau foarte rar, dar şi cînd se nemerea, apoi nu era de glumă cu viaţa acelor cari-i cădeau în gheare. Îţi voi cita numai două cazuri care i-au umplut inima de mulţumire.

Se afla de mai multe săptămîni în portul Vathy o goeletă de comerţ care fusese urmărită de banda lui Buiuca. Piratul aflase că corabia avea *sirmaia** de o sută de mii de lei pentru cumpărături de grîu; de două ori îndrăzneţul bandit încercase s-o atace chiar în port; şi căpitanului îi era frică să iasă pe mare. Pe o noapte întunecoasă întroducem încetişor într-acea navă, cîte doi-doi, cinci matrozi francezi armaţi şi cinci jandarmi samioţi; îi ascundem în cală cu ofiţerul Hugo şi o pornim din port în port, ca să vînză şi să cumpere. După zece zile de primblare, goeleta e atacată într-o noapte în golful Mandalii; şi pe cînd bandiţii erau ocupaţi a lega pe căpitan şi pe *lostrom* şi căutau a sparge cicmigeaua, iese Hugo cu oamenii lui din magazie, ia pe hoţi în baionetă şi mi-i aduce la Samos numai buni de dat pe seama chirurgilor.

O altă espediţiune şi mai fructuoasă, care a pus, pot zice, capăt pirateriei, a fost distrugerea bandei lui Iaurta.

Prînzisem pe „Chaptal“, soarele apusese, luna se arăta luminoasă pe un cer albastru şi transparent şi ne hotărîm deodată să facem o inspecţie insulelor pînă la Rod.[19]

A doua zi pe la zece dimineaţa intram în Portul Cavalerilor. Nu aruncasem încă bine ancora, şi vedem venind către noi o barcă frumos împodobită, purtînd pavilion francez; ea

---

* Capital *(n.a.)*

aducea pe un mîndru consul cu haina muiată numai în fir, cu un guler nalt pînă la urechi, cusut scoarţă; în cap, o slapa monumentală în trei colţuri, cu fulgi de jur împrejur; era vestitul *sior* * Tevenain, cunoscut de aproape un secul în toate insulele Arhipelului; el venea să salute pe comandantul „Chaptalului". Ofiţerul de *cuart* dă semnal cu fluierul, garda de onoare se adună lîngă scara** vaporului cu fiferi înainte, cîntînd marşul *Partant pour la Syrie****, şi consulul Franţei e primit pe bord cu toate onorurile militare, condus de locotenent în salonul comandantului, cinstit, după obicei, cu un pahar de mader şi un biscot; după aceea, întovărăşit de comandant pînă la scară, soldaţii prezentîndu-i din nou armele şi fiferii zicînd din fluiere marşul lui Napoleon, şi la coborîrea în barcă salutat cu şapte sloboziri de tun, cum i se cuvenea după regulament.

De-abia ajunsese barca la mal, cînd iar o vedem venind; iar haină cusută cu fir, iar spangă, iar tricorn, iar consul; astă dată cu pavilion englezesc. Altă primire cu onoruri militare, fiferii cîntînd pe *God save the Queen*****, pahar de mader şi şapte lovituri de tun.

Nu trecuse zece minunte, cînd altă barcă, aceasta cu pavilion olandez. Este primit şi acest consul ca predecesorii săi; dar pe cînd sorbea din mader, Laurent, îndesîndu-şi bine sticla în ochi şi observîndu-l cu atenţiune, îl întreabă dacă nu cumva este frate cu consulul Franţei şi al Engliterei, că prea le semăna mult.

„Nu, domnule, nicidecum — răspunde el — sunt tot eu; am să mai vin încă de patru ori, că sunt consul a opt puteri; dar acum am rămas numai cu şapte, din cauza războiului, căci, deşi reprezentant al maiestăţei-sale împăratului Nicolae, dar n-o să pot veni ca consul rusesc, relaţiunile noastre cu puterile aliate fiind întrerupte."

Comandantul, speriat de perspectiva atîtor vizite, îl roagă să-l scutească, spunîndu-i că-l iartă pentru celelalte patru; dar tot împingîndu-l spre uşe cu un F... şi consulul tot trăgîndu-se, salutînd de-a-ndăratele, i se prinse peruca

---

* *Seigneur* sau *signor (n.a.)*.

** *Echelle (n.a.)*

*** *Plecînd spre Siria*[20].

**** *Dumnezeu s-o apere pe regina*— imnul naţional englez.

Portul de vest al insulei Samos.
(Din *Views in the Ottoman Dominions in Europe, in Asia and some of the Mediterranean Islands*, London, 1810)

ACADEMIA ROMANA.

AMINTIRI

DESPRE

GRIGORIE ALEXANDRESCU

SCRISÓRE CĂTRE V. ALECSANDRI

DE

ION GHICA

Membru alŭ Academiei Române.

EXTRASŬ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM. VIII, SECȚ. II

MEMORIĬ ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI

TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMÂNE

1887.

Foaia de titlu a *Scrisorii* despre Grigore Alexandrescu

într-un cui și rămîne cu capul tigvă; muzzi încep a rîde cu hohote și fiferii intonează aria *Marlborough s'en va-t-en guerre;**.

Sunt mulți levantini în Turcia, cu cîte trei sau patru steaguri consulare pe casă; am cunoscut la Șumna pe un Tedeschi, cam neamț, cam ovrei, care pe la anul 1849 era consul al Franței și al Austriei totodată. Ca reprezentant al Franței, avea ordine de la generalul Aupick să dea refugiților unguri și poloni pasapoarte franceze și să le înlesnească scăparea, procurîndu-le mijloace de a se duce în Franța, în Anglia sau în America; avea totodată ordine de la baronul Sturmer, internunțiul, să ceară concursul autorităților locale ca să aresteze pe orice refugiat ungur sau polon ce va afla în circonscripția sa. Refugiații se duceau plini de încredere la consulul Franței, acesta se metamorfoza în consul austriac, cerea ajutorul poliției turcești, în puterea tratactului de estradițiune, și punea de aresta pe nenorocitul a căruia scăpare o voise atît de sincer cu un minut mai înainte. Astfel, conștiinciosul Tedeschi esecuta cu sfințenie și zel instrucțiunile și ale ambasadorului Franței și pe ale internunțiului maiestăței-sale apostolice. Mulți unguri și poloni au pățit-o și au fost victima acelui agent cu două ipostaze, pînă cînd a luat de știre ambasada franceză despre acest joc tragicomic.

După ce am petrecut toată ziua la Rod, la otelul „Cavalerilor", în strada Cavalerilor, pe Piața Cavalerilor, am pornit seara spre nord-vest și, stecurîndu-ne pe nesimțite printre labirintul insulelor Furni, ne-am arătat fără veste în fața Nicariei, unde tot orașul era adunat în port, dar, la aparițiunea vaporului, spaima a fost mare printre vînzători și cumpărători — era acolo un fel de bîlci; fugeau toți în toate părțile cu ce apuca a lua.

Patria lui Icar este o țară curioasă; locuitorii ei diferă mult de acei ai celorlalte insule; vorbesc o grecească mai elinească decît a celoralalți greci, au un tip mai pronunțat, mai caracteristic, îndesați, țapeni și sănătoși, femeile frumoase, grațioase și foarte inteligente; casele lor nu au nici uși, nici ferestre, nici paturi, nici dușumele. La dînșii nu este nimănui permis să aibă obiecte aduse din alte

* Marlbrough pleacă la război.

ţări; poartă, vara ca şi iarna cămeşi de pînză groasă, nădragi largi de postav prost, femeile îmbrăcate numai cu stofe ţesute şi cusute în casă.

Cînd un nicariot a voiajat şi se întoarce în patrie, îi ies toţi înainte în port şi-l pun de-şi arde tot ce nu este din Nicaria. Aceasta însă nu-i opreşte de-a avea mărfuri fine de vînzare, căci sunt depozitari pradelor făcute de piraţi, pe cari dumineca le scot în piaţă şi le vînd cu ocaua pe la negustori veniţi de prin alte insule şi din Asia Mică. Cîte doi lei ocaua de atlas, trei lei ocaua de catifea, patru lei ocaua de postav subţire.

Cînd am dezbarcat, am găsit piaţa pustie; fugise toţi în toate părţile. Ca să putem vorbi cu cineva, a trebuit să trimetem jandarmii să ne aducă pe ciorbagii şi pe un biet mudir turc, reprezentantul autorităţii sultanului, trimis acolo de paşa de la Rod. La orice întrebare a noastră, ciorbagiii ne răspundeau cu:

„Aşa, domnilor! Dar unde se pomeneşte piraţi pe la noi? Dacă ar îndrăzni vreunul să calce în insula noastră, şi copiii cei mici l-ar lua de goană şi l-ar omorî cu pietre. Noi suntem săraci lipiţi, ne hrănim cu cărbuni, suntem cărbunari cinstiţi şi pescuitori de bureţi, muncă grea, domnilor! că ne dăm afund în mare la douăzeci şi la treizeci de staturi de om, uite, suntem surzi şi cu unghiile rupte."

Pe cînd ei vorbeau astfel, mudirul ne făcea semn din ochi şi din măsea că tot ce ne spun erau minciuni.

Am adunat toate bărcile la un loc şi le-am pus sub paza a doi jandarmi, dîndu-le ordin să nu lase pe nimeni să facă semne telegrafice piraţilor, aprinzînd focuri pe dealuri, şi noi am pornit spre Calimnos, unde am întîlnit bricul turcesc comandat de Abdin-beg, care aştepta o suflare de vînt ca să poată intra în canal, la locul staţiunii sale; i-am dat *amară* şi l-am remorcat. Dar pe cînd se făcea manopera legatului frînghiei, comandantul turc ne spune că zărise o barcă care trăgea spre Leros şi că, măcar că-i dăduse semnal cu tunul, ea în loc de a se opri, ca să fie vizitată, se ascunsese prin creţiturile malurilor insulei şi dispăruse. Abdin-beg bănuia că erau piraţi şi debarcase în Leros. Ne-am dus de am postat bricul turcesc în portul despre răsărit; şi noi cu vaporul, după ce am înconjurat insula şi am ridicat toate bărcile, am luat poziţie în portul despre apus, unde am scos cîte zece oameni armaţi

din fiecare vas şi am cutreierat insula dintr-un capăt pînă în celalalt, fără de-a întîlni altă suflare decît ciobanii cu turme de capre, de la care nu am putut afla nimic. La ameninţările de a-i împuşca şi de a-i spînzura, ne răspundeau mereu cu: „Nu ştiu, n-am văzut“ ; dar cînd am început a împuşca din capre, doi ciobani au început a plînge şi ne-au dus la un zăvoi unde ne-au arătat intrarea unei peştere care comunica cu un turn dărîmat care făcea parte din ruinele unui vechi castel din timpul Cavalerilor. Am băgat în acea peşteră patru soldaţi, ordonîndu-le să înainteze, împuşcînd în întunerec, şi noi ne-am dus de am înconjurat turnul. De-abia luasem poziţiune, cînd am fost salutaţi cu o ploaie de gloanţe care ne-a rănit doi matrozi francezi şi au omorît un jandarm. Piraţii ieşise acum din peşteră şi trăgeau din turn de la meterez; puştile lor băteau mai departe decît ale marinarilor francezi. Am fost siliţi să scoatem din corăbii două tunuri de munte*, pe care le-am pus pe unul de-o parte şi altul de cealaltă parte a turnului şi am început o bombardare în regulă. O bombă de la tunul francez, nemerind printr-o crăpătură a turnului, a zbucnit în mijlocul piraţilor, rănind şi omorînd; şi i-a speriat atît de mult, încît, nemaiavînd pe unde să scape, au ieşit din turn, aruncînd armele şi cerînd graţie în genuchi.

Cu toată silinţa ofiţerilor francezi şi turci, care dădeau cît puteau cu latul săbiei în soldaţii lor, a fost peste putinţă a opri măcelul, încît din doisprezece, numai patru au rămas cu viaţă, dar şi aceia în ce stare!

Aduşi pe bordul „Chaptalului“, comandantul a ordonat să li se aplice capitolul patru din instrucţiunile admiralului şi i-a primblat spînzuraţi de catarturi prin toate porturile de la Leros pînă la Smirna, ceea ce a aruncat spaimă mare în toată pirateria[21].

De atunci tîlharii, nemaiîndrăznind să iasă pe mare, nici să treacă în Asia sau să scape dintr-o insulă într-alta, erau siliţi să se ascundă prin peşteri şi prin munţi în Samos, şi-i puteam prinde vii sau morţi. Cei mai mulţi se predau singuri, de frică de a nu cădea pe mînile comandantului Pouthier. Numărul lor trecea de şase sute, îi ştiam pe toţi anume. Uneori, mergînd pe drum, mă pomeneam cu cîte unul căzînd în genuchi, spuindu-şi numele şi cerînd iertare.

---

* *Pierriers de montagne (n.a.)*

Într-o dimineaţă eram ocupat cu secretarul administraţiunii în espeduirea afacerilor, cînd mi se anunţă un om care cerea să-mi vorbească şi se introduce un tînăr nalt, frumos, blond şi elegant; el purta mîndru o fustanelă curată şi creaţă, mintean de postav alb, bogat cusut cu mătasă albastră, încins cu un sileah roşu, cusut cu fir şi cămaşă de borangic subţire, prin care se străvedeau două braţe viguroase, păroase şi tatuate; ochii săi erau albastri şi aveau o căutătură fioroasă. Îl invit să-mi spuie ce avea de spus. El îmi răspunde că voieşte să fim singuri. Zic secretarului şi ofiţerului de jandarmi să se retragă; ei, în loc de-a ieşi, îmi fac semne de temere, dar sunt siliţi să ne lase singuri cînd îi invit de-a doua oară. Îndată ce rămînem numai amîndoi, streinul se repede la uşă, învîrteşte cheia şi ia în faţa mea o postură înţepată, zicîndu-mi cu un ton care semăna mai mult a ameninţare decît a pocăinţă:

„Ce fel de om crezi că sunt eu?"

La aceste cuvinte îi răspund că datoria mea de creştin şi de dregător era să consider pe toţi oamenii de buni pînă la proba contrară, şi cît pentru dînsul, văzîndu-l înzestrat de Dumnezeu cu putere şi sănătate, îl credeam un bun şi onest muncitor, meseriaş sau marinar.

La aceste cuvinte, băgînd mîna în sîn, el scoate o legătură cu hîrtii, pe care mi-o trînteşte dinainte pe masă, zicindu-mi:

„Te înşeli! Eu sunt un om rău, na, citeşte!"

Deschizînd pachetul, dau peste diploma unui bastiment englez jăfuit şi echipajul de nouă inşi* măcelărit. Îl întreb dacă nu cumva fusese şi el cu mizerabilii care comisese acea oribilă crimă, şi-mi mărturiseşte că era căpitanul lor, că banda fusese echipată şi armată la Sira şi trimisă să atace corăbiile cari aduceau hrană şi muniţiuni armatelor aliate. El îmi dă numele tuturor tovarăşilor, optsprezece la număr, nume pe cari le avea scrise într-o listă ascunsă în opincă. Îmi spune că săvîrşise mai multe omoruri, între care şi pe socru-său. Pe acesta, după ce-l omorîse, îi tăiase capul şi-l adusese peşcheş nevestei sale într-o traistă, aceasta numai pentru că bătrînul îi scrisese dojenindu-l pentru relele purtări ce avea cu fiică-sa.

---

* Oamenii, matrozi ai corăbiei *(n.a.)*.

La observaţiunea ce i-am făcut că, de crede că, predîndu-se singur, scapă de urmările ce trag după dînsele faptele ce-mi destăinuise, se înşală, pentru că eu nu eram duhovnic şi că datoria mea îmi impunea a-l da pe mînile poliţiei şi a procurorului, îmi răspunde:

„Eram liber şi puteam să stau ascuns, precum am stat, sau să mă duc în lume; dacă am venit aici, este ca să mă pui în spînzurătoare, fiindcă nu pot trăi în pace cu conştiinţa mea şi n-am avut curajul să mă sinucid."

Condus la Sira pe o fregată de război engleză, comandată de căpitanul King*, ca să fie confruntat cu persoanele pe cari le denunţase ca complici, a fost adus înapoi la Samos şi dat judecăţii. Macri Iani, după şase luni, muri de oftică în închisoare.

Pe toată ziua puneam mîna pe cinci sau şase listopiraţi. Arhipelul era măturat de piraterie, şi acum mărfurile şi călătorii puteau circula pe mare şi pe uscat în toată siguranţa.

Cînd comandantul Pouthier era pe picioare, Laurent rămînea fără ocupaţie pe bord şi venea de se instala acasă la mine cu săptămînile; venea cu spiritul lui cel plăcut şi vesel, cu miile sale de anecdote; era omul pe care l-ai văzut la Sevastopol[22], unde în cortul său se adunau la petreceri toţi generalii, la orele cînd bombardarea şi canonada se odihnea de-o parte şi de alta. Legat la cap cu un prosop, devenea un Orosman, capabil să ţie concurs cu Ligiez şi cu Beauvallet; înfăşurat într-un cearşaf, se făcea o Fedră sau o Hermionă, la care putea să rîvnească chiar vestita Raşelă; cînta partiţiunile lui Robert şi a lui Raul, ca Nourrit şi ca Duprez, imita cu bastonul în gură întoarcerea vacilor din *Guillaume Tell*, cu toate fioriturile clarinetei de la operă; cu un scaun şi cu o mescioară îşi făcea o tribună sau o catedră, de pe care vorbea ca Thiers şi ca Guizot la Cameră, sau ca Cousin şi ca Villemin la Sorbona. Ţi-aduci aminte cum a gonit din otelul de „Byzance" pe neplăcutul său vecin de cameră, desperîndu-l cu mirosul unui şoarece mort pe care-l ţinea în foile de suflat în cămin; pîndea cînd armeanul lipsea din odaie şi-i sufla pe gaura uşei duhoarea şoarecelui împuţit, pînă ce-i făcea aerul odăiei nesuferit.

---

* Astăzi amiral *(n.a.)*.

Laurent era amestecul cel mai plăcut de om serios şi de ceea ce se numeşte *un gamin;* era învăţat, foarte învăţat, brav ca Du Guesclin, bun cu amicii şi camarazii săi, devotat pînă la abnegaţiune, dar şi cînd se mînia pe cineva, acela n-avea decît să se ducă să se înece. Era considerat în toată marina franceză ca unul din tinerii ofiţeri cei mai capabili şi cu viitor, iubit de toţi cîţi îl cunoşteau. Pentru mine era imaginea vie a Franţei vesele, pline de ştiinţă şi de spirit, fără pretenţiune.

Am petrecut cu dînsul la Samos şase luni, pînă ce într-o zi „Chaptalul" a primit ordin să meargă să se repare la Toulon. Comandantul Pouthier, înaintat la gradul de căpitan de vaşel, era chemat la un comandament mai mare; ofiţerii Hugo, Rocmor şi Corea Souza, îmbarcaţi pe vaşelele dezarmate, transformate în corăbii de transport, duceau proviziuni şi trupe proaspete la Camieş, la Eupatoria, de unde luau şi duceau în Franţa bolnavi, răniţi şi schilogiţi în starea în care i-am întîlnit la Dardanele, cînd eram împreună pe „Jourdain", cu diviziunea generalului Chamfroid. Laurent, mai ambiţios şi mai setos de înaintare, a cerut să rămîie cu amiralul Rigault de Genouille la bateriile de marină formate cu tunurile scoase din vase, tunuri mari, cu care s-a bombardat Malacoful, Mamelonul verde şi mai toate forturile de la Sevastopol. Era însărcinat a aproviziona zilnic cu praf şi projectile toate acele baterii, pe ploaie, pe ninsoare şi pe noroi pînă la genuchi, serviciu de la care s-a întors în starea în care l-ai găsit la Constantinopol, cînd în schimbul sănătăţii pierdute i se dăduse comanda avizului „L'Averne", staţionat la Constantinopol la dispoziţiunea ambasadorului, o poziţiune plăcută şi foarte căutată, căci ducea la înaintări repezi, cum dusese pe locotenentul de vasel La Roncière le Noury, pe Exelmans şi pe Roussin, ajunşi în puţini ani amirali.

Ambasadorul, petrecînd pe atunci mai mult la Pera decît la Terapia, Laurent îşi stabilise domiciliul în casă la noi, unde mult regretatul nostru amic Costache Negri, providenţa bravilor ofiţeri din lagărul de la Maslac, făcuse ca salonul nostru să fie un adevărat cuartier general al ofiţerilor celor mai distinşi.[23]

După plecarea „Chaptalului" mi s-a trimis la Samos, în timpul cît am şezut acolo, cîte un staţionar francez sau englez,

„Waspul“, corvetă comandată de lord John Hay*, „Heronul“, comandat de baronul Roussin**, „Prometeu“, sub comanda căpitanului de fregată Lefèvre***, care avea de locotenent pe Conrad****, „Narvalul“, comandat de Bastard*****, şi la fiecare trei sau patru luni aveam vizita amiralului Bouet Villaumez, care urmase după amiralul de Tinan. Noul amiral era un om vesel şi de duh, povestea cu un talent rar petrecerea lui în Insulele Marchize, unde staţionase mulţi ani şi trăise în cea mai strînsă intimitate cu regina Pomarea. El ştia să învăluiască aşa de frumos anecdotele modernei Cleopatre, încît putuse să fie ascultat cu plăcere chiar de regina Amelia şi de madame Adelaïde, fără de a se scandaliza; şi Domnul ştie dacă acele aventuri erau sărate şi pipărate.[24]

Pe la anul 1855, liniştea în Arhipel era completă; reuşisem a organiza administraţia, finanţele şi justiţia în insulă într-un mod, pot zice, satisfăcător; îmi credeam misiunea mea acolo împlinită şi-mi dădusem demisiunea în mai multe rînduri, dar în loc de descărcare primeam congedii limitate şi nelimitate pentru a mă duce la Constantinopol, înaintări şi decoraţii. Cînd ne-am întîlnit la Smirna, veneam călare de la Stankey******, unde fusesem să asist la escavaţiunile ce făcea învăţatul arheolog Newton laMausoleul Artemisei.[25] Vizitasem în treacăt Ieronda*******, Palatia******** şi Aiasulucul*********.

Sevastopolul căzuse şi negocierile pentru pace, începute şi lăsate în mai multe rînduri, acum se deschisese din nou cu mai multă şansă de reuşită. Ele erau conduse mai mult de Austria. Baronul de Beust era axa pe care se învîrtea toată diplomaţia europeană. Acest ministru cugetase chiar de la începutul ostilităţilor să se folosească de acest război, fără

* Astăzi admiral, comandă flota în Mediterana *(n.a.)*.

** Astăzi admiral *(n.a.)*.

*** Surnumit *Tête de fer;* astăzi admiral *(n.a.)*.

**** Care a comandat escadra franceză în apele Tunisiei *(.n.a.)*.

***** Fostul adiotant al admiralului de Tinan *(n.a.)*

****** Vechea insulă Cos, patria lui Hipocrate *(n.a.)*.

******* Templu Didimilor Castor şi Polux *(n.a.)*.

******** Antica Milet *(n.a.)*

********* Aghios Teologos, din care turcii au făcut Aiasuluc (anticul Efes) *(n.a.)*.

de a risca nici bani, nici oameni. Printr-o dibăcie rară, izbutise a ocupa militărește Principatele Române și a închide drumul întoarcerii trupelor rusești la Dunăre, fără de-a intra în luptă pe față cu Rusia, dar spera mai mult; mergea cu gîndul pînă a visa încorporarea Principatelor, sau cel puțin a se substitui protectoratului rusesc; dar negăsind eco la aceste aspirațiuni nici la Berlin, nici la Frankfurt, Austria se văzuse silită a-și mărgini dorințele și se mulțămi numai cu depărtarea rivalei sale de la malurile Dunării. Simțise că Napoleon, satisfăcut cu succesele militare ce dobîndise în Crimeea și totodată îngrijat de marele cheltuieli ce făcea cu un război depărtat, era dispus sau să trateze de-a dreptul cu Rusia, chiar și fără consimțemîntul Engliterei, sau să facă apel la naționalități, și mai ales la cea polonă. Împăratul francezilor mai dorea pacea și dintr-un alt punct de vedere: vedea că se apropia momentul cînd flota rusească din Baltica era să fie nimicită, caz în care era să fie silit să caute o compensare în estinderea fruntariilor sale, ceea ce putea să ridice Europa Centrală în contra lui; pentru această luptă însă el nu se credea pregătit.

Toate aceste considerațiuni făceau că puternicul împărat să se mulțumească cu respingerea Rusiei de la Dunăre și cu neutralitatea Mării Negre. Pe de altă parte, deși Englitera ținea mult la îndreptarea fruntariilor turcești din Asia, în partea despre Kars, mai mult decît la retrocesiunea Basarabiei, la care nu se interesa decît ca la o cestiune de apă, dar nu voia să împingă stăruințele sale mai departe decît aliata sa, căci nu se simțea în stare de a continua războiul singură, numai cu ajutorul Turciei. Rusia era obosită de luptă și se temea foarte mult pentru flota ei de la Kronstadt, pe care o considera foarte compromisă față cu puterile navale ce Englitera concentra în Baltica, și în condițiunile de pace finale ale Austriei nu vedea decît o singură dificultate, retrocedarea unei părți a Basarabiei, punct din care repauzatul împărat Nicolae făcuse o chestiune de onoare. Acum însă, că bătrînul împărat dispăruse, succesorul său putea face partea focului, fără de a se considera atins în amorul propriu.

În aceste împrejurări și dispozițiuni, Austria, care spera mult de la continuarea războiului și care credea propunerile ei de pace neadmisibile la Petersburg și la Londra, se pomenește pe neașteptate că ele sunt primite și de-o parte

şi de alta, că se iscălesc preliminările de pace şi se hotărăşte întrunirea Congresului la Paris.

În Tratatul de Paris se stipula ca să se trimită o comisiune europeană în Principate, ca să studieze şi să cunoască trebuinţele şi aspiraţiunile românilor, convocîndu-se adunări, Divanuri ad-hoc, la Bucureşti şi la Iaşi.

Dar, fiindcă la 1 mai 1856 espirau puterile domnilor Ştirbei şi Grigorie Ghica, numiţi la 1849 pe termen de şapte ani, ei erau să fie înlocuiţi prin caimacami numiţi de Poartă, pînă la alegerea domnilor de către Camerele elective ce erau să se aleagă după prescripţiunile unei convenţiuni încheiate ulterior între puterile semnatare ale Tratatului de Paris.

Venind pe atunce la Constantinopol şi mergînd la Feti-Ahmed-paşa, acesta, cumnat al sultanului, începu a-mi vorbi de chestiunea Principatelor, de situaţiunea ce făcea Tratatul de Paris acelor ţări şi m-a întrebat dacă cunoşteam pe fostul domn al Valahiei, Alexandru Ghica, spuindu-mi că l-a cunoscut la Şumna, cînd fusese să întîmpine pe sultan Mahmud; îmi zise că a fost un domn bun şi credincios sultanului, m-a întrebat dacă trăia şi unde se afla. Am profitat de aceste bune cuvinte ca să-i răspund că acum sultanul avea o bună ocaziune să-i arate recunoştinţa sa pentru devotamentul său, numindu-l caimacam. El îmi zice:

„Şi crezi că Redcliffe ar susţine numirea aceasta?"

Eu îi răspund că eram sigur de sprijinul ambasadorului Engliterei, dacă alteţa-sa mă autoriză să-i vorbesc ca din parte-i.

Astfel autorizat, am văzut pe lordul Redcliffe chiar în seara aceea, şi el a chemat îndată pe întîiul său secretar Alison şi l-a pornit la Bucureşti, ca să se înţeleagă cu fostul domn Alexandru Ghica, care în curînd a fost numit caimacam în Valahia deodată cu Toderiţă Balş în Moldova; acesta era susţinut de baronul Prokesch, după recomandaţiunea contelui austriac Goedel.

În vara anului 1857[26], comisarii europeni se adunase la Constantinopol şi porneau unul după altul la Bucureşti. Într-o zi primisem vizita principelui Labanof, care venise să mă vadă la Hissar, împreună cu comisarul francez Talleyrand şi cu Laurent. Îi petreceam pînă la mal, cînd Talleyrand, puind piciorul în barcă, se întoarce şi-mi zice:

„Ştii că Balş caimacamul este bolnav pe moarte?"

Nu ajunsesem bine pe deal acasă, cînd vine un cavas şi mă cheamă la Emirghian, la Reşid-paşa. Cum intru, vizirul îmi spune că primise chiar atunci ştirea că Balş murise şi-mi cere să-i însemnez cîteva nume de boieri care ar putea înlocui pe caimacamul repauzat, zicînd că ar voi să facă numirea chiar în noaptea aceea prin telegraf, pînă a nu se răspîndi ştirea, ca să nu lase cîmp intrigilor competitorilor. Am însemnat pe o foaie numele următoare:

Costache Negre,
Ştefănică Catargiu,
Vasile Alecsandri şi
Lascar Rosetti.

Reşid-paşa cheamă pe secretarul său Riza-beg, îi încredinţează lista, ordonîndu-i să colinde pe cîteşişase ambasadorii, cerîndu-le să însemneze dacă au a face obiecţiune la numirea vreuneia din persoanele însemnate.

Era pe la miezul nopţii, cînd vine şi mă cheamă de la Reşid-paşa. Îmi arată lista însemnată cu cruci de sus pînă jos: fiecare ambasador ştersese cîte un nume; atunci însemnez alte nume, între care Rallet, Kogălniceanu şi Mavrogheni. Pînă a doua zi acele nume avusese soarta celor dîntîi; ştirea se răspîndise şi intrigele începuse la palat. Pe tot momentul, sultanul, nerăbdător, trimetea de întreba pe vizir ce făcea cu numirea caimacamului Moldovei, pînă în sfîrşit trimite scris chiar de mîna lui numele lui Niculache Vogoridi; acest nume, trimis prin Riza-beg în colindul ambasadorilor, nu întîmpină nici o împotrivire; fiecare răspund că, necunoscîndu-l, nu poate face nici o observaţiune. Şi a doua zi, Fotiadi, unul din ginerii lui Ştefanache-beg, pornea pe „Lloydul" austriac la Galaţi, ducînd la Iaşi firmanul de numirea lui Niculache Conache Vogoridi.

Chiar în ziua aceea, ducîndu-mă la Terapia, găsesc pe ambasadorul Franţei furios de această numire; îi observ că atîrna de la el ca să nu fie numit, căci nu avea decît să fi făcut ce făcuse ceialalţi ambasadori pentru persoanele însemnate în cele două liste dîntîi. El îmi răspunde că nu i-a putut trece prin gînd că numele lui Vogoride era o cugetare serioasă şi că considerase propunerea mai mult ca o glumă. La observaţiunea ce i-am făcut, că era o lovire dată unirii Principa-

telor, căci bătrînul Vogoridi asigurase pe Poartă că fiul său Niculache era singurul în Moldova care putea să facă ca majoritatea aleşilor la Divanul ad-hoc să fie în contra unirii, Touvenel îmi răspunde:

„Ha! par exemple, je voudrais voir qu'il s'amuse à influencer les élections!“ *

Vogoridi şi-a ţinut făgăduiala. Întrebuinţînd tot felul de mijloace, răspîndind titluri de boierii pînă şi evreilor, a reuşit a face o Cameră după pofta inimei separatiştilor, dar n-a putut opri indignaţiunea generală de-a izbucni, încît din toate părţile curgeau protestaţiunile. Partidul unirii surprinsese şi dase publicării, în streinătate, corespondenţa secretă a lui Vogoride, şi această dezvălire de intrigi bizantine a făcut pe ambasadorul Franţei să ceară oficial anularea alegerilor frauduloase.[27]

Poarta, sprijinită de lordul Redcliffe şi de baronul Prokesch, susţinea cu tărie validitatea alegerilor, pînă ce împăratul Napoleon, ducîndu-se la Osborne, a cerut de la regina Victoria ca să dea instrucţii ambasadorului ei; în urmă, lordul Redcliffe a fost silit să lase ca cestiunea anulării alegerilor să se dezbată între Poartă cu ambasadorul Franţei. Poarta însă, deşi părăsită de Englitera, tot persista cu tărie şi încăpăţînare într-atît, încît Touvenel se văzu silit a întrebuinţa chiar ameninţarea de a coborî pavilionul şi de a întrerupe relaţiunile diplomatice.

Într-o dimineaţă, Laurent, trecînd de la Terapia la Pera, se opreşte să dejune la mine; îi espun starea chestiunii, el ascultă şi, în loc de a se pune la masă, îşi ia şapca şi pleacă, zicînd:

„Las, să vezi ce am să fac!“

Îndată ce ajunge la Terapia, intră în cabinetul ambasadorului, unde era şi d. Ferdinand de Lesseps[28]. Ambasadorul, agitat şi esprimîndu-se cu mînie în contra încăpăţînării lui Reşid-paşa, zicînd că, de nu s-ar teme de complicaţiuni mai mari, ar coborî îndată pavilionul, Laurent, nici una, nici două, se duce în grădină lîngă catartul steagului, cheamă o scuardă de marinari, salută steagul şi-l coboară cu toate onorurile după regulă. Touvenel aude salutarea şi se dă jos neliniştit, Laurent se face că nu-l vede şi întorcîndu-se

---

* Ha! asta-i bună, aş vrea să-l văd că se amuză influenţînd alegerile!

către soldați cu cuvintele: *„Quand la France a versé tant de sang, elle doit être écoutée“**. Ambasadorul, la aceste cuvinte, de unde părea supărat, se duce la Laurent și-i strînge mîna, zicîndu-i: *„Après tout, maintenant, que c'est fait, ma foi, c'est bien fait. Il faut que les turcs cèdent“***. De-abia ajunge la palat știrea că ambasadorul Franței a coborît steagul, și sultanul trimite grabnic pe întîiul său secretar la Reșid-pașa, ordonîndu-i să se anuleze îndată alegerile din Moldova. Dintr-acel moment, unirea Principatelor devenea numai o chestiune de timp!

Amicia lui Laurent pentru tine și pentru mine îl făcuse român, el studia ziua și noaptea apărările de la gurele Ebrului și ale Tajului, pentru că le credea aplicabile la Dunăre. Ce s-or fi făcut planurile și proiectele ce ne-a trimis cînd eram la minister împreună? Mi-aduc aminte că le-am dat lui vodă Cuza.

Laurent era un caracter independent și cavaleresc. Pe cînd comanda staționarul ambasadei, vine la Constantinopol principele de Joinville, sub ordinele căruia servise pe fregata „Bellepoule“. Cum află de sosirea fostului său șef, se prezintă ambasadorului, zicîndu-i că-și face o datorie a-l prevesti că el nu putea să nu se ducă să vază pe un fost amiral francez, sub care a servit și pentru care, ca toți ofițerii din armata franceză, avea cea mai mare venerațiune. Ambasadorul îi răspunde că putea să se ducă să-l vadă și fără a i-o spune, dar că în tot cazul îl roagă să nu se înfățoșeze în ținută. Laurent a fost nedespărțit de principele de Joinville tot timpul cît acest principe a stat în Constantinopol. Și *nota bene* că prin esceptiune de ceialalți ofițeri de marină, care mai toți erau legitimiști sau orleaniști, el era un bonapartist *„de la veille“****, cum se zicea.[29]

Sănătatea lui Laurent ajunsese într-o stare de jale, deabia se tîra și a fost silit să renunțe la un viitor strălucit și să ceară punerea sa la reformă pentru infirmități incurabile. Prin mijlocirea mătușei sale, doamna Heine[30], dobîndise de la ministrul Fould un post de perceptor de contribuțiuni

---

* Cînd Franța a vărsat atîta sînge, trebuie să fie ascultată.

** La urma urmei, acum, că s-a făcut, pe cinstea mea, e bine făcut. Trebuie ca turcii să cedeze.

*** Din ajun.

directe la Pontoise, unde am fost de l-am văzut şi tu şi eu puţin timp pînă a nu înceta din viaţă.

Cînd i-am anunţat vizita mea la Pontoise, a venit de m-a primit la gară; cum m-a văzut, de departe a început a trîmbiţa: „*Turlututu! Pontoise! Deux minutes d'arrêt!*"*

Laurent a murit în cele mai grozave dureri, dar tot glumeţ; ultimele sale cuvinte au fost:

„*Sic transit gloria Laurentii*"**, cîntate pe aria Lisetei din Béranger.

ION GHICA

---

* Oprire două minute.

** Aşa trece gloria lui Laurenţiu.

XXI

LEGILE

Londra, 1 noiembre 1884

Iubite amice

Puterea, ca să fie suferită şi respectată, trebuie să emane de la naţiune, să-şi aibă rădăcinile ei înfipte în spiritul şi trebuinţele poporului.

Cînd principiul de la care purcede a fost cucerirea, violenţa sau spiritul militar, guvernul acela n-o poate duce decît timpul cît principiul care l-a impus se mănţine întreg, păşind din victorie în victorie şi din concistă în concistă; îndată însă ce i-o lipsi acel prestigu, slăbeşte din zi în zi, devine din ce în ce mai arbitrar şi mai tiranic, se corumpe şi cade în descompunere, dovadă starea provinciilor romane în timpul decadenţei; dovadă guvernele provinciilor Imperiului otoman.

Esistenţa şi durata unui guvern devine numai o cestiune de oportunitate, cînd el a fost opera unei influenţe străine, dovadă, în anticitate, guvernul Atenei, sub cei treizeci de tirani; dovadă, în secolul nostru, restaurarea Burbonilor, dovadă şi mai recentă Convenţiunea de la Paris, instituţiune a cărei ramuri, în loc de a fi împlîntate în sufletul şi în inima naţiunii, răsărise din spiritul a cîtorva străini care, deşi oameni din cei mai ispitiţi şi mai eminenţi, inspiraţi de cugetări binevoitoare, dar inima lor nu putea să bată în diapazonul cel românesc.[1]

Cînd instituţiunile unei ţări stabilesc un antagonism între puterea supremă şi o clasă privilegiată, sau între mai multe clase ale societăţii, atunci partea poporului dezmoştenit se încruntă şi hrăneşte speranţa de a se folosi de cea dintîi împrejurare ca să se scuture; dovadă Regulamentul organic, impus Principatelor în timpul unei ocupaţiuni ruseşti, pe cînd autoritatea supremă era în mîinile unui general străin, a cărui voinţă era sprijinită numai pe baionetă. Îndată ce naţiunea a putut crede că starea în care se afla Europa, în urma revoluţiunii franceze de la 1848, era favorabilă, l-a ars în cîmpul Filaretului.[2]

Regulamentul organic era o chartă, care printre dispoziţiuni de drept public constituţional, precum reprezentaţiune naţională, alegere de domn etc., conţinea şi dispoziţiuni administrative, judecătoreşti, financiare şi militare, chiar şi de drept internaţional.

La anul 1831, boierii cei mari ai Principatelor au fost convocaţi de generalul conte Kisselef, cei din Bucureşti la Dealul Mitropoliei, cei din Iaşi la Curtea domnească, unde, sub preşedinţa consulului muscălesc, au votat în cîteva zile, cu voie, fără voie, voluminoasa lucrare ce li s-a prezentat numai de formă. Botezul acelei colecţiuni de legi, a cărei naş a fost perotul Minciaki, a fost, cum s-ar zice, un fel de leturghie cu bragă; nici boierii chemaţi nu puteau face cum ar fi crezut că era bine, nici poporul român lua direct sau indirect vreo parte la facerea acelor legiuiri, sub domnia cărora a stat pînă la anul 1859, cînd au fost înlocuite, una cîte una, cu acele izvorîte din Convenţiunea de la Paris.

Toţi cunoaştem origina Convenţiunii din 1857 [3] şi ştim că ea a fost rezultatul unui compromis între cele şapte puteri mari ale Europei, dar poate puţini îşi mai aduc aminte de cum şi de unde a luat naştere charta numită Regulament organic. Ca să ne împrospătăm memoria, cată să ne suim cu investigaţiunile în susul curentului evenimentelor care au preces venirea lui la lumină; numai astfel putem afla care i-a fost sorgintea.

Tratatul de la Bucureşti se încheiase la anul 1812, sub presiunea esersată asupra Porţii de puterile aliate, de Englitera mai cu seamă, care voia cu orice preţ să facă să înceteze războiul dintre Turcia şi Rusia, ca ţarul să poată dispune de toate puterile sale în lupta cu Napoleon cel Mare. Sul-

tanul, siluit și grăbit, o fi cunoscut, n-o fi cunoscut însemnătatea clauzelor acelui tratat, așa cum se încheiase între plenipotenți la București, faptul este că nu le-a ratificat pe toate, încît tot au rămas nedumeriri, sămînță de gîlceavă, cum s-ar zice. Cît pentru cedarea Basarabiei, acea greșeală neiertată și neînțeleasă, marele dragoman beizadea Aleco Muruzi, care asistase pe plenipotenții Porții la redactarea preliminarielor păcii, precum și la încheierea tratatului, a plătit-o cu capul.[4]

Vîrtejul în care s-a aflat Europa de la 1812 pînă la 1815 și temerea de a nu se uni Turcia cu Franța n-au dat răgaz împăratului Alexandru să stăruiască mult asupra esecutării clauzelor rămase în suspens sau echivoce ale tratatului de la București. Sultanul era și mai puțin grăbit, pe cît știa că era să aibă mai mult de dat decît de luat, astfel că lucrul sta încurcat.[5]

Cedarea Basarabiei băgase pe Austria la mare grijă; vedea că, la fiecare gîlceavă cu Turcia, Rusia se tot întindea, ciupind cîte o provincie din posesiunile sultanului, și pîndea o ocaziune ca să poată pune stavilă acelei ambițiuni fără sațiu. Congresul deschis la Viena, unde Turcia nu era reprezentată, îi părea că poate a fi momentul psihologic de a lua în mînă interesele Porții și să propuie garantarea integrității Imperiului otoman; dar principele Metternich, temîndu-se de o împotrivire din partea împăratului Alexandru, a împins pe lord Castelreigh să-i sondeze dispozițiunile.

„Nu numai că nu mă opun la o asemenea idee, dar chiar aș dori să se puie în dezbatere, căci voiesc cu acea ocaziune să se aplaneze niște neînțelegeri care au mai rămas în privința unor posesiuni pe coasta Mării Negre" a fost răspunsul țarului.

În urma veleității rusești de a căuta să se mai întindă și cu această ocaziune, marele cancelar al Austriei a trebuit să renunțe la ideea sa.

Neînțelegerile la care făcea aluziune împăratul priveau mai cu seamă fruntaria din Asia. Rusia voia să aibă o schelă pe coasta maritimă, pentru transportul de munițiuni, și să-și asigure o cale de comunicație între Marea Neagră și Marea Caspică; pretindea să aibă Anakria, Redut-Kalé și Suchum-Kalé, sub cuvînt că acele posesiuni îi erau cedate de principii Georgiei, pe cînd erau suverani, pînă a nu fi

supuşi încă suzeranităţii sultanului. Într-această privinţă, deşi la Bucureşti fusese înţelegere între plenipotenţi ca Rusia să aibă pe coasta maritimă o schelă la două ore de malul drept al Phasului şi la patru ore de Anakria, dar acel articol rămăsese neratificat de sultanul.[6]

Poarta se împotrivea de a satisface acea pretenţiune a Rusiei, şi temerea de un nou război îngrijea pe celealalte puteri şi le făcea să stăruie pe lîngă Poartă ca să cedeze, cu cît ea vedea că pe toată ziua contele Strogonof ridica cereri nouă. La 1817 cerea insulele Dunării de la Ismail pînă la gura Chiliei, chiar şi insula Leti, ca parte din Basarabia. Stăruinţa Austriei era aşa de mare, încît internunţiul, ajutat de ambasadorul Engliterei, izbutise a aduce lucrurile la o înţelegere, cînd la martie 1821 izbucneşte răscularea grecilor, condusă în Principate de doi ofiţeri favoriţi ai împăratului Alexandru, în Moldova de colonelul principe Gheorghe Cantacuzino şi în Muntenia de generalul Alexandru Ipsilanti. Poarta, respingînd propunerea Rusiei de a ocupa Principatele împreună, le ocupă singură, potoleşte răscoala şi numeşte principi pămînteni pe Ioniţă Sturdza şi pe Grigorie Ghica. Atunci stituaţiunea devine şi mai încordată, mai ales în urma executării patriahului, cînd ambasadorul Strogonof, încetînd relaţiunile cu Poarta, părăseşte Constantinopolul. Şi acele două guverne nu-şi mai pot comunica unul altuia păsurile şi cerinţele decît prin reprezentanţii puterilor care urmau a stărui pentru o împăciuire. Principele Metternich, considerînd cestiunea fruntariei în Asia ca cea mai anevoie din toate, sfătuia pe ministrii sultanului să cedeze poziţiunile cerute de Rusia, zicîndu-le că, deşi recunoaşte că Poarta avea toată dreptatea, dar că Imperiul otoman putea trăi seculi fără de a avea Phasul de fruntarie, pe cînd un război cu Rusia putea să-i aducă pieirea.

Pînă la finele anului 1822, nici o vorbă în favoarea grecilor, nici la conferinţele de la Troppau, nici la Laibach; chiar împăratul Alexandru avea pentru dînşii cuvinte aspre, îi trata de răzvrătitori, şi Rusia îşi mărginea pretenţiunile sale tot în cele vechi, la care mai adăugase cererea ca trupele turceşti să iasă din Principate şi să i se comunice în mod oficial numirea noilor hospodari. La congresul de la Verona, însă, împăratul Alexandru esprimă ideea că ar fi de dorit ca Poarta să dovedească printr-un şir de fapte că respectă reli-

giunea grecilor şi că caută să-i liniştească. Aceasta fără de a propune vreo măsură de luat, ci numai ca un simplu deziderat[7].

La cererea de a goli principatele de beşliii turci, ministeriul Porţii răspundea că numărul lor era cu totul neînsemnat în comparaţiune cu puterile ce suveranii aliaţi ţineau în Franţa, în Neapol şi în Piemont, ţări străine lor, pe cînd Principatele erau posesiuni ale sultanului; dar, cu toate acestea, declară că era gata a retrage acele trupe. La 16 martie 1823 şi încunoştiinţează pe lordul Strangford, ambasadorul Engliterei, şi pe contele Ottenfeld, internunţiul Austriei, că Poarta, doritoare de pace, redusese numărul beşliilor din Principate la 1.500, cîţi erau mai înainte de 1821, şi că era gata să notifice oficial numirea hospodarilor îndată ce ar sosi la Constantinopol un ambasador al Rusiei. La comunicarea aceasta, cabinetul din Petersburg declara că nu putea considera evacuarea Principatelor ca efectuată pe cîtă vreme paşii de la Giurgiu şi de la Vidin, avînd comanda beşliilor, erau mai puternici decît hospodarii, şi ca dovadă de o asemenea stare de lucruri da de exemplu arestarea lui Villara, cerînd şi liberarea acelui boier; totodată cerea să se asigureze şi soarta grecilor. Cu toate acestea, mai în urmă însă, la întîlnirea celor doi împăraţi de la Cernăuţi, împăratul Alexandru consimte a se mulţămi cu reducerea beşliilor la numărul de 1.500, dacă ei vor fi puşi sub autoritatea hospodarilor, şi anunţă că va numi pe Minciaki consul general la Bucureşti, dar că, mai înainte de a se duce la postul său, va merge la Constantinopol pentru a regula nişte afaceri de comerţ, şi cînd înţelegerea va fi completă, va trimite pe Ribeaupierre ca să trateze celealalte afaceri ca ambasador.

Beşliii fusese reduşi, Villara liberat şi înţelegerea părea făcută, se aştepta din zi în zi sosirea lui Ribeaupierre la Constantinopol, cînd, pe neaşteptate, ambasadorul Rusiei la Viena supune principelui Metternich din partea guvernului său un plan de împăciuire pentru greci: propune formarea sub suzeranitatea sultanului a trei principate:

1. Grecia orientală, cu Tesalia, Beoţia şi Atica.
2. Grecia occidentală, cu Epirul şi Acarnania.
3. Grecia meridională, cu Moreea şi Candia, deosebit de un al patrulea grup, insulele, acordîndu-le regimul muni-

cipal ce avusese în vechime. Iar ca mijloc de presiune asupra Porții, ocuparea Principatelor dunărene.

Un asemenea proiect nu putea fi bine primit de celealalte puteri, căci era cu neputință ca Turcia să consimtă la aceasta fără un război, mai ales că Poarta își regula atitudinea totdauna după starea în care se afla lupta sa cu grecii, și atunci avusese izbînzi însemnate la Psara și la Chio, încît turcii erau îndîrjiți. Beșli-aga de la Iași arestase pe un slujbaș al domniei, pe boierul Hasanache, și-i tăiase capul sub cuvînt că fiind creștin îmbrățișase credința lui Mahomet, luînd numele de Hasan, și că după aceea se întorsese iarăși la religia creștinească, ca să evite urmărirea pentru un omor ce săvîrșise asupra unui musulman.

Cît a trăit Ludovic al XVIII, împăratul Alexandru, care, de la o vreme, începuse a se interesa de soarta grecilor, întîmpina din partea guvernului francez împotriviri la propunerile și la cugetările sale, îndată însă ce s-a suit Carol al X pe tron, la 6 septembre 1824, ambasadorul Franței se declară gata a lua parte la conferința convocată la Petersburg, iar Englitera, deși refuza de a participa la acea conferință, dar atitudinea noului său ambasador, *sir* Stratford Canning, care în trecerea sa la Constantinopol se oprise la Hydra și avusese înțelegere cu membrii guvernului revoluționar, dovedea că guvernul Marei Britanii trata pe greci mai mult ca beligeranți decît ca insurgenți.

Cabinetele Europei erau mai toate puțin favorabile revoluțiunii grecești. Noul țar, împăratul Nicolae, care succedase la 26 decembre 1825 fratelui său Alexandru, zicea într-o convorbire cu împăratul Ferdinand că nu se credea în drept de a susținea pe greci, precum nu ar putea permite nici el sultanului să se amestece în afacerile musulmanilor de sub coroana Rusiei, precum nu s-ar permite să intervie într-o revoltă a supușilor ortodoxi din Austria. Cu toate aceste dispozițiuni personale ale împăratului, la Petersburg, ca și la Paris și la Londra, opiniunea era mai tare decît voința monarhilor, și în curînd afacerea grecilor devine cestiunea cea mai importantă între cabinete, toate celealalte dificultăți se aplanează, și Rusia, la 8 iunie 1826, numește plenipotenți ca să se înțeleagă la Akerman cu murahașii Porții asupra punctelor rămase în litigiu de la tratatul de la București.

La aceste conferinţe în zadar plenipotenţii turci caută să evite de a ceda la *ultimatul ce li se propune înainte de* principele Voronzof şi de Ribeaupierre, căci în starea de slăbiciune în care se afla Turcia cu distrugerea ienicerilor şi cu nizamii neorganizaţi, nu era în stare de a se espune la un război; şi Poarta este silită a subscrie condiţiunile puse de Rusia. La 11 februarie 1827, după încheierea Convenţiunii de la Akerman, Ribeaupierre soseşte ca ambasador la Constantinopol, şi pacea se crede asigurată.

Dar atunci începe a se desfăşura o nouă serie de dificultăţi. La iunie 1827 se încheie la Londra, între Rusia, Franţa şi Englitera, un tratat, prin care acele trei puteri convin să se dea grecilor un guvern naţional, sub suzeranitatea sultanului, plătindu-i un tribut anual.

Cînd s-a comunicat ministrului Porţii dispoziţiunile acelui tratat, acel ministru a respins nota ambasadorilor cu indignaţiune, nevoind nici măcar să puie mîna pe dînsa, şi acum nu mai putea să rămîie nici un dubiu despre un război apropiat; printr-acea alianţă Rusia îşi asigurase neutralitatea Franţei şi Engliterei în caz de război cu Turcia.

Nu a trecut mult, şi flota otomană, la 20 octombrie 1827, a fost distrusă la Navarin, şi pe cînd Austria, în urma acestor evenimente, se silea din răsputeri să înduplece pe Poartă să primească condiţiunile tratatului de la Londra, sultanul da vestitul manifest prin care denunţa musulmanilor pe împăratul Rusiei de duşman jurat al Islamului şi al Imperiului otoman, la care cabinetul rusesc răspunde prin nota din 9 martie 1827, prin care face cunoscut cabinetului din Londra că împăratul, provocat prin manifestul publicat şi prin purtarea guvernului otoman, se consideră în stare de război cu Turcia şi că va ocupa Principatele.

La 26 aprilie declaraţiunea de război este şi espeduită la Constantinopol, unde soseşte la 12 mai, pe cînd oştirile ruseşti ocupase Principatele. La 7 mai, generalul Roth intrase în Iaşi şi la 11 mai 1828 era în Bucureşti.

Dar să ne întoarcem la Convenţiunea încheiată la Akerman, la 25 septembre 1826, la acea convenţie esplicativă a tratatului de la Bucureşti, a cărei negoţieri au ţinut patrusprezece ani, de la 1812 pînă la 1826.

Convenţiunea esplicativă de la Akerman, în partea care privea Principatele, regula mai întîi modul numirii,

confirmării şi duratei de şapte ani a hospodarilor ş-apoi adăuga că:

„Turburările întîmplate în anii din urmă, în Moldova şi în Valahia, aducînd cele mai grele loviri ordinei, în deosebitele ramuri ale administraţiunii dinlăuntru, hospodarii se vor ocupa îndată, împreună cu divanurile lor respective, de măsurile necesare pentru îmbunătăţirea stării Principatelor, şi *acele măsuri vor face obiectul unui regulament pentru fiecare principat, măsuri ce se vor lua de îndată.*"

Condiţiunea aceasta comunicată domnilor, Ioniţă Sturdza, ca şi Grigorie Ghica s-au grăbit a numi comisiuni pentru prelucrarea Regulamentului; boierii cei mai ispitiţi şi mai consideraţi au fost însărcinaţi cu acea lucrare, dar ei de-abia începuse a lucra, cînd, la mai 1828, au intrat oştirile ruseşti; atunci guvernul trecînd în mînile generalului rus, contele Pahlen, au numit alţi boieri, după placul şi conveninţa rusească, în locul celor ce se numise de domnitori.

La încheierea Tratatului de pace de la Adrianopol, la 14 septembre 1829, plenipotenţii, contele Alexis Orlof şi contele Pahlen cu Mehemet Sadyk-efendi şi Abdul Kadirbeg, revenind asupra ideei unui regulament, au înscris în actul separat privitor la Principate clauza următoare:

„Înalta Poartă, dorind să asigure prin toate mijloacele buna stare viitoare a ambelor Principate, *se obligă solemn a confirma regulamentele de administraţiune care ar fi făcute în timpul ocupaţiunii acelor două Principate* de către adunările celor mai notabili locuitori ai ţării şi care vor servi în viitor de bază regimului interior, bineînţeles, pe cît zisele regulamente n-ar aduce vreo atingere drepturilor de suzeranitate ale Înaltei Porţi."

Aci, după cum vedem, nu mai era vorba ca acele regulamente să se facă de ţară şi să se aplice îndată de guvernul ţării, fără de a fi trebuinţă de vreo sancţiune străină; acum se vorbea de confirmarea Porţii, încît autonomia ţării era călcată în picioare.

Comisiile nou numite de guvernatorul rus lucrau sau nu lucrau, însă principiile şi dispoziţiunile de căpetenie le veneau de-a gata de la cancelaria generalului Kisselef, după instrucţiunile trimise de la Petersburg; şi şedinţele membrilor, cînd se întruneau cîteodată să lucreze împreună, erau

totdauna prezidate de către un funcţionar rus sau de consulul Minciaki[8].

Într-un timp de ocupaţiune militară, cînd boierii cei mai mari erau siluiţi prin esecuţiuni de cazaci a se supune ordinelor ruseşti; cînd mitropolitul ţărei, Grigorie, om sfînt, venerat şi adorat, era luat pe sus din scaunul arhipăstoresc şi trimis în esil în interiorul Rusiei, pe cînd guvernul era în mînile unui general, Zaltukin, reputat în toată Rusia de năbădăios, cine îndrăznea să cugete sau să ridice vocea în contra voinţelor preşedintelui cu deplină putere al ambelor Principate? Într-o asemenea stare de lucruri, adeziunea boierilor la dispoziţiunile cuprinse în proiectul de Regulament, oricare ar fi fost ele, era asigurată şi prin clauza mai sus citată din Tratatul de la Adrianopol; Poarta le dăduse o confirmare anticipată. Rusia putea dar acorda Principatelor legile ce-i convenea.

Secretul asupra lucrării ce se pregătea, deşi era recomandat, dar nu era şi bine păstrat; dispoziţiunile principale erau cunoscute şi comentate în adunările de seara ale boierilor, şi încetul cu încetul, prin discuţiunile dintre dînşii, ajunsese a se forma un grup hotărît a se opune cel puţin articolelor cari loveau în drepturile şi în autonomia ţării. Grupul era puţin numeros, compus numai de boieri mai tineri, dar erau încurajaţi în secret şi pe sub mînă de cîţiva din cei mai bătrîni, precum banu Barbu Văcărescu, banu Constantin Bălăceanu şi chiar fostul domn Grigorie Ghica.

Dintre toţi, cel mai înfocat şi mai îndrăzneţ era Iancu Văcărescu, tînăr, plin de spirit şi de învăţătură, patriot entuziast şi poet de un mare talent.

Văcărescu era născut cam pe la anul 1791, fiu al poetului Alecu Văcărescu şi al Elenchii Dudeasca, nepot de fiu lui Ienăchiţă Văcărescu, unul din părinţii literaturei noastre: *cultul limbei româneşti şi-a patriei iubire* îi erau lăsate moştenire. Rămas de copil orfan, de cînd clucerul Alecu, tată-său, ridicat într-o noapte de arnăuţii lui Alecu-vodă Moruzi, a fost dus nu se ştie unde nici pînă în ziua de astăzi.[9] Văduva sa mumă l-a crescut în cea mai mare iubire şi solicitudine, dîndu-i dascălii cei mai în renume; mai tîrziu l-a trimis la Viena, împreună cu nepoţii ei, Alecu Filipescu, Drăjneanu şi cu fraţii Dimitrie, Niculae şi cu Iancu Ghica, sub îngrijirea profesorului Colson. Din şcolile de la Viena, tînărul Văcă-

rescu a trecut la Universitatea de la Pisa şi a petrecut mai mulţi ani în patria lui Dante şi a lui Michelangelo, unde a asistat la deşteptarea spiritului de naţionalitate şi de libertate al marelui popor italian[10].

Întorcîndu-se în ţară pe la anul 1814, s-a consacrat cu totul literaturei[11]. Românismul deşteptat în lupta contra domnilor fanarioţi a început a cînta slava strămoşească. Poeziile lui, ca şi ale tată-său şi ale bunu-său, se copiau şi treceau din gură în gură. Tinerii şi tinerele le ştiau pe de rost şi se întreceau care mai de care să le declame mai frumos. Copiii învăţau de la tinerele lor mume această strofă, că:

Se întinde o cîmpie
De sub poale de Carpaţi,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudaţi.

Cînd un tînăr voia să arate simţirile sale unei tinere, recita poezia că

La Carpaţi mi-am adus jalea.[12]

Cine nu ştia pe dinafară *Oda la stema României?* La 1815[13], vodă Caragea, voind să publice noul *Cod*, a cerut lui Văcărescu să-i facă cîteva versuri, care să figureze pe frontispiciul cărţii; spera că poetul îi va trece numele la nemurire. Văcărescu, inspirîndu-se de la sigiliul domnesc, corbul cu crucea în gură, încunjurat de insemnele celor şaptesprezece judeţe, a făcut acea frumoasă odă în care se află strofele:

Ah! d-ar putea-a ne dobîndi
    Şi cîte-avem pierdute!
Atunci ce duhuri n-ar gîndi!!
    Ce guri ar mai fi mute?

Atunci ş-acest Corb sîrman
    Iar Acvilă s-ar face;
Ş-orice rumân ar fi roman,
    Mare-n război şi-n pace.

Mare a fost decepţiunea lui Caragea cînd a citit-o; şi-a esprimat nemulţămirea cu proverbul grecesc, care, ca şi la noi, însemnează „cheamă pe nebun la nuntă, ca să-ţi zică: şi la anul!".

Iancu Văcărescu era poet în toată puterea cuvîntului; s-a distins în toate genurile şi putem cita ca frumoase giuvaieruri ale literaturei noastre *Primăvara amorului*, *Păstorul întristat*, *Orologiul îndreptat* şi multe altele. Versurile:

La faptă bună puţini s-adună,
Mult pot puţini buni împreună

sînt de dînsul[14].

În vremea lor, toţi ştiau pe dinafară satira:

Prea mult te umfli-n pene
Cocon Balsamigene,

adresată unui fiu de rachier îngîmfat.

La 1824, Grigorie Ghica-vodă a ridicat pe Văcărescu la gradul de logofăt, ceea ce, după obiceiul ţării, îi da dreptul de a lua parte la obşteştile adunări ale boierilor. La 1831, chemat la acea adunare, el era hotărît să ia iniţiativa ca să dea amicilor săi ocaziunea de a se retrage şi să-i împingă a face un protest către puterile Europei în contra călcărilor ce se făceau drepturilor ţărei.

Secretul înţelegerii era bine păzit între boieri, mai toţi erau rude şi prietini; dar Văcărescu mai avea un confident, pe un frate în literatură, tînăr, inteligent şi de talent, căruia îi destăinuia toate cugetările, planurile şi speranţele lui.

În ziua de 1 mai 1831, toţi boierii cei mari sunt adunaţi la Mitropolie. Generalul guvernor, contele Kisselef, soseşte încungiurat de un strălucit stat-major, se suie pe estradă, rosteşte un cuvînt în care desfăşura binefacerile ce ţara datora Rusiei şi, după ce declară deschise lucrările Obşteştei Adunări extraordinare pentru cercetarea Regulamentului organic şi depune pe biurou voluminosul proiect, se retrage chemînd pe consulul general Minciaki, să prezideze. Atunci, Văcărescu ia cuvîntul, întreabă unde era mitropolitul, preşedintele legal al adunărilor obşteşti ale boierilor, zicînd că un străin nu poate prezida.

Nu isprăvise cele ce avea de zis, cînd fu luat între baionete şi dus la obahtul rusesc, de acolo sub pază de soldaţi la casa lui Filip Lenş, unde a fost Ministerul de Război şi unde atunci se afla în cvartir şeful cancelar al contelui Kisselef. Introdus în cabinetul acestui funcţionar, este supus unui

interogatoriu în toată regula, al cărui scop era de a afla țesătura complotului și procedura adoptată.

Văcărescu, deși întrebările ce i se făceau îi dovedeau că generalul rusesc era bine informat și cunoștea toate amănuntele, dar el persista a tăgădui tot ce privea pe ceialalți boieri, negînd orice înțelegere, ca să nu compromită pe nimeni. Atunci șeful cancelar deschide paravanul și-i arată pe omul prin care generalul Kisselef era informat, zi cu zi, oră cu oră, de tot ce se plănuia. Amărît a fost sufletul lui Văcărescu cînd a recunoscut în denunțător pe amicul său, semeț la confruntare, confirmînd raporturile ce făcuse. După acea cercetare, Văcărescu a fost trimis sub bună pază la moșia sa Moțăienii din plaiul Dîmboviței, unde a fost deținut tot timpul cît a ținut sesiunea Obșteștei Adunări extraordinare și pînă s-a întors Villara de la Petersburg cu Regulamentul organic confirmat de împăratul Nicolae.

De la Moțăieni este datată epistola sa către falșul său amic.

„*El e Iuda*“[15]...

Cu toate intimidările și cu toate măsurile ce s-au luat, tot s-au găsit mai mulți boieri, unii cari au refuzat de a lua parte în acea adunare, și alții cari n-au voit să iscălească, încît au făcut să rămîie nevotate multe dizpozițiuni vătămătoare drepturilor țării.

La 1838, cînd s-a propus de consulul general al Rusiei, baronul Rukman, să se intercaleze în Regulament un articol rămas nevotat, care prescria că *orice lege făcută de domn împreună cu Obșteasca Adunare să nu poată fi pusă în lucrare pînă ce mai întîi nu ar dobîndi sancțiunea curților protectoare și suzerane*, logofătul Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu[16] zicea în plină Adunare:

„Fie-i țărîna ușoară lui Costache Cîmpineanu, care mi-a zis să nu votez acel articul!“

ION GHICA

XXII

BĂLTĂREŢU

Londra, 15 august 1884

Scumpul meu amic,

După un lung şir de ani de invaziuni, răzmiriţe şi războaie, litfele streine, nemţi, turci şi muscali, cari se băteau mereu pe biata ţară, se retrăseseră peste Dunăre, peste Carpaţi şi peste Nistru. Împăraţii iscăliseră între dînşii la Passarovitz, la Kuciuk-Kainargic, la Şiştov, la Iaşi şi la Beligrad tot felul de convenţiuni şi de tractate. Oltenia fusese luată de nemţii cu coadă comandaţi de principele Eugeniu de Savoia ş-apoi dată înapoi Valahiei după biruinţele turcilor asupra mareşalului Münich. Bucovina şterpelită, şi Grigorie Ghica, domnul Moldovei, asasinat la Iaşi, Mavrogheni omorît la Rusciuc, Hangerliu descăpăţînat la Bucureşti şi Pasvantoglu cu turcii rebeli alungat peste Dunăre. Boierii pribegi şi surghiuniţi, care luaseră parte unii cu turcii, alţii cu nemţii sau cu muscalii, se întorseseră unul cîte unul din ţara turcească sau din ţara ungurească.[1]

Ciumă şi calicie! Spitalele şi mănăstirile, pline de bolnavi şi de cerşetori; românii ţărani, rămaşi în sapă de lemn; codrii şi drumurile, împănate de cete de hoţi cari jefuiau şi căzneau cît ieşea omul din streaja Bucureştilor afară.

Se călcase pe secolul al XIX-lea, şi cerul politic, atît în Occident, cît şi în Orient, era încărcat cu nori negri şi groşi, printre cari nimeni nu putea zări ce era să ne aducă veacul cel nou. Boierii, îngrijaţi de soarta ţării, alergau unul de la altul, se adunau, se sfătuiau şi nu mai ştiau la

ce sfînt să se mai închine, că şi nemţii, şi muscalii, dacă băteau pe turci, tot pe turta lor trăgeau spuza.

La cererea d-a se da ţării domn pămîntean, pe bătrînul Părscoveanu, Poarta răspunsese trimiţînd pe un alt fanariot în locul lui Alexandru Moruz, pe Mihai Suţu.

În seara de Mucenici, boierii cei mai colţaţi erau adunaţi la sfat la banul Dumitrache Ghica, fratele lui Grigorie-vodă, asasinat pentru împotrivirea ce făcuse la darea Bucovinei.

Erau adunaţi la banul bătrînul, cum îi ziceau ca să-l deosebească de doi fii ai săi, Costache şi Scarlat, cari amîndoi ajunseseră tot bani mari şi ei.[2]

Curtea banului Ghica era cît o moşie de mare; începea din capătul despre apus al Podului Gîrlei, devale de Zlătari, mergea în jos pe malul apei pînă în dreptul caselor Văcărescului, unde este astăzi casa lui Barbu Belu; d-acolo cotea spre Sfinţii Apostoli, pînă unde sunt băile lui Mitraszewski, apuca la dreapta pe uliţă înainte, tăia de-a curmezişul strada Mihai-Vodă, trecea gîrla la cazarma pompierilor şi apoi la vale prin Gorgani, cuprinzînd toată mahalaua Domniţa Nastasica, şi se încheia cu ocolul la Podul Gîrlei la Zlătari.[3]

Dacă timpul distruge tot fără milă, cel puţin memoria vie se restaurează pe cît se poate! Norocită cînd izbuteşte a face să se vază cu ochii sufletului ceea ce nu mai esistă şi nu se mai vede cu ochii din cap şi cînd face să se auză cu gîndul cuvintele care sunau la urechi!

Casele bătrînului Ghica şi ale fiului său Scarlat se aflau amîndouă în curpinsul de mai sus; erau două namile de case, cu pridvoare, săli mari, tinzi şi paratinzi, sagnasie, odăi mari de musafiri, sofragerie de iarnă şi de vară, iatacuri şi cămări, cu arcade şi bolte învîrtite, beciuri şi pimniţe pe dedesubt; învelitoarea de şindrilă, mai naltă decît casa şi cu streaşina scoasă de jur împrejur de doi coţi. D-a rîndul, pe lîngul zidul curţii în şir, cuhnii, odăi de slugi şi de logofeţi, grajduri, şoproane, grădini de flori şi de zarzavaturi, livezi de pomi roditori, fînărie şi lemnărie. Acele două palaturi, unul în faţa altuia, erau despărţite numai prin strada Mihai-Vodă şi prin gîrlă.

Casa banului bătrînul a trecut prin moştenire la fiul său cel d-al patrulea, banul Mihail, nenea-mare, cum îi ziceau, fiindcă era cel dîntîi născut din căsătoria de a doua,

și s-a restaurat de fiul său cel d-al cincilea, Alexandru-vodă Ghica, la anul 1834, cînd s-a suit acesta pe scaunul domniei. Acum este proprietatea județului și a devenit Palatul Prefecturei de Ilfov.[4] Iar de casa de pe malul stîng, a banului Scarlat Ghica, care a trecut-o fiului său celui d-al treilea, Neculae, ginerele domniței Nastasichii Muruz, de unde s-a și dat numele mahalalei[5] — casă mare cît o cazarmă — nici urmă nu se mai vede: a putrezit din temelie pînă în vîrf din pricina deselor înecări ale Dîmboviței s-a căzut bucățică cu bucățică în fărămături.

Mi-aduc aminte acolo o sală mare, zugrăvită pe pereți și tavan cu toți zeii Olimpului, de un pictor Kauffmann. În sala aceea, la zile mari și la aniversări, înfocatul Aristia, preceptorul copiilor, traducătorul Cîntului întîi al *Iliadei* și autorul *Stanțelor epice*[6], cu cîteva perdele de la ferestre, cu cearșafuri înnădite unele de altele, cu costume croite din rochii lepădate, punea în scenă cîte o bucată de teatru în limba grecească: pe *Orest*, pe *Fiii lui Brutus* sau vreo idilă din Florian. Mătușă-mea Smărăndița Ghica se deosebise așa de mult în rolul Clitemnestrei, încît îi rămăsese numele. Aristia avea totdauna rolurile cele mari; el făcea pe Agamemnon, pe Cezar, pe Edip; rolurile mai mici erau ale lui Eugenie Prădescu, ale lui Manole Anghelescu, ale demoazelelor Iosefina și Cecilia Raymondi sau ale copiilor casei. Doamna Efrosina Bogdan făcea o încîntătoare Estelă, cînd n-o podidea plînsul în scenă; frate-său Scarlat Ghica, fostul procuror general la Curtea de casație, era totdauna un mediocru Nemorin[7], iar colonelul Iancu Ghica, îmbrăcat numai cu aripi și cu tolbă cu săgeți, gîndeai că era chiar fiul cel iubit al Afroditei.

Pe cînd s-au zidit acele case, Dîmbovița în București era o gîrlă pe care nu fiecine o putea trece înot. Populațiunea capitalei era puțină, și apa curgea adîncă și curată; murdăriile aruncate mereu pe dînsa nu-i urcaseră fundul, ca la cea mai mică viitură de apă să treacă peste maluri și să înece orașul, cum se întîmpla de la o vreme încoa, mai în toți anii, pînă a nu se face derivațiunile din sus la Arcuda. Cine nu s-a plimbat pînă mai acum vreo zece-doisprezece ani cu luntrea prin mahalaua Izvorul, pe strada Brezoianu, prin Dudescu, pe la Antim și pe dinaintea bisericei Doamna Bălașa? Astăzi, grădina, curtea, paraclisul și casa banului

Scarlat Ghica s-au împărțit în bucățele pătrate și numerotate, s-au tras printre dînsele strade și s-au clădit case și căscioare.

În sfaturile boierilor, numele eroului de la Marengo era de cîtăva vreme foarte adesea pomenit; speranțele tuturor erau întoarse către Franța și către minunile ce se auzea că se petreceau acolo. Deși unii dintre boieri, ca Pană Filipescu, ca banul Costache Ghica și alții, se gîndeau la ce era să zică de dînși împăratul Alexandru al Rusiei sau împăratul Leopold al Austriei cînd or afla că au trimis soli la desculții de francezi, nimeni nu îndrăznea să iasă din vorba banului bătrînul și a fiului său Scarlat cu cumnații lui, Dudescu și Văcărescu, a spătarului Grigorie, fiul al treilea al banului Ghica, care a domnit mai în urmă, la 1822, a vornicului Scarlat Cîmpineanu, a vornicului Știrbei, a logofătului Băleanu — cari, cu toții într-un gînd, erau de părere să ducă păsurile țărei la cunoștința întîiului consul. Se credea chiar că generalul Bonaparte umbla să se suie pe scaunul Țarigradului, ca unul ce era viță de împărat din neamul Calomerilor Porfirogeneți, și că la Iafa îmbrățișase legea lui Mahomet numai și numai ca să-și facă mînă bună la turci.[7]

Boierii erau bogați, foarte bogați, dar averile lor erau în moșii, în scutelnici, poslujnici și țigani. Bani, argintării, șaluri și scule cîte avuseseră le vîndură și cheltuiră în băjenii. Niculae Dudescu, care știa bine franțuzește, se oferea să se ducă la Paris, să pledeze cauza țărei cu cheltuiala lui; dar, deși averea lui era colosală, însă nu era în stare să găsească nici o mie de lei bani bătuți. Ce bruma monetă mai rămăsese pe ici, pe colo d-abia ajungea ca să încropească haraciul către Poartă și, în strimtoarea de bani în care se aflau, trimiseră să aducă pe Băltărețu.

Trecură două ore după sfințitul soarelui, și cerul era fără lună și fără stele, cînd o butcă — numai bronzuri și poleieli, dinainte, d-a dreapta și d-a stînga caprei vizitiului, cu două sirene aurite, cu coadele încolăcite și cu capetele cătînd spre două mîrțoage de cai cu hamurile legate cu sfoară, vizitiul cu cojoc peste cămașa lungă, și cu doi feciori dindărăt cu cauce pe cap — cobora la vale spre curtea banului Ghica, urmînd la pas după un țigan desculț și zdrențuros, cu o masala mare pe spinare. Podelele jucau ca clapele unui clavir sub roatele butcei și aruncau în sus din hazna

stropi de noroi apătos, care la lumina păcurei luminau parc-ar fi fost pietre scumpe. Acel straniu echipaj purta un fel de boier cu ceacşiri şi cizme roşii, cu o giubea soioasă îmblănită cu nafè şi în cap cu un işlic în patru colţuri; degetele boierului erau pline de inele de rubin, de smaragd şi de diamant. Era aşteptat la sfatul boieresc, şi de la dînsul depindea realizarea cugetărilor patriotice ale boierilor. El mînuia banii ce mai rămăseseră în ţară; el avea daraveri cu Ţarigradul şi cu Beciul; iscălitura lui ajunsese să aibă trecere chiar şi dincolo de Lipsca. Şoproanele lui şi lăzile din pimniţă gemeau de scule, şaluri şi argintării, tot amaneturi de pe la boieri. Butca în care se zdruncina, adusă pentru o nuntă mare, nu-i fusese plătită şi sta amanet în şopronul său; iar inelele din degete erau marfă de vînzare.

În curte la banul, aproape de scară, stau o mulţime de masalale înfipte în pămînt, cu masalagiii roată pe lîngă dînsele; vizitiii, plecaţi într-o rînă pe capră, cu hăţurile în mînă, îşi petreceau vremea cu glume şi păcăliturі între dînşii; fiecare la rîndul său povestea cîte o batjocură, o trînteală sau o bătaie bună mîncată de la turci, de la nemţi sau de la muscali, şi făceau haz nespus — că aşa e făcut românul, rîde de toate şi de toţi, chiar de necazuri şi de nenorociri.

Băltăreţu, coborît din trăsură, suia greoi scara, ţinut de subţiori de cei doi feciori. Scara da în pridvor, şi pridvorul într-o sală mare, lungă, unde fumul de tutun din ciubucele ce slugile aprindeau şi duceau în casă la boieri d-abia lăsa să se zărească o lumînare de său care ardea într-un felinar atîrnat în tavan. În sală, acolo, lume de toată mîna, boieri mai mici, calemgii, coconaşi, ciocoi şi slugi, fel de fel de işlice.

P-atunci forma işlicului nu era numai o fantazie, cum este astăzi cu pălăriile, mai nalte sau mai scurte în pereţi, mai rotunde, mai gogoneţe sau mai ţuguiate, mai tari sau mai moi, după pofta fiecui: fiecare trebuia să poarte işlicul după teapa lui.

Boierii cei tineri şi eleganţi şi feciorii de boier mare purtau în cap un glob rotund de hărşie brumărie; mărimea acelui balon era aproape patru coţi în circumferenţă şi avea la unul din poli o gaură pe unde intra capul pînă dasupra sprincenelor, şi la celalalt pol un fund de postav de mărimea şi forma unui cuib de rîndunică, de unde boierul, plecîndu-şi

niţel gîtul la dreapta, putea să-şi apuce işlicul cu patru degete.

Boierii mai în vîrstă purtau işlic tot atît de umflat, dar sfera nu era întreagă, era tăiată neted orizontal, ceva mai sus de cercul cel mare, iar pe acel şes era întins un fund de postav. Işlicul acesta se lua din cap cu ajutorul amînduror mînilor.

Calemgiii, ciocoiaşii, slugile de dindărătul caleştilor boiereşti şi negustorii cei mari purtau işlic mic, de forma unui borcan întors cu gura în jos şi de un diametru mult-mult de o jumătate de cot şi dasupra o pernă mare în patru colţuri, umplută cu bumbac sau cu păr de cal.

Boierii cei mari se îmbrăcau cu ceacşiri roşii cu meşi, papuci sau cizme galbene de meşină, cu botul ascuţit, întors în sus şi fără toc; antiriile erau de ghermeşit, de citarie, calemcheriu, cutnie, selimie sau sevai; se încingeau la brîu cu şal de Indii; vara, fermeneaua scurtă, vara şi iarna, scurteică îmblănită cu pacea de samur, singeap sau cacom; pe dasupra, giubea de postav sau, la sărbători, biniş. La alaiuri şi la ceremonii, protipendada şi veliţii purtau pe cap gugiuman de samur cu fundul de postav roşu; vara, feregea, şi iarna, contoş; baş-boierul purta hanger la brîu; boierii cei halea stau împrejurul domnului cu bastoane lungi în mînă. Numai vodă cu beizadelele purtau fund alb la gugiuman. La zile mari, domnul îmbrăca cabaniţa, care era un fel de contoş cu ceaprazuri de fir şi cu profiruri de samur. La alaiuri, boierii cei mari mergeau călări pe cai arăpeşti acoperiţi cu harşa mare cusută cu fir.

Băltăreţu, cum intră în sală, se duse drept la un boier bătrîn, căruia toţi îi ziceau „arhon medelnicerul", şi-l rugă să vestească banului sosirea sa.

Într-un colţ, împrejurul unui mangal, lumea sta grămadă, ascultînd cum se cîrîiau unul pe altul trei inşi aşezaţi pe o laviţă. Doi din ei îşi urmau glumele, fără să se turbure, mutînd cu multă seriozitate bobii din ţintarul săpat pe laviţă; iar cel d-al treilea, cum îl văzu pe Băltăreţu, îl salută cu un ton măreţ şi protector, zicîndu-i:

— Bine-ai venit, Ştefanache. Am primit scrisori de la frate-meu; te-a făcut baron.

Acel care anunţa Băltăreţului această ştire înveselitoare era un om între două vîrste, mai mult bătrîn decît tînăr;

gros la burtă, alb şi rumen la faţă şi cu mustăţile rase; purta pantaloni de nanchin galben cu capac, băgaţi în cizme ungureşti cu pinteni, jiletcă vărgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împărătească, cravată roşie de pambriu, în care îi intra bărbia cu totul, pînă la gură, lăsînd să iasă d-o palmă două colţuri ascuţite de guler scrobit. Din buzunarele jiletcei atîrnau d-o parte şi de alta, zornăind, două lanţuri groase de chei şi peceţi mulţime. Era „prinţipul Zamfir", amicul intim şi nedezlipit al banului Pană Filipescu. Odinioară bogasier cu prăvălia lîngă Bărăţie, iar acum fiu din flori al Mariei Terezii, şi prin urmare frate vitreg cu Iosif şi cu Leopold al Austriei. La moartea împăratului Iosif, după cum spunea chiar el, renunţase la tron şi-l trecuse fratelui celui mai mic, Leopold, numai şi numai de dragostea Filipescului, pe care nu se îndura să-l lase singur.

— Ştii, Ştefanache, că de nu eram eu, prinţipul Zamfir, o păţeai, puiule, cu Mavrogheni? Eu te-am scăpat!

La aceste cuvinte se scoală unul din jucătorii de ţintar şi-i zice cu vioiciune:

— Şi gîndeşti, măi ticălosule, că tu l-ai scăpat? Mavrogheni era pui de om, mă! Ala, cînd punea gheara pe cîte unul, ca d-alde dumnealui, mă! îl juca în labe cum joacă pisica pe şoarece, mă! Ţinea cu săracii, mă! aşa să ştii tu, mă! Pe boieri îi strîngea de gît, mă! Numai ce-i auzeai: Miorc!... ş-atîta le era, mă! Unde, în zilele lui, să vezi tu cerşetori pe uliţe, îi strînsese pe toţi, mă! la spital la dînsul, şi-i ţinea pe bere şi pe mîncare, mă! Mi-aduc aminte că într-o noapte era un frig, mă! de crăpa lemnele şi pietrele, şi i-a fost milă de săraci, mă! să nu degere; şi a poruncit de le-a aprins zece mangale cu cărbuni ghiveci, mă! şi pînă în ziuă nu mai sufla nici unul, mă! Şi să zici tu că l-ai scăpat pe dumnealui?... Ptuu!... nu ţi-e ruşine obrazului, om bătrîn, în toată firea! L-a scăpat Dumnezeu sfîntul, mă! că e mai puternic, mă!...

Acel care vorbea astfel era protejatul banului Ghica; era vestitul Manea Nebunul.[9]

— Ai dreptate, Maneo! întrerupse Băltăreţu, ai vorbit ca un om cu minte; m-a scăpat Dumnezeu şi sfîntul Spiridon, făcătorul de minuni.

București. Pod peste Bucureștioara
(Acuarelă de Preziosi)

Panoramă a Bucureştiului văzută de pe dealul Filaretului
(Acuarelă de Preziosi)

— Nu sunt eu numai de florile mărului prinţipul Zamfir; cînd te-i mai afla la strimtoare, vino de-mi spune mie, că te scap.

— Aşa! vorba aia, ştii, pînă la împăratul te trece sufletul... zise celălalt jucător de ţintar, care sta gînditor cu un bob în mînă — un spîn cu trei fire de barbă, slab şi sfrejit, numai pielea şi osul de dînsul, zbîrcit şi bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la haine, încins cu taclit şi purtînd ceasornic cu lanţ la brîu.

Acesta era Sgabercea, făt-frumos din curte de la Dudescu; el adăogă:

— Dar nu zici că eu era s-o paţ şi mai rău cu Mavrogheni! Căşunase pe mine; ba nu! că să-mi dea pe fie-sa şi mai multe nu!... Dar o luam eu p-aia?! Şi începu să cînte de dor, oftînd:

„Oh! Ilinco, mor!"

— Tăceţi din gură, nebunilor — zise un logofăt — să ne spuie conul Ştefan cum a fost cînd era să-l arunce Mavrogheni de sus din Turnul Colţei.

— Aşa e, nene Ştefane — întrebă un fecior de boier — că Mavrogheni era arap negru, cu buza d-o palmă şi cu colţii scoşi afară ca de mistreţ? Dumneata l-ai văzut d-aproape; se zice că avea o gură la ceafă, pe unde scotea oasele cînd înghiţea mielul nemestecat.

— Nu e adevărat, coconaşule, răspunse un logofăt bătrîn; nu l-am văzut eu cînd trecea cu alai? Era om ca toţi oamenii, atîta numai că avea dinţii de oţel, uite, îi aducea saci cu rubiele şi cu icosari, îi băga în gură, îi făcea praf cu dinţii ş-apoi îi înghiţea. Era scris pe mîni şi pe picioare cu slove turceşti pe sub piele, tipărite cu iarbă de puşcă, ca să nu se lipească glonţul de dînsul. Ce-a mai tras paşa de la Rusciuc pînă l-a omorît; numai cu iataganul i-a putut veni de hac!

— Ci lăsaţi să ne spuie nenea Ştefan cum a fost cînd era să-l arunce din clopotniţă, repetă tînărul băiat.

Şi Băltăreţu începu povestirea:

— Era cam pe la Vinerea Mare, cînd mă pomenesc pînă în ziuă că mă cheamă vodă; zic îndată de-mi pune şaua pe cal şi alerg la curte. Mavrogheni sta la fereastră; cum mă vede, se dă jos în capul scărei, sare ca o maimuţă pe armăsar, parcă-l văz, bată-l Dumnezeu! cu poturi scurţi pînă

la genuchi, picioarele goale în iminei, mintean fără mîneci și legat la cap turcește. N-apucasem să mă dau dupe cal, și-mi zice: „Vino după mine!“ ș-o retează la fugă la deal, d-abia mă țineam de dînsul!... Dodată văd că se oprește la Colțea, descalecă, intră în biserică, se închină la toate icoanele și, cînd să iasă, stă la ușă și mă întreabă răstit: „Trimis-ai haraciul la Poartă?“ Eu îi răspunsei: „Da, măria-ta, dar n-am găsit mahmudele și am fost silit de am pus de a topit niște scule de aur și toată argintăria cîte le aveam lăsate de unii și de alții amanet la mine, le-am făcut bulgări de aur și de argint și i-am trimis la Stavracolu ca să-i bată la tarapana cu tura de mahmudele și beșlici. Aștept din ceas în ceas să pice lipcanul cu țidula pașii de la Rusciuc.“ „Aferim! îmi zise, bătîndu-mă pe spate. Vino sus să mănînci cu mine.“ Și-o ia la fugă pe scara clopotniței. Mă suiam după dînsul gîfîind, mă gîndeam la cinstea cea mare la care am ajuns și la cîștigul ce era să-mi aducă știrea cînd s-o duce vestea prin tîrg că am mîncat cu vodă la masă. Cînd ajunserăm sus de tot dasupra clopotului celui mare, de unde vezi omul jos numai cît o vrabie, deodată mă cheamă lîngă dînsul la o ferestruie și-mi zice: „Ia te uită de ici; mult e pînă jos?“ „Mult, măria-ta — îi răspunsei — d-ar cădea cineva d-aici, ar fi vai de el; nici praful nu s-ar alege de dînsul.“ „Știi c-am visat pe sfîntul Nicolae azi-noapte?“ îmi zice rîzînd.[10] „Ești bun la Dumnezeu, măria-ta, și d-aia a venit sfîntul să te vază.“ „Așa cred și eu — îmi zise, uitîndu-se în ochii mei — dar nu știi că mi-a zis să te azvîrl d-aicea jos.“ Cînd am auzit așa, am înghețat; mi s-a tăiat picioarele și mi s-a muiat vinele, de era să cad, fără să mai m-arunce cineva. Știam că era în stare s-o facă, fiara! Cînd aud încetișor un glas că-mi zice la ureche: „Zi-i că ai visat și tu pe sfîntul Spiridon, ți-a cerut să-i aprinzi o făclie de cincizeci de pungi de bani și că, de te-o arunca după fereastra aia, mori și rămîne sfîntul fără lumînare“. Acel care-mi șoptea aceste cuvinte era Sava Arnăutul. Repetai și eu vorbele lui ca papagalul, clănțănindu-mi dinții în gură de frică. „Ei, dacă e așa — îmi zise atunci Mavrogheni — trimite pe Sava să-i cumpere făclia.“ Muiai condeiul în călimările de la brîu, scrisei zarafului meu din hanul „Sfîntului Gheorghe“, și peste o jumătate de ceas Sava se întoarse cu o lumînărică de trei parale; mi-o dete în mînă, făcu cu ochiul

lui vodă şi ne deterăm jos binişor cu toţii din turn. Eram mai mult mort decît viu. Cum am ajuns acasă, am căzut la aşternut şi am zăcut trei săptămîni de gălbinare.

— O sfecliseşi, zise prinţipul Zamfir.

— Ce o sfeclise, mă! n-auzi tu că era galben ca turta de ceară! Nu ştii tu ce este gălbinarea, mă! faţa morcovului, mă! întrerupse Manea, şi Sgabercea adăogă:

— Zi mai bine ca galbenii olandezi; Mavrogheni îi trăgea sufleţelul de sfoară.

— Toţi boierii să moară, numai Manea şi cu banul Ghica să trăiască, mă! strigă deodată Manea, bătînd cu pumnul în laviţă, şi se sculă cîntînd cîntecul lui favorit:

Zon, zon fivrilzon!

— Ci tacă-ţi gura, nebunule — ripostă supărat prinţipul Zamfir — nu ţi-am spus d-o mie de ori că Filipescu e mai mare?

— Nebun eşti tu, mă păcătosule! îi răspunse Manea. Ce adică, pentru că-mi zice Manea Nebunul!? Da' nu ştii tu, mă! că-mi zice aşa tocmai pentru că nu sunt nebun, mă! cum îţi zice şi ţie prinţipul Zamfir, tocmai pentru că nu eşti prinţip, mă! Banul Ghica să trăiască, mă! Soarele să-mi fie cu bine, iar luna s-o mănînce vîrcolacii, mă! Mavrogheni ţinea cu turcul, mă! De la turc belşug, iar de la neamţ calicie; neamţul umblă tot cu Ucigă-l toaca în buzunar, mă! scoate foc şi panglice pe nas, mă! Merge cu *chinele la patalie* călare pe porc, mă! Franţuzul, în zbor pe sus, ca pasărea, şi englezul, ca raţa pe apă, iar muscalul porcos, cu rîtul d-un cot, mă! în toate alea îşi bagă botul. Voia la dumneata ca la banul Ghica! Nu ştii tu, mă! că de n-ar fi nu s-ar povesti, mă!

— Ba tot Filipescu e mai mare! strigă indignat prinţipul Zamfir, arătînd pumnul, ameninţare la care Manea răspunse cu o palmă de răsună sala şi îndată se sculă cîntînd: „*Fivrelzon! fivrelzon!*" Aşa pronunţa el pe româneşte cuvintele cîntecului său favorit: „*Dansons la Carmagnole! vive le son! vive le son du canon!*"*

— Bre! da' ce mai palmă, neiculiţă! Adormisem, şi m-a deşteptat din somn; aşa e, nea Maneo, c-ai crezut că era falca lui Mustafa-paşa? zise Sgabercea.

* Să dansăm Carmagnola! trăiască bubuitul! trăiască bubuitul tunului! — începutul unui cîntec revoluţionar francez de la 1793.

La cuvintele acestea, prinţipul Zamfir, care se temea să nu întărîte mai rău pe Manea, începu a rîde cu hohot, frecîndu-se pe obraz şi zicînd:

— Intri şi tu în vorbă nepoftit, păianjene! Bine să-i fie lui Mustafa-paşa! Aşa să paţă dacă e turc! Să se facă şi el creştin odată şi să se isprăvească. O mîncă cît de bună Mustafa; ş-acu mă usturå. Dă spurcatul de nebun, nu se încurcă, parc-ar da într-un bou. Aşa e dacă mănîncă numai lumînări de seu, ca ungurii; ş-aseară era cu o lumînare în gură; a înghiţit-o cu feştilă cu tot.

— Mănînc lumînări, mă! răspunse Manea, ca să mă luminez pe dinăuntru, mă! Dar tu, care bei la vin ca o butie, ce-o fi în capul tău, întuneric beznă, mă! ca într-o pimniţă oarbă, mă!

— Vino-ţi în fire, omule! îi zise prinţipul Zamfir, văzînd că iar se înteţeşte.

— În firele părului tău, mă! Să-ţi mai încreţesc zulufii, că nu te-am jumulit de mult, mă! De la lăsata secului, de la masă de la Dudescu; ce! pesemne ţi-ai uitat, mă?

Manea nu rîdea niciodată. Umbla pe uliţă strigînd în gura mare: „Toţi boierii să moară, mă! numai Manea să rămîie, mă!" Daca îi zicea cineva ceva, arunca cu pietre. Nu se temea de nimeni pe lume, decît de banul Ghica. Acolo în curte la banul se adăpostea, avea odaie, îmbrăcăminte şi mîncare. Manea era milos şi darnic; tot ce avea da la săraci; dacă-i da cineva o haină bună, un anteriu, o giubea blănită, el se ducea la croitor sau la cojocar şi le schimba pe haine groase mitocăneşti, pe cari le împărţea la săraci, păstrînd pentru dînsul pe cea mai proastă; uneori rămînea numai cu cămaşa. Nimeni nu ştia de unde era, nici de unde venise. Singurul său amic era Cloşcă vizitiul, care se zice că era rudă cu Cloşcă cel vestit în răscularea din Ardeal. Cloşcă vizitiul a murit cam pe la anul 1829, în curte la tată-meu, cînd şedeam în Gorgan, peste drum de cazarma pompierilor.

Cînd venea cîteodată vorba cu el despre Manea, Cloşcă răspundea oftînd: „Bine că e ş-aşa, după cîte văzură ochii lui..." şi îndată schimba vorba, parc-ar fi fost un secret între ei doi. Manea era un om de mare probitate şi discreţiune. Banul Ghica, cînd vrea să ajute pe vreun sărac, chema pe Manea, şi lui îi încredinţa banii ce voia să trimită; ştia că nu era om să se atingă de o lăscaie.

Pe cînd urmau glumele şi palmele întrei cei trei nebuni, iată că vine medelnicerul din casă de la boieri şi pofteşte pe Băltăreţu. După ce-şi întinse bine giubeaua la guler, apucă işlicul de un colţ al pernei, păşi în cadenţă şi intră respectuos în odaie la boieri, ploconindu-se în dreapta şi în stînga, cu mîna la piept pe inimă. Banul îi arătă lîngă uşă un sipet acoperit cu un covor şi-i făcu semn să şază, iar vornicul Scarlat Cîmpineanu, cel mai limbut din toţi, începu a-i vorbi astfel:

— Nene Ştefane! acu te-ai făcut şi dumneata rumân, că te-ai căsătorit cu o pămînteancă; ai case şi moşii în pămîntul românesc şi trebuie să te doară inima şi pe dumneata de ţara asta, că vezi c-a îngenuncheat, nu o mai poate duce cu greutăţile care au năpădit pe dînsa; numai biruri şi angarale; n-a mai rămas bieţilor creştini nici cenuşe în vatră; le-au murit vitele tot cărînd la zaherele pe la serhaturi. Bir peste bir şi lude peste lude; sferturile din patru le-a făcut douăsprezece pe an; oieritul de la patru parale l-a suit la douăzeci şi cinci, bez ploconul; acu a mai adăogat văcărit şi gostină; vinăriciul, douăzeci de parale de vadră; capanliii au tăiat nartul grîului la schelele Dunării pe şase lei chila şi pe cinci parale ocaua de unt şi de miere! Bătaie de joc nepomenită! fuge lumea peste Dunăre; s-au spart o mulţime de sate. După celealalte toate a început grecul să ne şi omoare hoţeşte: vărul Alecu Văcărescu, rădicat noaptea de oamenii lui vodă, nu se ştie nici pînă azi ce s-a făcut. Trebuie cu orice chip să scăpăm ţara de necazurile ce au dat peste dînsa, să o cotorosim de lăcustele din Fanar, care nu se mai satură. Ne-am chibzuit în tot felul şi iată ce-am hotărît: să se ducă vornicul Niculae Dudescu cu o hîrtie din partea ţării către Bonaparte. Dar uite! n-avem bani, şi d-aia am trimis la dumneata, nene Ştefane, să ne înlesneşti, să ne împrumuţi, cu siguranţă, se înţelege, cu amanet de moşii.

Băltăreţu îşi pune bărbia în pumn, se gîndeşte, tuşeşte şi răspunde:

— De! boieri dumneavoastră! cum ştiţi că e mai bine, că acu dumneavoastră sunteţi ţara, cum se zice, pînea şi cuţitul; le ştiţi pe toate şi de bine, şi de rău. Noi suntem nişte păcătoşi, nişte proşti! Facem cum ne ziceţi; dar unde să vă găsesc eu bani în ziua de astăzi, păcătosul de mine?! Că am să iau din toate părţile; stau cu sipeturile pline de amaneturi şi de sineturi, şi nimeni nu-mi plăteşte; că de! ce să

zică cineva, nici n-au de unde. La vreo doi-trei armeni numai a rămas ceva parale; dar unde te poţi apropia de ei? Săptămîna trecută, nu mai departe, am avut o trebuinţă de-mi crăpa buza de două sute de mahmudele şi m-am împrumutat de la Manuc, zece la pungă pe lună (24%); i-am dat, ce să fac? eram strîns de gît.

După multe rugăminte şi făgăduieli de tot felul, că i se va înlesni luarea otcupului vămilor, al ocnelor ş-al poştelor, Băltăreţu s-a înduplecat în sfîrşit a împrumuta pe Dudescu cu 7 $^{1}/_{2}$ la pungă pe lună (18%), primind amanet toate moşiile. La dobîndă adăogînd comisionul bancherilor şi schimbul banilor cu Lipsca şi cu Viena, împrumutul venea la 30 şi la 40% pe an.

Pe cînd ieşise cloşca pe cer, boierii intrau unul după altul în butcile lor, fiecare precedată de două masalale; Dudescu intră acasă, ca să-şi facă pregătirile de drum.

Nu trecuseră trei ani de la acea seară, şi averea cea mare a Dudescului, case şi moşii, trecuse în mînile Băltăreţului*. Pe fiecare lună, acest cămătar îi scotea cîte o moşie la mezat şi, negăsindu-se concurenţi, moşia rămînea pe seama lui, pe nimic; moşii cari dau astăzi cinci şi şase mii de galbeni pe an, le-a luat Băltăreţu de la mezat, la Cochii-Vechi, pe trei şi patru mii de lei, galbenul valorînd şapte lei.

Unde e astăzi averea Băltăreţului? Nimeni nu ştie.

ION GHICA

---

* Cine era Băltăreţu şi de unde venise el nimeni nu ne-a putut spune alta decît că venise din Tîrnova, unde avusese băcănie, dar că nu era originar dintr-acel oraş; pronunţia lui la vorbă era cam de cuţovlah sau de arnăut. Bucureştenii s-au pomenit cu dînsul deodată lipscan mare şi bogat, cu daraveri de bani şi de mărfuri cu Viena, cu Pesta, cu Braşovul şi cu Lipsca, avînd palat mare boieresc între strada Vergului şi biserica Stelea în partea oraşului care a ars cînd cu focul din 1847. El a murit sărac cam pe la anul 1823, lăsînd o singură fată şi drept avere numai casa cea mare de la Stelea. Ginere-său, un mic negustoraş cuţovlah, după moartea socrului, a luat numele de Băltăreţu şi a avut trei băieţi, dintre cari cel mai mare a murit acum în urmă la 1874, iar ceialalţi doi sunt şi astăzi în viaţă, unul mic funcţionar la vamă, iar celalalt trăind cum poate. *Sic transit gloria mundi!...* (*n.a.*).

XXII

BÎRZOF

Londra, 1 ghenarie 1885

Scumpul meu amic,

Auzit-ai de unul Bîrzof? Dacă n-ai auzit, eu să-ţi spui cine şi ce era; căci l-am văzut şi l-am auzit cu ochii şi cu urechile mele.

Bîrzof era, cum zice românul, un om cît un munte: înalt, gros şi chipeş, ochi mititei în fundul capului, umerii obrazului scoşi şi nasul numai o fărîmiţă de sfîrc: tipul de mongol cel mai bine caracterizat. După celealalte toate, era şi ciupit de vărsat, şi ciupit aşa de adînc, că în fiecare gropiţă se putea ascunde bobul de mazăre.

Născut în Bugeag, fusese însă crescut printre românii de pe malul drept al Bugului, unde tată-său a fost ani mulţi cinovnic la spirtoase şi vorbea româneşte ca apa. Intrat de copil ca piser în cancelaria poliţiei, ajunsese *nacealnic* şi dobîndise cinul de *calejki savetnik**, încît, cînd îi vorbeai, trebuia să-i zici cu respect „*Vasi-visoko-blagorodie*"**. El cînd vorbea începea cu: „*Ştotakoi?*"***... şi încheia cu „*Durak Moldavan! ptiuuu!*" în obraz. Ceva-ceva să-l fi contrariat, apoi striga „*Ia tebe siceas dam palki*"****. Se plimba prin oraş călare p-o scîndură pusă pe patru rotile,

---

* Consilier departamental.

** Preanobile născut.

*** Ce-i asta?

**** Acum îţi trag palme.

stînd înţepat cu mîna în şold. Căruciorul lui era tras de trei cai negri în front; cel din mijloc, cu un cerc mare peste cap, trepăda de abia se puteau ţine de dînsul cei doi lăturaşi, galopînd în fuga mare, cu capetele lăsate în jos, încordate la dreapta şi la stînga, de le da coamele de pămînt. Vizitiul, Timofei, un băieţel cu o pernă mare de catifea roşie în cap, cît dînsul de înaltă, mîna caii d-a-n picioarele, strigînd într-una cu glas ascuţit şi prelungit: „Padii!"*..., de fugea lumea de se prăpădea, căci Timofei nu căta peste ce da. Cînd trecea pe uliţă, auzeai pe bieţii creştini vestindu-se unii pe alţii cu: „Fugi, mă, că trece căruţul lui sfîntu Ilie". Era totdauna urmat de trei-patru cazaci de Don, plecaţi pe cai, cu suliţele înainte ca la bătălie, şi băteau de zvîntau, căci Bîrzof era *poliţai nacealnic.*

Mi-l aduc aminte cînd a venit acasă la noi. Cum a ajuns la scară, a descălicat de pe scîndură şi s-a suit în fugă pe scară, zdrăngănind sabia de toate treptele; cum a găsit pe tata, i-a dat în mînă un plic cu o pecete mare roşie. Tata, după ce a citit scrisoarea, îi zise:

„Am spus generalului că nu mă mai pot duce la comisie; mi-au murit pîn-acuma trei oameni în curte din cauza serviciului; destul un an de zile; mi-am făcut rîndul, acu mai slujească şi alţii".

Bîrzof ascultă cu atenţiune cuvintele tatii, dînd din cap ca semn de aprobare, şi plecă salutînd şi strîngînd mîna lui tata. Dar nu trecu nici o jumătate de oră după plecarea lui, şi vedem că intră în curte vestitul pazarnic, urmat de un cazac; mai trece niţel, şi mai intră un alt cazac, ş-apoi altul, tot unul cîte unul, pînă se făcură doisprezece la număr. Care cum intra, descălica, lua frîul din capul calului şi-i da drumul la fînărie; iar ei, atraşi de mirosul bucatelor, trăgea care cum venea drept la bucătărie, unde într-o clipă nu mai rămînea nimica nici în tingiri, nici prin dulapuri; mănîncă tot şi beau tot şi tot cer nencetat; apoi, beţi şi sătui peste măsură, se suie prin odăi şi în salon, cîntă şi joacă chiuind, se tăvălesc pe mobile şi pe aşternuturi cu cizmele pline de noroi şi cu mantalele ude de ploaie. Noi, copiii, cu mama am fugit de acasă şi am mas noaptea la un vecin, căci tocmai a doua zi a venit un ofiţer de a ridicat cazacii, după

* Du-te, păzea.

ce tata, de nevoie, se prezentase dis-de-dimineață la serviciul la care refuzase d-a se mai duce.

Aceasta se numea *execuție.*

Serviciul ce făcea tata de mai mult de un an era foarte periculos. Se înființase un fel de comitet sanitar compus de mai mulți boieri; scopul acelui comitet nu era atît d-a opri boala a se întinde, ci era mai mult a alege în oraş curți, grădini şi maidanuri, unde să se depuie soldații bolnavi, a îngropa pe morți şi mai ales a îngriji să se adune şi să se trimită la corpurile respective puştile, ranițele şi mantalele rămase de la soldații morți. Membrii comitetului erau în contact necontenit cu epistații, cu vătăşeii şi chiar cu ciocliii, cu tot ce era molipsit, fără a se lua nici o măsură profilactică, căci era oprit sub pedeapsă grea a zice că boala de care mureau cu miile pe zi era ciuma, sau a crede că era boală lipicioasă. Din cele dintîi zile ale intrării lui tata în acel seriviciu, ni s-a bolnăvit vizitiul, şi moartea lui ne procurase neplăcerea d-a fi duşi pe vreme de iarnă la Mănăstirea Cernica, unde am petrecut şapte săptămîni la fum, în covergi de scînduri şi de rogojini, de ne sufla vîntul din toate părțile şi ne uda ploaia şi de sus, şi de jos. D-abia ne întoarserăm acasă, şi cade bolnav arnăutul care întovărăşea pe tata; atunci, altă purificare, de astă dată la Plumbuita. Un al treilea caz a fost moartea feciorului care înlocuise pe Ivancea arnăutul, apoi alte şapte săptămîni la fum şi la aer. Ne întorsesem numai de zece zile de la lazaretul de la Plumbuita, cînd primirăm vizita de care am vorbit mai sus.

Relațiunile de serviciu făcuse pe Bîrzof prieten cu tata şi ne venea adesea în casă. Cînd i pomenea cineva de cei doisprezece cazaci cu execuția, Bîrzof îşi făcea cruce mare pe piept, zicînd: „*Na ia i Bogu**, *cocon Tache, la mine nevinovat; slujba!*" şi urma partida înainte, întorcînd pe riga cu un chef nespus.

În vara anului 1829 războiul era în toiul lui; boierii cei mai mulți erau trimişi pe afară, unii după coasa fînului pentru oştire, alții după proviant, alții ca comisari şi dragomani pe lîngă generalii corpurilor cari împresurau cetățile de pe malurile Dunării; cei cari mai rămăseseră în Bucureşti se adunau ziua-noaptea la Cornescu, unde sta totdauna

* Nu, eu zău!

pe masă un morman de aur la dispoziţiunea aceluia care avea cartea mai năzdrăvană. Acel metal avea o mare putere de atragere asupra ofiţerilor muscali în general şi asupra lui Bîrzof mai ales; el avea pe *sotnica** lui, care nu-l înşela niciodată.

Boierii nostri pe atunci erau mai toţi vînători mari şi călăreţi vestiţi; le plăceau caii arăbeşti şi ungureşti; aveau poştalioane de cîte şase şi opt cai româneşti iuţi ca zmeii; ţineau prin curţi şi în casă cîni, lupi, urşi, vulturi, corbi, privighetori, cocori, tot felul de păsări şi de lighioane. Ca să nu citez decît cîteva celebrităţi, voi aminti cînii zăvozi (moloşi), cît viţeii de mari, ai lui Grigorie-vodă Ghica, pe care îi hrănea ca să-i puie să se bată pînă la moarte ca urşii. Cînd se dau asemenea spectacole, Bucureştii toţi alergau la Colintina care cum putea, pe jos, călare, în căruţă, în calească sau în teleguţă; îşi luau merinde de acasă, şi cîmpul de la Obor pînă la Plumbuita părea un bîlci. Emoţiunile cocoanelor erau la aceste lupte tot atît de vii ca şi ale damelor spaniole la luptele *de los toros***.

Alecu Ghica Barbă-Roşie avea pe Bercea, un cîne-lup cu coada şi urechile tăiete din rădăcină, dobitoc fioros şi rău, care sta ziua şi noaptea culcat la uşa lui stăpînu-său, dormind numai dintr-un ochi. Pe mulţi a mai speriat, pe mulţi a mai muşcat şi la mulţi a rupt din carne fiorosul Bercea. La asemenea întîmplări, Barbă-Roşie cădea cu dojana tot pe bietul păţit cu: „Na! bine ţi-a făcut, neghiobule, dacă nu-l laşi în pace!“, deşi omului nici prin gînd nu-i trecuse să-l atingă sau să-l aţîţe. Bercea nu s-a putut împăca nicidecum cu muscalii; sărea la ei cînd îi vedea trecînd pe la poartă, aşa că într-o zi, luîndu-se la harţă cu trei soldaţi, a căzut străpuns cu baionetele. Rănile ce a primit erau aşa de adînci, încît toate îngrijirile doctorilor şi veterinarilor n-au putut să-i prelungească zilele şi şi-a dat sfîrşitul bietul cîne cînd era încă în floarea vieţii: împlinise numai patru ani cînd a căzut victima invaziunii ruseşti din 1828.

Costache Cornescu avea pe Moş Martin, un urs mare negru, pe care-l crescuse de mititel cu o îngrijire cu totul părintească. Cornescu adesea povestea cum îi fusese milă de Moş Martin cînd era pui: l-a văzut orfan, fără tată şi fără mamă,

---

* Sută.

** Tauri.

căzuţi amîndoi într-o bătaie la Petroşiţa sub gloanţele cojeştenilor, corneştenilor şi ghergănenilor. Pînă la vîrsta de doi ani, Martin era blînd ca un miel şi plăcut; trăia prin casă, se plimba liber de gît cu boierii, cu cocoanele şi cu oamenii din curte; noaptea dormea în braţele lui Vintilă; dar mai tîrziu, începînd a da la palme în dreapta şi în stînga, în urma cîtorva zgîrieturi cu unghiile, Cornescu fusese silit să-l izoleze, şi de vreo zece ani îl ţinea în lanţ în fundul curţii, legat de un stîlp nalt, în vîrful căruia era o roată de car, unde se urca de-şi lua tainurile ce i le aducea amicul său Vintilă la orele hotărîte.

Timofei, vizitiul lui Bîrzof, luase obicei de îndată ce lăsa pe stăpînu-său la scară de se suia la cărţi, el se ducea în fundul curţii şi se juca cu ursul; se punea la o distanţă afară de lungimea lanţului cu care era legat dobitocul şi tăbăra cu biciul pe dînsul, şi-l bătea, şi-l bătea ceasuri întregi. De trei luni, Moş Martin înghiţea această umilinţă, dar pe mormăite; îşi făcea el planul său de răzbunare, şi într-o zi, cînd începe bătaia biciului, ursul se tot trage încetul cu încetul înapoi, din ce în ce mai aproape de stîlp; cu cît ursul se trăgea, cu atît Timofei înainta, ca să-l poată ajunge să-l bată peste ochi şi peste bot; pînă ce deodată fiara, făcîndu-şi vînt, se repede din toată lungimea lanţului, îl ajunge cu laba, îl trage la dînsul şi-l sfîşie în bucăţi. A strigat bietul băiat cît a putut, dar cine să-l auză tocmai în fundul curţii Cornescului, care era cît un bărăgan de mare!

Ca să-ţi faci o idee de întinderea cuprinsului lui Cornescu, închipuieşte-ţi că porneşti din colţul casei Blaremberg, unde este Ministrul Afacerilor Străine, şi mergi pe strada Academiei pînă în dreptul bisericei Sfîntul Nicolae Dintr-o zi, şi apoi de acolo o iei în sus pe strada Ienii pînă în poartă la Mazar-Paşa şi închei pătratul cu două linii paralele, una stradei Academiei, şi cealaltă stradei Ienii; vei avea astfel cuprinsul curţii lui Cornescu, o adevărată moşie: tot spaţiul pe care se află astăzi otelurile „Ioji", „Union", „Regal", cu strada Regală şi cu o mulţime de case din fund şi din strada Ienii. Glasul nenorocitului se pierdea în pustietate.[1]

După ce Bîrzof a isprăvit talia la cărţi şi şi-a băgat în pungă purcoiul de galbeni care se grămădise dinaintea lui, iese în scară şi strigă, strigă pe Timofei în zadar; dar în loc

de Timofei cu trăsura, vine Vintilă, sărind într-un picior, zicîndu-i rîzînd:

„Au! Dumneata să trăieşti, că pe Timofei l-a mîncaaa...t Moş Martin, şi nu mai striga degeaba."

A trebuit toată iscusinţa lui Vintilă şi toată încrederea de care se bucura pe lîngă urs ca să-i lase din labe cadavrul nenorocitului băiat.

Mai răi şi decît ursul erau cînii din curtea Cornescului. Cînd treceai pe acolo, noaptea mai ales, te pomeneai deodată ocolit din toate părţile; ulucile erau ciur de găurile prin care ieşeau la uliţă cînii cu grămada cît simţeau pe un trecător; părăsise lumea drumul pe acolo. Eu, într-o noapte, am vrut s-o paţ cît de bună, căci din nebăgare de seamă apucasem pe strada Ienii; am scăpat cu faţa curată numai mulţumită săbiei sublocotenentului Brătianu; ne-am pus spate în spate, dînd în dreapta şi în stînga, eu cu băţul, el cu sabia, şi numai aşa de-abia am putut opera o retragere onorabilă pînă acasă la mine, unde este astăzi otelul „Brofft".

Tot se mai găsesc şi acum pe la noi oameni cărora le place să aibă în curte sau în casă cîte un dobitoc fioros, un lup, un vultur sau chiar un mîndru leu.

Bîrzof cu pazarnicul şi cu generalul Zaltukin, preşedintele cu deplină putere asupra Principatelor, formau o treime tot de o fiinţă sub firma: *„Ia nevinovat, slujba!"* sub care se ocroteau toate abuzurile şi nedreptăţile ruseşti. Sistemul lor era de a nu asculta niciodată o jăluire, ci d-a apuca cu gura înainte, ca să inspire spaimă, ca jăluitorul să fugă de teamă să nu paţă una şi mai rea decît pricina pentru care venea să se plîngă. Şi iată cum procedau. Era poruncă strajnică de la împăratul să nu supere pe sudiţi (supuşi străini), să nu le puie cuartir, să nu le ceară rechiziţiuni etc. Banul Brîncoveanu, fiindcă era principe al sfîntului Imperiu roman, era în idee că trebuie să fie tratat ca un sudit austriac. Într-o zi se pomeneşte cu Bîrzof că-i aduce în cuartir pe mareşalul Dibici, care venea să ia comanda oştirilor, înlocuind pe bătrînul mareşal principe Witgenstein, şi scoate pe Brîncoveanu din casele de sus, înghesuindu-l cu toată familia în cîteva beciuri. Atins în mîndria sa, Brîncoveanu trimite pe un nepot al lui să esplice generalului Zaltukin situaţiunea excepţională în care se afla şi să-i ceară să fie cruţat. Tînărul sol vorbea franţuzeşte ca apa şi era elocuent; ajuns la palat,

începe pe un ton oratoric a expune generalului Zaltukin scopul pentru care era trimis, după regulile retoricești, cu trope, figuri, gesturi și jocuri de fizionomie; Zaltukin, în loc de a-l asculta pînă la sfîrșit și a-i răspunde în cestiune, deodată se înfuriază și bate din picior, strigînd: „Afară! afară! pașol! ce te strîmbi la mine?", încît bietul sol a luat-o la fugă speriat, uitînd și exord, și narațiune.

Se cutremura lumea cînd auzea de Zaltukin. El era vestit în toată Rusia pentru violența și strășnicia sa. Cînd poruncea ceva, nu încăpea vorbă, trebuia să se facă. Dacă cerea cară pentru transporturi trebuincioase pentru oștire și se răspundea că vitele au murit de epizootie, el răspundea: „Ei bine, să se înhame oameni", și bieții locuitori erau supuși cu biciul cazacilor să ducă carăle înhamîndu-se în locul boilor. Dacă vreun boier îndrăznea în divan să facă cea mai mică observațiune asupra vreunei măsuri ordonate de dînsul, era îndată surghiunit. Mitropolitul Grigorie, mergînd într-o zi la dînsul să-l roage să fie mai îngăduitor cu creștinii, el, în loc de a-i răspunde, chemă îndată pe Bîrzof și-i ordonă să-l trimită peste graniță. Peste douăzeci și patru de ore, acel om sfînt era dat afară din eparhia lui și dus surghiun în fundul Rusiei, unde a fost deținut cinci ani.[2]

Aceia însă cari cunoșteau bine pe generalul Zaltukin și cari trăiseră cu dînsul în intimitate spuneau că era omul cel mai drept, cel mai cinstit și mai milos, și că ordinele crude ce da le da cu inima sîngerîndă. Mulți asigurau că adresase împăratului raporturi sfîșietoare asupra stării de jale în care se aflau Principatele, zicînd că purtarea Rusiei în Principate merită reprobarea lumei întregi.

Rușii au privilegiul de a fi răi, cruzi și nedrepți și d-a fi totodată oamenii cei mai buni la suflet și cei mai plăcuți; ei pun toate faptele cele neomenoase sub firma: „*Ia nevinovat... slujba!*" cum zicea *calejki-sovetnikul* Bîrzof, care afară din slujbă era omul cel mai plăcut, sufletul cel mai bun și mai milostiv, omul lui Dumnezeu cum s-ar zice.

Zaltukin a murit de ciumă, voind să dovedească că boala de care mureau soldații cu miile în curți și pe maidanuri nu era nici ciumă, nici boală lipicioasă. A fost înlocuit cu un om inteligent, plăcut și binecrescut cu generalul conte Pavel Kisselef, un camarad al împăratului Alexandru.

Touvenel, ministrul afacerilor streine al lui Napoleon III, vorbind de contele Kisselef cînd era ambasador la Paris, zicea: „*Je n'ai pas connu de vieillard plus accessible aux idées grandes et généreuses*“*. Pe atunci generalul Kisselef era trecut de optzeci şi cinci de ani.

Cînd i-am fost prezentat, la 1862, la un prînz la Ministerul Afacerilor Streine la Paris, a stat mult de vorbă cu mine, întrebîndu-mă de o mulţime de oameni pe cari îi cunoscuse şi din cari mulţi trăiau pe atunci, şi mi-a zis: „*Je me rappele avec bonheur des cinq années que j'ai passé dans votre pays, et tout ce qui lui arrive d'heureux me fait plaisir; je regrette beaucoup que vous n'ayez pas su rendre heureuse la partie de la Bassarabie que le Traité de Paris a donné à la Moldavie. Ce pays, que la solicitude de l'empereur Alexandre et l'empereur Nicolas avait rendu si riche et si prospère, votre administration l'a réduit à la plus complète misère: il arrive tous les jours à Pétersbourg des plaintes et des lamentations de la part des habitants d'Ismaïl et de Bolgrad.*“**

Am raportat atunci aceste cuvinte domnitorului Cuza, zicîndu-i că ele îmi făcuseră mie mare impresiune şi că mi se păreau un rău prognostic pentru viitorul Basarabiei.

ION GHICA

---

* N-am cunoscut bătrîn mai accesibil ideilor mari şi generoase.

**Îmi amintesc cu fericire cei cinci ani pe care i-am petrecut în ţara dumneavoastră, şi tot binele ce i se întîmplă îmi face plăcere; regret mult că n-aţi ştiut să faceţi fericită partea din Basarabia pe care Tratatul de la Paris a dat-o Moldovei. Această ţară, pe care solicitudinea împăratului Alexandru şi a împăratului Nicolae o făcuse atît de bogată şi prosperă, administraţia voastră a redus-o la cea mai completă mizerie: zilnic sosesc la Petersburg plîngeri şi jeluiri din partea locuitorilor din Ismail şi Bolgrad.

XXIV

INSULA PROSTA

Londra, 30 mai 1885

Scumpe amice,

Citisem, nu mai ţin minte în ce autor, că în gura Atlanticei, cam printre gradele 50°31′ şi 51° nord, 1° şi 1°59′ ost, se află o insulă numită ***Prosta;*** un mic pămînt pe suprafaţa mării, care seamănă cu o broască ţestoasă cu gîtul întins şi cu gura căscată, de parc-ar vrea să îmbuce trei vîrfuri de stînci de piatră ce ies din apă şi care se numesc *Acile*. Întinderea insulei, măsurată în zbor de pasăre, ne spune geograful, este de 60.000 de hectare, cam cît moşia repauzatului logofăt Alecu Balş.[1]

Numărul *prostenilor* sau *prostilor*, adică al locuitorilor insulei, se suie cu mic, cu mare la 90.000 de suflete, plugari, marinari, pescari, meseriaşi şi comercianţi; iarna însă populaţiunea merge pînă la 150.000 şi chiar la 200.000 cu streinii cari merg de petrec acolo lunile cele reci ale anului.

În călătoriile mele trecusem de multe ori pe lîngă Prosta, fără să fi avut curiozitatea să o vizitez, ba încă de vreo două ori bastimentul pe care eram a şi abordat într-una din schelele ei, avînd a lua şi a lăsa mărfuri şi pasageri; dar atunci, fie lene, fie lipsă de timp, n-am pus piciorul afară din corabie. În toamna anului 1884, însă, vaporul „Urania“ al Companiei „Cunard“, pe care mă aflam, abordînd într-un port al acelei insule numit ***Vacile*** şi, simţindu-mă răcit şi prins de friguri, mi-am luat sacul şi pătura şi m-am coborît la otelul „Braţele deschise“ din faţa debarcaderului, pe cheu.

Cum am intrat în camera ce mi s-a dat, am cerut un ceai fierbinte cu mult rum, pe care l-am băut pe nerăsuflate, după ce m-am înfăşurat într-o plapomă de flanelă groasă. Cînd m-am trezit a doua zi, un soare binefăcător umplea camera de lumină şi de căldură; simţeam în plămîni un aer curat şi plin de viaţă. Nici vine încordate, nici durere de cap; toate pieriseră ca prin descîntec. Pornisem de pe continent pe o zi de toamnă rece, umedă, ploioasă şi întunecoasă, şi după trei ore de călătorie găseam cea mai frumoasă zi de primăvară, într-o climă ospătoasă şi plăcută.

Simţindu-mă bine de tot, m-am coborît în sala de mîncare, am dejunat cu o poftă necunoscută mie de multă vreme, am cerut un servitor de piaţă şi am pornit să vizitez curiozităţile oraşului, luînd-o în sus pe stradă.

La tot pasul admiram frumuseţea caselor şi a grădinilor, varietatea de arhitectură de bun-gust şi starea de curăţenie a stradelor; în tot d-a lungul uliţei mă aflam între două grădini d-a dreapta şi d-a stînga; casele, nici una ridicată mai sus de două caturi; simţeai bine că aerul şi razele soarelui se plimbau liber printr-însele; faţadele cele mai multe erau acoperite, pînă la streaşină, cu plante suitoare: trandafiri, glicină, iederă, pasifloră, bignonii şi iasomii, cari încadrau ferestrele şi uşa de la scară de păreau nişte tablouri. Zidurile de la uliţă dinaintea caselor, numai de trei sau patru palme de la nivelul pavelei, erau înălţate printr-un gard viu tuns pe culme, format de copăcei ghimpoşi, mărăcini de tot neamul şi glădici, printre cari se ridicau ceva mai sus lauri, oleandri şi mirt; între case şi zidurile din uliţă, grădină cu poteci de nisip roşu, încunjurau partere de gazon însmălţate cu florile cele mai delicate, mai rare şi mai frumoase. În fiecare grădină, cîte trei şi patru copaci mari, cedri de Liban, arocarii, ciparoşi; grădinele despărţite una de alta numai prin gărduleţe vii, şi la spatele fiecărei case grădină de pomi roditori şi de legume. Starea stradelor, admirabilă: pavaj de lemn cubic, brad cătrănit, stropit, măturat şi spălat ziua şi noaptea; la fiecare zece paşi, guri de apă ţîşnitoare care se urcau cu repeziciune pînă în vîrful cel mai înalt al caselor; necurăţeniile luate de apă curgeau prin gratii de fier în canalul colector de sub stradă, încît paveaua părea un adevărat parchet de salon; trotoarele, toate de asfalt sau de lespezi de piatră.

Din distanță în distanță, linia grădinilor era întreruptă de un șir de magazii, care se țineau lanț una de alta, ieșite în fața stradei: o brutărie, o băcănie, o librărie cu tot felul de cărți scolastice și de ziare, o măcelărie, o pescărie, o păsărărie și vînătorie de cea mai mare curățenie, cu mese de marmură, acoperite cu bolovani de gheață, ca să nu fie nici stricăciune, nici miros, după aceea o tutungerie, o cîrciumă, o cizmărie, o croitorie, o magazie de stofe, o fierărie și o tîmplărie.

Ajuns la punctul culminant al stradei, ciceronele mi-a propus să vizitez biserica veche, povestindu-mi toate minciunile ce le auzise și el de la moși-strămoși. Mi-a spus cum ctitorul bisericei, vestitul cavaler Zalatar, s-a călugărit de ciudă fiindcă nu se putuse să se ție în zidurile Ierusalimului, unde intrase de trei ori cu asalt, urmat de cinci tovarăși ai lui, tot ca dînsul de viteji, și cum acel cavaler călugăr, acum prefăcut în strigoi, vine din cînd în cînd de cere armătură de bătălie nouă de cîte ori se schimbă vicarul. Chiar în cea dintîi noapte ce noul prelat petrece în palatul vicariatului, Zalatar îi apare în haine rupte și soioase și cere să i se dea armătură nouă. Vicarul nu lipsește de a-i împlini cererea, îi pune lîngă piatra sub care a fost înmormîntat o cămașe de zale, gambiere, brățare, coif, pavăză și paloș, pe cari cavalerul vine pe nevăzute de și le ia, și pleacă, lăsînd în loc pe cele vechi sparte și scofîlcite de lovituri de dagă și de buzdugan. Apoi nu se mai arată iar cu anii, pînă la numirea altui vicar. Ciceronul meu, profitînd de mirarea ce mă cuprindea la povestirea acestui basm, mi-a recomandat cu stăruință să nu cumva să închiriez casă fără să-l consult pe dînsul, ca să nu dau și eu peste vreo stafie sau strigoi, cum au pățit-o mulți.

— Uite, vezi, îmi zise el, casa cea de colo, un adevărat castel domnesc încunjurat de cea mai frumoasă grădină, îl poți închiria cu două sute de franci pe lună, mobilat gata; el stă de zece ani închis, căci nimeni nu îndrăznește să doarmă acolo; este jos o cameră în care vine în toate nopțile vechiul călău al baronului și face zgomot, ascuțindu-și satîrul, de nu poți dormi.

Eu, văzînd ușa de la scara clopotniței deschisă, am apucat pe dînsa în sus și m-am suit pînă la galeria cea mai înaltă, care este în punctul cel culminant al insulei. De acolo are

cineva o vedere din cele mai încîntătoare. În port și afară de port, pe marea albastră și încrețită, vezi sute de corăbii mari și mici, cu pînzele albe întinse, bărci de toate mărimile și de toate formele, vapoare de tot felul, care se duc și vin în sus și în jos, lăsînd în urmă-le dungi argintii.

De la semicercul portului pornește în sus la deal ca o apărătoare o mulțime de strade d-a curmezișul stradelor circulare paralele cu cheiul. În toate părțile vezi cîmpia verde presărată cu case, pavilioane și casteluri încunjurate de parcuri și grădini. Mai în depărtare, cît vezi cu ochii, cîmpul vesel și bogat străbătut de tot felul de mașini și instrumente: pluguri, grape, tefeluge, secerători, cositoare, fănoase cu cîte un cal, cară încărcate cu snopi cît casele de mari, ducînd grîul la treierători; pămîntul tot împărțit în parchete în care vedeai vite cornute, cai și oi tolănite în iarbă; fiecare parchet ocolit cu șanțuri pline cu apă, tarlalele de deosebite mărimi despărțite unele de altele prin garduri vii, și la mijloc casă cu un rînd acoperită cu trestie, ocolite cu parter de gazon și flori, la spate curte, și jur împrejur grajduri, șoproane, clăi de snopi de grîu și șire de fîn și de paie.

Adresîndu-mă către servitorul de piață, i-am zis arătîndu-i unul din acele așezăminte:

— Cunoști pe vreunul din posesorii acelor case? Aș dori să vizitez una dintr-acele ferme.

El îmi răspunse cu mirare:

— Dar ce să vezi acolo, domnule? Aceia sunt niște oameni săraci, niște proști, nu știu să vorbească decît de plug și de creșterea vitelor, n-ai ce vedea la dînșii, aidem mai bine să te duc pe cheu, că de acum încolo începe a veni lumea cea elegantă la plimbare și la băi; uite, s-a și adunat muzica, să vezi doi înotători vestiți, care au pus rămășag să se ducă în mare cale de două kilometri. Avem două fete frumoase care înoată așa de bine, încît ai zice că sunt chiar naiade; vin de se scaldă în mare în toate zilele.

Cu tot îndemnul iscusitului meu conducător, coborîndu-mă din clopotniță, am luat-o pe un drum care ducea spre una din acele case de cultivator. Trăgînd clopoțelul de la portița grădinii din șosea, a venit o fetiță ca de zece ani, veselă, ușoară, albă, cu ochi mari albastri și cu părul galben buclat pe spate, îmbrăcată foarte simplu, dar curat, o rază veselă de primăvară. Spuindu-i că doream să vorbesc cu

stăpînul acelui cuprins, ne-a întrodus graţios într-o cameră din stînga tindei, salon cu masă de mahon, fotoliuri şi scaune de piele, şi după cinci minute de aşteptare ne aflam în faţa proprietarului; un om ca de cincizeci de ani, care mă întrebă cu cea mai mare amenitate despre scopul vizitei noastre; spuindu-i că eram doritori d-a cunoaşte cum trăiesc în acea insulă oamenii de la ţară, el s-a dus şi a scos din dulap o tavă pe care era o sticlă de vin de Porto şi cîţiva pesmeţi, a umplut trei pahare şi ne-a salutat de buna noastră venire la casa lui, oferindu-se să ne arate tot ce posedă şi să ne dea toate lămuririle ce-i vom cere şi va fi în stare să cunoască.

La întrebarea mea dacă făcea plugărie sau creştere de vite, s-a părut mirat şi mi-a răspuns:

— Cum aş putea face una fără alta? Cum aş putea lucra pămîntul dacă nu l-aş îngrăşa, şi cum l-aş îngrăşa dacă n-aş ţinea vite? De-aş ţinea numai vite, cum le-aş hrăni dacă n-aş cultiva pămînt? Ce-aş face cu gunoiul dacă nu l-aş pune pe semănături? Sistemul nostru, al prostilor cultivatori, este de a nu lepăda nimica şi d-a nu scoate din cuprinsul nostru, al fiecăruia, decît ceea ce putem duce la tîrg, adică producte curate şi vite bune.

Esprimîndu-i dorinţa de a-i vedea vitele, el ne-a dus pe uşa din fundul tindei într-o curte în dosul casei, de unde am intrat într-un grajd cu trei despărţituri, de o curăţenie demnă de a figura chiar în Olanda. Acolo îmi zise, arătîndu-mi o vacă galbenă culcată într-un aşternut de paie, o vacă fără coarne, de talie mijlocie, mică la oase, dar grea la carne, cu ugerul cît o baniţă de mare, plin de lapte:

— Iată cea mai bună amică a familiei, ea ne dă pe toată ziua zece pînă la doisprezece litri de lapte, pe care îl împărţim în trei: doi litri pentru cafea, ceai şi bucătărie, cinci pentru unt, iar cu ce mai rămîne şi cu cît mai luăm de la celealalte vite facem brînză.

— Dar viţelul unde este?

— Viţelul l-am vîndut pe şasezeci de franci cînd era de şase luni. Vaca vine singură la muls, şade mai mult prin curte, pe lîngă casă, se duce foarte rar la păşune; hrana ei nu ne costă mai nimica; mănîncă tot ce rămîne de la ospeţele noastre: coji şi răsături de legume, fărămituri de pîne; îi plac cu deosebire lăturile de la spălatul farfuriilor şi tingirilor; ea este blîndă ca un copil, e născută şi crescută în grajd

la mine; am cumpărat pe mă-sa cu opt sute de franci de la un crescător de vite de aici de la noi, este de un soi foarte căutat chiar şi afară din insulă, pe continent, atît pentru bunătatea laptelui, cît şi pentru calitatea cărnii.

— Trebuie să fie vacă de Sviţera, semăna cu vacile din cantonul Uri.

— Nu, domnule, este un soi al nostru curat indigen, dobîndit de un proprietar de aci prin selecţiuni succesive. Bătrînul Magnus, om foarte bogat, a cheltuit o avere mare tot încercînd să introducă fel de fel de soiuri; a adus tauri şi vaci din cele mai vestite cirezi din lume; două-trei generaţii se păstra soiul, da rezultate frumoase, dar apoi, de la a treia generaţie, începea să degenereze, vitele deveneau osoase, cornorate, uşoare la cîntar, slabe de picioare, sărace de lapte; carnea devenea buhavă şi fără gust, vitele erau foarte espuse la boalele de gură şi de unghii. Fiul lui Magnus a desfăcut toate vitele ce-i rămăsese moştenire şi a apucat alt sistem; a cumpărat tauri şi vacile cele mai bune şi mai frumoase din insulă, soi de ţara noastră şi, împărechindu-le cum a ştiut el, a ajuns încet-încet şi din generaţie în generaţie a dobîndi vite din ce în ce mai bune; astăzi avem a zecea generaţie, şi vitele merg tot îmbunătăţindu-se, încît cine le vede nu crede că sunt neam curat autohton. Magnus-fiul a făcut o afacere strălucită, pe tot anul vinde patruzeci pînă la cincizeci de părechi de boi, şi-i vinde pe şapte sute şi o mie de franci bucata; a cîştigat tot ce pierduse tată-său şi a adus şi un mare folos agriculturei noastre; vitele de acest soi mănîncă mai puţin decît celealalte, sunt mai păroase, rabdă la frig şi la ploaie; nu au trebuinţă să fie ţinute la grajd, şed toată iarna în livezi, iar cînd le răzbeşte vîntul sau ploaia, se duc singure de se adăpostesc sub şură.

Trecînd în al doilea compartiment al grajdului, am găsit o iapă mare, frumoasă, fără căpăstru, slobodă în grajd; mînzului ei d-abia i se vedea botul din paiele în care sta culcat. Cum ne-a simţit, a sărit voiniceşte în picioare şi a venit la stăpîn, cătîndu-i în buzunar, dor d-o găsi ceva zahăr.

— Asta e o iapă, îmi zise, pe care n-o înham pînă nu s-o face mînzul de un an; armăsarul ei era de neam; a fost plătit de comuna noastră şase mii de franci. Cînd s-o face mînzul tretin, sper să iau pe dînsul cel puţin o mie de franci.

Mai am încă cinci iepe cu mînzi, care sunt la ham la cîmp, la muncă; eu vînd tot anul cîte un tretin sau doi. Un cal crescut de mine a cîştigat an la alergări un premiu de trei mii de franci.

În mijlocul curţii, între grajd şi magazii, zăcea în lene un porc mare negru, golaş. Sătulul dobitoc, după mai multe imboldiri cu bastonul, de-abia s-a ridicat; picioarele lui nu se vedeau din paie, pîntecele îi da de pămînt.

— De vreo două zile a început să mănînce mai puţin, semn că a ajuns la apogeul grăsimii; de acum încolo o să înceapă a slăbi, a-şi mînca din grăsime cum se zice; am fost azi-dimineaţă de m-am învoit cu măcelarul; o să-l taie mîne şi o să-i cîntărească toate părţile, una cîte una. M-am tocmit să-mi dea la orice cerere a mea din fiecare parte jambon, muşchi, slănină, cîrnaţi, cît or trage la cîntar mîne cînd voi tăia porcul. Măcelarul face o afacere bună, căci el poate să ia pe porc bani chiar îndată, pe cînd cu mine se răfuieşte treptat; căpăţîna i-o las cîştig pe dasupra.

În fundul curţii lucra o treierătoare cu o locomobilă de putere de patru cai, un car tras de două iepe aducea snopi de grîu, şi pe cîţi nu-i prididea maşina să-i bată din car, îi descărca într-o claie rotundă, terminată în vîrf ca un con. Claia era aşa de bine îndesată şi ticluită, că părea zidită, era pusă pe un pat de scînduri pe o groapă în care se putea scurge apa în caz de ploaie, aşa că grîul putea sta ani întregi nebătut în snopi, netreierat, fără a se teme de a fi răzbit de udătură sau spulberat de vijelie. Carul, după ce descărca snopii, se întorcea iar la urma secerătoarei şi, dacă nu găsea destui snopi gata ca să facă o încărcătură, se punea pe urma cositoarei şi încărca fîn. Fînul era dus şi aruncat într-o groapă adîncă şi, cînd se făcea grosimea fînului de două sau trei palme, se aşezau peste dînsul scînduri, pe care se puneau după aceea bolovani de piatră, bucăţi de fier şi orice alte greutăţi de apăsa fînul. A doua zi, cînd se strîngea alt fîn de pe cîmp, se ridica patul de scînduri, se arunca fînul cel nou peste cel îndesat, şi cînd se făcea noul strat de alte două-trei palme, iar se punea peste dînsul patul de scînduri cu greutăţi, şi tot astfel pînă se făcea grămada mare de ieşea din groapă afară. Acesta se numeşte fîn *incilat*. Vitele îl mănîncă foarte bine, e mai hrănitor, pentru că păstrează tot mustul, şi nici nu mucezeşte, nici nu miroase.

Am întrebat pe cultivator dacă maşina de bătut era proprietatea sa şi cît plătea maşinistului şi fochistului, şi mi-a răspuns că el nu se încurcă cu astfel de belele, că plătea proprietarului maşinei cu suma de snopi traşi prin maşină; că astfel îl ţinea un franc costul treieratului unui hectolitru de grîu, pe cînd pe acei cari au încercat cu maşinele lor îi costă mult mai mult, cîte doi şi trei franci bătutul unui hectolitru, fără a mai vorbi de necazurile cu maşiniştii şi cu reparaţiile maşinei.

Într-o livede ca de un hectar şi jumătate, păşteau în linişte vreo douăzeci de oi din cele mai frumoase, cu mieii cît şi dînsele de mari; ele trăiau acolo fără cîni şi fără cioban, toată îngrijirea lor erau trei jgheaburi de piatră pline cu apă împrejurul fîntînii şi, într-un colţ al livedei, o şandrama de scînduri rezemată pe cîţiva stîlpi de zidărie; acolo se duceau oile singure de se adăposteau de vreme rea.

— Cum se face, îl mai întrebai, că cîmpul este acum pe toamnă de un verde aşa de viu şi grîul aşa de sănătos? Nu am văzut nici un fir de iarbă îngălbenit de secetă sau de ploaie, nici un spic de grîu care să nu fie plin de boabe pînă în vîrf.

Iată răspunsul ce mi-a dat:

— Sunt vreo douăzeci de ani, holdele noastre erau mai în toţi anii mai mult sau mai puţin bîntuite, mănate şi pălite, sau de ploaie multă, sau de secetă; se mănau mai ales de cîte ori după ploaie da un soare fierbinte; picăturile de apă rămase pe foi produceau prin razele soarelui efectul lintelor de sticlă cari concentrează razele şi ard. Acum aceste inconveniente nu mai esist de cînd am drenat cîmpiile. De vreo zece ani încoa, mai că nu găseşti în Prosta o palmă de pămînt nestrăpuns, d-a lungul şi d-a curmezişul, de olane de pămînt, prin porii cărora asudă apa dintr-însele; apa din olane se strecoară în pămînt, cînd pămîntul este uscat de secetă, sau petrece din pămînt în olane cînd plouă prea mult. Drenurile sunt îngropate la o adîncime la care nu poate ajunge fierul plugului să le spargă; ele comunică la deal şi la vale cu şanţurile de irigaţiune şi dau unele într-altele, formînd ca un fel de reţea. Cînd e secetă, astupăm drumurile la vale, ca să rămîie pline cu apa care le vine din şanţurile de la deal; atunci apa din drumuri strecurîndu-se prin porii olanelor, ţine reveneală. Dacă, din contra, plouă mult, încît ar sta apa băltace pe cîmp, închidem gurile drumurilor

în şanţurile de la deal, ş-atunci olanele se golesc, şi apa din ploaie, în loc de a sta pe holde, se infiltrează prin porii olanelor şi se scurge în şanţurile de la vale.

— Dar aceasta trebuie să fie o cheltuială mare!

— Întîia aşezare a drenurilor costă; un hectar nu se poate drena cu mai puţin de cinci sute de franci, dar după aceea întreţinerea în bunăstare nu costă decît zece pînă la doisprezece franci pe an de hectar; dar apoi face, căci producţiunea este asigurată şi calitatea productelor devine mai bună, bobul mai mare şi mai hrănit.

— Cîte hectare ai dumneata, domnule, în cuprinsul dumitale?

— Eu am, domnul meu, patru loturi şi un sfert, din care două mi-au rămas moştenire, iar celealalte le-am cumpărat succesiv de la nişte vecini.

— Dar ce înţelegi dumneata prin cuvîntul lot?

— La noi, un lot de pămînt este de patru hectare. O fermă nu poate fi mai mică de un lot. Este dovedit prin esperienţă că o fermă mai mică de patru hectare, în loc de a da venit, aduce pagubă, căci nu poate să facă şi plugărie şi să ţie şi vite. Agricultorii cari au numai un lot îl împart astfel: o jumătate îl destină pentru casă, grădină, curte, grajd şi magazie, iar celealalte trei hectare şi jumătate le împart astfel: un hectar şi jumătate îl cultivă cu arătura de grîu, cu cartofi, bob, fasole, napi, şi două hectare le are pentru vite, păşune şi fîn.

— Dar acei cari au mai puţin de un lot de patru hectare, cari au numai două hectare, de exemplu, cum fac?

— Aceasta nu se poate, fiindcă lotul este o unime agricolă indivizibilă. Un om poate să aibă mai mult de patru hectare, dar nu poate avea mai puţin; o fermă mai mică de patru hectare este ruinătoare şi dă naştere sărăciei.

— Cum? Un om are un lot şi lasă trei copii; la împărţeala moştenirii o să le vie la fiecare cîte un hectar şi o treime.

— Aceasta nu se poate, căci după legea noastră, a prostilor, numai unul din moştenitori ia lotul întreg, fiul cel mai mic, iar ceialalţi fraţi se despăgubesc din cealaltă avere, ei rămîn cu drept de creanţă asupra acelui care a luat pămîntul; dacă a rămas, să zicem, trei copii, partea dreaptă a fiecăruia era să fie de un hectar şi o a treia parte din hectar, aşadar dreptul de creditor al fiecăruia din cei doi fraţi cari

au rămas fără pămînt este de o anuitate de 4% pe timp de douăzeci de ani asupra valorii unui hectar şi o treime. Dacă fratele cel mic e în vîrstă şi nu voieşte să primească această sarcină, dreptul lui trece la fratele care-l precede imediat la vîrstă; în caz de a nu voi nici acesta să primească, dreptul trece atuncea la fratele cel mai mare, şi cînd nici acesta n-ar voi, lotul se pune în vînzare şi preţul dobîndit se împarte frăţeşte. Dacă sunt fraţi majori şi fraţi minori, fraţii majori sau rudele cele mai de aproape numesc un administrator, care esploatează ferma pînă la venirea minorilor în vîrstă.

— Foarte bine; dar cum se face dacă un om lasă mai mult de un lot, însă mai puţin de trei loturi, dacă lasă şapte hectare, de pildă, şi a avut trei copii?

— Lucrul este foarte simplu. Fiul cel mai tînăr primeşte lotul întreg, iar celealalte trei hectare se pun în vînzare şi se cumpără de un proprietar care poate dovedi că mai are pămînt sau că este învoit cu cineva care-i cedează cel puţin încă un hectar ca să poată completa un lot întreg sau mai mult; se găseşte totdauna asemenea combinaţii şi asemenea cumpărători. Atunci valoarea acelor trei hectare se împarte între cei doi fraţi rămaşi fără pămînt, şi calculul e uşor. Se ţine seamă de partea dreaptă a fiecăruia — acea parte în cazul de faţă era să fie de 7/3 de hectare sau de două hectare şi o treime — şi fiindcă unul a luat patru hectare şi ceialalţi numai valoarea unui hectar şi jumătate, adică cu 5/6 de hectare mai mult, fiecare din ceialalţi fraţi rămîn cu dreptul de rentă de 4% pe an, în timp de douăzeci de ani, pe valoarea 5/6 de hectar. Dacă s-ar întîmpla să nu se găsească cumpărători pentru acele trei hectare stinghere, atunci unul le ia pe cîte şapte, şi dreptul celoralalţi devine de 4% pe valoarea a două hectare şi o treime.

Un lot o dată format în fermă şi dat agriculturei nu mai poate fi ştirbit şi nu poate fi espropiat decît întreg şi numai pentru interesul comun al judeţului sau al comunei, şosea, drum-de-fier, canal, salubritate sau estindere de oraş. Cînd comuna nu are trebuinţă de lotul întreg, ci numai de o parte, ea găseşte totdauna mijloc de a vinde ceea ce rămîne sau să o alipească la alt pămînt, ca să formeze un lot întreg sau o fermă mai mare.

— Bine! dar cînd un om are numai un lot de pămînt şi lasă mai mulţi copii? Unul ia pămîntul şi se face agricultor, dar ceilalţi ce se fac?

— Devin marinari, pescari, neguţători sau meseriaşi. La noi toţi au o meserie, toţi ştim mînui o corabie şi să pescuim. Peştele proaspăt şi sărat, stacojii şi crabii sunt un mare ajutor la hrana locuitorilor şi la alimentarea comerţului nostru.

Legea asta rurală a noastră începe a fi cam rău văzută de cîtăva vreme; unii găsesc că are mari neajunsuri, deşi a dat un mare avînt agriculturei noastre. Concurenţa ce ne fac americanii şi indienii cu cerealele şi cu vitele lor a scăzut preţurile productelor noastre, şi mulţi din posesorii fermelor nu pot plăti coerezilor regulat renta de 4% cu care au rămas datori şi sînt siliţi să vîndă loturile lor.

— Cum se face, domnule, că la o latitudine atît de septentrională ca aceea a acestei insule clima să fie aşa de dulce şi temperată? S-ar crede că suntem în Italia sau în Grecia. Văd aici grădini în cari înfloreşte mirtul şi cresc afară din florării arocarvi, cedri şi rododendri.

— Aceasta provine mai cu seamă din cauza curentului celui mare al Mexicului, a *Golfstrimului*, cum îi zic americanii. Acest curent, sau, mai bine zis, acest fluviu de apă caldă curge prin mijlocul oceanului cum curge o gîrlă p-o cîmpie. Această gîrlă curioasă curge împrejurul insulei noastre. Venind de la s.o., întîlneşte insula noastră la punctul numit Nisipa, acolo se rupe în două, o parte apucă pe coasta sudică spre e., cealaltă o ia pe coasta nordică tot spre e., şi, după ce linge coastele şi o coastă şi alta, se împreună iar, la căpătîiul celalalt, la apus la Ace, astfel că pămîntul nostru se aflǎ într-o baie de apă încălzită, cum ar fi o florărie ocolită cu olane pline cu apă caldă. Dacă o mai trece o lună, ai să poţi vedea de colo, din clopotniţa bisericei, un fum alb pe suprafaţa mării învîrtindu-se ca un şarpe; acel fum este aburul cald care se ridică din curent şi se condensează în contact cu apa mai rece a oceanului.

— De unde aduceţi dumneavoastră sămînţa de grîu? Am văzut curgînd din treierătoarea dumitale un bob foarte frumos, mărunt, dar potrivit, tare, sticlos şi greu; trebuie să tragă cel puţin 61 de livre; seamănă cam cu un grîu care se numeşte ghircă. Ce neam de grîu este acesta?

— Nu aducem sămînţa noastră de nicăieri, este soiul indigen îmbunătăţit prin selecţiune, un grîu care acum cîţiva ani nu trăgea mai mult de 60 de livre acum mai în toţi anii se suie la 65 de livre; sunt proprietari cari au ajuns a dobîndi grîu şi de 67 de livre. Pentru facerea seminţei alegem cea mai bună tarla; tarlaua aceea n-o secerăm în pîrgă, lăsăm grîul dintr-însa de se coace bine pînă e aproape d-a se scutura din spic, atunci îl tăiem şi-l trecem prin tarare pînă îl aducem la a cincea parte, numai bob ales, care n-a putut trece prin găurile cele mai mari ale tararului, apoi chiar şi boabele acelea tot le mai inspectăm cu ochii, ca nu cumva să se fi strecurat vreun bob stricat sau pălit. Nu semănăm mai niciodată grîul din anul acela; s-a observat că sămînţa este totdeauna mai bună dacă este ceva mai veche. Păzind aceste prescripţiuni, am ajuns a avea din an în an un grîu mai frumos, mai sănătos, mai greu, mai bogat în gluten şi care dă tărîţe mai puţine la măcinat; un grîu care nu degenerează. Tot astfel facem şi cu celealalte producte. Am dobîndit credinţa că soiurile indigene îmbunătăţite sunt cele mai folositoare, pe cînd cele streine, oricît de bune şi de bine cultivate ar fi, după cîţiva ani degenerează.

— Aş voi să ştiu cum îngrăşaţi pămîntul.

— Aceasta este o cestiune mare în agricultură, căci pămîntul nostru este foarte sărac; stratul vegetal la noi nu e mai gros de două degete şi ne trebuie gunoi mult. Locurile de păşune se îngraşă singure; prin şederea vitelor pe dînsele devin din an în an mai bune, dar îngrăşatul arăturilor este mai anevoie; aruncăm pe dînsele tot ce găsim, tot ce ne putem procura: aşternuturile de la vite, băligarul, gunoiul şi toate necurăţeniile ce putem aduna; mai aducem şi cu carăle noastre ce putem găsi sau cumpăra din oraşe. Sunt proprietari cari îngraşă cu guano şi cu îngrăşăminte artificiale, dar aceasta costă foarte scump.

— Ce industrii aveţi în insulă? n-am văzut coşuri de fabrici nici prin oraş, nici pe cîmp.

— Mă întrebi ce industrii avem, dar nu v-am spus că avem mai întîi agricultura, apoi pescăria, corăbieria şi comerţul; mai avem şi meserii de tot felul, cizmari, croitori, cusătoare, pălărieri, curelari, tîmplari, zugravi, zidari, bucătari etc., dar poate că vrei să zici fabrici de pînză, de postav, de zahar, de hîrtie, fabrici de acelea la cari tre-

buie mașini mari și complicate, capitaluri de milioane, fabrici cari nu se pot ține decît cu un debit mare, cu o populațiune numeroasă și cu colonii întinse. S-au încercat unii și la aceasta, dar se vede că nu prea le-a venit la socoteală. Cunosc vreo doi-trei capitaliști cari s-au încercat să fabrice țesături de bumbac, de lînă și de mătase, dar au păgubit bani mulți și au încetat. Ziua de lucru la noi e prea scumpă, cărbunele trebuie să-l aducem tocmai din Belgia sau din Englitera, mașinele trebuincioase la asemenea lucrări sunt foarte complicate și scumpe; trebuie să le aducem de afară și sunt anevoie de mînuit; ele au trebuință de meșteri speciali: aceste greutăți și multe altele nu ne permit să ținem la luptă cu țesăturile cari vin din America și de pe Continent.

La prostii noștri s-a încuibat crezul că mîna omului e mașina cea mai perfectă care poate esista și că de la acest instrument făcut de Dumnezeu a izvorît toată civilizațiunea în lume, că din ea a ieșit pictura, sculptura, arhitectura, toate artele, toate meșteșugurile și toate meseriile și chiar literatura. Nu avem fabrici propriu-zise, dar avem, precum v-am spus, meseriași de tot felul. În școalele noastre copiii toți, fete și băieți, trebuie să învețe un meșteșug, să aibă o meserie; băieții se dau la meșteșugul zidăriei, dulgheriei, tîmplăriei, cizmăriei; fetele, la cusături, la confecționare de rochi, la împletituri de tot felul; nu esistă casă în insula noastră unde să nu găsești două sau trei mașine de cusut și de împletit; aceste mașine, atît de utile, au ajuns cum era odinioară roata de tors, cum era mai dinainte vreme furca. Avem croitorese de femei și modiste, dar nu prea fac treburi, fiindcă la noi nu este femeie care să nu știe să-și facă singură rochile, cămășile și pălăriile, destul să li se dea stofă și un jurnal de modă; du-te pe cheu, pe seară, și vei vedea toalete din cele mai elegante; femeile noastre sunt așa de bine îmbrăcate ca și la Londra și la Paris, hainele noastre, ale bărbaților, sunt făcute în casă, cumpărăm postav, flanelă, pînză, le croim și le coasem.

— Și cum? nu faceți nici pambriuri, nici flanelă, nici postav, nici măcar stambă? Sunteți tributari străinilor?

— Nu, domnule, pentru că ne-ar veni mai scump decît le cumpărăm acum. Este de mirat cum negustorii ne pot

vinde unele stofe mai ieftin decît se vînd chiar în țările de unde le aduc, şi deosebirea aceasta merge uneori pînă la 25%.

— Remediul este uşor: ca să puteți avea fabrici, opriți mărfurile streine de a intra la voi sau trîntiți-le o vamă grea, cu care să-i faceți să nu mai vînză ieftin.

— Dar apoi dacă şi ei ar opri vitele şi grînele noastre sau le-ar impune cu o dare vamală grea, ce am face? Aşa e că ne-ar sărăci cu totul, pe cînd acum trăim în pace? Noi le vindem productele noastre pe cît fac şi cumpărăm ieftin de la dînşii lucrurile de cari avem trebuință. Dacă, de pildă, am pune o vamă de un franc pe cotul de postav, nu este aşa că negustorul care aduce postavul din streinătate ar fi silit să ni-l vîndă cotul cu un franc mai scump decît ni-l vindea mai înainte? Şi cine ar plăti francul acela? Nu l-am plăti tot noi, consumatorii? Şi în loc să fim bine şi curat îmbrăcați, am umbla cu haine vechi şi rupte. Aşa cum este acum, este mult mai bine; că trimitem lînă, unt, brînză şi grîne, şi ei ne trimit postav, pînză, stambă, mătăsării, ceasornice şi porțelane. Liberi sunt să puie dări pe produsele noastre dacă le place să le plătească scump, dar noi e mai bine să căutăm să ne îmbrăcăm cît de ieftin.

— Va să zică vreți să fiți în veci tributari streinului? Nu ştiți că prin proibițiuni şi prin impozite vamale grele țările cele mari şi puternice au izbutit să-şi creeze industrii naționale?

— Nu, domnule, voim să avem relațiuni de schimb cu dînşii, să le vindem şi să cumpărăm de la ei, precum şi ei să ne vînză şi să cumpere de la noi în plină libertate, fără să fim nici noi tributarii lor, nici ei tributarii nostri. Prostii nostri nu vor să crează că dările vamale şi proibițiunile au creat industria în statele cele mari, ci zic că trebuie să fi fost multe alte împrejurări, precum că transporturile erau înainte vreme grele, pe cînd nu esistau nici vapoare, nici drumuri-de-fier şi că aducerea din depărtări, fie pe apă, fie pe uscat, costa mult, apoi mai zic că înlesnirile de maşini, abundanța fierului şi a cărbunelui şi numărul mare al consumatorilor cari se cifrează aci cu patruzeci şi cu şasezeci de milioane, ieftinătatea mînei de lucru, ieftinătatea capitalului, coloniile şi războaiele prin cari se impuneau tractate de comerț, acestea au contribuit la stabilirea de fabrici mari.

— Maşinile de cari vă serviţi le fabricaţi aici în insulă, sau le aduceţi de afară? Aveţi mine de fier?

— Noi nu avem fabrici de maşini; piatră de fier avem multă şi de foarte bună calitate, dar nu o esploatăm pentru că nu avem cărbuni de pămînt; estragerea fierului ne-ar veni foarte scump şi n-am ţinea piept nici cu englezii, nici cu belgii, în ţara cărora sunt localităţi unde piatra de fier se găseşte amestecată cu cărbunele de pămînt, încît n-au decît să le ia cu lopata şi să le arunce în cuptor, ca să curgă din el fierul topit ca o gîrlă de foc, avantaj care a fost poate una din cauzele cele mai mari ale bogăţiei acelor ţări.

— Dar am băgat de seamă că pentru o esploatare agricolă cum este acea a dumitale ai trebuinţă de un capital însemnat.

— Negreşit, dar avem instituţiuni de credit. La noi un proprietar muncitor şi onorabil, care nu este nici beţiv, nici jucător de cărţi, găseşte totdauna credit pînă la suma de 75% a valorii proprietăţii sale, bani cu 3% dobîndă şi ½% amortizare. Este destul să mă prezint la banca noastră rurală cu un certificat iscălit de trei proprietari cunoscuţi şi înscrişi în tabela băncei, ca să mi se dea hîrtii d-ale băncii pe cari le trec drept bani bătuţi oriunde. Datoria se stinge în şasezeci de ani; dar nu este esemplu ca un proprietar să nu se exonereze în mai puţin de treizeci de ani, plătind sau o amortizare mai mare, sau dînd aconturi de cîte ori nimereşte un an bun.

— Dar evrei aveţi în insulă?

— Avem destui; noroc numai că de la o vreme s-au mai împuţinat; s-au împuţinat încă bine, de cînd legea nu mai permite împliniri de datorii contractate de trîntori şi de risipitori.

După legea noastră actuală, o datorie, ca să poată fi exigibilă, trebuie să se dovedească că împrumutul a avut originea sa în trebi de comerţ sau de industrie, într-o afacere reproductivă ori care putea să devie reproductivă, sau că s-a contractat pentru vreo neapărată trebuinţă de familie, iar nu pentru lux, joc de cărţi sau băutură. Datoriile contractate de risipitori, oricare ar fi vîrsta lor, nu sunt ţinute în seamă de justiţie, precum nu sunt ţinute în seamă nici cele cu camătă, nici cele făcute pentru joc de cărţi sau pe băutură.

— N-am văzut nici o sinagogă în oraş.

— Da' de ce să avem sinagogă dacă nu sînt israeliţi? Noi nu avem decît vreo zece-douăzeci de familii cari aparţin cultului mozaic, prea puţini ca să poată zidi şi ţinea o sinagogă cu pompa necesară. Aceştia au o casă unde se adună de-şi împlinesc datoriile religioase şi un cahal care vine din cînd în cînd de le citeşte.[...]

— Dar parcă-mi spuseşi adineaorea că aveţi destui evrei...

— Credeam că mă întrebi de oameni cari fac afaceri evreieşti, evrei prin obiceiuri, prin caracter şi apucături; oameni cari speculează banii lor evreieşte. Israeliţii care au mai rămas sunt mai toţi meseriaşi, lucrători, meşteri sau negustori, oameni producători. Cunosc pe unul care a cumpărat pămînt şi a devenit bun cultivator; creşte nişte oi foarte căutate pentru bunătatea lînei; mai cunosc pe un altul care produce cei mai frumoşi porci; la el se găsesc şuncile cele mai vestite.

— Credeam că evreii consideră porcul ca un animal spurcat.

— Spurcat cît îi vrea, dar cînd e vorba de cîştig, evreul, fie creştin, fie israelit sau mahometan, nu se dă înapoi dinaintea nici unei consideraţiuni.

— Drept să spun, am admirat foarte mult starea cea bună a şoselelor voastre; stradele din oraş sunt aşa de bine pavate şi de curate cum n-am văzut nici în Olanda; mi-am zis că ţara asta trebuie să fie foarte bogată, că trebuie să aibă venituri mari de tot.

— În adevăr, dările noastre sunt mari; cei de la ţară plătim pînă la 10% pe an din venitul nostru curat, iar la oraş dările se suie şi pînă la 20%. Apoi mai avem dările pe tutun de 500% şi pe băuturi de 200%. Mai înainte vreme mai erau şi accisele, dar acum, slavă Domnului, s-au desfiinţat.

— Şi cum se percep acele dări pe tutun şi pe rachiu? Aveţi monopoluri sau regie?

— Nici monopol, nici regie. Oricine voieşte să vînză tutun sau rachiu este dator să se înscrie mai întîi la o autoritate comunală urbană, şi primăria aceea îl pune sub priveghерea şi controlul unuia din inspectorii săi, pe care traficantul este dator să-l înştiinţeze de cîte ori voieşte să se

bage marfa în prăvălie. Acela vine îndată de deschide marfa, desparte calitățile de tutun, țigări și țigarete, fiecare în șase părți, iar spirtoasele numai în trei; una din acele părți se dă negustorului pentru a o pune în vînzare, iar celealalte se închid într-o magazie separată, cu cheia și sigiliul inspectorului, și nu se liberează traficantului spre vînzare decît atunci cînd plătește integral valoarea lor în bani. Pachetele poartă toate marca inspectorului și o etichetă care indică calitatea și prețul. Contravențiunile sunt pedepsite cu amenzi grele.

Veniturile acestea, bine administrate și întrebuințate cu chibzuință și economie, ajung pentru plata impiegaților, a siguranței publice și a drumurilor. Cît despre căile ferate, ele sunt ale companiilor: statul nu are la ele nici un amestec altul decît de a aproba regulamentele de esploatare și de a priveghea la buna stare a lucrărilor din punctul de vedere al siguranței călătorilor. Inspectorii și inginerii statului cari fac acest serviciu sunt plătiți de companii.

La noi serviciile publice se fac bine și cu esactitate, pentru că aici domnește la toți ideea că orice impiegat, fie de orice rang, mare sau mic, șef sau subaltern, este servitorul publicului, iar nu stăpîn.

— Spune-mi, mă rog, dumneata ești cooperativ?

— Ce vrei să zici, că nu te înțeleg; cuvîntul acesta l-am auzit de multe ori, dar nu prea știu bine ce însemnează; văd că se întrebuințează la fel de fel de lucruri.

— Deși nu înțelegi, nu face nimic, zi înainte! Pe cîți n-am auzit eu vorbind și scriind despre lucruri de cari n-au habar și nu le înțeleg, și aceasta nu oprește ca lumea să-i asculte cu gura căscată și să-i admire. Mi-aduc aminte, sunt cîțiva ani, pe cînd ocupam un post important într-o cancelarie, șeful meu, un om *omnibus*, bun la toate, era așa de ocupat cu trebile cele mari ale țărei, încît era silit să alerge toată ziua de colo pînă colo și să-mi lase mie grija afacerilor celor neînsemnate, așa că într-o zi, fiind chemat să decid asupra unui proiect de șosea, am pus pe raportul ce mi se prezenta apostilul următor:

„Domnul inginer este invitat să continue traseul înainte pînă la Obor, ca să se completeze o linie de *circumvalațiune* împrejurul orașului, spre a nu mai fi silite carăle încărcate

cu proviziuni să treacă prin oraş şi să împiedece circulaţiunea pe strade“.

Cuvîntul *circumvalaţiune*, care nu fusese întrebuinţat pînă atunci în cancelarie, a plăcut aşa de mult impiegaţilor, încît nu mai puteam scăpa de dînsul; îl întîlneam în toate sdelcile, în toate otnoşeniile, în toate pisaniile; nu era ordin, circulară sau raport care să nu conţie de două şi de trei ori cuvîntul *circumvalaţiune*. Era vorba de o şosea-linie dreaptă între două sate, găseam cuvîntul *circumvalaţiune!* Era vorba de o şosea peste un deal sau peste o vale, *circumvalaţiune!* Era să se facă undeva un pod, un podeţ, un debleu, un rambleu sau o împietrire? Era *circumvalaţiune!* Dacă îmi permiteam uneori să întreb pe redactori ce înţelegeau prin acel cuvînt, îmi răspundea: *circumvalaţiune!* încît, ca să scap de acel cuvînt, am fost silit să dau ordin, oprind întrebuinţarea lui.

— În adevăr, sunt oameni cari vorbesc ore întregi fără a şti ce spun, şi merg înainte, nu le pasă. Învăţătorii de şcoală, la noi, au de sistem de a nu permite copiilor să vorbească fără a şti ce spun, şi-i esercitează a se esprima curat şi limpede, cînd au cîte ceva de zis, ca să poată fi înţeleşi la vorbă.

Eu, dragul meu domn, nu ştiu cum se petrec lucrurile la cooperativă, ştiu numai că este o băcănie mare, foarte mare în oraş, la Vacile, deasupra căreia stă scris cu litere mari de aur:

Cooperative store

adică magazin sau depozit cooperativ, dar nu ştiu ce o fi înţelegînd ei cu acele cuvinte, însă dacă eşti doritor să afli, am eu un văr impiegat acolo, un fel de contabil sau de secretar; el trebuie să ştie; îţi pot da o scrisoare către dînsul.

După două zile mă prezentam la d. Peter, impiegat la cooperativa din Vacile, cu o scrisoare de recomandaţie din partea bunului agricultor Paul, şi iată rezumatul celor ce am putut afla de la dînsul.

— Ai observat, domnule, sunt sigur, îmi zise îndatoritorul Peter, că orice este lucrat de om, orice product, cum se zice, cizmă, haină, ceasornic, orişice, este rezultatul combinării a două puteri distinse una de alta: a *capitalului* şi a *muncei*.

Una dintr-aceste două puteri, *capitalul*, purcede obicinuit de la meşter, de la patron sau stăpîn, pe cînd cealaltă putere, *munca*, procede de la lucrător, muncitor sau impiegat, calfă, ucenic. Şi iată cum se petrece treaba:

Un meşter care are ceva parale, cu alte cuvinte un *capital*, închiriază un local, cumpără maşinile, uneltele şi materialul trebuincios meseriei sale, iar cu simbrie sau cu plată zilnică pune cîţiva lucrători, calfe sau ucenici de-i muncesc, şi obiectele dobîndite prin lucrarea acelora devin proprietatea jupînului sau meşterului. El le vinde în profitul său, şi cu banii dobîndiţi din vînzare îşi scoate cheltuielile făcute pentru chirie, unelte şi plata lucrătorilor; iar ce-i mai rămîne, dacă rămîne, este beneficiul sau cîştigul său.

În cazul acesta, oricît ar cîştiga meşterul patron, precum şi oricît ar păgubi, nu priveşte de loc pe lucrători, ei şi-au avut plata lor regulată.

Dar cînd lucrătorii participă şi ei la beneficiul realizat, cînd treaba este înjghebată aşa că, deosebit de salariu, munca să aibă şi ea parte în cîştigurile ce patronul a putut realiza, aceasta se numeşte *cooperaţiune*, adică *cointeresare a muncei în capital*, combinarea sau contopirea interesului capitalului cu interesul muncei.

De la credinţa că, în mai multe cazuri, patronul, adică capitalul realizează prea mari beneficii în comparaţiune cu plata ce se dă lucrătorilor, s-a născut ideea de a face ca şi lucrătorii să aibă o parte în beneficiile realizate de capital, fie acel capital format de patron, de acţionari sau de însăşi asociaţiunea muncitorilor. Asociaţiunea capitalului cu munca, într-un cuvînt, combinarea acestor două puteri, s-a numit *cooperaţiune*, adică conlucrare sau contopire a interesului muncii cu interesul capitalului.

Cooperaţiunea se poate face prin asociaţiunea patronului cu lucrătorii sau prin asociaţiunea numai a lucrătorilor între dînşii, ei fiind şi conducătorii afacerii.

Dacă la înfiinţarea unei băcănii, de esemplu, banii necesari pentru cumpărarea zahărului, cafelei, maslinelor, pentru plata chiriei localului şi toate celealalte cheltuieli s-ar aduce de către băieţii din prăvălie, de oameni care lucrează acolo, încît băcănia să fie proprietatea lor, o asemenea întreprindere se numeşte *asociaţiune cooperativă*.

Dacă cîţiva lucrători tîmplari s-ar asocia şi ar forma un capital cu care să închirieze casă, să cumpere maşini, unelte şi materialul necesar, lemne, scînduri, fierărie, astfel ca stabilimentul să fie al lucrătorilor chiar, aceasta s-ar numi *asociaţiune cooperativă.*

Dacă capitalul s-ar forma de un patron sau de o societate de acţionari cu învoirea ca lucrătorii, deosebit de salariul lor zilnic, să aibă şi o parte oarecare în beneficiile realizate, ar fi aceasta tot o *asociaţiune cooperativă.*

Asociaţiunile cooperative se pot deosebi în două categorii: în *cooperative* de *distribuţiue* şi *cooperative* de *producţiune.* Scopul celor dintîi este de a petrece producte, de a le plasa, de a le vinde, pe cînd a celoralalte, a cooperativelor de producere, este de a produce, de a face, de a fabrica.

În Englitera, în Franţa şi în Germania există astăzi o mulţime de aceste asociaţiuni, dar acele cari au reuşit mai bine sunt acele formate pentru plasare; se poate zice că nouă părţi din societăţile cooperative existente au drept ţel plasarea. Încercările făcute de a se aplica sistema la producţiune n-au fost totdeauna norocite; foarte puţine au reuşit; şi lucrul se înţelege de la sine: fabricarea este expusă la o mulţime de împrejurări şi de fluctuaţiuni. O fabrică sau un atelier ajuns în stare de o mare estindere, de o mare producere anevoie îşi poate restrînge operaţiunile cînd vin împrejurări grele: scădere de preţuri, criză de bani sau o concurenţă neaşteptată; adesea o mică invenţiune răstoarnă şi ruinează fabrici mari şi vechi şi afundă în mizerie mii de lucrători. Pe cînd o asociaţiune pentru plasare îşi poate modera şi chiar opri operaţiunile sale mai lesne nu are decît să nu îşi reînnoiască aprovizionările.

Fabricile sunt adesea obligate a continua lucrarea lor şi a vinde în pagubă, ca să-şi poată păstra clienţii cu speranţa că în curînd vor veni vremi mai bune sau să grămădească în magaziile lor product peste product, sporind capitalul închis, alternativă care una şi alta duce adesea la ruină şi la catastrofă.

Ceea ce englezii numesc *cooperative stores* (depozite sau magazii cooperative) sunt nişte prăvălii mari, înfiinţate sau prin acţiuni, sau prin asociaţiunea clienţilor deveniţi chiar ei acţionarii întreprinderii. În cazul cel din urmă ei şi numai ei, asociaţii clienţi, beneficiază de cîştigurile rea-

lizate, iar servitorii stabilimentului, secretarii-contabili, casierii şi impiegaţii de deosebite categorii nu au nici o parte la cîştig, sunt nişte simbriaşi, şi nimic mai mult. Este bine să vă dau aci o mică idee despre cum au luat naştere acele societăţi, căci ele astăzi au ajuns la o mare dezvoltare.

Cam pe la 1844, lucrătorii dintr-o fabrică de flanele de la Rochdale, douăzeci şi opt la număr, văzînd că băcanul de la care cumpărau cu mărunţişul zahărul, cafeaua şi ceaiul le da obiecte de calitate proastă şi chiar falsificate, pe cînd la băcănia care vindea cu ridicata *(en gros)* aceleaşi obiecte erau şi de calitate mai bună, şi mai ieftine, s-au învoit între dînşii, puind fiecare cîte o mică sumă la mijloc, cu cari bani s-a făcut o aprovizionare de la băcănia *en gros*, din care aprovizionare apoi lua fiecare cît îi trebuia, plătind ceea ce lua cu bani gata, tot pe preţurile cu cari cumpăra mai înainte acele obiecte de la băcanul detailant. Cu banii ce se adunau de la acele cumpărături se reînnoia proviziunea cînd se isprăvea. Astfel aveau zahărul, ceaiul şi cafeaua de calitate mult mai bună şi mai spornică. Nici prin gînd nu le trecuse că aveau să tragă vreun alt folos decît acela al calităţii, cînd la încheierea socotelilor s-au pomenit pe neaşteptate că se realizase un beneficiu însemnat, pentru că obiectele, fiind calitate bună şi curată, erau mai spornice, şi ei îşi îndestulau trebuinţele cu o cantitate mai mică, şi fiind şi mai ieftine, rămînea în casă deosebirea preţurilor cumpărărilor, încît lucrătorii asociaţi, în sistema aceasta, găsise un plasament producător şi sigur pentru economiile ce făceau pe nesimţite.[2]

După zece ani de existenţă, asociaţiunea flanelarilor de la Rochdale devenise vestită şi atrăsese o mulţime de lucrători. Numărul asociaţilor se suise la 10.894, şi capitalul adunat ajunsese să fie de 322.500 franci. Atunci depozitul cooperativ nu se mai mărginea numai la d-ale băcăniei, ci se aproviziona cu carne, pîne, haine şi încălţăminte tot pe baza principiului iniţial. Asociaţii cumpărau cu acelaşi preţ ca de la prăvăliile de mărunţiş (detalianţi), dar dobîndeau calităţi mai bune; capitalul asociaţiunei sporea pe toată ziua, şi sporea aşa de repede, că la 1856 înfiinţase din beneficii mori cu vapor pentru măcinatul făinei trebuitoare la fabricarea pînei consumată de asociaţii săi, casa în care era *storul* central, cu zidirea căreia se cheltuise 350.000

franci, era proprietatea asociaților, și înființase optsprezece sucursale, din cari una este și asta a noastră de aici. Beneficiul realizat era de 814.425 franci, de la care se da asociaților un venit fix de 5% pe an; iar escedentul se adăuga pe tot anul la capital. Vînzarea făcută în acel an a fost de 6.865.675 franci.

La 1882, capitalul social ajunsese să fie de 7.881.075 franci, din care parte s-a băgat în cumpărare de acțiuni de drumuri-de-fier și parte în ipoteci pe case zidite pentru lucrătorii asociați, așa că mai mulți din ei au putut deveni proprietari pe casele în cari locuiau, cumpărîndu-le de la societățile de construcțiuni cu plăți în anuități.

Astăzi Englitera are 782 de storuri cooperative al căror debit se suie la 346.712.450 franci pe an. Unul dintr-aceste *storuri*, „*Army and navy*", înființat prin asociațiunea ofițerilor de mare și de uscat pentru a se aproviziona cu obiectele trebuitoare lor, are un local cel puțin de trei ori cît magazinele „Luvrului" din Paris. Acolo se găsește orice ar căuta cineva: pîne, carne, pește, păsări, vînat, unt, poame, legume, bucate gata, îmbrăcăminte, arme, trăsuri, cai, mobile, cuțitărie, argintărie, porțelane, diamanturi, ceasornice, cărți, hîrtie, într-un cuvînt, orice ai căuta, și dacă bazarul nu are obiectele cerute, ți le procură.

Storul „Whiteley", care poartă numirea de „*Universal provider*" (furnizor universal), este poate cel mai mare *store* din lume. El aparține unei societăți de acționari. La acel *store* se pot aproviziona nu numai acționarii, dar și oricine, tot pe sistema de bani gata. Nu cunosc lucru în lume care să nu se găsească la „Whiteley". Este destul să amintesc că la un incendiu, anul trecut, care a distrus o aripă a acelui stabiliment, au fost siliți să se lase să arză mai multe fiare sălbatice și veninoase, lei, tigri și șerpi veninoși, care se găseau acolo de vînzare.

La acest *store* obiectele se vînd mai ieftin decît la prăvăliile particulare, căci aci nu este cestiunea de a se forma un capital păstrat asociaților, ci de a le da un dividend bun. Pe acest principiu sunt formate și magaziile cele mari din Paris: „*Le Louvre*", „*Le printemps*", „*Le petit St. Thomas*" etc.

Unele asociațiuni de lucrători au adoptat la *storurile* lor principiul de a cumpăra obiectele mai ieftin, în loc de a

se forma un capital cu diferența prețurilor. Aceasta însă este a se depărta de la principiul inițial prin care se formează asociaților muncitori un capital, bani albi pentru zile negre, cum se zice, principiu salutar și umanitar, care asigură existența săracului cînd vine boală, bătrînețe, neputință sau vreo nenorocire.

Binele ce au produs *storurile* cooperative este imens; unele au putut consacra pînă la 21% din beneficii la dezvoltarea educațiunii și învățăturii copiilor lucrătorilor în științe și arte industriale.

Prosperitatea *storurilor* din Englitera a fost așa de mare, încît au înființat fabrici pentru a produce chiar ele multe din obiectele trebuincioase debitului lor; *storurile* posedă corăbii mari cu vapor ale lor, cu cari aduc de peste mări obiectele cu cari se aprovizionează; au cumpărat moșii (ferme) în cari cultivă cerealele, legumele și poamele de cari au trebuință, cresc vite și pasări cari le procură laptele, ouăle, untul și carnea cu care aprovizionează magaziile lor; au înființat bănci pentru daraverile lor de bani, daraveri cari s-au suit în anii din urmă la suma de 300.000.000 franci (trei sute de milioane). Unul singur dintr-aceste *storuri*, acela al lînarilor *(whoolesale)*, a avut afaceri de bani de peste nouăzeci și cinci de milioane (95.000.000 franci). Societatea aceasta a lînarilor a ajuns la o mare perfecțiune de fabricare; astăzi produce numai pentru *storuri*, aprovizionează cu fabricatele sale 622 de *storuri*.

Căutînd bine, tot secretul prosperității *storurilor* este principiul de a nu vinde decît pe bani gata, de a nu face nimănui credit[...].

Legea care a pus capăt vînzării băuturilor pe datorie a făcut un mare bine: patima beției a scăzut, moralitatea publică a cîștigat sută la sută și crimele s-au împuținat.

Un alt serviciu mare adus lucrătorilor de către societățile cooperative înființate de dînșii este formarea și dezvoltarea societăților de construcțiuni de case pentru locuințele muncitorilor: *building societies*, cari s-au fondat și ele tot pe principiul cooperativ și în conecțiune cu dînsele. Scopul acestor societăți este de a procura lucrătorilor locuințe comode, curate și de a-i pune în pozițiune chiar de a deveni proprietari pe acele case.

Precum am spus mai sus, *storurile* cooperative, în loc de a da societarilor parte din beneficiile ce trec peste fixul de 5% sau de a întrebuința acel excedent la scăderea prețului obiectelor ce cumpără clienții asociați, acel excedent s-a consacrat la formarea de societăți de construcțiune, astfel că lucrătorii asociați pot avea locuințe bune și igienice, aerate și bine drenate, aprovizionate cu apă în abondență și cu gaz. Precum își procură de la *storuri* obiecte de consumațiune de calitate bună, tot astfel își pot procura locuințe comode și sănătoase.

Scopul societăților de construcțiuni fondate din cîștigurile realizate de *storurile* cooperative este de a pune pe lucrători în stare de a satisface una din trebuințele cele mai neapărate ale omului: locuința.

Cu partea de beneficiu ce-i revine de la *storul* cooperativ și cu ce mai pune doparte un lucrător econom și diligent poate foarte bine cumpăra sau zidi casă, plătind cu amortizare banii avansați de societățile de construcțiuni, ipoteca pe acea casă servind de garanție pînă la răfuirea datoriei. Sunt acum peste 71.000 de lucrători membri ai societăților de construcție. Acele societăți proced astfel:

O *building society* cumpără un loc întins, pe care însemnează stradele, face pe sub ele canalele trebuincioase, pune olanele pentru ducerea apei și a gazului, hotărește locurile pe cari se pot zidi case, lăsînd din distanță în distanță spațiuri slobode, ca să nu fie prea grămădite; drenajul și ventilațiunea se fac în cele mai bune condițiuni igienice. Locurile destinate zidirilor sunt despărțite fiecare în trei: grădină, curte și casă. Casa între curte și grădină, grădina în față, strada și curtea la spate; curțile a două case sunt despărțite una de alta printr-un mic zid.

Casa se zidește sau de chiar lucrătorul asociat, cu banii ce i se avansează succesiv de societatea de construcțiune, rămîind ipotecată la acea societate pînă la răfuire. Anuitățile se plătesc din beneficiile capitalului cooperativ și din economiile lunare sau săptămînale ce pot realiza muncitorii. Casele sunt mai toate pe același plan de distribuire.

Societățile cooperative de producțiune, deși nu au dat rezultate așa de satisfăcătoare ca cele pentru plasare, nu trebuie însă să se creadă că ideea este sterilă și că trebuie părăsită, cu atît mai mult că unele au reușit foarte bine.

În Paris s-au făcut mai multe încercări de producţiuni cooperative, dintre cari vreo patruzeci tot există şi astăzi, deşi toate nu sunt într-o stare de invidiat. În timpul revoluţiunii de la 1848 s-a făcut în Paris încercarea d-a se încuraja asemenea stabilimente cu avansuri de bani din casa statului, de a se înfiinţa ceea ce s-a numit „*des ateliers nationaux*“*. Existenţa lor însă a fost efemeră. Poate că momentul chiar nu era bine nemerit, într-un timp cînd spiritele erau cuprinse de preocupaţiuni politice.[3]

Una din societăţile cooperative care a avut un succes deplin, fără concursul statului, este Societatea lucrătorilor claviristi, înfiinţată la 1849. Patrusprezece inşi au pus cîte 50 de franci fiecare şi au înfiinţat un atelier. Acea societate a prosperat aşa de bine, încît astăzi fabrica şi uneltele, a căror valoare este de 275.000 franci, a devenit proprietatea limpede a acelor lucrători asociaţi. Ei iau şi lucrători cari lucrează cu ziua, fără de a fi asociaţi. Altele însă, deşi au început foarte bine şi au mers tot prosperînd pînă la un timp, mai la urmă însă au fost silite de împrejurări sau să se dizolve, sau să se abată de la principiul primordial al cooperativelor. Voi cita aci esemplul societăţii bumbăcarilor din Suffolk.

La anul 1855 cîţiva lucrători bumbăcari, asociindu-se prin formarea unui mic capital, au închiriat o sală, au cumpărat cîteva războaie de ţesut şi au început a lucra pe contul lor. La început lucrul mergea bine de tot; industria bumbacului era p-atunci în floarea ei, şi asociaţii, încurajaţi de succesul întreprinderii, au dat atelierului lor cu încetul o întindere din ce în ce mai mare; au înfiinţat chiar un atelier de tors; capitalul lor, din beneficii, ajunsese la 125.000 franci. Sistema adoptată deci era simplă şi bună: un beneficiu de 25% era luat pe tot anul de la capital, iar ce mai prisosea se făcea în două, şi o parte se împărţea asociaţilor ca supradividend, iar cealaltă se împărţea lucrătorilor cari lucrau cu plată, cu ziua, peste salariul ce li se cuvenea, ceea ce făcea că acei lucrători, primind afară de salariu şi o plată potrivită cu munca şi cu silinţa lor, dezvoltau şi zel mare, şi activitate la lucrare, încît beneficiul mergea crescînd răpede; şi fabrica mergea aşa

* Ateliere naţionale.

de bine, încît pe la 1860 au putut zidi o fabrică mare, cu care au cheltuit 1.250.000 franci, și se pregătea să mai zidească și o alta.[4] Dar de-abia se mutase în zidirea cea nouă, cînd deodată izbucnește războiul civil în Statele Unite ale Americei; atunci fumul încetează de-a mai ieși pe coșurile fabricelor de bumbac. Manchester devenise în cîteva luni un oraș mort. Industria bumbacului se cufundase într-o criză fără esemplu în istoria industriei. Lucrătorii asociați din Lancaster au luptat cu curaj și energie, însă deși au urmat încă și după ce mai multe fabrici particulare stinsese focurile mașinelor, dar tot în sfîrșit au fost și dînșii constrînși de necesitate să înceteze.

Nu încape îndoială că sistema cooperativă se poate aplica mai bine la distribuire decît la producțiune, fiindcă, precum am mai spus-o, aceste din urmă își pot modera și restrînge operațiunile mai lesne și mai repede decît celelalte, mai ales că au o clientelă fixă, pe cînd celelalte, ca să subsiste, trebuie să producă neîncetat sau să suspendeze. Cu toate acestea, nu încape îndoială că asociațiunea muncei cu capitalul la producțiune este un principiu salutar, care, bine aplicat, poate da în multe cazuri rezultate foarte bune. Sistema aceasta o credem aplicabilă mai ales în agricultură, și voi cita exemplul fermelor din Suffolk ale domnului Gurdon.

Acest proprietar, avînd în comitat mai multe ferme (moșii), s-a hotărît să puie pe una dintr-însele în tovărășie cu cîțiva lucrători de pămînt. Și iată cum a procedat. A evaluat arenda fermei drept 150 de livre (3.750 franci) pe an; deosebit de această arendă a mai pus în tovărășie un capital necesar pentru o plată zilnică, modestă la lucrători și pentru cumpărare de unelte și de semințe. Întreprinderea aceasta cu unsprezece tovarăși, lucrători agricoli, fiecare cu o parte deopotrivă, a avut un deplin succes. În puțini ani s-au plătit toate avansurile făcute, încît instrumentele și mașinile au devenit proprietatea acelor 11 lucrători.

Gurdon, încurajat de succesul dobîndit nu numai în privința îmbunătățirii stării muncitorilor de pămînt, a aplicat această sistemă la cele mai multe din fermele sale, și sistema Gurdon a meritat un nume special. Unii din economiști l-au desemnat sub denumirea de *colectivism*.

Ceea ce-mi spunea amabilul Peter despre răposatul Gurdon mi-a adus aminte învoiala făcută de un bun și regre-

tat amic al meu, de Grigorie Filipescu, la moşia sa Filipeşti-Gropăriile din judeţul Brăila, unde ţăranii foşti clăcaşi au devenit arendaşii moşiei, întovărăşiţi între dînşii sub o bună direcţiune, cu un comitet dirigent ales dintre dînşii; plătesc şi au plătit regulat totdeauna prin anticipaţie cîştiurile; au sporit arenda cu 10 şi 20% la fiecare termen de 5 ani şi urmează aşa de mai mult de cincisprezece ani, încît putem zice că experienţa este făcută, căci a rezistat într-acest interval la ani de recoltă slabă, la ani de preţuri scăzute şi la ani de necăutare de producte. Aceştia sunt poate ţăranii plugari cei mai înstăriţi din toată România.

Asociaţiunea între locuitorii ţărani împroprietăriţi prin legea de la 1864 ar avea avantagiul de a face să dispară neajunsurile culturei celei mici; cincizeci sau o sută de mici proprietăţi, avînd cîte trei, patru şi şase hectare, de le-ar pune în tovărăşie, ar face o fermă de 300 sau de 400 hectare, care ar da un folos mai mare decît părticele esploatate îndeosebi. Un alt bine ce ar rezulta din acele asociaţiuni ar fi că s-ar stimula amorul propriu al fiecăruia la lucru, s-ar scutura apatia izolării şi s-ar învinge ignoranţa prin luminele aduse de fiecare asociat.

În Germania, ca încurajare şi dezvoltare a agriculturei, s-au întrebuinţat băncile cooperative după sistema imaginată de Schulze Delitsch.[5]

Este învederat că o colectivitate de lucrători inspiră totdeauna mai multă încredere decît un individ izolat, oricît de mare ar fi aptitudinea, aplicarea şi moralitatea lui. Solidaritatea între oamenii cari au interes comun este garanţia cea mai bună ce se poate oferi unei instituţiuni de credit, căci răspunderea fiind colectivă, membrii asociaţiei se priveghează, se încurajează unul pe altul şi se întrec la muncă.

Principiul stabilit de Delitsch este de a se face credit de băncile agricole numai adevăraţilor muncitori de pămînt şi numai după o minuţioasă cercetare asupra purtării şi capacităţii muncitorului şi a condiţiunii de a deveni acţionarul băncii. Pe aceste principii, în anul 1865 existau în Germania 961 de asemenea asociaţiuni, din care 498 numărau 170.000 de asociaţi; sumele avansate de dînsele se suiau la 250.000.000 franci. Numărul ajunsese la 1877 a fi

de 1.827. Suma banilor împrumutați era de 500.000.000 franci și daraverile erau de 2.750.000.000 franci, treceau adică peste $2^1/_2$ miliarde.

Aceste asociațiuni au dat agriculturei din Germania un foarte mare avînt.

Pe cînd Peter începuse a-mi esplica mecanismul băncilor agricole și-mi vorbea de socialismul creștin al lui Taafe[6], de tendința lui d-a interesa pe cei cari au mult la soarta celor cari nu au, îmi descria organizațiunea industriilor mici în cooperații cum o introdusese Belcredi[7] în Austria; tocmai vorbeam de ideile socialiste ale lui Lassalle și ale lui Karl Marx și de organizațiunea „Internaționalei"[8], cînd auzim o gălăgie mare în uliță. Doi inși cam iuți la fire, după mai multe cuvinte proaste zise unul altuia, ajunsese la pumni și la păruială și se formase în jurul lor un cerc mare de gură-cască. Ceea ce m-a mirat mai mult a fost să văd atitudinea impasibilă a doi-trei sergenți de oraș, cari stau și ei și se uitau cu curioșii dimpreună, fără să se amestece și să ia măsuri ca să puie capăt acelei gîlcevi sau să ia pe luptători să-i ducă la poliție, ca să-i învețe minte de a se mai certa. Exprimînd această mirare a mea, Peter îmi răspunde:

— Dar de ce să se amestece dacă nimeni nu le cere nici intervențiune, nici asistență? Ți-am mai spus că la noi oamenii autorității sunt servitori, iar nu stăpîni; aci nu este vreo crimă comisă, pare a fi un simplu delict, și dacă cineva se simte năpăstuit, nu are decît să reclame și să ceară să i se facă dreptate. Sergenții au alergat acolo tocmai ca să fie la dispozițiunea acelui sau acelor cari ar reclama serviciile lor și ca să împrăștie pe curioși, în caz că s-ar grămădi, așa încît să împiedice circulațiunea.

— Dar unde ar putea reclama și cine ar judeca gîlceava?

— S-ar judeca la primărie de trei din cetățeni cari își fac acolo rîndul cu săptămîna tocmai pentru a cerceta asemenea cazuri; iar de ar fi crimă, s-ar trimite pricina domnului justiției ca s-o dea judecătorului de instrucție, care, dacă o poate califica crimă, să o trimită procurorului ca să susție acuzațiunea înaintea juriului. Acești tre funcționari sunt aleși dintre doctorii în drept cei mai considerați și sunt retribuiți. Acei aleși sunt obligați, vrînd-nevrînd, să primească aceste funcțiuni cel puțin pe un an.

— Dar afacerile civile cum se judecă? cîte tribunale şi cîte curţi aveţi, de cîţi judecători se compune fiecare instanţă şi cine îi numeşte?

— Avem justiţie, dar nu avem tribunale şi curţi propriu-zise. La noi, cînd un om crede că este năpăstuit, trebuie să-şi dobîndească dreptul ce i se cuvine. Acel care bănuieşte că i s-a făcut o nedreptate sau că i s-a răpit un drept şi voieşte să se judece nu are decît să se adreseze la judecători şi să-l ceară.

— La care judecători? căci îmi ziceai că nu aveţi nici curţi, nici tribunale propriu-zise; la care judecători să se adreseze? cine sunt ei şi cine îi numeşte?

— Cum, cine îi numeşte! Cine numeşte pe medici, pe ingineri, pe arhitecţi? Îi numeşte Facultatea de drept, dînd titlul de licenţiat sau de doctor acelor cari au făcut studii şi au dobîndit cunoştinţele necesare pentru a studia o pricină şi a o judeca conform legilor existente. Precum Facultatea de medicină numeşte pe medici, dîndu-le o diplomă prin care li se recunoaşte că au destule cunoştinţe pentru a căuta un bolnav şi a-i prescrie ce trebuie să facă ca să-şi redobîndească sănătatea; asemenea, oricine a dobîndit diploma de licenţiat sau de doctor de la o facultate de drept recunoscută are dreptul de a conduce o pricină ca avocat, ca judecător, procuror sau judecător de instrucţie. Oricine este licenţiat sau doctor în drept poate să judece, precum oricine este doctor în medicină poate căuta şi vindeca bolnavii cari se adresează la dînsul.

— Să ne lămurim bine, mă rog; să ne închipuim că am o moşie, că vecinul mă calcă şi că mi-a luat, fără să aibă drept, o bucată de pămînt pe care voiesc să o iau înapoi şi să fiu despăgubit de pierderile ce mi s-au pricinuit. Cum fac şi la cine mă adresez?

— Lucrul este simplu. Cum face acel care sufere de o boală? El sau cunoaşte un medic, sau află din zvon că X... este un bun medic, expert mai ales în boala de care sufere; se duce la un medic în care crede că poate să aibă confienţa şi speranţa că-l va vindeca. Se duce la dînsul, îi espune cazul, durerile şi suferinţele ce simte; acesta îl cercetează şi caută a-l tămădui, dacă poate. Se adresează la mai mulţi dacă voieşte şi se caută cu ei individual sau colectiv, cu medicul curent sau cu consultanţi. Întocmai astfel faci

şi dumneata în cazul de care îmi vorbeşti. Te adresezi la un judecător, adică la un licenţiat sau doctor în drept, la doi sau la mai mulţi, dacă voieşti: la oamenii în cari ai confienţă; le espui pricina, le arăţi actele pe care te întemeiezi, şi ei sunt datori să te lumineze şi să te sfătuiască să nu cauţi pricină dacă cred că nu ai dreptate; iar dacă îţi spun că ei cred că eşti în dreptul tău, atunci însărcinezi pe unul, doi sau trei, pe cîţi vrei, cu conducerea şi judecata pricinei, le faci procură în regulă, după formele prescrise de lege. Şi iată ce faci cu ei:

Printr-o petiţiune adresată domnului justiţiei îi faci cunoscut că doamna A... cere cutare lucru de la domnul B... şi că-l cheamă în judecată, avînd rînduiţi judecători pe domnii X... Y... Z... Domnul justiţiei este obligat să comunice acea petiţie domnului B..., invitîndu-l ca pînă la data ce se fixează de domnul justiţiei să aibă a-i face cunoscut pe judecătorul sau pe judecătorii săi; totdodată determină şi ziua înfăţişării pricinei.

Judecătorii astfel numiţi de părţi se adună cu trei zile înaintea înfăţişării în camera destinată lor la primărie şi acolo numesc un judecător complimentar pentru cazul de divergenţă de opiniuni. Şi dacă judecătorii numiţi de părţi nu se pot învoi asupra alegerii judecătorului complimentar, el se numeşte prin sorţi, scoţîndu-se un bilet dintr-o urnă în care se află numele tuturor doctorilor în drept.

Fiecare poate să aibă unul sau mai mulţi judecători, dar nu pot avea decît un egal număr de voturi la fiece hotărîre, deşi numărul judecătorilor unuia poate fi diferit de al celuialalt.

În ziua înfăţişărei, pricina este espusă de părţi sau de asistenţii lor şi se poate lua cuvîntul cel mult de trei ori pentru fiecare; după aceea, părţile se retrag şi judecătorii intră în deliberare faţă şi cu judecătorul complimentar, care nu poate lua cuvîntul în deliberare, dar care votează împreună cu ceialaţi judecători numiţi de părţi. Sentinţa astfel dată trebuie să fie motivată şi bazată pe lege.

— Dar dacă se dă o sentinţă greşită, căci cu toată ştiinţa lor oameni sunt şi pot greşi, judecata aceea să rămîie fără remediu?

— De ce fără remediu? îmi răspunse Peter. Partea care s-ar crede năpăstuită nu are decît să apeleze la alţi judecă-

tori, tot după procedarea ce am arătat mai sus, şi dacă judecata a fost greşită, sentinţa dată se poate reforma în apel.

Deosebit de aceasta, orice judecată se poate supune cercetării unei adunări de doisprezece doctori în drept în etate trecută de 45 de ani şi care practică profesiunea de judecător de cel puţin zece ani. Aceşti învăţaţi se pronunţă asupra interpretării şi aplicării legii şi asupra respectului procedurei.

— După sistema aceasta oricine voieşte să trăiască din banii statului nu are decît să se ducă la şcoala de drept să dobîndească diploma de licenţiat, ş-apoi trăieşte toată viaţa lui din buget.

— Nicidecum, domnule; judecătorii, precum nici medicii nu se plătesc de stat, ci se plătesc de acei cari au trebuinţă de serviciile lor. Sunt judecători mulţime fără pricini, precum sunt şi medici şi avocaţi fără clientelă. Acei cari sunt învăţaţi şi experimentaţi, cari se bucură de stimă şi de consideraţie sunt căutaţi, chemaţi şi cîştigă bani mulţi. Acei cari nu se bucură de un nume bun sunt lăsaţi după uşe, cum se zice. Precum bolnavii nu se duc la medicii cari nu au nume bun, asemenea nici împricinaţii nu se duc la judecători proşti. Precum la medicii cari şi-au făcut o reputaţiune specială pentru unele boale aleargă mai cu preferinţă bolnavii cari pătimesc de acele boale, asemenea aleargă şi la judecătorii cari şi-au făcut un nume în cestiunile ce voiesc a le încredinţa. Avem aici vreo trei-patru judecători vestiţi în cestiunile de delimitare; ei sunt chemaţi de clienţi mai totdeauna cînd au cîte un proces de delimitare. Avem alţi patru-cinci, celebrităţi în cestiuni de moştenire, cari ei sunt chemaţi a judeca mai toate aceste litigiuri; sunt alţii speciali în afaceri comerciale şi de contabilitate etc.

Judecătorii cari sunt plătiţi regulat cu luna sunt doi de justiţie, doi judecători de instrucţiune şi doi procurori ce avem la cele două circumscripţiuni judiciare. Ei sunt plătiţi din taxele ce se percep asupra timbrelor obligatorie ce se pun pe deosebitele acte. Serviciile lor sunt puţin retribuite, fiindcă judecăţile s-au împuţinat de cînd s-a întrodus această sistemă. Nu este drept ca cetăţenii cari nu au pricini de judecată şi cari trăiesc o viaţă pacinică să plătească

pentru acei cari au daraveri între dînșii, pe cari nu le pot rezolva altfel decît supuindu-le judecății.

— Cu modul acesta săracii sunt privați de justiție, fiindcă ei nu pot plăti judecătorii.

— Nicidecum nu există acest inconvenient, căci primăriile, precum plătesc medicii pentru căutarea bolnavilor săraci, tot asemenea plătesc judecători obligați a împăca pe acei cari se înfățișează cu un act de paupertate.

Amicul meu, întinzîndu-se la vorbă, îmi spune că de cîtva timp se făcea o propagandă foarte activă printre muncitorii din fabrici și din ateliere, de către unii oameni veniți de peste mări, din Svițera, din Franța și din Germania și că lumea era îngrijată, căci cestiunea era arzătoare. Era vorba de starea cea tristă a muncitorului care nu are un capital acumulat și trebuie să muncească ca să poată trăi; era vorba de omul sănătos, vrednic și activ, care dacă o zi nu găsește de lucru, nu are ce mînca.

— În țările cele mai înaintate în civilizațiune, îmi zicea el, acolo mai ales unde orașele au luat o întindere fără măsură, populațiunea proletară, atrasă de speranța unui cîștig mai mare decît la țară, se grămădește cu prisos, așa că o mulțime de muncitori bat la ușile meșterilor și fabricanților, cerînd să le dea de lucru ca să poată căpăta cu ce să-și ție viața dintr-o zi pînă într-alta, și nimeni nu le deschide. Magaziile pline pînă în pod cu producte, care așteaptă cu anii pînă să fie cerute, țin banii închiși și mai lasă ca să se întoarcă ca să înceapă alt rînd de operațiuni; astfel lucrarea se împiedică și pune pe fabricanți în neputință de a ocupa pe toți cîți cer de lucru, încît o mulțime de muncitori nu au uneori altă perspectivă decît a se culca nemîncați și a muri de foame.

Numărul nenorociților cari nu găsesc de lucru și al acelor a căror remunerare nu este îndestulătoare crește din zi în zi și a adus o stare care merită atențiunea și solicitudinea cugetătorilor și oamenilor de stat. Numai în orașul Londrei numărul acelor cari au trebuință de existență și cărora le vin în ajutor parohiile cu legea săracilor *(poor law)*, trece de 150.000, deosebit de cei susținuți de nenumărate societăți de caritate; cu toate acestea, nu este dimineață să nu se găsească în parcuri și pe strade oameni morți, pe cari me-

dicul legal îi declară de *starvation* (mort de foame), precum ar zice mort de holeră sau de apoplexie.

În *casele de lucru (work-house)*, stabilimente cari se deschid acelor cari nu au unde petrece noaptea, de li se dă acolo o saltea şi o bucăţică de pîne cu condiţiunea de a plăti acea ospitalitate a doua zi în muncă, nu se găseşte a li se da alta de făcut decît de a sparge pietre pentru macadamul stradelor; deşi printre dînşii sunt unii lucrători, meşteri de frunte, care ar putea produce obiecte de preţ.

Cerşetoria este oprită de lege, dar la tot pasul te împiedici de mîni care-ţi ofer flori, jucărioare, chibrituri, cerşetori de cari nu poţi scăpa decît dînd un gologan, nu ca să le iei marfa, dar ca să poţi trece înainte. Nu te poţi arăta la o fereastră fără să nu înceapă să-ţi urle un minavet sau o primadonă de doi-trei anişori, nu ca să-ţi facă plăcere, dar ca să-ţi rănească urechile şi să-i dai să tacă. Nu poţi chema o birjă fără ca doi-trei flăcăi să nu-ţi sară în ajutor, fără a fi trebuinţă, dar ca să-ţi întinză mînile la plată.

Presa a relevat, acum în urmă, pentru Londra şi pentru Berlin, nişte fapte atît de hidoase şi de dureroase, că se îngrozeşte mintea omenească, fapte cari nu pot avea originea lor decît în mizeria cea mai desperată, „*la faim est un mauvais conseiller*“*.

Răul provine, zic unii, din cauză că producţiunea a devenit prea mare şi întrece trebuinţele consumaţiunii. Este adevărat că unele obiecte, precum sunt cele mai multe obiecte de lux şi de artă, trăsurile, bijuteria, stofele bogate şi altele, nu pot găsi cumpărători decît numai în clasele avute, puţin numeroase; dar nu este mai puţin adevărat că partea cea mare a populaţiunilor nu-şi poate procura nici hrană îndestulătoare, nici îmbrăcăminte potrivită cu cerinţele anotimpurilor, nici locuinţe comode şi sănătoase; cu atît mai puţin le rămîne un prisos pentru obiecte scumpe de podoabă, ca să poată duce o viaţă potrivită cu starea de civilizaţiune în care ne-au adus ştiinţa, artele şi meşteşugurile.

Partea cea mare a poporului consumă puţin nu pentru că nu are trebuinţe, dar pentru că n-are ce da în schimb, nu

---

* Foamea este un rău sfetnic.

are cu ce cumpăra. Este o vorbă a românului: „Posteşte robul lui Dumnezeu pentru că nu are ce mînca".

Cine poate să zică că zdrenţurosul şi desculţul nu s-ar îmbrăca mai curat şi mai elegant dacă ar avea putinţă să-şi cumpere haine şi încălţăminte mai bune şi mai îndestulătoare; că, în loc de a tremura iarna în haine de vară, nu şi-ar cumpăra palton sau blană; că nu i-ar fi mai bine să locuiască în casă de zid curată şi mobilată, în loc de a sta ghemuit în bordei sau colibă, fără aşternut şi fără scaun; că i-ar plăcea să-l ploaie din tavan şi să-l fluiere vîntul din toate părţile, şi că n-ar fi mulţumit să mănînce în toate zilele o bucată bună de carne cu pîne în loc de mămăligă în zeamă de ştir.

Decît a susţinea că producţiunea întrece trebuinţele, ar fi mai exact a zice că marea majoritate a populaţiunii nu are mijloace de a-şi procura cele de trebuinţă, că numărul acelora cari pot consuma este prea mărginit şi că mulţimea este săracă.[9]

Starea muncitorului astăzi este lăsată la voia întîmplării. Nu este sigur să poată căpăta totdauna, prin muncă, ce să mănînce mîne, încît muncitorului conştiincios nu-i rămîne uneori decît să se lase să moară de foame el şi copiii lui, iar celui slab de înger să-l ispitească viciul, corupţiunea şi crima.

Studiul acestor rele a dat naştere la o mulţime de teorii şi de sisteme. A espune aci ideile deosebiţilor economişti, moralişti şi socialişti ar fi şi lung de spus, şi afară din cadrul ce mi-am tras. Voi încerca însă a espune pe cît voi putea mai scurt teoriile cari ating direct sau indirect starea muncitorului plugar şi interesele agriculturei în general.

În vechime, ca şi astăzi statele cele puternice au căutat să-şi aproprieze pămînturi întinse în ţări depărtate, unde să-şi poate devărsa escedentul populaţiunii şi să-şi creeze, printre neamurile barbare şi sălbatice, consumatori pentru productele naţionale. Luptele pentru Algeria, pentru Tonchin, Congo, Asia Centrală, Insulele Caroline au fost urmările ideei coloniale. Fiecare stat caută să ocupe pe faţa pămîntului o întindere cît s-ar putea mai mare şi s-a creat o sistemă completă.

Coloniile, deşi au fost şi sunt un mijloc puternic de îmbogăţire pentru patria mumă şi răspîndesc civilizaţiunea

europeană în țările barbare, dar nimic nu dovedește că ele să fi adus vreo ușurare muncitorilor.

Englitera, deși a prins o mare parte a globului, colonizînd într-un mod sistematic și inteligent, procurînd productelor sale consumatori cu milioanele și cu sutele de milioane, îmbogățind pe mulți din supușii săi, așa cum nu s-a mai pomenit, și astfel sporind bogăția sa națională, dar n-a adus nici o ușurare mizeriei muncitorilor, din contra, mizeria lor a mers tot crescînd; s-ar zice că cu cît se ridică mai mult nivelul bogăției unora, cu atît crește și sărăcia mulțimii: ban la ban trage.[10]

Nu este o jumătate de secol de cînd California era o țară săracă și San-Francisco un sat mic, unde locuitorii duceau toți o viață modestă, dar îndestulată. Astăzi California este una din țările cele mai bogate din lume și San-Francisco un oraș strălucit, înzestrat cu tot luxul, cu toate înlesnirile și perfecțiunile ce știința și arta inginerească a putut născoci; dar deodată cu bogăția s-a introdus și mizeria.

Un mijloc de îmbogățire națională a cărui popularitate merge crescînd de cîtăva vreme, deși a fost blamat și condemnat pînă ieri de toți părinții științei economice și sociale, este sistema vamală, punerea de dări grele pe producte și obiectele venite din streinătate, ca să nu poată concura cu cele indigene. Ceea ce se numea protecționism astăzi s-a intitulat *încurajarea industriei naționale*. Este susținut cu multă persistență de mulți liberali, deși deasupra porții secolului în care am intrat acum optzeci și cinci de ani stă libertatea, chemînd la dînsa pe cei mîhniți și scîrbiți, căci numai de la dînsa puteau să aștepte mîntuire și mîngăiere. Adevăratul liberalism este de a asigura fiecăruia, fără distincțiune de naștere și de pozițiune socială, libertatea cugetării, a cuvîntului și a acțiunii, libertatea acțiunii individuale, căci acestea sunt puterile cele adevărate ale societății și ale vieții.

Franța, al cărei sînge generos a curs mai mult de o jumătate de secol pentru apărarea libertăților, s-a făcut astăzi campionul protecționismului; l-a adoptat ca baza regimului său economic și social, regim care o va duce încetul cu încetul d-a-ndăratele la corporații și stărostii, la o feodalitate burghezească.

Pentru încurajarea agriculturei, care la dînsa, ca pretutindeni, se află în suferință, n-a putut chibzui alt mijloc de mîngăiere și de ajutor decît a lovi grînele streine cu o dare de trei franci de fiecare hectolitru, ceea ce echivalează cu un impozit de o centimă și jumătate pe kilogramul de pîne, impozit analog cu acel din Italia asupra măcinișului, care a ridicat atîtea nemulțumiri și blesteme pînă ce tînguirile săracilor l-au făcut să înceteze.

Pentru grîul românesc în special, deosebit de cei trei franci, a mai adăogat încă o dare de 50% pe valoare, astfel că o chilă de 400 de oca de grîu românesc, al cărui preț ar fi, să zicem, 100 franci, ar plăti mai întîi 50 franci, aproape 8 franci de hectolitru, și după aceea alți 3 franci darea generală, adică 11 franci de hectolitru; încît, dacă o nevoie ar duce pe francezi să mănînce pîne de grîu românesc, ei ar plăti un impozit de cel puțin 10 centime pe kilogram de pîne; asupra cui ar apăsa mai greu această dare dacă nu asupra muncitorului, care el mănîncă mai multă pîne decît bogatul?

În Englitera mai toate sistemele puse înainte pentru a putea ajunge la îmbunătățirea stării muncitorilor sunt bazate pe asociațiunea liberă a capitalului cu munca. Am arătat rezultatele norocite ce a produs această sistemă în agricultură, asociațiunea proprietarului cu muncitorii plugari, unul aducînd în tovărășie pămîntul și instrumentele agricole, iar celalalt munca lui, brațele. Nu numai că așa se face o cultură mai bună, fiecare muncitor fiind direct interesat ca pămîntul să fie cît se poate de bine lucrat, ca productul să fie mai abundent și de calitate mai bună, căci cîștigul este pentru toți, dar ceva mai mult: moralul și demnitatea muncitorului se ridică în contact cu proprietarul, care este un om de o educațiune și o învățătură mai înaltă. Acolo unde s-a întrodus această sistemă viciul băuturei a scăzut în mod simțitor.

O idee care de cîtva timp găsește răsunet chiar și în Englitera este aceea a *naționalizării pămîntului.*

Karl Marx a susținut că ar fi un mare cîștig pentru stat dacă și-ar apropria pămîntul, plătindu-se proprietarilor actuali o rentă fixă, un număr de ani mărginiți.

Din două una, răspund acei cari combat această sistemă: sau că în rentă, deosebit de venitul anual al pămîntului, ar

fi cuprinsă şi o sumă pentru amortizare cu care să se poată compune pînă la finitul termenului valoarea pămîntului, şi atunci nu este nici un cîştig pentru stat, sau că în acea rentă nu s-ar cuprinde decît venitul anual, şi atunci nu ar fi răscumpărare, ci o adevărată spoliaţiune. Aşa ar fi cîştig, şi cîştig mare pentru stat; dar ce se face cu dreptatea? Şi chiar aşa, adaogă ei, să zicem pentru un moment, ca să trecem peste toate consideraţiunile de morală şi de justiţie, şi că statul a devenit proprietarul pămîntului, se naşte întrebarea: ce ar putea face cu dînsul decît a-l închiria la muncitori pe termene lungi sau scurte, pe 5, pe 10 sau pe 99 de ani, cu rentă în bani sau în natură, cu rentă fixă sau proporţionată cu producţiunea? Apoi o asemenea sistemă a fost şi este în practică în mai multe ţări; rezultatele ce dă sunt cunoscute şi judecate. Este ceea ce se practică în mai multe părţi ale Asiei, şi chiar în Turcia europeană, unde mai tot pămîntul, afară de puţine esceptiuni de pămînt *mulkin* (proprietate), este sau al stabilimentelor pioase *vakuf*, sau al sultanului, *miri*, cultivatorul fiind un simplu locatar sau arendaş care plăteşte o rentă anuală, în unele localităţi în bani, în altele în natură, cam 10% din productul dobîndit. Cu toate acestea, muncitorul agricol din Turcia nu poate fi citat ca un model de prosperitate.

S-a zis poate că turcii n-au ştiut să organizeze şi să administreze cum ar fi fost bine, dar avem un alt esemplu, acela al Indiilor, unde nu se zice că englezului i-a lipsit spiritul şi geniul organizator. Şi acolo pămîntul este al statului sau naţionalizat; cultivatorul, în loc de a plăti arenda sau renta la un particular, o dă statului sub numire de impozit fonciar, impozit care produce 550.000.000 franci pe an, cam jumătatea venitului Imperiului indian şi, cu toată buna organizaţiune, nici acolo nu se poate susţine că starea agricultorului ar fi mai fericită decît în ţările unde există proprietatea individuală.

Cu toate acestea, naţionalizarea pămîntului are mulţi adepţi nu numai în Irlanda şi Scoţia, dar şi în Marea Britanie. Însă nici cei mai înfocaţi partizani, nici Wallace în scrierea sa *Land-naturalisation**, nici Henry-George în

* Naţionalizarea pămîntului.

*Progress and poverty** n-au mers pînă a pretinde că s-ar putea lua pămîntul altfel decît plătindu-se proprietarului valoarea cea adevărată, care valoare, după aprețierile lui Rolland Giffon, ar fi pentru Englitera de 50.000.000.000 franci (cincizeci miliarde de franci sau două miliarde de pfunți *sterling)*, iar venitul de 1.650.000.000 franci (un miliard șase sute cincizeci de milioane de franci sau șasezeci de șase de milioane de pfunți *sterling)*, pe venit de 3½%. Deși aceste sume sunt colosale și nepomenite, dar să zicem că plata ar fi posibilă și că pămîntul Engliterei ar deveni deodată al statului. Cum s-ar regula închirierea anuală, cum s-ar face repartițiunea fiecărui muncitor? Prin concurență sau prin bună tocmeală? Prin concurență, muncitorului nu i-ar rămînea nimica, pentru că lupta între mușterii ar urca în unele cazuri prețul pînă a trece peste ceea ce cultivatorul poate scoate din cultura acelui pămînt. Prin tocmeli libere ar fi a se da pămînturi de aceeași calitate la unii mai scump și la alții mai ieftin; de unde ar urma tot felul de bănuieli și de acuzări drepte și nedrepte. Dar cînd nu s-ar dobîndi prețurile cerute, a cui ar fi vina și a cui paguba?

Argumentul cel mai puternic al partizanilor naționalizării pămîntului este creșterea sau suirea naturală și progresivă a prețului pămîntului, acea supravaloare de care ei zic că nu este cu drept să profite proprietarul și că se cuvine societății întregi. Acest argument a părut așa de serios, încît a făcut pe unul din cei mai mari economiști ai veacului, pe învățatul și ilustrul profesor de la Oxford, John Stuart Mill, să susție că statul este în drept să-și apropriere acea creștere a valorii pe care a numit-o el *unearned increment* (spor necîștigat), care nu provine nici din muncă, nici din iscusința proprietarului, ci numai din mersul natural al progresului social.

Dar atunci consecința logică a acestui argument ar fi ca și statul, la rîndul său, să fie dator a despăgubi pe proprietar cînd s-ar întîmpla ca prin forța împrejurărilor valoarea pămîntului să scază în loc de a crește, ceea ce se întîmplă de cînd în America, în Indii, în Australia s-au dat culturei cerealelor cîmpii întinse și virgine. Acolo traiul fiind mai lesnicios, și munca este mai ieftină și productul mai abon-

*Progres și sărăcie.

dant; aceasta a adus în Europa o scădere însemnată în prețurile productelor și, prin urmare, o deprețiare a valorii pămîntului, deprețiare care în Franța a ajuns la 33% și merge tot înainte, încît este temere că va ajunge în puțin la 50%.

În fața acestei crize, mulți agricultori și-au pierdut cumpătul și, în loc de a se lupta cu nevoia și a căuta să facă o cultură mai perfecționată, în loc de a transforma unele cîmpii de arătură în islazuri și livezi, ca să dea o mai mare dezvoltare creșterii de vite, s-au lăsat descurajării, părăsesc fermele, lasă cîmpii nelucrate, fug de la țară și aleargă la orașe cu speranța d-a găsi acolo un salariu mai bun, și nu fac decît să adaoge la mizeria meseriașilor, scăzînd prețul muncei prin concurența lor. Populațiunea orașelor merge tot crescînd, pe cînd cea de la țară scade, și munca agricolă devine din zi în zi mai dificilă cu cît raportul între întinderea pămîntului și numărul brațelor scade.

În România acest raport este de 16 hectare de agricultor, din cari 9 hectare pămînt cultivabil. Fiecare lăcomindu-se a cuprinde cu plugul, cu sapa cît poate mai mult loc, pe care nu-l poate lucra cum trebuie, pămîntul se ostenește hrănind buruieni și pai, și producțiunea merge scăzînd. Sunt acum douăzeci și cinci de ani, cultivatorii români contau producțiunea medie în grîu de 18 hectolitre pe hectar (1 ½ chilă de 400 de oca pe pogon); astăzi producțiunea medie nu e mai mult de 10 hectolitri pe hectar (14 sau 16 banițe de pogon), ceea ce nu este nici a patra parte din cît produce hectarul în țările unde cultura este înaintată și unde plugăria merge înjugată cu creșterea de vite și se ajută cu îngrășări, drenajuri și irigațiuni. La noi, dacă vom escepta vreo două-trei județe din Moldova, agricultura nu se poate zice că a ieșit încă din starea primitivă. Îi luăm puținul ce putem fără a-i da nimica.

Carrey[11] compară pămîntul cu o bancă care nu împrumută pe cel ce hrănește decît cu condițiunea de a-i plăti datoria; și cu cît îi plătește mai bine și mai regulat, cu atît îl împrumută mai mult, dar cînd datornicul nu-i înapoiază regulat ceea ce s-a împrumutat, creditul scade, împrumuturile se micșorează, pînă îl dă afară din casă.

Din toate industriile, agricultura cere mai multă cunoștință și știință, cunoștință de fizică, de chimie, de geologie,

de meteorologie, fiziologie vegetală şi animală, de ştiinţa electricităţii şi o cunoştinţă adîncă a obiceiurilor şi a vieţei plantelor şi a animalelor; cu toate acestea, educaţiunea şi instrucţiunea agricultorului este mai necăutată decît a tîrgoveţului; ţăranul plugar este mai expus la pagube de lăcuste, de grindină, de înecuri şi de foc fără despăgubire. Şi cînd comparăm modestele maşini de cari se servă agricultura cu mulţimea şi cu colosalele corăbii şi vapoare cari sunt la serviciul comerţului şi cu maşinile complicate şi ingenioase de cari se servă industria manufacturială, să nu ne mai întrebăm de ce agricultura a rămas înapoi de celealalte două ramuri surori, nici de unde provine criza. O cauză însemnată a crizei a fost şi este ruperea echilibrului ce exista mai înainte între mijloacele de cari dispuneau deopotrivă cîteşitrele ramuri ale producţiunii bogăţiei naţionale, care echilibru de la o vreme a încetat d-a mai esista.

De la începutul veacului, şi mai vîrtos în a doua jumătate a sa, instituţiunile de credit s-au înmulţit, au luat o dezvoltare care le-a permis să puie capitaluri mari, mijloace puternice în serviciul comerţului şi fabricaţiunilor, înlesniri de cari agricultura nu s-a putut folosi. Băncile de scont şi de circulaţiune, casele de credit de tot felul, societăţile anonime şi în comandită au putut procura comerţului şi industriei bani cu 4, cu 3 şi cu 2%, pe cînd agricultura nu s-a putut ajuta decît cu hipotecă, cu casele de credit fonciar cu 5 şi cu 6½%, rate cari întrec venitul ce poate da pămîntul. Chiar în patria creditului, în bogata Engliteră, agricultorul trebuie să dea cel puţin 7% ca să-şi procure bani, pe cînd comerţul şi industria găseşte cu 2 şi uneori cu 1%, dar cu 3% oricînd.

Un fabricant sau un comerciant este destul să fie ceva, ceva cunoscut în piaţă de om activ şi onorabil şi să aibă cu ce să întîmpine micile cheltuieli ale unei instalaţiuni, pentru ca prin emitere de bilete la ordin şi prin poliţe să-şi poată deschide credite de zeci şi de douăzeci de ori mai mari decît capitalul ce posedă. Cu un capital de 10.000 lei îşi poate procura bani şi marfă pentru 100.000 şi 200.000 lei cu 4% şi cu 3%, pe cînd agricultorul care ar avea un pămînt de aceeaşi valoare de 10.000 lei nu şi-ar putea procura decît un

credit de 5.000 lei, plătind 6 şi 6½% pe an; natura operaţiunilor agricole nu permite a se angaja, ca fabricantul şi ca comerciantul, a plăti în termene scurte. Şi nu numai că agricultura nu se poate servi de nouăle şi numeroasele instituţiuni de credit cari există astăzi, dar multe fonduri cari mai înainte serveau ipotecile s-au mutat şi au trecut în serviciul industriei şi comerţului, unde probabilităţile de cîştiguri sunt mai mari.

Într-adevăr, în repartiţiunea nedreaptă a puterilor lucrătoare esistă învederat o mare lacună, o lipsă de echilibru în defavoarea industriei agricole, a industriei care merită mai multă solicitudine şi îngrijire. Domnul Frédéric Fleury a căutat să facă să disparǎ acea nedreptate prin adoptarea unei sisteme de credit care, de s-ar realiza, ar aduce mari şi însemnate servicii agriculturei.

Ideea domnului Fleury este de a mobiliza o parte a proprietăţii fonciare; el propune ca proprietarul să fie autorizat să emită bilete ipotecare pentru o sumă echivalentă cu a patra parte a valorii proprietăţii sale, bilete platnice la o scadenţă determinată, la 5 sau la 10 ani; acele bilete garantate de state să fie autorizate să circule libere ca biletele Băncii Franţei, statul percepînd 2½% pentru autorizarea şi garanţia sa.

Aceste bilete, zice domnul Frédéric Fleury, ar fi mai sigure decît biletele Băncii Franţei, care nu sunt asigurate decît pe o valoare reală de o treime, valoare care şi aceea poate să disparǎ; aurul din pivniţele băncei se poate fura sau jăfui, sau valoarea lui poate să scadă prin descoperirea unei mine abondante de aur, pe cînd garanţia biletelor ipotecare ar fi de 12 ori mai mare. Garanţia biletelor Băncii Franţei este pe o valoare de trei ori mai mică, pe cînd biletele ipotecare ar fi garantate pe o valoare de patru ori mai mare, valoare care nu se poate nici fura, nici jăfui.

În toţi timpii vechi şi moderni s-au ivit idei de reforme sociale, unii reformatori mergînd cu gîndul pînă la răsturnarea completă a societăţii actuale şi la edificarea de sisteme ieşite din imaginaţiunea lor şi aşezate pe alte baze şi pe alte principii. Astfel a fost de exemplu societatea saint-simoniană, fourrieristă cu falansterele şi altele, cari au apă-

rut lucrînd pe faţă în Franţa, îndată după revoluţiunea de la 1830, sisteme cari nu ţineau seamă nici de familie, nici de proprietate, nici măcar de religie, utopii cari nu puteau să aibă o viaţă lungă şi care au dispărut lăsînd numai un suvenir istoric.

Revoluţiunea de la 1848 a scos la lumină ideea atelierelor naţionale, care s-au stabilit domneşte în Palatul Luxemburg, sub direcţiunea lui Louis Blanc. Ideea nu era nouă, căci se întemeia pe principiul asociaţiunei muncei cu capitalul, idee aplicată în multe cazuri cu succes în Englitera, cu deosebirea numai că acolo erau asociaţiuni libere formate prin iniţiativa muncitorilor cari aduceau în asociaţiune şi munca, şi capitalul lor, pe cînd în atelierele naţionale din Paris muncitorii aduceau în asociaţiune numai munca, iar capitalul era pus de guvern, de la stat, un capital pentru care muncitorul francez nu putea să aibă acea iubire şi durere de inimă ce avea muncitorul englez pentru capitalul adus de dînsul, fruct al muncei sale anterioare, al silinţei, al economiei şi al privaţiunilor, capital pentru care avea grija să se păstreze şi să sporească. Aci puţin îi păsa uvrierului francez dacă se periclita sau se pierdea un capital care nu era al lui. Şi de unde în Englitera sistemul asociaţiunilor cooperative au dat rezultate bune, în Franţa rezultatul atelierelor naţionale a fost descurajător.

Focarul ideilor socialiste era în Germania, de unde au ieşit o mulţime de sisteme de asociaţiuni, avînd toate de scop organizarea muncei. Nomenclatura chiar ar fi lungă. Voi cita însă pe unii din reformatori şi organizatori.

Schulze Delitsch, care era de şcoala engleză, vedea mîntuirea muncitorilor numai în ajutorul lor mutual, în înfiinţarea de ateliere prin asociaţiunea muncei cu capitalul adus de muncitori din economii şi păstrare. El zicea că muncitorul trebuie să înveţe a nu aştepta îmbunătăţirea soartei sale decît numai de la propria sa iniţiativă, iar nu să recurgă la ajutorul guvernului şi să nu aştepte de la stat.

Lassalle era şi el partizan al asociaţiunei celor două puteri productive, munca şi capitalul, dar zicea că mijloacele nu iartă pe muncitori să aducă în asociaţiune un capital suficient şi cerea ca şi statul să vie în ajutor. Pentru formarea

acelui capital, propunea o dare generală precum este aceea pentru săraci în Englitera *(poor law)*, cari bani să nu se împartă zilnic la cei lipsiți, ci să se formeze cu ei un fond special, o bancă centrală administrată de asociațiunea generală a muncitorilor. El credea că putea să aplice sistemul său cu un ajutor de la stat de *o sută de milioane de talere* (372 milioane franci). Ideea lui era ca în puterea acestui fond să se emită bilete pentru suma de trei sute de milioane de talere (1.116.000.000 franci).

Lassalle era un socialist conservator, care atribuia mizeria muncitorilor industrialismului și bancocrației; tînăr, ager, erudit și elocinte, cuvintele lui aveau un mare răsunet mai ales în Germania. Principele Bismarck avea o mare considerație pentru caracterul și ideile ce propaga. Iată ce zicea marele cancelar la 1878 în Parlament:

„Dacă cineva ar voi să încerce o întreprindere de asemenea natură, s-ar putea foarte bine să aibă trebuință de o sută de milioane de talere; un asemenea lucru nu mi s-ar părea nici nebunie, nici absurditate. În Ministerul de Agricultură facem încercări asupra deosebitelor sisteme de cultură, n-ar fi oare bine să facem asemenea încercări și în privința muncei omului, ca să încercăm a rezolva, prin îmbunătățirea soartei muncitorului, cestiunea numită *democrația socială*. Imputarea ce mi s-ar putea face este că m-am oprit în cale, ar fi să mi se zică că n-am stăruit pînă la dobîndirea unui rezultat satisfăcător; dar mi-a lipsit timpul. Politica dinafară mi-a absorbit toate gîndurile. Îndată însă ce voi avea timp și ocaziune, sunt foarte hotărît a mă ocupa de această cestiune."

Aceste cuvinte au făcut pe mulți să prenumere pe principele Bismarck între adepții lui Lassalle, cu atît mai mult că la congresul economist de la Eisenach la 1876 a trimis acolo pe amicul său Wagener, care a dezvoltat teza regalității, zicînd că instituțiunea monarhică nu poate avea viitor decît întorcîndu-se la originea sa, adică arătîndu-se atît în teorie, cît și în practică scutul dreptului celui slab și protectorul nenorociților. Iar de va căuta sprijinul printre baronii industriei și printre principii bursei, autoritatea îi va scădea și se va cufunda.

Karl Marx şi Bakunin[12], exagerînd mai în urmă ideea asociaţiunilor, au ajuns dintr-o iubire rău înţeleasă a muncitorilor la naţionalizarea pămîntului, la naţionalizarea instrumentelor de muncă; e de observat că nici Lassalle, nici Karl Marx n-au pus înainte şi cestiunea naţionalizării banilor[13]. [...] Ţelul către care tindeau colectiviştii era:

Proprietatea pămîntului şi a instrumentelor de muncă să fie colectivă a tutulor;

familia de astăzi să fie înlocuită cu o familie egalitară şi liberă, căci cea de astăzi este opresivă, căci ţine pe femeie şi pe copii robi ai bărbatului şi ai tatălui;

înlocuirea stării actuale printr-un organism social bazat pe cea mai completă autonomie a grupelor şi a comunelor federate pentru organizarea serviciilor publice; cultura completă a pămîntului, înfrumuseţarea globului şi fericirea comună;

egalitatea civilă, politică şi economică a tuturor fiinţelor omeneşti, fără distincţiune de sex, de coloare, de soi şi de naţionalitate;

garanţia independenţei individuale, lăsînd în posesiunea fiecărui producător escedentul valoarei obţinute prin lucrarea sa asupra materiei ce a lucrat;

asigurarea fiecărui membru a societăţii va dobîndi cu cheltuiala colectivităţii o instrucţiune integrală şi profesională în raport cu totalitatea cunoştinţelor din timpul său.[14]

O idee care a avut un mare răsunet şi care într-o vreme ajunsese a dispune de mari mijloace este Internaţionala; număra membrii săi în Europa şi în America cu milioanele. Dar, în loc de a întrebuinţa fondurile ei a susţine şi a încuraja asociaţiunile de muncă, a întrebuinţat contribuţiunile membrilor a susţine şi încuraja grevele. Astăzi muncitorii au început a înţelege că grevele au reuşit uneori a sili pe patroni să acorde o sporire de salariu, dar n-au întîrziat a scumpi preţul obiectului şi, prin urmare, a împuţina numărul muşteriilor, şi mulţi lucrători rămîn pe dinafară fără a li se putea da de lucru.

Din exageraţie în exageraţie, unii din adepţii lui Karl Marx şi ai lui Bakunin au mers pînă a propaga că:

Dumnezeu este un mare inimic al poporului,
că
nu trebuie nici credință, nici supunere, căci numai astfel se poate edifica o societate nouă, democratică, socialistă,
că
nu trebuie nici patrie, nici națiune; nimic alt decît comuna și omenirea,
că
patria este o idee abstractă și seacă, în numele căreia regii împing popoarele a se măcelări unele pe altele,
că
patria este un fapt fiziologic care se mărginește în casa ce locuiești, în comuna în care muncești, iar mai încolo nu trebuie să vezi decît cercul în care domnesc aceleași principii și unde se dezvoltă aceleași trebuințe.

Iată la ce aberațiuni poate ajunge spiritul omenesc cînd pierde din vedere principiile primordiale ale moralei, ale drepturilor și ale datoriilor.[15]

ION GHICA

XXV

IOAN CÎMPINEANU

Discurs rostit la Academia Română la 28 martie 1880

Ştiinţele naturale au fost obiectul principal al studiilor mele din tinereţe. Descoperirile lui Cuvier şi ale lui Elie de Beaumont asupra formaţiunilor geologice şi asupra succesiunii locuitorilor pămîntului deschideau în spiritul meu un orizont plăcut vieţei în care voiam să intru. Admiram cum Arago şi Dumas[1] făceau inteligibile, chiar diletanţilor ştiinţei, cestiunile cele mai complicate şi mai transcendentale ale filozofiei naturei şi cum învăţaţii secolului al XIX-lea înavuţeau pe toată ziua ştiinţa cu o mulţime de descoperiri. Urmam cu religiozitate miile de observaţiuni şi esperienţe cu cari Humboldt pregătea marea operă ştiinţifică ce a lăsat lumii. Dară evenimentele, la cari mi-a fost cu neputinţă să nu iau şi eu parte, m-au distras de la studiile mele de predilecţiune, m-au dezlipit de acele ocupaţiuni liniştite şi plăcute şi m-au aruncat în vîrtejul luptelor politice, atît de crîncene şi de pasionate, cari se urmează la noi continuu de atîţia ani.

Nu aş fi cutezat niciodată să solicit un fotoliu într-această incintă; dar a fi chemat de libera voastră mişcare a fost un onor prea mare pentru mine ca să nu simt cea mai adîncă recunoştinţă şi mîndrie. Şi, dacă interpret bine intenţiunile de cari aţi fost animaţi cînd m-aţi admis între voi, îmi zic că aţi voit să daţi o probă că în spiritul ce animă învăţatul vostru corp nu despărţiţi legile lumii morale şi politice de acelea ale lumei fizice şi că priviţi studiul societăţilor omeneşti ca o situaţiune care ţine şi de ştiinţele naturei, şi de

ale spiritului. Ați voit să arătați că aliați morala și politica cu științele exacte și că cereți de la oamenii de stat a nu mărgini lucrarea lor numai în apărarea drepturilor țărei și în organizațiunea administrațiunilor, dară că cereți să îngrijască totdodată și de dezvoltarea științelor, a artelor și a meseriilor, căci numai astfel s-ar înțelege misiunea ce au de îndeplinit către țară și către națiune.

Dintr-acest punct de vedere nu cred că aș fi putut să aleg un subiect mai potrivit cu intențiunile voastre decît vorbindu-vă de un om care a luptat o jumătate de secol pentru dezvoltarea morală, intelectuală și națională a poporului român, pentru răspîndirea științelor, artelor și meșteșugurilor în cari el vedea redobîndirea drepturilor naționale ale patriei noastre.

Acei cari au auzit de Ioan Cîmpineanu[2] la tribună vă pot spune că el a fost un orator mare și un apărător aprig al drepturilor naționale. El este acela care a redeschis în România lupta pe tărîmul politic și care, prin apărarea ce a susținut în contra acelor cari voiau să ne răpească autonomia, ne-a lăsat o pagină frumoasă în istoria politică a țărei.

Prin cugetările sale înalte, prin elocința sa și prin încurajările ce a dat literaturei române, numele său are drept la un răsunet în mijlocul învățatului vostru corp. Prin devotamentul și prin sacrificiile ce a făcut pentru țară, el a dobîndit drepturi imprescriptibile la recunoștința tuturor românilor.

Suferințele și nenorocirile unei țări fac de multe ori educațiunea oamenilor politici; ele, cînd nu corump și nu omoară spiritul, înalță inima, întăresc credințele și devin o școală de patriotism, de sacrificii și de abnegațiune.

Într-o noapte de iarnă Luxandra, soția lui Scarlat Cîmpineanu, era chemată la Curtea domnească. Niculae Mavrogheni, domnul de atunci, o primește cu toate onorurile cuvenite rangului și familiei sale, îi vorbește cu respect și blîndețe, făcînd o mare laudă despre meritele soțului său; cînd deodată acel domn maniac începe a plînge și a se bate cu pumnii în cap, povestindu-i visul ce zicea că avusese chiar într-acea noapte: îi spune că o văzuse în somn călătorind pe drumul Giurgiului către Țarigrad și că-i confisca averea. Cînd tînăra femeie ajungea în capul scărei palatului, se întîlnea cu realizarea visului domnesc. Era luată pe sus de

arnăuții curții și aruncată într-un car mocănesc. Vodă rîdea privind această scenă după fereastră, strigîndu-i: „ καλόν κατεβόδιον“ (călătorie bună).

A doua zi, o șaică dezbarca la Rusciuc încă o familie de exilați; d-acolo era dusă la Eskizara și, mai în urmă, în temnița de la Edi-Kule (Șapte-Turnuri) din Constantinopol, unde a fost deținută mai mulți ani, pînă cînd Rusciucli Hasan-pașa a pus un termen tiraniei lui Mavrogheni, luîndu-i capul. Atunci s-au liberat familiile surghiuniților, și refugiații s-au întors la căminurile lor.

Vina Cîmpinencei era că bărbatul său nu voise să rădice oaste românească, ca să meargă să se bată alături cu turcii în contra austriacilor, nemților cu coadă, cum le ziceau românii.[3]

Iacă epoca în care Ioan Cîmpineanu a văzut ziua.

Născut dintr-un tată pe care nu l-a putut cunoaște decît prin numele lăudat ce a lăsat printre boierii țării și dintr-o mumă model de iubire și devotament, albită înainte de timp în suferințele celei mai nemiloase închisori

Constantin Cîmpineanu, fiul cel mai mare al lui Scarlat Cîmpineanu și frate lui Ioan Cîmpineanu, om de o înaltă învățătură, elevul cel mai lăudat al renumitei școale a lui Lambru Fotiadi, școala în care s-a format inima și spiritul multora din grecii cari au ilustrat patria lor prin sabie și prin condei, în timpul luptei pentru regenerarea Greciei.

Acel frate mai mare al lui Ioan Cîmpineanu, care de copil împărtășise cu maică-sa întemnițarea de la Edi-Kule, i-a servit de tată. El i-a vorbit de tirania și de corupțiunea fanarioților, de umilirea țărei, de drepturile ei nesocotite și călcate în picioare; l-a trimis să urmeze în școala lui Vardalah și a lui Comita și i-a dat de institutor pe Laurençon, un nobil francez care, după ce luase o parte activă și entuziastă în revoluțiunea cea mare a Franței, neputînd mai în urmă să se împace nici cu excesele iacobinilor, cari făcuse din teroare un mijloc de guvernare, nici cu regaliștii care chemau pe streini în ajutorul Burbonilor, scăpat ca prin minune din temnița din care *Chenieri* și *Lavoisieri*[4] ieșeau numai ca să se urce pe eșafod, trăia pribeag în București, cîștigîndu-și hrana vieței dînd lecții de limba lui Voltaire și a lui Rousseau, semănînd în țară depărtată ideile cele mari și generoase ale Revoluțiunii franceze, alinîndu-și astfel durerea ce simțea

în sufletul său, văzînd cum ideile extreme compromit cauzele cele mai bune şi fac ca omenirea să se învîrteasca într-un cerc vițios, trecînd de la libertate la licență şi la anarhie, de la anarhie la despotism şi tiranie, ca să înceapă de la căpătîi acelaşi cerc, şi cu toate acestea păşind tot înainte.

Sub îngrijirea unor asemenea învățători şi cu exemplele cele frumoase ce avea de la un frate model de virtute şi de patriotism, un spirit deştept ca acela al tînărului Cîmpineanu nu putea să nu primească adînc întipărirea binelui şi a frumosului.

Dintr-o familie din cele mai vechi ale țărei, nepot al lui Cantemir şi al vornicului Cîndescu, frate cu boierul cel mai considerat şi mai stimat de Grigorie-vodă Ghica, locul lui Ioan Cîmpineanu era însemnat la curte şi în mijlocul boierimii, dară inima lui îl trăgea mai mult către lumea învățată, către profesori, către oamenii de litere şi către artişti, către oamenii de talent, de spirit şi de gust, către aceia cari totdeauna şi pretutindeni pregătesc viitorul unei țări.

Un om pentru care el avea o deosebită afecțiune era un umil călugăr din Mănăstirea Căldăruşani, care ştia să-i vorbească de originea românilor, de vitejiile lor, de tractatele domnilor celor vechi cu sultanii, de trecerea Bucovinei din mînile muscalilor într-ale Austriei printr-un act inic şi fără valoare în drept, de cesiunea Basarabiei, călcîndu-se în picioare principiile cele mai sacre ale dreptului ginților.

Într-o seară, pe cînd se afla în serviciu la Curtea domnească, auzind pe Grigorie-vodă că zicea către un boier că, în lipsa mitropolitului Dionisie Lupu, nu mai putea lăsa scaunul arhipăstoresc vacant şi că, de ar cunoaşte un călugăr român cu inimă şi cu învățătură, l-ar face mitropolit şi ar scăpa țara de călugări străini. La aceste cuvinte, Ioan Cîmpineanu nu s-a putut stăpîni; mulțumirea lui a fost atît de mare auzind aceste cuvinte din gura domnului, încît cu riscul de a fi înfruntat, a strigat din colțul unde sta respectuos:

„Este unul măria-ta!"

Informațiunile luate de domn confirmînd recomandațiunea Cîmpineanului, călugărul Grigorie fu chemat la palat, unde erau adunați toți boierii. Domnul, urmat de postelnicul său Alexandru Ghica, înaintează către călugăr şi-i pune în mînă cîrjea arhipăstorească, zicîndu-i:

„Nici celui care a alergat, nici celui care s-a rugat, ci celui care a binevoit Dumnezeu“.[5]

Surprinderea boierilor fu mare, criticele multe, dară ţara dobîndise un mitropolit virtuos, adevărat român, căruia îi era dat să devie un martir al credinţelor şi al patriotismului său. Mănăstirile închinate s-au luat atunci din mînile grecilor şi egumeniile s-au dat toate clerului român.

Era în natura lucrurilor de atunci ca, deodată cu intrarea trupelor ruseşti, călugării greci să fie reinstalaţi în mănăstirile zise închinate.

După instalarea guvernului rusesc, la 1828, cu Pahlen şi Zaltukin, ca prezidenţi plenipotenţi, a început pentru virtuosul nostru mitropolit o eră de persecuţiune şi de suferinţe; puţine luni după intrarea trupelor ruseşti a fost exilat la Kiev. Un exil de şase ani într-o climă aspră şi viaţa ascetică ce petrecea ca călugăr i-au ruinat sănătatea. Numai la venirea noului domn Alexandru Ghica, la 1834, mitropolitul Grigorie s-a liberat din exil, deodată cu încetarea ocupaţiunei străine; a venit în scaunul arhiepiscopal bolnav, prăpădit în sănătate, ca să-şi dea obştescul sfîrşit. A adormit în Domnul ca un sfînt, binecuvîntînd ţara şi turma pe care a iubit-o atît de mult. Memoria lui scumpă românilor va fi totdeauna încungiurată de aureola martiriului.

Grigorie Ghica, care se suise pe scaunul domniei la 1822, în urma morţii lui Tudor Vladimirescu, era dintre boierii aceia cari lucrau de mulţi ani pentru redobîndirea drepturilor strămoşeşti.

Ideea care predomina în acel partid era că dreptul de suzeranitate, astfel cum rezulta din capitulaţiunile încheiate de vechii noştri domni cu Înalta Poartă, erau o garanţie pentru păstrarea naţionalităţii noastre; exemplele celor ce se petreceau în Bucovina şi Basarabia, de cînd aceste provincii româneşti încăpuse pe mînile nemţilor şi ale ruşilor, îi întărea şi mai mult în această credinţă. Acei boieri recunoşteau că turcii, deţinînd fortăreţele de pe ţărmul românesc, numind domni d-a dreptul, fără de a fi aleşi de ţară, monopolizînd exportul productelor noastre şi trimiţînd firmanuri, nesocoteau tractatele. Dar îşi ziceau totdeodată că de la o vreme încoace Imperiul otoman mergea tot slăbindu-se şi că, mai curînd sau mai tîrziu, era să vie ziua cînd acel imperiu să se desfacă în elementele sale constitutive şi că atunci

independenţa României va fi o consecinţă naturală a evenimentelor ce au să se desfăşure.

Lucrarea acelui partid, în care figurau pe la finitul secolului în întîiul rînd banul Brîncoveanu, banul Dumitrache Ghica cu fiii săi, banul Scarlat şi Grigorie Ghica, logofătul Ienăchiţă şi fiul său cluceru Alecu Văcărescu, Constantin Bălăceanu, vornicul Scarlat şi fiul său Constantin Cîmpineanu, logofătul Nicolae Dudescu, era de a pregăti naţiunea din vreme, ca acea desfăşurare de evenimente care se pregătea să o găsească destul de luminată şi de pregătită ca să poată profita de dînsele pentru întărirea statului român; căci dacă, din contra, ar fi fost să ne găsească într-o stare de inferioritate în comparaţiune cu populaţiunile de cari suntem încungiuraţi, nu numai că nu am fi ştiut să ne servim de drepturile noastre, dară chiar independenţa ce s-ar fi dobîndit nu era să aibă alt rezultat decît acela de a aţîţa şi mai mult lăcomia puternicilor vecini şi ar fi fost necontenit ameninţată de a trece sub un jug mai anevoie de purtat, precum s-a întîmplat cu tătarii din Crîm şi cu Polonia.

Pentru a nu deveni dar victima acelor jocuri politice, ei credeau că nu era de dorit ca disoluţiunea Imperiului otoman să fie precipitată, ca să lase românilor timpul să se deştepte şi să se lumineze; dară îşi ziceau totdodată că trebuie să lucreze neîncetat la dezvoltarea simţului naţional şi să caute a se folosi de toate împrejurările ca să se redea ţărei drepturile ei călcate, reintrînd în litera şi în spiritul tractatelor celor vechi.

Pe aceste baze boierii noştri au vorbit generalului Sébastiani, cînd a trecut prin Bucureşti, la ducerea sa la Constantinopol ca ambasador al lui Napoleon cel Mare.

Pe lîngă acest partid mai exista pe la începutul secolului şi un altul. Unii din boieri simpatizau cu politica propagată de Eteria grecească, care lucra la răscularea tuturor creştinilor din Orient şi la desfiinţarea imediată a dominaţiunii otomane — politică încurajată în Franţa şi în Englitera de lumea universitară şi patronată în România de consulatul rusesc.

Din punctul lor de vedere, grecii aveau cel mai mare interes să urmărească realizarea acelui scop, căci la ei învăţătura era răspîndită în toate clasele, pe cînd celealalte populaţiuni nici nu se gîndeau încă la înfiinţarea de alte şcoli

decît cele greceşti. Clerul ortodox pretutindeni în imperiu era grec, avînd în mînile sale toate averile bisericeşti; grecii erau poporul cel mai luminat şi mai avut din Orient. Simţul naţional era la ei dezvoltat în cel mai mare grad, pe cînd celealalte popoare ale Orientului confundau încă naţionalitatea cu biserica, încît bulgarii, arnăuţii, românii din Macedonia se credeau greci, fiindcă biserica lor se numea biserica ritului oriental grec.

Grecii, în starea în care se aflau, puteau să aspire a înlocui pe turci în dominaţiunea imperiului. Ei se răsculau în numele patriei: διὰ τὴν πατρίδα şi în numele naţionalităţii elene: διὰ τό ἑλληνικὸν ἔθνος, iară celealalte popoare se sculau pentru religiune, *za vera*.

Cu cît Imperiul otoman ar fi căzut mai curînd, cu atît grecii, acest neam mic, numărînd cel mult două milioane de suflete, aveau mai multă probabilitate de a creşte numărul lor, absorbind naţionalităţile Turciei, pe cari încă şi astăzi tot cred că le pot deznaţionaliza prin şcoli şi prin biserică, precum caută să facă cu românii din Macedonia şi cu albanezii, lucru ce era să devie cu neputinţă mai tîrziu, cînd simţul gintii s-ar fi deşteptat în acele populaţiuni, precum s-a deşteptat şi se deşteaptă pe toată ziua mai mult.

Ioan Cîmpineanu era unul din adepţii cei mai călduroşi partidului curat românesc, al căruia unul din membrii cei mai activi şi mai importanţi era fratele său Constantin.

Pe la începutul mişcării din 1821, guvernul în amîndouă principatele era în mînile grecilor şi boierilor eterişti, cari se puseseră la discreţiunea lui Ipsilante, venit din Rusia ca să ia comanda insurecţiunii. Insurecţiunea luase un avînt însemnat prin puternicul concurs al lui Vladimirescu, om de arme, energic şi foarte influent în judeţele de peste Olt, unde se păstra încă viu spiritul războinic.

Cei mai mulţi din boieri, şi chiar dintr-acei cari se realiase la acţiunea zavergiilor eterişti, speriaţi de prădăciunile cetelor răspîndite a căpitanilor lui Ipsilante, părăsise ţara şi refugise în Braşov şi în Sibii peste Carpaţi, de unde nu s-au întors decît atunci cînd atitudinea luată de Ipsilante începuse să deşchidă ochii lui Vladimirescu şi-l făcuse să vază cursa în care căzuse, puindu-se cu totul şi în toate la discreţiunea Eteriei, deşteptare tîrzie pentru el sărmanul, care a expiat crud încrederea ce a avut. El, care putea să

moară ca Botzari sau să trăiască ca Coletti, şi-a plecat capul călăilor lui Ipsilante, ca să nu compromită viitorul țărei sale, expuind-o la vindicta turcească.

Sacrificiul lui Vladimirescu a fost un act de cel mai mare patriotism. El a început ca un erou și a sfîrşit ca un martir, deschizîndu-ne nouă calea către redobîndirea drepturilor naționale.

La chemarea românilor sub steagul național la 1831, Ioan Cîmpineanu, deşi de o sănătate foarte delicată, a fost din cei dintîi a răspunde la apel. Rangul său de paharnic îi da dreptul la gradul de căpitan; mai în urmă, ajuns maior, i s-a dat comanda unui batalion din regimentul staționat în Ploieşti, avînd ofițeri subalterni pe Nicolae Golescu, pe Ioan Voinescu II, pe Nicolae Teologu, pe Dîmboviceanu şi pe alții tineri ofițeri, cari toți s-au distins şi s-au ilustrat în viața publică.

O împregiurare cu totul neaşteptată a făcut ca generalul Kisselef, guvernorul rus de atunci, să cunoască pe Ioan Cîmpineanu.

Orăşenii ploieşteni şi locuitorii satelor de prinprejur, lipsiți de hrană şi nemaiputînd duce numeroasele sarcini şi biruri, podvezi şi angarale, se răsculase, pusese mîna pe arme şi campau de mai multe zile pe strade şi pe maidanuri, nemaivoind să recunoască nici o autoritate. Amenințările şi încurările cazacilor ruseşti nu putuse să-i facă să reintre în linişte; începuse să ridice şanțuri de apărare pe piața oborului. Curierii se succedau pe tot minutul între Bucureşti şi Ploieşti. Generalul guvernor se găsea în cea mai mare neodihnă şi nedumerire, căci nu-i convenea Rusiei să se ştie în lumea politică că românii nu erau mulțumiți de guvernul rusesc, aceasta mai ales într-un moment cînd cabinetul de Petersburg îşi da toate silințele să facă pe Europa să crează că românii erau atît de fericiți, încît toate aspirațiunile lor naționale se rezumau în dorința de a fi încorporați în imperiul țarului. Pozițiunea în care se afla generalul Kisselef era dificilă, căci pe de o parte nu-i convenea să înăbuşească răscoala prin vărsare de sînge, şi pe de alta nu putea să lase lucrurile să ia proporțiuni mari într-un timp cînd lupta de pe malurile Vistulei făcea să răsune Europa de strigătul: „Să trăiască Polonia!" şi cînd victoriile lui Hlopinsky, lui Skrisnewsky şi lui Denbinski sileau pe împăratul Nicolae

să-şi tragă oştirile din România ca să le întrebuinţeze în contra Poloniei.

După mai multe zile de iritaţiune, generalul Kisselef s-a hotărît să ceară concursul miliţiei române; atunci batalionul comandat de Cîmpineanu a fost însărcinat cu trista misiune de a restabili liniştea prin arme. Maiorul comandant, lăsînd trupa la o parte, intrînd singur în mijlocul poporului, a avut nespusa consolaţiune de a potoli răscoala prin puterea cuvîntului, făcînd pe fiecare să se retragă fără a vărsa cea mai mică picătură de sînge românesc.[6]

Cîmpineanu era totdeauna ascultat de popor, pentru că cuvintele sale erau pline de raţiune şi de distincţiune; vorbea din curăţenia inimei şi din puterea convicţiunilor.

Generalul i-a mulţumit trimiţîndu-i „Crucea Sfîntului Vladimir".

Tot în acele vremi, generalul Kisselef s-a adresat la fratele cel mare al Cîmpineanului, oferindu-i Ministerul Cultelor, zicîndu-i că, deşi cunoştea aversiunea ce avea de a servi sub un guvern strein, dară credea că, oferindu-i un serviciu cu totul fără amestec în politică, nu putea să se atingă întru nimic credinţele şi convicţiunile sale. După o convorbire, care a fost o profesiune de credinţă francă şi leală din partea lui Constantin Cîmpineanu, generalul rus i-a strîns mîna, zicîndu-i că-l stimă pentru sentimentele sale cu atît mai mult cu cît, de ar fi român, nu ar cugeta altfel pentru ţara lui.

Generalul Kisselef avea inima şi spiritul deschis sentimentelor celor mari. Cînd era ambasador la Paris, pe la anul 1862, om în etate de 80 de ani, Touvenel, ministru trebilor dinafară al lui Napoleon III, zicea, vorbind despre dînsul, că nu cunoştea în toată diplomaţia europeană un spirit mai tînăr prin sentimentele sale şi mai accesibil la ideile mari şi generoase.

Mai în urmă, maiorul Cîmpineanu, dînd dovezi de aptitudine politică şi administrativă, a fost numit director de minister; atunci cariera militară a devenit pentru dînsul numai nominală, şi iacă-l aruncat în vîrtejul şi în preocupaţiunile luptelor politice.

La 1833, rămas singur Cîmpineanu, prin moartea fratelui său Constantin, stăpîn pe o avere din cele mai însemnate, stabilit în Bucureşti, casa lui a devenit locul de întîlnire al tuturor oamenilor de talent. Şi dacă prin poet înţelegem pe

omul care are simţul a ce este mare şi frumos, a cărui inimă bate la orice faptă nobilă şi patriotică, la orice cugetare înaltă şi care respinge de la dînsul orice nu este demn şi curat, putem zice că el era un adevărat poet. El nu numai că iubea literatura şi artele, dară simţea ca poetul şi ca artistul. S-a pus în capul Societăţii filarmonice, a înfiinţat şcoala în care s-au format mai mulţi artişti dramatici români şi a devenit fundatorul Teatrului Naţional. Într-acest ram al literaturei el vedea ceva mai mult decît o şcoală de moravuri; pe lîngă glorificarea faptelor şi caracterelor celor mari, era pentru dînsul un mijloc de a da românismului un avînt şi de a deştepta simţul naţional. Memoria lui va fi neştearsă în inimile autorilor şi artiştilor noştri dramatici. Printr-însul românii au putut cunoaşte pe Racine, pe Corneille, pe Molière şi pe Alfieri.

Într-o luptă continuă de mai mulţi ani în contra indiferenţei şi a relei-voinţe, lesne de înţeles, în contra teatrului naţional, din partea unui guvern care nu putea decît să caute să placă streinului, şi-a mistuit o mare parte a averii sale.

Cîmpineanu n-a scris nici o carte, dar a făcut mai mult: a îndemnat pe toţi oamenii de talent dintr-acea epocă să scrie. Acei cari l-au auzit judecînd o operă sau dînd consiliile sale judicioase asupra unei scrieri pot spune cît era de dezvoltat într-acel om gustul literar şi artistic.

Stenografia, cu totul necunoscută pe atunci la noi, nu ne-a transmis elocintele cuvinte rostite de dînsul în Obşteasca Adunare; dar acei cari l-au auzit în Camera de la 1835 pînă la 1839 ne pot spune că el a inspirat la o generaţiunea întreagă simţemintele patriotice.

Humboldt, vorbind de marele Arago, zicea că descoperirile şi lucrările sale ştiinţifice erau mari şi numeroase, dară că mai mari şi mai numeroase erau acelea ce a pus pe alţii să facă prin consiliile şi prin indicaţiunile sale.

Într-un timp cînd în lumea noastră robia şi claca erau considerate ca nişte drepturi naturale de cari uzau, fără a simţi conştiinţa lor cîtuşi de puţin vătămată, el era din micul număr al acelor care deplorau nedreptatea care apăsa două clase foarte numeroase ale ţărei. Devenit deplin stăpîn pe averea sa, a liberat îndată mai multe sute de suflete din robie şi a desfiinţat claca la moşia sa, împroprietărind pe locuitori. Vestitul lăutar Dumitrache, care sub un alt cer ar fi

dobîndit un renume european, acel menestrel al tuturor veseliilor şi întristărilor caselor boiereşti, vioara care a făcut mirarea lui Artot şi a lui Liszt[7], povestea chiar el cum devenise om liber: boierul al cărui rob fusese, simţindu-l cu bani, i-a propus să-i vînză libertatea pe o mie de galbeni, dar el, neavînd decît trei sute, restul de şapte sute de galbeni l-a găsit în generozitatea colonelului Cîmpineanu. Îşi plătea datoria de recunoştinţă cîntînd la orice ocaziune, de ar fi fost chiar la masa domnească, cîntecul popular:

Aideţi, fraţi, la Mărgineanu,
Să scăpăm pe Cîmpineanu.[8]

La 1834, Cîmpineanu fu ales deputat al judeţului Brăila. Intrînd în Obşteasca Adunare, s-a găsit alături cu fostul său şef de regiment, cu vornicul Emanoil Băleanu, şi cu doi amici din copilărie, cu Iancu Ruset şi cu Grigorie Cantacuzino, cu cari în tinereţe visase îmbunătăţirea soartei României, cîteşipatru boieri şi feciori de boieri din cei mai consideraţi pentru spiritul lor cultivat, pentru caracterul lor onorabil şi independent. Chiar de la cele dintîi şedinţe s-a stabilit între aceşti buni români o comunitate de idei şi de acţiune.

Deşi boierii ţării fusese chemaţi, patru ani mai înainte, la 1830, în Adunarea Extraordinară să discute Regulamentul organic, dar o lege redijată şi votată sub presiunea unei ocupaţiuni armate şi sub preşedinţa consului rusesc, pe cînd ţara era guvernată de un general strein, nu putea fi considerată decît ca o operă impusă de streini.

Aceşti patru bărbaţi au pus baza principielor cari trebuiau să-i conducă la reformarea acelui Regulament, căutînd totdodată a se folosi de dispoziţiunile cele bune cuprinse într-însul, pentru a dota ţara cu şcoli, a înfiinţa comunicaţiuni lesnicioase între centrurile de producţiune şi export cu centrurile de producţiune, a regula cursul gîrlelor şi a le face plutitoare, a sili pe impiegaţii administraţiunii a se ţine în marginile atribuţiunilor lor, a face justiţia independentă de influenţa guvernului şi de fluctuaţiunile politice, a pedepsei abuzurile şi prevaricaţiunile şi a obliga pe fiecare la paza legilor.

Pe aceste baze s-au unit aceşti patru bărbaţi, formînd un grup modest şi nebăgat în seamă la început, dar pe lîngă care au venit de s-au adunat unul cîte unul toţi acei deputaţi cari

doreau binele şi înaintarea ţărei; în mai puţin de doi ani, acest partid devenise majoritatea Camerei şi conta în sînul său pe doi din prelaţii cei mai cuvioşi şi mai învăţaţi: pe Cesarie de la Buzău şi pe Ilarion de la Argeş. Ţara întreagă era cu partidul Cîmpineanu, partid care prin tăria convincţiunilor şi prin curajul său a lăsat urme neşterse în istoria noastră parlamentară.

Majoritatea acelei Camere n-a lipsit niciodată de la datoriile sale, a cenzurat cu scrupulozitate actele guvernului, a cercetat totdeauna fără preget socotelele vistieriei, şi pentru cheltuielile ce găsea făcute fără de a putea fi justificate prin voturile Adunării sau prin legi speciale obliga pe miniştri a le restitui tezaurului, împreună cu acele deturnate de la destinaţiunea lor, împotrivindu-se necontenit la cheltuieli nesocotite şi nefolositoare.

Strînse erau p-atunci baierile pungii statului!

Nu ne putem opri de a avea un mare respect pentru bărbaţii cari compuneau Adunarea condusă de Cîmpineanu, cînd considerăm importanţa legilor prelucrate şi votate de dînsa, şi nu putem să nu admirăm pe acei bărbaţi şi să nu-i binecuvîntăm cînd considerăm curajul şi devotamentul lor în faţă cu împrejurările dinîntru şi dinafară.

Guvernul, constrîns în marginile legalităţii, a voit să scape de asprul control al acelei Camere prin intimidare; dar la ofisul sau mesagiul prin care domnul recomanda mitropolitului, ca preşedinte al Camerei, *să distrugă spiritul răzvrătitor şi primejdios* ce zicea că se introdusese în Adunare şi să *nu o lase să se conducă de nişte intriganţi şi ambiţioşi ca Ioan Cîmpineanu, Ioan Ruset şi Grigorie Cantacuzino* (sic), Camera a răspuns printr-o adresă prin care punea sub ochii domnitorului incapacitatea şi neîngrijirea miniştrilor.

Dar era în suspens o cestiune mare, menită să aducă o adevărată furtună politică şi o luptă crîncenă în Obşteasca Adunare. Această cestiune era revizuirea Regulamentului organic, cerută de guvernul rusesc, lucrare rezervată legislaturei celei nouă, pentru care se pregăteau din vreme alegerile.

Consulul rusesc, interesat a se admite modificările propuse de dînsul, se coborîse însuşi şi fără nici o rezervă în arena electorală, chema pe boieri şi pe proprietari, rînduri-rînduri, acasă la el, la consulat; îi povăţuia să înlăture

partidul național, îi amenința și le desemna oamenii ce trebuiau să trimită în Adunare, ca să placă puternicului protector.

De la atitudinea și de la voturile acelei Adunări era să se știe dacă românii țin la dreptul lor și dacă sunt deciși să aibă o țară autonomă sau dacă abdic în favorul streinului.

Alegătorii au răspuns injoncțiunilor consulatului, respingînd candidaturile oficiale și trimițînd în Obșteasca Adunare pe bărbații combătuți de consul și de guvern; țara se deșteptase și era hotărîtă a-și apăra drepturile. Acea luptă glorioasă, în care s-au distins Ioan Cîmpineanu, Ioan Ruset și Grigorie Cantacuzino, a însemnat redeschiderea campaniei pentru redobîndirea drepturilor noastre strămoșești.

Mă cred în drept, domnilor, a abuza de paciența voastră cînd amintesc fapte pe cari tinerimea care ne înconjoară trebuie să le aibă totdeauna vii în suvenirele ei, ca să dea memoriei acelor cari au apărat cu atîta tărie drepturile acestei patrii tributul de respect și de recunoștință ce le datorăm și ca să-i imite, cînd vrodată streinul ar încerca să se atingă de drepturile României.

În articolul 55 al Regulamentului se zicea că „orice act sau hotărîre a Obicinuitei Obștești Adunări și a domnului, ce ar fi împotriva tractatelor sau a hatișerifurilor încheiate în favorul său, trebuie să fie socotite fără de nici o putere și neființă".

Consulul rusesc cerea să se adaugă fraza: *„ori împotriva drepturilor curții suzerane și protectrice"*.

La finele Regulamentului se cerea o modificare și mai mare, ceva care nu ar fi fost nimic mai puțin decît ștergerea autonomiei, căci de unde se zicea în Regulament că: „Adunarea va putea cu concursul domnului să facă Regulamentului schimbările și reformele ce trebuința va cere"; consulul cerea să se adaugă acestui paragraf un altul cu cuprinderea următoare: *„Toate acele măsuri sau schimbări cari ar fi urmat în vremea ocupației acestui principat de către oștirile împărăției Rusiei vor avea o putere de pravilă și se vor cunoaște ca parte din însuși trupul Regulamentului.*

Pe viitorime orice schimbare domnul ar voi să facă în Regulamentul organic, nu va putea să aibă loc, nici să se puie în lucrare decît după înadins împuternicire a Înaltei Porți cu împreuna unire a curții Rusiei."

În tot timpul discuţiunilor provocate de aceste propuneri, Cîmpineanu a stat la tribună, arătînd cu o elocinţă rară că prin această modificare se atacă nu numai drepturile *ab-antiquo** ale ţărei, dară chiar şi tractatele dintre Rusia cu Poarta, şi mai cu deosebire tractatul de la Adrianopol şi hatişeriful dat cu ocaziunea investiturei principelui Alexandru Ghica la 1834, precum şi manifestul comitelui Wittgenstein de la 1828, cînd a intrat cu trupele ruseşti în ţară, acte cari toate recunoşteau esistenţa politică a principatului şi drepturile acestui stat.

Adunarea, pătrunsă de puterea argumentelor aduse la tribună, a respins cu o mare majoritate modificările cerute.

Un asemenea act nu putea să nu atragă asupra Adunării fulgerele consulatului rusesc, care a şi cerut îndată printr-o notă cominatorie încetarea oricării discuţiuni ulterioare asupra Regulamentului; iar peste cîteva săptămîni ţara a avut durerea şi umilinţa de a vedea pe agentul său de la Constantinopol, pe logofătul Aristarchi, transformat în capugiu al Porţii, venind şi citind de la tribuna Obşteştii Adunări un firman, prin care se poruncea Obşteştii Adunări să intercaleze în Regulament modificările cerute de consulul rusesc şi invitînd pe deputaţi să iscălească un act de *căinţă ad-hoc* pe care logofătul l-a depus pe tribună.

Atunci Cîmpineanu, luînd cuvîntul, protestă cu energie în contra călcărilor ce se făceau drepturilor ţărei. Cuvintele lui elocinte şi atitudinea sa demnă şi inspirată umple de lacrămi ochii tuturor deputaţilor, şi toţi refuză de a iscăli actul adus de logofătul Aristarchi.

Astfel s-a închis acea Obştească Adunare! Dintr-acel moment lupta nu mai putea fi urmată pe tărîmul parlamentar, ea era transportată în afară, şi nu rămăsese altă speranţă şi alta de făcut decît de a lumina opiniunea Europei şi a face ca puterile occidentale să cunoască situaţiunea ţărei noastre, să le facă să se intereseze la viitorul României, puind o stavilă acţiunii omnipotente a Rusiei.

Cîmpineanu n-a ezitat un singur moment d-a lua această cale.

Plin de încredere în viitorul românilor, şi-a făcut o datorie sacră d-a continua lupta pe acel tărîm. Profitînd de

* Din vechime.

îngheţul Dunării, scăpă supravegherii poliţiei, se duce întîi la Constantinopol, unde explică situaţiunea noastră politică ambasadorilor Franţei şi Engliterei, amiralului Roussin şi lordului Ponsomby; ei îl ascultă, îl înţeleg şi-l sfătuiesc să se ducă la Paris şi la Londra, recomandîndu-l călduros guvernelor lor respective.

Cîmpineanu a pledat prin vorbă şi prin scris drepturile ţărei la Paris şi la Londra, a fost în cele mai strînse relaţiuni cu Garnier Pages, cu Cormenin, cu Dupont de Leure, Berier, cu principele Czartorysky, comitele Zamoysky, cu lordul Dudly Stuart, cu lordul Morpith şi cu mai mulţi din oamenii influenţi în parlamente; a fost ascultat cu cel mai mare interes de Thiers şi de Palmerston, şefii cabinetelor englez şi francez; însă tot ce a putut dobîndi a fost asigurarea că nu era depărtat momentul cînd Europa se va hotărî a lua măsuri în contra acţiunii Rusiei în Orient şi că atunci memorandele şi arătările sale vor fi luate în foarte serioasă consideraţiune.

La întoarcerea sa pe la Viena, voind să vază pe principele Metternich, cancelarul i-a trămis răspuns că cunoaşte cestiunea despre care vrea să-i vorbească, dar că sunt consideraţiuni politice cari nu-i permit a se ocupa de dînsa; ajuns la Lugoj, Cîmpineanu a fost arestat şi dus sub pază la închisoarea de la Caransebeş, de unde, predat guvernului român, care l-a deţinut închis doi ani la Mănăstirea Mărginenii, şi de acolo transferat la Mănăstirea Plumbuita; nu s-a liberat din închisoare decît la anul 1841, deodată cu sosirea unui firman prin care, după o înţelegere între ambasadorul rusesc şi vizirul, se ordonă domnului să deschidă Obşteasca Adunare.[9]

Alexandru Ghica lăsase să se înţeleagă în mai multe ocaziuni că se supunea cu nemulţumire la sfaturile şi injoncţiunile consulatului rusesc, şi astfel pierduse simpatiile împăratului Nicolae.

Deşi cîştigase mult în opiniunea ţării în ultimii ani ai domniei sale, dară nu i se putea uita slăbiciunea ce arătase în lupta de doi ani susţinută de partidul patriot în revizuirea Regulamentului. Adunarea din 1841 se deschidea nu ca să îndrepteze abuzurile şi să cheme pe domn la paza legilor, dar ca să-l răstoarne, căci aşa era voinţa ţarului. Îndată după cetirea ofisului de deschidere şi verificarea titlurilor deputaţilor aleşi, a ieşit la iveală faimoasa doleanţă care a

provocat venirea comisarilor: generalul Duhamel[10] și Șekib-efendi, precursorii maziliei lui Ghica și a simulacrului de alegere care în anul 1842 a suit pe George Bibescu pe scaunul domniei.

A fost ceva duios a vedea o tînără femeie, una din fetele celei mai mari case din București, pe nepoata Dudescului, alergînd pe vreme de iarnă cu copilul la sîn, cutreierînd pămîntul din oraș în oraș, din închisoare în închisoare, căutînd pe soțul ei; așa a făcut Catinca Cîmpineanu, pînă ce a descoperit pe bărbatul ei în temnița de la Caransebeș.

Dintr-acel moment ea nu s-a mai despărțit de dînsul, a împărtășit cu el exilul și temnița.

Trei ani de închisoare și sănătatea sa ruinată nu a putut să-i slăbească credințele, nici să-i înăsprească caracterul blînd și voios. El n-a păstrat în inima lui nici resimțemîntul, nici dorința de răzbunare; făcea fiecăruia partea slăbiciunilor omenești și a necesităților politice; el zicea că românii sunt toți patrioți și că între oamenii cari își iubesc țara se află totdeauna puncturi de contact și idei asupra cărora totdeauna se pot uni într-o lucrare comună. Nimeni n-a fost mai îndrăzneț și mai înfocat decît dînsul în dezbateri și nimeni n-a păstrat mai puțină mînie decît dînsul. În viața politică știa că nu trebuie nici pizmă, nici resimțemînt personal.

Din convorbirile sale cu oamenii politicei de atunci dobîndise convingerea că, cu toată indiferența ce arăta Franța, Englitera și chiar Austria pentru drepturile românilor, ele însă hrăneau ideea de a se folosi de cea dintîi împrejurare pentru a pune o stavilă influenței rusești și planurilor sale ambițioase în Orient și că de la acel moment și de la împrejurările în cari se va afla atunci Europa va depinde viitorul României.

Cîmpineanu nu a avut altă ambițiune decît aceea de a servi țara lui prin sfaturile sale luminate și de a deștepta opiniunea publică a Europei asupra drepturilor noastre. Pe atunci aspirațiunile sale și a celor mai înaintați patrioți se mărgineau în redobîndirea autonomiei și în stabilirea unui regim constituțional; invidioșii și curtezanii nu vedeau alta în zelul și în devotamentul său decît un ambițios de rînd și-l denunțau domnului ca pe un conspirator și ca un aspirant la domnie, încît Alexandru Ghica, amicul său din copilărie

şi camaradul său de arme, avusese slăbiciunea de a-l crede astfel, cum îl depingeau acei cari-l săpau, linguşindu-l, şi ajunsese a-l persecuta.

Guvernele cari nu-şi au puterea şi sprijinul în stima şi iubirea naţiunii şi caută a se susţine numai prin străini sunt totdeauna temătoare, atribuie nemulţumirile şi dezafecţiunea poporului numai intrigilor opoziţiunii şi vînării de putere; în zel şi devotament pentru binele public nu văd decît interes personal, invidie şi ambiţiune proastă.

Nu ştiu dacă mulţi români au avut boala domniei; dară ceea ce este sigur este că acest ponos l-au purtat toţi aceia cari s-au bucurat de oarecare consideraţiune între concetăţenii lor; toţi acei cari n-au putut să se împace cu abuzurile şi cu călcările de lege. Curtezanii au profitat totdeauna de slăbiciunea omenească, la adăpostul cărora nu au fost totdeauna domnii noştri; linguşitorii, ca să-şi facă mînă bună la domnie, arăta pe omul care apăra drepturile ţărei ca pe un competitor care voieşte să răstoarne şi să se suie el pe tron. Cîmpineanu zicea într-o zi unuia dintr-aceşti falşi amici ai puterii, însărcinat să-i sondeze cugetările:

„Spune măriei-sale să nu se teamă de un aspirant la domnie, care-şi pierde timpul căutînd-o aiurea decît acolo de unde se poate da."

Numai după căderea sa din domnie, Alexandru Ghica a înţeles cine-l surpase şi că acela nu era vechiul său amic.

Înainte cu cîteva luni de căderea lui Ghica, Cîmpineanu scria domnului Moldovei, Mihai Sturdza, că schimbarea domnului Ţărei Româneşti devenise inevitabilă şi că sosise momentul de a uni amîndouă coroanele pe capul unui singur domn. Mihai Sturdza n-a îndrăznit nici să ia el iniţiativa, nici să lase pe boierii din Bucureşti să o facă, temîndu-se să nu displacă curţilor împărăteşti.

La ieşirea sa din închisoare, Cîmpineanu şi-a găsit averea foarte redusă şi a fost obligat a duce o viaţă de privaţiuni; însă casa lui modestă era totdeauna deschisă cu afabilitate tuturor amicilor sinceri ai românismului şi ai libertăţii; oamenii de inimă şi de spirit, de toate vîrstele şi de toate condiţiunele, erau siguri a găsi la dînsul o primire plină de amenitate, exemple bune şi sfaturi frăţeşti. Jocul de cărţi, răspîndit pe atunci în toate casele, la dînsul era înlocuit prin convorbiri instructive despre istorie, literatură şi ştiinţă.

Tinerii, atraşi către dînsul de numele mare ce-şi făcuse, găseau în casa sa o viaţă simplă, fără lux şi fără ostentaţiune, o familie unită, o primire afectuoasă şi o societate aleasă; clasele şi generaţiunile se apropiau în loc de a sta arazna unele de altele; se făcea între dînsele un schimb de idei şi de sentimente înalte şi generoase. Acolo s-a făcut cimentarea oamenilor de sus cu cei de jos, între cei tineri şi cei bătrîni.

La 1848 sosise timpul ca ideile de libertate şi de egalitate să ceară a trăi la lumina mare. Misiunea Cîmpineanului era împlinită.

„Restaurarea Regulamentului, îmi scria el la Constantinopol, după căderea guvernului provizoriu, s-a făcut cu o mare pompă dînaintea unui public confundat în întristare; oamenii cari prezidau la acea solemnitate simţeau că galvanizează un corp mort. Cele trei luni de libertate au lăsat urme adînci în inimile românilor; gurile se pot astupa, dar ideile nu pot fi omorîte. Se pregăteşte pentru voi o listă de proscripţiune şi de confiscare a averilor. Acei cari vor brava exilul şi privaţiunile şi vor rezista la cursele cari se vor întinde şi la tentaţiunile la cari veţi fi espuşi se vor întoarce peste cîţiva ani într-o patrie liberă."

Sunt departe de noi acei timpi de convicţiuni profunde, de lupte stăruitoare, de devotamente entuziaste cari animau atîtea inimi nobile şi generoase, o viaţă plină de abnegaţiune, de privaţiuni şi de suferinţe; mulţi nu mai sunt, mulţi au căzut sub povara suferinţelor. În tinerimea română domnea numai credinţa în idei, iubirea binelui; şi nu era loc în inimi decît pentru virtuţile acelea cari se cer de la un popor ca să poată zdrobi lanţurile şi fără cari virtuţi nu se poate conserva libertatea.

Acum viaţa politică fiind mult mai lesne, pasiunile de partid, luptele personale şi ambiţiunile mici apar mai mult la suprafaţă; dară nici sentimentul binelui, nici patriotismul nu au părăsit poporul român, plin de inimă şi de vioiciune; nu avem decît să vedem abnegaţiunea cu care au alergat toţi, de la mic pînă la mare, la fruntarie, cînd ţara le-a cerut braţul şi pieptul; nu avem decît să vedem eroismul cu care s-au luptat cînd li s-a spus că este pentru liberarea patriei şi pentru gloria ei. Nu! scepticismul nu a cuprins inima românului; vedeţi întristarea şi lacrămile lui cînd pierde pe cîte un om de bine, un om de o viaţă pură şi plină de devota-

ment, precum l-am văzut la moartea Cîmpineanului şi la moartea fraţilor Goleşti.

La apelul Cîmpineanului toţi românii răspundeau pentru că el ştia să apropie inimile şi să cimenteze ideile; ştia să puie poezie în logica sa.

Intrarea oştirilor streine la 1848, moartea tinerei şi virtuoasei sale soţii, suflet nobil, spirit ornat, căzută victimă a iubirei şi a devotamentului către familia sa în timpul holerei, şi exilul amicilor săi cei mai afecţionaţi — Nicolae Bălcescu, Ruset, Voinescu II etc. — au fost pentru Cîmpineanu trei lovituri de sub cari nu s-a mai putut rădica. Întristarea a cuprins sufletul său voios şi a acoperit cu un văl de melancolie caracterul cel mai vesel şi mai glumeţ, şi spiritul său vioi a mers scăzînd din zi în zi.

Văzut-aţi un bătrîn gîrbovit înainte de ani, care d-abia îşi ducea picioarele pînă în grădina Cişmegiului, unde rămînea ore întregi pe o laviţă, cu capul plecat spre piept? Acelor care-i vorbeau le răspundea cu rîs sau cu plîns, după cum subiectul vorbei îi aducea suveniri vesele sau triste ale vieţei sale; trecătorii se descopereau cu respect dinaintea lui, iară bătrînii se opreau şi-l arătau copiilor.

Acela era Cîmpineanu, marele patriot, o umbră care trecea ca o protestare vie în contra nedreptăţii, a persecuţiunilor şi a apăsărilor.

ION GHICA

XXVI

AMINTIRI DESPRE GRIGORIE ALEXANDRESCU

Londra, 15 ghenarie 1886

Scumpe amice,

De cîte ori am venit în Londra, una din întîiele mele vizite a fost pentru Muzeul Britanic, acel palat în care se află adunate manuscriptele cele mai preţioase ale lumii învăţate şi minunile artei antice, unde se desfăşură ca într-o panoramă istoria geniului omenesc.

Într-una din zile, pe cînd eram acolo, în sala în care sunt expuse de jur împrejur, pe piedestale şi pe păreţi, vestitele marmure Elgin, şi stam admirînd frumoasele metope dintre trigrifele frizei exterioare ale Partenonului, pe cari sunt reprezentate în *ronde-bosse* luptele grecilor cu centaurii, aud pe cineva că-mi zice:

„Nu te mai uita la mizerabilele astea de pietre!"

Mă întorc să văz cine mă apostrofează, şi dau cu ochii de lordul Ald..., un vechi amic[1], turco-fil fanatic, care-şi urmează vorba înainte în modul următor:

„Vezi pietrele astea, cu rapsodiile lui Homer, cu tragediile lui Sofocle, lui Euripid şi cu scrierile lui Platon, lui Aristotel şi Herodot, au fost cauza că puterile Europei nu au lăsat pe turci la 1821 să strivească pe greci, cînd s-au răsculat în contra sultanului. Astea au făcut pe Byron cu tinerimea din Cambridge, din Oxford şi din toate universităţile să alerge în ajutorul grecilor, să exalte opiniunea publică pînă a sili pe Europa să ardă flota turcească la Navarin şi să proclame independenţa Moreei!"

Avea dreptate nobilul lord. Aşa e! Arta şi literatura, oameni de acum trei mii de ani, au luptat pentru liberarea Greciei alături cu cei mai eroici palicari ai *agoanei*.

... Şi daca s-o-ntîmpla
Cu vreme România s-ardice fruntea sa,
Pe-a Dîmboviţei vale oştiri de s-ar ivi,
Al luptelor cumplite părtaşi ei iar vor fi!

Alexandrescu[2]
(Trecutul. La Mănăstirea Dealului)

În secolul în care trăim, cînd toate se măsoară cu bulgări de aur, o pînză a lui Rafael s-a plătit mai zilele trecute 75.000 de lire st., aproape două milioane (450 de oca de aur). Apoi întreb cum ar putea să piară o naţiune care a produs astfel de oameni, care a dat naştere lui Dante, lui Michelangelo, Tasso şi Petrarca? Şi cine ar putea vreodată să-i tăgăduiască raţiunea şi dreptul de a fi? Potcoava ungurului şi a croatului a putut s-o calce, dar n-a putut s-o nimicească, nici s-o oprească de a se ridica.

Naţiunile trăiesc şi se glorifică prin oamenii ce au produs şi prin lucrările lor geniale. Vai de acele popoare cari nu au profeţi! Fie ele cît de mari, cît de puternice; numere suflările cu sutele de milioane, cucerească lumea întreagă, ele sunt condemnate pieirii şi uitării. Urmele biruitorilor se pot şterge, dar ale lui Molière, Racine, Hugo, Cuvier şi Lamartine, niciodată! Cît de mari şi de puternici fie un Moltke, un Bismarck, gloria lor este trecătoare, pe cînd a lui Goethe, Humboldt ş-a lui Beethoven va rămînea eternă.

Mai an, capitala noastră era în picioare; alergau toţi în toate părţile, da om peste om. Oştirea pe jos şi călare, înşirată pe strade, cu arma la pămînt şi cu steagurile în zăbranic negru, muzici la toate răspîntiile; clopotele mari şi mici sunau la o sută de biserici, de luau auzul, urla oraşul de vuiet şi tunul se auzea în depărtare, trăgînd a jale. Corpurile constituite toate, unul după altul, cu preşedinţii în frunte, facultăţile şi şcoalele cu profesorii lor, corporaţiile cu baniere urmau în cadenţă. Lumea alerga pe capete să vază carăle încărcate cu sute de coroane de lauri şi de flori, urmate de dricul poleit care ducea la ultima locuinţă pe un bărbat de stat, fost de zece ori ministru, acoperit de sus pînă jos cu cruci, stele şi cordoane.[3]

Acu nu demult, tot pe aceeaşi cale şi tot către acel locaş, mergea în tăcere şi nebăgat în seamă, fără steaguri, fără tobe şi fără surle, dricul modest în care erau rămăşiţele pămînteşti ale poetului Alexandrescu. Tăcutul şi puţin numerosul acest cortegiu făcea contrast cu acea măreaţă şi zgomotoasă petrecere a fostului ministru. Mi-am zis că pentru marele poet era momentul care răsărea ziua din care începea a trăi şi a trăi etern în inima şi memoria românilor.

...Mulţi oameni mari şi buni
Lumii folositori
Au fost persecutaţi
În vremea ce-au trăit
Şi foarte lăudaţi
După ce au murit.

Alexandrescu
(Răspunsul cometei din 1858)[4]

Mi-aduc aminte din copilărie, cînd dascălul Vaillant, venit de curînd în ţară, cam pe la anul 1831, deschisese o clasă de limba franceză într-o odăiţă în „Sfîntu Sava".[5] Adunase cîţiva băieţi, dintr-acei cari mai aveau ceva cunoştinţe de acea limbă, căpătate pe ici, pe colea, de pe la dascălii Luigii, Coulin, Janeloni şi Vanzand. Clasa se compunea, după cît mă ajută memoria, de:
Costache C. Bălăceanu,
Nae I. Budişteanu,
Ion D. Ghica,
Grigorie Sc. Grădişteanu,
Scarlat N. Filipescu,
Costache A. Rosetti.
Vaillant ne dicta din *Grandeur et décadence des Romains* de Montesquieu; făceam versiuni în proză din *La Henriade* a lui Voltaire şi ne da de învăţam pe dinafară satire şi epistole d-ale lui Boileau.

Noi ceşti şase ne credeam mai tari în limba franceză decît toţi băieţii din Bucureşti, ba unul din noi făcea şi versuri. Deşi îi spuneam că erau cam din topor lucrate, el tot stăruia să ne împuie urechile citindu-ne odele şi satirele sale. Cele româneşti începeau mai totdeauna a la Paris Momuleanu cu:

O, ce ciudă, cît mă mir
D-al cutărui (sau cutărei) haractir...

Rosetache era mai modest, ne înveselea cu spirituoasele cuplete ce adăoga pe toată ziua la cîntecele de modă.

În primăvară, Vaillant mai recrutase un elev. Se ivise pe banca din fund, lîngă perete, un tînăr — parcă-l văd! — înfăşurat într-un surtuc cafeniu, oacheş, foarte oacheş, părul negru, sprîncenele groase îmbinate, ochii căprii şi scînteitori; mustaţa îi mijea pe buză. Nu ştiu, mica deosebire de vîrstă sau superioritatea ce credea că avem noi în limba ce venea să înveţe şi el îl făcea să se ţie arazna. La sfîrşitul clasei, noi ieşeam grămadă şi zgomotoşi, pe cînd el se strecura binişor şi îşi lua drumul singur spre casă. Acesta era tînărul Grigorie Alexandrescu.

Odată, Vaillant, după ce ne ia d-a rîndul să-i recităm epistola lui Boileau către Molière:

Rare et fameux esprit dont la fertile veine
Ignore en écrivant le travail et la peine...*

şi cei vechi ne încurcăm toţi, unul după altul, care la versul dintîi, care la cel de al doilea, fără ca unul măcar s-o putem scoate la căpătîi, se îndreptează către noul-venit, zicîndu-i:

„*Voyons*, *monsieur Grégoire*, *pouvez-vous me débiter cela? Allons*, *du courage!*“**

Tînărul se roşeşte, clipeşte de două-trei ori din ochi, începe a recita şi o duce pînă la sfîrşit fără cea mai mică ezitaţiune, fără îngînare şi fără o singură greşeală, indicînd cu preciziune punctuaţiunea şi trecînd peste rimă fără a o căuta. Ceilalţi ne uităm unul la altul, exprimînd mirare, admiraţiune sau gelozie. Niciodată pînă atunci nu auzisem o dicţiune mai corectă şi mai plăcută; deşi citisem şi recitisem de o sută de ori acea epistolă, dar pot zice că numai atunci i-am înţeles spiritul şi eleganţa.

La ieşirea din clasă, m-am simţit atras către acel tînăr, m-am apropiat de dînsul şi, fiindcă mergeam tot pe o cale, ne-am luat la vorbă, pe drum. Mi-a recitat cu entuziasm scene întregi din *Andromaca* şi din *Fedra* de Racine. La între-

---

* Spirit vestit şi ales, al cărui rodnic talent
Nu ştie, scriind, ce înseamnă osteneala şi chinul...

** Să vedem, domnule Grigore, poţi să-mi reciţi asta? Hai, curaj!

barea mea dacă n-a cercat să scrie românește, mi-a răspuns citindu-mi *Adio la Tîrgoviște:*

Culcat p-aste ruine, sub care adîncită
E gloria străbună și umbra de eroi...

Dintr-acea zi am fost amici, și iubirea noastră unul pentru altul nu s-a dezmințit niciodată.[6]

Eu ședeam pe Podul Caliții (strada Craiovei). Alexandrescu locuia într-un beci, sub scară la Mitropolie, la unchiul său, părintele Ieremia. Eram vecini și ne vedeam în toate zilele; pregăteam lecțiile noastre împreună.[7]

Iancu Văcărescu, venit de la moșie, de la Moțoieni, trăsese în gazdă la tată-meu și, intrînd odată în camera mea, ne găsește, pe Alexandrescu și pe mine, învățîndu-ne lecția; eu, cu Boileau în mînă, ascultam cum camaradul meu zicea pe dinafară *L'Art poétique.* Văcărescu, în mirare de modul cum acel tînăr recita versurile, a petrecut toată seara cu noi. Alexandrescu, care, cum știi, avea o memorie extraordinară, i-a recitat toate poeziile ce publicase într-o broșurică în 12°:
Ceasornicul îndreptat,
Oda la stema țării,
Primăvara amorului etc.[8]

Văcărescu, încîntat, l-a luat în brațe și l-a sărutat zicîndu-i: „Băiete, tu o să fii un poet mare". Alexandrescu mi-a zis de multe ori că acea seară a fost una din cele mai fericite ale vieței sale. A face cunoștința lui Văcărescu fusese visul copilăriei lui.

A doua seară, adunare numeroasă în salonul tatălui meu. Între musafiri se găseau: Văcărescu, Efrosin Poteca, Eliad, popa Grigorie, frații Cîmpineni și alți doi-trei, rude și amici. Alexandrescu a recitat scene întregi din Sofocle și Euripid în limba elenă; știa pe Anacreon din scoarță pînă în scoarță. Anacreon era poetul favorit al Văcărescului care adesea lua versul din gura lui Alexandrescu, pînă ajungea la cîte o strofă care-i scăpa din memorie, de unde apoi urma iar Alexandrescu înainte, și seara s-a încheiat după cum se obicinuia pe atunci, în sofragerie, cu un curcan fript, admirat de întreaga adunare, blagoslovit de părintele Grigorie Poenăreanu și salutat de tînărul poet cu fabula sa, care se termina cu:

Prințule, în loc de plată,
Aș pofti cîțiva curcani.
(Vulpoiul predicator)

D-atunci vedeam pe Alexandrescu mai rar; îl luase Eliad acasă la dînsul, în mahalaua Dudescului.

În ajunul Sfîntului Ion a venit de mi-a adus un plic mare pecetluit, rugîndu-mă să-l pun, fără să ştie nimeni, în aşternutul Văcărescului sub căpătîi. Acel plic conţinea oda:

Tu, care ai fost din pruncie al muzelor favorit
Şi ca strămoşească-avere geniul l-ai moştenit,
Cîntăreţ al primăverei[9]...

Mai tîrziu s-a mutat la maiorul Cîmpineanu, unde se adunau zi şi noapte Manolache Băleanu, Grigorie Cantacuzino, Iancu Ruset, Aristia, Costache Bălăcescu, ofiţerii români dintr-un regiment cu Cîmpineanu, căpitanii Goleşti, Ştefan şi Nicolae, căpitanii Creţuleşti, Costache şi Scarlat, căpitanul Teologu, căpitanul Voinescu II, sublocotenentul Rusetache şi mai mulţi tineri de pe atunci, cari petreceau citind istorii militare: campaniile lui Napoleon, memoriile lui Frederic cel Mare şi scrieri de ale poeţilor în renume: Lamartine, Hugo, Béranger etc. Alexandrescu înveselea auditorul cu cîte o elegie, o satiră sau o fabulă.

Acolo s-a format Societatea filarmonică, pentru care Eliad a tradus pe *Mahomet* al lui Voltaire, Aristia pe *Saul* din Alfieri, Alexandrescu pe *Alzira*, tragedii cu cari s-a inaugurat scena română. Atunci s-au tradus mai multe din comediile lui Molière, dintre cari *Amfitrion* a avut un mare succes pe scenă. Interpreţii acestor opere au fost:

d-nii Andronescu,
Curie,
Iamandi,
Mihăileanu,
Caragiali,
Lăscărescu;
d-nele Caliopi,
Raliţa Mihăileanu,
Efrosina Vlasto (Efrosina Popescu).[10]

Contactul cu tinerii ofiţeri a făcut pe Alexandrescu să dorească a deveni camaradul lor de arme. Recomandat spătarului ca bun scriitor, el a fost admis în mica noastră armată de atunci ca *iunker*, ataşat la *djurstvă*; pînă cînd într-o zi şeful său, dîndu-i să-i copieze o preţioasă *otnoşenie*, proză pe care autorul ei se aştepta s-o vază trecută la nemurire în li-

tere gotice cu flori, s-a speriat de icoana noului iunker şi l-a trimis la graniţă, la Focşani, să studieze ştiinţa caligrafică, dîndu-i importanta misiune de a întreba de pasaport pe toţi cîţi voiau să treacă şanţul care despărţea partea oraşului moldovenesc de cea muntenească, şi să taie la răboj oile cari venea dintr-un mal în cellalt al Milcovului. Neputîndu-se împăca cu această slujbă, deşi fusese înălţat la rangul de sublocotenent, Alexandrescu şi-a dat demisiunea, ca să se poată consacra cu totul literelor.

Iată cum descria poetul punctul de pază ce i se încredinţase:

Spre apus, curge o apă între două ţări hotar,
Fraţi a căror neunire au avut sfîrşit amar;
Pe o margine e zimbrul, iar pe alta un vultur,
Care nici nu mai visează la al Tibrului murmur,
Care sub o nouă formă şi numire ce-a luat
Ca mulţi, cîntecul, purtarea şi năravul şi-a schimbat.

(Epistolă către D.I.C.)

P-atunci eu eram la Paris, şi tată-meu, care avea o mare afecţiune pentru Alexandrescu, îl luase acasă la dînsul, unde a şezut mai mulţi ani, în camera dedesubtul aceleia ce ocupai acum doi ani în otelul „Brofft“ peste drum de teatru. Într-acea cameră a scris cele mai multe din meditaţii: *Fericirea*, *Mulţumirea*, dedicată fetiţei Voinescului II (acum contesa de Rochemonteaux), *Viaţa cîmpenească*, dedicată lui Grigorie Cantacuzino, proprietarul moşiei Floreşti, unde a petrecut o vară, *Epistola către Voltaire* şi altele. Acolo a scris *Anul 1840*:

Să stăpînim durerea care pe om supune,
Să aşteptăm în pace al soartei ajutor...

A scris *Miezul nopţei*[11]:

...Frumoasa primăvară acuma se grăbeşte
La caru-i să înhame pe zefirii uşori,
Păşeşte şi în urmă-i verdeaţă se iveşte,
Şi cerul se dezbracă de viforoşii nori.

Acolo a scris fabulele *Toporul şi pădurea*, *Cînele şi căţeii*, *Boul şi viţelul*, *Lupul moralist*, *Vulpea liberală*, *Lebăda şi puii corbului* etc.

Cînd m-am întors în ţară, pe la anul 1841, am găsit pe Alexandrescu tot la *djurstvă* în mahalaua Gorgani, unde îl lăsasem; dar de astă dată nu ca iunker, nu ca copist, ci ca pensionar, sub cheie şi cu pază de soldat cu puşcă la uşă. Iată cum meritase el aceste onoruri: general-consulul găsise în înalta-i judecată că în fabula *Lebăda şi puii corbului* vulpea cea vicleană semăna aidoma cu guvernul ce reprezenta, că puii corbului erau nevinovaţii de români, şi lebăda, omul care dă sfaturi bune, şi ceruse pedeapsa cutezătorului autor:

A zis...
Că lupii, urşii, leii vorbesc de stăpînire;
Că lupul e cutare ce judecă, despoaie
Şi ia după om pielea ca lupul după oaie,
Că lebăda e omul ce dă povăţuire
Acelor care umblă pe calea de pieire...

Alexandrescu
(Epistolă către Voinescu II)

Aşa era p-atunci; o vorbă rea la palat, o simplă bănuială a consulului te ducea nejudecat şi de-a dreptul la puşcărie sau cel puţin la vreo mănăstire, fără a ţi se permite să vezi altă figură amică decît a păzitorului. Ştii că, voind să văd pe Alexandrescu la spătărie, unde era închis, mi-a trebuit să alerg o săptămînă să mă căciulesc pe la toate autorităţile civile şi militare, de la dorobanţ pînă la vornicul cel mare, pînă să dobîndesc o scrisoare cu trei iscălituri, în puterea căreia un ofiţer mi-a deschis uşa odăiei prizonierului. Tînărul ofiţer care m-a întovărăşit simpatiza, sunt sigur, mai mult cu prizonierii, precum îi numea cu emfază, decît cu acei cari îi dedese în pază. Cînd am ieşit din camera lui Alexandrescu, nu mai era nimeni prin curte; se întunecase şi plecase toţi amploiaţii; tînărul ofiţer mi-a propus să mă ducă să văz şi pe Nicu Bălcescu, căci şi iunkerul Bălcescu era închis acolo de mai multe luni, pentru că spusese unor sergenţi din regimentul său că Mircea, Mihai şi Ştefan fusese nişte domni viteji; în anul de graţie 1841 nu era iertat a răspîndi asemenea vorbe. Tot atunci colonelul Cîmpineanu, închis vreo doi ani la Mărgineni, fusese transferat în închisoarea de la Plumbuita; Manolache Băleanu era surghiunit la Bolintin; Marin Serghiescu (Naţionalu), la ocna de sare

la Telega, iar Bolliac, mai norocit, respira aer curat la munte, surghiunit la schitul Poiana-Mărului, unde un cucernic călugăr rus îi citea în toate dimineţile molitfele sfîntului Vasilie.[12]

Poliţia, după ce şi-a satisfăcut pe deplin curiozitatea citind trei luni, zi şi noapte, toate hîrtiile şi cărticelele lui Alexandrescu, a declarat tată-meu, dîndu-i cheia odăiei, că nu mai pune peceţi pe uşă şi că avea ordin să libereze pe prizonier.

A doua zi m-am dus de l-am luat de la închisoare să-l aduc acasă, dar a stăruit să se mute în otelul „Conduri", unde a închiriat o odaie. Însă după vreo trei sau patru luni, plecînd eu la Iaşi, s-a mutat iar la tată-meu, unde a şezut pînă la 1844.

Cînd m-am dus de l-am văzut la închisoare, avea un vraf de hîrtie pe masă, pline de ştersături şi de cruci în toate părţile. Cînd scria, avea mania de se citea, şi tot ştergea şi îndrepta; dobîndise patima asta, citind adesea versul lui Boileau:

*Si j'écris quatre mots, j'en effacerai trois.**

Acel vraf de hîrtii era traducţiunea *Meropei*, cu care se ocupase în închisoare, ca să-i treacă de urît. Ce s-a fi făcut acea traducere?[13]

În vara anului 1842, profitînd de vacanţele Academiei din Iaşi, venisem în Bucureşti. Unul din concesionarii ocnelor de sare, răposatul Oteteleşanu, care pe atunci îmi era cam rudă[14], ne invită, pe Alexandrescu şi pe mine, să-l întovărăşim la Baia-de-Aramă. Se propunea companiei să cumpere acea moşie pentru esploatarea metalului; ocaziunea era favorabilă; puteam fără mare cheltuială să ne satisfacem o dorinţă veche ce aveam de a vizita mănăstirile de peste Olt. Într-acea călătorie am mers din mănăstire în mănăstire şi din schit în schit, de la Cozia pînă la Tismana; ne-am coborît la Turnu-Severin ş-apoi ne-am întors, urmînd obîrşia munţilor, din stînă în stînă, călătorind cînd pe jos, cînd călare, din gura Bahnei în Dunăre pînă în valea Oltului, la Turnu-Roşu. Alexandrescu a descris o parte din acea călă-

* Dacă scriu patru cuvinte, voi şterge trei.

torie într-un memorial. În pelerinajul la Cozia a scris *Umbra lui Mircea:*

> ...Mircea, îmi răspunde dealul, Mircea, Oltul repetează,
> Acest sunet, acest nume, valurile îl primesc,
> Unul altuia îl spune, Dunărea se-nştiinţează,
> Ş-ale ei spumate unde către mare îl pornesc.
>
> ....
>
> Lumea e în aşteptare... turnurile cele nalte,
> Ca fantome de mari secoli pe eroii lor jălesc
> Ş-ale valurilor mîndre generaţii spumegate
> Zidul vechi al mănăstirii în cadenţă îl izbesc.
>
> *(Umbra lui Mircea. La Cozia)*

La Tismana a scris *Răsăritul lunei.*

La Drăgăşani, *Mormintele*[15] şi mai multe alte poezii pline de cugetări măreţe ca aspiraţiunile sufletului său şi de tablouri descriptive, vesele şi înflorite ca frumoasele locuri ce vizita şi ca zburdările inimei sale.

Lăudată fie memoria marelui poet, a cărui pană a ştiut să învieze umbrele glorioase ale eroicului nostru trecut ş-a împodobit vechile tradiţiuni legendare ale istoriei naţionale, îmbrăcîndu-le în strălucitele colori ale bogatei sale imaginaţiuni.

La anul 1842, Alexandrescu a fost numit impiegat la postelnicie, la masa jălbilor. Serviciul cu care-l însărcinase şeful său era de a ceti toate petiţiunile adresate domnului, de a face pentru fiecare cîte un estract şi de a le adresa autorităţilor respective, cu apostila domnească. Vodă Bibescu, mulţumit de modul cum îşi îndeplineşte datoria, a voit să-l aibă lîngă dînsul, îl luă la Breaza, unde petrecea lunile de vară.

Deşi în mare favoare la curtea lui vodă Bibescu, dar nici intriga, nici linguşirea nu s-a putut apropia vreodată de dînsul. Vorbea tare, fără a-şi ascunde gîndurile şi credinţele.

Odată, aflîndu-mă cu unchiu-meu la Cîmpina, m-am dus să-l văz la Breaza. Doamna Bibescu, aflînd că eram în odaie la Alexandrescu, a trimis de m-a poftit la masă. Prînzul a fost vesel; Alexandrescu, bine dispus, a povestit o mulţime de istorioare ţărăneşti în care vestitul Carcalechi, ziaristul curţii, juca rolul principal. Doamna, care-l asculta

cu plăcere şi rîdea mult la acele povestiri, îi zice: „Să vii să mănînci în toate zilele cu noi". Apoi, întorcîndu-se către vodă cu un ton poruncitor:

„Numeşte-l poet al curţii".

Alexandrescu, fără să aştepte care era să fie hotărîrea domnească, răspunde: „Să mănînc, foarte bine, merge, dar să fiu poet de porunceală, văd că măria-ta n-ai citit o satiră ce am făcut acum vreo cîţiva ani unui poet de curte de atunci, pe care-l povăţuiam cu versurile:

Ia-ţi nădragii de atlas
De-ţi fă steagul la Parnas![16]

Apoi ce fac eu cu acele versuri cînd voi îmbrăca nădragii de atlas?"

Mai tîrziu a fost numit director la Departamentul Credinţei, pe cînd moşiile mănăstirilor închinate şi neînchinate se arendau cum da Domnul, post important şi ambiţionat de toţi acei cari căuta să facă averi mari. El, care l-a ocupat atîţi ani, a ieşit de acolo sărac precum intrase.

În anul 1853 se auzea de război. Alexandrescu, ca şi Nicu Bălcescu au avut totdeauna credinţa că România numai prin arme se putea ridica la rangul ce i se cuvine. Era vorba ca o armată auxiliară franceză să vie să ocupe valea Dunărei de jos, iar flota engleză să cuprindă Marea Neagră; se suna şi de venirea lui Magheru cu proscrişii români, şi tinerimea începuse a bate din pinteni. Atunci Alexandrescu a scris *Cîntecul soldatului:*

Pe cîmpul României
Trompeta cînd răsună,
La glasul datoriei
Oştirea se adună...

Tot atunci a salutat pe Halcinski cu un lung adio în versuri.[17]

De ce n-a voit soarta să poată vedea şi el pe români urcînd ca vijălie printre gloanţe şi mitralie dealul Griviţei, înfigînd în creştet gloriosul lor steag, şi pe viteazul şi fiorosul Osman-paşa închinînd sabia lui unui tînăr colonel român.

La 1859, după suirea lui vodă Cuza în scaunul domnesc al Principatelor Unite, Alexandrescu a ocupat postul de

ministru interimar la Culte. Modestia care-l caracteriza nu i-a permis să primească a fi numit la acel interim ca titular. Mai în urmă, la 1860, a fost trimis la Focșani ca membru la Comisia centrală. Acolo a fost lovit de o boală nemilostivă, care l-a ținut aproape un sfert de secol mort între cei vii.

De copil, Alexandrescu cunoștea poeții greci vechi și moderni; la vîrsta de șaptesprezece ani citise pe toți clasicii francezi și știa pe dinafară tot ce era măreț și frumos în literatură.

Cine era și de unde venise acel băiat în școala lui Vaillant și unde studiase el pîn-atunci, în ce școală și cu care dascăl? Studiase acolo unde au studiat oamenii de felul lui, oamenii de geniu: la școala inimei și a spiritului, sub direcțiunea dorinței și a plăcerii de a ști și de a admira. Știu numai că în podul casei la Mitropolie stau aruncate vreo mie de volume, claie peste grămadă, neclasate, necatalogate. Acolo se închidea Alexandrescu de citea. Multe ore plăcute am petrecut noi împreună, în mijlocul acelor in-folio, citind cînd *Viețile oamenilor ilustri* de Plutarh, cînd viețile sfinților în *Cazanie*, cînd pe Tucidid sau Xenofon!

Alexandrescu era născut în Tîrgoviște, în patria Văcăreștilor, a lui Eliad și a lui Cîrlova. Zîna care a prezidat la nașterea lui l-a înzestrat cu îmbelșugare cu o mare memorie și cu darul armoniei. Poeziile lui se deosibesc prin mari calități de stil, de cugetare și de simțire, cari îl pun între fruntașii poeziei române.

Meditațiile au un zbor înalt, care le ridică alături cu acele ale lui Lamartine.

Satirele lui sunt înarmate cu împunsături de felul lui Boileau.

Fabulele, cari formează o parte însemnată și originală din scrierile lui Alexandrescu, multe, precum *Lebăda și puii corbului*, *Pădurea și toporul*, *Vulpea liberală* și altele, le-ar fi subsemnat însuși La Fontaine.

A zice de dînsul că a fost poet, și poet de un talent superior, nu este destul. El a fost un suflet mare și nobil, o inimă curată și generoasă, vesel și glumeț; îi plăcea societatea aleasă, și dacă cîteodată căuta singurătatea, era mai mult ca o alinare la amărăciunile vieței, de aceea și scrierile lui dintr-acele momente respiră o stare de întristare melancolică a sufletului său.

Era de şcoala aceea care consideră darul poeziei ca un depozit sacru, pe care omul înzestrat de sus este dator să-l păstreze curat, neatins de patimele şi slăbiciunile omeneşti, aşa că el privea de sus, în linişte senină splendoarea adevărului şi frumosului care luminează binele şi loveşte viciul şi nemernicia; în mîndra şi majestoasa sa indignaţiune, condeiul său stigmatiza înjosirea, cinismul şi lipsa de probitate, precum o vedem în unele din poeziile sale.

Viaţa lui a fost o viaţă de luptă şi de martir; a luptat pe faţă cu curaj, la lumina mare, pentru libertate în contra despotismului, pentru dreptate în contra abuzului şi năpăstuirii, păstrînd totdeauna căldura şi devotamentul tinereţii. A luptat fără altă ambiţiune decît aceea de a fi folositor ţării sale. Condeiul său original şi plin de spirit şi de graţie nu s-a inspirat decît de pulsaţiunile mari şi patriotice ale sufletului său.

Generaţia veche a admirat cu iubire scrierile lui Alexandrescu. Le-a avut ca un catehism de virtute şi de patriotism, şi mulţi poate că au păşit pe calea cea dreaptă de teamă să nu-şi recunoască abaterile în vreo satiră sau vreo fabulă d-ale lui Alexandrescu. Tinerilor români ai generaţiunii care se ridică le zic: „Fiţi patrioţi şi modeşti ca Alexandrescu, şi cînd voiţi să ştiţi cum se glorifică faptele cele mari, citiţi odele şi elegiile lui; cînd voiţi să ştiţi cum se rîde de ambiţioşii de rînd şi cum se biciuieşte viciul, citiţi satirele şi fabulele lui Alexandrescu“. Dotat cu un talent mare, el şi-a iubit ţara, s-a respectat pe sine şi a lăsat în memoria noastră operele spiritului şi ale inimei sale.

ION GHICA

XXVII

Londra, 25 octombrie 1886

Scumpe amice,

Iată cîteva aduceri-aminte din tinereţe, în cari vei găsi multe despre viaţa unora din oamenii generaţiunii noastre cu cari în tinereţe te-ai găsit în contact şi pe aceeaşi cale, oameni ageri, a căror viaţă, deşi scurtă în ani, dar a fost bogată în fapte; căci au ştiut a suplini timpului printr-o activitate şi un devotament fără preget, aşa că au putut lăsa nu numai regrete în sufletele acelor cari au avut norocirea de a-i cunoaşte de aproape şi a le aprecia cualităţile inimei şi ale inteligenţei, dar au lăsat urme neşterse în literatura şi în istoria ţărei noastre.

Armează-ţi dar răbdarea şi aşteaptă-te la o serie lungă de epistole.

Nr. 1
NICU BĂLCESCU

Odată, ieşind de la şcoală, apucasem drumul spre casă, luînd prin scurta ulicioară care începea în poarta Colegiului „Sfîntu Sava", între curtea Petrescului şi casa cu privor a egumenului grec al mănăstirii, şi se sfîrşea în unghiul bulevardului şi a stradei Academiei, unde era de o parte, la

dreapta, casa Dobrotineanului, şi la stînga, casa Spahiului. Poarta şcoalei era la cîţiva paşi de uşa bisericei, cam în locul unde s-a ridicat statua lui Lazăr. Acolo se aşezau pe vine în şir, unul lîngă altul, merari, simigii şi bragagii cu tablalele şi panerele lor.

Un găligan de şcolar, cît un bivol de mare, tăbărîse pe un băiat slab şi pirpiriu, îl trîntise la pămînt şi-i căra la pumni, căutînd să-i ia din mînă o bucată de halviţă.

Goliatul, căruia toţi îi ziceam Sotea, pentru că era de o putere de care numai vărul meu Mavru* îi venea de hac, îşi petrecea timpul mai mult la poarta şcoalei, între plăcintari şi salepcii, decît în clasă. Îndată ce cumpăra cineva un covrig sau un măr, el se repezea ca un erete şi i-l smulgea din mînă; graţie puternicilor săi pumni, răspîndise o aşa groază printre băieţi, încît mulţi îi plăteau tribut în natură sau în parale, ca să nu-i bată sau ca să-i protege în contra altor camarazi.

De astă dată, însă, găsise împotrivire, băiatul, deşi trîntit la pămînt, dar nu lăsa să-i scape halviţa; o apăra din mîni şi din picioare, cu dinţii şi cu unghiile.

Fie din indignaţiune, fie că puteam conta pe camarazii care veneau în urmă, mi-am luat inima în dinţi şi m-am aruncat în ajutorul celui slab şi asuprit.

Cea dintîi grijă a băiatului cînd s-a ridicat de la pămînt a fost să caute să-şi adune după jos foile caietului său, zdrenţuite şi risipite în luptă, operaţie lungă şi migăloasă, la care i-am dat şi eu mînă de ajutor.

A doua zi cînd m-am dus la şcoală, l-am găsit în uşa clasei a IV-a de umanioare; cum m-a văzut, şi-a scos şapca, arătîndu-mi cu mulţumire caietul, zicîndu-mi:

„Uite cum l-am dres de bine; noroc, zău, cu dumneata, că mi se pierdea, păcat, o grămadă de muncă".

Foile rupte erau lipite şi cîrpite fiecare la locul lor, cu o minuţioasă îngrijire. Dar ce m-a mirat mai mult a fost să văz pe unele pagine scris cu litere majuscule fraze ca acestea:

„Petru Maior spune..."

---

* Comitele Dimitrie Mavru, general de divizie în armata rusească, fiu al generalului Nicolae Mavru şi al Profirei Moret de Blaremberg, născută Ghica *(n. a.)*.

„Fotino zice..."
„Din Constantin Căpitanul..."
„După logof. Radu Greceanu..."

Aceasta m-a mirat cu atît mai mult că p-atunci nu se pomenea în şcoalele noastre de istorie naţională. D-abia de cîteva luni Florian Aaron începuse un curs elementar de istorie generală, în care vorbea despre asirieni şi egipteni; nu ajunsese nici la greci, nici la romani.[1]

La întoarcerea mea din Paris, la anul 1841, ducîndu-mă să văd pe poetul Alexandrescu la dejurstfă în Gorgani, unde se afla închis într-o cameră în fundul curţii lîngă gîrlă, după ce am stat acolo pînă înnoptase, cînd am ieşit, ofiţerul de pază, după ce închide uşa bine şi bagă cheia în buzunar, îmi zice:

„Vei să te duc şi la Nicu Bălcescu? Nu ne vede nimeni, c-au plecat toţi de la cancelarie; numai să nu spui cuiva, că dau de belea."

În camera în care am intrat, un tînăr căruia d-abia îi mija mustaţa pe buze şedea pe marginea unui pătucean de scînduri, fără alt aşternut decît o manta soldăţească ghemuită căpătîi şi o lumînare de seu într-un sfeşnic de pămînt, care lumina un *Ceaslov*, singura carte ce-i fusese permisă. Acel arestant era băiatul pe care cu cîţiva ani îndărăt îl scosesem din mînile fiorosului Sotea*.

La liberarea lui din închisoare şi din armată, el a devenit unul din tinerii cu cari mă vedeam mai des, a devenit un bun şi preţios amic, cu care m-am înţeles totdeauna la vorbă şi la gînduri; eram împreună ziua şi noaptea.

Fiu mijlociu al serdăresei Zinca Petreasca Bălcescu, cocoană văduvă foarte stimată şi cunoscută în toată ţara pentru minunata doftorie cu care tămăduia de albeaţă la ochi, Nicu Bălcescu, tînăr de o complesiune delicată, o fizionomie blîndă şi simpatică, intrat foarte de timpuriu în serviciul militar ca iunker, era arestat şi dat în judecata unui consiliu de război ca culpabil de înaltă trădare.

---

* Pe acel Sotea, un Petresc, nu ştiu din Bucureşti sau de aiurea, l-am găsit, cîţiva ani mai în urmă, ofiţer la graniţa dintre Muntenia şi Moldova, la punctul Vădeni, la Seret; de atunci nu i-am mai auzit de ştire *(n. a.)*.

Se dovedise că mersese de mai multe ori în casă la Mitică Filipescu, că făcuse cunoștință cu dascălul francez Vaillant și că era amic cu căpitanul Deïvos; ceva încă și mai mult: se știa că la cazarmă aduna pe lîngă dînsul, în orele de recreație, mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehii, de pe vremile lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan; ba chiar îi învăța să scrie și să citească.[2]

Nicu Bălcescu avea o mare dorință d-a învăța; dotat cu înlesnire și aplicațiune la studii, inteligent, ardent și entuziast, predilecțiunea lui era mai cu deosebire pentru studiile istorice și mai ales pentru partea militară a istoriei. Din copilărie citise cu atențiune *Viețile oamenilor* lui Plutarh, *Anabasul* lui Xenofon, *Războiul peloponezian* al lui Tucidid; citise și recitise pe Tacit, *Comentariile* lui Cezar, *Campaniile* lui Napoleon și ale lui Frederic cel Mare și studia cu dinadinsul pe Gibbon și scrierile generalului Jomigny asupra strategiei. Avea credința că România nu se va putea rădica decît prin arme și că românii trebuia cu orice preț să se arate pe un cîmp de bătaie, să dea dovezi de vitejie, să se afirme ca națiune; idee pe care o vedem dominînd d-a lungul în toate scrierile sale.

La etate de douăzeci de ani, citise tot ce putuse găsi, pe ici, pe colea, despre istoria noastră națională; petrecea zile întregi cufundat în studiul documentelor adunate de repauzatul căpitan Cornescu Olteniceanu, colecțiune prețioasă, care mai tîrziu a trecut în posesiunea părintelui episcop de Buzău, Dionisie.

Nicu Bălcescu era de o modestie rară; anevoie îl făceai să-ți citească cîte ceva din cele ce scria.

Într-o seară ne aflam mai mulți amici adunați la maiorul Voinescu II; acolo, după ce ne-am luptat și ne-am trîntit, după cum ne era obiceiul (căci Bălcescu, deși cel mai slab dintre noi toți, dar căuta trînteala cu luminarea), cînd ne-am potolit, l-am pus d-a sila de ne-a citit opera sa: *Puterea armată la români*. Manuscriptul acela l-am luat eu de l-am dus lui Kogălniceanu la Iași[3], unde s-a tipărit în *Foaia științifică și literară* ce publicam împreună cu Alecsandri, Negruzzi și Kogălniceanu, revistă hebdomadară fără nume, căci marele cenzor al Moldovei, Procopie Florescu, găsise

că titlul *Propășirea*, cu care o botezasem, era un cuvînt revoluționar și îl ștersese din capul foaiei.

Acea scriere a lui Bălcescu a fost foarte apreciată de cititorii dup-atunci și a avut chiar onorurile unei edițiuni separate, tipărită tot în tipografia lui Kogălniceanu.

Mai tîrziu, pe la anii 1844, 1845 și 1846, el a publicat mai multe lucrări istorice în revista intitulată *Magazinul istoric*, ce redacta în colaborare cu eruditul profesor Treboniu Laurianu. Într-acea colecțiune se găsește scrierea asupra familiei Cantacuzineștilor, după documente ce-i încredințase generalul Rudolf Cantacuzino din Rusia.[4]

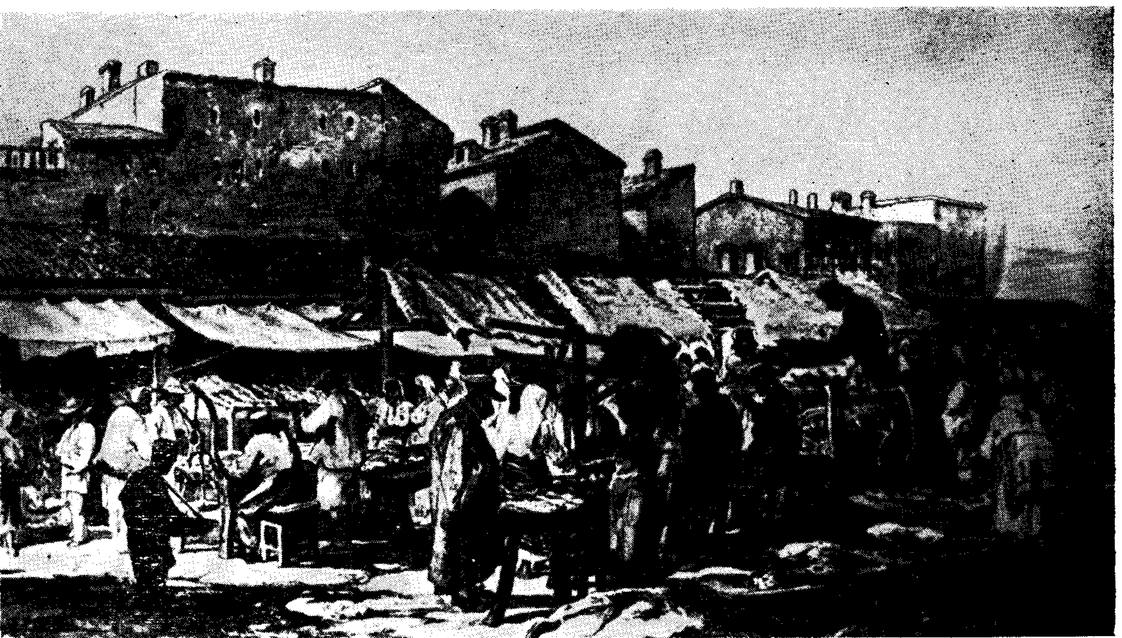
Nicu Bălcescu scria lesne, stilul său era limpede, strîns, nervos și elegant, precum îl vedem în *Istoria lui Mihai Viteazul* și în *Istoria muncitorilor plugari din România*[5]; adeseori înflorit și poetic, precum îl găsim în traducerea făcută de el a *Cîntării României*.

Domnul Vasilie Alecsandri atribuie unui alt tînăr plin de talent conceperea și compunerea în limba franceză a acelui cap d-operă, Alecu Russu, răpit și el, ca și Bălcescu, de timpuriu familiei și patriei sale.

Iată ce știu eu despre acea scriere epică din care, încă pe la anul 1847, Bălcescu îmi citise mai multe fragmente și pe care, mai tîrziu, ne-a citit-o întreagă, în cabinetul generalului Mavru, unde se afla și Laurianu și Bolliac, susținînd că găsise acel manuscript la un călugăr. Iată cu ce ocaziune ne-a făcut el acea citire:

Generalul Mavru, filolog și numismat de frunte, era de mai mulți ani în relațiune cu Laurianu și cu Bolliac, cu unul pentru studiul de medalii antice și schimburi de dublete, cu celalalt pentru citirea și transcripțiunea de inscripțiuni lapidare. Mavru poseda o colecțiune de anticități importante, adunate cele mai multe după malurile stîng și drept al Dunărei, colecțiune pe care, încă în viață fiind, a făcut-o donațiune muzeului nostru național.

Pentru studiul arheologic, generalul Mavru avea consacrată o zi pe săptămînă, marțea, dacă nu mă înșel, zi în care se închidea în cabinetul său cu Laurianu și cu Bolliac și nu primea pe nimeni. Acei doi colaboratori rămîneau la masă; se prînzea p-atunci pe la 3 ore după amiazi, și lucrau și după prînz pînă seara.

Piață în București
(Acuarelă de Preziosi)

ION CAMPINÉNU

DISCURSU DE RECEPTIUNE

IN

ACADEMIA ROMANA

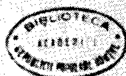
DE

ION GHICA

SI

RESPUNSULU D-LUI B. P. HASDEU

CETITE IN SIEDINTA PUBLICA DE LA 28 MARTIE 1880

BUCURESCI

TYPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE

(LABORATORII ROMANI)

STRADA ACADEMIEI

1880

Foaie de titlu a discursului de recepţie al lui Ion Ghica la Academia Română

Cu ocazia căsătoriei mele, generalul Mavru a făcut cunoștință cu Nicu Bălcescu, care de la 1847 a început a lua și el parte la acele ședințe de studii istorice.

Într-una dintr-acele marți, la care asistam și eu cîteodată, făcînd eu elogiul manuscriptului aflat de Bălcescu la călugăr, după o mare stăruință a noastră a tuturor, Bălcescu a trebuit să se ducă acasă, să-și aducă caietul să ni-l citească. Era scris de mîna lui, cu multe ștersături și îndreptări. Cetirea a fost ascultată cu admirațiune, iar după ce am terminat cu laudele și cu critica, generalul Mavru se uită la Bălcescu rîzînd și, bătîndu-l pe umăr, îi zice:

„Mon cher! Si non è vero, è ben trovato; c'est une oeuvre du plus haut mérite et fait beaucoup d'honneur à l'auteur ici présent." *

Mavru a urmat cu sistemul de studii arheologice pînă în ultimele zile ale vieței sale; numai că colaboratorii nu mai erau aceiași. În anii din urmă lucra cu Dumitru Berendei, cu Dumitru Sturdza, cu Mișu Suțu și Alexandru Odobescu[6].

Noi toți cîți am auzit atunci citirea *Cîntării României*, deși admiteam că Bălcescu poate că găsise la vreun călugăr ceva scris în felul biblic, dar credeam că scrierea, așa cum ne-o citise, fusese prelucrată de pana și de imaginațiunea sa.

El, în anul 1845 sau 1846, a făcut o călătorie de cercetări istorice pe marginea Dunării, de la Celei pînă la Turnu-Severin, și a vizitat mănăstrile de peste Olt în tovărășie cu Laurianu și cu Bolliac[7], călătorie în care s-au descoperit mai multe inscripțiuni cari au fost transcrise, completate și publicate de Laurianu în *Magazinul istoric*, lucrare pe care Bolliac voise să și-o aproprieze și pentru care a fost mai multe contestații între Bolliac și Laurianu. Într-acea călătorie pretindea Bălcescu că ar fi găsit la un călugăr manuscriptul *Cîntării României;* dar limba în care era scris acel poem și aspirațiunile autorului poartă într-însul dovada netăgăduită că trebuie să fi fost scris cam printre anii 1838 și 1846. Tot cam pe la anul 1846, Nicu Bălcescu a mai făcut și o altă călătorie, în Moldova, cu Costăchiță N. Filipescu,

* Dragul meu! Chiar dacă nu e adevărat, e nimerit; e o operă de mare valoare și face multă cinste autorului aci de față.

unde s-a găsit în strînsă legătură cu Alecu Russu, şi nu este de mirat că aceşti doi tineri să-şi fi esersat în comun pana şi imaginaţiunea lor, unul în limba română, celalalt în limba franceză.[8]

Oricum o fi şi oricine o fi fost autorul, călugăr sau mirean, din veacuri trecute sau din timpul nostru, uşoară să-i fie ţărîna, căci cu frumoasă şi mîndră floare a înzestrat literatura română![9]

În tinereţea mea, eu obicinuiam a mă culca tîrziu, de multe ori după ce să făcea ziua; adesea îmi făceam somnul pe scaun, rezemat de masă, fără a mă atinge cu săptămînile de pat. Cînd eram student la Paris, vara, după ce-mi pregăteam lecţiile pentru a doua zi, apoi pe la miezul nopţei porneam pe jos d-acasă de lîngă poarta Luxemburgului, de despre Şcoala de mine, şi mă duceam pînă la Tortoni, pe *Boulevard des Italiens*, unde luam o îngheţată şi mă întorceam pe cînd se îngîna ziua cu noaptea.

Într-o vreme găsisem un tovarăş cu care mă potriveam la felul acesta de trai, pe Grigorie Romalo, tînăr de spirit şi de inimă, devenit victima devotamentului său pentru ţară. Grigorie Romalo, esilat la Brusa la 1848, a murit la Constantinopol, la Pera, în primăvara anului 1849, în spitalul surorilor de caritate lazariste, în urma hemoptiziei ce i se pricinuise de loviturile de paturi de puşcă în piept la afacerea din Iaşi de la martie 1848. L-am dus de l-am înmormîntat la cimitirul de la Baclucli. Alecsandri a scris atuncea o poezie asupra morţei lui.[10]

Cu Grigorie Romalo, cînd eram la Paris, duceam uneori pe lună plimbările noastre nocturne pînă la Neuilly şi la Boulogne lîngă Saint-Cloud.

În Bucureşti, obicinuisem şi pe Nicu Bălcescu la acest fel de viaţă, aşa că, după ce petreceam serile cu mai mulţi amici, apoi, pe la orele unsprezece sau douăsprezece, noi doi, Bălcescu şi eu, porneam pe jos d-acasă de la mine, de peste drum de hanu lui Filaret (astăzi Piaţa Teatrului) şi ne duceam dincolo de Malmaison, la grădină la Cîmpineanu (fosta grădina lui Scufa)[11], unde găseam companie bună şi petreceam ore plăcute pînă pe la patru şi pe la cinci după miezul nopţei; ne întorceam acasă în ziua mare. Pe drum aveam mai totdeauna cîte o sfadă, două cu cînii mahalale-

lor. Era mai ales două stațiuni anevoie de trecut cu pace, una la cotu gîrlei de lîngă grădina lui Mimi, și alta pe maidanul de dinaintea bisericei Popa Tatu, unde stau niște dulăi cît viței de mari, culcați covrig, risipiți pe drum d-a curmezișul, și cum ne simțeau, se sculau cu toții într-o lătrătură și săreau la noi.

Într-o noapte pin culesul viilor, pe la 1843, pe cînd lumina lunei începea a se contopi în razele dimineței și ajunsesem în dreptul caselor lui Simeon Marcovici, după un mic sfat între noi doi, în răspîntii, în loc s-o luăm la deal, pe la Oteteleșeanu, să ieșim la mine acasă, ne-am hotărît să urmăm pe strada Brezoianu, să ieșim la Mihai-Vodă, și d-acolo s-o apucăm spre Filaret, să ne ducem să dejunăm cu cîte o pereche de cîrnați trandafiri și un pahar de must. Ne apropiasem de biserica Sfinții Apostoli, cînd întîlnim în cale pe căpitanul Tell, mergînd spre cazarma lui de la Mihai-Vodă; și ne luăm cîteșitrei pe drum înainte, pe subt Mitropolie, la viile din deal. Cu cît ne suiam pe coastă, cu atît vorbirea noastră devenea mai aprinsă. Subiectul discuțiunei era acel de toate zilele și de toate serile. Ne imputam unul altuia lipsa de patriotism și de energie; ne făceam răspunzători de starea nenorocită și umilită a țărei, așa că la întoarcerea noastră în vale, la fîntînă, jurasem să ne consacrăm patriei cu trupul și cu sufletul, ne legasem frați de cruce și ca fiecare dintre noi trei să se supuie, cu pericolul vieței și al averei, la hotărîrile celoralalți doi; chiar în ziua aceea ne-am adunat de am alcătuit statutele și regulamentele „Frăției".

Inițiații erau formați în grupuri de cîte zece, fiecare frate cunoscînd numai pe șeful său imediat, diacon, preot sau arhiereu, acel care-l catichisese, îl inițiase, de la care și prin care primea ordine și instrucțiuni și căruia datora ascultare și supunere cu pericolul vieței și al averei, păstrînd secretul cel mai absolut. Deviza era: *Dreptate, Frăție.*

Statutele, scrise în cifre cu cheie, erau păstrate la mine în bibliotecă, în scoarțele *Algebrei* lui Bourdon. La mai 1848, cînd m-am decis să mă duc la Constantinopol, am dat acel volum în păstrarea Bălcescului, dar el peste două zile mi l-a adus înapoi, zicînd că se temea de vreo percheziţiune sau d-o arestare și că-l credea mai în siguranță la mine. La

plecarea mea din Bucureşti am pus acea carte împreună cu alte cărţi şi cu notele şi caietele mele din şcoală într-o ladă pe care am lăsat-o în beciu de sub scară, în casa generalului Mavru de la Jicniţă, unde locuiam, astăzi legaţiunea Italiei, casă care a ars la 1856, cînd devenise spital militar în timpul ocupaţiunei austriace. Acolo, împreună cu casa, s-au mistuit în cenuşă cărţile, hîrtiile, tablourile, mobilele şi cu toate obiectele ce posedam.

Situaţiunea politică de pe atunci se rezumă cam astfel:

Pe la mijlocul anului 1834, spătarul Alexandru Dimitrie Ghica, fratele fostului domn Grigorie Dimitrie Ghica, fusese rădicat la scaunul domniei după recomandaţia amicului său, generalului rus comite Pavel Kisselef, care a guvernat Principatele de la anul 1829 pînă la 1834 cu titlul de prezident cu deplină putere al divanurilor.

Alexandru Ghica, om plin de probitate, stimat şi iubit de toată tinerimea pentru caracterul său leal şi plăcut, era pizmuit, ca toţi domnii indigeni, de mulţi din boierii cei mari.

El, la anul 1838, comisese o mare greşeală politică: nu apărase cu tărie drepturile ţărei atunci cînd împăratul Nicolae al Rusiei ceruse să se intercaleze în Regulamentul organic o clauză prin care orice lege votată de Obşteasca Adunare şi sancţionată de domn să nu poată fi pusă în lucrare pînă mai întîi nu ar dobîndi aprobarea curţilor suverane şi protectoare (Turciei şi Rusiei), ceea ce echivala cu suprimarea autonomiei ţărei. Deşi se ştia că pe sub mînă Alexandru Ghica făcuse să cază acea propunere în Cameră, dar avusese slăbiciunea sau nedibăcia d-a o susţine, cel puţin în aparenţă, şi astfel îşi pierduse popularitatea şi încrederea de care se bucura pînă atunci. Pe de altă parte, îşi alienase simpatiile Rusiei prin măsurile luate în contra espediţiunilor bulgarilor cînd au încercat să treacă Dunărea ca să răscoale Bulgaria în contra Turciei.[12] Arestarea şefilor şi organizatorilor acelei espediţiuni, Deşu şi Costache Suţu, a decis la Petersburg căderea lui Alexandru Ghica din domnie, şi nu rămînea decît a se crea un incident care să dea prilej Rusiei d-a cere mazîlia lui de la Poartă.

Boierii inimici domnitorului s-au folosit de aceste împrejurări ca să-l răstoarne printr-o doleanţă a Obşteştei Adunări.

Unul din boierii de pe atunci, Gheorghe Bibescu, ginerele bătrînului Alecu Mavrocordat de la Iași, a publicat la Paris la anul 1840 în limba franceză o broșură intitulată *Le général Kissilef et son administration*, o biografie al cărei scop era d-a cufunda pe Ghica, exaltînd știința și virtuțile generalului rus, scriere pe care a ilustrat-o propuind împămîntenirea lui. Cu această scriere, acel Gheorghe Bibescu a devenit favoritul consulatului rusesc destinat a înlocui pe Alexandru Ghica îndată ce se va îndupleca Poarta să dea firmanul de mazîlie.

A doua zi după alegerea noului domn, consulul general Dașkof zicea că într-acea noapte doamna Dașkof născuse o fată, și el, Dașkof, un băiat, înțelegînd pe vodă Bibescu; și avea dreptate, căci pentru a scoate din urna electorală pe candidatul său de predilecție fusese silit să născocească fel de fel de procedări, căci lui Bibescu, deși îi lipseau două din însușirile prescrise de Regulamentul organic, etatea de patruzeci de ani și cualitatea de boier de trei generații, adică boier, fiu de boier și fiu de fiu de boier; dar printr-un *opus cocus* a ieșit ca prin minune din urna electorală.

Vodă Bibescu, rădicat astfel la scaunul domniei contra voinței națiunei și chiar în contra boierilor partidului său, s-a crezut dator să își arate recunoștința sa către acei care-l ajutase și a încercat să se concedeze esploatarea tuturor mineralelor din principatul Valahiei ca monopol unui industriaș rus, vestitului Trandaffirof și, printr-o încheiere a sfatului administrativ, interpretînd legea regulamentară într-un mod meșteșugit, acorda acelui Trandaffirof dreptul și monopolul de a esploata toate mineralele din țară.

Ca să fie bine înțeles, voi aminti că Regulamentul organic regula dreptul de esploatare a minelor în modul următor:

1. Orice proprietar avea dreptul de a esploata minele după proprietatea sa, dînd statului 10% din productul curat.

2. Descoperindu-se o mină pe o moșie particulară și guvernul voind ca acea mină să fie esploatată, avea dreptul să previe pe proprietar și să-i ceară a o esploata, iar în caz cînd, după 18 luni după somațiune, proprietarul nu ar punea-o în esploatare, guvernul era în drept a o esploata pe seama statului, dînd proprietarului 10% din productul curat.

Sfatul administrativ, trecînd peste drepturile de proprietate a moșiilor statului și ale clerului, acordase lui Tran-

daffirof dreptul de a se substitui proprietarilor; şi s-a văzut deodată circulînd două broşuri conţinînd dreptul acordat lui Trandaffirof, prevenind pe proprietari a avea să se conforme cu încheierea făcută întru aceasta de Sfatul administrativ.

Apariţiunea acelor broşuri şi planurile lui Trandaffirof d-a aduce 5.000 de lucrători ruşi a înspăimîntat ţara, încît un strigăt s-a ridicat dintr-o margine la alta, şi Obşteasca Adunare a trebuit să facă un raport la domn, blamînd încheierile Sfatului administrativ, cerînd anularea — un adevărat blam dat ministerului; acel act merită a fi raportat aci:

„Preaînălţate doamne,

Obşteasca Adunare a văzut cuprinderea ofisului înălţimei-voastre, cu nr. 154, ce aţi binevoit să-i adresaţi la raportul cu nr. 166, şi s-a pătruns de multă mîhnire pentru băgările de seamă ce-i faceţi, că ar fi ieşit din hotarele atribuţiilor sale şi că ar fi călcat regulele bunei-cuviinţe şi a căzutului către înalta oblăduire respect, cerînd prin al său raport desfiinţarea jurnalului încheiat de Sfatul administrativ extraordiner în privinţa esploataţiei minelor şi întărit prin ofisul înălţimei-voastre; mai adăogîndu-se şi că nu s-a pătruns de cuprinderea pomenitului jurnal, ce este întemeiat chiar pe dispoziţiile articolelor acelora cu cari s-a slujit la întru-expunerea din raportul său atins de prezisa pricină; la acestea luînd Adunarea voie de la înălţimea-voastră, vă supune cu respect că, avînd supt vedere în toată vremea par. de la art. 54, art. 56 şi par. de la art. 57 a Regulamentului organic, ce pe lîngă altele o îndatorează ca să judece folosul tuturor măsurilor ce s-ar lua în pricini ori deobşte sau întîmplătoare, socoteşte că n-a păşit peste ale sale atribuţii, dacă privind pricina minelor, unul din obşteştile folosuri ale ţărei, a chibzuit potrivit cu îndatoririle la care a supus-o pravila organică, să roage pe înălţimea-voastră, în urma desluşirilor ce luase despre cuprinderea jurnalului, ca să porunciţi a se desputernici pre cît el nu se va fi aflînd coglăsuitor cu legiuirile în fiinţă, precum şi a se desfiinţa tipăritele şi obştitele examplare şi a se popri de a nu mai ţircula pentru depărtarea lor de la temeiurile prăvilei, pe care nu le-ar fi socotit că ar putea însemna cevaşi dacă nu le-ar fi recunoscut îmbrăcate cu

caracter oficial. Acestea au fost, preaînălţate doamne, cuvintele pentru care Adunarea a întins plecata sa rugăciune doveditoare a singurii dorinţi ca să vază prescrise chibzuirile atingătoare de esploataţia minelor înlăuntrul cercului articolilor 178 şi 179 a Regulamentului organic; avînd subt vedere, osebit de alte consideraţii ce privea la măsurile cerute spre asigurarea venitului statului, şi darea sorocului de doisprezece ani, punct de căpetenie şi vrednic a se lua în băgare de seamă, nefiind nicicum cuprins în pomenitele articole; care soroc, pentru ca să se dea de s-ar fi judecat folositor, trebuia ca o adăogire la pravilă să se aşeze după formele legiuite prin art. 55 a Regulamentului spre a nu se împedica altmintrelea nici sloboda dispoziţie a fiecăruia proprietar întru cele de bunăvoie tocmeli.

Nu nădăjduia însă Adunarea a priimi de la înălţimea-voastră răspunsul, prin care nu numai sentimentele sale să cunosc altele decît cele adevărate şi respectuoase către înalta oblăduire, ci şi îndatoririle puse asupra ei prin articolile 54, 56 şi 57 se lasă neluate în băgare de seamă. Adunarea dar se mărgineşte şi acum întru a repeta plecata sa rugăciune, cerînd cu supunere cele cuprinse în raportul său cu nr. 166.

Iar cît pentru ceea ce priveşte la viitorul ei, după cum bine aţi voit înălţimea-voastră să adăogaţi în sfîrşit, ea mai întîi socoteşte de netăgăduit a vă încredinţa că nu uită, nici va uita vreodată datoriile sale către înalta oblăduire, avînd după aceasta deplină mulţumire a se mîngîia de nădejde, că fiinţa şi locul ce înfăţişează stau supt suzeranitatea şi ocrotirea amîndorora făcătoarelor de bine prea înalte puteri.

Acest raport s-au primit de Obşteasca Adunare după cele mai multe glasuri potrivit cu par. *g* de la art. 48 din Regulament.

Preşedintele Obşteştei Adunări:

(Semnat) Neofit mitropolitu Ungro-Vlahiei.

(Semnaţi) Alexandru Ghica, Const. G. Filipescu, Scarlat Gr. Ghica, Const. Gr. Ghica, Gr. Cantacuzino, I. Slătineanu, C. Filipescu, N. A. Nicolescu, C.N. Brăiloiu, A. Cocorăscu, I. Bălăceanu, C. Costescu, I. Văcărescu, M. Filipescu, A. Racoviţă, C. Gr. Suţu (şi un indescifrabil).

Nr. 205, 1844, februare 29."

În dezbaterile asupra cestiunei Trandaffirof s-a relevat pentru întîiaşi dată talentul de orator politic a răposatului Barbu Catargiu, care, ca director al Departamentului Dreptăţii şi deputat, a susţinut cu multă căldură cauza concesionarului; dar elocinţa sa a trebuit să se aplece dînaintea cuvintelor patriotice a lui Costache Niculae Filipescu, a lui Niculae Niculescu şi a celoralalţi deputaţi.

Această victorie a Parlamentului din Bucureşti din anul 1843 a fost urmată de satira plină de spirit a poetului Eliad, intitulată *Măceşul.*[13]

Cestiunea Trandaffirof era la ordinea zilei şi făcea obiectul tuturor vorbirilor, şi a noastre cînd suiam dealul Filaretului.

Nicu Bălcescu, unul din cei trei şefi ai societăţii „Frăţia", a fost apostolul şi iniţiatorul cel mai ager şi mai zelos Maiorul Ioan Voinescu II, Bolliac, Bolintineanu, Deĭvos, Golescu (Alecu Negru), Marin Serghiescu Naţionalu, Filipescu şi mulţi civili şi militari făceau parte dintr-acea asociaţiune. Nu ştiu dacă dintre ofiţeri mai este astăzi în viaţă altul decît căpitanul Christofi.

Mai tot într-acelaşi timp s-a format în Bucureşti Societatea literară, al căreia scop nu avea nimic ascuns, ci era pur şi simplu dezvoltarea şi încurajarea literaturei naţionale. Preşedintele ei a fost tot timpul poetul Iancu Văcărescu, avînd de secretari pe maioru Voinescu II şi pe Nicu Bălcescu. Mai mulţi români din Moldova, Vasilie Alecsandri, Kogălniceanu, Negruzzi şi alţii făceau parte şi, cînd unul dintr-aceşti bărbaţi veneau la Bucureşti, era pentru noi toţi o adevărată sărbătoare. Ne adunam o dată pe săptămînă, lunea seara, îmi pare, de cele mai multe ori la Văcărescu, în strada Poetului, sub Mitropolie [14], sau la advocatul Ştefan Ferechidi, în strada Dionisie. Nicu Bălcescu, prin activitatea sa, a făcut multe servicii Societăţii literare. Din contribuţiunile membrilor ei s-au publicat multe opere literare, precum scrierile lui Iancu Văcărescu, *Călătoria lui Guliver*, ilustrată de Granville, tradusă de I. Negulici, şi multe alte cărţi.

Pe la 1846, Bălcescu, procurîndu-şi mijloace băneşti din familie, a pornit în streinătate, unde a petrecut aproape doi ani, citind şi notînd tot ce a putut găsi în biblioteci şi în arhive despre viaţa şi vitejiile lui Mihai-vodă, eroul căruia plănuise să-i scrie istoria. Într-acea călătorie a găsit în co-

lecţiunea de portrete din Biblioteca Naţională din Paris portretul eroului român, scos şi săpat de vestitul pictor Sadler, contimporanul lui Mihai, care l-a cunoscut la Praga; tot într-acea colecţiune a găsit şi portretele domnitorilor Gheorghe şi Grigorie Ghica.

La 1846, pe cînd mă găseam şi eu la Paris, s-a mai înfiinţat şi o altă societate: Societatea studenţilor români, cu scop d-a ajuta şi a încuraja la studii pe tinerii fără mijloace băneşti. Erau membri acelei societăţi mai toţi românii aflători atunci în Paris: C.A. Rosetti, Kogălniceanu, Nicu Bălcescu, fraţii Brătieni (Dumitru şi Iancu), Iancu Bălăceanu, Al. Catargiu şi frate-so Calimac, Grigorie Romalo, Scarlat Vîrnav (mai în urmă devenit Popa Vîrnav), Nicu Ruset, Bălănescu, Ion Ghica şi mai mulţi alţi. Societatea aceasta era pusă sub patronajul poetului Alfons de Lamartine şi avea un comitet compus de Ion Ghica, preşedinte, C.A. Rosetti, secretar, şi Scarlat Vîrnav, casier.

Pe la finele anului 1846, un vînt de libertate sufla peste toată Europa. În Berlin se vorbea de constituţie, la Viena de libertate şi la Pesta de sancţiunea pragmatică. Genova devenise focarul de unde să răspîndea ideea de unitate în toată Peninsula Apenină. Toscana, Siciliile, Lombardia, Veneţia şi toate micile state de o parte şi de alta a Apeninilor aveau speranţele ţintite asupra cavalerescului rege Carol-Albert şi contau pe concursul armatei piemonteze; strigătul de libertate şi de naţionalitate se ridică din toate unghiurile lumei civilizate. Deodată cu apariţiunea scrierilor lui Gioberti, Filip al Franţei trimisese la Roma, ca ambasador al său, pe refugitul napolitan, pe învăţatul Rossi, naturalist francez şi devenit *pair de France*[15]. Cardinalul Mastai Ferreti, episcopul de Imola, urmase bătrînului Grigorie XVI pe tronul pontifical; şi biserica catolică, de sus, după Sfîntul Scaun, propovăduia toleranţa; într-aceeaşi vreme, în Franţa, agitaţiunea creştea, ideile democratice şi chiar republicane cîştigau din zi în zi aderenţi şi partizani; la cursurile lui Michelet, lui Quinet şi Mickiewicz se îmbulzeau studenţii cu miile, unul peste altul; fiecare lecţie se termina cu un tunet de aplauze şi cu strigătul de: „*Vive la République*". Oameni politici din cei mai ispitiţi şi oratori elocinţi ai Camerei luau parte la banchetele naţionale şi

cereau împreună cu radicalii şi cu republicanii reforma legei electorale.

Românii, de o parte şi de alta a Carpaţilor, nu puteau ei să rămîie simpli spectatori la cele ce se petreceau în Ungaria, în Austria şi în tot Occidentul[16]; căutau să se afirme şi ei prin adunarea de la Blaj, prin revendicarea drepturilor autonomice ale Transilvaniei. În Iaşi şi în Bucureşti, actele lui Sturdza şi lui Bibescu începuse a fi aspru judecate fără sfială. Chiar în adunările Societăţei literare, la care luau parte mai mulţi oameni d-ai guvernului şi rude de ale palatului, se alunecau discuţiuni politice, se critica şi se condamna îndoitul divorţ al perechii care era pe tronul Valahiei[17], se blama vînzarea averii lui Hagi-Moscu în detrimentul creditorilor şi în folosul familiei falitului, precum şi trecerea mai tuturora din moşiile acelei case în posesiunea domnitorului; de pretutindeni se rădica un glas în contra venalităţii ce domnea în justiţie şi în administraţie, căci ajunsese a fi fără teamă şi fără ruşine. Cuvîntul care se auzea mai des în Iaşi şi în Bucureşti era că: „Peştele de la cap se-mpute".

Îndată după revoluţiunea franceză de la fevruarie 1848, cei mai mulţi din tinerii români care se aflau la Paris s-au întors în ţară, ca mişcaţi printr-o gîndire electrică; spiritul de naţionalitate şi de libertate se deşteptase în toate straturile societăţei noastre.

Librăria lui C.A. Rosetti şi Winterhalder, de peste drum de Oteteleşanu, devenise un punct de întîlnire al tinerimei, de unde se împrăştiau în oraş şi în toată ţara ştirile politice ce soseau din Europa; şi nu era zi de la Dumnezeu fără d-a înregistra evenimente de acelea cari emoţiona şi îmbărbăţea; mai ales noutăţile venite din Franţa, unde oamenii chiar cei mai devotaţi monarhiei din iulie 1830, ca Thiers, Odilon Barrot, de Lamartine, sfătuiau din răsputeri pe rege şi pe ministrul său Guizot să cedeze curentului popular şi să consimţă la o întindere mai largă a dreptului de a vota. Spiritele ajunsese atît de iritate, că un pistol tras pe Bulevardul Capucinilor, în dreptul Ministerului Afacerilor Streine, nu se ştie de ce, nici de cine, nemerind într-un om din mulţime, rănitul purtat de popor cu strigăte pe strade devine semnalul unei lupte sîngeroase, care răstoarnă tronul şi

proclamă republica. Atunci revoluţia aleargă din capitală în capitală, din popor în popor.[18]

În Bucureşti, deşi fierberea era mare, dar era aşa de ascunsă, încît vodă Bibescu, răspunzînd felicitărilor ce-i aduceau boierii în ziua de Paşte, le zicea cu mîndrie că toată Europa era turburată şi în foc, numai Ţara Românească, graţie înţelepciunei guvernului său, se bucura de cea mai mare linişte şi securitate. Nu ştia că chiar în ziua aceea revoluţiunea era gata să izbucnească şi că se amînase numai dintr-o împregiurare despre care voi vorbi mai la vale.

În Iaşi, unde lumea fiind şi mai iritată şi mai impacientă, agitaţiunea era mai aparentă, se lucra mai pe faţă, dar fără o înţelegere prealabilă cu Bucureştii* ; iar vodă Sturdza, profitînd de o adunare de tineri la Alecu Mavrocordat (Ursu), trimite toată armata sa, înconjoară casa şi arestează pe cîţi poate pune mîna. Fraţii Rosetteşti (Răducanu şi Mitică), Manolache Epureanu, Al. Moruzzi, Sandu Miclescu, Ion Cuza, Grigorie Romalo, fraţii Cazimir, Nicu Catargiu şi cîţiva alţii sunt trimişi peste Dunăre, daţi pe mîna turcilor la Tulcea şi internaţi la Brusa. Cîţiva din cei arestaţi, precum Alecu Cuza, Alexandru Moruzzi, Epureanu şi alţi, ajungînd la Galaţi, scapă din mîna soldaţilor, se ascund la amicul lor Cunningham, consulul Engliterei, care îi îmbarcă mai în urmă pe un vapor austriac.

Acei pe cari nu i-a putut prinde şi au scăpat, precum Vasilie şi Iancu Alecsandri, Leon Cantacuzino, Alexandru Cneazu, Alecu Russu, au alergat la Hangu, în munţi, cu speranţa să ridice plăieşii şi să pornească cu toate satele asupra Iaşului. Dar, nereuşind în speranţele lor, au trecut în Transilvania, în Bucovina, care încotro a apucat. Alecu Russu şi Iancu Alecsandri, luînd prin Vrancea şi pe la Focşani, au venit deghizaţi în Bucureşti, unde i-am ţinut ascunşi acasă, la mama, mai multe zile, pînă au putut lua drumul spre Braşov.

Tinerimea venită din Franţa luase parte la luptele de pe stradele Parisului, în zilele de fevruarie, văzuse pe regele Filip căutînd, el şi familia lui, refugiu în ţară streină, asis-

---

* Alecsandri răspîndi în oraş cîntecul său revoluţionar intitulat *Deşteptarea României (n.a.)*.

tase la revoluţia din Viena şi întîlnise pe principele Metternich căutînd să se ascundă de furia poporului, şi veneau gata de luptă.

În faţa unei asemenea stări de lucruri, comitetul „Frăţiei" s-a hotărît la o mişcare revoluţionară. Societatea conta deja ca fraţi mulţi din oamenii cu influenţă în ţară şi în oraşe; se putea rezema pe concursul batalionului maiorului Tell şi pe dezafecţiunea ce esista în toate clasele în contra guvernului Bibescu.

Principiile în numele cărora era să se ridice poporul român erau discutate şi hotărîte cu mulţi ani dinainte:

1. Libertatea individuală, libertatea cugetării şi a tiparului.
2. Desfiinţarea castelor şi a privilegiurilor.
3. Împroprietărirea clăcaşilor, cu despăgubirea proprietarilor.
4. Respectarea suzeranităţii sultanului şi a autonomiei, conform vechilor tractate ale domnilor nostri cu Poarta.
5. Desfiinţarea Regulamentului.
6. Încetarea protectoratului Rusiei.

Poporul român se scula în numele *Dreptăţii şi a Frăţiei.*

Înainte chiar de luna martie 1848, Nicu Bălcescu a fost însărcinat de comitet a redacta proclamaţia revoluţionară; şi s-a provocat îndată o adunare de mai mulţi amici acasă la Nicolache Golescu şi în camera ocupată de căpitanul Teologu, unde s-a citit acea proclamaţiune astfel cum a apărut în Bucureşti şi la Islaz, în ziua izbucnirei revoluţiunii.

Asistau la acea adunare de la N. Golescu patru fraţi Goleşti (Ştefan, Niculache, Radu şi Alecu), Alecu Golescu (Arăpilă), doi fraţi Bălcescu (Constantin şi Nicu), doi fraţi Brătieni (Tache şi Iancu), Bolliac, C.A. Rosetti, maioru Voinescu, căpitanu Teologu, Costache A. Creţulescu şi Ion Ghica.

După ce s-a citit proclamaţiunea şi s-a adoptat în unanimitate, aşa cum fusese redactată de Nicu Bălcescu, s-a ales îndată un comitet executiv compus de trei membri, anume: Nicu Bălcescu, Alecu Golescu (Negru) şi Ion Ghica, cu deplină putere d-a organiza ş-a conduce acţiunea. Toţi luînd îndatorirea d-a ne supune dispoziţiunilor şi ordinelor emanate de la acel comitet.

Tell, în care se concentra tăria noastră, era informat de N. Bălcescu şi de Ion Ghica de tot ce se petrecea atît în acele adunări, precum şi de toate dispoziţiunile şi hotărîrile comitetului executiv; dar, ca să nu dea bănuieli, el nu asista nici la adunările, nici la dezbaterile noastre. El era şezător în Giurgiu, din cauza serviciului său militar. Batalionul ce comanda avea paza cordonului Dunărei, pînă la gura Oltului.

Pe aproape de Paşte am fost trimis de comitet să mă înţeleg cu Tell, ca să fixăm ziua rădicărei. M-am dus mai întîi la o moşie Cucuruzu, ce aveam în Vlaşca, şi d-acolo ca în plimbare am fost la Giurgiu, unde am tras în gazdă la prefectul judeţului, căpitanu Costache Villara, fiul puternicului ministru şi ginerele lui Ştirbei. Acolo a venit seara, la petrecere, maiorul Tell, cu care m-am înţeles despre ora şi locul unde să ne întîlnim. Am luat *rendez-vous* pentru a doua zi în răsăritul soarelui, pe zăgazul care se lucra afară, în susul oraşului, destinat a apăra portul de viitura apelor Dunărei. Acolo ne-am învoit ca revoluţiunea să izbucnească în Bucureşti şi în Ploieşti în ziua de Paşte şi totodată batalionul lui Tell să fie concentrat la Islaz, unde se afla compania căpitanului Pleşoianu, de unde să pornească spre Craiova răsculînd Oltenia.

În starea Europei de atunci nu ne temeam nici de intervenire, nici de ocupaţie streină.

Mijloacele băneşti de cari dispuneam erau foarte mărginite. Cu banii ce putusem aduna, cumpărasem pe sub mînă toate puştile şi pistoalele cari se găseau în prăvăliile din Bucureşti şi din Ploieşti, puşti proaste de vînătoare cu o ţeavă, şi le împărţisem tinerilor şi oamenilor din popor cari cereau a se arma.

Iată cum se făcea operaţia cumpărătorii de arme: Ruset* depunea, din banii ce erau strînşi la dînsul, o sumă oarecare la un neguţător afiliat, către care dam aceluia care voia să se armeze o ţidulă în termenii următori:

„Daţi aducătorului un ghiuden şi doi cîrnaţi", ceea ce însemna: *„Daţi aducătorului banii trebuincioşi pentru cumpărarea unei puşti şi unei perechi de pistoale"*.

---

* C.A. Rosetti.

Banii de cari dispuneam erau toţi ca la 2.500 de galbeni (29.000 de franci), aduşi anume:

1 000 de galbeni de C.A. Rosetti,

1.000 de galbeni de Ion Ghica,

480 de galbeni (15 000 lei vechi sau 5.600 franci) aduşi pe neaşteptate de Niculae Alexandru Nicolescu, care vine într-o zi la mine şi fără nici un preambul îmi zice:

„Nu ştiu nimica şi nici nu am venit să aflu, dar am convingerea că se pregăteşte o mişcare în ţară şi că trebuie să fii în curent de cele ce se petrec, şi am venit să-ţi aduc 15.000 de lei (aproape 5.600 franci) de cari dispune cum crezi. Să ştii însă că voi fi cel dintîi la luptă."

Acei bani îi avea cu dînsul în trăsură, în două trăisti cu sfanţihi, pe cari i-am luat şi i-am dus la librăria lui Ruset, unde i-am depus în lada de fier în care se aflau şi ceialţi 2.000 de galbeni.

Deşi mulţi din boierii cei mai însemnaţi simţise că se pregăteşte ceva şi veneau pe la unii din noi, încurajîndu-ne şi chiar escitîndu-ne, făgăduind că erau gata a da tot concursul lor moral şi bănesc, dar nici unul n-a venit să aducă un gologan măcar. Ei, în agitaţiunea ce simţeau, nu vedea alta decît răsturnarea lui Bibescu din domnie şi putinţa fiecăruia din ei d-a-l înlocui.

La începutul lui aprilie rolurile noastre a fiecăruia erau împărţite.

Nicu Bălcescu cu Teologu erau destinaţi a merge la Telega, unde Marin Serghiescu (Naţionalu), Telegescu şi Duca erau înţeleşi cu ciocănaşii, ca d-acolo să pornească să răscoale Ploieştii, unde aveam înţelegere cu mai mulţi dintre negustori.

Ştefan Golescu cu frate-său Radu şi cu văru-său Alecu Golescu şi Dumitru Brătianu să meargă să găsească pe Tell în tabăra de la Islaz.

Iar ceilalţi, Nicolae Golescu şi frate-său Alecu, cu C.A. Rosetti, Bolliac, Costache Bălcescu, Ion Brătianu şi Ion Ghica să rădice tabacii, mărginaşii şi tinerimea din Bucureşti, să meargă gloată la palat, să ceară lui vodă Bibescu sancţionarea constituţiunei.

Stam toţi gata şi aşteptam ordinele comitetului ca să pornim fiecare la destinaţia noastră, cînd d-l de Nion, consulul general al Franţei, cheamă pe C.A. Rosetti şi-i arată

o depeşă prin care Lamartine, atunci ministru trebilor dinafară, îi scria să-l prevestească că trimetea într-adins la Bucureşti pe un amic al său credincios, pe doctorul Mandl, care avea să ne facă comunicaţiuni importante din partea sa şi că, înainte de sosirea acelui trimis al său, să nu facem nici o mişcare. Lamartine fusese prevestit de noi de tot ce proiectam. În urma acelei depeşe, a trebuit să contramandăm toate dispoziţiunile luate şi să aşteptăm sosirea doctorului Mandl.

Pînă în luna mai 1848, nu esistase nici o relaţiune, nici o înţelegere între noi şi Eliad, iar în timpul pe cînd aşteptam să vie doctorul Mandl cu comunicaţiunile ce avea să ne facă din partea lui Lamartine, vine la mine Alecu Dedu, unul din cei mai activi şi mai zeloşi membri ai „Frăţiei", care-mi propune o întîlnire din partea lui Eliad, zicîndu-mi că avea să-mi facă destăinuiri de o mare importanţă. După ce am luat încuviinţarea colegilor mei, am convenit cu Dedu ca întîlnirea cu Eliad să fie la Colentina, în aleea cu tei. Acolo, în chioşcu de dasupra lacului, Eliad, în prezenţa lui Dedu, îmi zice că el, deşi se aflǎ în cele mai bune relaţiuni cu palatul şi chiar cu aga Iancu Manu, dar că înainte de toate era român şi credinţa lui era că sosise timpul ca românii să dea semn de viaţă; şi că el pune la dispoziţiunea noastră toată influenţa de care se bucură în tinerime şi în burghezie, adăogînd că era sigur că chiar lui vodă Bibescu nu i-ar displace poate să vază o manifestare a ţărei în contra influenţei ruseşti.

Raportînd acea convorbire colegilor mei, s-a luat hotărîrea d-a se admite Eliad în rîndurile noastre.

Tot cam p-atunci, trecînd într-o seară cu Nicu Bălcescu pe Podu Beilicului (strada Şerban-Vodă), întîlnim o droşcă cu felinare aprinse, cu opt cai de poştă, mergînd spre barieră, şi a doua zi aflăm că într-acea trăsură era colonelul Bibescu, aghiotantul domnesc, trimis la Giurgiu să aresteze pe maioru Tell.

Tell, adus în Bucureşti, după esplicaţiunile ce a putut da lui vodă Bibescu, s-a întors înapoi la comanda sa la Giurgiu. Înainte de a pleca ne-am întîlnit la otel la Caracaş, şi iată ce se petrecuse.

Între damele din familiile Tell şi Magheru esistau relaţiuni de amiciţie şi de corespondenţe şi, într-una din epis-

tolele ce-şi scriau una alteia, se făcea menţiune de o întîlnire între Tell şi Magheru, cari de mulţi ani nu se aveau bine între ei. Acea scrisoare, interceptată de Radu Ruset, prefectul de Gorj, şi trimisă ministrului de interne Villara, dăduse bănuieli şi fusese cauza măsurei ce se luase în contra lui Tell.

N-a trecut mult, şi a fost chemat şi Magheru la Bucureşti, care, după mai multe convorbiri cu vodă Bibescu, a fost numit comandant-şef al tuturor dorobanţilor şi plăieşilor de peste Olt.

Magheru, la plecarea lui la postul ce i se crease, întîlnind pe Nicu Bălcescu, i-a zis, strîngîndu-i mîna: „Să ştiţi că m-am împăcat cu Tell".

Guvernul începu a fi neliniştit şi cugeta a face arestări; dar, viind aga Iancu Manu în sfatul domnesc cu propunerea să aresteze trei inşi, şi anume, pe C.A. Rosetti, pe Grigorie Scarlat Grădişteanu şi pe Ion Ghica, se scoală Costache Cornescu, logofătul bisericesc (ministru cultelor), şi zice că era de prisos să aresteze pe nepotul său Ruset, căci nu mai putea fi primejdios, fiind gata să plece la Paris. Atunci un alt membru al sfatului, Grigorie Grădişteanu, zice că el nu admite escepţiuni şi că ori să se aresteze cîte trei sau nici unul, căci dacă era să se facă favoruri, atunci va cere şi el escepţiune pentru nepotul său, Grigorie Sc. Grădişteanu, căruia şi lui i-ar fi mai plăcut a se plimba pe uliţele Parisului decît a sta închis la gros.

În urma acestor cuvinte, preşedintele Villara a închis discuţiunea, zicînd că să se mai amîne arestările pînă se va vedea cum se sfetesc lucrurile.

Într-una din adunările noastre la Ştefan Golescu, Eliad ne-a citit o invocaţiune adresată lui Dumnezeu, poporului român şi puterilor streine, operă mai mult literară decît politică, plină de poezie şi de misticism, dar care anevoie ar fi fost înţeleasă chiar de clasele cele culte. Acea scriere o propunea ca proclamaţie şi manifest al şefilor revoluţiunei. Atunci i s-a spus că proclamaţia către popor era deja redactată, discutată şi adoptată de noi toţi înainte de venirea sa între noi, că nu mai puteam reveni şi i s-a citit redacţiunea lui N. Bălcescu, asupra căreia Eliad nu a făcut decît o singură obiecţiune, la partea privitoare la împroprietărirea ţăranilor, zicînd că aceasta va face pe boieri să nu fie cu noi,

obiecţiune la care i s-a răspuns că, oricum s-ar face, cei mai mulţi boieri o să fie în contra şi că ei vor căuta în acţiunea Rusiei un sprijin pentru privilegiile lor, şi că singurul mijloc de a se paraliza acţiunea, înîntrul ţărei cel puţin, era de a interesa gloata la susţinerea revoluţiunei, ceea ce nu se putea face decît satisfăcînd dorinţei drepte a clăcaşilor d-a fi proprietari pe pămîntul ce muncesc, măsură care va pune capăt urei ţăranilor către haina albastră şi că, la din contra, inimicii ţărei se vor servi ei de această cestiune, rădicînd vreun Tzela ca la Tarnov în anul trecut.

După discuţiunea ce a urmat asupra acestui punct, Eliad a convenit de necesitatea acelui articol, a aderat la redacţiunea lui Nicu Bălcescu şi a doua zi a venit acasă la mine, unde a scris cu mîna lui acea proclamaţie sub dictarea Bălcescului şi a luat-o s-o tipărească în tipografia sa de la Obor; exemplarele tipărite s-au păstrat ascunse într-o claie de fîn, în curtea sa de la vie, pînă la pornirea la Islaz.

Puţine zile după înţelegerea noastră cu Eliad şi întoarcerea lui Tell la Giurgiu, a sosit în Bucureşti doctorul Mandl, trimisul lui Lamartine; instrucţiunile ce aducea erau consemnate în portofoliul său, scrise chiar de mîna lui Lamartine, adresate lui C.A. Rosetti şi lui Ion Ghica. Ele prescriau ca să nu facem nici o mişcare pînă nu ne vom înţelege mai întîi cu guvernul otoman, şi că generalul Aupick, noul ambasador al republicei la Constantinopol, avea instrucţiuni speciale de a înlesni trimisului nostru relaţiunile cu Poarta.

Ca să urmăm poveţelor lui Lamartine, am hotărît să trimetem pe unul din noi la Ţarigrad, şi alegerea comitetului a fost unanimă pentru Eliad; dar, făcîndu-i-se cunoscută dispoziţiunea ce se luase, Eliad a declinat, obiectînd că era singurul susţiitor al numeroasei sale familii, care, de i s-ar întîmpla lui vreo nenorocire la Ţarigrad, ar rămînea pieritoare de foame. Aşa că a trebuit să ne gîndim la altul, şi am ales pe Ştefan Golescu, care el, deşi s-a dat gata a se duce, dar ne-a observat că el, fiind în mare intimitate cu vodă Bibescu, se va afla în strîmtorare cînd se va duce să-i ceară concediu ca membru al Curţei înalte şi l-ar întreba vodă despre scopul mergerei sale şi nu-i va putea răspunde nimic, şi că aceasta va deştepta bănuieli. Atunci comitetul a găsit cu cale să mă trimită pe mine.

Hotărîndu-mă eu să plec, am trebuit să cer pașaport de la postelnic, pretextînd un voiaj de agrement în Italia și în Franța prin Constantinopol. Îndată după acea cerere, am fost chemat la palat, unde, după ce am așteptat vreo două ore într-o cameră singur, s-a deschis deodată o ușă cu mare zgomot și a apărut vodă Bibescu, viind către mine, cu ochii mari deschiși și tîrînd picioarele, și-mi zice:

„*Vous voulez aller à Constantinople? Qu'est ce que vous allez chercher là?*" Și, fără să aștepte vreun răspuns, adăogă: „*Je dirai à votre beau-père de vous en empêcher*"*.

Îmi întoarce spatele și iese precum intrase.

Eu, în previziunea că nu mi se va acorda cererea, îmi procurasem un pașaport englez de la consulul general al m.-sale britanice Colquhon, de care mă puteam servi după ce voi trece fruntaria, hotărît a mă strecura noaptea printre pichete cu o barcă, să trec Dunărea la Rusciuc, lăsînd ca nevasta să vie să mă găsească la Constantinopol.

Îmi luasem toate dispozițiunile și eram gata de plecare, cînd primesc vizita bunului român colonelului Năsturel Herescu. Ocupa atunci postul de postelnic (ministru trebilor dinafară), către care adresasem cererea mea de pașaport; ținea în mînă un plic, pe care mi-l dă, zicînd:

„Uite, m-am certat furcă cu vodă pentru dumneata. I-am zis: «Eu cunosc pe Ghica de un bun român și sunt sigur că, chiar de s-ar duce la Țarigrad cu gînd să se ocupe de politică, el nu va lucra în contra intereselor țărei». Iancu Manu ține mult să facă arestări; chiar adineaori venise în sfat cu o listă de vreo cincizeci de persoane. Tot Villara mai cuminte: i-a răspuns că, și d-ar fi fost poate o bună măsură acum vreo două luni, dar acum era prea tîrziu, că nici o sută, nici o mie de arestări, de s-ar face, nu va opri buba d-a sparge; că toată lumea era amestecată și că el nu știa pe cine să bănuiască."

Pornind eu la Constantinopol, am fost înlocuit în comitetul executiv prin C.A. Rosetti.

Peste puține zile dupe plecarea mea din București, făcîndu-se arestări, s-a precipitat izbucnirea revoluțiunii.

Atentatul în contra lui vodă Bibescu nu avea nici o conexitate cu partidul revoluționar.

---

* Vrei să pleci la Constantinopol? Ce cauți acolo?... Am să-i spun socrului dumitale să te împiedice.

Proclamarea revoluţiei la Islaz, răscularea din Bucureşti şi abdicarea lui Bibescu şi toate peripeţiile cîte au avut loc din ziua arestărilor pînă la intrarea lui Omer-paşa şi a lui Lüders cu Fuad-efendi şi cu generalul Duhamel în ţară sunt consemnate, zi cu zi, oră cu oră, în ziarele publicate în tot timpul guvernului provizoriu şi a căimăcămiei de trei, de la iunie pînă la septembrie. Faptele sunt descrise pe larg în colecţiunea *Pruncului român*. Eu am voit să-ţi narez aci numai episoadele cari au precedat revoluţia de la iunie 1848, pe cît le-am putut cunoaşte.

La citirea celor dintîi rînduri ale acestei epistole, ai crezut, sunt sigur, că-mi propuneam o biografie a mult regretatului şi preţiosului nostru amic Nicu Bălcescu, şi ai avut dreptate. Acesta îmi era scopul cînd am luat pana în mînă. Dar, cu cît înaintam, scormonind şi dezgropînd în memoria mea cele petrecute de este acum mai mult de o jumătate de secol, şi treceam de la copil la tînăr şi la bărbat, de la scriitor şi istoric la omul politic, cu atît viaţa lui Nicu Bălcescu se înfăşura şi se împletea cu viaţa mai tuturor oamenilor cari au jucat un rol în ţara noastră de la 1841 pînă la 1853, anul în care el a părăsit lumea, lăsînd un gol mare între noi.[19]

Voi urma în epistola următoare vorbindu-ţi despre rolul şi activitatea lui Nicu Bălcescu în timpul cît a trăit proscris, de la anul 1848 pînă la 1853.

Am auzit şi am văzut pe mai mulţi atribuindu-şi lor, numai lor, tot meritul revoluţiunii de la 1848, şi mi-am zis adesea: Căci nu trăieşte Nicu Bălcescu, că le-ar spune cu pana lui cea ageră, în stilul său cel pătrunzător, că deşteptarea de la 1848 nu a fost opera unui singur om, nici a unui grup sau a unui partid, ci a fost opera simţului naţional al României întregi, a fost rezultatul a trei generaţiuni; le-ar spune că acea mare revoluţiune nu putea fi oprită de nimeni şi că ea s-ar fi făcut chiar în lipsa fiecăruia dintr-acei cari au sau au avut cutezanţa a-i revendica paternitatea[20]. Cugetătorul şi organizatorul a fost naţiunea, iar Tell şi Magheru au fost braţul care a executat voinţa ei.

În tot timpul cît a trăit Nicu Bălcescu, am fost în cea mai strînsă legătură de amiciţie şi de comunitate de cugetări. Am trăit mult în acelaşi oraş, la Bucureşti, la Paris şi la Constantinopol, şi, cînd am fost despărţiţi unul de altul,

am fost în corepondență continuă, ne-am comunicat totdeauna tot ce cugetam, tot ce lucram.

Eu am păstrat un mare număr de epistole de la dînsul și cuget a publica pe toate acelea cari ar putea avea un interes public; în ele va putea vedea fiecare că, tot timpul cît a fost proscris și pribeag, nu a lipsit un singur moment pînă la moarte de a lucra pentru țara lui cu pericolul vieței și al sănătăței.

Scrisorile mele către dînsul s-au răpus, deși el, prin testamentul său olograf, aflat la domnul Nicolae Ionescu la Consulatul otoman din Palermo, testament care mi s-a transmis în original de ministrul cultelor Bolintineanu, îmi lega mie toate hîrtiile sale; dar ele au căzut în mînile altora și nu le-am putut avea.[21] Dintre scrisorile mele către dînsul, am găsit numai opt, rămase din întîmplare la frate-tău Iancu, cu care conlocuia la Paris, la 1850. Iancu Alecsandri mi le-a trimes acum trei ani, însoțite cu următoarea epistolă:

„*Paris, 8/20 noiembre 1883*

Iubite prietine,

Voind a pune în ordin niște hîrtii învechite la noi, am descoperit o serie de epistole adresate la anul 1850 de Ion Ghica din Constantinopol lui Nicu Bălcescu, care locuia cu mine la Paris.

Cîte suvenire în cîteva cuvinte! Pe cît mi-aduc aminte, acele epistole au fost lăsate la mine de mult regretatul nostru amic, cînd a plecat la Palermo, de unde a plecat apoi la sferele înalte.

Nu știu dacă ele, cu toate că private, nu aparțin istoriei, care sub acțiunea unora din voi începuse deja a pomeni de țara noastră; în orice caz, eu le restituiesc autorului. Facă el cum va crede mai bine și primească această restituire ca o reamintire de niște timpi fără preț și de o amiciție statornică și devotată.

Iscălit: *I. Alecsandri*".

În ziua de 17/29 mai 1848 porneam la Constantinopol și duceam cu mine următorul act, prin care eram autorizat a lucra și a tracta în numele persoanelor iscălite într-însul.

Acel act era redijat astfel:

„Quelques uns des Valacs les plus influents, désireux d'assurer la prospérité intérieure de leur pays sous l'égide de l'intégrité de l'Empire Ottoman, ont l'honneur d'envoyer monsieur Ion Ghica comme agent confidentiel et comme représentant de leurs idées et de leur voeux près du Ministère Impérial de sa Hautesse le Sultan.

*Les bons Valacs nourrissent la ferme espérance de voir réussir la mission de Monsieur Ion Ghica, mission qui a pour but de faire rentrer la Principauté dans le sens véritable de ses anciennes capitulations avec la Sublime Porte, conformément aux instructions données a Monsieur Ion Ghica et que celui-ci est autorisé à communiquer oralement ou par écrit au Ministère Impérial.“**

Iscăliţi:

Nicolae Golescu, C.A. Rosetti, Ştefan Golescu, Dimitrie Brătianu, N. Bălcescu, Rodolf Golescu, Démetrius Ghica, I. Eliade, C. Bălcescu, A.G. Golescu, I.C. Brătianu, C. Bolliac, Alexandru C. Golescu, I. Cîmpineanu.

Doctorul Louis Mandl mă recomandă prin următoarea scrisoare generalului Aupick, ambasadorul Republicii Franceze:

„Bukarest, ce 14 juin 1848

Monsieur le Général!

Envoyé par Mr. Lamartine comme agent confidentiel du Gouvernement Français, pour lui rendre un compte exact de la

---

* Unii dintre valahii cei mai influenţi, dornici să asigure prosperitatea interioară a ţării lor sub egida integrităţii Imperiului otoman, au onoarea să trimită pe domnul Ion Ghica ca agent confidenţial şi ca reprezentant al ideilor şi aspiraţiilor lor pe lîngă guvernul imperial al înălţimii-sale sultanul.

Bunii valahi nutresc nădejdea nestrămutată de a vedea reuşind misiunea domnului Ion Ghica, misiune care are drept scop de a face ca principatul să reintre în sensul adevărat al vechilor sale capitulaţiuni cu Sublima Poartă, conform instrucţiunilor date domnului Ion Ghica şi pe care acesta este autorizat să le comunice verbal sau în scris guvernului imperial.

situation politique de la Valachie, j'ai eu déja plusieurs fois l'occasion d'adresser des rapports au Ministre des Affaires Étrangères, dans lesquels j'ai du fixer son attention principalement sur les points suivants:

La Valachie et la Moldavie sont actuellement des provinces russes. Toute la partie intelligente du pays se révolte contre une administration pareille; ont est prêt á faire une révolution, on pourrait même compter sur une succès heureux, si les ménaces d'une intervention russe n'étaient a chaque instant mises en avant. Le prince régnant lui-même se dit porté aux réformes, mais il est empêché par la Russie. Le parti national du pays a donc résolu d'envoyer un agent confidentiel, Mr. Ghica (Jean), à Constantinople, à fin de s'entendre avec le Cabinet Turc. Il espère trouver près de vous, Monsieur le Général, tout l'appui moral que vous pourrez lui prêter. J'ai déjà prévenu Mr. Lamartine, il y a quelques jours, du prochain départ de ce délégué, et il est possible que dans une des prochaines dépêches que vous recevrez de Paris, il en sera question. Seulement, comme il avait été d'abord décidé que ce serait Mr. Etienne Golesco, qui partirait, j'ai donné ce nom.

J'espère, Monsieur le Général, que les espérances des patriotes valaques ne seront point trompés et que l'insuffisance de ma recommandation ne diminuera en rien l'appui moral, que la politique de la République vous permettra de donner au délégué, Mr. Ghica.

Veuillez agréer, Monsieur, l'expression de ma plus haute estime.

Votre très humble serviteur
Dr. Louis Mandl"*

---

* Domnule general!

Trimis de d-l Lamartine, ca agent confidențial al guvernului francez, pentru a-l informa exact asupra situației politice din Valahia, am avut deja de mai multe ori prilejul să adresez rapoarte ministrului afacerilor externe, în care a trebuit să-i atrag atenția în principal asupra următoarelor puncte:

Valahia și Moldova sînt acum provincii ruse. Toată partida inteligentă a țării se revoltă împotriva unei asemenea administrații, este gata a se face o revoluție, s-ar putea chiar conta pe un succes fericit, dacă amenințările unei intervenții ruse n-ar sta în față în orice clipă.

Voi urma în epistolele următoare cu peripeţiile emigrării.

ION GHICA

Prinţul domnitor, el însuşi, se declară înclinat spre reforme, dar e împiedicat de Rusia. Partidul naţional al ţării a hotărît deci să trimită un agent confidenţial, d-l Ghica (Ion), la Constantinopol, cu scopul să se înţeleagă cu cabinetul turc. El speră să găsească la d-voastră, domnule general, tot sprijinul moral pe care i-l veţi putea da. L-am şi prevenit pe d-l Lamartine, de cîteva zile, despre plecarea acestui delegat, şi este posibil ca într-una din depeşile viitoare pe care le veţi primi de la Paris să fie vorba despre aceasta. Numai că, întrucît se hotărîse mai întîi că cel ce ar pleca ar fi d-l Ştefan Golescu, am dat acest nume.

Sper, domnule general, că speranţele patrioţilor valahi nu vor fi de loc înşelate şi că insuficienţa recomandării mele nu va micşora cu nimic sprijinul moral pe care politica republicii vă va îngădui să-l daţi delegatului, d-l Ghica.

Primiţi, vă rog, domnule, expresia stimei mele celei mai înalte.

Al d-voastră prea umil servitor,
dr. Louis Mandl.

NOTE ŞI COMENTARII

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

INTRODUCŢIUNE

A fost tipărită pentru prima oară în *Convorbiri literare*, nr. 8, 1 noiembrie 1886, cu titlul *Introducere la scrisorile lui I. Ghica către V. Alecsandri, XXVI*. Ziarul *România liberă* a reprodus-o în numerele 2.772, 4/16 noiembrie; 2.773, 5/17 noiembrie; 2.774, 6/18 noiembrie; 2.776, 8/20 noiembrie; 2.777, 11/23 noiembrie 1886.

Aflat la Londra, ca ministru plenipotenţiar al României, Ion Ghica a scris această introducere în vara anului 1886, cu intenţia de a o aşeza în fruntea celei de a doua ediţii a scrisorilor către V. Alecsandri. La 16 iulie o trimitea lui Iacob Negruzzi, cu rugămintea de a o publica în *Convorbiri literare*. Precum se vede, redactorul revistei s-a executat cu destulă întîrziere.

Prefaţează ediţia din 1887 a *Scrisorilor către V. Alecsandri*.

Din rîndurile către Negruzzi reiese că Ghica intenţiona să publice a doua ediţie a *Scrisorilor* în două volume (I.E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, Buc., 1932, vol. III, p. 62). Ediţia a apărut într-un singur volum, îmbogăţit. La primirea *Introducţiunii*, Alecsandri a folosit prilejul pentru a-şi elogia prietenul şi pentru a-l îndemna să continue seria scrisorilor: „Îţi trimit manuscrisul, care s-a lăsat citit aşa cum se lasă sorbit un pahar cu apă limpede şi rece în vremea marilor călduri. Prefaţa ta nu are decît un păcat, acela de a fi prea scurtă, atît te captivează tabloul unui trecut aşa de apropiat de noi şi cu toate acestea atît de necunoscut noii generaţii.

Puţine lucrări au avut şi vor avea succesul scrisorilor tale, pentru că ele sînt scrise cu o vervă de bună calitate şi într-un stil personal simplu, fără pretenţii, dar de o originalitate cu totul românească.

Sînt deci în drept să reclam de la tine, în numele cititorilor prezenţi şi viitori, continuarea galeriei de oameni şi evenimente, pe care

ai început-o cu o paletă așa de bogată în culori naționale. Vîna este departe de a fi secată, exploatează-o pînă la fund și vei lăsa după tine o adevărată comoară" (V. Alecsandri, *Corespondență*, E.S.P.L.A., 1960, p.152).

1 Ca urmare a slăbirii Imperiului otoman în urma loviturilor primite din partea Rusiei, Austria a revendicat partea de nord a Moldovei și a și ocupat-o, mai înainte ca guvernul turc să-și dea consimțămîntul. După semnarea convenției din 7 mai 1775, prin care Poarta consfințea faptul, Austria a mai anexat încă 30 de sate, profitînd de venalitatea comisarului și a miniștrilor otomani. Grigore Ghica, protestînd împotriva actului samavolnic, a fost acuzat de hainie și ucis, la 1 octombrie 1777 de un capugiu anume trimis de la Constantinopol (*Istoria României*, III, Editura Acad. R.P.R., 1964, p. 484 și 715).

2 Originea românească a fost într-adevăr o condiție principală la numirea noilor domni, în 1822. Grigore Dimitrie Ghica aparținea unei familii de altă origine, totuși a fost „considerat pămîntean, deoarece familia sa avea din secolul al XVIII-lea locul de reședință și moșiile în țară" (*ibid.*, p. 910).

3 Amănunte despre ocuparea Țării Românești în 1821, ca și despre imixtiunea otomană în treburile interne sînt date de Ion Ghica în scrisoarea *Din timpul zaverii*. Tot acolo, scriitorul citează cazul boierului moldovean Hasanache și al lui Alecache Villara, asupra cărora revine și în alte scrisori.

4 La începutul secolului al XIX-lea, incursiunile cetelor de „cîrjalii" otomani, comandați chiar de unii din pașii cetăților de la Dunăre, deveniseră o calamitate națională. Cel mai sîngeros jefuitor a fost Pasvan-Oglu, pașă al Vidinului. În 1802, pătrunderea în țară a acestuia i-a obligat pe boierii și pe fruntașii clerului muntean să se refugieze la Brașov, de unde au adresat o plîngere lui Napoleon Bonaparte, pe atunci prim-consul. Teama lor nu era fără temei: cu doi ani înainte, Pasvan-Oglu prădase și arsese Craiova, Cernețul, Tîrgu-Jiul și Caracalul, ducînd în robie numeroși locuitori (*Istoria României*. III, p. 604, 609 și 718). Amintirea teribilului pașă s-a fixat în expresia: „din vremea lui Pasvante".

5 Scriitorul se referă la călătoria prin Oltenia, pe care a întreprins-o în vara anului 1842, împreună cu Grigore Alexandrescu. Cu unele deosebiri de amănunt, pățania „banului" Nicolae este povestită și de Grigore Alexandrescu în primul capitol din *Memorial de călătorie*.

6 Ultima răscoală a ienicerilor s-a produs în 1826. Sultanul Mahmud II (1809-1839) a dizolvat atunci acest corp militar insubordonat, iar majoritatea răsculaților au fost masacrați.

Ca mare vizir, Mustafa Bairactaru a ocupat temporar Bucureştii, în timpul războiului ruso-turc din 1809-1811.

7 Un exemplu de felul cum se putea face avere prin otcupuri îl constituie afacerea încheiată în 1823 de Polisache (Polizache). Acesta a luat în arendă venitul vămilor cu 750.000 de taleri şi l-a subarendat numaidecît cu 793 000 taleri, realizînd un cîştig de 43.000 taleri.

Manuc este proprietarul celebrului han din Bucureşti, construit în 1808, care poate fi văzut şi astăzi, renovat, în Piaţa de Flori.

8 Pasajul se referă la părăsirea Bucureştilor de către trupele otomane în 1828. Momentul este evocat de memoralist în scrisoarea *Teodor Diamant*. Cum reiese de acolo, în realitate el n-a văzut plecarea unităţilor („Nu am văzut oştirea turcească...").

9 Contele Teodor Petrovici Pahlen, generalul Zaltukin (Jeltuhin) şi generalul Pavel Kiseleff au administrat ţările româneşti în timpul şi după războiul ruso-turc din 1828—1829, respectiv în 1828, 1828—1829, 1829—1834. Referitor la generalul Zaltukin, a se vedea scrisoarea *Bîrzof şi discursul despre Ioan Cîmpineanu*.

10 Căpitan Costache, figură sinistră a epocii, e tipul reprezentativ al autorităţii poliţieneşti samavolnice. Instrument zelos al despotismului, a terorizat Bucureştii în anii premergători revoluţiei de la 1848. La 11 iunie, s-a dat la fund, ca să reapară spre sfîrşitul lunii, în zilele cînd guvernul provizoriu părăsise Capitala, alarmat de zvonul că o armată străină e gata să intre în ţară. Reapariţia zbirului a fost consemnată de *Poporul suveran*, care cita ameninţarea rostită de el pe uliţele oraşului rămas la voia întîmplării: „Îmi voi împleti biciul cu piele de român, îmi voi zugrăvi casa cu sînge de român, ca să poată ţinea mai bine minte românul ce pate libertatea cînd se încearcă să vie pe aici". Figura satrapului e evocată de Al. Antemireanu în romanul *Din vremea lui Căpitan Costache*.

11 Dizolvarea Adunării Naţionale de către Al. I. Cuza la 2 mai 1864.

12 Detronarea lui Cuza.

13 Corespondenţa cu străinătatea a fost preluată de Poşta română în anul 1869.

14 Pe Charles Eugène-Delaunay (1816-1872), matematician francez, Ghica l-a putut cunoaşte în timpul studiilor la Paris. Erau de-o vîrstă; Delaunay şi-a luat diploma de inginer de mine cu cîţiva ani înaintea studentului român. Victor-Alexandre Puiseux (1820-1883) era în 1837 elev la Şcoala normală din Paris. Matematician şi astronom, a publicat în 1851 lucrarea *Funcţiuni algebrice*, operă capitală în specialitate.

15 Răscumpărarea căilor ferate de la concesionari s-a votat în decembrie 1879, iar pînă în 1881 toate căile ferate din ţară au devenit proprietatea statului român.

16 Împrejurarea este relatată şi de Vasile Alecsandri, în una din cele trei epistole literare adresate lui Ion Ghica, anume în aceea datată *Mirceşti, decembrie 1883* („Iată-ne cu iarna în ţară...").

„Această idee m-a îndreptat către tine, amice, cu propunerea ca să începem între noi o corespondenţă menită de a continua convorbirile noastre şi să le publicăm într-o foaie literară pentru plăcerea noastră intimă. M-am măgulit totodată cu slaba sperare că acea corespondenţă va fi bine primită de unii din compatrioţi care binevoiesc a recunoaşte puţine merite predecesorilor şi ceva mărire evenimentelor petrecute înainte de venirea lor pe lume" (V. Alecsandri, *Dridri*, culegere de proză, E.S.P.L.A., 1960, p. 164).

CLUCERUL ALECU GHEORGHESCU

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica* (la sumar: *Din vremea lui Grigorie Ghica v.v.)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr.1, 1 aprilie 1880. S-a retipărit în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, secţ. II, 1881, p. II şi în ediţiile din 1884 şi 1887.

Redactată efectiv în mai 1879, conform datei, scrisoarea a fost trimisă destinatarului, care a păstrat-o în sertare aproape un an, timp în care a adunat şi altele. Ion Ghica nu părea grăbit să-şi publice epistolele. În noiembrie 1879 (dată probabilă), Alecsandri îi scria din Mirceşti: „Am deja trei scrisori cu amintiri, scrise pe hîrtie de acelaşi format, şi te rog să-mi scrii pe celelalte pe acelaşi fel de hîrtie ca să dau să le lege pe toate — mai tîrziu — într-un volum frumos, care va rămîne fiicei mele. Ea însăşi mi-a făcut această propunere ieri seară. La rîndul meu îţi voi urma exemplul, căci, chiar de mîine, voi începe să-ţi răspund. Pînă atunci, vrei să public aceste trei scrisori ale tale în *Convorbiri* sau preferi să le rezervi un loc în *Analele Academiei?*" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*. Ediţie îngrijită şi note de Marta Anineanu. Cu o prefaţă de G.C. Nicolescu, 1960, E.S.P.L.A., p. 89.) Obţinînd consimţămîntul pentru publicarea în *Convorbiri literare*, poetul s-a adresat la 5 februarie 1880 lui Iacob Negruzzi:

„Portofoliul meu e gol de tot. Iată însă ce-ţi propun: ne-am decis cu Ion Ghica să preschimbăm un şir de scrisori amintitoare de timpurile trecute. Posed pîn-acuma trei epistole foarte interesante ce mi-a trimes Ghica.

Dacă-ţi convine, sînt gata a le pune la dispoziţia foaiei *Convorbirilor*. Acele scrisori nu se ating de politica zilei; ele sînt nişte preţioase schiţe de moravuri vechi şi de datini istorice. Aştept răspunsul d-tale, păn-a nu-ţi comunica copie după dînsele" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I. Publicaţie îngrijită de Il. Chendi şi E. Carcalechi, p. 115). Precizarea finală era menită să-l liniştească pe conservatorul junimist Iacob Negruzzi în ceea ce priveşte vreo referire politică nedorită în epistolele liberalului Ion Ghica. Răspunsul redactorului *Convorbirilor literare* n-a întîrziat. N-a fost însă o acceptare fără rezerve a publicării materialului propus. Dimpotrivă. Negruzzi s-a plîns poetului de sentimentele neamicale faţă de el ale lui Ghica. La 11 februarie, Alecsandri îi scria din nou: „Cît pentru simţirile lui Ion Ghica către d-ta, eu cred că eşti înşelat. Oricum, cînd voi merge la Bucureşti, voi avea o explicare cu el" *(ibid.*, p. 116). Explicaţia va fi fost satisfăcătoare, de vreme ce redactorul revistei ieşene s-a decis să înceapă publicarea ciclului de scrisori.

1 Gara Mirceşti. Ion Ghica îşi vizita adesea prietenul la Mirceşti şi fusese acolo în prima jumătate a lunii aprilie 1879, ca să asculte, împreună cu Alexandru Cantacuzin, lectura dramei *Despot-vodă*. Cei doi auditori „au părut destul de satisfăcuţi". Cum era director general al teatrelor, Ghica a hotărît de îndată punerea în repetiţie a dramei la Teatrul Naţional din Bucureşti, astfel că premiera a putut avea loc la 30 septembrie (cf. V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 114).

2 Ghiţă Cuţui a fost căpetenie de panduri în oastea lui Tudor Vladimirescu. S-a numărat printre cei patru comandanţi nemulţumiţi de severitatea lui Tudor, care au refuzat să se angajeze în scris că-i vor da ascultare în toate. După înfrîngerea răscoalei, s-a refugiat în Transilvania, de unde, împreună cu Simion Mehedinţeanu, s-a întors în ţară în 1826. Adunînd o ceată de foşti panduri, Cuţui şi Mehedinţeanu au dat o proclamaţie adresată poporului şi au întreprins unele acţiuni. Chemarea lor n-a avut decît un ecou restrîns, astfel că au putut fi prinşi. Aduşi la Bucureşti, Ghiţă Cuţui şi Simion Mehedinţeanu au fost spînzuraţi. Alţi nouă răsculaţi au fost condamnaţi la ocnă *(Istoria României*, III, p. 898, 917-918). Despre mişcarea încercată de Ghiţă Cuţui scrie şi Ghica în *Din timpul zaverii*.

3 Ca şi ceilalţi paşoptişti, inclusiv Bălcescu (cf. *Istoria României*, III, p. 851), Ion Ghica nu a descifrat caracterul antiotoman al răscoalei de la 1821.

4 Prin caracterizarea făcută de Niculae Păunel, memorialistul pune într-o lumină idealizată domnia lui Grigore Ghica. Este adevărat că primul domn pămîntean a luat unele măsuri favorabile maselor

populare: a impus pe scutelnici şi pe posluşnici (slujitori boiereşti şi mănăstireşti scutiţi de bir) la plata unor dări; a cerut boierilor să plătească şi ei vinăriciul; a stabilit mai riguros, printr-un regulament, atribuţiile şi drepturile ispravnicilor, cu scopul de a împiedica abuzurile acestora. Sancţionarea clucerului Alecu Gheorghescu se înscrie deci într-o acţiune reală istoriceşte. De asemenea, o măsură bună a fost înlăturarea egumenilor greci. După repetate cereri, guvernul otoman a dat un firman prin care mănăstirile închinate au fost trecute sub administraţie românească, în 1827. Din veniturile acestor mănăstiri, vistieria a putut acoperi marile ei deficite. Dar, în anii de după înăbuşirea răscoalei de la 1821, numai belşug, veselie generală şi linişte nu au existat în Ţara Românească! Ca urmare a cheltuielilor făcute pentru întreţinerea trupelor turceşti de ocupaţie, datoriile ţării s-au ridicat la uriaşa sumă de 5.360.000 taleri. Fireşte, greutăţile au fost suportate în primul rînd de ţărănime. Locuitorii, spune un document contemporan, contrazicînd aserţiunea lui Ion Ghica — „nu au mijloace] de a-şi întîmpina hrana cea de toate zilele a familiilor lor". Dacă adăugăm procesele deschise chiar şi celor numai bănuiţi de a fi ajutat într-un fel pe răsculaţi, procese încheiate întotdeauna cu condamnarea la plata unor mari despăgubiri, obţinem o imagine foarte întunecată a primei domnii pămîntene. Am citat mai sus mişcarea iniţiată de Simion Mehedinţeanu şi Ghiţă Cuţui; s-au mai produs şi alte frămîntări, nesupuneri la lucru etc. „Bine" n-a fost nici pentru negustori şi meşteşugari, impuşi să plătească în fiecare an taxe pentru obţinerea dreptului de a activa (cf. *Istoria României*, III, p. 910-921).

5 Străşnicia cu care Grigore Ghica îl pedepseşte pe prevaricator îşi află o paralelă în osîndirea de către acelaşi domn a unui alt ispravnic zăcaş, Dinu Păturică, trimis la ocnă. Paralelismul este semnificativ. Scriitorii, exagerînd virtuţile primului domn pămîntean, îşi exprimă satisfacţia de a vedea încheiată perioada domniilor fanarioate.

POLCOVNICUL IONIŢĂ CEGANU

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica* (la sumar: *Ioniţă Ceganu)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1880. S-a reprodus în *Analele Academiei Române* (cu precedenta) şi în ambele ediţii ale *Scrisorilor către V. Alecsandri.*

1 Din precizarea lui Ghica „să fie aproape şaptezeci de ani" deducem că războiul la care a luat parte Ioniţă Ceganu, ca şi Tudor Vladimirescu, pomenit de acesta, este cel ruso-turc din 1806-1812, cînd la

comanda armatei ruse s-a aflat într-adevăr generalul N.M. Kamenski, urmat în 1811 de generalul Kutuzov. „Suvaroff" este general-locotenentul Arkadi Suvorov, fiul vestitului mareşal; a fost supranumit Rîmnikski; s-a înecat, în 1811, în apele umflate de ploi ale Rîmnicului.

2 Cei doi domni au fost scoşi din scaun după patru ani (1802—1806), nu după doi, cum afirmă Ghica. Această mazilire n-a fost decît un pretext pentru guvernul ţarist de a declanşa ostilităţile. De altfel, la protestul ambasadorului rus Italinski, sprijinit de ambasadorul Angliei, Poarta a şi anulat, în octombrie 1806, hotărîrea pe care o luase în august.

3 „Cerni-George Sîrbu" este Caragheorghe, conducătorul răscoalei din 1804 a sîrbilor.

4 Generalul Horace Sébastiani (1772-1851), viitor mareşal şi ministru de externe sub Ludovic-Filip, era ambasadorul Franţei la Constantinopol. La începutul războiului ruso-turc, a jucat un rol important, reuşind să determine retragerea flotei engleze care intervenise în sprijinul Rusiei.

5 Sub autoritatea militară rusă, Constantin Ipsilanti a domnit din decembrie 1806 pînă în mai 1807 şi în lunile iulie-august 1807. Administraţia militară rusă a durat efectiv din decembrie 1806 pînă în mai 1812.

6 Scriind aceste rînduri despre Nicolae Mavrocordat, Ion Ghica a avut înainte, probabil, lucrarea lui Bălcescu *Puterea armată şi arta militară de la întemeierea principatului şi pînă acum*. În orice caz, cifra de 40. 000 de ostaşi este dată de Bălcescu, pentru domnia lui Şerban Cantacuzino (1688). Tot Bălcescu îl acuză, ca şi Ghica, pe primul domn fanariot de a fi minat organizarea militară a ţării „spre a pregăti neamului său o lungă domnire". A se compara cu afirmaţia memorialistului: „ca să rămîie ei, fanarioţii, stăpîni pe ţară". În sfîrşit, în aceeaşi lucrare (v. *Opere*, vol. I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 32), Bălcescu situează, la fel cu Ghica, venirea la domnie a lui Nicolae Mavrocordat în 1716. De fapt, înscăunarea a avut loc în decembrie 1715.

7 Drept recompensă pentru vitejia sa şi a pandurilor pe care-i comandase în lupte şi care aduseseră un aport considerabil în obţinerea victoriei finale, Tudor Vladimirescu a primit, o dată cu inelul trimis personal de ţarul Alexandru, gradul de *porucic* (locotenent) şi „Crucea Sfîntul Vladimir" cu spade.

8 Cneazul Gheorghe Cantacuzino a fost numit de Alexandru Ipsilanti comandant militar al Moldovei, cu sarcina de a recruta ostaşi pentru Eterie şi de a veghea asupra ordinii. Cneazul, care năzuia, se

pare, să ajungă domn la Iaşi, şi-a ratat misiunea şi, la vestea că turcii au pătruns în ţară, s-a grăbit să se pună la adăpost, trecînd în Basarabia. Deci, el nu se mai afla cu Ipsilanti cînd acesta şi-a părăsit armata şi a fost arestat şi închis la Munkács. (Munkacevo).

9 După uciderea lui Tudor Vladimirescu şi dezastrul de la Drăgăşani, nu numai „vreo sută", ci mai mulţi panduri s-au întărit în diferite mănăstiri din Oltenia, sub comanda, între alţii, a lui Papa Vladimirescu, fratele eroului. Venirea lui Grigore Ghica nu i-a salvat de represiune, întrucît unităţile otomane i-au urmărit şi în lunile următoare, măcelărindu-i chiar cînd se predau în urma făgăduinţei că li se va cruţa viaţa.

10 Căpitanul Ioan Solomon se afla, la începutul răscoalei din 1821, în serviciul stăpînirii. Primind, din partea divanului Craiovei, porunca de a împiedica extinderea răzvrătirii, a trecut curînd de partea lui Tudor Vladimirescu. Ca polcovnic, comandant al detaşamentelor de panduri încadraţi în armata rusă în timpul războiului din 1828, a fost tovarăş de arme cu Gheorghe Magheru. Cum se ştie, cei doi vor fi, peste douăzeci de ani, în timpul revoluţiei de la 1848, de-o parte şi de alta a baricadei.

11 Nota, adăugată de scriitor în a doua ediţie a cărţii sale, era inutilă: despre confuzia gazetarului ignorant se vorbeşte pe larg în scrisoarea *Din timpul zaverii.*

12 La ciuma izbucnită în 1828 Ghica se mai referă în scrisorile *Tunsu şi Jianu*, *Teodoros* şi *Bîrzof.* După ce s-a extins pe tot teritoriul Ţării Româneşti, cu o violenţă înspăimîntătoare, pustiind sate întregi şi decimînd populaţia oraşelor, molima a trecut şi în Moldova. Administraţia a luat măsuri energice: s-a instituit o linie de carantină de-a lungul Dunării; s-au închis hanurile şi s-au interzis iarmaroacele, s-au suspendat cursurile şcolilor. Comisiile sanitare din cele două capitale şi comitetul superior de salubritate publică au activat intens, cu mijloacele primitive de combatere a bolii. Epidemia s-a stins la sfîrşitul anului 1829.

13 În calitatea sa de părtaş la vînătorile organizate pe moşia de la Ghergani, polcovnicul Ioniţă Ceganu apare în scrisoarea *Tunsu şi Jianu.*

DIN VREMEA LUI CARAGEA

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica* (la sumar: *Domnia lui Caragea)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 3, 1 iunie 1880. S-a reprodus, cu titlul de la sumarul revistei, în ediţia 1884; cu titlul definitiv, în ediţia 1887.

Spre sfîrşitul lunii noiembrie 1879, Alecsandri i-a confirmat autorului primirea scrisorii care, pe bună dreptate, îi făcuse o impresie deosebită. *Din vremea lui Caragea* e o capodoperă a genului epistolar şi a şi devenit cea mai cunoscută din serie. „Primind-o ieri seară — scrie Alecsandri — am citit-o cu voce tare la toţi ai mei strînşi în jurul mesei şi am constatat cu plăcere că această lectură ne-a făcut pe toţi să petrecem o seară plăcută. Asta pentru că scrisoarea ta conţine tablouri colorate cu multă iscusinţă şi care se remarcă prin contrastul lor, acela al ciumei din timpul lui Caragea şi acela al nunţilor, aşa cum se făceau ele îndată după dispariţia acestui flagel" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 89). De notat că, în prima versiune a scrisorii (din *Convorbiri literare)*, textul era secţionat în două capitole: *Ciuma lui Caragea* şi *După ciuma lui Caragea. Nunţile bătrîneşti.*

1 Friedrich von Gentz (1764—1832) putea obţine intervenţia lui Metternich în favoarea protejatului său, deoarece era colaboratorul cel mai apropiat al cancelarului. La rîndu-i, Metternich, care-şi consolida cu abilitate rolul de arbitru al Europei, era interesat ca pe scaunul Ţării Româneşti să se afle un domn obligat Austriei.

2 Biserica Curtea-Veche (cu hramul Bunavestire), ctitorie a lui Mircea Ciobanul (1545—1554; 1558—1559), este cea mai veche biserică din Bucureşti, desigur, renovată şi transformată în mai multe rînduri. Situată în centrul oraşului, lîngă Piaţa de Flori, a fost biserica celei dintîi curţi domneşti din Bucureşti (secolul XV), ale cărei temelii au fost scoase la iveală de săpături arheologice recente. Aici a fost reşedinţa domnitorilor Ţării Româneşti, pînă la Constantin Brîncoveanu, inclusiv. Devenind necorespunzătoare, a fost părăsită în 1776, cînd Alexandru Ipsilanti s-a instalat în palatul ce şi-l construise în Dealul Spirii, cam pe unde se află strada Cazărmii de astăzi.

Curtea nouă a ars într-adevăr curînd după venirea lui Caragea, dar nu chiar în prima lui noapte bucureşteană. G.I. Ionnescu-Gion, a cărui informaţie documentară e mai riguroasă decît a lui Ghica, situează incendiul în noaptea de 22 decembrie 1812, „la unul după miezul nopţei"; *(Istoria Bucureştilor*, Socec, 1899, p. 353).

După ce s-a adăpostit vremelnic la Cotroceni, Caragea şi-a construit un palat pe Podul Mogoşoaiei (Calea Victoriei), a cărui descriere o face N. Filimon în *Ciocoii vechi şi noi.*

O inexactitate încă şi mai mare decît aceea privitoare la Curtea arsă comite Ion Ghica afirmînd că teribila ciumă a lui Caragea a izbucnit în ziua de 13 decembrie 1812. Documentele vremii restabilesc adevărul: molima a apărut după mai bine de o jumătate de an (cf. Elena Piru, *Bucureştii din vremea lui Caragea în evocarea lui*

Ion Ghica, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, VIII, nr. 3—4, 1959. Tot acolo, și despre alte inadvertențe din scrisoarea lui Ghica).

În *Istoria Bucureștilor*, Gion citează aproape douăzeci de epidemii de ciumă atestate documentar pe teritoriul României, unele dintre ele succedîndu-se la cîte zece ani.

3 C. D. Aricescu numește aceste versuri „proverbul cunoscut" și le dă în forma:

„Belu (vist. II) belește,
Golea (vist. I) golește,
Chiriac (postelnicul) pecetluiește"

(Istoria revoluțiunii române de la 1821, Craiova, Editura Tipografiei române, 1874, p. 8).

4 Filimon îl numește pe beizadea Costache Caragea „acest nou Paris" și face din el întîiul amant al Kerăi Duduca. Într-o notă, romancierul narează o aventură galantă, autentică, din care donjuanul fanariot abia a reușit să se salveze, ca și din aceea pomenită de Ghica. Înclinăm să credem că pasajul lui Ghica despre felul cum erau pedepsiți de către soți „galanții" surprinși la nevestele lor nu este de tot străin de *Ciocoii vechi și noi*. Întocmai ca în acest pasaj e sancționat hatmanul Cărăbuș: „apoi îl despuie în pielea goală, îl unse cu păcură peste tot trupul și după ce-i puse o păreche de coarne..." (la Ghica: „după ce l-a despuiat în pielea goală, l-a uns cu catran din creștet pînă în tălpi, i-a pus o pereche de coarne..."). A se compara și amenințarea Kerăi Duduca: „te voi unge cu miere și te voi lega de stîlpul porții, ca să te mănînce muștele..." cu fraza lui Ghica: „l-a uns cu miere pe piele și l-a lăsat o zi întreagă prada muștelor și a viespelor".

5 Mai amănunțit, mișcarea artistică din București, în vremea lui Caragea, este reconstituită în cunoscutele pagini din romanul lui N. Filimon (capitolul XX. *Teatrul în Țara Românească)*, care dă și o colorată descriere a sălii de la „Cișmeaua roșie" (capitolul XXII. *„Italiana în Algir")*, construită din inițiativa domniței Ralu, pe un teren de la întretăierea actualei Căi a Victoriei cu strada Nuferilor.

Dafnis și Chloe este o dramatizarea după Longus; *Oreste* aparține lui Alfieri, iar *Moartea fiilor lui Brutus* (intitulată de Ghica — în *Dascăli greci și dascăli români — Fiii lui Brutus)* este, de fapt, tragedia *Brutus* de Voltaire, tradusă în limba greacă. Pentru marele reprezentant al iluminismului, cărturarii greci aveau o adevărată adorație. „Se poate spune — observă D. Popovici — că toată renașterea neogreacă s-a desfășurat sub influența marelui scriitor francez" *(La*

Littérature roumaine à l'époque des lumières, 1945, p. 66). La începutul secolului al XIX-lea, tragedia *Brutus* a fost tradusă la București, în greacă, de două ori: o dată de Hristaris, care a și publicat-o în 1820 (acesta trebuie să fi fost textul pe care „parastiseau" Ghica și colegii săi), a doua oară de C. Psomakis și C. Seruios. Ultima versiune este cea folosită pentru punerea în scenă a piesei. Asupra răsunetului pe care l-au avut reprezentațiile cu piese de Voltaire, Alfieri și alții, N. Filimon scrie: „Cel ce voiește să afle dacă aceste piese au produs sau nu efectul lor, să întrebe cîmpiile Drăgășanilor din România și pe ale Greciei sclave pe atunci, și ele vor răspunde arătîndu-i un popor liber..." (*Ciocoii vechi și noi*, E.S.P.L.A., 1957, I, p. 211—212).

6 Evident, Ghica nu comite eroarea de a trece tragedia *Britanicus* în seama lui Molière, ci omite să citeze autorul, pe Racine.

ȘCOALA ACUM CINCIZECI DE ANI

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica* (la sumar: *Întîile școli românești din București*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1880. Cu titlul definitiv, s-a retipărit în edițiile din 1884 și 1887.

După ce-i trimisese lui Iacob Negruzzi o copie a scrisorii a treia (manuscrisele originale le păstra pentru sine), Alecsandri își încuraja prietenul: „Scrisorile acestea interesează mult și au mare succes, trebuie să le continui". Poetul se referă, desigur, la impresii culese din cercul cunoștințelor sale; în presă, interesul față de epistolele lui Ghica se va manifesta mult mai tîrziu. Scrisoarea lui Alecsandri, din care am citat, datată 7 mai 1880, pune în lumină rolul activ al poetului în stimularea corespondentului său. El însuși, de[loc har-]nic, are meritul de a-i fi propus lui Ghica unele teme, pe care acesta le-a și luat în considerare: „Mi-ai povestit cîteva aspecte din viața lui Pelimon (Filimon, *n.n.*), autorul *Ciocoilor vechi*. Este un excelent subiect de scrisoare și care ți-ar da prilejul să vorbești despre meritul literar al romanului său, aruncînd în același timp o privire retrospectivă asupra epocii în care a trăit acest nenorocit Pelimon. Se va vedea ce era un autor în acea epocă și pînă la ce punct literatura a fost în toate timpurile o mamă vitregă, care nu-și hrănește copiii" (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 92—93). Este sigur că, în scris, Alecsandri repeta, în aceiași termeni, o propunere orală făcută mai înainte. *Școala acum cincizeci de ani* cuprinde solicitatul tablou de epocă, date despre Filimon și lasă să se înțeleagă, deși fără accentul pus de Alec-

Sandri, că literatura era o „mamă vitregă", dar epistola e datată februarie 1880, anticipînd cu două luni scrisoarea poetului. Cum data acesteia din urmă e certă, presupunem că Ghica s-a aşternut la scris îndată după ce a povestit poetului cele ce ştia despre Filimon. Din corespondenţa particulară a celor doi, ar reieşi că s-au văzut la Bucureşti chiar în luna februarie 1880.

1 Asupra şcolii greceşti din Bucureşti, Ghica va reveni şi în alte scrisori *(Din timpul zaverii, Dascăli greci şi dascăli români)*. Această şcoală, „academia", cum i se spunea, s-a aflat un timp sub direcţia lui Lambru (Lambros) Fotiade. Reorganizînd-o în 1816, cînd a înfiinţat şi un curs de drept, Caragea-vodă a chemat la direcţia ei pe Neofit Duca, director în acelaşi timp al şcolii greceşti din Corfu. Duca venea de la Viena, aducînd cu sine şi pe profesorul Ştefan Comitas, coautor al enciclopediei publicate în 1812. Amîndoi n-au rămas în funcţiune decît scurtă vreme. Incidentul care i-a determinat să demisioneze e foarte concludent pentru starea de spirit ce domnea în cercurile cărturarilor greci şi pentru violenţa ce caracteriza discuţiile lor filologice, la care se referă Ghica. Neofit Duca şi Ştefan Comitas reprezentau în filologie un punct de vedere purist, oarecum similar celui adoptat în cultura română de latinişti. Anume, ei susţineau modificarea limbii literare în sensul apropierii ei de greaca veche. Instigat de un nou pretendent la direcţia academiei, un elev l-a lovit în plină stradă pe Neofit Duca. Acesta, demisionînd o dată cu Comitas, instigatorul, Veniamin din Lesbos, şi-a atins scopul, însă în 1818 a fost destituit în urma unei anchete. Noile cadre didactice, dintre care Ghica pomeneşte pe Constantin Vardalah, nu au reuşit să restabilească prestigiul academiei greceşti. Starea de spirit din ţară devenise favorabilă progresului şcolii în limba română, ceea ce a şi dus la reuşita lui Gheorghe Lazăr.

Pe „vestiţii elenişti", pe care-i citează, Ghica îi numeşte „emulii lui Corai". Adamantie Corai, învăţat grec stabilit la Paris, a fost într-adevăr un fruntaş al întoarcerii spre elenism, acţiune păgubitoare prin aceea că a jugulat libera dezvoltare a literaturii greceşti, dar pozitivă pe plan politic prin faptul că a atras atenţia opiniei publice europene asupra drepturilor la libertate ale urmaşilor unei culturi ilustre. Corai a avut şi el legături cu mişcarea culturală din Ţara Românească: a fost membru corespondent al Asociaţiei filologice greco-dace, înfiinţată în 1811 la Bucureşti, sub preşedinţia banului Grigore Brîncoveanu, citat de asemenea de Ghica printre elenişti. Respectiva asociaţie a publicat la Viena, începînd din 1811, revista Ἑρμῆς ὁ λόγιος. Adamantie Corai, partizan al ideilor iluministe,

ca şi ceilalţi elenişti, a tradus în greceşte cartea iluministului italian Beccaria, *Despre delicte şi pedepse*. Versiunea lui Corai a fost tălmăcită de două ori în româneşte; una din tălmăciri aparţine lui Vasile Vîrnav (cf. D. Popovici, *op. cit.;* D. Russo, *Studii istorice greco-române*, 1939).

2 La începutul deceniului al nouălea, purismul şi fonetismul pumnist primeau ultimele lovituri. Chiar în vremea în care Ion Ghica făcea aluzia critică la „unii din învăţaţii noştri" care „caută să cureţe limba română de tot ce nu se termină în *ciune*", Academia Română era preocupată de fixarea, în sfîrşit, a unor reguli ortografice care să se aplice în toate tipăriturile academice. Atitudinea lui Ghica în această chestiune era comună multora dintre academicieni. În şedinţa din 25 martie 1880, înaltul for alegea o comisie formată din Alecsandri, Bariţiu, Hasdeu, Quintescu şi Maiorescu, sub preşedinţia celui de-al doilea, care să stabilească respectivele reguli. Peste numai două săptămîni, la 8 aprilie, Titu Maiorescu a prezentat raportul comisiei care propunea „o ortografie întemeiată pe un fonetism temperat prin necesităţi etimologice" [cf. *Raport cetit în Academia Română (sesiunea generală de la 1880) asupra unui nou proiect de ortografie*, în Titu Maiorescu, *Critice*, II].

3 Nu dintr-o scăpare din condei, ci pentru că s-a înşelat întotdeauna asupra paternităţii poeziei, scriitorul trece *Păstorul întristat* de Cîrlova în zestrea lui Văcărescu (Iancu). Aceeaşi greşeală, în *Generalul Coletti la 1835*, *Dascăli greci şi dascăli români*, *Legile*.

4 Critica la adresa unor publicişti veniţi de curînd în ţară, care-şi revendicau merite exagerate în cultura noastră, este reluată în scrisoarea *Dascăli greci şi dascăli români*. Pentru amănunte, a se vedea nota noastră la respectiva scrisoare.

5 La şcoala lui Chiru de la biserica Enii a învăţat N. Filimon, despre care se zice că, îngrozit de asprimea dascălului, şi-a găsit salvarea fugind.

6 Petre Efesiu a fost mai mult decît cîntăreţ în strana din dreapta a Patriarhiei. De altfel, el nici nu-şi are locul alături de ceilalţi dascăli băştinaşi citaţi de Ghica. Stabilit în Bucureşti pe la 1816, a înfiinţat o şcoală de psaltichie pe lîngă biserica Sf. Nicolae-Şelari, unde „Anton Pann se înscrise printre cei dintîi elevi şi-i urmă cursurile doi ani de zile" (G.Dem. Teodorescu, *Viaţa şi activitatea lui Anton Pann*, 1893, Tipografia Gutenberg, p. 26). Petre Efesiu a instalat în Bucureşti şi o tipografie de cărţi bisericeşti, pe care mai tîrziu avea s-o cumpere Mitropolia (Anton Pann, *Introducere la Bazul teoretic şi practic al muzicii bisericeşti*, Bucureşti, 1845, Întru a sa tipografie de mu-

zică bisericească, p. XXXV). La tipografia lui Petre Efesiu, Anton Pann a fost „director" prin 1820.

7 În anul 1818, cînd Gheorghe Lazăr şi-a deschis şcoala de la „Sf. Sava", Eufrosin Poteca (1786—1859) nu mai era chiar aşa de tînăr; în vîrstă de 32—33 de ani, el a trecut de la şcoala grecească la aceea a dascălului ardelean, ca să devină profesor de geografie. O dată cu el, Eforia şcoalelor a mai trimis în străinătate, ca bursieri la Pisa, Viena şi Paris, pe ceilalţi tineri citaţi: Simion Marcovici (1802—1877), Ion Pandele, Costache Moroiu (mort în 1847). Aceştia au fost cei dintîi bursieri români peste hotare (cf. G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Cultura naţională, Bucureşti, 1924, p. 106—108).

8 Prezenţa lui Anton Pann printre elevii de la „Sf. Sava" a stat multă vreme sub semnul îndoielii. Deşi în vîrstă de 36 de ani, el a urmat totuşi cursurile clasei a IV-a de la Şcoala centrală din Bucureşti („Sf. Sava"), în anul şcolar 1831—1832 (cf. Şerban Cioculescu, *Date noi despre un poet vechi: Anton Pann la „Sf. Sava"*, în *Gazeta literară*, 18 octombrie 1962, p. 6).

9 Grădinile de vară din Bucureştii de altădată sînt menţionate şi de N. Filimon, în *Ciocoii vechi şi noi*, capitolul XV. *Scene din viaţa socială*, care începe cu o pitorească descriere a petrecerilor la iarbă verde. Grădina lui Breslea, pomenită şi de Anton Pann (în *Îndreptătorul beţivilor, Cîntarea a 9)*, se afla cam pe terenul actualei grădini „Puşkin" (fostă „Ioanid"), iar a lui Giafer, peste drum de biserica Sf. Constantin, de pe strada cu acelaşi nume.

10 Patru din cîntecele citate apar şi în *Ciocoii vechi şi noi: Ah! amor, amoraş/ Vedea-te-aş călugăraş; Piatră de-ai fi, te-ai desface/ Şi la mine te-ai întoarce; Frunză verde ş-o lalea/ N-am cuţit că m-aş junghia; Cine la amor nu crede/ N-ar mai călca iarbă verde.* Faptul că Ion Ghica le înşiră exact în ordinea în care se succed şi la Filimon, reproducînd textul, din care reţine numai două versuri, în aceeaşi formă, ne îndreptăţeşte să presupunem că autorul scrisorilor le-a împrumutat din romanul *Ciocoii vechi şi noi*, pe care era firesc să-l aibă în faţă, de vreme ce tocmai îl evoca pe prozator. Ipoteza se confirmă şi prin aceea că, între cîntecele de lume, Ghica intercalează şi stihurile *Fă-te om de lume nouă/ Să furi cloşca de pe ouă*, din care Filimon face titlul capitolului XVI.

Pom eram eu, pom, cu subtitlul *Povestea unui gîngav despre zavera de la 1821*, se află în broşura lui Anton Pann *Poezii populare*, în tipografia sa, 1846, p. 84—97.

11 În realitate, versurile citate aparţin lui C. Facca şi sînt desprinse dintr-o replică a Elencăi, personaj din *Comodia vremii (Franţuzitele)*.

12 Aşa cum remarcă G. Călinescu, în monografia *N. Filimon*, Ghica simplifică lucrurile şi face afirmaţii nefondate. Filimon va fi fost într-adevăr corist în trupa „madamei Carl“ (Henrieta Karl a condus opera italiană din Bucureşti începînd din 1844) şi mai apoi flautist în orchestră, ca angajat al lui Papanicola, director al aceleiaşi instituţii din 1849. Dar, cînd impresarul a încetat salarizarea personalului, Filimon nu putea rămîne „muritor de foame“ şi nici nu trebuia să devină, de nevoie, în 1856, foiletonist la *Naţionalul*. Încă înainte de 1850 pare să fi fost profesor la o şcoală de psalţi. În orice caz, începînd din 1852 şi pînă la sfîrşitul vieţii, a fost epitrop al bisericii Enii, cu salariu şi locuinţă. În acelaşi an apare ca funcţionar în scriptele Departamentului Credinţei, iar în anii următori îl găsim urcînd trepte ierarhice şi îndeplinind felurite însărcinări oficiale (*N. Filimon*, în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, IV, 1955, p. 228—229).

13 Dacă cineva ar dori să urmărească colaborarea lui N. Filimon la *Naţionalul* pe baza trimiterilor lui Ghica, ar întîmpina de la bun început dificultăţi. Oare memorialistul a notat parţial numerele de ziar din... memorie? Mai întîi, Filimon îşi începe activitatea de foiletonist la *Naţionalul* în 1857, nu în 1858. Numărul 1 al gazetei apare la 5 decembrie 1857 şi cuprinde o primă contribuţie a cronicarului muzical. Urmează altele, în numerele 3, 4, 6, 7. Pentru anul II al gazetei (noua numerotare începe în decembrie 1858), Ghica dă numerele 2, 3, 4 şi 5. Dar Filimon colaborează numai la numărul 2. Pentru anii 1859 şi 1860, numerele indicate de memorialist corespund, dar nu sînt toate în care a publicat Filimon. Cu 1860, trimiterile făcute de Ghica se încheie. Să nu fi ştiut autorul *Scrisorilor către V. Alecsandri* că excelentul cronicar muzical şi dramatic şi-a continuat activitatea şi în anii 1861—1865 în diverse publicaţii?

14 Fragmentele din romanul lui Filimon sînt mai curînd nişte parafrazări, exacte însă ca idee.

Pentru editorii operei lui Filimon, Ghica dezleagă cîteva din şaradele iniţialelor prin care romancierul indică numele patronilor slujiţi de diverşii ciocoi: Grigorie B...= banul Grigorie Băleanu; Constantin Băl... = banul Constantin Bălăceanu; Isaac R... = Isac Ralet; armaş M... = armaşul Manu.

15 Iordache Calemgiu cîntă la ferestrele Kerăi Duduca versurile: „Pe pod pe la Spiridon/ Toate paserile dorm...“ Stihul grecesc citat de Ghica e intonat nu de fiul căpitanului Gheorghe Basma, ci de Kera Duduca însăşi. În trecere pe stradă, Andronache Tuzluc aude melodia, priveşte pe fereastră şi o zăreşte pentru prima dată pe frumoasa curtezană.

16 Să fi fost Filimon însuşi maestru în prepararea mielului fript haiduceşte, sau Ghica pune pe seama lui procedeul folosit de hoţii de codru cu care s-a întîlnit Dinu Păturică în drum spre moşia Răsucita? În orice caz, toate amănuntele, şi chiar în termenii respectivi, sînt împrumutate din *Ciocoii vechi şi noi:* înjunghierea mielului, scoaterea pîntecului (termen impropriu, luat ca atare de Ghica), cusutul pielii, folosirea, pentru foc, a curpenilor de viţă-sălbatică. În pasajul lui Ghica răsună şi pocnetul de tun, care-l sperie pe Dinu Păturică. Reţeta sosului, despre care memorialistul afirmă că l-a inventat Filimon, trece de asemenea direct din *Ciocoii* în *Scrisori*. În roman: „un fel de salţă compusă din vin amestecat cu usturoi pisat şi sare"; la Ghica: „un fel de salţă inventată de dînsul, făcută cu vin amestecat cu usturoi pisat şi cu băcănii, cu lămîie şi cu sare".

Lista delicateselor înşirate de Ghica, la pronunţarea cărora defectul de vorbire al lui Filimon pierea, provine tot din *Ciocoii vechi şi noi*. Marinată de stacoji, icre proaspete, lămîie de Messina, măsline dulci de Tesalia, icre de chefal se găsesc din belşug pe masa întinsă de Dinu Păturică oaspeţilor săi. La acelaşi ospăţ se servesc: „ciorbă de ştiucă fiartă în zeamă de varză cu hrean", iahnii şi plachii, crapi umpluţi cu stafide, feluri pentru care Filimon ar fi avut mare slăbiciune: „îi plăcea cu deosebire ciorba de ştiucă fiartă în zeamă de varză acră cu hrean, iacniile şi plachiile, crap umplut cu stafide..." Evident, Ghica a scris pasajele respective cu romanul *Ciocoii vechi şi noi* deschis înainte.

17 „Defectul ce-l avea la vorbire" Filimon trebuie să fi fost bîlbîiala. Poate că, interpretînd rolul lui Colivescu din vodevilul lui Alecsandri *Florin şi Florica*, Matei Millo imita felul de a vorbi al autorului *Ciocoilor*. Dar bîlbîiala personajului este indicată chiar de textul vodevilului.

DIN TIMPUL ZAVERII

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, VI (la sumar: *Eteria)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1880. S-a retipărit în ediţiile 1884 şi 1887, cu titlul definitiv.

Scrisoarea este de fapt a cincea din seria celor semnate de Ion Ghica, dar revista a numerotat-o cu VI, deoarece între timp, la 1 august, fusese publicată sub titlul general comun epistola lui Alecsandri *Vasile Porojan*. Referitor la *Eteria*, poetul formula aprecieri elogioase şi-şi îndemna prietenul să continue: „Am citit scrisoarea ta, este tot atît de interesantă ca şi precedenta şi va face încîntarea lui Negruzzi,

de aceea mă voi grăbi să i-o încredinţez, ducîndu-mă la Iaşi. Aştept urmarea" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 101). Referirea la buna primire a scrisorii de către redacţia *Convorbirilor literare* pare a fi fost un mijloc de stimulare a memorialistului. De fapt, Alecsandri se cam temea că Negruzzi va avea rezerve asupra unor pasaje. La 9 noiembrie îi scria acestuia: „Sper că ceea ce ţi-am dat va apare întreagă în numărul ce are să iasă". Speranţa nu i-a fost înşelată.

1 Lordul Possomby (în *David Urquhard*, Ghica ortografiază: Ponsomby) a fost ambasador al Angliei la Constantinopol, avîndu-l ca secretar, înainte de 1839, pe David Urquhard.

2 Episcopul Ilarion al Argeşului (1777—1845) a fost un bărbat foarte instruit şi un remarcabil vorbitor. Era într-adevăr omul indicat să dea relaţii despre răscoala din 1821, fiindcă s-a aflat tot timpul în apropierea lui Tudor Vladimirescu, ca sfetnic intim. „El fu pentru Tudor — zice Eliade — ceea ce este o muză pentru poeţi" (cf. C.D. Aricescu, *op. cit.*, p. 51). Legăturile sale cu răscoala şi cu Eteria fiind bine cunoscute, la 16 mai 1821, după înfrîngerea mişcării, s-a refugiat la Braşov, împreună cu mitropolitul Dionisie Lupu şi episcopii de Rîmnic şi de Buzău. Cei din urmă s-au reîntors curînd după numirea noului domn. Deşi rechemat în repetate rînduri de către Grigore Ghica, Ilarion nu s-a lăsat ispitit de făgăduinţe şi n-a revenit la Curtea-de-Argeş decît în 1828, cînd şi-a reluat funcţia.

În afară de relatările orale ale episcopului Ilarion, Ghica a putut avea la dispoziţie o serie de lucrări străine şi româneşti cu referiri asupra răscoalei de la 1821: F.G. Laurançon, *Nouvelles observations sur la Valachie, sur ses productions, sur son commerce, les moeurs et costumes des habitants et sur son gouvernement*, Paris, 1822; Elias de Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855 (tradusă în limba română la 1856); I. Fotino, *Tudor Vladimirescu şi Alexandru Ipsilanti în revoluţiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, Bucureşti, 1874; C.D. Aricescu, *op. cit.* etc., etc.

3 Pentru a satisface exigenţele Porţii, Scarlat Callimachi (1812—1819) a mărit o serie de impozite, ceea ce i-a adus ostilitatea păturilor birnicilor. „Răbdătorii" locuitori ai cartierului ieşean Tataraşi s-au răsculat şi au asaltat Palatul domnesc în 1819. Dar guvernul otoman nu a avut nici un motiv de nemulţumire împotriva domnului fanariot. Dimpotrivă. Aşa se explică de ce Callimachi a fost singurul domn, din cei numiţi pe şapte ani, lăsat în scaun pînă la expirarea acestui termen. Deci nu se poate vorbi de mazilirea lui. Printr-un hatişerif, sultanul i-a recunoscut meritele şi l-a chemat la Constantinopol, unde i s-a dăruit o blană de samur. După moartea lui Alexandru Suţu,

Scarlat Callimachi a fost învestit domn al Țării Românești, dar nu a putut ocupa tronul din cauza evenimentelor.

4 Baronul Grigorie Alexandrovici Stroganov era ambasadorul Rusiei la Constantinopol.

5 Situînd în 1815 executarea lui Rigas, Ghica greșește cu nu mai puțin de 17 ani! De altfel, întregul pasaj despre Eterie este punctat și de alte confuzii, datorite fie infidelității memoriei sale, fie datelor inexacte pe care i le furnizaseră episcopul Ilarion și ceilalți informatori ai săi. Mai întîi trebuie precizat că n-a existat o singură „eterie", ci mai multe. Pe de altă parte, numele respectivelor asociații va fi fost ales astfel ca să nu trezească suspiciunile turcilor, dar acest nume, cu sensul de prietenie, societate, era și o aluzie la vechile grupări secrete care se constituiseră în Elada, cu scopul preluării puterii politice.

Întemeietor al celei dintîi eterii, în 1795, Constantin Rigas este o figură interesantă a vremii sale. I se mai spunea Rigas Velestenlis, fiindcă era originar din Velestin, așezare aromânească. Scriind despre el, D. Popovici precizează că era „român de origine, dar nu mai puțin primul martir al luptei pentru independența greacă" *(La littérature roumaine à l'époque des lumières*, p. 60). Fost profesor de limba greacă la București, secretar domnesc și boieresc, Rigas a scris versuri revoluționare, printre care și un imn similar *Marsiliezei*, ceea ce a făcut să fie supranumit „Tirteu al Greciei moderne". În colaborare, a tradus în grecește opera eruditului abate francez Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*. Părăsind Țara Românească, a desfășurat o vie activitate revoluționară filo-elină secretă în Imperiul austriac, la Viena și la Triest. Planul său, de-a dreptul fantastic, era crearea unui mare stat grecesc, în care s-ar fi încadrat toate națiunile din Balcani. Sudat prin factorul comun religios — creștinismul ortodox — acest stat urma deci să aibă caracterul unei confederații. Sub aspect social, Rigas așeza la baza lui principiul Revoluției franceze: libertate, egalitate, fraternitate. În acest scop a și tradus și adaptat constituția franceză. În 1797, poetul a redactat o proclamație revoluționară, cu tipărirea căreia s-au însărcinat frații Marchides Puliu, librari și editori din Viena. Cei doi frați, pe adevăratul lor nume Marcu Puiu, tot aromâni (D. Popovici, *op. cit.*, p. 73), împărtășeau și ei ideile înaintate ale epocii, ceea ce s-a reflectat și în ziarul lor 'Εφημερίς, primul periodic grec (Viena, 1791—1797). Pe seama lor se pune difuzarea în țările românești a unor cărți franceze cu conținut raționalist și republican (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, p. 367). Tipărirea proclamației revoluționare a fost fatală autorului și a adus grave prejudicii editorilor. Deși își luaseră serioase măsuri de prevedere, docu-

mentul, imprimat în cursul a două nopți, a ajuns în mîinile poliției judiciare din Viena, prin trădarea zețarului, un austriac. Frații Markides Puliu au fost arestați, dar, fiind supuși austrieci, n-au fost predați turcilor, ci exilați în Saxonia. În schimb, Rigas, cetățean otoman, prins la Triest, a fost dat în seama turcilor. Din ordin superior, pașa de la Belgrad a pus să fie ucis, împreună cu alți opt compatrioți, în aprilie 1798. (Pentru Rigas, a se vedea și Anastase Hîciu, *Aromânii*, Focșani, 1936, p. 565—566.)

O altă „eterie" a fost întemeiată la Atena în 1814, cu numele de „Filomuzele", de către contele Ioan Anton de Capo D'Istria, fost prim-ministru al țarului Alexandru I. În sfîrșit, în același an, la Odesa, a luat ființă Societatea amicală *(Philiké hetairia)*, ultima și cea mai importantă dintre „eterii". Această eterie odeseană e aceea care și-a creat o vastă rețea de filiale în orașele grecești, în Țara Românească și în Moldova, la Viena și la Londra. Conducătorul ei este, din 1820, Alexandru Ipsilanti, general în armata rusă, fiu al fostului domn fanariot Constantin Ipsilanti.

6 În 1814, Tudor Vladimirescu s-a dus la Viena, pentru a rezolva unele probleme familiale, nu pentru a scăpa de „urgia" lui Caragea. De altfel, vătaf de plai la Cloșani era încă din 1806 *(Istoria României*, III, p. 867—868).

7 În *Dascăli greci și dascăli români*, moartea neașteptată a lui Alexandru Suțu e pusă pe seama rudelor domnului. În *Ciocoii vechi și noi*, Filimon e mai categoric și mai precis: Suțu a fost otrăvit de doctorul Cristali (Cristari), fiindcă refuzase să se încadreze în Eterie și, la curent cu secretele mișcării, ar fi putut-o trăda. Pe baza unor mărturii orale, C.D. Aricescu *(op. cit.*, p. 39) înclină să accepte altă versiune, care atestă, de asemenea, otrăvirea domnului, dar de către doctorul Depalte, caimacamul Craiovei.

8 C.D. Aricescu menționează și el această solemnitate de naivă infatuare, declarînd că o știe din relatarea orală a lui C. Aristia.

9 Trădarea căpitanilor de panduri a fost un fapt decisiv, care a dus la sfîrșitul tragic al lui Tudor Vladimirescu. Aflînd că unii dintre ei uneltesc împotriva lui, din cauza străşniciei cu care sancționa abaterile de la disciplină, Tudor a ordonat să fie spînzurat de o salcie, fără judecată, căpitanul Urdăreanu. Toate celelalte căpetenii au hotărît în aceeași noapte pierderea comandantului. În privința sfîrșitului lui Tudor, relatările istorice și chiar mărturiile contemporanilor au pus în circulație versiuni diferite. Ion Ghica, pentru a sublinia mîrșăvia șefilor eteriști, arată că Vladimirescu a fost scos din tabăra lui și dus la Tîrgoviște printr-un șiretlic. Istoricii noștri de astăzi stabilesc că

„domnul Tudor“ a fost arestat de eterişti de faţă cu căpitanii săi, care au consimţit să fie judecat de un tribunal militar. Trădat astfel, Vladimirescu a fost scos din tabără legat şi dus la Tîrgovişte, unde Ipsilanti l-a încredinţat pe loc „celor mai odioşi dintre ofiţerii săi, lui Lassani şi Caravia, care, după ce l-au torturat o noapte, l-au căsăpit cu săbiile (27 mai)“ *(Istoria României*, III, p. 889). De comparat cu acest pasaj: „Iordache izbuti să cîştige de partea lui pe căpitanii lui Tudor; dă ordin oamenilor săi să aducă pe Vladimirescu la cartierul lui Ipsilanti; acesta porunci ca Tudor să fie ucis cu lovituri de sabie. Asasinat mîrşav“ (K. Marx, *Însemnări despre români*. Publicate de acad. A. Oţetea şi S. Schwann, Editura Academiei R.P.R., Buc., 1964, p. 112—113).

10 Carol-Robert, conte de Nesselrode (1780—1862), era ministrul de externe al Rusiei.

11 Mehmet (Mohamed) Ali-paşa este considerat astăzi întemeietorul Egiptului modern.

LIBERALII DE ALTĂDATĂ

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, VII (la sumar: *Partidele politice)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 11, 1 februarie 1881. S-a reprodus în ediţia din 1884, cu titlul *Libertatea de altădată şi cea de acum*, iar cu titlul definitiv, în ediţia din 1887.

În decembrie 1880, Iacob Negruzzi se afla în posesia scrisorii şi-l anunţa pe Alecsandri că o va publica în numărul pe februarie 1881 al revistei, deşi considera lucrarea cam „personală“. Poetul îi răspundea: „Articolul lui Ion Ghica este în adevăr mai personal decît scrisorile precedente, însă el nu este decît ca o prefaţă la o serie de studii foarte interesante, pe care le-aş vedea cu mare mulţumire în coloanele *Convorbirilor*“. Fraza conţine o presiune amabilă asupra redacţiei *Convorbirilor literare*, care nu putea fi prea bucuroasă de condamnarea în bloc a activităţii politice şi a partidelor din ţară. În continuare, Alecsandri se recunoştea dator cu „multe răspunsuri lui Ion Ghica“ şi făgăduia a le scrie „în curînd“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 119).

1 În diatriba sa la adresa lui Ion Eliade Rădulescu — „eroul cu mantia albă“ — Ghica se întîlneşte cu ceilalţi paşoptişti din apropierea lui Bălcescu, de pildă cu D. Bolintineanu (v. *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*, Paris, 1856). Pe cît de ezitant în timpul revoluţiei, pe atît de exclusivist şi autoritar în exil, Eliade a făcut

mult rău cauzei, împiedicînd realizarea unei unităţi de acţiune a proscrişilor. Afirmaţia lui Ghica referitoare la revoluţia de la 1848: „acea răsculare, acel strigăt de durere şi de indignare al naţiunii era opera unei lucrări stăruitoare de mai multe generaţiuni", reia ideea ce stă la baza studiului lui Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor* (Paris, 1850): „Revoluţia română de la 1848 n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut şi viitor, fără altă cauză decît voinţa întîmplătoare a unei minorităţi... Cauza ei se pierde în zilele veacurilor."

2 Iniţialele denunţă cîţiva dintre faimoşii agenţi electorali ai vremii: Popa Tache, Chipiliu, Geambaşu.

GENERALUL COLETTI LA 1835

A apărut în *Convorbiri literare*, nr. 12, 1 martie 1881, cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, VIII (la sumar: *Din viaţa socială de pe la 1835—1836)*. În ediţia din 1884: *Generalul Coletti;* în ediţia din 1887: *Generalul Coletti la 1835.*

La Mirceşti, unde termometrul coborîse pînă la 24° sub zero, cum are grijă să noteze, Alecsandri se găsea în posesia scrisorii încă de la 11 ianuarie 1881. Ghica îşi datează lucrarea „ghenarie 1881". E greu să admitem că în numai zece zile scrisoarea a fost redactată şi expediată, ajungînd de la Ghergani la Mirceşti, pe timp de iarnă grea. Probabil că Ghica punea uneori în fruntea scrisorilor sale o dată mai tîrzie decît cea reală, a redactării.

Paginile despre generalul Coletti au avut un ecou deosebit în sufletul lui Alecsandri, fiindcă îi aminteau anii adolescenţei, petrecuţi la Paris. „Am primit — îi comunica lui Iacob Negruzzi — o nouă scrisoare de la Ion Ghica, care conţine detaliuri interesante asupra celor întîi tineri români la Paris, la anii 1834—1835, şi asupra gradului de ignoranţă a francezilor despre ţările noastre. Îmi propui să-i răspund spre a completa suvenirile lui, şi amîndouă scrisorile ţi le-oi comunica, dacă doreşti" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 120). Negruzzi o dorea desigur, mai ales că de data aceasta scrisoarea, evocînd împrejurări situate cu aproape o jumătate de veac înainte, nu conţinea nici o aluzie politică actuală. Interesul său va fi fost cu atît mai mare cu cît poetul îi făgăduia şi un pandant la epistola lui Ghica. Probabil spre regretul său, sigur spre al nostru, Alecsandri nu şi-a realizat nici această făgăduinţă. La 28 ianuarie 1881, după ce expediase scrisoarea la Iaşi, îi cerea lui Ghica urmarea şi se justifica: „Ce de răspunsuri îţi datoresc! şi cu toate acestea nu mă pot achita.

O sfîntă lene m-a cuprins de la 1 ianuarie şi degeaba mă zbat, nu vine nimic. Mă simt tot atît de gol ca un discurs de Brătianu şi ca un articol din *L'Indépendance roumaine*" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 107). Şi totuşi, în februarie, poetul scrie şi-i trimite lui Ghica cele cîteva pagini despre „pînea amară a exilului", dar nu în completarea evocării anilor de tinereţe din *Generalul Coletti la 1835*, ci a pamfletului politic din *Liberalii de altădată*. Ca şi Ghica, şi tot numai la modul foarte general, publicistic, poetul îi ironizează pe politicienii demagogi ai vremii, reţinînd două categorii: cei ce caută a trage profituri de pe urma calităţii lor de foşti exilaţi la 1848 şi cei care se consideră în exclusivitate autori ai progresului ţării. Sugestia caracterizării celor din urmă provine direct din scrisoarea lui Ghica. Acesta scrisese: „Dorinţa ce are fiecare de a face să se crează despre sine că el şi numai el a făcut tot ce este bine, tot ce este mare..." Alecsandri reia: „omul care *singur el* a făcut tot în ţara aceasta şi a ghiftuit-o de glorie, de libertate, de măriri şi de prosperităţi, fără ştirea ei". Poetul anunţă că despre acest tip va scrie „altădată". Nu a mai scris niciodată şi nici nu a dat urmarea, făgăduită, a scrisorii despre „pînea amară" a exilului. Coroborată cu corespondenţa sa particulară, epistola adresată lui Ghica în februarie 1881 dezvăluie dezgustul resimţit de bardul de la Mirceşti în faţa bîlciului politicianist al vremii, la care se referise cu puţin înainte şi în feeria *Sinziana şi Pepelea*. În această privinţă, el se află pe o platformă comună cu Ghica. Memorialistul de la Ghergani este însă ferm în atitudinea sa critică; retras din viaţa politică, e hotărît să nu se mai întoarcă în arenă. Alecsandri, dimpotrivă, rămîne ezitant şi gata la concesii, cum reiese şi din soarta scrisorii despre „pînea amară a exilului". Primind-o, Ghica o trimite numaidecît lui Iacob Negruzzi, aşa cum făcea şi poetul cu lucrările lui. La 10 martie, Alecsandri îl caută pe Negruzzi la Bucureşti şi, negăsindu-l, îi scrie la Iaşi: „Mă grăbesc dar a-ţi trimite aceste rînduri: pentru ca să te rog de a nu publica încă epistola mea asupra *Pînei amare a exilului*, ce ţi-a comunicat Ion Ghica, fiindcă nu este completă.

Îmi propun să o sfîrşesc cînd mă voi întoarce la Mirceşti, şi atunci voi trimite-o foaii *Convorbirilor*" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 121). „E greu să spunem — comentează G. C. Nicolescu — dacă într-adevăr el n-a mai avut răgaz, furat de alte lucrări, să termine această scrisoare, sau în fond nepublicarea ei era semnul unor concesii, unor acomodări ale scriitorului în faţa regimului politicianist dominant. Ţinînd seama de evoluţia lucrurilor, ultima ipoteză pare mai plauzibilă" (*Viaţa lui V. Alecsandri*, E. P. L., 1962, p. 492). „Pînea amară a exilului" s-a tipărit postum, în 1890.

1 Filip Furnaraki, profesor, publicist şi editor al operei lui Adamantie Corai, al cărui secretar fusese, venise de la Paris la Iaşi, în vara anului 1834. Întorcîndu-se numaidecît în capitala Franţei, a condus la studii cîţiva tineri ce i se dăduseră în grijă: moldovenii Vasile Alecsandri, Alexandru I. Cuza, viitorul domn, Nicolae Docan, Panait Radu, munteanul Negulici, pictorul. La Paris, Furnarachi i-a instalat în casa lui şi s-a îngrijit de studiile lor. (A se vedea G. C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 24—25.)

2 Ghica, din discreţie, nu-l numeşte pe tînărul moldovean atît de infatuat. După cum reiese din scrisoarea lui Alecsandri către prietenul său, tînărul „muchelef" era „contele Radu", mai sus pomenitul Panait Radu, aflat şi el sub tutela lui Furnarachi.

3 Versurile sînt desprinse din elegia *Adio. La Tîrgovişte*. Ghica citează după culegerea *Meditaţii, elegii, epistole, satire şi fabule*, ediţia 1863. De fapt, în 1835, cînd cei doi tineri se aflau pentru studii la Paris, Ghica nu putea recita decît versiunea apărută cu trei ani înainte, în *Curierul rumânesc:*

Culcat p-aste ruinuri, subt care adîncită
E slava strămoşească...

4 Acest Picolo va fi fiind autorul traducerii în greceşte a romanului *Paul et Virginie* de Bernardin de Saint-Pierre, publicată la Paris în 1824—1825?

5 Giovenale Vegezzi-Ruscala (1798—1886), om politic şi scriitor italian, a intervenit eficient pentru realizarea năzuinţelor patrioţilor români în cursul evenimentelor premergătoare Unirii. Mai tîrziu, în 1866, i s-a acordat titlul onorific de cetăţean al ţării noastre.

6 Henri Patin (1793—1876), clasicist francez, a publicat studii despre tragicii greci şi despre poezia latină.

7 Cum o spune şi Ghica, generalul Ioan Coletti (1783—1847) era aromân. Originar din Seracu, a fost un comandant viteaz al unităţilor greceşti angajate în lupta antiotomană, obţinînd o serie de victorii răsunătoare şi decisive. Între 1828 şi 1831, a făcut parte din guvernul lui Capo D'Istria. După asasinarea acestuia, a devenit de fapt conducătorul Greciei, rol pe care-l joacă şi după ce regele Othon (1832—1862) devine major. Trimiterea sa ca ambasador la Paris a egalat cu un exil, dorit de camarila regală. Cînd l-a cunoscut Ghica, în salonul doamnei Champy, cariera strălucită a omului politic nu se încheiase. Întoarcerea sa în ţară a fost un triumf. Ales vicepreşedinte al Adunării Constituţionale, a colaborat la redactarea constituţiei. Regele, speriat de prevederile liberale ale legii fundamentale, a ezitat

să semneze. Se spune că, în acel moment critic, Coletti, fiind de față, a rostit cu o superbă cutezanță următoarele cuvinte care au forțat mîna lui Othon: „Am văzut popoare fără regi, dar regi fără popor n-am văzut. Iscălește, rege!“ Ulterior, curtea i-a acordat încredere, numindu-l ministru și prim-ministru (cf. A. Hîciu, *op. cit.*, p. 567—569).

8 Cruntul Ali, pașă de Ianina, cuceritorul Albaniei, a fost amestecat în răscoalele ienicerilor, din care cauză sultanul Mahmud a poruncit să fie prins și sugrumat. Coletti, înainte de a se angaja în lupta pentru libertatea Greciei, a fost secretar și medic al lui Ali-pașa.

9 Ca și ceilalți tineri numiți de Ghica, Marcu Boțari (Botzaris, Bociari) (1790—1823) era aromân. Fugind de la curtea lui Ali-pașa, a luat parte la diverse bătălii împotriva turcilor și s-a remarcat prin vitejie în cursul vestitei lupte de la Missolonghi, unde a și căzut. Numele acestui comandant suprem al oștirii revoluționare din Etolia și organizator al apărării de la Missolonghi a pătruns în cîntecele populare grecești, iar de aici în poemul lui Stavrinos (A. Hîciu, *op. cit.*, p. 567, și D. Russo, *op. cit.*, p. 125).

10 Volumele pe care Ghica le-a procurat lui Coletti nu puteau fi decît *Eliezer și Neftali* (1832), în care Alexandrescu introdusese și cîteva poezii proprii; *Poezii alese* din ale marelui logofăt Iancu Văcărescu (1830); *Istoria vechii Dacii* de Dionisie Fotino (1818—1819).

11 Anton Maria del Chiaro, fost secretar al lui Constantin Brîncoveanu și Ștefan Cantacuzino, a publicat la Veneția (1718) *Istoria revoluțiilor moderne din Țara Românească*. William Wilkinson a publicat la Londra, în 1820, volumul *An account of the principalities of Wallachia and Moldavia*. În franceză, lucrarea s-a tipărit la Paris (a doua ediție) în 1824, cu titlul *Tableau historique, geographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*. Să adăugăm că scrierea lui Wilkinson, fost consul al Angliei în principate între 1806 și 1818, a mai apărut în două traduceri franceze și într-un rezumat italian, ceea ce evidențiază ecoul pe care l-a avut în Occident. Cînd Ghica l-a cunoscut pe Coletti, de la prima apariție a cărții lui Wilkinson nu trecuseră decît 15 ani, răstimp scurt în care se publicaseră în Europa cîteva volume despre țările românești. Memorialistul, regretînd că „nu se scrisese nici măcar o linie despre români“, uită cel puțin volumul lui Lauranҫon, citat de noi mai sus, cartea din 1833 a lui David Urquhard, la care ne vom referi mai departe, și nu cunoaște lucrarea lui R. Lindau, *Die Walachei und Moldau*, apărută la Dresda-Leipzig, în 1829.

12 Saint-Marc Girardin (1801—1873), al cărui curs de literatură a fost audiat și de studenții români aflați la Paris, a vizitat Principatele în anul 1836. Întreprinzînd o instructivă călătorie pe Dunăre

și la Iași, a cules informații despre situația politică și despre moravurile din țările românești. Relatarea acestei călătorii acoperă capitolele X—XX (p. 197—329) din volumul I al cărții publicate de omul de litere francez în 1852—1853: *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, Amyot (2 volume). În localitățile citate de Ghica, Saint-Marc Girardin s-a oprit într-adevăr înregistrînd unele inscripții romane, de pildă, pe aceea de pe Tabla lui Traian, pe care a găsit-o înnegrită de fumul focurilor de popas ale păstorilor turci. Imaginea generală asupra stării economice și morale a românilor e cam sumbră. De notat că, între altele, călătorul face observația: „La București și la Iași, limba franceză și uzajul francez sînt lucruri de lux". Cu atît mai mult, credem, el n-ar fi uitat să menționeze surprinzătoarele cunoștințe de limbă franceză și latină ale tînărului ofițer ce i s-a detașat ca însoțitor. Reproducînd pe larg conversații în franceză cu niște boieri, scurte dialoguri cu localnici, o convorbire în latină susținută la întoarcere, nu se referă însă la nici o discuție cu vreun ofițer român. Ion Ghica va fi aflat anecdota, completată cu examinarea atît de binevoitoare a fratelui respectivului ofițer, fie de la Saint-Marc Girardin însuși, într-o discuție avută cu acesta la Paris, fie de la altcineva.

Vizita literatului francez în București, unde a cercetat așezămîntul de la „Sf. Sava", a fost consemnată de *Curierul romănesc* din 9 oct. 1836.

13 Citarea acestor inscripții dovedește o dată mai mult că memorialistul obișnuia să se documenteze. Inscripțiile, cu textul lor întregit, sînt extrase din studiul lui August Treboniu Laurian: *Istriana sau descrierea antichităților dinpregiurul Dunării, descoperite într-o călătorie din vara 1845*, publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia*, 1846, tom. II, p. 65—128. De altfel, cum se știe, Ion Ghica s-a ocupat în mod special de antichitățile romane din Dacia în studiul *Dacia veche*, publicat în 1861.

14 În răspunsurile sale anapoda, ignorantul candidat înșiră pe Tisaferne, satrap persan în Asia Mică (414 î.e.n. — 393 î.e.n.); paflagoni, locuitori ai unei țări vechi din Asia Mică; Tigran cel Mare, rege al Armeniei (89—36 î.e.n.).

DAVID URQUHARD

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, IX, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 5, 1 august 1881 (la sumar: *Scrisoarea IX — David Urquhart)*. În edițiile 1884 și 1887: *David Urquhard*.

Scrisă în martie 1881 (în orice caz, purtînd această dată), epistola *David Urquhard* a fost primită de Alecsandri abia la începutul lunii iulie, împreună cu altele două: *Libertatea* (datată: iunie 1881) și *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848* (datată: 20 iunie). Cu data de: iulie 1881, Ion Ghica mai trimitea poetului și scrisoarea intitulată *Egalitatea*. Expedierea unei recolte atît de bogate se explică prin evenimentul ce survenise în viața scriitorului. Numit ambasador la Londra, unde urma să plece chiar în primele zile ale lui iulie, Ghica, prudent, își crease o rezervă, pentru a nu sista prea multă vreme publicarea corespondenței. Primele trei lucrări au fost expediate numaidecît de Alecsandri la Iași. Tipărirea lor n-a întîrziat. Golul din martie pînă în august, de la *Generalul Coletti* la *David Urquhard*, s-a produs din cauza autorului. În august, Ion Ghica se instalase la Londra, și Alecsandri îi scria acolo, vestindu-i apariția primei scrisori din cele lăsate. Poetul adăuga: „Ocupațiile tale politice îți vor permite să continui redactarea amintirilor tale? Ar fi foarte regretabil să renunți la literatură. Lumea se teme. Dar eu nu cred. Cine a băut va mai bea" (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 114). Ghica va mai „bea" într-adevăr și nu va renunța la literatură, dar obligațiile politice îl vor împiedica multă vreme să scrie. Abia după mai bine de un an de la plecarea la Londra va pune mîna pe condei, ca să redacteze o nouă scrisoare.

1 „Feeria națională" *Sinziana și Pepelea* a fost primită defavorabil de unii cronicari dramatici, desigur datorită și aluziilor critice la adresa politicianismului. Ca director general al teatrelor, Ghica a fost vizat direct, ceea ce l-a afectat tot atît de mult ca și pe poet. Considerațiile lui pe marginea naționalității celor ce criticaseră feeria se referă la francezul Frédéric Damé, care a publicat în *Românul* (1881, p. 298) o cronică negativă, scrisă cu lipsa de măsură ce-i era caracteristică. Cu doi ani înainte, Damé tratase cu exagerată severitate și drama istorică *Despot-vodă*. Atunci, într-o scrisoare către directorul general al teatrelor, Alecsandri explicase iritarea cronicarului prin incapacitatea acestuia, ca străin, de a înțelege și gusta o operă dramatică românească. Numindu-l pe Damé, poetul scria în 1879 că acesta „trebuie să se fi simțit atins de versurile pe care Tomșa le aruncă în față aventurierului grec:

..............Văzut-am pe la noi
Mulți pribegi, vermi palizi de gunoi
Ce viu și-n sînul nostru fac cuiburi veninate"

(V. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 39). Ion Ghica reia, cum se vede,

argumentul naţionalităţii, adus în discuţie mai întîi de poet. Nici criticile lui Damé nu erau drepte, dar nici acest fals argument nu putea constitui o replică justă şi convingătoare.

2 Episodul se situează înainte de începutul anului 1854, cînd Ghica a fost numit bei de Samos. În 1881, indicaţia temporală a memorialistului „acum cîţiva ani“ se referă la o perioadă de peste un sfert de veac!

Căuzaşii români exilaţi au consemnat cu firească uimire absenţa sentimentelor patriotice la peroţi (locuitori ai cartierului Pera din Constantinopol), despre care D. Bolintineanu spune: „Peroţii sînt de origină din toate ţările Europei, veniţi aici din deosebite timpuri şi împrospătaţi sau prin prăsilă, sau prin venirea altora. Cei mai mulţi sînt neguţători; o mică parte, impiegaţi pe la ambasade. La dînşii nu există simţămîntul de naţionalitate; dacă întrebi pe vreunul din ei de ce naţie este, răspunde: catolic. Parcă ar fi o naţie catolică în lume! Simţimîntul religios ţine locul naţionalităţii“ *(Călătorii*, vol. I, Minerva, Bucureşti, 1915, p. 100).

3 Despre „teribilul an 1840“ a scris şi Bolintineanu, în legătură cu poemul lui Grigore Alexandrescu: „an fatal anunţat de adoratorii lui Agatanghel ca anul în care o să fie o turmă şi un păstor“ (de comparat cu *Anul 1840:* „Ado fără zăbavă o turmă şi un păstor“). Cum reiese şi din scrisoarea lui Ghica, se preziceau nu numai mari răsturnări sociale, ci şi calamităţi cosmice. O aluzie în acest sens şi la Gr. Alexandrescu: „Şi ce mai rău ar face o stea, un comet mare/Care să arză globul ş-ai lui locuitori!“

4 Jules Simon (1814—1896), mai mare decît Ghica numai cu doi ani, era student la Filozofie. Elev preferat al filozofului idealist Victor Cousin (1792—1867), reprezentant al eclectismului, s-a bucurat de sprijinul acestuia şi i-a continuat opera. Jules Simon a devenit profesor la Sorbona, a publicat mai multe lucrări *(Religia naturală, Libertatea de conştiinţă* etc.) şi, de pe poziţii ostile socialismului, a desfăşurat o activitate politică marcată de un liberalism moderat.

5 Chestiunile expuse în acest alineat sînt reluate pe larg de Ion Ghica în discursul său despre Ioan Cîmpineanu.

Revizuirea Regulamentului organic s-a făcut în anul 1838. În principal a fost vorba de votarea unui articol care prevedea ca orice lege trecută prin Adunarea Obştească a ţării şi sancţionată de domn să nu poată fi pusă în aplicare decît după aprobarea guvernelor otoman şi ţarist. Articolul, care anula orice independenţă a puterii legislative româneşti, fusese adăugat de administraţia rusă „pe furiş“, iar baronul Rückmann primise sarcina de a-i convinge pe deputaţii români s-o

subscrie. Sub presiunea baronului, vodă Ghica şi majoritatea boierilor au semnat.

Petru Ivanovici Rückmann, consul general după plecarea generalului Kiseleff, s-a căsătorit la Bucureşti cu o nepoată a lui Iancu Văcărescu. Bătrîn şi foarte gelos, ajunsese de rîsul lumii, ceea ce a determinat guvernul ţarist să-l îndepărteze în 1840 din postul de la Bucureşti, încredinţîndu-i-se alte misiuni diplomatice în diverse oraşe europene. A murit, dement, la Viena.

6 Personalităţile citate de Ghica au avut fiecare în felul său, ca de altfel şi memorialistul român, o viaţă agitată, dramatică, ilustrativă pentru un secol atît de frămîntat. Armand Carrel (1800—1836), fondator împreună cu Thiers al ziarului *Le National* (1830), profesa idei liberale şi s-a manifestat ca un adversar al monarhiei din iulie. A fost ucis în duel de către un alt publicist, Emile de Girardin. Mihail Czayka Czaykowski (1804—1886) era „refugiat" la Paris, ca unul ce participase la răscoala din Polonia (1830—1831). După zece ani de exil, s-a dus la Constantinopol şi a trecut la mahomedanism, ceea ce au făcut şi alţi europeni, din dorinţa de a obţine funcţiuni în cadrul Imperiului otoman. Czaykowsky a fost primit în armata turcă, a devenit paşă — Sadik-paşa — şi a luat parte la războiul Crimeii. În sfîrşit, Adam Jerzy Czartorysky (1770—1861) şi-a părăsit patria după a treia împărţire a Poloniei (1795) şi s-a stabilit în Rusia, unde, la 34 de ani, a devenit ministru de externe. În această calitate, a putut aduce o parte însemnată de contribuţie la reconstituirea statului polonez, sub protectoratul Rusiei. Prezident al guvernului provizoriu polon în timpul răscoalei din 1830—1831, a apărat interesele magnaţilor şi s-a opus înarmării maselor. Cînd s-a produs insurecţia populară din Varşovia (15 august 1831), s-a salvat, plecînd în refugiu la Paris.

Ion Ghica şi-a menţinut de-a lungul deceniilor legăturile sale cu emigraţia polonă. În septembrie 1863, principele Wladyslaw Czartorysky, şeful „Hotelului Lambert" din Paris, i-a scris la Bucureşti pentru a-l ruga să obţină adeziunea lui Cuza la cauza polonă. Ghica, trecut atunci în tabăra adversarilor lui Cuza, a refuzat să intervină, insinuînd că domnul e partizan al politicii ţariste (cf. Gh. Duzinchevici, *Ioan Ghica şi Wladyslaw Czartorysky*, în *Arhiva*, nr. 3—4, iulie-octombrie 1934, p. 122—125).

7 Cum reiese din consultarea colecţiei ziarului *Le National*, colaborarea lui Ion Ghica cu a sa *Correspondance valaque* a început abia după moartea lui Armand Carrel, la 19 octombrie 1839 (deci cu trei ani mai tîrziu decît îşi va aminti scriitorul), continuînd pînă la 18 martie 1840. De remarcat, de asemenea, că cele 12 corespondenţe au

apărut nu „regulat, mai în toată săptămîna", ci la răstimp de o lună, două (D. Păcurariu, *Ion Ghica*, E.P.L., 1965, p. 44—45).

8 Cartea lui Félix (şi nu Filip, cum îl numeşte Ghica) Colson a apărut la Paris, în 1839, cu titlul *De l'état présent des Principautés de Moldavie et de la Valachie*...

9 David Urquhard a publicat cartea amintită de Ghica în 1833, la Londra, cu titlul *Turkey and its resources, its municipal organisation and free trade; the state and prospects of english commerce in the east, the new administration of Greece, its revenue and national possesions*. În traducere franceză, lucrarea a apărut în 1836 la Paris şi în 1837 la Bruxelles. În anii următori, Urquhard a publicat şi alte cărţi dedicate problemei orientale, ceea ce probează o dată mai mult zelul său în slujba cauzei căreia i se devotase.

10 Anton Prokesch-Osten (1795—1876) era diplomat austriac, iar Edouard Drouyn de Lhuys (1805—1881), diplomat francez, viitor ministru de externe sub Napoleon al III-lea.

11 J.A. Vaillant (1804—1886) se raliase şi el mişcării din 1840 conduse de Mitică Filipescu. După descoperirea conspiraţiei, el părăsise ţara, dintr-o justificată prudenţă, trecînd în Moldova, la Iaşi. Deci nu fusese „izgonit". Abia după un an, în urma unor noi bănuieli pe care le stîrnise, s-a văzut constrîns să plece la Paris, prin Constantinopol.

LIBERTATEA

Cu titlul *Corespondenţa între d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, XI *(Libertatea)*, a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 7, 1 octombrie 1881. În ediţiile 1884 şi 1887: *Libertatea*.

Din prima frază şi din datare reiese că aceasta era, de fapt, continuarea anunţată în *Liberalii de altădată*. Redacţia *Convorbirilor literare* a tipărit mai întîi *Egalitatea*, probabil din eroare. În volum, scrisorile au fost reaşezate în ordinea normală. Iacob Negruzzi a fost cam alarmat din cauza caracterului politic luat de corespondenţa lui Ghica, pe care ar fi dorit-o pur literară. La 27 septembrie 1881, după publicarea scrisorii *Egalitatea*, Alecsandri ţinea să-l liniştească: „Ion Ghica va continua şirul scrisorilor, însă cu totul afară din domeniul politic. Acele două care tratează despre egalitate şi libertate au fost făcute cu scop şi de varietate, şi de a proba cum înţelegem libertatea şi egalitatea oamenii generaţiei cărunte." *Convorbirilor* le era greu să întrerupă seria şi să cenzureze corespondenţa dintre ambasadorul României la Londra şi poet. Redacţia voia să se asigure

totuşi pentru viitor, ceea ce reiese şi din încredinţările pe care Alecsandri le dădea lui Negruzzi în legătură cu dorinţa fratelui său, Iancu, de a deveni corespondent al revistei ieşene: „am să-l îndemn şi eu din parte-mi ca să se ferească de politică, politica fiind filoxera literaturii" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 124).

1 „Filozoful antichităţii" care a exclamat: „O, patrie! cîte crime nu se comit în numele tău!" nu este altcineva decît... doamna Roland (1754—1793), soţia lui Roland de la Platière, partizan al girondinilor. Arestată, şi-a scris în detenţiune memoriile, iar cînd a fost suită pe eşafod a rostit cuvintele devenite celebre: „O, liberté! que de crimes on commet en ton nom!" Precum se vede, Ghica, înşelat de memorie, greşeşte nu numai în ceea ce priveşte autorul spusei, ci şi în reproducerea ei, ceea ce îl determină să adauge: „Acest cuvînt s-ar aplica încă şi mai bine libertăţii". Dar chiar libertăţii îi fusese aplicat!

2 Cesare Cantu (1804—1895), om politic şi istoric italian, este autorul unei *Istorii universale*, care a avut o mare circulaţie în epocă. Kogălniceanu, Bălcescu, Filimon îl citează adesea.

3 Charles Brook Dupont-White (1807—1878), jurist şi economist francez, considera autoritatea de stat ca un factor care garantează libertatea individuală, împiedicînd afirmarea anarhică a acesteia.

4 Jurisconsultul francez Edouard-René de Laboulaye (1811—1883), om politic cunoscut, şef al liberalilor, era apreciat la noi şi ca scriitor. Paralel cu alte traduceri din opera sa, Grigore Alexandrescu a tălmăcit, în 1872, cîteva din ale sale *Contes bleues (Poveşti albastre)*.

5 Henry Thomas Buckle (1821—1862), a cărui operă principală este *Istoria civilizaţiei în Anglia*, reprezintă în sociologie concepţia pozitivistă. După el, factorul esenţial în progresul istoric al popoarelor îl reprezintă mediul geografic, teză profund eronată, favorabilă capitalismului şi colonialismului.

6 Filozoful şi economistul englez John Stuart Mill (1806—1873), epigon al şcolii economice clasice, era apreciat de Ghica mai ales pentru concepţia sa liber-schimbată.

7 Adam Smith (1723—1790) este economistul perioadei manufacturiere, reprezentant de frunte al economiei politice clasice burgheze, care a constituit un pas înainte în progresul gîndirii economice, mai ales prin afirmarea ideii că valoarea, în toate sectoarele de producţie, rezultă din muncă.

8 Un Humboldt este citat şi în *Introducţiune*. Cum acolo e pomenit, în enumerare, alături de Cuvier, presupunem că e vorba de Alexander von Humboldt (1769—1859), naturalistul şi geograful, reprezentant al materialismului ştiinţific-naturalist. Wilhelm von

Humboldt (1767—1835), celebrul lingvist (e unul dintre creatorii metodei comparativ-istorice în studierea limbilor) și filozof al istoriei (de pe o bază idealistă), a desfășurat și o importantă activitate politică, militînd pentru unificarea Germaniei, și mai tîrziu, ca ministru, încercînd să realizeze unele reforme liberale.

9 Abatele Emmanuel-Joseph Sieyès (1748—1836) a fost unul dintre conducătorii iacobinilor și a făcut parte din Constituantă, Convenția națională și Consiliul celor cinci sute.

EGALITATEA

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, X (la sumar: *Scrisoarea X — Egalitatea*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1881. În edițiile 1884 și 1887 are același titlu: *Egalitatea*.

Ultima, prin datare, dintre scrisorile lăsate de Ghica la plecarea din țară a fost publicată înaintea celor două redactate în iunie (*Libertatea* și *O călătorie de la București la Iași înainte de 1848*). Împreună cu *Libertatea*, formează continuarea promisă lui Alecsandri în *Libertatea de altădată*.

1 Imaginînd acest dialog între două „franțuzite", Ghica reactualizează în 1881 o constatare făcută de Costache Negruzzi în 1838: „Apoi cum socotea cineva ca să ne placă un teatru românesc?

Rezoanele noastre erau mai tot acele ce le avea parte din parterul Bucureștilor, pe care cu mult gust ni le spune un tînăr poet român:

Pînă acum nu sunt nebună, zice d-na B. către d-l A., care o întreabă de a fost la reprezentațiile românești.

Pîn-acum nu sunt nebună, ca să hotărăsc să merg
La un loc unde bacalii și cizmarii toți alerg.
Fi donc! Cu astă idee poate vrei ca să glumești?
La Paris se dau vreodată vodeviluri românești?
Caliope, Andronescu se pot socoti actori,
Vrednici ca să mulțumească niște nobili privitori?"

(Costache Negruzzi, *Păcatele tinereților*, ediție comentată de V. Ghiacioiu, Scrisul românesc, Craiova, p. 61.)

Pasajul lui Ghica e aproape o parafrazare a versurilor citate, pe care Negruzzi le-a extras din *Conversații* de C. Facca. Că dintre piesele reprezentate pe la 1880 memorialistul alege o comedie mai veche a lui Alecsandri, e o atenție față de poet și față de Millo. Noul interpret

al rolului titular era tînărul, dar foarte talentatul Mihail Mateescu (1856—1888), care, în 1879, îl întruchipase pentru prima dată pe scenă pe Rică Venturiano din *O noapte furtunoasă*. Millo juca la grădina „Rașca", fapt de care, încă din mai, se interesa și Alecsandri: „Am văzut în *Timpul* că Millo a organizat reprezentații în nu știu ce grădină. Măcar de ar cîștiga ceva în timpul verii" (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 109).

Stavri, pe care-l pomenesc cele două bucureștence franțuzite, era antreprenorul unei grădini de pe strada Academiei (mai tîrziu: „Liedertafel"), unde se dădeau reprezentații estivale. În vara anului 1881, Stavri angajase o trupă franceză care juca *L'Etincelle* și *Une demoiselle en lotérie*, comedii mult gustate de protipendada bucureșteană, după cum ne încredințează faimosul Claymoor de la *L'Indépendance roumaine*: *„Les loges sont bien garnies, quelques figures connues* [...] *madame Alexandrine Floresco, en capot duchesse, madame Candiano toujours gracieuse* [...]. *Dans les fauteuils, la jeunesses dorée, la haute gomme, tout le high life masculin*" (C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, Universul, București, 1927, I, p. 265—266).

2 Filon (din Alexandria, supranumit Judeul) (c. 25 în e.n. — c. 40 e.n.) e un precursor al teologiei creștine, prin strădania lui de a realiza o sinteză între religia iudaică și diverse concepții filozofice eline.

3 Pasajul despre „lucrarea mîinilor" este cam sofistic. Toți cei citați, chiar și Bernard Palissy (1510—1590), unul dintre creatorii ceramicei, au fost niște mari artiști. Exemplul lor nu poate fi folosit pentru demonstrația în favoarea importanței activității productive meșteșugărești.

4 Îndemnul adresat guvernului exprimă cu deosebită claritate concepția social-politică a lui Ghica, pe care, în ansamblu, epistola *Egalitatea* o sintetizează în datele ei esențiale. În numele „concordiei", ca o condiție a „întăririi naționale" — slogan mereu reluat de apologeții orînduirii burgheze — scriitorul neagă, cum o face și în alte părți, nu numai lupta de clasă, ci însăși existența claselor, evident doar în ceea ce privește stadiul contemporan lui al societății românești. Dar chiar, admițînd împărțirea în clase a societății precapitaliste, el introduce în dezbatere o eroare semnificativă. În feudalism, de pildă, diferențierea ar fi derivat numai din instituția privilegiilor (titluri, ranguri nobiliare). Ghica exclude deci în întregime factorul fundamental, care este cel economic, fapt de altfel explicabil, prin convingerea lui că proprietatea este un drept sfînt și inviolabil (cf. *Convorbiri economice*). S-ar putea spune că, făcînd abstracție de mijloacele de producție, în raport cu care se definesc clasele, el confundă *clasele* cu

castele. Confuzia naşte altele. Privilegiile fiind desfiinţate prin lege, aiurea şi în ţara noastră, egalitatea socială a fost instituită de drept, aşa dar progresul social al insului depinde exclusiv de capacităţile cu care e înzestrat de natură. Aici Ghica introduce altă eroare, constînd în modul mecanic în care înţelege ideea de egalitate, tradusă prin uniformizare. Că oamenii nu pot fi — şi nici nu vor fi vreodată — absolut „egali“, reprezintă un fals argument. Constituţia fizică, temperamentală, aptitudinile personale, datele accidentale (infirmităţi etc.) vor introduce întotdeauna note distinctive. Egalitatea, în sensul ei real, major, adică social-economic, se asigură prin rezolvarea problemei de bază, eludată de Ghica: înlăturarea inegalităţii materiale prin socializarea mijloacelor de producţie.

Dincolo de erorile semnalate, ceea ce rămîne totuşi pozitiv în *Egalitatea* constă în preţuirea muncii şi în afirmarea ideii că trebuie asigurată o continuă mişcare socială de jos în sus.

O CĂLĂTORIE DE LA BUCUREŞTI LA IAŞI ÎNAINTE DE 1848

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, XII (la sumar: *Drum din Bucureşti la Iaşi în 1841*), în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1882. În ediţiile 1884 şi 1887: *O călătorie de la Bucureşti la Iaşi înainte de 1848.*

1 Situate unul lîngă altul, cele două localuri — „Hugues“ şi „Brofft“ — se aflau pe Calea Victoriei, peste drum de fostul Teatru Naţional. În special „Hugues“ era restaurantul cel mai agreat de *high-life*-ul bucureştean. Imobilul în care era instalat „Brofft“ fusese proprietatea lui Tache Ghica.

2 În 1881, şaptesprezece ore de la Bucureşti la Iaşi, cu trenul, i se păreau lui Ghica nimica toată. Astăzi, aceeaşi distanţă este parcursă cu rapidul în cinci ore şi jumătate, cu personalul în cca unsprezece ore! Dar chiar numai cu un deceniu înainte de relatarea memorialistului, o călătorie de la Iaşi la Bucureşti se desfăşura încă în condiţii izbitor de asemănătoare acelora de prin 1840, aşa cum reiese dintr-un articol publicat de ziarul *Informaţiuni bucureştene*, în 1870: „Seara a plecat diligenţa din Iaşi, şi după ce abia se putu smulge din prăpastia unui glod, prin ajutorul a cîţiva boi, pentru a căror bun serviciu fiecare pasager a fost nevoit a plăti cîte doi sorcoveţi, joi pe la două ore dimineaţa a sosit la Podu-Iloaiei. Dar cînd a ajuns acolo o roată i s-a sfărîmat cu desăvîrşire. La poşta Podu-Iloaiei este ştiut că nu se

află nici o căruță, și astfel a urmat o mare confuziune care însă n-a durat mult timp, căci găsindu-se în tîrgușor o căruță, se trimise în grabă mare un om de la Iași, pentru a aduce o altă roată. Omul a sosit îndărăt pe la 9 ore, dar din nenorocire roata nu se potrivea. Nu era timp de pierdut, prin urmare, a venit la Iași însuși conductorul"... Numai de la Iași la Tîrgu-Frumos călătoria a durat 34 de ore! (cf. T. Caranfil, *Un vehicul uitat*, în *Informația Bucureștiului*, 16 ianuarie 1965, p. 2).

3 Slam-Rîmnic e numele mai vechi al fostului județ Rîmnicu-Sărat.

4 „Vestitul" Privilegiu (Privilegio, Privileghe), fost antreprenor al poștelor, împlinea în 1888 nouăzeci de ani și îi făcea încă diverse servicii lui Alecsandri.

5 Călătoria lui Ghica de la București la Iași se situează către începutul iernii anului 1841. Anul e indicat, de altfel, în titlul scrisorii, așa cum apare în revistă, la sumar. Mama lui Alecsandri a murit la 2 februarie 1842, în timp ce vornicul Alecsandri se afla în străinătate, bolnav și el. Poetul a plecat să-și aducă tatăl de la Viena, pe la sfîrșitul lunii februarie. Probabil că, între timp, își și instalase prietenul în casa lor.

6 Scrisoarea la care se face trimitere este *David Urquhard.*

7 În 1842, cînd Ghica devine profesor al Academiei, Mihail Sturdza hotărîse ca, de atunci înainte, nimeni „să poată intra într-o slujbă publică fără să fi petrecut cursul regulat al învățăturilor și fără să înfățișeze atestat sau diplome adeverite". Materiile care se predau erau „religia, clasecii latini, matematică, literatura, iconomia politică, agronomia, limba franțeză, hemia și fizica teoretică" (dintr-o dare de seamă asupra examenului „gheneral" ținut în iulie 1842, în *Cantor de aviz și comers*, 4 august 1842; cf. *Reflector peste timp*, Din istoria reportajului românesc de George Ivașcu, E.P.L., 1964, p. 111—112).

8 În *Amintiri despre Grigorie Alexandrescu*, Ghica afirmă din nou că poetul a fost arestat din cauza semnificației politice a fabulei *Lebăda și puii corbului*. Atunci, însă, nu mai tălmăceste alegoria lebedei prin „Franța, care voia să ne scape...", ci prin „omul ce dă sfaturi bune", reformulare luată de-a dreptul din *Epistolă către Voinescu II:* „Că lebăda e omul ce dă povățuire/Acelor care umblă pe calea de peire". Inversînd lucrurile, autorul ediției critice a operei lui Gr. Alexandrescu găsește în versurile din *Epistolă* o confirmare a părerii lui Ghica, pe care o consemnează fără a o pune la îndoială (Gr. Alexandrescu. *Opere*, ediție îngrijită de I. Fischer, E.S.P.L.A., 1957, p. 497). Dar

fabula *Lebăda şi puii corbului* a fost scrisă şi publicată cu aproape trei ani în urmă, în 1838, astfel că era de mult cunoscută şi, dacă ar fi constituit un motiv de sesizare pentru consulul rus, acesta ar fi cerut sancţiunea mai înainte. Pe de altă parte, la relativ scurtă vreme după detenţiunea sa, poetul şi-a retipărit fabula în ediţia din 1842 (apoi în aceea din 1846), ceea ce desigur că n-ar fi făcut-o dacă ar fi pătimit realmente anume din cauza ei. Nu din cauza fabulei, mai exact, nu numai din cauza fabulei, ci şi a altor versuri, mai ales a poemului *Anul 1840*, poetul a devenit suspect pentru autoritatea de stat. Arestarea sa trebuie pusă în legătură cu măsurile represive luate la descoperirea complotului lui Dimitrie Filipescu.

DASCĂLI GRECI ŞI DASCĂLI ROMÂNI

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, XIII (la sumar: *Dascăli greci)*, în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1882, în ediţiile 1884 şi 1887, cu titlul definitiv.

Această cea dintîi scrisoare redactată de Ghica după plecarea la Londra reia şirul evocărilor, părăsind domeniul politic, lucru pe care Alecsandri îl subliniază, cu un bănuit sentiment de uşurare, trimiţînd lui Iacob Negruzzi textul: „Iată o nouă scrisoare a lui Ion Ghica, de soiul acelora care au plăcut lectorilor foii *Convorbirilor*. Ea cuprinde notiţe foarte interesante asupra pleiadei de dascăli greci care au format educaţia generaţiei bătrîne din Bucureşti. Cred, prin urmare, că va găsi un loc în coloanele *Convorbirilor*, ca un pastel al timpului trecut" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 129). „Politica" nu e totuşi complet abandonată. În finalul scrisorii, Ghica alunecă iar spre critica politicianismului, în pasaje de un izbitor paralelism cu *Liberalii de altădată*.

Înainte de a o expedia la Iaşi, poetul a citit noua epistolă a lui Ghica soţiei sale, care era suferindă: „Sărmana bolnavă a rîs din inimă şi şi-a uitat suferinţele la povestea acestor eroi care criticau actele lui Botzari şi ale lui Miauli. Scenele cu bunica ta au distrat-o de asemenea foarte mult, de aceea a visat o bună parte din noapte pe Maria Tereza. Articolul tău va avea succes pe lîngă directorii *Convorbirilor*, căci conţine amănunte interesante cu privire la o epocă cu totul necunoscută, deşi foarte apropiată de noi, ridică un colţ al perdelei trecutului şi lasă să se întrevadă siluete comice, este, adevărat, dar care au exercitat o mare influenţă asupra ideilor şi obiceiurilor vechilor boieri!" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 124.)

1 Aceste versuri umoristice sînt reproduse de Anton Pann, cu partitura respectivă, în *Spitalul amorului*, broşura III-a, împreună cu alte două cuplete umoristice de acelaşi gen *(Cali spera, spera...* şi *Of, of, te rog aibi milă...*; cf. Anton Pann, *Cîntece de lume*, transcrise... de Gh. Ciobanu, E.S.P.L.A., p. 281–283). Textul întreg din *Spitalul amorului:*

S-a dus vremea 'ţa frumosa,
Chind un dascalos grecos,
Inarmat c-o varga grosa
Paradosa faneros:
Aritmetichi, me gramatichi,
Che istorichi, aped-opechi.

Atunţi varga pe spinare
Tipto, tiptis arata,
Si falanga la piţoare
Chiar din talpe-l învăţa,
Aritmetichi, me gramatichi,
Che istorichi, aped-opechi.

De-acum lumea s-a strica
Si de ris noi am remas,
Chiţi baeţii fara frica
Ne dau noua peste nas.

Ma acus lumea s-a strica,
Si de ris noi am ramas,
Chiţi copii fara frica
Ne dau noua peste nas.

2 Pentru prima dată tîrgoviştenii s-au ridicat în octombrie 1820. Cînd slujbaşii domneşti s-au prezentat în oraş pentru a executa porunca domnească, localnicii au vrut să-i ucidă. Oamenii stăpînirii au scăpat cu fuga. Trei sute de delegaţi ai tîrgoviştenilor au pornit îndată la Bucureşti, cu jalbă la Alexandru Suţu. Speriat, acesta a făgăduit că va rezolva cererea mai tîrziu, dar, după plecarea grosului delegaţiei, cei cîţiva tîrgovişteni rămaşi în Bucureşti pentru tratative au fost trimişi în surghiun, iar boierii au semnat un hrisov prin care moşia era răpită obştiei. În februarie 1821, deci după moartea domnitorului şi izbucnirea răscoalei, patru sute de tîrgovişteni, ceea ce constituia un convoi într-adevăr impresionant, au venit din nou la Bucureşti, dînd jalba în mîinile doamnei văduve. Guvernul provizoriu s-a văzut nevoit să convoace Divanul, care a restabilit drepturile de proprietate ale oraşului Tîrgovişte.

3 Miaulis (Mihaulis) era albanez de origine; a fost „amiral", comandant al flotei greceşti în luptele pentru libertate.

4 Documentele şi lucrările ulterioare îl confirmă pe Ghica: mulţi dintre comandanţii unităţilor greceşti au fost aromâni şi albanezi. Teodor Colocotroni, comandantul suprem al oştilor revoluţionare din Peloponez, era supranumit „Garibaldi al Greciei". În cîntecele populare i se spunea „Vlaho Vasileas" sau „Vasileas ton Vlahon", adică „regele aromânilor", deoarece sub ordinele lui se aflau foarte mulţi români macedoneni (A. Hîciu, *op. cit.*, p. 566).

5 Pasajul despre ostaticii lui Ali-paşa Tebedelen trebuie coroborat cu scrisoarea despre generalul Coletti. Pe Gheorghe Şeriful, fostul om de încredere al lui Marcu Botzari, Ghica l-a putut cunoaşte bine, deoarece, la Bălteni, lîngă Ghergani, îi era vecin.

6 Tipărită pentru prima dată la Sibiu în 1801, *Istoria preafrumosului Arghir şi a preafrumoasei Elena* era bine cunoscută şi dincoace de munţi, în anii copilăriei lui Ghica, probabil în ediţiile ulterioare, braşovene, din 1809, 1812 etc. Cartea nu trebuia să ajungă aici neapărat în bagajele vreunui călător venit din Transilvania, căci putea fi găsită şi în librăriile bucureştene. Într-un *Catalog cărţilor istoriceşti* (laice) *ce se află în librăria d. I. Romanov şi I. Popovici şi Visarion Rus, în Bucureşti...*, catalog tipărit la sfîrşitul culegerii *Poezii deosebite* de Anton Pann (1837), printre alte cărţi figurează şi *Istoria lui Arghir* de I. Barac.

7 Pentru *Oda la marca ţării*, titlul corect este: *La pravila ţării*.

8 Pasajul reia, aproape în aceeaşi termeni, idei din *Şcoala acum cincizeci de ani*. „Venerabilul bătrîn străin" căruia Camera i-a votat o pensie viageră ar putea să fie chiar J.A. Vaillant, căruia, într-adevăr, în 1864, i s-a acordat o recompensă naţională. În ceea ce-l priveşte pe „d-nul X..., francez venit acum cîţiva ani în urma împrăştierii Comunei din Paris, care, zice el, a înzestrat limba română cu gramatică şi cu dicţionar şi cu fel de fel de cărţi ştiinţifice şi literare", considerăm că e Frédéric Damé. Un argument în acest sens ne oferă scrisoarea, citată mai sus, pe care Alecsandri i-a adresat-o lui Ghica după cronica defavorabilă publicată de Damé la premiera dramei *Despot-vodă*. În acea scrisoare, poetul face o aluzie maliţioasă la adresa cronicarului dramatic francez, similară aceleia din epistola lui Ghica: „Acest domn care se bănuieşte că este o interesantă epavă a Comunei din Paris..." Damé, detractor înverşunat al lui Caragiale, dar şi autor al unui bun dicţionar francez-român, a venit într-adevăr în România curînd după căderea Comunei din Paris, în 1872.

9 Asupra şcolilor *half-time*, Ghica stăruie în *Convorbiri economice*.

10 Oraşul Valenciennes, vestit pentru dantelele şi ţesăturile sale, se află în Franţa, nu în Belgia!

11 Evident, în şirul oamenilor de ştiinţă elveţieni nu are ce căuta numele de Jussieu, pe care l-a purtat o adevărată dinastie de mari botanişti francezi, printre care Bernard (1699—1777) şi Antoine-Laurent (1748—1836) au fost cei mai iluştri. Dintre ceilalţi, Jean-Gaspard Lavater (1741—1801), teolog şi scriitor mistic, nu poate fi considerat om de ştiinţă, întrucît fiziognomia, al cărei creator a fost, nu are nici o bază ştiinţifică. Horace de Saussure (1740 — 1799) a fost fizician şi geolog, iar Augustin Pyrame Candolle (1778 — 1841), botanist, elev şi colaborator al lui Lamark.

TUNSU ŞI JIANU

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, XIV (la sumar: *Jianu*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1883. În ediţiile 1884 şi 1887: *Tunsu şi Jianu.*

Prins de obligaţiile sale de serviciu, ca ministru la Londra, Ghica îşi găseşte mult mai rar decît atunci cînd se afla în ţară răgazul să scrie. Pe de altă parte, între data scrisorilor şi aceea a apariţiei în *Convorbiri literare* se scurg intervale foarte mari. *Tunsu şi Jianu*, datată „26 decembrie 1882", apare abia peste vreo patru luni.

1 Stejarul multisecular din grădina casei Ghica de la Ghergani a dăinuit pînă acum cîţiva ani, cînd s-a prăbuşit. Se pare că impunătorul monument al naturii ar fi putut fi salvat dacă se luau măsurile corespunzătoare (v. *Flacăra* din 1 aprilie 1957).

2 Versurile din balada despre Iancu Jianu au fost introduse în scrisoare de către Alecsandri, la rugămintea prietenului său, care nu dispunea la Londra de vreo culegere de folclor românesc: „Am completat — îi scrie poetul lui Ghica, la 20 decembrie 1882 — fragmentele din legenda *Jianul* şi am trimis articolul tău lui Negruzzi, ca dar de Anul nou. Va fi încîntat, căci scrisoarea ta conţine amănunte asupra sfîrşitului lui Jianu, necunoscute de noua generaţie, care de altfel nu cunoaşte atîtea lucruri" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 127). E curios că Alecsandri nu a extras citatele din balada *Jianul*, publicată de el, ci din altă variantă. În culegerea sa, poetul dă nota: „Jianul era neam de boier. El a hoţit, ca şi Bujor, pe la începutul veacului XIX şi şi-a săvîrşit zilele la Tîrgovişte, fiind iertat de guvern."

Alte versiuni ale baladei publicate pînă în 1882 şi care ar fi putut sta la dispoziţia lui Alecsandri sînt *N-aţi auzit d-un Jian...* (A. Pann, *Spitalul amorului*, broşura 2), *Cîntecul Jianului* (tipărit de Gr. Alexandrescu, în *Românul*, 20 septembrie 1873).

Amintirile lui Ghica şi baladele populare se confirmă reciproc, dar numai în parte. Astfel, baladele precizează originea oltenească a haiducului: *De-un Jian, de un oltean* (A. Pann, V. Alecsandri), reţin, între detaliile portretului fizic şi moral, faptul că era „om mic la stat" (A. Pann; Ghica scrie: „un om scurt, îndesat"); în sfîrşit, consemnează arestarea şi ducerea lui la curtea lui Caragea-vodă: *Şi-l ducea la Caragea* (A. Pann, V. Alecsandri). Ion Ghica, introducînd în biografia haiducului episodul romantic al dragostei nefericite a acestuia pentru Stăncuţa, dă o întorsătură corespunzătoare modului în care viteazul şi-a încheiat cariera. Se spune însă că lucrurile s-au petrecut de fapt altfel. După ce a haiducit într-adevăr şapte ani (de ce n-o

văzuse totuşi pe Stăncuţa numai „de doi ani"?), Jianu nu s-a predat, zdrobit sufleteşte de moartea iubitei, ci a fost prins de poteră. De asemenea, chiar dacă l-a iertat de spînzurătoare, fie şi la rugămintea uneia din fetele casei domneşti, Caragea nu i-a redat libertatea, ci l-a trimis la ocnele de la Telega. Într-o cronică dramatică din 1861, Nicolae Filimon schiţează biografia haiducului astfel: fiu al unui boier din Caracal, Jianu a rămas, după moartea tatălui său, tutore al fraţilor săi mai mici. Cînd „un infam violă pe sora lui, «tutorele» deveni mai teribil decît leoaica căreia îi răpeşte puii". Neobţinînd sancţionarea pe căi legale a ticălosului, Jianu „deveni tîlhar de codru". În cele din urmă, „se închină lui Caragea-vodă şi intră iarăşi în societate" (*„Jianul", vodevil... de dd. Anestin şi M. Millo*, în *Ţăranul român*, nr. 6, 17 decembrie 1861).

TEODOROS

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alexandri şi Ion Ghica*, XV (la sumar: *Theodoros*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 7, 1 octombrie 1883. În ediţia 1884: *Theodoros, împăratul Abisiniei;* în ediţia 1887: *Teodoros*.

Prima dintre scrisorile care poartă ca indicaţie a locului unde a fost redactată numele capitalei engleze a intrat în posesia lui Alecsandri cu prilejul călătoriei întreprinse de acesta, în vara anului 1883, în Anglia. Trecînd în Franţa, poetul îi vestea lui Iacob Negruzzi, de la Aix-les-Bains, în 5 august, „trimiterea pentru *Convorbiri* a unui articol foarte interesant asupra lui Teodoros de Abisinia, *care a fost român*, după multe probabilităţi bine expuse şi lămurite în zisul articol" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 136).

1 Luxandra Cîmpineanu, născută Cîndescu, era soţia marelui vornic Scarlat Cîmpineanu. În timpul domniei lui Mavrogheni, Scarlat Cîmpineanu a fost trimis, în fruntea unui corp de oştire, să se opună înaintării trupelor austriece, care, în urma alianţei încheiate de Austria cu Rusia, intraseră în ţară în 1788. Nutrind sentimente ostile faţă de fanariotul aproape dement, Scarlat Cîmpineanu a folosit prilejul pentru a trece în Transilvania, şi de aici la Viena. Asupra modului în care a fost trimisă în surghiun soţia vornicului, a se vedea discursul academic al lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu.

2 Convorbirea din salonul consulului francez n-a putut avea loc în 1864, ci în 1868, căci în acest din urmă an se situează expediţia engleză în Abisinia. Înfrîngerea negusului a fost atunci consemnată de

gazeta ardelenească *Albina* (din 17 aprilie 1868) astfel: „Comandantul Napier a devins pe Teodor, regele abisinilor în față de Magdala“. Propoziția e citată de Titu Maiorescu în articolul polemic *Limba română în jurnalele din Austria* (1868).

Să fie într-adevăr negusul Teodoros fostul fecior din casa lui Tache Ghica? Argumentele memorialistului nu schimbă nicidecum ipoteza într-o certitudine. Unele coincidențe nu pot fi totuși trecute cu vederea: numele, vîrsta, scrisoarea primită de Sofiana de la Magdala (dacă această scrisoare, cu însemnarea respectivei localități, a existat într-adevăr!). Negusul Teodoros al II-lea s-a născut în 1818; era deci cu doi ani mai mic decît Ion Ghica, astfel că, dacă va fi fost într-adevăr fiul Sofianei, putea fi tovarășul de joacă al acestuia. Teodoros a jucat un rol important în istoria Etiopiei: a reunificat țara, a realizat o serie de reforme economice și politice, a luptat cu eroism împotriva englezilor. Ultima rezistență a opus-o în fortăreața de la Magdala, situată la sud de orașul Gondar (lîngă lacul Tana). Cînd dezastrul a devenit inevitabil, s-a sinucis.

Originea românească a lui Teodoros a fost pusă în discuție și de Cezar Bolliac, în 1869: „regele Abisiniei era român din satul Voevoda, în districtul Teleorman și... se rudea cu Tudor Vladimirescu“. Asupra acestei afirmații, Alecsandri face haz într-o scrisoare către I. Negruzzi (Alecsandri, *Scrisori*, p. 49).

TEODOR DIAMANT

Cu titlul *Corespondența dintre d-nii Vasile Alecsandri și Ion Ghica*, XVI (la sumar: *Mehtupciu*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 10, 1 ianuarie 1884. În edițiile 1884 și 1887, cu titlul definitiv.

1 „Nemuritorul Boyxton“ este căpitanul american Paul Boyton (născut în 1848). Fost ofițer de marină în timpul războiului de secesiune, Boyton a devenit dacă nu nemuritor, în orice caz celebru datorită aparatului de înot pe care l-a inventat și cu care a întreprins numeroase demonstrații în fluvii și mări. În 1875 a traversat Canalul Mînecii. La doi ani după scrisoarea lui Ion Ghica, conducea o faimoasă școală de înot la New York.

2 Coana Chirița traduce numele Geoffroi Marie prin „Mi-e frig, Marghioală“ în canțoneta comică *Cucoana Chirița în voiaj* de V. Alecsandri.

3 „Violațiuni de legi, prevaricațiuni, trădări“ sînt acuzații curente aduse lui Ion Ghica în anii cît a fost angajat în politica activă.

În 1869, *Pressa*, referindu-se de altfel la învinuiri mai vechi, îl întreba ce ar spune dacă cineva ar afirma că „acel bei este vestitul samsar al împrumutului Oppenheim, care din *greşală* a făcut a se vărsa în lăzile sale particulare o bagatelă de 600.000 franci...?" Ziarul continua: „Ar striga negreşit la calomnie, şi ar avea dreptate!" Deşi ostilă, gazeta *Pressa* făcea remarca obiectivă că Ghica „a suferit atît de mult de acest venin (calomnia) ce s-a vărsat asupră-i..." (*Pressa*, II, nr. 218, 3 nov. 1869, p. 869). Fostul ministru a răspuns *Pressei* printr-o scrisoare calmă, respingînd cu argumente solide calomnia. După cum se vede, nici după mai bine de un deceniu, în perioada *Scrisorilor către V. Alecsandri*, memorialistul nu s-a eliberat de amărăciunea pricinuită de campaniile duse împotriva lui.

4 Numele de Burlamache, luat de notar — nume „mai cunoscut şi mai potrivit cu poziţiunea sa de depozitar al legilor" — ar putea fi o aluzie la Jean-Jacques Burlamaqui (1694—1748), filozof şi publicist genovez, adept al iluminismului, autor al tratatului *Principii de drept natural.*

5 Întrebarea dacă Ştefan cel Mare a avut sau nu barbă fusese la ordinea zilei în cursul anului 1882, cînd se comandase sculptorului francez Frémiet o statuie a voievodului. Academia Română a luat de repetate ori în dezbatere chestiunea, părerile fiind împărţite. Au învins partizanii... bărbii. Cînd episcopul Melchisedec va descoperi miniatura, astăzi foarte cunoscută, din *Evangheliarul* de la Mănăstirea Humor, se va vedea că voievodul moldovean se purta ras. În 1883, însă, s-a inaugurat la Iaşi o statuie cu barbă, aşa cum îl prezenta Gh. Asachi pe Ştefan cel Mare într-o stampă a sa.

6 Pe Charles Fourier (1772—1837), celebrul socialist utopic, şi pe Michel Chevalier (1806—1879), economistul care a trecut din tabăra saint-simonismului în aceea a liberalismului, Ion Ghica i-a putut cunoaşte la Paris, în timpul anilor săi de studiu. Dar lui Charles Fourier, mort în 1837, nu-i putea răspunde „cu lacrimile în ochi" că Diamant a murit, deoarece utopistul român a decedat peste patru ani, în 1841.

7 Zlataust, adică „Gură de aur", supranumele sfîntului Ioan Hrisostomul (347—401).

8 Barthélemy Prosper Enfantin (1796—1864), supranumit Père Enfantin, a fost unul dintre reprezentanţii de frunte ai saint-simonismului. I se spunea *père* (părinte) deoarece, în organizarea nucleelor social-economice, socialiştii utopici reprezentanţi ai „noului creştinism" calchiau ierarhia şi ritualurile religioase. Père Enfantin n-a rămas nici el consecvent în concepţiile sale. După instaurarea monar-

hiei din iulie, cînd experimentele utopice au luat sfîrşit, fostul „părinte“ a devenit director al unei companii feroviare.

9 Victor Considérant (1808—1893), fost saint-simonian, devenise într-adevăr adept al lui Fourier în timpul anilor de studenţie petrecuţi de Ghica la Paris. Ulterior, Considérant a transformat socialismul utopic într-o doctrină mic-burgheză filistină. În 1847 a publicat *Manifestul democraţiei din secolul al XIX-lea*, în care pleda pentru împăcarea între clase.

10 Doctrina lui Charles Fourier, care, în învelişul fantezist şi mistic cuprindea şi „germenii unor idei geniale“ (Engels), avea într-adevăr, în expunerea maestrului, o căldură cuceritoare. Fourier aşeza la temelia progresului societăţii umane, ca şi la aceea a naturii fizice, „legile gravităţii şi a atracţiei universale“. După el, lumea socială e guvernată de atracţia pasională, caracteristică omului. Această idee a stat şi la baza organizării falansterului, care trebuia să fie centrul activităţii economice şi intelectuale a falangei.

11 După ce s-a întors în ţară, Teodor Diamant, care tipărise şi la Paris, în 1833, o broşură de propagandă — *Aux amis de la justice et de l'ordre...* — a căutat să cîştige prozeliţi nu numai prin viu grai, ci şi prin scris. Articolele pe care le-a publicat în *Curierul românesc* (1834) vădesc efortul de adaptare a fourierismului la relaţiile economice din ţările româneşti. Diamant propunea lucrarea colectivă a pămîntului într-un fel de întovărăşiri libere care să dispună de mijloace moderne, mecanizate. Deşi într-o ţară în care agricultura a putut părea multora, încă vreme îndelungată, ramura economică specifică, el a evidenţiat şi necesitatea dezvoltării unei industrii autohtone. Dincolo de aceste idei juste şi îndrăzneţe pentru acea vreme, modul în care Teodor Diamant concepea reorganizarea socială rămîne utopic şi naiv, fapt pe care l-au dovedit concret dizolvarea falansterului său de la Scăieni (1835) şi respingerea propunerii, pe care a făcut-o în 1841, de a se crea în Moldova „colonii agricole-industriale“. Din ideile propagate de Teodor Diamant mai sînt de reţinut: afirmarea necesităţii de a se lichida analfabetismul şi propunerea ca instruirea teoretică a copiilor să fie completată cu o activitate practică, legată de munca productivă.

Falansterul de la Scăieni, moşie în fostul judeţ Saac, la numai cîţiva kilometri nord de Ploieşti, se numea Soţietatea soţilor agronomi. Fourier propunea pentru organizarea unui falanster un număr de cel puţin 1 500 de membri. La Scăieni nu s-au putut aduna însă decît cîteva zeci de oameni. Adepţii erau însă foarte zeloşi şi, cum ar reieşi din documentele vremii, înjghebarea a fost apărată împotriva

oamenilor stăpînirii cu armele. Înainte de Ghica, despre Teodor Diamant a scris Cezar Bolliac (articolul *Explicarea cîtorva vorbe*, în *Românul*, nr. 29, 10/22 martie 1859).

Activitatea şi opera fourieristului român este prezentată şi studiată temeinic de profesorul G. Mladenatz, în volumul *Scrieri economice de Teodor Diamant* (Editura ştiinţifică, 1958). Profesorul Mladenatz corectează cîteva din afirmaţiile lui Ion Ghica: nici Teodor Diamant, nici Victor Considérant nu au fost „apostoli" în casa de la Ménilmontant a lui Père Enfantin; funcţia de „portar", pe care, după Ghica, ar fi avut-o Diamant, nu există în organizarea respectivei case.

Un capitol despre Teodor Diamant, redactat de Gh. Dobre, anexă la cartea lui I.B. Kan: *Istoria ideilor socialiste*, Editura politică, 1963, p. 279—293.

Spre sfîrşitul anului 1883, Ion Ghica s-a decis să-şi adune scrisorile către Alecsandri într-un volum. Cu acel prilej a ieşit la iveală un fapt destul de ciudat: nici autorul, nici poetul şi nici chiar Iacob Negruzzi nu posedau colecţia întreagă a numerelor din revistă în care apăruseră aceste scrisori! Ghica s-a adresat lui Alecsandri, acesta lui Negruzzi şi lui Ion Bianu. Cu contribuţia tuturor, dar mai ales datorită diligenţelor celui din urmă, pe atunci tînăr funcţionar al Academiei Române, exemplarele necesare au putut fi adunate. Alecsandri a fost încîntat de intenţia scoaterii unui volum. „Ai avut o idee bună — îi scria lui Ghica, în 11/23 noiembrie 1883 — de a pune să se strîngă toate scrisorile tale într-un volum. Va fi citit cu nesaţ" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 134). Mai mult ca oricînd, poetul a regretat cu acest prilej că n-a fost tot aşa de harnic ca prietenul său: „Mărturisesc cu ruşine că la multele şi spiritualele scrisori ale amicului meu, nu am răspuns decît numai o dată. Acel răspuns îl veţi găsi într-unul din numerii *Convorbirilor*, sub titlul *Vasile Porojan*, pe care îl veţi publica la sfîrşitul volumului dacă veţi găsi cu cale" (Scrisoare din 20 octombrie 1883, către Ion Bianu, în V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 33). Ca să facă „o surprindere plăcută iubitului nostru ambasador", poetul s-a angajat să scrie o prefaţă. A şi scris-o — e *Iată-ne cu iarna în ţară* — şi i-a trimis-o lui Ghica, la Londra, cu rugămintea de a îndrepta eventualele erori: „Nu ştiu dacă memoria m-a slujit bine în ceea ce priveşte arestarea lui Hiotoglu, stîrpirea piraţilor din Arhipelag şi întîlnirea ta cu Saltafero, comandantul flotei pe care ai făcut-o să se întoarcă din drum. Corectează greşelile de memorie, dacă este necesar, completează amănuntele, dar nu suprima ceea ce ar face să roşească modestia ta. Să lăsăm ipocriţilor aceste false schimbări de culoare" (Alecsandri, *Scrisori, Însemnări*, p. 63). Pe manuscrisul lui

Alecsandri, corectările lui Ghica nu sînt numeroase (v. ms. rom. 804, f. 112—113 şi 117—131, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România). Cum se ştie, scrisoarea-prefaţă a lui Alecsandri e, în acelaşi timp, o spirituală autocaracterizare (spaima de iarnă, înclinaţia spre visare melancolică), o evocare a serilor în care, împreună cu prietenul său, a retrăit întîmplări din trecut, o reamintire a unor episoade din viaţa lui Ghica, în sfîrşit, un îndemn insistent şi plin de căldură adresat acestuia de a continut şirul epistolelor. În alcătuirea ei amorfă scrisoarea e o excelentă introducere la volumul cu o alcătuire tot atît de eclectică şi care este caracterizat astfel: „Oaspe iubit, el va veni să ia loc în familiile române, spre a le povesti cu graiul său limpede, vesel, plăcut cîteva scene de la începutul secolului nostru sau din zilele noastre şi a desfăşura o galerie originală de figuri ce poartă sigiliul caracteristic epocei lor". Ca şi cu alte prilejuri, poetul propune memorialistului cîteva teme concrete — perioada Samosului, anii de tinereţe petrecuţi la Iaşi, vremea cînd au fost împreună la Pera, în timpul războiului Crimeii, evenimentele de la 11/23 februarie 1866 (detronarea lui Cuza) — şi încheie: „Spune-mi, în fine, tot ce ştii din trecut prin alţii şi prin tine însuţi. Te gîndeşte, amice, că dintre contemporanii noştri tu ai fost şi încă eşti unul din cei mai activi pe tărîmul politic şi posedezi, prin urmare, un tezaur de suveniri care cer imperios să iasă la lumină în ochii generaţiei actuale şi a celor viitoare. Urmează dar şirul epistolelor tale cu acea vervă fericită ce distinge cuprinsul volumului tău, şi să-ţi ajute Dumnezeu a lăsa în urma ta un complet de schiţe pitoreşti, de memorii istorice, de tablouri sociale care să îmbogăţească analele Academiei noastre şi comoara literaturii române. Ele vor adăugi un titlu mai mult la cele dobîndite de tine în ochii ţării, ca unul din introducătorii României în era sa de lumină, de mărire şi de glorie."

Încă înainte de a primi prefaţa, Bianu, care-i purta lui Ghica „un adevărat cult", dăduse desigur materialele la cules. Imprimarea volumului, la Tipografia Academiei Române, s-a făcut foarte repede. La 25 octombrie 1883, exemplarele din *Convorbiri literare* abia erau adunate; la 30 ianuarie 1884, cartea apăruse. Culegerea însumează toate scrisorile tipărite în revista ieşeană, pînă la a XV-a, inclusiv, dar, parţial, în altă ordine (v. *Bibliografia*); începe cu „Iată-ne cu iarna-n ţară" (purtînd însă titlul *Prinţului Ion Ghica de V. Alecsandri*) şi se încheie cu *Vasile Porojan*.

Nici în intenţia autorului, apariţia volumului nu trebuia să încheie seria scrisorilor. La făgăduinţa, în acest sens, făcută de Ghica, Alecsandri îşi exprima satisfacţia: „Ce de bunătăţi pentru *Convorbiri*

şi de bogăţii pentru literatura noastră! De data aceasta, mă angajez să fiu mai exact în răspunsurile mele“ (Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 66). Angajamentul poetului a rămas fără nici o acoperire: dacă pînă în 1884 el a contribuit, totuşi, cu trei scrisori (una neterminată şi nepublicată), după 1884 nu va mai scrie nici măcar un singur rînd!

CĂPITANU LAURENT

Cu titlul *Corespondenţa dintre d-nii Vasile Alecsandri şi Ion Ghica*, XVII (la sumar: *Samos*), a apărut în *Convorbiri literare*, nr. 1 şi 3, aprilie şi iunie 1884. Retipărită în ediţia 1887.

Îndată după apariţia ediţiei întîi a scrisorilor, Ghica, venit în ţară, l-a vizitat pe Alecsandri la Mirceşti şi i-a lăsat prima epistolă din noua serie. În aceeaşi zi — la 21 februarie — poetul îi expedia lui Negruzzi textul, cu aceste rînduri: „El [Ghica] începe o nouă serie de epistole interesante, cari vor cuprinde notiţe istorice, schiţe de moravuri dispărute din societatea română şi tipuri caracteristice, bine colorate. Am convingerea că-ţi fac mari mulţumiri oferindu-le foaii care a reprodus seria întîi.“ Poetul se gîndea, de altfel cu îndreptăţire, că volumul apărut va avea „un frate gemine“ (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 141). Dacă Ghica ar fi scris în ritmul anilor 1879—1883, materialul ar fi fost suficient pentru un al doilea volum. Dar memorialistul nu mai dă, anual, decît una pînă la patru scrisori, astfel că s-a putut alcătui nu un al doilea volum, ci doar o a doua ediţie, mai bogată.

Scrisoarea despre căpitanul Laurent a apărut în revistă ca a XVII-a, din dorinţa autorului, care voia astfel să marcheze continuarea seriei.

1 Ghica se referă la scrisoarea-prefaţă „Iată-ne cu iarna în ţară“, datată: „Mirceşti, decembrie 1883“. Memorialistul începe prin a răspunde îndemnului lui Alecsandri: „Istoriseşte-mi întrevederile şi convorbirile tale cu oamenii politici din Turcia şi din Englitera, în chestia intereselor noastre...“

2 „Vestitul“ Mustafa Reşid-paşa (1802—1858) a fost mai întîi ministru al Turciei la Londra, apoi mare vizir (1846—1852 şi 1856—1858) şi ministru de externe (1853—1856).

3 Ion Ionescu de la Brad (1818—1891), cunoscutul economist, statistician şi agronom român, se afla atunci în exil, ca fost participant la revoluţia de la 1848.

4 Cum se știe, Rusia a cerut guvernului turc, în 1853, dreptul de protectorat asupra tuturor creștinilor aflați în cuprinsul Imperiului otoman. În refuzul său, Turcia se sprijinea pe ajutorul și făgăduințele Angliei și Franței, care se temeau de puterea și influența crescîndă a Rusiei, într-o vreme în care Semiluna începuse să coboare spre apus.

5 Armata rusă a ocupat Moldova și Țara Românească în iulie 1853. Turcia a declarat război Rusiei în octombrie.

6 Generalul Aupick, ambasador al Franței la Constantinopol și în 1848, cînd Ion Ghica i s-a prezentat ca emisar al revoluționarilor, cu o scrisoare de recomandare din partea doctorului Mandl, este tatăl vitreg al lui Baudelaire (cf. nota de H. Jaquier, în *Steaua*, nr. 7, 1957, p. 55).

7 Nicolae Bălcescu, grav bolnav, a venit la Constantinopol în mai 1852. Clima dulce a Bosforului îl mai înviorase oarecum, totuși, sfîrșitul său devenise, vădit, iminent. Înflăcăratul patriot continua să fie preocupat de opera sa capitală, însă „visuri“ în legătură cu o apropiată întorsătură a situației politice în favoarea patriei își făcea Ghica, nu el. Cu numai o lună înainte de a pleca din Hyères, îi scrisese viitorului bei de Samos: „Nu am iluziile tale asupra prezentului și nu mai aștept nimic bine și de la nimeni pe mulți ani încă pentru țara noastră“ (N. Bălcescu, *Scrisori către Ion Ghica*, București, Ed. Leon Alcalay, p. 263).

8 La aceleași vechi tratate cu Poarta, despre care se spunea că stipulau independența de drept a țărilor românești, s-a referit și Bălcescu în articolul *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, publicat în *Poporul suveran*, în numerele din 2 și 6 august 1848, cînd armata turcească a lui Soliman-pașa se afla în țară. Cum avea să se dovedească mult mai tîrziu, respectivele tratate nu erau autentice (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 372).

9 Generalul Gh. Magheru a fost cel din urmă dintre fruntașii revoluției care a părăsit țara. Mai mult de două săptămîni, retras dincolo de Olt, a ținut în ființă o puternică tabără militară, pe care a dizolvat-o la insistențele consulilor Franței și Angliei, spre regretul său și al celor de sub comanda sa, ostași și săteni înarmați. Trecînd munții la Sibiu, împreună cu alți douăzeci de ofițeri, generalul a predat autorităților depozitul de arme, „spre a se înarma gardia națională românească din Ardeal“. Guvernul austriac i-a făcut o bună primire, autorizîndu-l să poarte uniforma militară a imperiului (cf. corespondența publicată în *Suplement la gazeta românească „Bucovina“*, 22 octombrie 1848, și reprodusă în *Reflector peste timp*, p. 213—214).

10 Nimicirea flotei otomane la Sinope de către amiralul Nahimov a alarmat puterile occidentale. Flota anglo-franceză a blocat Marea Neagră, iar în ziua de 27 martie 1854 Anglia şi Franţa au declarat război Rusiei.

11 Din relatările căpitanului Laurent, Alecsandri ştia şi el că „în timpul războiului de la Crîm, pirateria luase o mare dezvoltare în Archipel. Grecii ostili armiilor aliate, franceză şi engleză, care făceau asediul Sevastopolului, atacau adeseori corăbiile încărcate cu provizii pentru Camieş şi Balaclava, le prădau şi le scufundau în adîncul mării" („Iată-ne cu iarna în ţară..."). Evident, listopiraţii greci loveau în flota aliată pentru că aceasta sprijinea Turcia într-un moment prielnic pentru interesele naţiunii greceşti.

12 Patrie a lui Pitagora, insula Samos, din grupul Sporadelor de Sud, este situată în imediata apropiere a coastelor Asiei Mici, avînd astfel o poziţie-cheie, ceea ce a şi făcut din ea centrul activităţii listopiraţilor. Cu o suprafaţă de peste opt sute de kilometri pătraţi, străbătută de munţi înalţi de aproape 1.500 de metri, oferea locuri bune de aprovizionare şi adăpost. La numirea ca bei a lui Ghica, insula se bucura de autonomie administrativă, sub suzeranitatea otomană. În prezent, aparţine Greciei şi are o populaţie de aproape 10.000 de locuitori.

13 Fostul pirat a devenit unul din şefii de poliţie ai lui Ghica. În „Iată-ne cu iarna în ţară..." Alecsandri povesteşte, după spusele lui Laurent, cum l-a înfruntat beiul Ghica pe acest Hiotoglu şi l-a convins să se predea. Pus în libertate, fostul pirat — adaugă poetul — s-a întors în Samos şi s-a făcut tutungiu. Deşi pasajul respectiv îl contrazice, Ghica nu a intervenit în text. Memorialistul menţionează şi el puternica impresie pe care a făcut-o pistolul său *cu şase focuri*, dar asupra jandarmului Caravasili, nu asupra lui Hiotoglu.

14 Despre întîlnirea beiului de Samos cu căpitanul Saltafero ştia şi Alecsandri: „Măreaţă a trebuit să fie scena întîlnirii tale cu şeful energic al flotei, în capătul insulei Samos, la Calabactas, avînd de cadru cerul albastru al Asiei şi întinderea albăstrie a mării; avînd tu, în urma ta, poporul adunat din Samos, şi Saltafero avînd în urma lui flotila cu steaguri jumătate albe şi jumătate albastre!" (la Ghica: „steaguri albe cu cruci albastre, ca cele din timpurile revoluţiei greceşti").

15 În 1854, căpitanul de fregată Pouthier era într-adevăr un „vechi lup de mare", căci se apropia, dacă nu chiar îi depăşise, de şaizeci de ani. Zguduitoarea tragedie, căreia îi supravieţuise, a avut loc în 1816. În ziua de 2 iulie a acelui an, fregata „Meduza", pe care

se afla, a eşuat pe bancul de nisip de la Arguin, din vestul Africii, în dreptul coastei sahariene a Mauritaniei. Numerosul echipaj (pe bord erau 149 de oameni) a făcut totul pentru a salva vasul. Cînd lucrul acesta s-a dovedit imposibil, marinarii au construit din lemnăria „Meduzei" o plută uriaşă, sperînd că vor ajunge cu ajutorul ei pînă pe continentul african, aflat relativ aproape, la 40 de leghe (cca 100 de kilometri). Mînată de valuri şi de vînt, pluta s-a îndreptat spre largul oceanului. Lipsiţi de alimente şi de apă dulce, naufragiaţii au trăit o înspăimîntătoare agonie. Mulţi au fost smulşi de valuri, alţii au fost mîncaţi de supravieţuitorii sălbăticiţi de foame. După douăsprezece zile, pluta a fost descoperită de bricul „Argus", care a ridicat pe bord cincisprezece muribunzi. Naufragiul „Meduzei" a fost zugrăvit de pictorul Géricault într-o pînză celebră.

16 În legătură cu infirmitatea căpitanului Laurent, Alecsandri dă următoarele amănunte: „În asediul oraşului Sevastopol, el comandase o baterie şi cîştigase un reumatism ca şi dînsul de poznaş. Boala lui se dezvoltase mai tîrziu într-un mod straniu, aducîndu-l în starea jalnică de a nu putea păşi înainte, însă lăsîndu-i facultatea de a merge îndărăt şi de a coborî astfel scările cu o repejune miraculoasă" („Iată-ne cu iarna în ţară...").

17 Prin „broşura din aprilie", Ghica înţelege numărul pe acea lună al *Convorbirilor literare.*

18 J. J. Michelson (1740—1807) era comandant al armatelor ruseşti care au ocupat Principatele; generalul N. A. Miloradovici (1771—1825) a învins armata otomană, în 1806, la Obileşti, nu departe de Bucureşti.

19 Insula Rodos a fost teritoriul de reşedinţă al cavalerilor ioaniţi, începînd din anul 1310 pînă la ocuparea insulei de către turci, cînd s-au strămutat în Malta (1530).

20 Marşul militar *Plecînd spre Siria*, a cărui melodie fusese compusă de Hortense de Beauharnais, regină a Olandei, mama lui Napoleon al III-lea, era, cum se vede şi din scrisoarea lui Ghica, atît de agreat de armata franceză, încît i se dădea întîietate faţă de imnul naţional.

21 Cu unele deosebiri, episodul nimicirii listopiraţilor din Rodos este evocat şi de Alecsandri, în „Iată-ne cu iarna în ţară..." Probabil, pentru a sublinia generozitatea (dubioasă) a fostului bei de Samos, poetul notează că singurul pirat supravieţuitor a fost graţiat: „Şi merita să fie!" Ghica însă, foarte convins şi în 1884 de îndreptăţirea zelului său poliţienesc, nu-şi pune aripi de înger: cei patru supravie-

ţuitori, deşi grav răniţi, au fost spînzuraţi de catargurile vasului şi plimbaţi astfel prin porturi, pentru a-i îngrozi pe ceilalţi listopiraţi.

22 Alecsandri a vizitat cîmpul de luptă din Crimeea între 27 noiembrie şi 4 decembrie 1855. Atunci a scris el, probabil, poezia *La Sevastopol*. Dacă, în acel interval de timp, căpitanul Laurent se găsea şi el în Crimeea, acţiunea vasului „Chaptal" în Arhipelag, situîndu-se anterior, s-a desfăşurat din primăvară pînă în toamna anului 1855. De altfel, datarea aceasta e confirmată şi de Ghica, în ***Fragmentul** dintr-o scrisoare inedită către **Alecsandri***, publicat în 1892. Respectivul fragment completează cele două scrisori despre căpitanul Laurent.

La Samos, veselul căpitan interpreta pe Orosmane, unul din personajele tragediei *Zaïre* de Voltaire, rivalizînd cu marii actori francezi Ligiez şi Beauvallet, ba chiar şi roluri feminine, ca Fedra, din tragedia cu acelaşi nume de Racine, Hermiona, din *Andromaca* de acelaşi. Dacă ar fi să-l credem pe Ghica, actorul improvizat ar fi fost invidiat pînă şi de celebra actriţă Elisa Félix Rachel (1820—1858), pe atunci în plină glorie! Năstruşnicul Laurent rivaliza în interpretarea unor arii de operă, ca aceea din *Robert Diavolo* de Meyerbeer, cu vestiţii cîntăreţi francezi Adolphe Nourrit (1802—1839) şi Gilbert Duprez (1806—1896). În sfîrşit, se dovedea un imitator desăvîrşit nu numai al unor marcanţi oameni politici ca Thiers şi Guizot, ci şi al profesorilor de la Sorbona, Victor Cousin (1792—1867), filozof idealist şi reprezentant al eclectismului, sau François Villemain (1790—1870), autor al unui curs de literatură franceză. Exactitatea imitaţiilor putea fi într-adevăr apreciată de Ghica, fiindcă pe toţi aceştia el îi putuse asculta cu prilejul celor două şederi ale sale la Paris.

În sfîrşit, memorialistul îl compară pe Laurent cu Bertrand Du Guesclin (cca 1320—1380), războinic de un curaj legendar, aflat în serviciul lui Carol al V-lea.

23 Această nouă perioadă a carierei lui Laurent se situează prin 1857, cînd Ghica, părăsind Samosul, se instalase din nou la Constantinopol.

24 Pomarea a IV-a era regina arhipelagului Tahiti în 1847, cînd Franţa şi-a impus protectoratul în acea parte a Polineziei. Amiralul Bouet Villaumez şi-a povestit anecdotele piperate nu la curtea Franţei, ci la aceea a Greciei, căci Amelia era soţia regelui Othon. În ceea ce o priveşte pe „*madame* Adelaide", aceasta nu l-a putut asculta niciodată! Dacă Ghica se referă la fiica lui Ludovic al XV-lea, căreia i se spunea „*madame*", aceea a murit în 1808; dacă o numeşte pe sora şi consiliera lui Ludovic-Filip, se înşală de asemenea, căci şi aceasta a murit în 1847.

25 Această călătorie, în cursul căreia Ghica a asistat la lucrările arheologului englez Charles Newton (1816—1894), este relatată de fostul bei de Samos în amintitul fragment de scrisoare către Alecsandri, publicat în 1892.

26 Situînd moartea caimacamului antiunionist Teodor Balş în „vara anului 1857", Ghica greşeşte cu cîteva luni. Balş a murit în luna februarie a acelui an, cînd în locul lui a fost numit Nicolae Vogoride.

27 Scrisorile, cu incitaţii antiunioniste şi promisiuni de răsplată, fuseseră primite de caimacam de la fratele şi de la tatăl său, precum şi de la unii funcţionari din diplomaţia turcă. Sustrase din casa lui Vogoride, pare-se de o călugăriţă, soră a lui C. Negri, au ajuns în mîna lui Dimitrie Rallet, au fost tipărite în *L'Étoile du Danube*, gazeta scoasă de Kogălniceanu la Bruxelles, şi reproduse de alte publicaţii europene.

28 Ferdinand de Lesseps (1805—1894), care a condus lucrările de realizare a Canalului de Suez, a activat şi în diplomaţia Franţei.

29 Prinţul François Joinville, duce de Orléans, era al treilea fiu al lui Ludovic-Filip. Ca „bonapartist", Laurent ar fi avut motive să nu-şi arate „veneraţiunea" faţă de un „orléanist"; el, însă, vedea în prinţ doar pe fostul său comandant.

30 Această „doamnă Heine" trebuie să fie văduva marelui poet german, pe care Ghica l-a cunoscut bine în timpul anilor petrecuţi la Paris.

LEGILE

Cu titlul *Corespondenţa cu d. V. Alecsandri* (la sumar: *Scrisoarea XIX — Iancu Văcărescu*), în *Convorbiri literare*, nr. 10, 1 ianuarie 1885; în ediţia 1887, cu titlul *Legile.*

Redactată la cîteva luni după *Băltăreţu*, scrisoarea *Legile* s-a tipărit în *Convorbiri literare* cu mult timp înainte. Precum se vede, nu numai hărnicia memorialistului scade, ci şi promptitudinea redacţiei. Din corespondenţa lui Alecsandri cu Iacob Negruzzi reiese că poetul trimitea materialul fără întîrziere la Iaşi. Manuscrisele se adunau însă în portofoliul redacţional şi erau lăsate să aştepte. La 17 octombrie 1884, Alecsandri se interesa, fără să insiste, despre soarta scrisorilor lui Ghica: „Cînd au să apară ultimii lui articoli?" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 147).

1 Exemplele date de Ghica sînt evenimente istorice aparent foarte diferite unul de celălalt. Alăturarea lor nu este totuşi arbitrară.

Guvernarea celor treizeci de tirani a fost impusă Atenei învinse, în anul 405 î.e.n., de către Sparta victorioasă, în urma lungului război peloponezian. Este vorba, deci, de instaurarea unei conduceri de stat prin intervenţia unei puteri străine. Restaurarea Bourbonilor, prin Carol X, în 1824, este asociată de scriitor evenimentului precedent datorită caracterului despotic al domniei regelui francez, izgonit în urma revoluţiei de la 1830. În sfîrşit, Convenţia de la Paris (19 august 1858), care a statutat viitoarea administraţie a ţărilor româneşti, este considerată de Ghica sub aspectul unui amestec dinafară în treburile noastre interne.

2 Este adevărat că boierii chemaţi să voteze Regulamentul organic au lucrat sub supravegherea autoritară a armatei de ocupaţie, ceea ce le-a limitat libertatea de opinii. Dar, în esenţă, Regulamentul organic le era favorabil prin caracterul său conservator şi aristocratic. Aşa se explică de ce, în timpul revoluţiei de la 1848, protipendada a privit cu maximă ostilitate şi îngrijorare abrogarea prevederilor regulamentare, care le garantau privilegiile de clasă, iar după înăbuşirea mişcării s-a grăbit să repună în vigoare Regulamentul. Aşadar, nu se poate vorbi de un „antagonism" propriu-zis între „clasa privilegiată" şi „puterea supremă" (rusă), care a iniţiat legea din 1831—1832. Un antagonism real a menţinut şi adîncit Regulamentul organic între boierime şi masele populare. „Poporul dezmoştenit" — şi nu „naţiunea" în întregul ei — s-a folosit de cea dintîi împrejurare favorabilă şi, în 1848, a ars anacronicul codice de legi.

3 Ghica greşeşte cu un an: Convenţiunea de la Paris s-a încheiat în 1858, nu în 1857.

4 Pacea de la Bucureşti a pus capăt războiului ruso-turc din 1806—1812. Graba sultanului de a semna tratatul se explică prin înfrîngerile repetate suferite de armata otomană. Continuarea războiului ar fi fost însă imposibilă şi pentru ţar, deoarece Rusia avea să fie invadată în curînd de armata lui Napoleon I. Cînd faptul acesta a devenit evident pentru autorităţile turceşti, condiţiile păcii li s-au părut prea grele.

5 „Vîrtejul" în care s-a aflat Europa între 1812 şi 1815 constă în suita războaielor dintre Napoleon şi puterile aliate, încheiate definitiv prin înfrîngerea celui dintîi la Waterloo. La Congresul de la Viena (1814—1815), la care au participat delegaţii ţărilor din coaliţia antinapoleoniană, Imperiul otoman n-a fost reprezentat, fiindcă nu făcuse parte din coaliţie.

6 Rîul Phas se numeşte astăzi Rioni; Suchum-Kalé este actualul oraş sovietic Suhumi, situat, ca şi celelalte localităţi pomenite de Ghica, pe coasta Mării Negre, la nord de Batum.

7 La Troppau (Opava), suveranii din coaliţia antinapoleoniană, respectiv ai Rusiei, Prusiei şi Austriei, au reconfirmat în 1820 hotărîrile luate la Viena, în 1815; la Laibach (Lyublyana), în 1821, aceiaşi, împreună cu alţi principi europeni, şi la Verona, în 1822, au discutat luarea unor măsuri împotriva mişcărilor populare din Europa.

8 Cf. K. Marx, *Însemnări despre români* (p. 118—119).

9 Datele asupra lui Iancu Văcărescu, pe care Ion Ghica le cunoştea din tradiţia familiei, nu sînt exacte. Astfel, istoria literară a corectat anul naşterii (1791), propunînd anul 1792. Al patrulea dintre poeţii Văcăreşti n-a rămas în grija mamei sale abia după moartea lui Alecu, ci mai înainte, anume în martie 1797, cînd cei doi soţi s-au despărţit. Arestarea şi surghiunul lui Alecu Văcărescu, din porunca domnului Alexandru Moruzi, s-au produs în cuprinsul anului 1799.

10. Dimitrie Ghica este tatăl scriitorului; Nicolaie şi Iancu sînt unchii săi.

11 Documentele atestă prezenţa lui Iancu Văcărescu în ţară încă din anul 1810. Plecarea la studii în străinătate se situează în 1804. Tinerii au fost însoţiţi de un dascăl Zaharia; Colson le fusese profesor în ţară. Studenţia de „mai mulţi ani“ la Universitatea din Pisa rămîne sub semnul îndoielii.

12 Versul acesta şi catrenul de mai sus sînt desprinse din *Primăvara amorului*.

13 Codul de legi al lui Caragea s-a publicat în limba greacă în 1818; în limba română, în anul următor. Deci, nu în 1815, ci peste trei ani poetul a fost solicitat să scrie cunoscuta odă *La pravila ţării*. De altfel, oda poartă subtitlul, trecut cu vederea de Ion Ghica: *Supt pecetea acestui prinţipat 1818*.

14 *Orologiul îndreptat* este *Ceasornicul îndreptat*.

Versurile citate de Ghica, dar în forma aceasta:

La faptă bună
Puţini s-adună:
Mult pot puţinii
Buni împreună!

sînt desprinse din poezia *Floarea la închisoare*.

15 Acţiunea patriotică a lui Iancu Văcărescu, în cadrul lucrărilor Obşteştii Adunări, e confirmată de Elias Regnault, în lucrarea citată de noi mai sus.

„Fratele în literatură, tînăr“, pe care Ghica nu-l numeşte şi care l-a trădat pe deputatul patriot, n-ar putea fi decît Eliade Rădulescu. Nu se cunoaşte însă nici o epistolă a lui Iancu Văcărescu adresată dela-

torului, iar apostrofa citată de memorialist: „El e Iuda..." nu apare în nici una din epistolele autorului *Primăverii amorului*.

16 Logofătul Dimitrie Chrisoscoleu Buzoianu e eroul scrisorii *Un boier cum a dat Dumnezeu*, pe care Ghica o va publica în *Revista nouă*, în 1890.

BĂLTĂREȚU

Cu titlul *Corespondența cu d. V. Alecsandri* (la sumar: *Băltărețu*), în *Convorbiri literare*, nr. 4, iulie 1885. Cu titlul definitiv, în ediția 1887.

Nu cunoaștem motivele pentru care această epistolă a apărut în revistă la aproape un an după ce fusese redactată. O parte din întîrziere i se datorează și lui Ghica. Scrisă la 14 august 1884, epistola i-a parvenit lui Alecsandri abia pe la sfîrșitul lunii octombrie. La 1 noiembrie, poetul confirma primirea și anunța expedierea manuscrisului la Iași; totodată, declara că a citit articolul „cu o plăcere nouă" (V. Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 78).

1 Perioada la care se referă autorul a fost într-adevăr foarte agitată și, pentru țările românești, deosebit de nefericită. Dar această perioadă acoperă aproape un veac întreg, al XVIII-lea, ceea ce e, oricum, prea mult pentru un pasaj de introducere la evocarea unor întîmplări de după 1800. Pasajul devine și confuz din cauză că Ghica enumeră evenimentele în altă ordine decît cea cronologică. Pacea de la Passarowitz (Pojarevaț) a încheiat, în 1718, războiul austro-turc început în 1716, în timpul căruia Austria a ocupat Banatul și Oltenia. La Belgrad, în 1739, tratatul de pace a fost semnat de Rusia și Austria, pe de o parte, de Turcia, pe de alta, după ostilități care au durat trei ani și în cursul cărora armata rusă a pătruns în Moldova. După război, nu numai Moldova, ci și Oltenia a fost părăsită de trupele străine. Tratatul de la Kuciuk-Kainargi a pus capăt războiului ruso-turc dintre 1768—1774. Și în timpul acestui război, armatele ruse au pătruns în țările românești. La rîndu-i, Austria a smuls Turciei Bucovina și a alipit-o imperiului habsburgic. În 1787 a început un nou război ruso-turc, la care, aliată cu Rusia, a participat și Austria, începînd din 1788. Din cauza unor insuccese repetate pe cîmpul de luptă, Austria a încheiat pacea separată de la Șiștov (1791). După un an, învinsă, Turcia a semnat cu Rusia pacea de la Iași. Ajuns în 1792, Ghica revine la evenimente mai vechi: ocuparea Olteniei, amintită mai sus, de către „nemții cu coadă" (austriecii care purtau perucă), comandați de principele Eugeniu de Savoia, asasinarea lui Grigore

Ghica (1777), a lui Mavrogheni (1790). Pasajul se încheie cu decapitarea lui Hangerli (1799) şi alungarea peste Dunăre a lui Pasvan-Oglu, probabil cu prilejul invaziei acestuia din ianuarie 1802, căci atunci s-au refugiat boierii munteni la Braşov.

2 Alexandru Moruzi a fost scos din domnie în octombrie 1801, iar urmaşul său, Mihail Suţu, a rămas în scaun numai pînă în mai 1802. Deci adunarea boierilor în casa banului Dumitrache Ghica — într-o „seară de Mucenici" — s-a ţinut la 9 martie 1802.

3 Înainte de rectificare, cursul Dîmboviţei prezenta numeroase meandre, astfel că o localizare precisă a punctelor din geografia Bucureştilor indicate de scriitor nu e posibilă. Cu aproximaţie, limitele curţii enorme a banului Ghica se pot totuşi trasa. „Podul Gîrlei" ar corespunde oarecum podului de la Teatrul de stat de operetă; „gîrla" (Dîmboviţa) curgea însă mai aproape de biserica Zlătari (Calea Victoriei, colţ cu strada Lipscani). Casa Barbu Belu se înălţa pe actuala Cale a Victoriei, aproximativ pe locul sediului central Loto-Pronosport, iar biserica Măgureanu, demolată în 1897, peste drum. Amintirea fostei mahalale a Gorganilor, aflată pe malul stîng al Dîmboviţei, e păstrată în denumirea bisericii Sfîntul Ilie-Gorgani, în spatele Librăriei tineretului.

4 Casa „banului bătrîn", moştenită de banul Mihail Ghica, există şi astăzi, desigur restaurată de mai multe ori. Acolo este sediul Sfatului popular regional Bucureşti.

5 Mahalaua „domniţei Nastasichii Muruz" se situa pe malul stîng al Dîmboviţei, cam pe locul unde se află astăzi străzile Brezoianu, Dobrogeanu-Gherea şi Domniţa Anastasia (care-i şi păstrează numele).

6 Citarea „stanţelor epice" ale lui C. Aristia, om de teatru plin de merite, dar autor al unor versuri confuze şi penibile dedicate domnitorului Gheorghe Bibescu, îl va fi făcut să zîmbească pe Alecsandri, care, într-o recenzie din 1844, l-a executat fără cruţare pe autorul volumului *Prinţul român*.

7 Primul consul Bonaparte „umbla să se suie pe un scaun", dar al Franţei, nu al Ţarigradului. Chiar în 1802 a obţinut numirea sa de consul pe viaţă. „Speranţele tuturor" — cum subliniază Ion Ghica — se îndreptau într-adevăr în ţările româneşti către viitorul împărat. În primul deceniu al secolului al XIX-lea, boierii munteni şi moldoveni s-au adresat de mai multe ori acestuia, ca unui factor ce ar fi putut garanta un statut nou Ţării Româneşti şi Moldovei. Chiar unii dintre boierii citaţi de memorialist, în frunte cu banul Ghica, au trimis în 1802, de la Braşov, un memoriu către primul consul, cu cererea de a interveni „împotriva tîlhăriilor turceşti". Napoleon n-a întîrziat să

răspundă, solicitînd propuneri concrete în legătură cu modul cum ar putea da urmare memoriului. Adunarea boierilor, la Bucureşti, în seara de 9 martie 1802, avea, probabil, tocmai scopul de a pregăti aceste propuneri. În *Convorbiri economice* (partea a opta, capitolul *Casa Dudescului*), Ion Ghica afirmă că vornicul Niculaie Dudescu a şi plecat în misiune la Paris, unde „a ştiut să capteze atenţiunea generalului Bonaparte şi să-l intereseze de soarta ţărei noastre, pînă a-l decide să trimită la Bucureşti pe generalul Sébastiani." Generalul francez s-a oprit în Bucureşti, dar numai în trecere. Lucrurile au rămas însă aici. Chiar în iunie 1802, Franţa a încheiat cu guvernul de la Constantinopol un tratat prin care garanta integritatea Imperiului otoman. Mai mult chiar, în 1805, Talleyrand îi va propune lui Napoleon să cedeze principatele dunărene Austriei! (*Istoria Romîniei*, III, p. 608).

9 Manea Nebunul era un personaj foarte cunoscut în epocă. „Nu vezi că amorul tău — îi spune Andronache Tuzluc Kerăi Duduca — m-a zalisit, am ajuns ca Manea Nebunul?"

În limbajul său pitoresc, Manea rosteşte aprecieri îndreptăţite despre Mavrogheni. În conflict cu marea boierime, domnul fanariot a luat o serie de măsuri favorabile păturilor de jos, atît orăşeneşti, cît şi ţărăneşti. Aceasta i-a şi adus pierzarea.

10 Folosind pretextul unui vis, pentru a vîrî spaima în inima bogatului cămătar, Mavrogheni da curs unui obicei al său, consemnat de istorici. „Adeseori — scrie Dionisie Fotino — spune chiar în divan că vede himere şi că a visat lucruri extraordinare; asemenea lucruri mai cu seamă le inventa cînd voia să-şi bată joc de boieri sau de călugări sau cînd voia să ia mită de la cineva" (*Istoria generală a Daciei*, traducere de G. Sion, Bucureşti, Imprimeria naţională a lui Iosif Romanov et Companie, 1859, tom. II, p. 175). Cînd a poftit-o la curte pe Luxandra Cîmpineanu, cu intenţia s-o trimită în surghiun, Mavrogheni a început, de asemenea, prin a-i povesti un vis avut în noaptea trecută: o văzuse în somn pornind spre Constantinopol, iar el îi lua averea (v. discursul lui Ion Ghica despre Ioan Cîmpineanu).

BÎRZOF

Cu titlul *Corespondenţa cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXI)* (la sumar: *Bîrzof*), în *Convorbiri literare*, nr. 6, 1 septembrie 1885. Cu titlul definitiv, în editia 1887.

1 Denumirile de străzi, menţinute şi astăzi, permit situarea aproximativă a curţii boierului Costache Cornescu. Pentru precizarea celorlalte puncte, notăm că pe locul fostei case Blaremberg se află astăzi clădirea Comitetului Central al P.C.R. Biserica Sfîntul Nicolaie Dintr-o Zi este cea situată, puţin retrasă în curte, pe Bulevardul Bălcescu, nu departe de colţul bulevardului cu strada Enii. Casa lui Mazar-paşa se afla pe strada Enii, acolo unde e astăzi Baia centrală. (Fost ofiţer în armata otomană, Mazar-paşa era... englez şi se numea Lakeman. Căsătorit cu o româncă, se stabilise în Bucureşti şi făcea politică liberală. În 1875 el şi-a pus casa la dispoziţie prietenilor politici, care constituiseră „coaliţia de la Mazar-paşa"). Fosta stradă Regală se numeşte astăzi Aristide Briand.

2 Un biograf al generalului Pavel Kiseleff — Mirkovici — scrie despre Jeltuhin (Zaltukin) următoarele:

„Generalul Jeltuhin, fost guvernator militar al Kievului, avea un caracter cu totul opus: era atît de aspru şi de nervos pe cît era contele Pahlen de blînd şi de evaziv; îi erau străine omenia şi toleranţa. Unicul lui scop era să asigure întreţinerea trupelor" (Apud G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, 1947, p. 272).

Elias Régnault comunică amănunte identice cu acelea date de Ion Ghica.

INSULA PROSTA

Cu titlul: *Corespondenţa cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXII)* (la sumar: *Insula Prosta*), în *Convorbiri literare*, nr. 9, 1 decembrie 1885, nr. 10, 1 ianuarie 1886. Cu titlul definitiv, în ediţia 1887.

La numai trei zile de la redactarea scrisorii la Londra (dacă data de „30 mai 1885" este reală), Alecsandri primise şi citise *Insula Prosta*, la Paris, de unde promitea s-o expedieze imediat lui Iacob Negruzzi. Poetul califica articolul drept „excelent" şi era de părere că va „face fericiţi pe cititorii *Convorbirilor*" (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 149). La 2 iunie 1885, ministrul României în capitala Franţei îi scria lui Negruzzi: „după îndemnul meu [Ion Ghica] va urma a fi unul din colaboratorii *Convorbirilor literare*. Aş dori mult să fac ca dînsul, dar pînă la iarnă nu cred să găsesc timp de a mă ocupa de literatură, căci lucrările canţelariii noastre de aici sînt foarte numeroase..." (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 149). Abia în 23 septembrie 1885, poetul, aflat la Mirceşti, revenea într-o scrisoare către redactorul *Convorbirilor:* „Ţi-am trimis atît din Paris, cît şi din Aix-les-Bains, dacă nu mă înşel, vreo trei scrisori ale lui Ion Ghica, despre chestii economice,

foarte interesante. Le-ai primit? Amicul meu îşi propune a scrie un dialog al morţilor, în care vor figura mulţi (sic!) personajii din trecut" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 151). Din acest pasaj ar reieşi că poetul n-a trimis totuşi textul la Iaşi îndată ce l-a primit. Totodată ar rezulta că *Insula Prosta* era alcătuită din trei, nu numai din două părţi, fapt confirmat de altă scrisoare a lui Alecsandri, ulterioară tipăririi în revistă a celei de a doua părţi. Constatînd lipsa ultimei părţi, care ar fi trebuit să apară în numărul pe februarie 1886 al *Convorbirilor literare*, Ghica îl va fi întrebat pe poet asupra soartei manuscrisului său. La rîndul său, ministrul României la Paris îl informa pe Iacob Negruzzi în ziua de 14 martie 1886 că Ion Ghica va veni la Bucureşti şi adăuga: „Întîlnindu-te cu dînsul, vă veţi explica în privirea articolului *Insula Proasta* (sic!). Eu ştiu că ţi-am expediat trei părţi întregi, în trei caieturi, prin poştă" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 153).

Dacă am încerca să stabilim punctul unde s-ar afla insula Prosta, după coordonatele geografice date de scriitor, am observa că acest punct nu s-ar afla nicidecum în „gura" Atlanticului, ci undeva cam la ieşirea din Pas-de-Calais, în apropiere de Dunkerque, spre Marea Nordului. Nişte insuliţe, care ar întruni condiţiile de climă ale insulei Prosta şi despre care se poate spune că se află la gura Atlanticului, sînt insulele Scilly, dar aşezarea acestora e relativ apropiată numai de gradul de longitudine indicat, 50° nord. Plasarea fictivei insule Prosta a fost făcută de Ghica fără nici un control pe hartă. Se poate vorbi totuşi de o aproximaţie foarte largă: coordonatele respective indică un loc apropiat de coastele Angliei.

1. Marele boier antiunionist din Moldova, Alecu Balş, poseda moşii cu o suprafaţă totală de 80.000 de fălci, ceea ce reprezintă, în hectare, o cifră aproape dublă faţă de cele 60.000 hectare date de Ion Ghica.

2 Oraşul Rochedale din Anglia (comitatul Lancaster) este cunoscut prin întreprinderile sale de prelucrare a lînii. Cooperativa de consum înfiinţată în 1844 de ţesătorii de aici este cea dintîi cooperativă de consum muncitorească din lume.

3 Din iniţiativa lui Louis Blanc (1811—1882), cunoscutul socialist mic-burghez, care era ministru al muncii, 100.000 de muncitori au fost angajaţi în 1848 în „atelierele naţionale", instalate la Luxemburg şi puse sub conducerea unei comisii formate din reprezentanţi ai patronilor, ai muncitorilor şi cîţiva economişti. „Atelierele naţionale" erau o falsă soluţie pentru punerea în practică a dreptului de muncă. După contrarevoluţie, guvernul reacţionar le-a desfiinţat. Oricum, însă, prea mult nici n-ar fi putut dăinui.

4 Exemplul cooperativei de „claviriști" din Paris și cel al bumbăcarilor din Suffolk ilustrează concludent evoluția cooperativelor de producție în capitalism. În entuziasmul său pentru asocierile cooperativiste de consum și de producție, Ion Ghica înregistrează cu satisfacție transformarea acestora în întreprinderi capitaliste colective și nu are nimic de obiectat împotriva faptului că ajung să folosească muncă salariată.

5 Franz Hermann Schulze-Delitsch (1808—1883), economist burghez și om politic, a întemeiat mișcarea cooperativistă în Germania. În diverse articole, Ion Ionescu de la Brad îl citează elogios.

6 Contele Eduard Taafe (1833—1895) este unul dintre reprezentanții socialismului creștin.

7 Richard Belcredi (1823—1902) s-a preocupat de dezvoltarea cooperațiilor meșteșugărești în Austria.

8 Alăturarea în aceeași frază și fără marcarea nici unei distincții a lui Ferdinand Lassalle (1825—1864) și a lui Karl Marx pune în lumină superficialitatea informării în materie a lui Ion Ghica. Scriitorul reține și aici, ca și în rest, ideea foarte generală a activității practice și teoretice duse de personalitățile citate într-un anumit domeniu — mișcarea muncitorească, cooperație etc. — dar nu desprinde nici un fel de deosebiri, fie ele și esențiale. În ceea ce-l privește pe Lassalle, el ignoră atît meritele reale ale acestuia, cît și tezele lui oportuniste criticate de Marx. Cum arată mai departe și Ghica, Lassalle a încercat să obțină aprobarea guvernului german condus de Bismarck pentru activitatea organizației muncitorești. Cancelarul prusac reacționar și-a și exprimat simpatia față de tezele lui Lassalle, ceea ce este mai mult decît concludent.

9 Ghica atinge aici o problemă esențială: contradicția dintre producție și consum în capitalism, dar nu înțelege cauza ei fundamentală, anume, contradicția dintre caracterul social al producției și însușirea privat-capitalistă a produselor. În economia capitalistă, producția nu ține seama de nevoile consumului, ci de obținerea de profituri. Orice inițiativă, cît de generoasă, nu poate înlătura contradicția antagonică dintre producție și consum. Unica soluție o reprezintă desființarea economiei capitaliste.

10 „Ban la ban trage" e o metaforă care nu explică de loc resorturile fenomenului care-l uimește pe Ghica: paralel cu îmbogățirea unora, are loc o agravare a pauperizării maselor muncitoare. Aici nu există nimic paradoxal, căci acumulările de capital provin din exploatarea oamenilor muncii atît din metropolă, cît și din colonii. Jefuirea coloniilor constituie un „mijloc de îmbogățire" nu pentru „patria mumă", ci numai pentru clasele exploatatoare.

11 Pe economistul american Charles Carey (1793—1879) Ghica îl cita în 1885, trecînd cu vederea faptul că, mai întîi liber-schimbist, se transformase în adept al protecţionismului. În studiile sale economice, A.D. Xenopol, partizan al protecţionismului, a preluat, după cum declară el însuşi, teze ale lui Carey, încercînd să le adapteze la situaţia de la noi.

12 În 1885, a nu cunoaşte evoluţia ideologică a lui Mihail Aleksandrovici Bakunin (1814—1876) şi avatarurile lui în mişcarea revoluţionară internaţională reprezenta un minus de informare. După ce fusese primit în Internaţionala I, înfiinţată în 1864, Bakunin şi-a precizat definitiv concepţiile anarhiste mic-burgheze, negînd necesitatea creării unui partid revoluţionar al clasei muncitoare. Tezele lui oportuniste şi activitatea dizolvantă, criticate cu severitatea cuvenită de Marx, deveniseră foarte primejdioase pentru progresul mişcării muncitoreşti. De aceea, împreună cu ceilalţi anarhişti, a şi fost exclus, în 1879, din Internaţionala I.

13 Ca şi în scrisoarea *Ovreii*, Ghica afirmă aici o părere naţionalist-şovină, pornind de la faptul că printre bancheri şi cămătari, unii dintre ei celebri, se aflau mulţi evrei. Părerea este fundamental greşită, ca şi afirmaţia, că Marx nu a pus problema „naţionalizării banilor". Cum se ştie, marxismul a supus capitalul cămătăresc, capitalul de împrumut şi capitalul bancar unei analize extrem de minuţioase şi a definit dobînda ca o parte de profit — o parte din plusvaloare — cedată de capitalistul industrial sau comercial, în schimbul împrumutului primit, capitalistului posesor de bani. Ca o consecinţă, naţionalizarea băncilor este una din cele dintîi măsuri ce se iau la răsturnarea regimului capitalist.

14 Deşi într-o formă simplistă, vulgarizatoare, Ghica enumeră în general corect obiectivele mari ale „colectiviştilor", cum îi numeşte el pe socialişti, şi este de remarcat faptul că ocoleşte formularea vreunei critici.

15 De data aceasta, aşezînd pe acelaşi plan pe „adepţii lui Karl Marx şi Bakunin", confuzia autorului sare în ochi. Toate tezele enumerate nu au nimic comun cu marxismul şi aparţin exclusiv anarhismului.

IOAN CÎMPINEANU

„Discursul de recepţiune la Academia Română" s-a tipărit în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. II, sesiunea generală a anului 1880, secţiunea *II*, *memorie şi notiţe* (şi extras). Omis

în prima ediţie a *Scrisorilor către V. Alecsandri*, a fost introdus în ediţia din 1887.

Deşi nu face parte din suita de epistole literare către poet, discursul academic îşi găseşte un loc potrivit între ele, fiind redactat într-un mod similar. Referindu-se la evenimente şi personalităţi citate în scrisori, lucrarea capătă într-un anume sens un caracter de sinteză.

1 Acest Dumas este chimistul francez Jean-Baptiste Dumas (1800—1884), care a formulat teoria unitară a legăturilor chimice.

2 În biografia pe care o expune, Ghica omite datele calendaristice. Vom nota, deci, că boierul progresist Ioan Cîmpineanu, care a jucat un rol politic şi cultural atît de important în secolul al XIX-lea, s-a născut în 1798 şi a murit în 1863. Avînd, spre sfîrşitul vieţii, înfăţişarea unui „bătrîn gîrbovit de ani", cum îl descrie memorialistul în încheierea discursului, el era atunci mai curînd un om uzat decît unul bătrîn.

3 Scarlat Cîmpineanu nu numai că nu s-a alăturat turcilor în lupta împotriva armatei austriece, dar l-a şi ajutat pe comandantul acesteia, prinţul Coburg, să ajungă la Bucureşti, unde prinţul a fost bine primit de mitropolit şi boieri care, cum se ştie, erau ostili lui Mavrogheni. Luxandra Cîmpineanu a fost surghiunită înainte de noiembrie 1789, căci în acea lună „nemţii cu coadă" au intrat în capitală, iar Mavrogheni s-a refugiat peste Dunăre.

4 Poetul André Chenier (n. 1762) a fost executat în 1794, ca duşman al revoluţiei, faţă de care îşi manifestase la început adeziunea; marele chimist Antoine-Laurent-Lavoisier (n. 1743) a ajuns de asemenea pe eşafod, în 1794.

5 Călugărul Grigore de la Căldăruşani a fost mitropolit al Ţării Româneşti în anii 1823—1829 şi, după exilul său în Rusia, în 1834.

6 Vechi oraş liber, Ploieştii şi-au pierdut privilegiile căzînd în dependenţă feudală în 1775. Au urmat mai multe mişcări de răzvrătire ale locuitorilor, între care şi aceea amintită de Ion Ghica, pe care o putem plasa în 1831, căci atunci se afla în plină desfăşurare răscoala poloneză.

7 Franz Liszt a fost la Bucureşti spre sfîrşitul anului 1846.

8 Versurile din această „marsilieză" a românilor au fost scrise de Cezar Bolliac.

9 Din veneraţie pentru unchiul său, Ion Ghica dă o apreciere total pozitivă acţiunii peste hotare a lui Ioan Cîmpineanu. Dar tocmai această acţiune trasează cotitura şefului partidei naţionale de la o atitudine revoluţionară la legalism. Împreună cu alţi deputaţi şi boieri dinafara Adunării, de asemenea cu participarea lui Félix Col-

son, Cîmpineanu a lucrat în secret pentru răsturnarea lui Alexandru Ghica-vodă, înlocuirea Regulamentului organic cu o nouă constituţie, unirea celor două ţări româneşti, înscăunarea unui domn ereditar. Materialele respective au şi fost redactate: un manifest, textul constituţiei. Noua lege fundamentală cuprindea prevederi îndrăzneţe: votul universal, eliberarea clăcaşilor. Că un asemenea program a fost alcătuit şi acceptat de mari boieri nu e totuşi de mirare. Marea proprietate rămînea neştirbită, devenea însă proprietate capitalistă. Limitele sociale şi politice ale programului lui Ioan Cîmpineanu l-au făcut, fatal, irealizabil. Masele populare nu puteau fi mobilizate la luptă, deoarece interesele lor erau insuficient luate în seamă. Pe de altă parte, Cîmpineanu cerea ca el însuşi să devină domnitor ereditar. Majoritatea marilor boieri nu l-au acceptat, preferînd persoana lui Mihail Sturdza, domnul Moldovei. Cum se ştie, Ion Ghica însuşi va fi însărcinat în 1840 să ducă voievodului moldovean o scrisoare în acest sens. Lipsit de sprijinul marilor boieri, în neputinţă de a-l obţine pe cel al maselor largi, Ioan Cîmpineanu a pornit într-o călătorie peste hotare, de la Constantinopol la Paris şi la Londra, ca să capete aprobarea şi ajutorul guvernelor respective pentru realizarea planurilor sale. Cale greşită şi înfundată. Cîmpineanu „n-a făcut decît să se compromită în ochii curţilor suzerană şi protectoare" (*Istoria României*, III, p. 990).

10 Generalul Aleksandr Osipovici Duhamel (1801—1880) a fost trimis la Bucureşti, în 1842, cu împuterniciri speciale din partea contelui Nesselrode, primul-ministru, şi a generalului Kiseleff. La cererea lui, Alexandru Ghica a fost obligat să schimbe doi din miniştrii guvernului său. În aprilie 1848, Duhamel va fi din nou emisar al guvernului ţarist la Bucureşti, avînd sarcina de a împiedica izbucnirea unei mişcări revoluţionare. Atunci va scrie Eliade satira *Cîntecul ursului*. cu refrenul: „Diha! diha-măi!" (Diuhamel).

AMINTIRI DESPRE GRIGORIE ALEXANDRESCU

Cu titlul *Corespondenţa cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXV) (Amintiri despre Gr. Alexandrescu)*, în *Convorbiri literare*, nr. 2, 1 mai 1886. Cu titlul definitiv, în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. VIII, 1885—1886, secţiunea II, memorii şi notiţe (din care s-a difuzat şi un extras); în ediţia 1887.

Cînd Ion Ghica i-a împărtăşit dorinţa de a dedica o scrisoare lui Grigore Alexandrescu, la scurtă vreme după moartea acestuia (25/26 no-

iembrie 1885), Alecsandri i-a răspuns de la Paris, în 22 ianuarie 1886: „Cît despre scrisoarea pe care vrei s-o scrii despre Alexandrescu, o aprob din toată inima. Este timpul de a face dreptate sărmanului nostru prieten, care era un poet mai mare decît alții, cărora li s-au ridicat statui. Tu singur ești în stare să spui lucruri neștiute despre această personalitate dispărută" (Alecsandri, *Scrisori. Însemnări*, p. 89). Ghica era într-adevăr în măsură să comunice date inedite despre poetul de care fusese legat printr-o veche și strînsă prietenie. Nici n-a întîrziat s-o facă. După exact o lună, în 22 februarie 1886, Alecsandri primise și citise scrisoarea: „Am citit cu mult interes articolul tău biografic asupra lui Alexandrescu și nu știu de ce această lectură m-a lăsat trist. Tabloul care reprezintă pe bietul nostru prieten, stins înainte de vreme de o boală neîndurătoare și părăsit de toată lumea — această uitare de neiertat a noii generații pentru autorul atîtor poezii frumoase — este de natură să trezească gînduri triste... Dar *nimic nu se pierde în lumea aceasta*, este convingerea mea cea mai adîncă. Va veni o zi în care numele lui Alexandrescu se va așeza de la sine în frunte, loc pe care bunul-simț public îl va decerna atunci cînd negutătorii vor fi izgoniți din templu. Articolul tău este o operă de binefacere, bine făcut, este tributul de dragoste și de admirație al unui prieten, în același timp al unui om de litere. În ceea ce mă privește, mă asociez la aceasta și îți mulțumesc în numele țării pentru că ai spus atît de bine ceea ce trebuia să spui" (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 150). La 2 martie, poetul a trimis manuscrisul la Iași, lui Iacob Negruzzi, recomandîndu-l ca „foarte interesant", cu propunerea de a fi citit într-o ședință a Academiei (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 152—153). Aceeași propunere o făcuse și altui academician, Al. Papadopol-Callimah, la 28 februarie: „Ion Ghica a scris un articol foarte interesant asupra lui Gr. Alexandrescu. El ar dori ca scrierea lui să fie citită într-una din ședințele Academiei, și în urma acestei citiri să ieie cineva cuvîntul, pentru ca să propuie a se ridica o statuie poetului mort. Am gîndit la d-ta ca să vorbești asupra meritelor lui Gr. Alexandrescu, care a fost uitat de atîta vreme, deși a avut mai mult drept la recunoștința compatrioților decît alții, cărora s-au ridicat statui. Înțelege-te cu Negruzzi și îndeamnă-l din parte-mi să citească însuși articolul lui Ghica în Academie, mai cu seamă că tatăl său a fost bun amic cu Alexandrescu, fiind contimporani" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 187).

Scrisoarea lui Ion Ghica a fost citită de Iacob Negruzzi în ședința publică din 21 martie 1886. A doua zi, în ședința de lucru, Dim. Sturdza a făcut propunerea ca epistola să fie tipărită în *Analele Aca-*

demiei Române. Ion Ghica, prezent la această şedinţă, ca şi la aceea din ajun, a precizat că scrisoarea aparţine *Convorbirilor literare* şi că nu poate fi tipărită în *Anale* decît după apariţia ei acolo, ceea ce colegii săi au acceptat.

1 În „lordul Ald..." îl identificăm pe prietenul memorialistului lord Henri Stevely de Alderley. Vestitele „marmure de Elgin", admirate de Ghica la British Museum, sînt piesele din colecţia de antichităţi greceşti adunate de Thomas Bruce, conte de Elgin (1766—1841), diplomat scoţian.

2 Deşi este evident că Ghica transcrie versurile cu volumele poetului înainte, pe alocuri apar forme care nu există în nici una din ediţiile publicate de acesta. Deosebirile sînt în general mici (*Pe-a*, în loc de *P-a: s-ar*, în loc de: *s-or; Cîntător*, în loc de: *Cîntăreţ* etc.), dar din scrisoarea lui Ghica nu se pot face citări corecte din poeziile lui Grigore Alexandrescu! Titlurile sînt, cîteodată, nu citate, ci parafrazate (*Epistolă D.I.C.* devine: *Epistolă către D.I.C.* etc.).

3 „Fostul ministru", căruia i s-a făcut o înmormîntare fastuoasă, poate fi C.A. Rosetti, decedat în aprilie 1885. În testamentul său, Rosetti ceruse: „Să nu se facă nici o ceremonie... Un car simplu cu doi cai... Nu doliu nici în camere, nici la poartă, nici la cai... Nici o paradă..." Dorinţa nu i-a fost respectată. Consiliul comunal a votat îndată ridicarea unei statui şi a organizat funeralii cum rareori au văzut bucureştenii: trei care mari cu coroane, carul mortuar, precedate şi urmate de zece mii de oameni (şcoli, asociaţiile meşteşugăreşti şi neguţătoreşti, presa, delegaţii de săteni, familia, numeroşi oameni politici etc.). Pe trotuarele străzilor parcurse de cortegiul ce purta diferite flamuri s-au aliniat o sută de mii de oameni. Felinarele, drapate în negru, erau aprinse; casele arboraseră drapele de doliu. De notat că, printre cei ce-au purtat sicriul din casă pînă la carul mortuar, s-a aflat şi Ion Ghica, fost prieten şi asociat politic al lui C.A. Rosetti. (C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată*, II, p. 8—9.)

4 În acest citat din *Răspunsul cometei*, satiră scrisă şi publicată în 1857 (nu 1858, cum o datează Ion Ghica), s-a omis o jumătate de vers: „au trecut de nebuni", după: „Lumii folositori".

5 Anul 1831 nu corespunde nici venirii în ţară a lui Vaillant, nici deschiderii şcolii sale. Profesorul francez a sosit la Bucureşti în 1829; şcoala a deschis-o în 1830.

6 Grigore Alexandrescu şi-a publicat prima poezie la 6 martie 1832. Deci, dacă în ziua de primăvară în care îl cunoaşte, Ghica nu ştie că are a face cu un poet, întîlnirea lor se situează în 1831. La acea

dată, deosebirea de vîrstă era sensibilă: poetul avea 21 de ani, memorialistul, 15 ani.

7 Podul Calițiі (Podul Calicilor) este Calea Rahovei de astăzi, „Mitropolia" fiind actuala Patriarhie, cei doi colegi erau într-adevăr vecini.

8 Prin 1831, Grigore Alexandrescu putea să recite, dintre poeziile lui Iancu Văcărescu, *Ceasornicul îndreptat*, *La pravila țării* și *Primăvara amorului*, dar numai dacă ar fi cunoscut primele două din manuscrisele aflate în circulație. În broșura 1830 *(Poezii alese)*, nu a apărut decît *Primăvara amorului*.

9 Cînd l-a luat Eliade acasă la el pe Grigore Alexandrescu și cînd a scris cel din urmă epistola către Iancu Văcărescu? Dacă Ghica și noul său coleg de la școala lui Vaillant au început să-și facă lecțiile împreună îndată ce s-au cunoscut, prima întîlnire dintre tînărul tîrgoviștean și Iancu Văcărescu s-a produs nu mult după aceea, în orice caz în cuprinsul anului 1831. Ca rudă apropiată a familiei Ghica, Văcărescu, venind la București, era găzduit în casa acesteia și nu se putea să nu dea curînd acolo de junele său confrate. Din cele relatate de Ion Ghica în continuare, reiese că un prim răspuns la întrebarea pusă de noi ar fi că Grigore Alexandrescu s-a mutat în casa lui Eliade tot în 1831, spre sfîrșitul anului, sau în cele dintîi zile ale lui 1832. De altfel, anul 1832 este admis îndeobște ca dată la care Alexandrescu a intrat sub tutela redactorului *Curierului romănesc*. Urmînd șirul povestirii cu forma articulată „În ajunul Sfîntului Ion" (și nu: „Într-un ajun de Sfînt Ion"), Ghica lasă să se înțeleagă că momentul succede nemijlocit episoadelor anterioare. Pornind de aici, al doilea răspuns la întrebarea noastră ar fi că Alexandrescu și-a scris epistola în ianuarie 1832. Cum se știe însă, cele șase versuri de răspuns ale lui Iancu Văcărescu poartă datarea: „24 august 1837". Să fi trecut oare într-adevăr cinci ani pînă la această replică? Ipoteza ni se pare greu de acceptat. Și-atunci e falsă ori situarea în timp a momentului de către Ion Ghica, ori datarea lui Văcărescu. După opinia mai recentă a unor cercetători, la care ne raliem, nu se poate acorda credit nici memorialistului, nici poetului (cf. capitolul *Note și variante* la Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, p. 479). Chiar dacă epistola a fost pusă sub perna lui Văcărescu prin intermediul lui Ion Ghica, aceasta nu s-a întîmplat în 1832, ci mai tîrziu — nu însă după 1835 — căci în cuprinsul acestui an Ion Ghica a plecat la Paris.

10 Parte dintre actorii citați de Ghica sînt pomeniți și de N. Filimon în romanul său (capitolul XX, *Teatrul în Țara Românească*).

Unii au profesat multă vreme, jucînd şi pe scena Teatrului Naţional. În afară de Costache Caragiali (1815—1877), unul dintre ctitorii teatrului românesc, aceştia sînt: Costache Mihăileanu (1808—1855), Raliţa Mihăileanu (1825—1885), Eufrosina Popescu (1821—1900).

11 Poezia *Miezul nopţei* este greşit aşezată în seria celor scrise în casa lui Tache Ghica, fiindcă ea apăruse încă din 1832 în *Curierul românesc* şi în prima culegere a poetului.

12 Cezar Bolliac n-a fost implicat direct în procesul conspiraţiei din 1840. Cu prilejul unei percheziţii ce i s-a făcut totuşi, s-au găsit la el documente ce atestau strînse legături cu Ioan Cîmpineanu. Din acest motiv şi din cauza atitudinii lui publice de pînă atunci a fost arestat. A stat în surghiun la Poiana-Mărului pînă în toamna anului 1841.

13 Este ciudat că Ghica nu ştie ce „s-a fi făcut" traducerea *Meropei* de Voltaire. Grigore Alexandrescu a publicat-o în volum în 1847.

14 În 1842, Iancu Oteteleşanu îi era memorialistului „cam rudă" — unchi, cum spune el în altă parte — fiindcă era căsătorit cu Safta Cîmpineanu, sora mamei memorialistului. În 1850 I. Oteteleşanu a divorţat.

15 *Memorialul de călătorie* confirmă faptul că *Umbra lui Mircea. La Cozia* şi *Răsăritul lunei. La Tismana* au fost scrise chiar în timpul excursiei în Oltenia. Din primul vers („Cînd vizitam odată locaşurile sfinte") reiese însă că data compunerii poemului *Mormintele. La Drăgăşani* e mai tîrzie (Gr. Alexandrescu, *Opere*, I, p. 422).

16 Dacă Alexandrescu a scris într-adevăr o satiră la adresa vreunui poet de curte, poezia va fi circulat numai în manuscris şi s-a pierdut. Cele două versuri despre „nădragii de atlas" nu ne sînt cunoscute decît de la Ghica.

17 Ion Ghica se referă la poezia-invectivă *Adio*, pe care Alexandrescu a scris-o în 1854, cînd proconsulul a părăsit ţara. Halcinski a manifestat o atitudine ostilă faţă de personalităţile româneşti cu activitate democratică; între altele, a cerut domnului confiscarea averii revoluţionarilor de la 1848.

NICU BĂLCESCU

Cu titlul *Corespondenţa cu V. Alecsandri (Scrisoarea XXVII)* (la sumar: *Amintiri din 1848)*, în *Convorbiri literare*, nr. 3, 1 iunie 1887; cu titlul definitiv, în ediţia 1887.

La Londra, memorialistul nu avea la dispoziţie lucrările necesare pentru documentare. Dar, ca întotdeauna, nu voia să se dispenseze de *ele*, cu atît mai mult cu cît nu-şi amintea decît vag unele lucruri importante, ceea ce nu e de mirare pentru cei 70 de ani ai săi. Uitase pînă şi titlul *Cîntării României!* Ca să poată redacta epistola despre Bălcescu, a recurs la serviciile lui Ion Bianu, căruia, la 21 septembrie 1886, îi scria: „În anul 1846 sau 1847, Nicu Bălcescu a scris ceva mistic şi profetic asupra unui manuscris. Găseşte-mi-l şi-l trimite, sau, dacă nu, fă-mi un extras după cel ce se află la Biblioteca Academiei." Tot atunci i-a cerut lui Bianu *Chestiunea economică* („sau aşa ceva"), iar mai tîrziu, proclamaţia revoluţiei de la 1848. (Scrisorile respective către Bianu, în Ion Ghica, *Scrieri*, Editura Minerva, 1915, vol. IV, p. 434—435).

Din Paris, la 26 decembrie 1886, Alecsandri îi confirma lui Ghica primirea epistolei, prin D. Nedeianu, secretarul Legaţiei române de la Londra. Referitor la paternitatea *Cîntării României*, poetul face precizarea că autorul este Alecu Russo şi că găsirea manuscrisului la o mănăstire e o legendă pusă în circulaţie de el însuşi (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom., 805, f. 173—174).

1 Ion Ghica a plecat la Paris în iunie 1835. Deci pe şcolarul Bălcescu l-a cunoscut cel mai tîrziu în cuprinsul anului şcolar 1834—1835. Dar, încă din 1832, noul regulament şcolar cuprindea precizarea că istoria românilor „se va dezvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte neamuri..." Chiar dacă nu se făcuse încă prea mult în această direcţie, e de presupus totuşi că profesorul Florian Aaron depăşise epoca asirienilor şi a egiptenilor. În 1835, Aaron va şi tipări volumul întîi din manualul *Idee repede de istoria prinţipatului Ţării Româneşti*, redactat în spirit patriotic, cu scopul declarat de a insufla elevilor dragostea pentru „istoria dulcii lor patrii". E firesc să presupunem că, înainte de a-şi redacta lecţiile în vederea publicării unui manual, profesorul de istorie le expusese elevilor săi, la catedră. Această ipoteză, contrazicîndu-l pe Ion Ghica, ar contribui la explicarea interesului arătat de adolescentul Bălcescu istoriei naţionale. Să fi fost caietul deteriorat în timpul încăierării cu Sotea un simplu caiet de notiţe? Oricum, dacă elevul de vreo 15 ani făcuse extrasele direct din surse, dovedea încă de atunci însuşiri de savant. Numai *Istoria* lui Petru Maior şi cea a lui Dionisie Fotino fuseseră publicate, cea dintîi în 1812, a doua în 1818—1819 (în greceşte). Cronica lui Radu Greceanu şi cea aşa-numită a lui Constantin Căpitanu existau numai

în manuscrise (la care avea acces mai curînd profesorul decît elevul). Pe amîndouă le va tipări pentru prima dată Bălcescu însuşi, împreună cu Laurian, în *Magazinul istoric pentru Dacia*.

2 Nu cursul în sine, ci spiritul în care l-a ţinut Bălcescu a iritat autorităţile. Şcoala pentru „rangurile de jos" (gradele inferioare) a fost aprobată de superiori şi a durat cîteva luni, timp în care iuncărul a predat elevilor săi, subofiţeri din Regimentul 3 şi dintr-un escadron de cavalerie, scris-cititul, aritmetica şi noţiuni de geografie a Europei.

3 Episodul lecturii, în casa lui Voinescu II, a lucrării lui Bălcescu e pitoresc, dar nu corespunde realităţii. Din scrisorile tînărului istoric către Ghica reiese că memorialistul nu a cunoscut *Puterea armată* din vreo lectură făcută de autor şi că nu a avut iniţiativa publicării. Bălcescu i-a trimis manuscrisul, în tranşe, la Iaşi, unde el s-a ocupat de tipărirea în *Foaia ştiinţifică şi literară* (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 363—364).

4 Nu una, ci două scrieri a dedicat Bălcescu familiei Cantacuzino: *Spătarul Ion Cantacuzino* şi *Postelnicul Constantin Cantacuzino*, amîndouă tipărite în *Magazinul istoric pentru Dacia* (1845). Ca şi în alte rînduri, Ghica nu dă titlurile exacte, le parafrazează. Cele de aici sînt *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*, respectiv *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*.

6 Colaborarea generalului Mavros cu cei citaţi aici se situează într-adevăr foarte tîrziu, fiindcă toţi aceştia sînt mult mai tineri. După vîrstă, ei se orînduiesc astfel: Dimitrie I. Berindei (1832—1884), arhitect, fost ministru; Dimitrie Sturdza (1833—1914), şef al partidului liberal, numismat, membru al Academiei Române; Alexandru Odobescu (1834—1895); Mihail Suţu (1841—1933), numismat şi arheolog, autor a numeroase studii de specialitate.

7 „Călătoria de cercetări istorice pe marginea Dunării" a fost întreprinsă în vara anului 1845. În suita de articole, intitulată *Din itinerarul d. Bolliac* şi publicată în *Curierul românesc* (nr. 56—59, 85—95, din 1845, şi 1, din 1846), C. Bolliac face o foarte amănunţită descriere a acestei călătorii, dar nu notează participarea lui Bălcescu Faptul că Bolliac are grijă să-şi numească tovarăşii de drum — August Treboniu Laurian şi Dimitrie Bolintineanu — ne îndreptăţeşte să credem că Ghica îl asociază fără temei pe Bălcescu. În relatarea aceleiaşi călătorii, amintită de noi mai sus, pe care A.T. Laurian a publicat-o în *Magazin istoric pentru Dacia*, nu se dă numele nici

unuia dintre participanţi. Laurian notează doar că a fost în călătorie cu „doi soţi". Dacă ar fi participat şi el, Bălcescu ar fi fost al treilea „soţ".

„Contestaţiile între Bolliac şi Laurian", la care se referă Ghica, privesc o necorectitudine comisă de cel dintîi. Descoperind un text în versuri cioplit pe o piatră, Laurian l-a copiat şi, încă în timpul călătoriei — „după rugămintea soţului meu", cum scrie el — l-a întregit şi tradus. Bolliac, care şi-a publicat reportajul fără întîrziere, a dat textul latin respectiv în *Curierul românesc*, împreună „cu traducerea mea în româneşte, încărcate încă şi de greşeli de tipariu". În *Istriana*, Laurian, comunicînd această comportare incorectă, fără a-l numi pe Bolliac, şi-a îndreptat greşelile de descifrare şi traducere a textului. Ca să reamintească incidentul după 40 de ani, Ghica a trebuit să aibă la îndemînă colecţia *Magazinului istoric pentru Dacia*.

8 Călătoria lui Bălcescu în Moldova a avut loc în primăvara anului 1845. Tînărul istoric, găzduit de Costache Negri la Mînjina, s-a întîlnit atunci pentru prima dată cu Alecsandri (cf. V. Alecsandri, *Nicolae Bălcescu în Moldova*, *Opere complete*, *Proză*, Socec, 1876, p. 549—563).

9 În pasajul despre *Cîntarea României* Ghica ezită să afirme categoric paternitatea lui N. Bălcescu, susţinută încă din 1853 de Ion Voinescu II, D. Brătianu şi alţii. Totuşi, acest pasaj a devenit un argument pentru cei ce au refuzat să-l accepte ca autor al operei pe Alecu Russo. O sinteză a discuţiilor ce s-au purtat pînă în anii noştri şi argumentarea solidă a paternităţii scriitorului moldovean, în cartea lui Al. Dima, *Alecu Russo*, E.S.P.L.A., 1957, p. 193—211.

Ghica dă şi o dată greşită: în 1847 Bălcescu se afla la Paris.

10 Poezia dedicată de Alecsandri tînărului patriot, participant la mişcarea revoluţionară din 1848 de la Iaşi, cînd a fost arestat şi maltratat de autorităţi, e *La mormîntul lui Gr. Romalo*.

11 Grădina lui Cîmpineanu, fostă „Scufa", era situată, se pare, pe Calea Plevnei de astăzi, în spatele sau în latura Teatrului de operă.

12 În primele decenii ale secolului al XIX-lea s-au succedat cîteva mişcări antiotomane ale bulgarilor stabiliţi în ţările româneşti şi în sudul Rusiei. La aceste mişcări, al căror obiectiv era mobilizarea la luptă a tuturor popoarelor creştine oprimate de turci, s-au asociat greci şi sîrbi. În 1841, răsculaţii au obţinut adeziunea boierului muntean Constantin Suţu, pe care l-au propus domn al Bulgariei şi care, la rîndul său, a acţionat prin mijlocirea lui A. Deşu, mic boier de origine bulgară. Domnitorul Alexandru Ghica şi-a trimis tru-

pele împotriva răsculaţilor, în număr de cca 250, i-a arestat şi i-a trimis la ocnele din Telega. A doua tentativă, la începutul anului 1842, a fost de asemenea jugulată prin intervenţia domnului muntean. Zelul acestuia în apărarea intereselor Imperiului otoman au determinat guvernul rus să caute a-l înlătura, ceea ce a şi obţinut prin mijlocirea boierilor români adversari ai domnului.

13 Fabula lui Eliade este *Măcieşul şi florile*. Bibescu i-a acordat lui Trandafilof concesiunea de a exploata toate minele metalifere existente şi pe cele pe care le-ar mai deschide. Condiţiile concesionării erau într-adevăr păgubitoare pentru ţară. În urma conflictului cu deputaţii care au anulat contractul, Bibescu a publicat actele afacerii şi a prorogat Adunarea, măsură aprobată de puterile suzerană şi protectoare.

14 Fosta stradă a Poetului poartă astăzi numele lui Ienăchiţă Văcărescu.

15 Carol-Albert, rege al Sardiniei (1832—1849), a şi trecut la acţiune, deschizînd ostilităţile împotriva agresorilor austrieci şi reuşind să elibereze Lombardia. Învins, însă, la Novara, a abdicat în favoarea fiului său Victor-Emanuel II.

Tot sardinian, Vincenzo Gioberti (1801—1852), fost prim-ministru în ultimul an al domniei lui Carol-Albert, a militat pentru unitatea Italiei, realizată de „sus", printr-o confederaţie pusă sub autoritatea pontificelui roman.

Contele Pelegrino Rossi (1787—1848) nu era napolitan, ci toscan. Epitetul de „învăţat" pe care i-l conferă Ghica se referă la studiile economice ale diplomatului. A fost ministru al papii Pius al IX-lea (cardinalul Mastai-Ferretti).

16 La curent cu mişcările naţionale şi democratice din Occident erau nu numai românii aflaţi la Paris, ci şi cercuri mai largi din ţară, prin mijlocirea corespondenţelor şi reportajelor publicate de presa din Bucureşti şi Iaşi. Astfel, ştiri amănunţite despre frămîntările din capitala Franţei şi despre izbucnirea revoluţiei acolo, apoi în alte ţări, au apărut fără întîrzieri în *Curierul românesc*.

17 În înşiruirea evenimentelor, Ion Ghica nu urmează ordinea cronologică strictă. Divorţul şi a doua căsătorie a lui Gheorghe Bibescu se situează în 1845. Încă din 1844, domnul îşi pusese sub interdicţie prima soţie, Zoe Mavrocordat, „pentru slăbiciunea minţii". Despărţindu-se de ea, împotriva voinţei mitropolitului Neofit, se căsătorise în septembrie 1845 cu Maria, născută Văcărescu, fosta soţie a spătarului Constantin Ghica. Ion Ghica vorbeşte deci de „îndoitul

divorț“ al perechii domnitoare, fiindcă nu numai Bibescu, ci și noua lui soție divorțase. Toată povestea aceasta, în care s-au cheltuit foarte mulți bani, a avut răsunet la Constantinopol și la Paris, a antrenat o vie activitate diplomatică și n-a putut fi dusă la capăt decît mergîndu-se pînă la schimbarea, prin mită, a patriarhului de la Constantinopol!

18 Dintr-un articol publicat în *Curierul romănesc* (nr. 18, 4 martie 1848) s-a putut ști la noi că incidentul care a declanșat mișcarea revoluționară la Paris a fost mult mai grav. Articolul este redactat pe baza informațiilor culese din ziarele pariziene *La Presse* și *La Patrie*. Din ordinul guvernului, soldații au împrăștiat un mare „banchet național“, la care luau parte și membrii Gărzii naționale. Au urmat manifestații de stradă. Armata a tras și a ucis cincizeci de cetățeni.

19 Data morții lui Bălcescu e greșită; cum se știe, nu în 1853, ci în 1852 s-a stins acesta la Palermo.

Ghica nu a mai scris continuarea propriu-zisă a epistolei despre activitatea în exil a fruntașului revoluției de la 1848. Memorialistul a dat totuși o urmare — *Amintiri din pribegia după 1848* — pe care o și anunță într-unul din pasajele de mai sus.

20 De fapt, Bălcescu a și dat acest răspuns, pe care Ghica aproape că îl parafrazează. Sînt cele două pasaje de introducere la *Mersul revoluției în istoria romănilor*, articol publicat la Paris, în *România viitoare*, 1850.

21 Din însărcinarea lui Odobescu, ministru al cultelor în 1863, Nicolae Ionescu (1820—1905), istoric, viitor membru al Academiei Române, a fost la Palermo, ca să aducă în țară osemintele lui Bălcescu și lucrurile rămase de la acesta. Notînd că hîrtiile lui Bălcescu „au căzut în mîinile altora“, Ghica se referă, credem, în primul rînd la Odobescu. În precuvîntarea la ediția din 1878 a *Istoriei romănilor sub Mihai-vodă Viteazul* acesta explică: „D. Ion Ghica a oferit Societății Academiei Române prețioasele manuscripte ale lui Bălcescu, care de la anul 1861 au stat în păstrarea mea, încredințate fiindu-mi de fratele răposatului, de d. Costache Bălcescu“. Așadar, Odobescu recunoaște că dreptul de moștenire asupra manuscriselor lui Bălcescu îl avusese Ghica (fiindcă acesta le donase Academiei), dar că aceste manuscrise se aflaseră în mîinile sale (*ed. cit.* p. XVIII).

Cu scrisoarea dedicată lui N. Bălcescu și evenimentelor de la 1848, a doua serie de scrisori literare a luat sfîrșit. Fără a se considera legat de făgăduința făcută lui Alecsandri: „așteaptă-te la o serie lungă

de epistole“ și „voi urma în epistolele următoare cu peripețiile emigrării“, Ion Ghica a dat la tipar manuscrisul celei de a doua ediții a *Scrisorilor*, pentru care, cum s-a arătat, scrisese *Introducțiunea* încă din iulie 1886.

Pentru a aprecia nivelul atins în epocă de tirajele unor cărți valoroase, vom nota că Ghica propunea 600 de exemplare, dintre care 100 pe hîrtie de calitate mai bună. Ca și în cazul primei ediții, tot Ion Bianu s-a ocupat și de a doua. Tipărirea s-a executat relativ repede. La începutul lunii iulie 1887, Alecsandri confirma primirea volumului și-și exprima prețuirea (Scrisoarea către Ion Ghica, Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, ms. rom., 806, f. 29—30).

GLOSAR

A

aga — şeful poliţiei.
agoană — luptă.
agora — piaţă publică în oraşele Greciei antice, unde se ţineau adunările cetăţeneşti.
alega — a pretexta.
alilodidactic — metodă de învăţămînt, conform căreia elevii se instruiesc unii pe alţii.
amară — frînghie (I.G.).
anafora — raport scris, adresat domnitorului de către un dregător.
apărătoare — evantai.
apelpisit — scos din răbdări; smintit, nebun.
apoftegmă — maximă, sentinţă.
arhitravă — element de construcţie (caracteristic arhitecturii clasice) care se sprijină pe capitelul coloanei şi susţine friza.
armean — cerc, rotocol, pe care se aşază arşicele ce trebuie scoase prin lovituri cu ichiul.
armorii — blazon.
arnăut — soldat mercenar, mai ales albanez; slujitor înarmat sau valet al unui boier.
arocaria, arocarv — araucaria, conifer din regiunile tropicale.
arvanit, arvat — albanez.
arz — ordin împărătesc (I.G.); plîngere scrisă (de obicei împotriva domnitorului) prezentată sultanului sau marelui vizir.

arzmahzar — petiţiune către Poartă (I.G.).
atrabilar — de umoare neagră.
aviso — corabie mică, avînd misiunea de a duce înştiinţări sau ordine.

B

baci — (la jocul de arşice), cel care cîştigă şi are dreptul să arunce primul.
bairactar — stegar în armata otomană.
bandieră, banieră — steag.
baraterie — pagubă intenţionat produsă armatorului sau societăţii de asigurare de către proprietarul sau echipajul unui vas.
baş — cap sau şef (I.G.).
baş-beşli-aga — comandant de beşlii.
baş-boier — boier mare.
baş-ciohodar — şeful cămăraşilor domneşti.
başibuzuc — voluntar din trupele otomane neregulate.
batel — vaporaş.
bavoletă — panglică, bucată de stofă cu care e împodobită o pălărie sau o bonetă.
becer — boier de rang inferior, însărcinat cu supravegherea bucătăriei domneşti; plăcintar, cofetar.
begler-bei — guvernator al unei provincii din cadrul Imperiului otoman.
berber-başa — şeful bărbierilor.
beşli-aga — căpitan de beşlii.
beşlic — veche monedă turcească de cinci parale, care circula în ţările româneşti.
beşliu — soldat din cavalerie, în armata otomană.
bez — în plus, peste, pe deasupra.
bignonie — plantă ornamentală.
biniş — în trecut, haină lungă pînă la călcîie, îmblănită pe margini.
bogasier — neguţător de manufactură; *bogasiul* era o stofă sau pînză scumpă, lucioasă, folosită mai ales la căptuşitul hainelor.
Bogdan-beg — nume dat domnului Moldovei de către otomani.

bogoslov — teolog.
brulot — corabie de război încărcată cu materii inflamabile.
buchinist — anticar.
bughiu — nimerirea cu ichiul a arşicelor din armean.

C

cabadai — mîndru, voinic.
cabaniță — mantie purtată de domnitor sau de boieri la solemnităţi.
cacom — hermină.
cafegi-başa — şeful cafegiilor domneşti.
caicciu — conducător de caic, barcagiu.
caimacam — locţiitor de domn; guvernator.
cală — magazia unei corăbii (I.G.).
calemcheriu — postav fin.
calpuzan — falsificator de bani.
călţunăreasă — fată care duce darurile miresei.
capanlii — furnizorii armatei turceşti (I.G.).
capugiu — aprod împărătesc (I.G.); trimis al sultanului în ţările româneşti.
cauc — acoperămînt de cap, înalt şi rotund, din pîslă.
cavaf — cizmar, neguţător de încălţăminte.
cavas — agent de poliţie; jandarm.
căminar — boier însărcinat cu strîngerea dărilor pe băuturi spirtoase.
ceacşiri — pantaloni turceşti largi.
cealma — turban.
ceauş — aprod, curier; căpetenie de surugii.
cepchen — haină boierească scurtă, cu mînecile despicate, care se purta pe umeri.
cerviş — seu de vită.
chehaia — intendent al vizirului sau al unui paşă; reprezentant al domnilor români pe lîngă Poartă; slujbaş vamal; şef de poştă.
chehaia-beg — mareşalul marelui vizir.
chiocec — joc, dans turcesc.
cicmigea — ladă cu bani (I.G.).

ciflic — moşie mică; conac de moşie.
cinovnic — funcţionar de stat.
ciochină — partea dinapoi a şeii.
ciohodar — slujitor domnesc; cămăraş.
ciorbagiu — comandant al unui regiment de ieniceri.
cirac — protejat (I.G.).
ciraclic — protecţie.
circumvalaţiune — întăritură provizorie în jurul unui oraş sau a unei tabere militare (în text, corect ar fi: *circumvoluţiune*, cu sensul de ocol circular).
cislă — cotă-parte revenind fiecăruia din membrii unei colectivităţi, pentru acoperirea unei cheltuieli sau plata impozitului.
cisniu — expertiză pentru fixarea preţului de vînzare la articolele de consum.
citarea — stofă fină, vărgată.
ciupag — pieptar.
civit — albastru-închis.
cîrcserdar — căpitan de jandarmi turc; comandant de poteră.
cîrjaliu — tîlhar, haiduc.
clauster — mănăstire; pension condus de călugăriţe.
clucer — boier însărcinat în special cu aprovizionarea Curţii domneşti.
clucer de arie — mic boier ce se îngrijea de aprovizionarea Curţii domneşti cu grîne.
complexiune (şi *complecţiune*) — constituţie fizică.
conchistă — cucerire.
confinat — închis.
contaş — haină boierească, lungă.
conţine — a stăpîni pe cineva.
coroi — şoim de vînătoare.
corvetă — corabie de război de mărime mijlocie.
covergă — acoperămînt improvizat; coviltir.
cric — golf mic.
cucă — căciulă înaltă, uneori împodobită cu pene, purtată de domnitorii români la ceremonii.
curama — colectă.
cursă — pastă aromatică, folosită pentru parfumarea încăperilor.
cutnie — stofă ţesută din mătase şi bumbac.

D

dagă — spadă.
derebeg(hi) — mic principe otoman.
depinge — a zugrăvi.
devlet — Poarta Otomană.
didimi — gemeni; dioscurii Castor şi Pollux.
divictar — slujbaş domnesc sau boieresc, care se îngrijea de cele necesare scrisului.
djurstvă, *dejurstfă* — poliţie.
dragoman — tălmaci oficial.

E

ebenist — tîmplar de mobilă din abanos, dar şi din alte esenţe.
edecliu — slujitor domnesc.
elciu — consul european pe lîngă Poarta otomană.
elisă — elice.
epingea — ipingea, manta cu glugă, fără mîneci.
evghenist — nobil, aristocrat.
ex-voto — figuri şi obiecte aninate în biserici de către cei care cred că li s-a îndeplinit o rugăciune.

F

falangă — sul de lemn, de care se legau picioarele celor condamnaţi să fie bătuţi la tălpi.
fărtale — blazon.
ferber — joc de cărţi.
feregea — haină uşoară şi scurtă de vară.
fermenea — haină scurtă brodată cu fir sau mătase, purtată de obicei peste anteriu.
fifer — flautist.
filonichie — discuţie aprinsă, gîlceavă.
finfunsfanţih — veche monedă austriacă de 25 de crăiţari.
fulie — broşă de forma narcisului.

G

gabrovean — neguţător de cuţite.
gambieră — jambieră.
gealat — gîde (I.G.).
georea — batistă brodată cu mătase şi fir.
ghermesit — stofă de mătase.
ghicelic — scufie.
ghiordum — joc de cărţi.
ghircă — specie de grîu bogat în gluten.
giolar — jucător de arşice.
girit, gerid — suliţă cu care soldaţii otomani aruncau la ţintă.
glădici — arbust cu frunze ascuţite şi flori albe.
goştină — dare pe oi şi pe porci.
grief — pagubă făcută cuiva; plîngere.
gugiuman — căciulă îmblănită, boierească şi domnească.

H

halea — în funcţiune.
harşa — pătură pusă pe spinarea calului, sub şa.
hîrşie — piele fină de miel sau de alte animale.
husmet — venit al ţării, care se vindea la mezat.

I

iasacciu — slujitor dat pentru pază.
Iflak-beg — nume dat de turci domnului Ţării Româneşti.
imam — preot mahomedan.
imineu — pantof de marochin.
incablu — măsură marină, reprezentînd a zecea parte dintr-o milă marină, deci 185,2 m.
inic — nedrept.
internunţiu — în text, ambasador al Austriei.
isnaf — breaslă, breslaş.
işlicar — meşter şi vînzător de işlice.

J

jurandă — în feudalism, funcţia celui însărcinat să vegheze asupra intereselor unei corporaţii.

K

kes! — taie!

L

ladin — ladan, specie de răşină plăcut mirositoare.
lebadea, libadea — anteriu boieresc.
lenghiu — lovirea arşicelor cu ichiul.
lisă — fructe zaharisite.
listopirat — tîlhar de mare; pirat.
loghiotat — dascăl grec.
lostrom — secretarul bastimentului (I.G.).

M

mader — vin de Madera.
maetrisă — calitate de meşter într-o meserie, în epoca feudală.
maidan (a scoate la ~) — a scoate la iveală.
malotea — scurteică îmblănită, cu guler şi manşete de blană.
mamamuşi — pretinsă demnitate turcă.
manaf — soldat otoman.
mandat — destăinuire.
mapa — conducător într-un falanster.
marabu — maramă, voal.
marţelin — stofă moale de mătase.
masala — torţă.
masalagiu — făclier.
matima — lecţie.
mavrofor — ostaş din batalionul sacru al Eteriei.

mazdrac — suliță.
medelnicer — mic boier care turna domnului de spălat, înainte de masă.
mehmendar — slujbaş ataşat pe lîngă un trimis străin.
meşi — un fel de cizmulițe din piele fină, purtate peste ciorapi, dar sub încălțăminte.
metachirisi — a folosi ceva în mod obişnuit.
meterhanea — muzica militară turcă.
miralai — comandant de regiment în armata otomană.
mucari — foarfeci cu care se curăța mucul lumînărilor.
muchelef — elegant.
mudir — subprefect (I.G.).
murahaş — plenipotențiar turc.
mursă — benghi, aluniță.
muzzo — mus, elev marinar.

N

nacealnic — şef de servici; comandant.
nafè — blană din piept de vulpe.
nart (a tăia ~) — a stabili un preț fix.
nefer — soldat din armata otomană.
neisan — naisan, cîntăreț din nai.
nizam — soldat otoman.
novita — noutate.

O

obaht — comenduire.
odivoi — pedestraş.
ofițerul de cuart — (ofițerul) de rînd (I.G.).
ogeac — camera de gardă, la palatul domnesc.
omelie — predică.
ordie — tabără militară.

otagiu — ostatic; zălog.
otcup — bun sau venit al statului, dat în arendă.
otcupciu — cel ce a luat în arendă un bun sau un venit al statului.
otnoşenie — circulară; raport; adresă oficială.
otomană — canapea, sofa.

P

pacea — blăniţă din picioare de samur.
paia — scos din funcţiune.
paplină — poplină.
pambriu — stofă fină de lînă.
parastisi — a juca un rol într-o piesă.
participii (a vinde ~) — a preda o limbă străină.
parucic — locotenent.
pazarnic — poliţaiul pieţei.
pecetluitură — impunere.
piser — funcţionar, copist.
pliroforisi — a lămuri; a convinge.
podorojnă — ordin scris pentru a se da cai de poştă.
poşluşnic — slujitor.
pot-polcovnic — locotenent-colonel.
poturi — pantaloni largi, cu partea de jos strînsă pe pulpe.
prapurcic — sublocotenent.
prăfărie — pulberărie.
preobejenie — schimbarea la faţă.
prevaricaţiune — abatere de la îndatoririle slujbei; abuz, samavolnicie.
pricaz — ordin.
pristol — altar.
privilegiu — în text, antrepriza serviciului de poştă.
pronunciament — refuzul declarat de a se conforma unei legi.
pruă — proră.

R

radou — pod plutitor; plută.
rai — pămînt supus sau sub ocrotire (I.G.); raia.
regea — mare demnitar otoman.
reis-efendi — mare cancelar.
recipiendar — candidat.
remorcat — tras edec (I.G.).
rezou — rețea.
rodozahar — dulceață de trandafiri.
ronde-bosse — sculptură în relief.

S

sacnasiu — un fel de balcon închis cu geamuri, prelungit deasupra uliței.
salep — băutură răcoritoare orientală.
salepciu — vînzător de salep.
salop — scurteică fără mîneci.
salță — sos.
samoderseu — autocrat, tiran.
sangulie — pînză foarte fină.
sămeșie — instituția sau funcția strîngerii birurilor.
sdelcă — contract.
seimean — ostaș mercenar.
seis — rîndaș.
seleaf, sileah — brîu pentru arme.
selimie — țesătură de mătase, din care se confecționau mai ales anteriele.
seraschier — comandant al armatei și ministru de război în Imperiul otoman.
serhat — fortăreață otomană de graniță.
sevai — țesătură de mătase cu fire de aur sau de argint.
sfeti — a (se) arăta; a (se) da la iveală.
simorie — ceată; bandă.
sinet — act.

singeap — blană de jder.
smotru — instrucţie militară.
soitar — măscărici.
spahiu — cavalerist otoman.
sprafcă — cercetare; anchetă.
stacoj — homar.
staţionar — vas de război folosit pentru supravegherea porturilor.
stegar — în trecut, slujbaş poliţienesc.
stol-nacealnic — şef de birou.
sudit — supus străin.
suvariu — ostaş din cavaleria otomană.

Ş

şaică — corabie mică de transport.
şişanea, şuşanea — puşcă lungă.
şleapă, şlapă — pălărie în trei colţuri; tricorn.
ştraf — amendă.

T

tabla-başa — cal de paradă, frumos împodobit, primit de domnii români, la înscăunare, din partea sultanului.
taclit — bucată de stofă sau de mătase vărgată, cu care se înfăşura capul sau mijlocul.
talie — timpul cît durează împărţirea cărţilor de joc la o partidă de bacara.
talpaş — pedestraş.
tarabolus — şal înfăşurat în jurul capului sau folosit ca brîu.
tarapana — monetărie.
tatarcă — învelitoare pentru cap, împodobită cu blană.
taxidar — slujbaş care strîngea birurile.

tecnologie — morfologie.
teleloaică — soţia zarafului (telal); vînzătoare ambulantă.
tetrea — dulceaţă (de chitră).
tombateră — căciulă orientală care se purta pe la începutul secolului trecut; persoană cu idei învechite, retrograd.
topuz — sceptru; mic buzdugan.
trandafiri — cîrnaţi cu usturoi (I.G.).
tufecci-başa — comandantul gărzii domneşti, în timpul fanarioţilor.
tufecciu — lefegiu din garda domnească.
tui — steag otoman făcut din cozi de cal.
tumbelechi — tobă mică de aramă, în muzica militară otomană.
tura — monograma sultanului, pe acte şi monezi; emblemă, efigie; faţa monedei pe care se află emblema.

U

udagaci — odagaci, scoarţa unor arbuşti exotici, care, arsă, parfumează aerul.

V

vadea — scadenţă.
valesi, *valiu* — guvernator al unui vilaiet.
vapel — găteală, podoabă a unei rochii.
vasel — vas de război.
vătaf de curte — supraveghetor al argaţilor, la curtea domnească sau în gospodăria unui boier.
vătăşie de plai — subprefectură.
vergură — vergea orizontală pe catarg, pentru susţinerea pînzelor.
vilaiet — provincie în Imperiul otoman.

Z

zapcilîc — funcţia zapciului; strîngerea dărilor.
zapciu — cîrmuitor al unei plăşi.
zăcaş — trîndav; rău.
zeibeg — ostaş otoman din Asia Mică.
zlatauz — gură de aur.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

Lipsesc
Vasile Porojan
Vasile Alecsandri către I. Ghica
Ovreu

CUPRINSUL

SCRISORI CĂTRE V. ALECSANDRI

ACADEMIA
BIBLIOTECA
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA